ФЛОРА УРСР

X

1961

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ БОТАНІКИ

ФЛОРА УРСР

ТОМ X

Редактор тома
доктор біологічних наук проф. М. І. КОТОВ

Опрацювали:
А. І. Барбарич, О. Д. Вісюліна, З. Ф. Катіна,
М. В. Клоков, М. І. Котов

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1961

Друкується за постановою вченої ради Інституту ботані Академії наук Української РСР

Редакційна колегія:

академік АН УРСР *Д. К. Зеров* (відповідальний редактор), доктор біологічних наук **проф.** *М. І. Котов,* доктор біологічних наук проф. *М. В. Клоков,* доктор біологічних наук *О. Д. Вісюліна,* кандидат біологічних наук *А. І. Барбарич* (секретар).

ПЕРЕДМОВА

У X томі «Флори УРСР» вміщено продовження опису дводольних рослин від родини заразихових до родини лобелієвих включно. Всього в цьому томі описано 11 родин, 47 родів і 299 видів, в тому числі 264 дикорастучих і 35 культивованих видів.

Необхідно відмітити, що при опрацюванні родини маренових М. В. Клоков описав значну кількість нових видів для території Української РСР (45 з 98), з них в цьому томі описано 33 види. Це свідчить про своєрідне трактування автором ознак виду, відмінне від оцінки цих ознак у інших авторів.

Том ілюстровано 106 рисунками, виготовленими художниками С. С. Янчуком і А. П. Савчуком.

В роботі по підготовці X тома до друку подали допомогу І. Д. Стеценко і В. В. Протопопова.

Редакція тома

РОДИНА CXXVII. ЗАРАЗИХОВІ — OROBANCHACEAE LINDL.[1]

Рослини з товстим, м'ясистим стеблом і листками у вигляді лусок, паразитують на коренях різних рослин. Квітки двостатеві, великі або середнього розміру, неправильні в кінцевому гроні або колосах. Чашечка зрослопелюсткова, з 4—5 зубцями або надрізами (п'ятий задній найчастіше відсутній або значно менше від інших) або розсічена на 2 бокових вільних або злегка спаяних в основі спереду або позаду листки. Віночок довго не опадає, трубчастий, дзвониковидний або б.-м. лійковидний, у верхній частині двогубий, з світлою трубочкою, верхня губа виїмчаста або дволопатева, нижня — трилопатева. Тичинок 4, прикріплених до трубочки віночка, з них дві довші від інших; пиляки звичайно з шиповидними придатками. Зав'язь верхня, одногнізда, з пристінними насіннєносцями. Плід — коробочка, відкривається 2 стулками або 2 щілинами. Насіння дуже дрібне і численне. До родини заразихових належить 15 родів і близько 150 видів. Більшість заразихових поширена в помірній смузі північної півкулі.

З них в СРСР — 6, а в УРСР — 2 роди.

В СРСР і в УРСР ростуть 2 роди: *Orobanche* і *Phelipaea* Desf., а в СРСР також роди: *Cistanche* Hoffmg. et Link, *Boschniakia* C. A. M., *Phacellanthus* Sieb. et Zucc., *Mannagettaea* H. Smith.

Рід *Cistanche* Hoffmg. et Link з 18 видами поширений в теплих країнах від Канарських островів Тропічної Африки до Аравії, Ірану, Індії і в Центральній Азії — від Китаю до Монголії; з них 7 видів ростуть в СРСР. Рід *Boschniakia* C. A. M. має 2 види: один росте в Сибіру, в Східній Азії і в північно-західній частині Північної Америки, другий — в Південному Китаї. Рід *Mannagettaea* H. Smith представлений 3 видами, з них 2 ростуть в Китаї, а 1 — в СРСР: в Східному Сибіру, в Саянських горах. *Phacellanthus* Sieb. et Zucc. — монотипний рід з видом *Ph. tubiflorus* Sieb. et Zucc., який росте на Далекому Сході, в Японії та в Китаї. В Америці і в тропіках росте небагато родів і видів. З монотипних родів роди *Conopholis i Epiphegus* ростуть в північній частині Північної Америки, в Мексіці і в Коста-Ріці. Два види роду *Kopsiopsis* ростуть на узбережжі західної частини Північної Америки. В тропічних країнах ростуть рід *Aeginetia* в кількості 4 видів (від Індії і Китаю до східноазіатських островів) і рід

---

[1] Опрацював М. І. Котов.

Christisonia в кількості 17 видів (в Індії і на Філіппінських островах). В Гімалаях і в Китаї росте монотипний рід *Gleadovia,* в Японії — *Phacellanthus* і *Platypholis,* а також рід *Xylanche* з 2 видами в Гімалаях і на острові Формоза.

---

1. Квітки поодинокі, яскраво-червоні або яскраво-жовті
792. Вовчок — Phelipaea Desf.
— Квітки в гронах або колосах, сидячі **793. Заразиха — Orobanche** L.

Рід **792. Вовчок — Phelipaea** Desf.

Паразитні рослини з прямостоячим, нерозгалуженим стеблом, яке несе одну велику яскраво забарвлену квітку. Приквітків нема. Чашечка дзвониковидна, п'ятизубчаста, з неоднаковими гострими надрізами. Віночок із зігнутою трубочкою і широким, майже двогубим відгином, який складається з 5 майже однакових часток; при основі нижньої частки з кожного боку гострий зубець, а зверху — 2 волохаті подушечки. Тичинки знаходяться в трубочці віночка; пиляки з вістрями. Коробочка одногнізда, з 4 пристінними насіннєносцями, приймочка двостулкова, товста, цілісна.

Рід складається з 4 видів, які ростуть в Криму, на Кавказі і в Передній Азії (разом з Іраном).

В СРСР — 3, в УРСР — 2 види.

---

1. Віночок темно-яскраво-червоний, із зігнутою трубочкою і широким, майже двогубим відгином
(1). В. червоний — Ph. coccinea (M. B.) Poir.
— Віночок яскраво-жовтий, з короткою зігнутою трубочкою і простертими, широкими, майже однаковими частками відгину
(2). В. Олени — Ph. Helenae Popl.

2774 (1). Ph. coccinea (M. B.) Poir. — **Вовчок червоний.** Верхня частина стебла, чашечка і віночок зовні короткозалозисто-пухнасті. Стебло 20—40 *см* завв., пряме, нерозгалужене, червоне, вкрите нечисленними яйцевидними, при основі стеблообгортаючими піхвами. Квітка одна, рідше дві великі червоні квітки. Чашечка двогуба; верхня губа трилопатева, нижня — дволопатева. Віночок зовні жовтувато-червоний, всередині — з червоними частками; зів чорний, з чорним пушком. ♃. Цв. V—VI.

Poir., Encycl. méth., V (1804) 268. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 8. Поплавская, Список раст., собр. в Крымск. гос. запов. (1931) 88. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 28.

— *Anoplanthus coccineus* Walp., Rep., III (1844—1845) 481, p.p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., 293. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 507. — *A. Biebersteinii* Reuter in DC., Prodr., XI, 42. Ledeb., Fl. Ross.,

Рис. 1. Вовчок червоний — *Phelipaea coccinea* (M. B.) P o i r. — паразитує на псефелюсу полеглому — *Psephellus declinatus* (M. B.) S t a n k. Загальний вигляд.

II, 293. — *Phelipaea Biebersteinii* Fisch. ex Walp., Rep., III (1844—1845) 481. — *Orobanche coccinea* M.B., Tabl. prov. Casp. (1798) 58; Fl. taur.-cauc., II, 84.

Рисунки: M. B., Cent. pl. rar. ross., II, tab. 56.

На схилах, часто кам'янистих. Паразитує на коренях волошок (*Psephellus declinatus* (M. B.) Stank., *Centaurea scabiosa* L.) в Криму.

Передг.Кр. Кримська обл.: Сімферопольський рн, Партизанське (Стевен). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітська яйла, ближче до Гурзуфа (Альбрехт!); Сімферопольський рн, біля р. Салгир, біля Чайковського (Стевен); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, г. Чорна (Поплавська!, Левандовський!, Гродзінський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: всі райони. Загальне поширення. Крим, Кавказ, Мала Азія.

2775 (2). Ph. Helenae Popl. — **Вовчок Олени.** Стебло і чашечка вкриті короткими залозистими волосками. Стебло 20—40 *см* завв., жовте, з майже стеблообгортаючими жовто-бурими піхвами, з одною, рідко з двома квітками. Чашечка нерівномірно-п'ятироздільна, гола. Віночок яскраво-жовтий, 18—25 *мм* завд., з короткою зігнутою трубочкою і простертими, широкими, майже однаковими частками відгину. ♃. Цв. V—VI.

Popl. (Поплавская) в ДАН СССР, 18—19 (1928) 385; Список раст., собр. в Крымск. гос. запов. (1931) 88. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV (1934) 8. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 29.

— *Anoplanthus Helenae* (Popl.) Stankov в кн. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 507. — *Ph. coccinea* f. *aurantiaca* G. Beck in Pflanzenr., IV, 261 (1931) 43.

Рисунки: Поплавская, Список раст., собр. в Крымск. гос. запов., ц. м.

Паразитує на коренях волошки (*Psephellus declinatus* (M. B.) Stank.). — На кам'янистих схилах у Криму.

Г.Кр. Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Поплавська і Траншель!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Крим.

Примітка. В Криму ця рослина росте в Кримському державному заповіднику разом з *Ph. coccinea* Poir. За спостереженнями Г. І. Поплавської, вона відрізняється від *Ph. coccinea* Poir. більш широкими і менш гострими жовто-бурими піхвами, жовто-бурою чашечкою, широкотрикутними надрізами і яскраво-жовтими квітками, але, на нашу думку, видова самостійність *Ph. Helenae* Popl. сумнівна. Мабуть, це *Ph. coccinea* Poir. тільки з жовтими квітками.

Рід 793. Заразиха — Orobanche L.

L., Sp. pl. (1753) 633, p.p.

Багаторічні паразитні рослини, які розвиваються на коренях рослин, дають спочатку цибулиноподібні бруньки, з яких потім виростають надземні квітучі пагони. Стебло просте або (рідше) розгалужене,

при основі потовщене. Листки лусочковидні, бліді або буруваті, до основи більш численні. Квітки, які сидять в пазухах приквітків, з двома приквітничками, значно менших розмірів або без них, зібрані в колоси, рідше — в китиці. Чашечка залишається при плодах, блюдцевидна або дзвониковидна, 4—5-лопатева, або позаду й спереду розщеплена на два цілокраїх або двозубчастих листочки. Віночок над трубчастою основою розширений або дзвониковидний, косий, звичайно двогубий, з виїмчастою або дволопатевою верхньою і трилопатевою відігнутою нижньою губою; з лопатями, віддаленими одна від одної помітними в зіві зморшками, при відцвітанні розтріскується кільцем при основі й опадний. Тичинок 4, прикріплених до трубочки віночка нижче її середини. Тичинкові нитки у верхній частині нитковидні, при основі часто потовщені або стиснуті, часто з півмісяцевою залозкою над основою, з двогніздими, при основі гострокінцевими пиляками. Пиляки часто сходяться під приймочкою; гнізда їх паралельні або на верхівці розходяться і гострокінцеві, розкриваються поздовжньою тріщиною. Зав'язь овальна або циліндрична, борозенчаста, одногнізда. Стовпчик майже прямий або на верхівці зігнутий. Приймочка воронковидна, 2—4-лопатева, з боковими лопатями, розділеними поперечною борозенкою. Коробочка залишається при плодах, тверда, двостулкова, розкривається вздовж, спереду і позаду; стулки її часто, завдяки тому що зберігається стовпчик, залишаються з'єднаними на верхівці. Насінини численні, дуже дрібні, майже кулясті, з виїмчасто-комірковою шкірою.

Господарське значення. Заразихи — шкідливі рослини, які паразитують на культурних рослинах. У нас особливо шкідливі соняшникова заразиха (*O. cumana* Wallr.), яка заражає соняшник (*Helianthus annus* L.), і заразиха розгалужена (*O. ramosa* L.), яка заражає коноплі, помідори, хміль, диню, гарбуз та ін., бо вони досить поширені в УРСР. Заразиха капустяна (*O. brassicae* Novopokr.) заражає капусту, але в УРСР зустрічається рідко.

Всі заразихи розмножуються тільки насінням. Дрібне, пилкоподібне насіння поширюється вітром, земляними бурями і за допомогою коліс тракторів, комбайнів, автомобілів, а також тваринами і людиною. Одна рослина утворює до 160 тисяч насінин. Насіння заразихи, яке потрапило вглиб грунту (разом з водою і при обробітку грунту), зберігає схожість близько 5—10 років. Коріння рослини-хазяїна своїми виділеннями сприяє проростанню насінин заразихи. Особливо добре розвиваються заразихи в посушливі роки.

Радянські селекціонери вивели багато заразихостійких сортів соняшника, зокрема сорт 169 саратовської селекції Є. М. Плачек та сорти 8281 і 6432, виведені Л. О. Ждановим на Донській дослідній станції. За останній час виведені нові сорти А/41 і 3519, які стійкі до заразихи α і становлять практичну цінність тільки для районів, де відсутня або слабо поширена заразиха β.

Для районів України і Північного Кавказу, де поширена заразиха β, В. С. Пустовійтом виведені сорти 1646 і 1813, стійкі до

заразихи α і витривалі до заразихи β, в той же час насіння їх містить найбільш високий процент олії. Найбільш вірним засобом боротьби з цим паразитом є висів районованих заразихостійких сортів. Висіяний при низькій температурі соняшник не ушкоджується заразихою; при температурі 30° насіння заразихи не проростає. При глибокому висіві соняшника (10—12 *см*) коріння розміщується в шарі грунту більш чистому від насіння заразихи, і тому соняшник менш заражається паразитом. На полях, заражених заразихою, треба висівати тільки такі культури, які не заражаються нею. Виполювання заразихи ще до цвітіння в усіх посівах і особливо виполювання розгалуженої заразихи на картоплі, соняшнику і капусті обов'язкове. Після збирання врожаю (тютюну, помідорів, капусти і баштанних) заразиху треба збирати і спалювати. При цьому треба зважати на те, що на капусті заразиха паразитує поблизу стебла і може бути знищена тільки вручну, тоді як на соняшнику її знищують при міжрядному обробітку. З метою зменшення запасу насіння паразита в грунті іноді вдаються до так званих провокаційних посівів (кукурудза, гірчиця, рапс, соняшник і ранні сорти капусти). Густі посіви соняшника на силос з негайною оранкою грунту після збирання врожаю, а також культура ранніх сортів капусти, після збирання якої також необхідна оранка, добре очищають грунт від насіння заразихи (нове насіння не встигає достигнути) під нормально проведені посіви наступного року. Глибока зяблева оранка плугом з передплужником — обов'язковий захід в боротьбі з заразихою. Загортання насіння заразихи на глибину 25 *см* і більше гарантує від появи її сходів.

Заразихи — спеціалізовані паразити, хоча і в неоднаковій мірі. Кожний з видів заразихи паразитує на рослинах тільки одного або кількох визначених родин, родів і видів. Заразихи, які ростуть в УРСР, паразитують на таких рослинах:

Рослини	Види заразихи
Achillea	— *O. purpurea* Jacq.
Artemisia	— *O. arenaria* Borkh., *O. cumana* Wallr., *O. caesia* Reichb., *O. sarmatica* Kotov, *O. coerulescens* Steph.
Brassica	— *O. brassicae* Novopokr.
Cannabis	— *O. ramosa* L.
Centaurea	— *O. elatior* Sutton
Cirsium	— *O. pallidiflora* Wimm. et Grab.
Cucurbita	— *O. aegyptiaca* Pers.
Echinops	— *O. elatior* Sutton
Galium	— *O. vulgaris* Poir.
Hedera	— *O. hederae* Duby
Helianthus	— *O. cumana* Wallr., *O. ramosa* L.
Knautia	— *O. reticulata* Wallr.
Lactuca	— *O. cernua* Loefl.
Lathyrus	— *O. crenata* Forsk.
Libanotis	— *O. libanotis* Rupr.

Рослини	Види заразихи
Lotus	— *O. gracilis* Smith
Lycopersicum	— *O. ramosa* L., *O. brassicae* Novopokr.
Malva	— *O. ramosa* L.
Matricaria	— *O. ramosa* L.
Medicago	— *O. lutea* Baumg.
Nicotiana	— *O. ramosa* L., *O. cumana* Wallr., *O. Mutelii* F. Schulz, *O aegyptiaca* Pers.
Petasites	— *O. flava* Mart.
Peucedanum	— *O. alsatica* Kirschl., *O. libanotidis* Rupr.
Picris	— *O. picridis* F. Schulz
Pisum	— *O. crenata* Forsk.
Salvia	— *O. alba* Steph.
Scabiosa	— *O. reticulata* Wallr.
Scorzonera	— *O. cumana* Wallr.
Senecio	— *O. ramosa* L.
Solanum	— *O. nana* Noë
Teucrium	— *O. teucrii* Holandre
Thymus	— *O. alba* Steph.
Trifolium	— *O. minor* Sowerby et Sm., *O. lutea* Baumg, *O. crenata* Forsk., *O. gracilis* Smith
Urtica	— *O. ramosa* L.
Vicia	— *O. crenata* Forsk.
Xanthium	— *O. cumana* Wallr., *O. ramosa* L.. *O. aegyptiaca* Pers.

До роду *Orobanche* L. належить близько 150 видів, які поширені, головним чином, у субтропічних та помірних областях північної півкулі. В СРСР росте 81 вид, із них в УРСР — 25 видів.

---

1. При кожній квітці є приквіток і два приквітнички 2.
— При кожній квітці тільки один приквіток 10.
2. Стебло звичайно розгалужене, рідше просте, але тоді квітки невеликі, 15—18 *мм* завд. 3.
— Стебло звичайно просте 8.
3. Квітки дрібні, не більше 18 *мм* завд. Пиляки голі або розсіяновійчасті 4.
— Квітки крупніші, 18—33 *мм* завд. Пиляки частіше густоволохаті 6.
4. Частки нижньої губи віночка тупі, закруглені. Віночок звичайно 10—15 *мм* завд. 5.
— Частки нижньої губи віночка гоструваті, з краю городчасті. Віночок звичайно 15—18 *мм* завд.
(7). З. гостролопатева — O. oxyloba (Reut.) G. Beck.
5. (3). Зубці чашечки трикутні, загострені, коротші від трубочки
(9). З. розгалужена — O. ramosa L.
— Зубчики чашечки шиловидні, зверху майже нитковидні, дорівнюють трубочці або довші від неї **(8). З. низька — O. nana** Noë.

6(3). Квітки 15—20 *мм* завд. Частки чашечки малонадрізані, дорівнюють за довжиною трубочці. Пиляки жовті
(5). З. Мутеля — O. Mutelii F. Schulz.
— Квітки звичайно крупніші. Частки чашечки шиловидно-нитковидні, рівні або майже в два рази довші від трубочки 7
7 Квітки 22—37 *мм* завд. Зубці чашечки дорівнюють трубочці або довші від неї. Віночок фіолетово-голубий
(4). З. єгипетська — O. aegyptiaca Pers.
— Квітки 22—23 *мм* завд. Зубці чашечки шиловидні, в два рази довші від трубочки. Віночок яскраво-фіолетовий, внизу білуватий
(6). З. капустяна — O. brassicae Novopokr.
8(2). Стебло білувато-шерстисте. Суцвіття коротке і густе
(2). З. голуба — O. caesia Reichb.
— Стебло залозисто-пухнасте або голе 9.
9. Вся рослина залозисто-волосиста. Зубці чашечки дорівнюють трубочці або довші від неї. Суцвіття негусте. Віночок великий, 25—30 *мм* завд., майже прямий, кососто́ячий, з вузької частини до зіва лійковидно розширений
(3). З. піскова — O. arenaria Borkh.
— Вся рослина борошнисто-залозиста. Зубці чашечки звичайно коротші від трубочки. Суцвіття густе. Віночок менший, 22—25 *мм* завд., майже прямий або слабо зігнутий, допереду мало розширений **(1). З. пурпурова — O. purpurea** Jacq.
10(1). Тичинкові нитки прикріплені до середини або трохи нижче в трубочці віночка, яка під ними здута. Віночок світло-фіолетовий або синій 11.
— Тичинки прикріплені значно нижче середини трубочки віночка або навіть біля її основи; трубочка в місці прикріплення звужена 14.
11. Вся рослина і особливо приквітки білувато-пухнасто-шерстисті. Приквітки ланцетні, майже рівні за довжиною віночку
(10). З. синювата — O. coerulescens Steph.
— Рослина бурувато-брошнисто-залозиста або майже гола 12.
12. Суцвіття густе. Віночок у відгині звичайно синій або ліловий. Стебло з багатьма широколанцетними лусками. Росте в Південному Криму **(11). З. поникла — O. cernua** Loefl.
— Суцвіття нещільне, негусте. Віночок у відгині синюватий або блідо-ліловий. Стебло з відносно небагатьма лусками 13.
13. Рослина 10—20 *см* завв., росте в степу на засолених грунтах на півдні, паразитує на полинах (*Artemisia*). Віночок 8—15 *мм* завд.
(12). З. сарматська — O. sarmatica Kotov.
— Рослина 15—50 *см* завв., паразитує на посівах соняшника *(Helianthus)*, крім того, іноді на інших культурних рослинах та на бур'янах. Віночок 12—20 *мм* завд.
(13). З. соняшникова, вовчки — O. cumana Wallr.
14(10). Віночки вкриті залозистими забарвленими волосками 15.
— Віночки голі або з безколірними залозистими волосками 17.

15. Віночок широкий, дзвониковидно розширений, 20—25 *мм* завд., жовтувато-білий, з верхньою губою цілісною або складчасто-виїмчастою **(17). З. біла — O. alba** Steph.
— Віночок трубчастий. Верхня його губа дволопатева 16.
16. Віночок білуватий або жовтуватий, тільки проти зіва лілуватий, з дуже рідкими темними залозистими волосками, близько 20 *мм* завд. **(18). З. блідоквіткова — O. pallidiflora** Wimm. et Grab.
— Віночок тільки при основі жовтуватий, а в іншій частині б.-м. фіолетовий або пурпуровий, з сіткою темних жилок, з багатьма темними залозистими волосками, 19—22 *мм* завд. **(19). З. сітчаста — O. reticulata** Wallr.
17(14). Віночок жовтий, з червоним відгином, зовні світліший, 15—25 *мм* завд., верхня губа ціла **(29). З. струнка — O. gracilis** Smith.
— Віночок з обох боків однаково забарвлений 18.
18. Спинна лінія квітки від основи зігнута, посередині спинки майже пряма або угнута, а потім раптом зігнута під кутом до верхівки віночка 19.
— Спинна лінія вся зігнута або з зігнутої основи пряма та на верхівці ледве похилена, з прямим кінцем 22.
19. Віночок жовтий, 14—40 *мм* завд. Стебла розсіяно-залозисто-пухнасті. **(21). З. гірчакова — O. picridis** F. Schulz.
— Віночок червонуватий або жовтувато-бурий, 20—35 *мм* завд. 20.
20. Маточка пурпурова або фіолетова 21.
— Маточка жовта. Віночок буро-ліловий або жовтуватий, внизу з широкими лопатями, по краю голими, на спинці від основи зігнутий під кутом до верхівки **(16). З. жовта — O. lutea** Baumg.
21. Віночок 20—30 *мм* завд., коричнево-ліловий. Чашолистики нерівнодвороздільні. Паразитує на самосилі **(15). З. самосилова — O. teucrii** Holand.
— Віночок 20—25 *мм* завд., бурувато-червонуватий або жовтувато-бурий. Чашолистики звичайно з зовнішнього боку зрослися між собою. Паразитує на підмареннику **(14). З. звичайна — O. vulgaris** Poir.
22(18). Віночок 25—30 *мм* завд., білий або жовтуватий, частки його по краю зазублені, голі. Суцвіття циліндричне, багатоквіткове **(20). З. зазублена — O. crenata** Forsk.
— Віночок звичайно не довше 20 *мм* 23.
23. Віночок в зіві широко відкритий 24.
— Віночок трубчастий 27.
24. Суцвіття густе 25.
— Суцвіття тільки спочатку густе. Віночок близько 20 *мм* завд., жовтуватий, по краю червонуватий. Верхня губа віночка дволопатева, з відігнутими, по краю майже голими лопатями **(26). З. темно-жовта — O. flava** Mart.
25. Віночок над місцем прикріплення тичинок поступово розширений,

15—21 *мм* завд., рожевий, пізніше коричневий, в сухому стані червонувато-коричневий **(25). З. висока — O. elatior** Sutton.

— Віночок над місцем прикріплення тичинок різко бочечковидно здутий 26.

26. Віночок 12—17 *мм* завд., дзвониковидно-трубчастий, на спинці по всій довжині злегка зігнутий, зі зморшкуватим рудуватим відгином. Тичинкові нитки прикріплені до віночка на відстані чверті від основи **(28). З. порізникова — O. libanotidis** Rupr.

— Віночок 20—22 *мм* завд., дуже зігнутий по довжині; тичинкові нитки прикріплені до віночка на відстані третини від його основи **(27). З. ельзаська — O. alsatica** Kirsche.

27(23). Верхня губа віночка зовні довго-шерстисто-волосиста. Віночок 10—20 *мм* завд., видовжений, злегка колінчасто зігнутий, в зіві рудувато-фіолетовий, коричнево-пурпуровий або навіть чорнуватий **(23). З. різнобарвна — O. versicolor** F. Schulz.

— Віночок зовні голий або короткозалозистий 28.

28. Трубочка віночка до відгину поступово розширюється. Приймочка фіолетово-пурпурова **(22). З. мала — O. minor** Sowerby et Sm.

— Трубочка віночка перед відгином перетягнута. Приймочка жовтувато-оранжова **(24). З. плющова — O. hederae** Duby.

Секція **1. Trionychon** Wallr. Квітки, особливо нижні, на світлих квітконіжках (верхні звичайно сидячі); вони, крім криючої луски, мають ще пару приквітків, які при основі зростаються з чашечкою. Чашечка зрослопелюсткова, чотиризубчаста, рідше з п'ятим зменшеним зубцем. Віночок у живому стані найчастіше синій або фіолетовий, рідше білуватий або жовтий, внизу завжди світліший, вище місця прикріплення тичинок звужений донизу, звідси навколо зав'язі б.-м. здутий, догори ж б.-м. розширений, зовні залозисто-пухнастий; тичинки в нижній частині потовщені. Стовпчик у стиглого плода звичайно відпадає. Плід розкривається двома стулками зверху вниз. Стебло просте або розгалужене.

Підсекція **1. Holoclada** Novopokr. Стебло звичайне, з багатьма ланцетними лусками. — Багаторічники, рідко дворічники.

2776 (1). **O. purpurea** Jacq. — **Заразиха пурпурова.** Стебло міцне, просте, залозисто-пухнасте, особливо у верхній частині, 15—60 *мм* завв., буре, вгорі синювато-лілове, з вузьколанцетними лусочками. Колоси на верхівці округлі, звичайно негусті, циліндричні, приквітки ланцетні, приквітнички вузькі. Квітки 22—30 *мм* завд., майже прямі або слабо зігнуті; частки чашечки (не рахуючи п'ятої коротшої, яка іноді відсутня) коротші від трубочки і майже вдвоє коротші від трубочки віночка, ланцетні, загострені. Віночок синювато-ліловий, зовні б.-м. густо-залозисто-пухнастий, трубочка його наперед зігнута, посередині звужена, вгору розширюється; верхня губа дволопатева; частки губи гострі, найчастіше плоскі, зубчасті; стовпчик злегка залозистий, приймочка дволопатева, з бархатистими білуватими або блідо-голубими

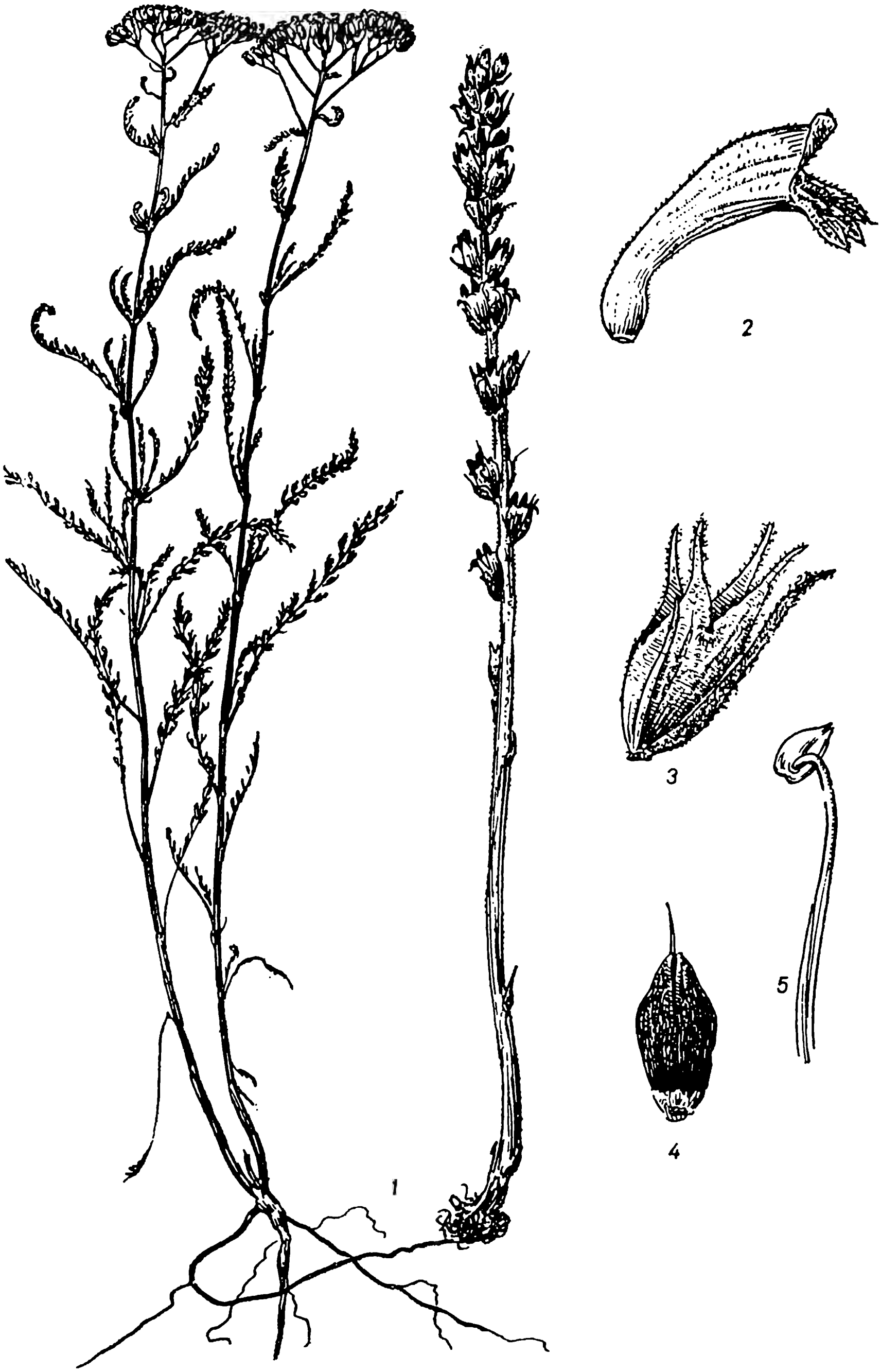

Рис. 2. Заразиха пурпурова — *Orobanche purpurea* J a c q. — паразитує на деревії Гербера — *Achillea Gerberi* M. B.

1 — загальний вигляд; *2* — віночок; *3* — чашечка; *4* — приквітка; — тичинка.

лопатями. Коробочка коротша від зубців чашечки, 8—9 *мм* завд. Насіння еліптичне, 0,4—0,5 *мм* завд. 4. Цв. VI—½ VII

Jacq., Enum. agri Vindob. (1762) 108 et Obs. (1762) 252. G. Beck, Monogr. Orob. (1890) 123, tab. II, fig. 28; in Pflanzenr., 96, IV, 261 (1930) 105. Котов у Визн. росл. УРСР, 438. Шишкин в Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 475. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 45. — *O. coerulea* Vill., Hist. pl. Dauph., II (1787) 406. MB., Fl. taur.-cauc., II, 82, et III, 417. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 294. — *Phelipaea coerulea* C. A. Meyer, Verzeichn. Pfl. Cauc. (1831) 104. Ledeb, Fl. Ross., III, 311. — *Phelipaea purpurea* (Jacq.) Aschers., Fl. Brandenb. (1864) 499.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 149. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 857.

Паразитує на таких видах деревію: *Achillea nobilis* L., *Ach Gerberi* M. B. і *Ach. millefolium* L. Вказана також і для полину (*Artemisia austriaca* Jacq.), можливо, що це помилково.

В степу, по схилах і на посівах.

З.Л.-С. Одеська обл.: Котовськ (Шмальгаузен'). — Вінницька обл.: Шпиківський рн, Печора (Шмальгаузен!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Христинівський рн, Босівка (Підоплічка). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Валки (Горницький); Харківський рн, окол. Харкова, ліс Сокольники (!!), Рогань (Черняєв!, !!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Слов'янськ (Селіванов!), Глибока Макатиха (Лавренко!); Авдіївський рн, Ясинувата (Акінфієв!), Дебальцево (Ф. Олексієнко!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Кривозерський рн, Красненьке (Монтрезор!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Сахновщанський рн, В. Бучки (Курінний!); Куп'янськ (Пискунов!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Чаплі (Спангенберг). — Сталінська обл.: Волноваський рн, Дмитрівка (!). — Запорізька обл.: Червоноармійський рн, Ново-Гупалівка (Ф. Олексієнко!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пачоський, Котов і Карнаух!). — Запорізька обл.: Якимівський рн, Радивонівка біля Молочного лиману (Котов і Карнаух). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Октябрське (Б. Федченко!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Сакі (Дойч!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Мангуп-Кале (Дойч!); Сімферопольський рн, Долгоруківська яйла (Вульф!, Привалова!).— **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Байдарська яйла, Ай-Петринська яйла (Вульф!); Алуштинський рн, г. Чорна (Поплавська!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судакський рн, Судак (Мейєр!), Карадаг (Траншель, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Нижн.-Дон., Крим; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа, Балкани, Східна Європа, Кавказ, Мала Азія, Іран.

2777 (2). **O. caesia** Reichb. — **Заразиха голуба.** Вся рослина, особливо приквітки, білувато-павутинно-шерстиста. Стебло жовтувате, густо вкрите лусочками, з них нижні овальні, майже голі, верхні — ланцетні, при основі вирізані або пилчасті, залозисто-волосисті. Суцвіття густе, з сидячими квітками, на верхівці найчастіше закруглене, багатоквіткове. Приквітки звичайно рівні, рідше довші від чашечки, притиснуті до неї, густозалозисто-шерстисто-волосисті. Приквітнички

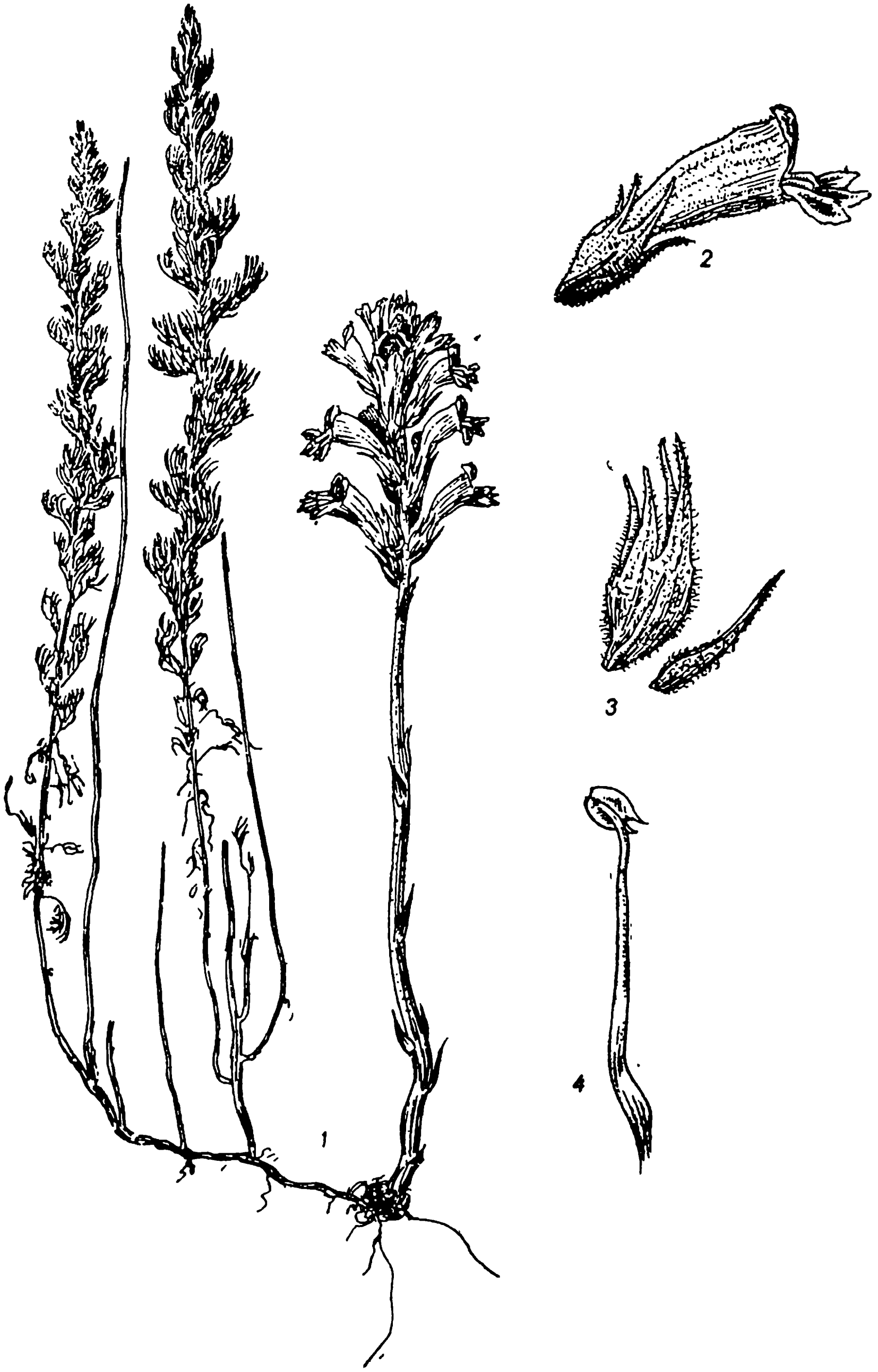

Рис. 3. Заразиха голуба — *Orobanche caesia* Reichb. — паразитує на полину австрійському — *Artemisia austriaca* Jacq.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — чашечка; *4* — тичинка.

лінійно-ланцетні або ланцетні, довші за трубочку чашечки. Чашечка дзвониковидно-трубчаста, з ланцетними, загостреними, прямостоячими зубцями. Віночок 18—25 *мм* завд., в нижній третині злегка здутий, вище поступово розширений і наперед зігнутий, голубуватий або ліловий, густозалозисто-волосистий, з розкритим зівом і видовженими губами. Тичинкові нитки прикріплюються в звуженій частині віночка, голі або в нижній частині злегка волосисті. Пиляки загострені, голі, жовті. Приймочка дволопатева, посередині угнута, біла. Коробочка коротша від зубців чашечки, 7—9 *мм* завд. Насіння еліпсоїдальне, 0,3—0,4 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

Reichenb., Iconogr., VII (1829) 48, fig. 936, G. Beck, Monogr. Orob., 120, tab. II, fig. 27; in Pflanzenr., IV, 261 (1930) 112. Котов у Визн. росл. УРСР, 437, Шишкин в Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 474. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 46.

— *Phelipaea lanuginosa* C. A. Mey in Ledeb., Fl. alt., II (1830) 460. Ledeb., Fl. Ross., III, 310. — *Orobanche lanuginosa* G. Beck в Крылов, Труд. Общ. естеств. Казанск. унив., II (1881) 202.

Рисунки: Reichenb., l. c. G. Beck, l. c. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 855.

Видані зразки: Герб. фл. СССР, № 3488.

Паразитує на видах полину, найчастіше *Artemisia austriaca* Jacq. та на *A. Boschnikiana* (Bess.) DC. — В степу, на схилах, на пісках в лісостепових і степових районах на Лівобережжі, досить рідко.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Харків, Журавлівка (!!, Лавренко!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Харцизьк (!!), Горлівка (Серединський!), Дебальцево (Ф. Олексієнко!); Сніжнянський рн, Андріївка по р. Міус (Котов і Карнаух!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Клоков!); Красноградський рн, роз'їзд Вільний (Іллічевський!). — Полтавська обл.: Карлівка (!!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Бошяк!), Новомосковськ (Ф. Олексієнко!); Синельниківський рн, Славгород (Ф. Олексієнко!). — Луганська обл.: Старобільськ (Шираєвський!); Євсузький рн, Ново-Олександрівський кінний завод (Танфільєв!, Барбарич і Денчик!). — Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Самсонове, Хомутовський степ (Котов і Карнаух!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Білгород-Дністровський (Гагман!); Одеса (Федосєєв!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Федосєєв!). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Тягинка (Пачоський!). — **Л.З.С.** Херсонська, обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Дзевановський!, !!, Окснер!), Успенівка (Пачоський!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялта (Стевен).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Кам., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Ниж.-Волзьк., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк., Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Обєьк. (півд. ч.), Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Джунг., Тарб., Тянь-Шан., Сир-Дар.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Сибір, Кавказ, Середня Азія, Іран, Джунгарія.

Примітка. В УРСР переважно росте var. *borealis* G. Beck (Mongr. Orob. (1890) 122). У нього більший віночок, 21—25 *мм* завд., і він менш зігнутий.

2778 (3). O. arenaria Borkh. — **Заразиха піскова.** Стебло 15—45 *см* завв., міцне, просте, при основі трохи потовщене, густолусочковидне, залозисто-волосисте. Суцвіття циліндричне, густе, загострене, з численними квітками. Приквітки і приквітнички ланцетні. Квітки прямостоячі, 25—35 *мм* завд., майже прямі; частки чашечки, крім короткої задньої, лінійно-шиловидні, довші від її трубочки. Віночок світло-голубувато-фіолетовий; трубочка його майже пряма, від перехвату внизу досить сильно розширяється догори; частки губи по краю найчастіше загорнуті, війчасті, тупі, округлі; пиляки вздовж шва шерстисто-волосисті. Коробочка овальна або напівконічна, загострена, довша від трубочки, по краю коротша від чашечки, 9—10 *мм* завд. Насіння еліпсоїдальне, 0,5 *мм* завд. ♃. Цв. V—VI.

Borkh., Beiträge zur deutschen Fl. in Römer's Neuen Magaz. f. Botan., 1 (1797) 6. G. Beck, Monogr. Orob., 129, tab. II, fig. 29; in Pflanzenr., IV, 261 (1930) 105. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 294. Котов у Визн. росл. УРСР, 438. Шишкин в Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 474. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 50.

— *O. laevis* L., Sp. pl. (1753) 632, p.p. — *O. Borkhausenii* Andrz. ex Besser in Flora, II (1832) Beibl., 19. — *Phelipaea comosa* G. Don., Gen. hist., IV (1838) 632. — *Phelipaea arenaria* Walpers, Rep. bot., III (1844) 459. Ledeb., Fl. Ross., III, 312.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 145 et 146. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. № 858.

Паразитує на видах полину (*Artemisia Marschalliana* Spr., *A. campestris* L., *A. Absinthium* L. і *A. vulgaris* L. та ін.). — На пісках, в степах, на схилах і в чагарниках.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кременець (Шмальгаузен!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Шмальгаузен!, Д. Зеров!); Бровари (Рогович!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Гайсинський рн, Губник (Лазаренко!). — Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!, Оксіюк!); Обухівський рн, Козин (Монтрезор!). — Черкаська обл.: Сміла (Борисевич!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Пачоський!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова, Рогань (Наливайко!, !!), М. Данилівка (Калениченко!), Сороківка (!!, Лавренко!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Єнакіївський рн, Ольховатка (Таліев!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Софієво-Гейківка (!!). — Миколаївська обл.: Братський рн, Мостове (Пачоський). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Ізюмський рн, окол. Ізюма, Придонецьке л-во (Котов і Карнаух!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Лимарівка (Залеський!, !!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Черняєв!, Шмальгаузен!, Ф. Олексієнко!); Покровський рн, В. Михайлівка (Ф. Олексієнко, Котов і Карнаух!). — Сталінська обл.: Жданів (Клоков!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Пачоський!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (Акінфієв!, Грунер!). — Херсонська обл.: Голопристанський рн, коса Тендер (Левіна!), Гола Пристань (Левіна!), Рибальче (Прянишников!), Кілігейські хутори, західна околиця Олешківської арени (Лавренко!), Солоноозерна лісова дача (Гринь!), Буркути (Котов і Карнаух!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Причорн., Бессараб., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. Закавк., Півд. Закавк.

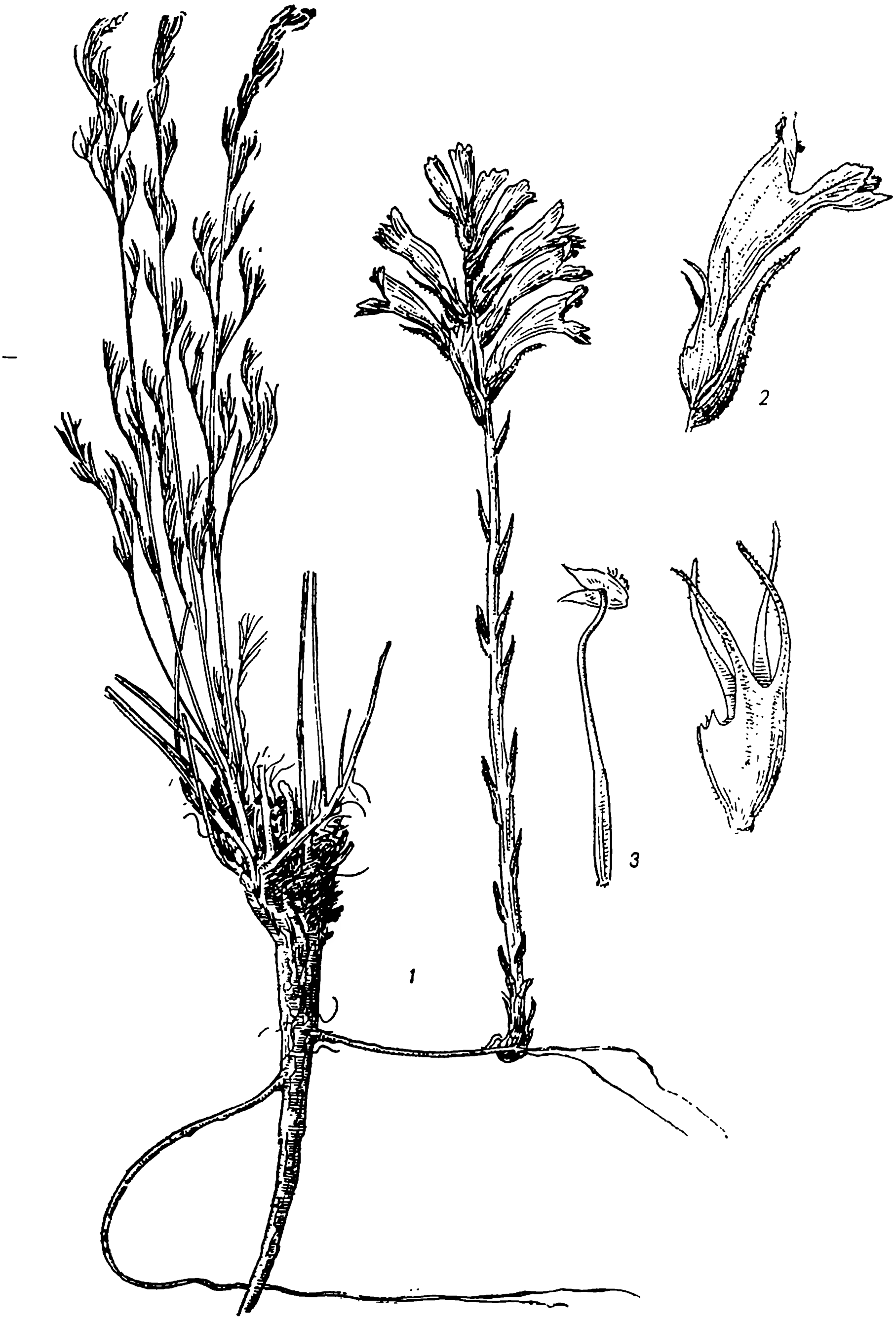

Рис. 4. Заразиха піскова — *Orobanche arenaria* Borkh. — паразитує на полину польовому — *Artemisia campestris* L.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — тичинка; *4* — чашечка.

Загальне поширення. Від Португалії, Південної Іспанії і Франції, вся Середня Європа, Африка (в Марокко), Східна Європа, Кавказ.

Var. **robustra** (Dietrich) G. Beck.

Стебло міцне, потовщене, розгалужене.

G. Beck, Monogr. Orob. (1890) 130; in Pflanzenr., IV, 261 (1930) 104.
— *O. robustra* Dietrich, Fl. boruss., III (1835), tab. 151.

Росте разом з типовою формою, зустрічається рідко.

П.З.С. Одеська обл.: Одеса (Ліндсман!).

Підсекція **2. Pleioclada** Novopokr. Стебло розгалужене, іноді просте, звичайно з яйцевидними або яйцевидно-ланцетними лусками. Переважно одно- або дворічники.

2779 (4). O. aegyptiaca Pers. — **Заразиха єгипетська.** Вся рослина залозисто-пухнаста, іноді майже гола. Стебло звичайно жовтувате, 15—45 *см* завв., в середній частині до 6—8 *мм* завт., при основі мало потовщене, з кількома яйцевидно-ланцетними лусками до 15 *мм* завд. Суцвіття циліндричне, майже рівне іншій частині стебла або довше за неї, до 25 *см* завд. Приквітки ланцетні, 7—10 *мм* завд.; приквітнички вузькі, лінійно-шиловидні, коротші від чашечки. Чашечка 8—14 *мм* завд., білувата, майже перетинчаста, короткозалозисто-волосиста. Зубці чашечки на верхівці шиловидно-нитковидні, рідше ланцетно-шиловидні, рівні або довші за трубочку. Віночок 20—35 *мм* завд., фіолетово-голубий, трубчасто-воронкоподібний, значно поширений у відгині, майже прямий. Пиляки густопухнасті. Приймочка білувата, з дуже короткими залозистими волосками. ⊙. Цв. VI—IX.

Pers., Synops. pl., II (1807) 181. G. Beck, Monogr. Orob., 100, tab. 1, fig. 14; in Pflanzenr., IV, 261 (1930) 81, fig. 12 (N), p.p. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 890. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 9. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 508. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 60.

— *O. longiflora* Pers., l. c., 81. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 294.

Рисунки: G. Beck, l. c. Федченко и Флеров, ц.м., рис. 858. Фл. СССР, XXIII, табл. IV, рис. 5.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1427.

Паразитує на різних рослинах, переважно на тютюнах *(Nicotiana)*, на гарбузі *(Cucurbita)* і на нетребі *(Xanthium)*. — На городах, біля доріг, в Криму дуже рідко.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Бахчисарай (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Волзьк., Крим; Кавказ: Півд. Закавк.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Східне Середземномор'я. Єгипет, Крим, Кавказ, Мала Азія, Середня Азія, Індія, Гімалаї, Джунгарія і Кашгарія.

Рис. 5. Заразиха єгипетська — *Orobanche aegyptiaca* Pers.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* чашечка; *4* — маточка; *5* тичинка.

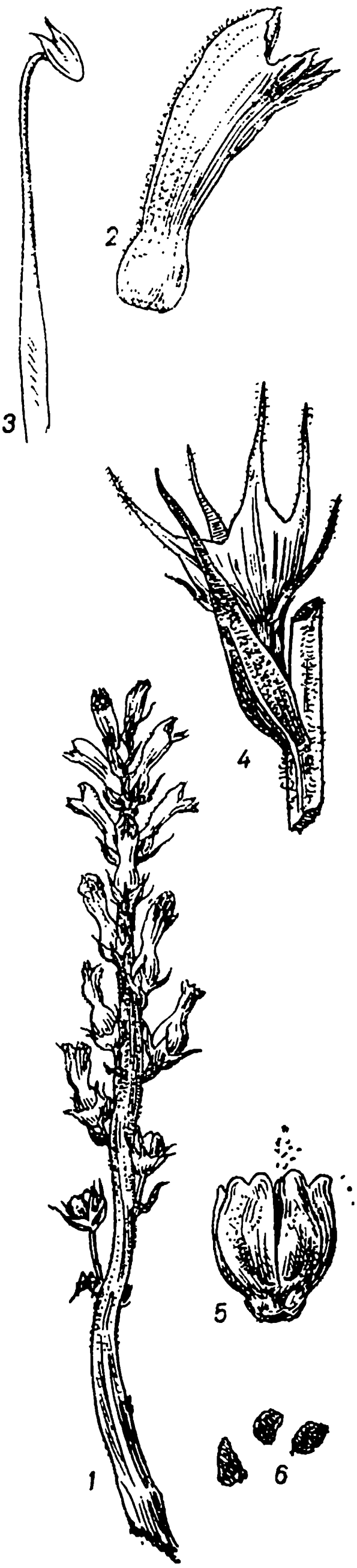

Рис. 6. Заразиха капустяна — *Orobanche brassicae* Novopokr.

1 — стебло з квітками; *2* — віночок; *3* тичинка; *4* — чашечка з приквітками; *5* — коробочка; *6* — насіння.

2780 (5). O. Mutelii F. Schulz — **Заразиха Мутеля.** Стебла прості або потовщені, 10—25 *см* завв., б.-м. розгалужені, з нечисленними лусочками. Лусочки дрібненькі, тупі. Суцвіття багатоквіткові, часто перервані, б.-м. відтягнуті, але спочатку міцні, з відлеглими нижніми листками. Квітки 15—22 *мм* завд., частіше близько 20 *мм* завд. Приквітки дорівнюють чашечці або коротші від неї, приквітнички ланцетні, довші за трубочку чашечки, іноді відсутні. Чашечка короткодзвоникоподібна, зубці її шиловидно-ланцетні, рівні за довжиною трубочці. Віночок кососторчий, голубий або фіолетово-синій, частки його часто неправильнозубчасті або виїмчасті. Пиляки на верхівці голі або з волосистим чубком. Коробочка 7—10 *мм* завд., майже рівна за довжиною чашечці або трохи довша, або коротша від неї. Насіння 0,4—0,5 *мм* завд., округло-еліптичне. ⊙, ⊙. Цв. V—VIII.

F. Schulz in Mutel, Fl. franc., II (1835) 353; in Atlas tab., 43, fig. 314; Suppl., tab. 2, fig. 5; et Orob., 9 (1847) 67 et 168. G. Beck, Monogr. Orob., 95, tab. 1, fig. 13; in Pflanzenr., IV, 261 (1930) 75. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 890. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 9. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 61.

— *Phelipaea Mutelii* Reuter in DC., Prodr., XI (1847) 8, p.p.

Рисунки: G. Beck, Monogr. Orob., l. c. Федченко и Флеров, ц. м., рис. 853.

Паразитує на різних диких та культурних рослинах, особливо на тютюнах *(Nicotiana)*.

Півд.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Новий Сімеїз (Ганешин!), Ялта, Масандра (Зеленецький!, !!, Смирнов!), Ореанда (Гольде!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Атлантична Європа, Середземномор'я, Балканський півострів, Крим, Кавказ, Мала Азія, Іран.

2781 (6). O. brassicae Novopokr. — **Заразиха капустяна.** Стебло товсте, звичайно розгалужене, при основі часто бульбовидно потовщене, густозалозисто-пухнасте, сірувато-бурувато-фіолетове, з численними лусочками, 15—30 *см* завв. Суцвіття багатоквіткове, спочатку густе, потім видовжене, нижні квітки на квітконіжках до 1 *см* завд. Приквітки яйцевидно-ланцетні, коротші від чашечки. Чашечка залозисто-волосиста, 10—11 *мм* завд., з 4 глибокороздільними, шиловидно-ланцетними зубцями, які дорівнюють трубочці. Віночок світло-фіолетовий, внизу білуватий, вгорі голубий або фіолетовий, 22—23 *мм* завд., вище зав'язі б.-м. звужений, вверху трохи розширений, відгин близько 6 *мм* завд.; верхня губа з яйцевидними, по краю зубчастими і війчастими лопатями; нижня губа всередині з двома білуватими, вздовж видовженими, волосистими горбками. Нитки тичинок, хоча і коротко-, але світловолосисті. Приймочка дволопатева, синювата. Пиляки частіше голі, синюваті. ⊙. Цв. VIII—IX.

Новопокровский в Изв. Донск.-инст. сельск. хоз. и мелиор., XIX (1929) 47. Гончаров в Сорн. раст. СССР, IV, 135. Фл. Юго-Вост., VI, 232. Котов у Визн. росл. УРСР, 437. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 62.

— *O. Mutelii* F. Schulz subsp. *brassicae* Novopokr. (Новопокровский) в Изв. Донск. инст. сельск. хоз. и мелиор., XVIII (1928) 52, рис. 1.

Рисунки: Новопокровский, ц.м.

Видані зразки: Герб. фл. СССР, № 3489!

Паразитує на капусті (*Brassica oleracea* L.), помідорах (*Lycopersicum esculentum* Mill.), рапсі (*Brassica napus* L.). — На полях та городах.

П.З.С. Одеська обл.: Одеса (!).

Також росте на межі з УРСР в Молдавській РСР, Тирасполь (Русинов!); Бендерський рн, Копанка (Арват!); також в Ростовській обл.: Ростов, Персіянівка; Конькове біля берега р. Грузького Єланчика (Лавренко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР.

2782 (7). O. oxyloba (Reut.) G. Beck — **Заразиха гостролопатева.** Рослина короткозалозиста. Стебло 10—20 *см* завв., просте або розгалужене, жовтувате або світло-буре, з нечисленними яйцевидно-ланцетними лусочками. Суцвіття короткоциліндричне або овальне, пухнасте, небагатоквіткове, звичайно перевищує за довжиною іншу частину стебла або дорівнює їй. Лусочки, які вкривають чашолистики, яйцевидно-ланцетні, 6—9 *мм* завд.; приквітки лінійно-шиловидні. Чашечка 7—9 *мм* завд., світло-бура, часто білувата, з мало помітними жилками; зубці її ланцетно-шиловидні, майже дорівнюють трубочці віночка. Віночок 17—20 *мм* завд., у відгині світло-фіолетовий, в сухому стані звичайно жовтуватий, зовні рідко- і короткозалозисто-волосистий, частки нижньої губи зарубчасті, широкоовальні, гоструваті; зморшки волосисті; нитки тичинок майже голі; пиляки голі або трохи волосисті при основі; стовпчик з рідкими і дуже короткими залозистими волосками. ⊙, ⊙. Цв. V—VII.

G. Beck in L. Koch, Entwickl.-Gesch. der Orob. (1887) 209; Monogr. Orob. (1890) 108, p.p., tab. 1, fig. 18 (2); in Pflanzenr., IV, 261 (1930) 89, p.p. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 9, p.p. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 64.

— *Phelipaea oxyloba* Reuter in DC., Prodr., XI (1847) 9. Boiss., Fl. or., IV, 497.

Рисунки: G. Beck, l. c.

Паразитує на дикорастучих трав'янистих рослинах. — На кам'янистих схилах, в чагарниках, в лісах.

Наводиться для Південного берега Криму (Новопокровський і Цвєльов у «Фл. СССР», т. XXIII, 65).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (південь); Кавказ: Зах. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Крим, Кавказ, Мала Азія, Вірменія, Іран.

2783 (8). O. nana Noë — **Заразиха низька.** Стебла тонкі, прості або розгалужені, 10—20 *см* завв., короткозалозисто-пухнасті, жовтуваті, біля основи потовщені, з нечисленними лусочками близько 8 *мм* завд. Суцвіття короткоциліндричне або овальне, часто небагатоквіткове, рівне іншій частині стебла, коротше або довше. Приквітки майже однакової довжини з чашечкою; приквітнички лінійно-шиловидні, коротші від зубців чашечки. Чашечка 3—8 *мм* завд., білувата, зубці її шиловидні, на верхівці майже нитковидні, рівні довжині трубочки або довші від неї. Квітки зігнуті наперед. Лінія спинки квітки зігнута. Віночок 10—17 *мм* завд., яскраво-синьо-фіолетовий, рідше більш блідий, зовні короткозалозисто-волохатий, з еліптичними, гострувати ми частками. Пиляки голі або маловолохаті при основі. ☉, ☉. Цв. V—VII.

Noë in Reichenb., Herb. norm., № 1352. G. Beck, Monogr. Orob. (1890) 91, tab. 1, fig. 11; Pflanzenr., IV, 261 (1930) 70. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 889. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 9. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 508. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 69.

— *Phelipaea Mutelii* var. *nana* Reuter in DC., Prodr., XI (1847) 9. — *Ph. ramosa* var. *nana* Boiss., Fl. or, IV (1879) 499.

Рисунки: G. Beck, l. c. Федченко и Флеров, ц. м., 352.

Паразитує на різних трав'янистих рослинах. — Кам'янисті схили, чагарники в Криму.

Передг.Кр. Кримська обл.: Балаклавський рн, Балаклава, Мангуп-Кале (Дойч), Байдарські ворота (Ганешин!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта (Гольде!), Сімеїз (Петунніков!, Тутківський!), Нікіта (Станков!), Міскор (Гольде!), Гурзуф (Траншель!, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон. (півд. ч.), Крим (південь); Кавказ: всі райони; Середня Азія: Пам.-Ал. (зах. ч.).

Загальне поширення. Середземномор'я, Балканський півострів, Крим, Кавказ, Мала Азія, Курдистан, Іран, Середня Азія.

2784 (9). O. ramosa L. — **Заразиха розгалужена.** Стебло розгалужене, жовте, короткозалозисто-волосисте, з розставленими дрібненькими, овальними, залозисто-волосистими лусочками, 10—25 *см* завв., при основі трохи потовщене, рідше бульбовидне. Суцвіття багатоквіткове, при плодах дуже видовжене, з нижніми квітками, на квітконіжках. Приквітки яйцевидні; приквітнички лінійні, коротші від чашечки. Чашечка блюдцевидна, з трикутними, на верхівці б.-м. шиловидно загостреними, однаковими чотирма зубцями. Віночок 12—17 *мм* завд., трубчастий, залозисто-пухнастий, над зав'яззю злегка перетягнутий, у верхній частині зігнутий вперед і до зіва поступово розширений, блідо-жовтуватий, з голубим або фіолетовим зівом. Верхня губа дволопатева, відтягнута, з закругленими лопатями, на верхівці з вістрям; нижня губа з майже рівними, закругленими, цілокраїми, виїмчастими або зубчастими, по краю війчастими лопатями, з біло-волосистими зморшками. Нитки тичинок при основі з волосками або голі, внизу часто оранжові; пиляки голі або з невеликою кількістю війок. Зав'язь куляста.

Стовпчик короткий. Приймочка булавовидна, двороздільна, білувата або голубувата. Коробочка 6—7 *мм* завд. Насінини численні, 0,4 *мм* завд., округлі. ☉. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 633. M. B., Fl. taur.-cauc., II (1803) 83. G. Beck, Monogr. Orob., 87, tab. 1, fig. 10; in Pflanzenr., IV, 261, 66, fig. 12(A). Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 291. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 889. Котов у Визн. росл. УРСР, 437. Шишкин в Маевский, Флора средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 473. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 70.

— *Phelipaea ramosa* C. A. Mey, Verzeichn. Pfl. Cauc. (1831) 104. Ledeb., Fl. Ross., III, 313, p.p.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 152. G. Beck, l. c. Федченко и Флеров, ц.м., рис. 850 і 851.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 378. Woloszczack, Fl. polon. exsicc., № 857! Fl. Austro-Hung. exsicc., № 911.

Паразитує на коренях тютюну *(Nicotiana)*, помідорів *(Lycopersicum esculentum* L.), соняшника (*Helianthus annus* L.) (рідко), а також на диких рослинах: жовтозіллі (*Senecio vernalis* L.), нетребі (*Xanthium*), кропиві *(Urtica)*, ромашці *(Matricaria)*, мальві *(Malva)* та ін. — Поля, городи, біля доріг.

Пр.Л. Прикарпаття (Szafer, Kulczynski, Pawłowski, Rośliny polskie, ц.м.).— **П.П.** Житомирська обл.: Житомирський рн, Сінгури (Барбарич!).— Київська обл.: Київ (Рогович!, !!), окол. Києва, Борщагівка (Рогович!); Чорнобильський рн, Теремці (Єгорова!). — **Л. П.** Чернігівська обл.: Сосницький рн, Сосниця (Гагман!); Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!). — Київська обл.: Вищедубечанський рн, Новосілки (Рокочі!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Устя (Кузнецова!); Дунаєвецький рн, Михайлівка (Маковецький). — Вінницька обл.: Піщанський рн, Попелюхи (!!).— **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, Козин (Монтрезор!).— Черкаська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!); на березі р. Тясмину (Д. Зеров!); Тальне (Рогович!); Умань (Пачоський!); Чигиринський рн, Кожарки (Постригань!). — Вінницька обл.: Тростянецький рн, Ладижин (Леонова!); Гайсинський рн, Кунка (!!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!); Єлисаветградка (Ліндеман!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пачоський!). — Полтавська обл.: Полтава (Монтрезор!); Лубни (Нетубський!); Чорнухи (Барсуков!). — Черкаська обл.: Золотоніський рн, Золотоноша (Рогович!), Деньги (Клеопов!). — Сумська обл.: Суми (Стародуб!); Дубов'язівський рн, Шевченкове (!). — Харківська обл.: Дергачівський рн, смт. Солонцівка (Наливайко!); Харківський рн, Харків (Черняєв!, Наливайко!, Ширяєв!, !!), Покотилівка (!!), Куряж (Наливайко!, !!); Печенізький рн, в заплавині р. Північного Дінця, між Комсомольським та Мартова (Цвельов!); Зміївський рн, Зміїв (Мілютін!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Черняєв!, !!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки» (Борисова!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Рогович!), Козельщанський рн, Піски (Д. Зеров!). — Луганська обл.: Старобільськ (Шираєвський!, !!). — Сталінська обл.: Амвросіївка (!!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Воїнов!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Шестериков!); Березівський рн, по р. Тилігул (Гринь!). — Херсонська обл.: Херсон (Куксін!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Сперман!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Цюрупинськ (Траншель!, Прянишников!); Голопристанський рн, Кардашинка (Пачоський); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пачоський!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпа-

торія (Андреєв!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта (Стевен); Ореанда (Гольде!), біля водопаду Учан-Су (Траншель!), Сімеїз (Гольде!, Спригін!, Ганешин!, Петуннікові!), Міхор (Спригін!), Алупка (Спригін!); Нікітський ботанічний сад (Станков!); Алуштинський рн, Малий Маяк (Оксіюк!), Малореченське, Сонячногірське, Рибальче (Зеленецький); Судакський рн, Карадаг (Траншель!, Котов і Карнаух!), Судак (Стевен!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Атлантична та Середня Європа, Європейська частина СРСР, Західне Середземномор'я (на півночі), Східне Середземномор'я, Мала Азія, Іран, острів Тенеріф, Північна Америка (занесено).

Господарське значення. Заразиха розгалужена — шкідлива паразитна рослина, яка значно знижує врожай культурних рослин. Заходи боротьби з нею — виполювання її до плодоношення, оранка тютюнових плантацій після збирання тютюну в зв'язку з тим, що вона може розвиватись і на його коренях, а після збирання конопель випалювання конопельників.

Секція **2. Osproleon** Wallroth. Квітки звичайно сидячі, в колосовидному суцвітті, з одним приквітком. Чашечка з 2 цілісних або дволопатевих чашолистиків, вільних, які в нижній частині спереду зростаються. Віночок двогубий, з відгинами, найчастіше залозисто опушеними. Стулки плода при розкриванні залишаються з'єднаними зверху і знизу.

Підсекція **1. Inflatae** G. Beck. Віночок нижче місця прикріплення тичинок здутий, звужений в середній частині, вище місця прикріплення тичинок вперед б.-м. зігнутий і вгору звідси злегка лійковидно розширений, до зіва синій або фіолетовий, рідше білуватий (кремовий) або жовтий. Тичинки прикріплені майже посередині трубочки віночка. Приймочка блідо-білувата, блідо-синя або жовтувата.

Ряд **1. Coerulescens** G. Beck. Віночок найчастіше невеликий, 18—22 *мм* завд., рідше великий, до 35 *мм* завд., б.-м. наперед іноді колінчасто зігнутий, нижче місця прикріплення тичинок помітно здутий, вище — помітно звужений; відгин віночка синій, фіолетовий або ліловий, рідше — білуватий або жовтий.

2785 (10). O. coerulescens Steph. — **Заразиха синювата.** Вся рослина, особливо приквітки, білувато-пухнасто-шерстиста. Стебло 20—40 *см* завв., при основі найчастіше булавовидно потовщене, борозенчасте, жовтувате, вгорі з рідкими, внизу з численними лусочками. Суцвіття овальне або циліндричне, на верхівці найчастіше округле, рідше коротко загострене, багато- і густоквіткове, 3—17 *см* завд. Приквітки ланцетні, майже рівні за довжиною віночку. Чашолистики довгасті, на третину дворозділені, по краю зубчасті. Віночок 15—20 *мм*

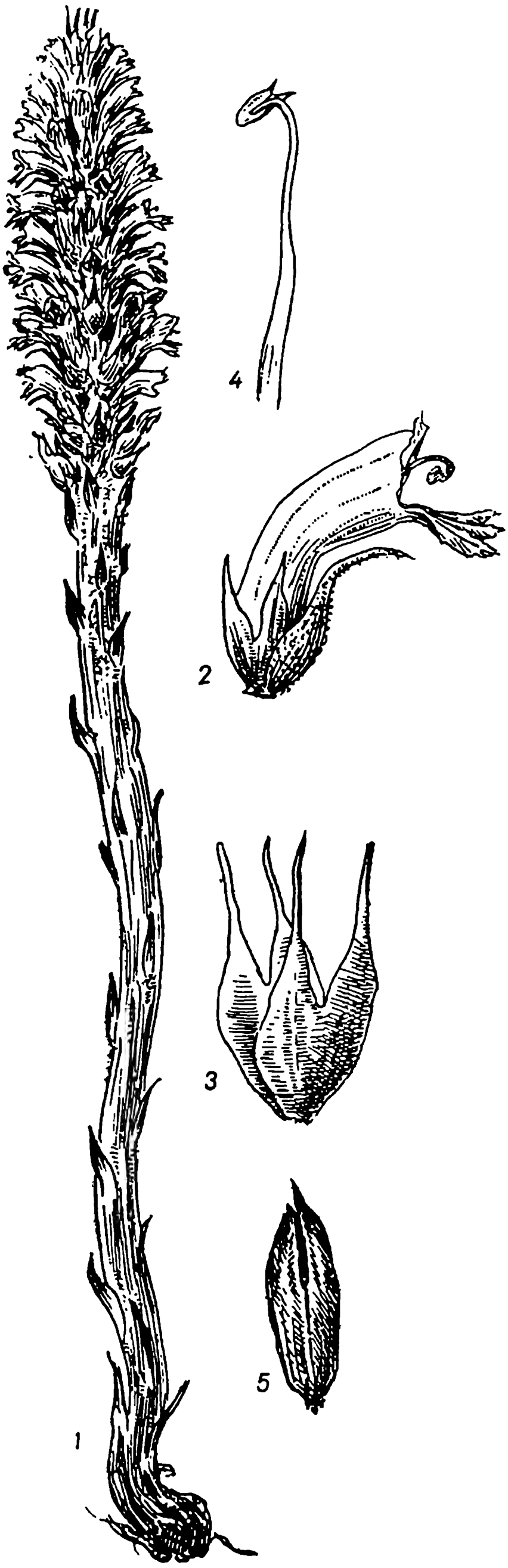

Рис. 7. Заразиха синювата — *Orobanche coerulescens* Steph.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — чашечка; *4* тичинка; *5* — коробочка.

завд., синюватий, трубчастий, донизу яйцевидний, над зав'яззю стягнутий; трубочка його зігнута; частки нижньої губи вгнуті; нитки тичинок висунуті над середньою трубочкою віночка, при основі з рідкими волосками. Приймочка голубувата, 2—4-лопатева, з півкруглими жовтими бархатистими лопатями. ♃. Цв. V—VII.

Steph. in Willd., Sp. pl., III (1800) 349. M. B., Fl. taur.-cauc., II, 82; III, 417. Ledeb., Fl. Ross., III, 322. G. Beck, Monogr. Orob., 137, fig. 31 (2); in Pflanzenr., IV, 261, 118, fig. 13(A). Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 297. Федченко и Флеров, Опред. раст. Европ. Росс., 891. Котов у Визн. росл. УРСР, 438. Шишкин в Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 475. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 71.

Рисунки: G. Beck, l. c. Федченко и Флеров, ц. м., рис. 859.

Видані зразки: Герб. фл. СССР, № 3793!

Паразитує на полинах (*Artemisia campestris* L., *A. Marschalliana* Spreng, *A. austriaca* Jacq. та ін.). — В степах, на кам'янистих схилах та на пісках.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кременець (Шмальгаузен!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Жовтневий рн, Піщане (Шмальгаузен!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданівська мр, Ляпине (Клеопов!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Черняєв!), між Йосипівкою Дніпропетровського рну і Животилівкою Новомосковська мр (!!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Володимирський рн, Володимирське л-во (Кожевников!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: о. Хортиця (Клеопов!). — Херсонська обл.: Голопристанський рн, Гола Пристань (Пачоський!, Козлов!), Солоноозерна лісова дача (Пачоський!), Кардашинка (Пачоський!), Рибальче (Прянишников); Скадовський рн, о. Джарилгач (Давидич!, Шалит).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Кам., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур., Лен.-Кол. (півд. ч.); Далек. Схід: Зеє-Бур., Удськ., Уссур.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Середня Європа, Балканський півострів, Східна Європа, Сибір, Далекий Схід, Японія, Китай, Середня Азія.

Ряд **2. Cernuae** Novopokr. Трубочка віночка дуже зігнута наперед з помітним звуженим перехватом вище місця прикріплення тичинок, в зіві мало розширена. Тичинки прикріплені нижче середини трубочки віночка. Пиляки голі або майже голі.

2786 (11). O. cernua Loefl. — **Заразиха поникла.** Рослина залозисто-волосиста. Стебло 15—30 *см* завв., жовтувате або бурувате, при основі трохи потовщене, в середній частині 2—7 *мм* завт., з досить численними, широколанцетними лусочками, 7—12 *мм* завд. Суцвіття циліндричне або довгасте, густе і багатоквіткове, часто на верхівці загострене, звичайно б.-м. рівне в іншій частині стебла; лусочки, які вкривають чашолистики, з широкояйцевидною основою, ланцетні, 7—13 *мм* завд., часто, як і все суцвіття, з червонувато-бурим або фіолетовим відтінком; сегменти чашечки вільні, 7—12 *мм* завд., буруваті або червонуваті, звичайно менші ніж наполовину своєї довжини, дворoздільні, з ланцетно-шиловидними зубцями, рідше цілісні. Віночок 12—18 *мм* завд., трубчастий, дуже зігнутий наперед і слабо розширений у відгині, при основі білуватий, у відгині синюватий або блідо-фіолетовий, зовні майже голий; нитки тичинок голі або з нечисленними короткими волосками при основі, які прикріплені до трубочки віночка на висоті 5—6 *мм* від її основи. Пиляки голі. Стовпчик майже голий. ☉, 4. Цв. V—VII.

Loefl., Iter. hisp. (1758) 152. Ledeb., Fl. Ross., III, 321. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 79.

— *O. cernua* var. *typica* G. Beck, Monogr. Orob. (1890) 14; in Pflanzenr., IV, 261 (1930) 122, fig. 13(B). Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 10, p.p.

Рисунки: G. Beck, l. c.

Паразитує на складноцвітих. — В Криму на *Lactuca viminea* (L.) Presl. — Кам'янисті схили, чагарники.

Півд.Кр. Ялтинський рн, Алушта (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (півд. ч.). Вказівки для інших районів сумнівні (Середня Азія).

Загальне поширення. Середземномор'я, Балканський півострів, Кавказ, Мала Азія, Іран.

Примітка. Кавказькі і середньоазіатські рослини відрізняються від європейської *O. cernua* Loefl.

2787 (12). O. sarmatica Kotov sp. nova in Addenda VIII, p. 454 — **Заразиха сарматська.** Рослина дрібнозалозиста опушена або майже гола. Стебло 10—20 (25) *см* завв., жовтувате, при основі потовщене, в середній частині 2—6 *мм* завш., з нечисленними лусочками, 5—10 *мм* завд. Суцвіття густе, циліндричне, рівне або менше від іншої частини стебла. Лусочки, які вкривають чашолистики, з широкояйцевидною основою, ланцетні, 6—10 *мм* завд. Сегменти чашечки вільні, 5—10 *мм* завд., бурі, двороздільні, з шиловидними зубцями. Віночок 8—15 *мм* завд., дуже зігнутий, при основі білуватий, у відгині блідо-фіолетовий. Нитки тичинок голі, прикріплені до трубочки віночка на висоті 4—5 *мм* від її основи. Пиляки і стовпчик голі. ☉, 4. Цв. VI—VII.

— *O. cumana* Wallr. subsp. *parviflora* Kotov (Котов) в Советской ботанике, 4 (1935) 90; у Визн. росл. УРСР, 438.

Паразитує на полинах *(Artemisia Boschnikiana* (Bess.) DC., *A. taurica* Willd. і *A. scoparia* W. K.). Одного разу спостерігали на культурній рослині тау-сагизу *(Scorzonera tau-saghyz* Lipsch. et Bosse), яка зараз в УРСР не вирощується. — На солончаках, солонцях, черепашниках і приморських пісках по узбережжю Чорного і Азовського морів і Сиваша.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Слов'янськ (!!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Осипенко, на Бердянській косі (!!, Постригань!). — Сталінська обл.: Першотравневий рн, Білосарайська коса (!!, Постригань!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Очаківський рн, о. Довгий на Чорному морі (Левіна!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, о. Чурюк (!!); Геніческий рн, Ново-Дмитрівка (!!, Олексієв!), пів-в Чонгар (!!). — Кримська обл.: Червоно-Перекопський рн, Перекоп (Стевен!); Раздольнянський рн, Бакальська коса (!!).— **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторія (!!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Траншель!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Морське узбережжя півдня УРСР і Північного Кавказу.

Примітка. *O. sarmatica* Kotov займає проміжне місце між *O. cernua* Loefl. і *O. cumana* Wallr. Вона відрізняється від них більш дрібними блідо забарвленими синюватими квітками, низьким стеблом і пристосована до засолених грунтів і до морських узбереж, де паразитує на полинах *(Artemisia).*

Тип виду: Кримська обл.: Євпаторія, на приморських засолених пісках на березі Чорного моря, цв. 6. VII 1956 р., зібрав М. І. Котов. Рослина зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР. Вперше ця рослина привернула нашу увагу ще в 1933 р. В нашій статті «Заразиха — паразит тау-сагиза», надрукованій в «Советской ботанике», 4 (1935) 90, ми описали його як *O. cumana* Wallr. subsp. *parviflora* Kotov. Рослина була зібрана в 1933 р. С. О. Іллічевським на південь від Херсона в 10 *км* від приморського міста Скадовська на станції каучуконосів, а, крім того, мені і тоді було відомо, на основі особистих спостережень в природі, що вона росте на морських узбережжях. Каучуконоси, в тому числі і тау-сагиз, зараз в УРСР не вирощують. Пізніше проведені мною спостереження у Присивашші і в Криму підтвердили мою думку про необхідність виділення нового виду, якому я дав нову назву — *O. sarmatica* Kotov. Стару назву *O. cumana*

Рис. 8. Заразиха сарматська — *Orobanche sarmatica* Kotov — паразитує на полину приморському.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — чашечка; *4* — тичинка; *5* — маточка.

Wallr. subsp. *parviflora* Kotov залишати не можна, бо є рослина раніш описана під назвою *Orobanche parviflora* E. Mey ex Steud., Nom. ed., II, 1, 723 in Syn., 11, 231. Ця рослина є синонімом виду *Harveya parviflora* Hook ex Steud., Nom. ed., II, 1, 723; Reut. in DC., Prodr., XI, 38. Вона росте в Південній Африці.

2788 (13). O. cumana Wallr. — **Заразиха соняшникова. Вовчки.** Стебло просте, при основі потовщене, бурувате, борошнисто-залозисте або інколи майже голе, 15—40 (50) *см* завв., з нечисленними лусочками, загостреними, цілокраїми або зубчастими, 5—10 *мм* завд., борошнисто-залозистими. Суцвіття циліндричне, спочатку густе, потім видовжене, багатоквіткове. Приквітки овальні, коротші від квіток, гострі. Чашолистики 7—12 *мм* завд., вільні, широкояйцевидні, майже до середини двічі надрізані, з тонко загостреними надрізами, малозалозисті. Квіти похилі, 12—20 *мм* завд. Віночок зовні голий, всередині, під місцем виходу тичинок, з волосками, колінчасто зігнутий, трубчастий, внизу білий, до зіва слабо забарвлений, з фіолетово-голубим відгином, з дрібними, майже рівними губами; верхня губа з цілокраїми або нерівнозарубчастими лопатями, нижня — з зморшками; нитки тичинок прикріплені нижче середини трубочки віночка, при згині його трубочки, голі, як і стовпчик; приймочка виїмчаста, дволопатева, біла. Коробочка 8—10 *мм* завд., майже рівна за довжиною чашечці або довша від неї. Насіння майже округле, 0,35—0,45 *мм* завд., клітини його шкірки густо-крапчасто-шпаруваті. ⊙, ⊙·, ♃. Цв. VI—VII.

Wallr., Orob. gen. diask. (1825) 58. Ledeb., Fl. Ross., III, 321. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 298. Гончаров в Сорн. раст. СССР, IV, 135. Котов у Визн. росл. УРСР, 438. Шишкин в Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 475. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 79.

— *O. cernua* var. *cumana* G. Beck, Monogr. Orob. (1890) 143, tab. II, fig. 33; in Pflanzenr., IV, 261 (1930) 128, fig. 13. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 891.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX., tab. 189. G. Beck, l. c. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 860.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1175!, Герб. фл. СССР, № 3792!, Fl. cauc. exsicc., № 350.

Паразитує на коренях соняшника (*Helianthus annuus* L.), де зустрічається у великій кількості. З диких рослин найчастіше зустрічається на коренях полину *(Artemisia)*, нетреби *(Xanthium)* та ін. — В степу, на кам'янистих місцях по схилах, і як бур'ян в посівах. В лісостепових і степових районах звичайно.

Північна межа поширення проходить по лінії Ямпіль (на р. Дністрі) — Тульчин—Черкаси—Лубни—Ромни—Суми; північніше рідко. **З.Л.-С.** Чернівецька обл.: Хотинський рн, Ставчани (Артемчук!). Найбільш північно-західне місцезнаходження: **Л.П.** Київська обл.: Баришівка (Пачоський!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Піщанський рн, Загнітків (!!); Барський рн, Верхівка (!!); Крижопільський рн, Городківка (!!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, на схід від Байдарської долини, на яйлі над Узунджой (Стевен); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Поплавська!, !!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судакський рн, Судак (Мейєр!), Карадаг (Сарандінакі!, !!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессараб., Причорн., Ниж.-Волзьк., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Середня Європа (південь), Східна Європа, Західний Сибір, Кавказ, Іран, Середня Азія, Центральна Азія, Північний Китай.

Господарське значення. Заразиха соняшникова — небезпечний паразит соняшника, але росте також і на коренях тютюну, махорки, помідорів, сафлору, перили, конопель та інших культурних рослин.

Основною причиною, що заважає боротьбі з соняшниковою заразихою є зараження грунту її пшоноподібним, дрібним насінням. Найбільш раціональними є такі заходи (Сорные растения СССР, IV, 136) 1) охорона грунту від зараження насінням заразихи шляхом виполювання її з поля до плодоношення. Насіння заразихи легко переноситься вітром, тому боротьба повинна провадитись одноразово на великій території; 2) сівозміни; 3) виділення і введення в культуру імунних (заразихостійких сортів).

Підсекція **2. Angustata** G. Beck. Віночок вище місця прикріплення тичинок розширений або спереду з опуклістю, а часто — рівномірнотрубчастий. Тичинки прикріплені найчастіше нижче середини трубочки віночка, в нижній третині або чверті довжини віночка або майже ще глибше, при його основі.

Ряд **1. Galeatae** G. Beck. Спинна лінія віночка при основі зігнута, всередині майже пряма або угнута (рідше злегка опукла), на верхній губі дуже зігнута і похилена, на верхівці часто знову пряма. Віночок 17—35 *мм* завд., жовто-бурий, бурувато-пурпуровий, буро-ліловий і бурувато-червоний або жовтий, в сухому стані зовні і всередині однакового кольору, бурий або буро-пурпуровий, іноді майже чорнуватий, зовні залозисто-волосистий; залозки волосків блідо забарвлені, найчастіше жовті. Верхня губа склепінчаста. Відгин віночка по краю залозисто-волосистий.

2789 (14). **O. vulgaris** Poir. — **Заразиха звичайна.** Стебло 20—50 *см* завв., при основі потовщене, блідо забарвлене, залозисто-волосисте, внизу з численними, вгорі з рідкими лусочками. Колоси рідкі, циліндричні, на верхівці округлі. Приквітки схожі на лусочки і дорівнюють квіткам. Чашолистики звичайно внизу зростаються між собою, залозисто-волосисті, вдвоє коротші від трубочки віночка. Віночок 20—25 *мм* завд., бурувато-червоний, жовтуватий або темно-червоний, з вузькою основою, вгору поступово розширеною, дзвониковидний, по спинці зігнутий, по краю нерівнозубчастий; верхня губа з виїмкою, шоломовидна; нижня губа з майже однаковими, яйцевидними лопатями, спрямованими вперед, всі лопаті губ по краю нерівнозарубчасто-зубчасті, складчасті. Тичинкові нитки внизу густоволохаті, вгорі — залозисті,

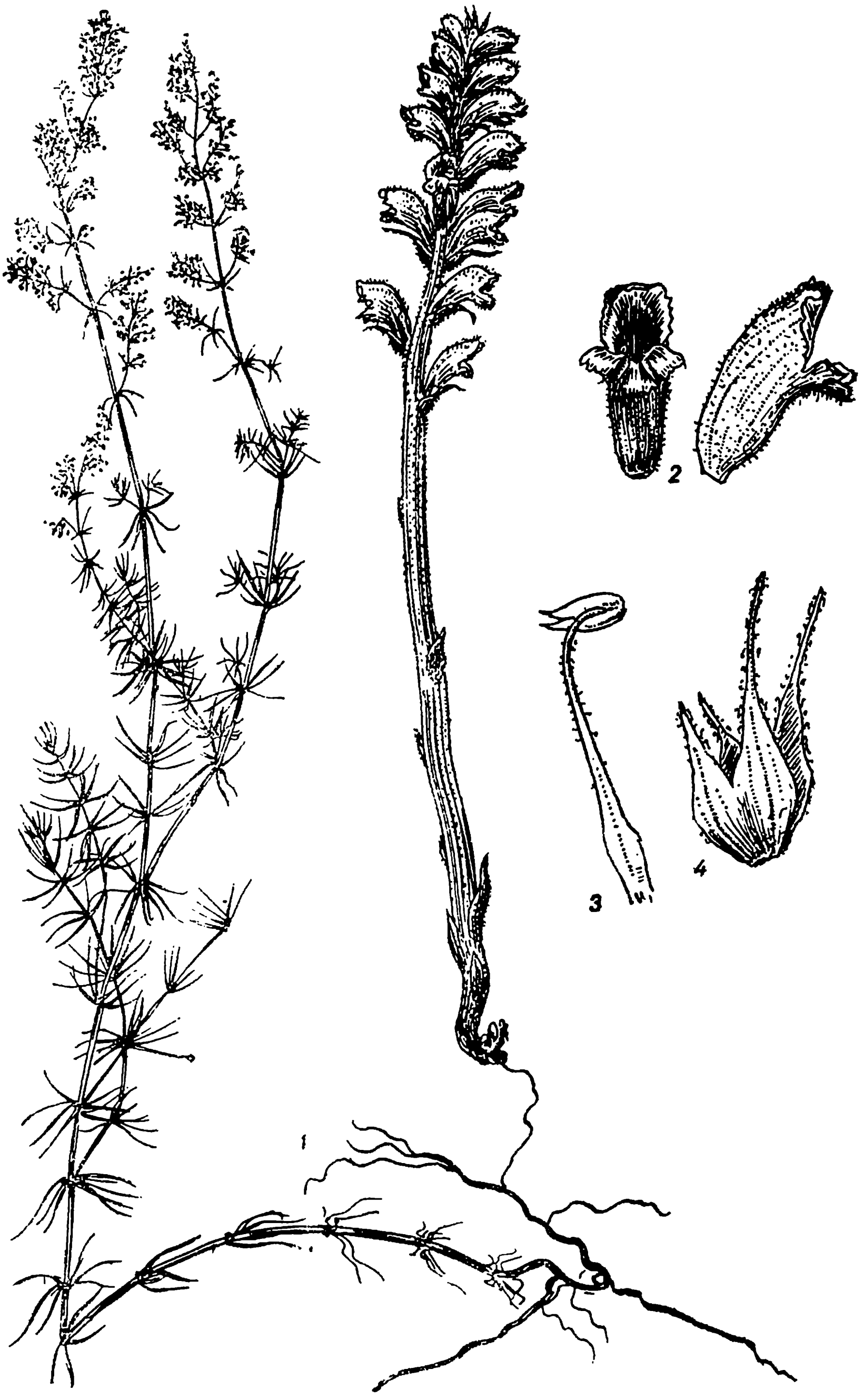

Рис. 9. Заразиха звичайна — *Orobanche vulgaris* Poir. — паразитує на підмареннику справжньому — *Gallium verum* L.

1 — загальний вигляд; *2* — віночок; *3* — тичинка; *4* — чашечка.

виходять біля основи трубочки віночка. Приймочка тонкобархатиста, дволопатева, темно-червона або жовтувата. Коробочка видовженоциліндрична, 10—12 *мм* завд. Насіння 0,4—0,5 *мм* завд. 4. Цв. V—VII.

Poir. in Lam., Encycl., IV (1797) 62. Шишкин в Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 476. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 91.

— *O caryophyllacea* Smith in Transact. Linn. Soc., IV (1797) 169. M. B, Fl. taur.-cauc., II, 819. G. Beck, Monogr. Orob., 155, tab. II, fig. 42; in Pflanzenr., IV, 261, 226, fig. 16. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 295. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 891. Hayek in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 141, fig. 82(d—f). Котов у Визн. росл. УРСР, 438. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 509. — *O. Galii* Duby, Bot. Gall., I (1828) 349. Ledeb., Fl. Ross., III, 317.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 162. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 141, Fig. 82(d—f). G. Beck, l. c. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 861 и 862.

Паразитує на коренях підмареннику (*Gallium verum* L. і *G. Mollugo* L. та ін.). — На Правобережжі та в Лісостепу звичайно, рідше в Степу; на Лівобережжі рідко, головним чином в Лісостепу. Кам'янисті схили, степи, чагарники.

З.П. Хмельницька обл.: Полонне (Шмальгаузен). — Київська обл.: Васильківський рн, Дзвонкове (!). — Житомирська обл.: Радомишльський рн, Радомишльська с.-г. станція, біля Ірші (Харціев!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерський рн, Остерська лісова дача (Фомін!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Обертинський рн, Чортовець (Катіна!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Станіславівка (Кузнецова!); Дунаєвецький рн, Михайлівка (Маковецький). — Вінницька обл.: Яришівський рн, Юрківці (Кузнецова!). — Одеська обл.: Кодимський рн, Грабове (Білик!), Кодима (Шмальгаузен!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця (Шмальгаузен). — Київська обл.: Таращанський рн, Лука (!); Біла Церква ( ). — Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!); Вільшанський рн, Моринці (Підоплічка!); Катеринопільський рн, Катеринопіль (!), біля болота Ірдень (!); Лисянський рн, Яблунівка (!), Босівка (Підоплічка). — Кіровоградська обл.: Ананьїв (Пачоський), Кіровоград (Ліндеман!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Августинович!). — Харківська обл.: Харків (Черняєв!); Валки (Горницький!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанський рн, Захарівка (Черняєв!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Нифонт у Черняєва!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Баштанський рн, Піски (!!); Миколаїв (Федосєєв). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Качкарівка (Пачоський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Кара-Кум., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня та Східна Європа, Кавказ, Мала Азія, Іран.

2790 (15). O. teucrii Holandre — **Заразиха самосилова.** Стебло струнке, при основі трохи потовщене, 10—30 *см* завв., жовте, в сухому вигляді червоно-буре, густозалозисто опушене. Лусочки листочків яйцевидно-ланцетні, світло-бурі, 1—1,5 *см* завд., внизу — численні, вгорі —

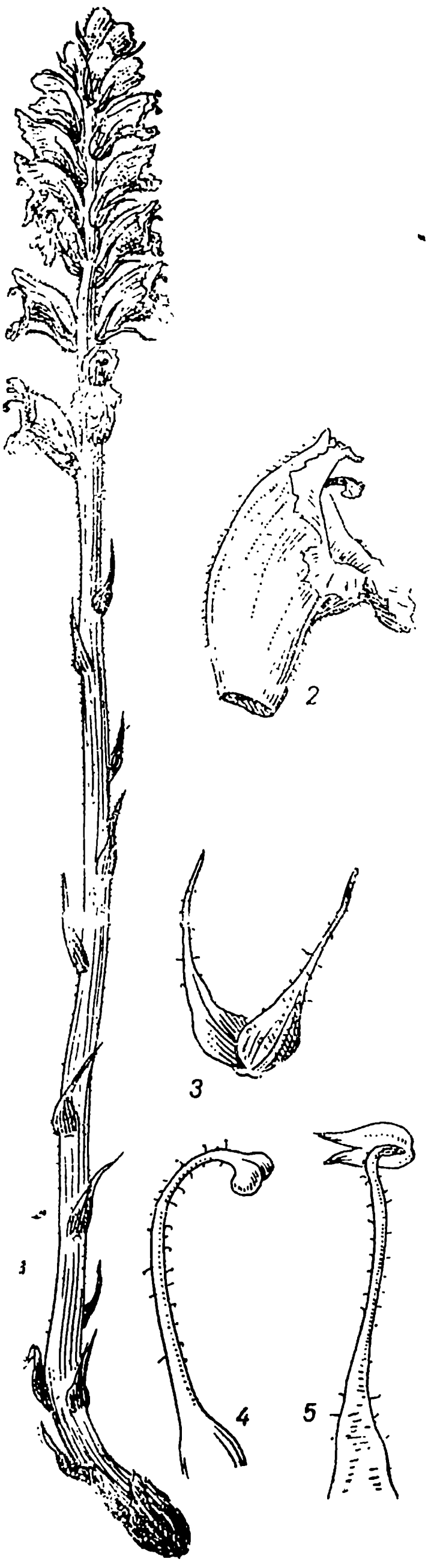

Рис. 10. Заразиха самосилова — *Orobanche teucrii* Holandre.

1 — загальний вигляд; *2* — віночок; *3* — чашолистики; *4* — маточка; *5* — тичинка.

мало, прилягають до стебла. Колоси коротенькі або циліндричні, з 5—20 квітками. Приквітки овально-ланцетні, залозисто опушені, рівні або коротші від трубочки віночка. Чашечка з 2 вільних або внизу з'єднаних, залозисто опушених, нерідко двозубчастих часток, які коротші від половини трубочки віночка. Віночок 18—22 *мм* завд., коричнево-ліловий, зовні жовтий, вкритий густими світлими залозистими волосками, край його при основі злегка зігнутий, вище — рівний до згину; верхня губа цілісна або маловійчаста, з закругленими відлеглими частками, по краю торочкуватими; нижня губа нахилена, з 3 нерівними чотирикутними тупими частками, по краю зубчастими і трохи залозисто опушеними. Тичинкові нитки прикріплені знизу віночка, на 3—5 *мм* вище основи, знизу — волосисті, вгорі — залозисто опушені. Пиляки голі. Маточка пряма, залозисто опушена. Приймочка глибокодвозубчаста, пурпурово-сіра. Коробочка циліндрично-еліпсоїдальна, 9—10 *мм* завд. Насінини овальні, 0,4 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

Holandre, Exsicc. (1824); Fl. dé la Moselle, ed. II (1829) 322. G. Beck, Monogr. Orob., 161, III, tab. 43; fig. IV, 261, 234. Hayek in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 141. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 524. Котов у Визн. росл. УРСР, 439. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 89.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 69. G. Beck, l. c. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, fig. 82(g—i).

Паразитує на коренях самосилу (*Teucrium*). — В УРСР дуже рідко в західних областях.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Львів (Szafer, Kulczyński, Pawłowski, ц. м.), Золочівський рн, Червоне (Котов і Омельчук!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Середня і Атлантична Європа, Західне Середземномор'я, Балканський півострів.

2791 (16). O. lutea Baumg. — **Заразиха жовта.** Стебло товсте, 20—25 *см* завв., при основі дуже потовщене, жовте або бурувато-пурпурове, дуже залозисто-волосисте, з довгасто-ланцетними, 2—3 *см* завд., лусочковидними листками, залозисто-волосистими, внизу густо розміщеними. Суцвіття циліндричні, багатоквіткові, до 25 *см* завд., з відхиленими квітками, густо- і короткозалозисто-волохата. Приквітки схожі з лусочками, однакової довжини з квітками або довші від них. Чашолистики вільні або злегка зростаються, вкриті густозалозистими волосками, до середини нерівнодвозубчасті, з ланцетними загостреними зубцями, рівними половині довжини трубочки віночка. Віночок 18—22 *мм* завд., дзвониковидний, рідше трубчасто-дзвониковидний, нижче місця прикріплення тичинок циліндричний, вище вгору — розширений, з широким відігнутим зівом, блідо-бурий або червонуватий, в нижній частині — більш блідий або жовтуватий, залозисто опушений, вгорі — найчастіше з більш інтенсивно забарвленими або фіолетовими жилками; верхня губа виїмчаста або дволопатева, з майже плоскими закругленими лопатями; нижня губа з трьома майже рівними лопатями; всі лопаті губ зубчасто-зарубчасті. Тичинкові нитки прикріплені на відстані 3—6 *мм* від основи віночка, при основі потовщені і сплюснуті, густоволосисті, вище — злегка залозисто-волосисті або майже голі. Пиляки довгасті, поступово загострені, по шву ворсинчасто-волосисті. Стовпчик залозисто-волосистий. Приймочка дволопатева, з кулястими білувато-жовтуватими або яскраво-жовтими лопатями. Коробочка б.-м. циліндрична, з стовпчиком, який залишається на верхівці, 10—14 *мм* завд. Насіння овальне, 0,39—0,47 *мм* завд., з крапчасто-сітчасто-комірчастою шкіркою. ♃. Цв. V—VII.

Baumgart., Enum. Stirp. Transsylv., II (1816) 215, excl. syn.; G. Beck Monogr. Orob., 163, tab. III, fig. 44 (1—2); in Pflanzenr., IV, 261, 237, fig. 16 (J—N) Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 142. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс. 892. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 524. Гончаров в Сорн. раст СССР, IV, 137. Котов у Визн. рослин УРСР, 439. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 88.

— *O. rubens* Wallroth, Sched. Crit., I (1822) 307; Orob. gen. diask. (1825) 46 Ledeb., Fl. Ross., III, 318. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 297.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 171. G. Beck, l. c Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 863.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2600! Герб. русск. фл., № 4165.

Паразитує на коренях люцерни *(Medicago)* і на конюшині *(Trifolium)*. — Рідко в УРСР. Кам'янисті схили, степи, чагарники.

Пр. Л. Чернівецька обл.: Чернівці (Артемчук!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Бережани (Міхельсон!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Шмальгаузен). — **З.Л.-С.** Волинська обл.: Луцьк (Шмальгаузен).— **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубенський рн, Войниха (Шмальгаузен). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпродзержинськ, по р. Саксагані (Акінфієв у Шмальгаузена). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Байдарська долина (Криштафович!). — **Півд.Кр.** Кримська обл. Ялтинський рн, вище водопаду Учан-Су (Гольде!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ. Туркм., Пам., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа, Балканський півострів, Західне Середземномор'я (на півночі), Європейська частина СРСР, Кавказ, Іран.

Примітка. Нами деякі місцезнаходження рослин наведені по праці Шмальгаузена (Шмальгаузен, Фл. Ср и Ю. Р., II (1897) 297), але в гербарії Шмальгаузена, який зберігається в Інституті ботаніки АН УРСР, цих рослин немає; є тільки збори В. І. Липського з Молдавської РСР з етикеткою «Бессарабія. Злотий, 18. V 1888 рік». Вказівка Шмальгаузена для **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременецький рн, Залісці. — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Кривоозерський рн, Голоскове, помилкова, тому що рослини, описані Шмальгаузеном, належать до *O. elatior* Sutton.

Ряд **2. Glandulosae** G. Beck. Віночок білуватий, кремовий або червонуватий до зіва по жилках, особливо на верхній губі; рідше весь червоний, ліловий або пурпуровий, вкритий червоними, фіолетовими або пурпуровими залозистими волосками (забарвлення краще помітне на потовщеній основі волосків). Спинна лінія при основі зігнута, в середній частині пряма або майже пряма, на верхній губі похила. Зів широкий. Тичинки прикріплені в нижній частині віночка або при його основі.

2792 (17). **O. alba** Steph. — **Заразиха біла.** Рослина залозисто-волохата. Опушення бурувате або жовтувате. Стебло 20—40 *см* завв., жовтувато-буре або червонувате, при основі найчастіше бульбовидно або булавовидно потовщене, в нижній частині з великою кількістю лусочок, у верхній — з небагатьма. Суцвіття овальне, циліндричне, на верхівці округле. Приквітки схожі на лусочки, за довжиною дорівнюють квіткам. Чашолистики найчастіше цілісні, з яйцевидною основою і поступово загостреною шиловидною верхівкою. Віночок 15—25 *мм* завд., жовтий або білуватий, з жовтим, бурим, рожевим або ліловим відтінком, дзвониковидно-трубчастий, на спинці злегка зігнутий, зовні (на верхній губі і всередині) з залозистими волосками на дуже дрібних горбочках; губи по краю нерівнозубчасті і кучеряві, нерівні, верхня — дволопатева, з відігнутими лопатями, у нижньої губи середня лопать звичайно вдвоє довша від бокових. Тичинкові нитки внизу рідковолохаті, всередині голі, а вгорі з залозистими волосками, такими, як у стовпчика. Приймочка тонкобархатиста, темно-червона. Коробочка 10—12 *мм* завд., видовжено-еліпсоїдальна. ♃ Цв. V—VII.

Steph. in Willd., Sp. pl., III (1800) 350. M.B., Fl. taur.-cauc., II, 82. Ledeb., Fl. Ross., III, 316. G. Beck, Monogr. Orob., 208, p.p., tab. IV, fig. 64; in Pflanzenr., IV, 261 (1930) 145, p.p., fig. 14(A—H). Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 295. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 893. Котов у Визн. росл. УРСР, 439. Шишкин в Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 476. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 93.

— *O. epithymum* DC., Fl. Franc., III (1805) 490. — *O. Hians* Steven in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXX (1857) 354.

Рисунки: Beck, Monogr. Orob., fig. 64; in Pflanzenr., IV, 261, fig. 14. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 868. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, Taf. 245, Fig. 1 et 88(a—d). Фл. СССР, XXIII, табл. V, рис. 8.

Паразитує на коренях шавлії (*Salvia nutans* L., *S. pratensis* L. і *S. silvestris* L.) та на чебрецях (*Thymus*). — В степах, на кам'янистих схилах, особливо вапнякових. В Карпатах в субальпійському поясі на гірських луках.

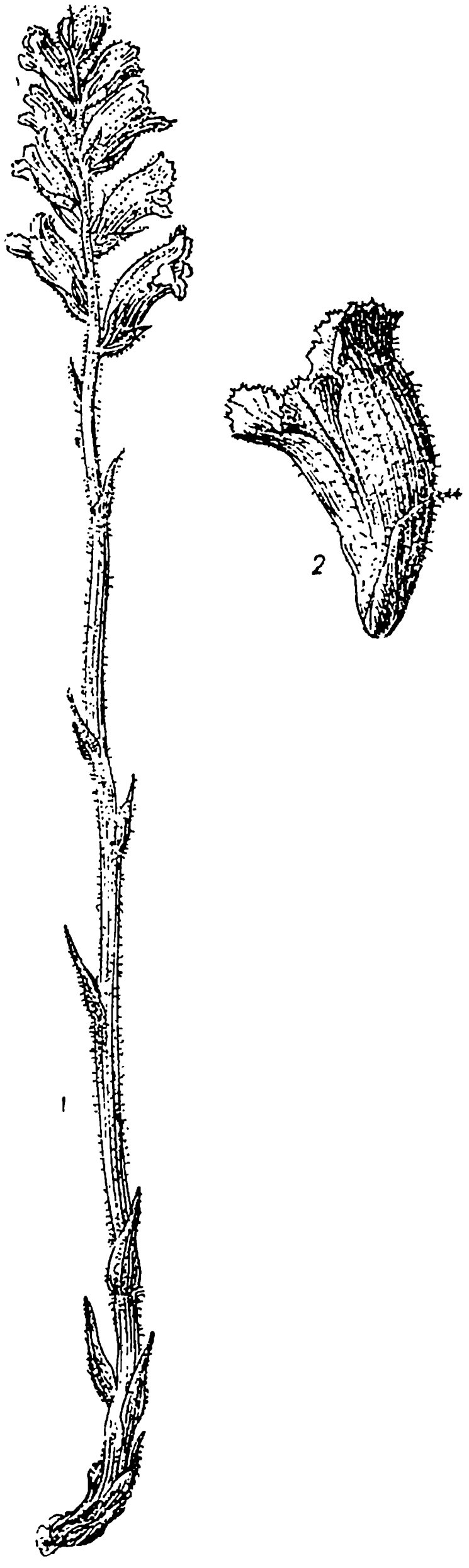

Рис. 11. Заразиха біла — *Orobanche alba* Steph.

1 — загальний вигляд; *2* — вічок.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Перечинський рн, Перечин, Плишка (Чопик!); Свалявський рн, Обава (Ігошина!). — **К.Л.** Львівська обл.: Сколівський рн, Коростів (Чопик!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Жаб'є, Кострища (Котов та Омельчук!), Чивчин (Міндерова!). — Закарпатська обл.: Великоберезнянський рн, Люта (Косець!); Воловецький рн, Пікуй-Ужок (Чопик!, !!); Рахівський рн, Рахів (Білик!), Ясиня (Ігошина!), г. Менчул (Барбарич!), Богдан (Білик!), Луги (!!), г. Петрос (Гринь!); Тячівський рн, Лопухів (Брадіс і Запятова!). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Шепіт (!!), Верхній Яловець, г. Яловиця (!!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Шмальгаузен!, !!). — **З.П.** Волинська обл.: Овадніський рн, Верба (Шмальгаузен!). — Житомирська обл.: Житомир (Шмальгаузен!). — **П.П.** Київська обл.: Ново-Шепелицький рн, Буряківка (Фінн!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Понорницький рн, Лоска (Соболевський!); Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Піщанський рн, Дмитрашківка (!!). — Одеська обл.: Котовськ (Шмальгаузен!); Кодима (!!), Чорнянський рн, Дубове (Котов і Кузнецова!); Балтський рн, Лісничівка (Гринь!, !!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Шмальгаузен!), Таращанський рн, Лука (!); Обухівський рн, Козин (Монтрезор); Миронівський рн, Маслівка (Монтрезор). — Черкаська обл.: Умань (Рогович!); Лисянський рн, Яблунівка (Д. Зеров!); Сміла (Тржебінський!). — Одеська обл.: Ананьївський рн, Жеребкове (Котов і Кузнецова!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (!!); Олександрія (Рябков!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Лебедин (Шкорбатов!); Штепівський рн, Михайлівська цілина (Доброчаєва!). — Черкаська обл.: Золотоніський рн, Дмитрівка (!). — Полтавська обл.: Лубни (Августинович!); Полтава

(Рогович!); Хорол (Августинович!); Пирятинський рн, Яцини (Барсуков!). — Харківська обл.: Харківський рн, Харків (Черняєв, Наливайко!), Рогань (Черняєв!, Наливайко!, Лавренко!, !!), Сороківка (Наливайко! Лавренко!, !!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Сталіно (!!); Слов'янський рн, Райгородок (Клоков!); гори Артема (!!, Клоков!); Горлівська мр, Чагарі (Серединський!, Олексієнко!). — Луганська обл.: Іванівка (Постригань!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Тишківський рн, Тернівка (Васильєв!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Шмальгаузен!); Кривий Ріг (Хорузина!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Міловський рн, Стрілецький степ (Залеський!, !!); Старобільський рн, Старобільськ, Бесідівка, Титарівка (Шираєвський!, !!); Покровськ (Клоков!). — Харківська обл.: Дворічанський рн, Дворічна (Котов і Карнаух!), Кам'янка (Котов і Карнаух), Нововодолазький рн, Бірки (Савенков!, !!); Красноградський рн, Красноград (Таліев!). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське л-во (Граффф!, Висоцький!); Олександрівський рн, Некременне (Залеський!); Будьоннівський рн, Хомутський степ (!!, Кузнецова!), Жданів (!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінфієв!, Гроссгейм!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Болград (Липський!); Іванівський рн, Баранове (Шестиріков!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Опперман!); Володимирський рн, Рацинське л-во (Гринь!); Привільне (!!). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Качкарівка (Пачоський!); Калінінський рн, Львове (Пачоський!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцьке (Муравйов!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Глазівка (Барбарич, Доброчаєва і Кукало!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, на південь від Кара-Кіят (Козлов!); Білогірськ (!!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: окол. Севастополя (Пєшков); Балаклавський рн, Гончарне (Барбарич і Доброчаєва!), Орлине (Барбарич); Сімферопольський рн, Краснолісся (!!), Білогірський рн, Земляничне (Васильєв). — **Г.Кр.** Кримська обл. Ялтинський рн, над Узунджой, на яйлі (Васильєв!); Сімферопольський рн, Чатир-Даг (!!); Алуштинський рн, Чатир-Даг (Базінер!, Барбарич і Доброчаєва!); Старо-Кримський рн, окол. Планерського (Траншель!, Котов і Карнаух!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, окол. Гурзуфа, вище Краснокам'янки (!!); — Гурзуф — Нікіта (Савенков!); Алушта (Таліев); Судакський рн, між Карадагом і Планерським Старо-Кримського рну (Котов і Карнаух!), г. Карагач (!), Новий Світ (Савенков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Середн.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Атлантична та Середня Європа, Балканський півострів, Європейська частина СРСР, Кавказ, Мала Азія, Іран.

2793 (18). O. pallidiflora Wimm. et Grab. — **Заразиха блідоквіткова.** Стебло 25—50 *см* завв., при основі трохи потовщене, жовтувате або пурпурове, залозисто-волосисте, в нижній частині з численними, в верхній — з рідкими лусочками. Суцвіття рідке, довге. Чашолистики цілісні або двозубчасті, в сухому вигляді бурі або чорні, з яйцевидною основою, шиловидно загострені. Віночок з невеликою кількістю залозок, розширений, широкодзвониковидно-трубчастий, 15—20 *мм* завд., блідо-жовтуватий або брудно-буруватий, з фіолетовими жилками, вкритий темними горбочками, на яких сидять залозисті волоски, на спинці зігнутий; верхня губа з більш широкою середньою лопаттю. Тичинкові

Рис. 12. Заразиха блідоквіткова — *Orobanche pallidiflora* Wimm. et Grab. — паразитує на осоті польовому — *Cirsium arvense* (L.) Scop.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — чашолистики; *4* — тичинка; *5* — коробочка; *6* — насінини.

нитки прикріплені на 2—4 *мм* вище основи віночка, при основі' мало опушені, вгорі, як і стовпчик, з рідкими залозистими волосками або майже голі; приймочка червона, фіолетова або пурпурова. Коробочка видовжено-еліптична, 10—15 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

Wimm. et Grab., Fl. Siles., II, 1 (1829) 233. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 523. Котов у Визн. росл. УРСР, 439. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 509. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 94. — *O. procera* W. Koch, Fl. Deutschl., IV (1833) 438. — *O. reticulata* var. *pallidiflora* G. Beck, Monogr. Orob. (1890) 218, tab. IV, fig. 67 (1); in Pflanzenr., IV, 261 (1930) 159. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 894. — *O. reticulata* var. *procera* G. Beck, l. c. (1890) 218 et l. c. (1930) 160.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 166 et 16. G. Beck, l. c. (1890). Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 869.

Паразитує на коренях видів роду осот (*Cirsium*). — На луках, лісових полянах, на ситниках.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський (Круцкевич). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Чигиринський рн, Стецівка (Пачоський!). — Кіровоградська обл.: Новопразький рн, Пантаївка (Пачоський!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Біловодський рн, Лимарівка, кінний завод (!!). — Харківська обл.: Великобурлуцький рн, Бурлук (Угринський); Куп'янськ (Клоков!). — Дніпропетровська обл.: Синельниково (Угринський).

Росте також недалеко від кордону в Молдавській РСР: Каутани—Бендери (Липський!).

Поширення по СРСР: Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Волзьк.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Ірт., Алт.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа, Західне Середземномор'я, Балканський півострів, Європейська частина СРСР, Західний Сибір.

Примітка. *O. pallidiflora* Wimm. et Grab. вказана для Кримської області Н. М. Черновою, мабуть, помилково.

2794 (19). O. reticulata Wallr. — **Заразиха сітчаста.** Рослина короткозалозисто-волосиста. Стебло 15—25 *см* завв., при основі мало потовщене, з нечисленними ланцетними лусочками 5—15 *мм* завд. Суцвіття довгасте або овальне, звичайно досить густе, коротше від іншої частини стебла. Лусочки, які вкривають чашолистики, яйцевидно-ланцетні або ланцетні, 12—16 *мм* завд., частки чашечки вільні, 6—12 *мм* завд., цілісні, при основі яйцевидні, вгорі ланцетні, короткошиловидні, темно забарвлені. Віночок 15—20 *мм* завд., дзвониковидний, світло-жовтий, до відгину з темно-червоним або червоно-фіолетовим відтінком; часто весь віночок темно-червоний, зовні короткозалозисто-волосистий, майже по всій поверхні з численними кольоровими (червоними або фіолетовими) залозистими волосками; поздовжня лінія віночка в середній частині майже пряма, до основи і до відгину його зігнута; верхня губа виїмчаста; нитки тичинок майже голі, прикріплені до трубочки

віночка на відстані 2—3 *мм* від її основи. Пиляки і стовпчики голі або майже голі. Приймочка червона. ⊙, 4. Цв. VII—VIII.

Wallr., Orob. gen. diask. (1825) 42, non Reuter, 1847. G. Beck, Monogr. Orob., 217, p.p., tab. IV, fig. 67 (2); in Pflanzenr., IV, 261, 155, p.p., fig. 14 (J). Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СРСР (1957) 509. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 95. — *O. scabiosa* W. Koch, Fl. Deutschl., IV (1833) 440.

Рисунки: G. Beck, l. c.

Паразитує на свербіжницях (*Knautia*) і на скабіозах (*Scabiosa*).— Субальпійські луки, кам'янисті схили і чагарники у верхній гірській смузі.

Вказується для Карпат (Новопокровський і Цвєльов у «Фл. СССР», ц. м.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати); Кавказ: Передкавк., Даг., Схід., Зах. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Середня Європа, Західне Середземномор'я, Балканський півострів, Кавказ, Турецька Вірменія.

2795 (20). O. crenata Forsk. — **Заразиха зазублена.** Рослина короткозалозисто-волохата, в суцвітті з домішкою довгих, шорстких, білуватих волосків. Стебло 30—70 *см* завв., жовтувате або бурувате, вкрите ланцетними лусками 10—25 *мм* завд. Суцвіття циліндричне або видовжене, багатоквіткове. Покривні луски густо-білувато-волохаті. Частки чашечки вільні, 10—20 *мм* завд., глибокодвороздільні або цілокраї; зубці її шиловидно-нитковидні, дорівнюють трубочці віночка, багатонервові. Віночок 20—30 *мм* завд., жовтий або білуватий, у відгині іноді з рожевим або фіолетовим відтінком, зовні короткозалозисто-волохатий; верхня губа його маловиїмчаста, з широкими півкруглими лопатями. Тичинки закріплені на 2—3 *мм* над основою віночка, зверху—залозисті або голі, внизу — пухнасті. Стовпчик і пиляки майже голі. ⊙, ⊙, 4 Цв. V—VII.

Forsk., Fl. Aegypt. Arab. (1775) 113. G. Beck, Monogr. Orob., 225, p.p., tab. IV, fig. 69; in Pflanzenr., IV, 261, 136, p.p., fig. 14 (L). Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 12. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 510. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 98.

— *O. speciosa* DC., Fl. Franc., VI (1815) 393.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 161. G. Beck, l. c.

Паразитує на метеликових: на виці (*Vicia*), горосі (*Pisum*), чині (*Lathyrus*) та конюшині (*Trifolium*). — Кам'янисті схили, чагарники, ліси в Криму.

Кр.З.С. Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Гольде!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: окол. Севастополя (Пєшков!); між Севастополем і Балаклавою (Федченко!, Кальє!, Коржинський!); Куйбишевський рн, Соколине (Гольде!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, підйом з Соколиного на Ай-Петрі (Гольде!, Станков!), підйом з Ключового на яйлу (Траншель!); Ялтинський рн, Грушова поляна над Ялтою (!!); Алуштинський рн, Кримський

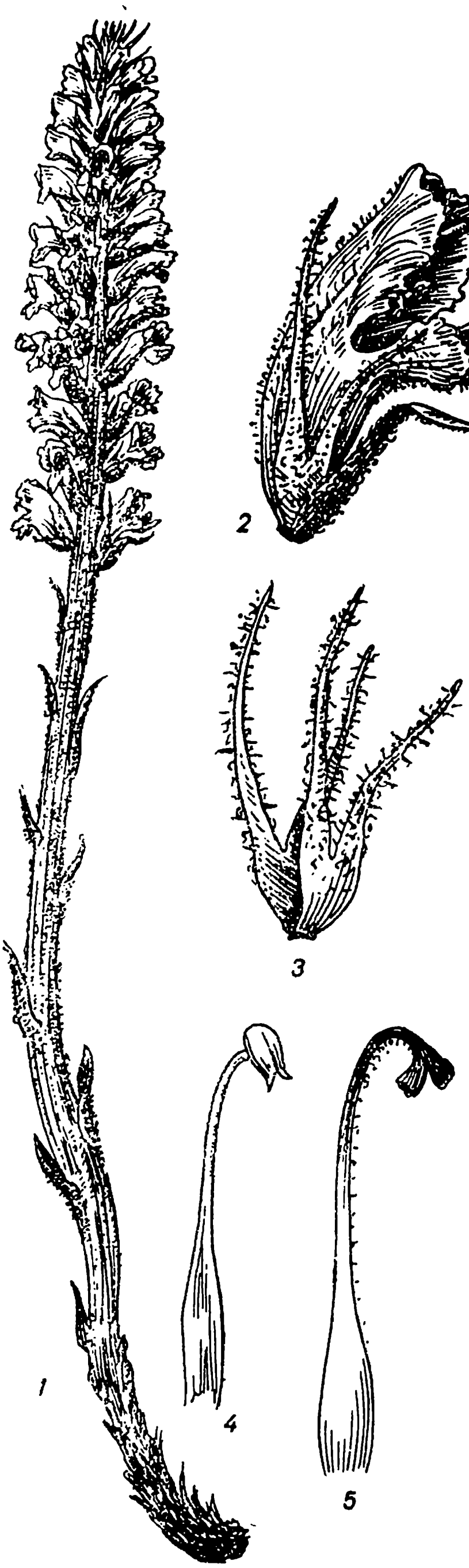

Рис. 13. Заразиха зазублена — *Orobanche crenata* Forsk.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — чашечка; *4* — тичинка; *5* — маточка.

державний заповідник, г. Чорна (Зеленецький!, Поплавська!, !!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Алупка (Талієв!), Оползневе (Петунніков!), між Учан-Су і Ай-Петрі (Федченко!), Ялта—Масандра (!!), Нікіта (Зеленецький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Північна Африка, Південна Європа, Крим, Кавказ, Мала Азія, Іран, Балканський півострів.

Ряд **2. Minores** G. Beck. Віночок трубчастий або майже трубчастий, догори трохи розширений, майже прямий або зігнутий, кремовий або жовтуватий, вгорі часто з пурпуровими жилками, 10—20 *мм* завд., після цвітіння іноді трошки довший; спинна лінія в середній частині звичайно пряма або лише злегка зігнута. Тичинки найчастіше прикріплені до віночка в його нижній третині або навіть чверті.

2796 (21). O. picridis F. Schulz — **Заразиха гірчакова.** Стебло струнке, при основі б.-м. потовщене, 10—15 *см* завв., жовтувате або фіолетове, рідкозалозисто опушене або голе, з небагатьма лусочковидними листочками, видовженими, довго загостреними, найчастіше густозалозисто опушеними. Приквітки бурувато-фіолетові, на верхівці відігнуті. Суцвіття циліндричне, вгорі округле або коротко загострене і чубасте, багатоквіткове, вгорі з щільно, внизу з б.-м. пухко розміщеними квітками. Квітки догори стоячі або відлеглі, з буро-фіолетовими приквітками. Чашечка з 2 вільних, при основі яйцевидних, до середини двозубчастих частин.

Віночок 15—20 *мм* завд., трубчастий, світлозалозисто опушений, жовтувато-білуватий, його край по спинці при основі злегка зігнутий, на верхній губі з фіолетовими жилками. Верхня губа вирізана або двозубчаста, з широкими, тупими, відлеглими частками; нижня губа складається з 3 часток, вздовж зморшкувата, з зубчастими, голими частками. Тичинки розміщені на 3—5 *мм* над основою віночка. Маточка слабо залозисто опушена. Приймочка двогуба, червоно-фіолетова або пурпурова. Коробочка 8—9 *мм* завд. Насіння 0,3—0,4 *мм* завд. ☺ 4. Цв. VI—VII.

F. Schulz in Flora (1830) 500 (Sine descr.) et in W. Koch, Fl. Deutschl., IV (1833) 453. G. Beck, Monogr. Orob., 245, tab. IV, fig. 79; in Pflanzenr., IV, 261, 200. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 12. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 524, Котов у Визн. росл. УРСР, 440. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 509. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 101.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 175 (a). G. Beck, Monogr. Orob., l. c. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, Fig. 89 (g—h).

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2599!

Паразитує на коренях гірчака (*Picris hieracioides* L.). — в УРСР дуже рідко.

Р.-О.Л. Львів (Szafer, Kulczyński, Pawłowski, ц. м.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Середня і Південна Європа.

2797 (22). O. minor Sowerby et Sm. — **Заразиха мала.** Стебло стрункe, міцне, 15—40 *см* завв., жовтувато-червонувате, короткозалозисте, внизу іноді бульбовидно потовщене, з лусками 10—20 *мм* завд., в суцвітті звичайно з домішкою довгих білуватих волосків. Нижні прикві́ткові листки яйцевидно видовжені, верхні — ланцетні, 0,5—1,5 *см* завд. Суцвіття циліндричне, вгорі густе, внизу рідкоквіткове, причому самі нижні квітки далеко відлеглі. Покривні луски яйцевидно-ланцетні, 7—12 *мм* завд., на спинці білувато-волохаті. Чашечка з 2 вільних, яйцевидних, нерозділених або двозубчастих половинок, залозисто опушена, з одною жилкою і довго загостреними зубцями, частки її вузькі, однакової довжини з трубочкою віночка або довші від неї. Віночок 10—18 *мм* завд., трубчастий, до відгину поступово розширений, жовтувато-білий або фіолетовий, зовні слабо опушений залозистими волосками, з відігнутими краями; верхня губа з кілем, двороздільна, з великими частками; нижня губа зі складчастими зубчастими голими частками. Тичинки розміщені на 2—3 *мм* вище від основи віночка, внизу слабо опушені, вгорі голі або з окремими залозками. Приймочка двогуба, пурпурова або фіолетова. Коробочка видовжено-еліпсоїдальна, з гострокінцевим стовпчиком, 9—10 *мм* завд. Насіння овальне, 0,38—0,4 *мм* завд. ☺, 4. Цв. V—VI.

Sowerby et Sm., Engl. Bot., VI (1797) tab. 422. Sutton in Transact. Linn. Soc., IV (1797) 179. Ledeb., Fl. Ross., III, 320. G. Beck, Monogr. Orob., 251, tab., fig. 82; in Pflanzenr., IV, 261, 205, fig. 15 (A—G.). Hayek in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-

Eur., VI, 153, Fig. 90 (a—c). Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 525. Котов у Визн. росл. УРСР, 440. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР. 510. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 102.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 183. G. Beck, l. c. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 90 (a—e). Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 872.

Паразитує на культурній конюшині (*Trifolium pratense* L.). — Кам'янисті схили, чагарники.

Пр.Л. Чернівецька обл.: Чернівецький рн, Снячів (Артемчук!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Szafer, Kulczyński і Pawłowski, ц. м.). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Гольде!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, долина Ласпі (Стевен).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Бессараб., Крим; Кавказ: Зах. Закавк., Півд. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Атлантична та Середня Європа, південь Європейської частини СРСР, Середземномор'я, Балканський півострів, Кавказ, Мала Азія, Північна Африка. Занесено в Північну Америку і Нову Зеландію.

2798 (23). O. versicolor F. Schulz — **Заразиха різнобарвна.** Рослина короткозалозисто-волохата, звичайно з домішкою довгих, білуватих волосків. Стебло 10—30 *см* завв., жовтувате або бурувате, іноді з червоним відтінком, в середній частині 2—7 *мм* завш., при основі б.-м. потовщене, вкрите ланцетними, гострувати лусками, 8—20 *мм* завд. Суцвіття циліндричне або видовжене, багатоквіткове, звичайно коротше від іншої частини стебла. Покривні луски яйцевидно-ланцетні, поступово загострені, 8—15 *мм* завд., на спинці звичайно білувато-волохаті. Чашолистики вільні, 7—12 *мм* завд., до середини двороздільні або цілісні, зубці їх часто неоднакові, ланцетно-шиловидні. Віночок 10—55 *мм* завд., трубчасто-дзвониковидний, жовтий, у відгині часто з ліловим або фіолетовим відтінком, іноді рудуватий, зовні короткозалозисто-волохатий, а на верхній губі довгозалозисто-волохатий, майже шерстисто-волохатий; верхня губа цілісна або дволопатева. Тичинки прикріплені на 3—5 *мм* вище основи віночка, до середини або вище її — довговолосисті, ще вище — рідкозалозисті, як і стовпчик. Приймочка фіолетова. ⊙,⊙. Цв. V—VI.

F. Schulz in Flora, 1 (1843) 129. G. Beck, Monogr. Orob., 237, tab. IV, fig. 75; in Pflanzenr., IV, 261, 183. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 894. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV (1934) 12. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 510. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 103.

— *O. pubescens* Urv., Enum. pl. or. (1822) 76, № 567, non Gilib. Boiss., Fl. or., IV, 507. — *O. arachnoidea* F. Schulz in Linnaea, XIX (1845) 26 et apud C. Koch in Linnaea, XXII (1849) 669. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 298. — *O. squalida* Steven in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXX (1857) 354. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 298.

Рисунки: G. Beck, l. c. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 871

Паразитує на складноцвітих і зонтичних. — Кам'янисті схили та чагарники в Криму.

К.С. Кримська обл.: Ленінський рн, Горностаївка (!!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь, мис Херсонес (Барбарич і Доброчаєва!), Балаклавський рн, Балаклава (Шперк!), Мангуп-Кале (Дойч!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Алупка (Петунніков!), Сімеїз (Петунніков!), Нікіта (Зеленецький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Зах. Закавк.

Загальне поширення. Середземномор'я, Балканський півострів, Крим, Кавказ, Мала Азія.

2799 (24). O. hederae Duby — **Заразиха плющова.** Рослина короткозалозисто-волохата, часто з домішкою довгих білуватих волосків. Стебло 15—40 *см* завв., червонувате або жовтувате, при основі бульбовидно потовщене, густо вкрите ланцетними або яйцевидно-ланцетними, 10—30 *мм* завд., лусочками. Нижні приквіткові листки яйцевидні, голі, верхні — ланцетні. Суцвіття циліндричне, багатоквіткове, спочатку (особливо вгорі) густе, потім дуже пухке, рівне або довше від решти стебла. Покривні лусочки яйцевидно-ланцетні або ланцетні, 10—18 *мм* завд. Квітки спочатку відлеглі, пізніше вперед направлені. Чашечка з 2 зближених, яйцевидно видовжених, не розділених або двічі розділених часток, з залозисто опушеними зубцями. Віночок 14—18 *мм* завд., білий або жовтуватий, з червонуватою верхньою губою і часто з фіолетовими жилками. Віночок нижче зіва помітно звужений, в зіві дуже розширений, зовні голий або з рідкими залозками; після цвітіння його частки всередину загорнуті. Тичинки прикріплені на 3—4 *мм* вище від основи віночка, внизу коротковолосисті, догори голі. Стовпчик звичайно залозисто-волосистий, часто фіолетовий. Приймочка

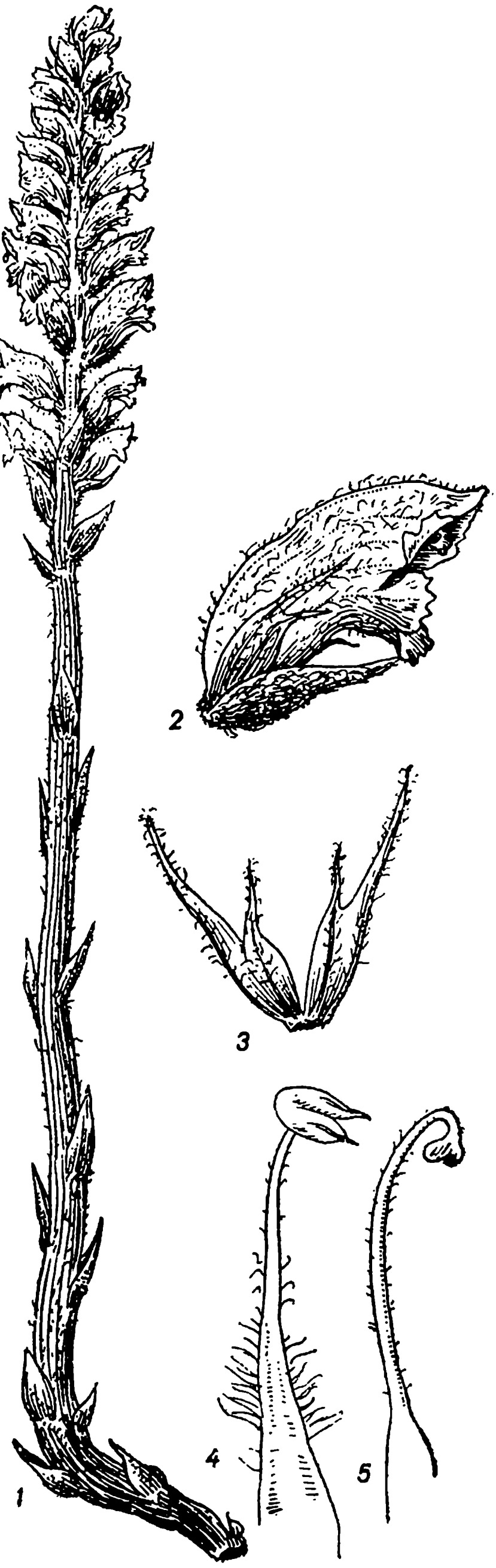

Рис. 14. Заразиха різнобарвна — *Orobanche versicolor* F. Schulz.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — чашечка; *4* — тичинка; *5* — маточка.

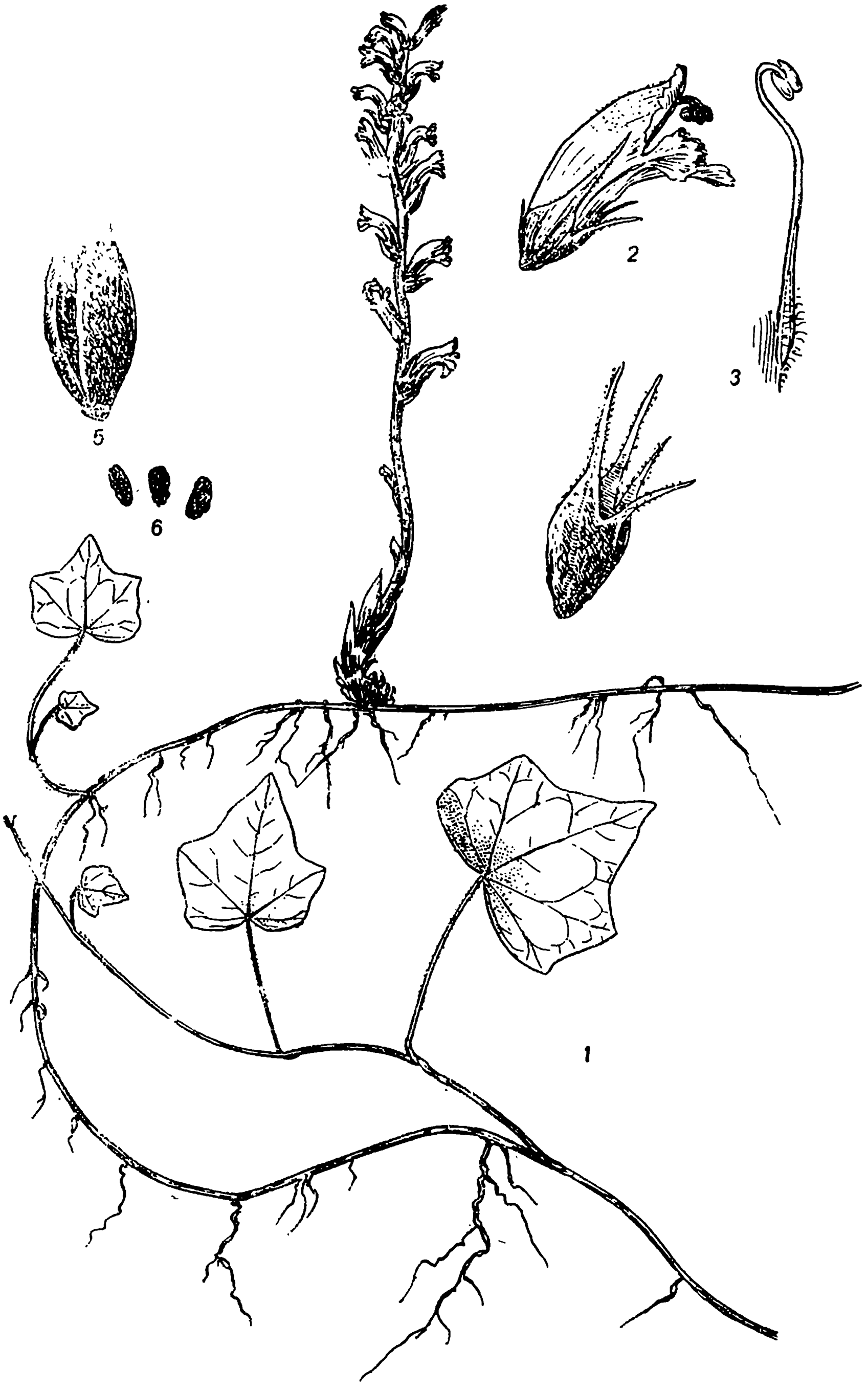

Рис. 15. Заразиха плющова — *Orobanche hederae* Duby — паразитує на плющі кримському — *Hedera taurica* Carr.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — тичинка; *4* — чашечка; *5* — коробочка; *6* — насінини.

дволопатева; лопаті широко з'єднані між собою, бородавчасті, спочатку жовті, потім сірі або чорні. 4. Цв. V—VII.

Duby, Bot. Gall., 1 (1828) 350. G. Beck, Monogr. Orob., 259, tab. IV, fig. 83; in Pflanzenr., IV, 261, 219. fig. 15 (H). Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 895. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 154. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 12. Станков—Талиев. Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 510. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 104.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 182. G. Beck, l. c. Федченко и Флеров, ц. м., рис. 873. Heqi, l. c., fig. 90 (f—h) і fig. 79 g.

Паразитує на плющі *(Hedera)*. — Ліси, чагарники, парки в Криму.

Передг.Кр. Кримська обл.: Старий Крим, г. Агармиш (Циріна, Зеленецький). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Алупка (Гольде!, Траншель!, !!, Талієв!), Ореанда (Гольде!, Шираєвський!, Зеленецький), Масандра (Пурінг!, !!), Ялта (Юнге!, !!), Нікітський ботанічний сад (Зеленецький!, Станков!, !!), Алушта (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: всі райони, крім Півд. Закавк.

Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа, Середземномор'я, Балканський півострів, Крим, Кавказ, Мала Азія.

Ряд **4. Curvatae** G. Beck. Спинна лінія по всій довжині від основи до верхньої губи б.-м. часто дуже зігнута. Віночок зовні і всередині однакового кольору, при основі звичайно жовтий, до відгину бурувато-фіолетовий або рожевий, іноді кремовий; трубочка віночка широка, спереду, вище місця прикріплення тичинок, з б.-м. помітною опуклиною; відгин по краю залозисто-волосистий. Тичинки прикріплені в нижній третині або чверті трубочки віночка. Приймочка жовта. Зав'язь спереду при основі жовта, без помітного горбка.

2800 (25). O. elatior Sutton — **Заразиха висока.** Вся рослина червонувата або рудувата. Стебло 15—20 *см* завв., міцне, залозисто-волосисте, при основі або вище потовщене, найчастіше з більшою кількістю лусочковидних листочків 7—20 *мм* завд. Приквітки широколанцетні, на верхівці суцвіття майже космате. Суцвіття циліндричне, на верхівці тупе або звужене, багато- і густоквіткове, до 30 *см* завд.; майже дорівнює останній частині стебла. Покривні луски 12—18 *мм* завд. Чашолистики 9—13 *мм* завд., яйцевидні, майже рівні, двороздільні, коротші від трубочки віночка. Віночок 15—22 *мм* завд., над місцем прикріплення тичинок поступово розширений, нездутий, трубчасто-дзвониковидний, біля основи розширений, по опушеній спинці злегка дуговидно зігнутий, майже прямий, буруватий або жовтувато-рожевий; губи його відтягнуті, нерівнозубчасті, хвилясто-зморшкуваті, верхня — з виїмкою, злегка дволопатева, нижня — з трьома майже рівними круглуватими частками. Нитки тичинок виходять з нижньої третини її, волосисті на всьому протязі до кінців, подібно стовпчику, залозисті. Приймочка жовта, дволопатева, бархатисто-бородавчаста. Коробочка дорівнює чашечці, овально-циліндрична, 9—10 *мм* завд. Насіння 0,4 *мм* завд. 4. ☉. Цв. VI—VII.

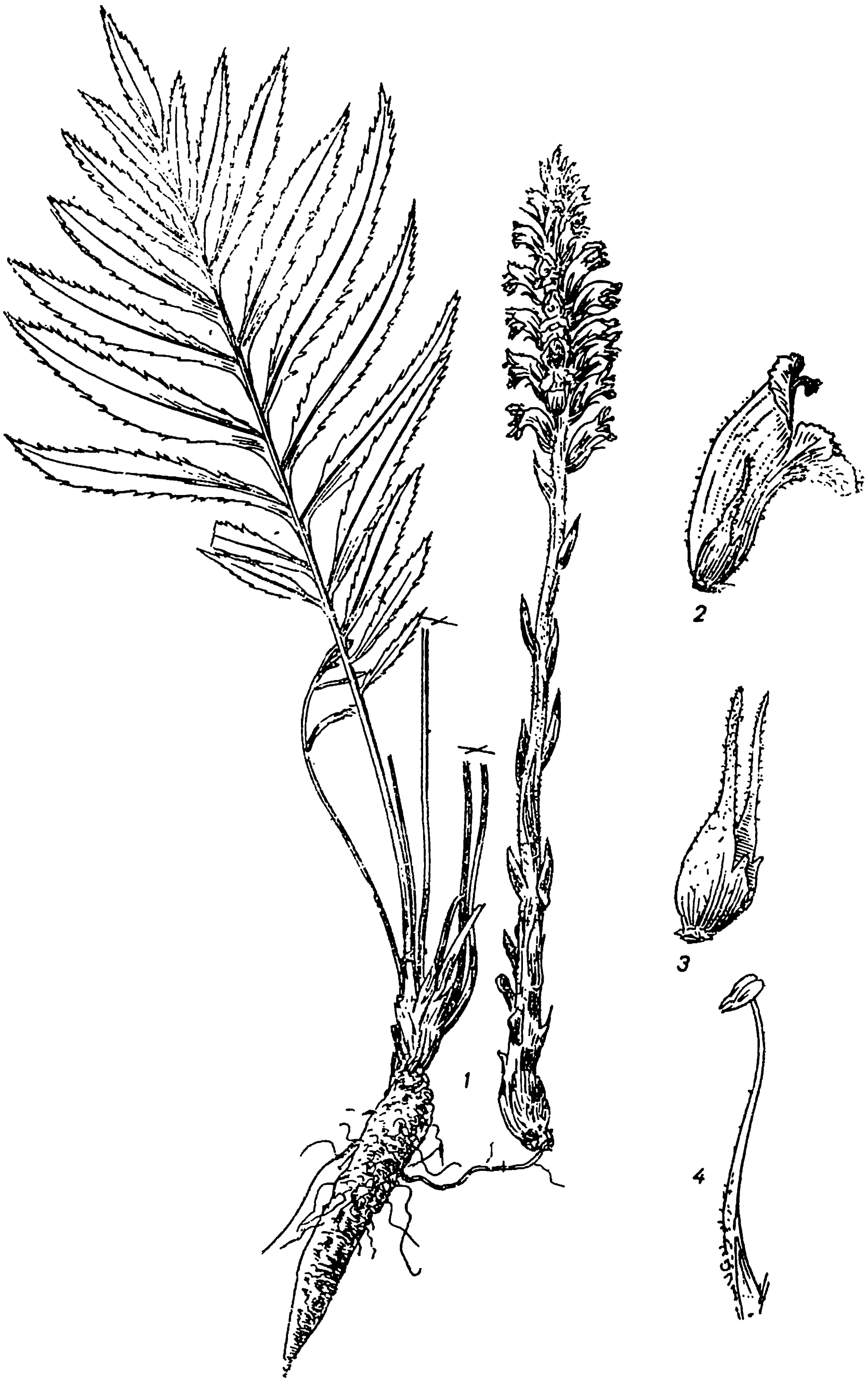

Рис. 16. Заразиха висока — *Orobanche elatior* S u t. — паразитує на волошці російській — *Centaurea ruthenica* L a m.

1 — загальний вигляд; *2* — віночок; *3* — чашечка; *4*

Sutton in Transact. Linn. Soc., IV (1797) 178, tab. 17, fig. 4. Ledeb., Fl. Ross., III, 319. — *O. Kochii* F. Schulz in Flora, I (1847) 66, tab. II, fig. 1. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 297. — *O. major* L., Sp. pl. (1753) 632. G. Beck, Monogr. Orob., 169, tab. III, fig. 45; in Pflanzenr., IV, 261, 246. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 892. Hayek in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, Taf. 143, Fig. 84 (e—f). Котов у Визн. росл. УРСР, 439. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 510. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 107.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 173.

Федченко и Флеров, ц. м., рис. 864. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., Fig. 84 (e—f).

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 913. Герб. фл. СССР, № 3795 (а—в).

Паразитує на волошках (*Centaurea ruthenica* Lam., *C. scabiosa* L., *C. trichocephala* M. B. та ін.) і головатені (*Echinops ruthenicus* M. B.). — По схилах, особливо вапнякових і крейдяних, в степу, рідше на пісках.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Почаїв (Шмальгаузен!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Шмальгаузен!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Крижопільський рн, Вербка (Роговичі). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Привороття, Кармаликова гора (!!). — Одеська обл.: Котовський рн, Нестоїта (Шмальгаузен!), Кодима (Шмальгаузен). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Брацлав (Гагман!). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, Покотилове (Фінн!); Кіровоград (Ліндеман!); Єлисаветградка (Ліндеман!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Іванівський рн, Штерівка (Постригань!). — Сталінська обл. Слов'янський рн, гори Артема (Ширяєв!, !!, Козлов!), Райгородок (!!); Горлівка (Срединський!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Кривоозерський рн, Голоскове (Шмальгаузен!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Міловський рн, Їжачий, Стрілецький степ (Котов і Карнаух!); Старобільськ (Ширяєв!); Біловодський рн, Лимарівка по р. Деркулу, відслонення крейди (!!). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Срединський!). — **П.З.С.** Дніпропетровська обл.: Лошкарівка (Григор'єв!). — Одеська обл.: Білгород-Дністровський (Гагман!); Болград (Липський!). — Миколаївська обл.: Привільне (!!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Іванівська, Збурівка (Порецький).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Волзьк.-Кам., Заволзьк., Причорн., Бессараб., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Крим; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Сир-Дар., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа, Середземномор'я, Європейська частина СРСР, Західний Сибір, Іран, Середня Азія, Гімалаї, Центральний Тянь-Шань.

2801 (26). O. flava Mart. — **Заразиха темно-жовта.** Рослина короткозалозисто-волохата. Стебло жовтувате, 30—70 *см* завв., грубе, при основі б.-м. булавовидно потовщене, смугасте, під суцвіттям довгозалозисто опушене, внизу — з більшою кількістю лусочок, вище — з меншою. Нижні лусочки майже трикутні або овально-ланцетні, мало опушені; верхні видовжені, гострі, залозисто опушені, 10—20 *мм* завд. Суцвіття циліндричне, спочатку густе, пізніше видовжене, до 25 *см* завд., при основі рідкоквіткове, вгорі звичайно тупе, з короткочубастими

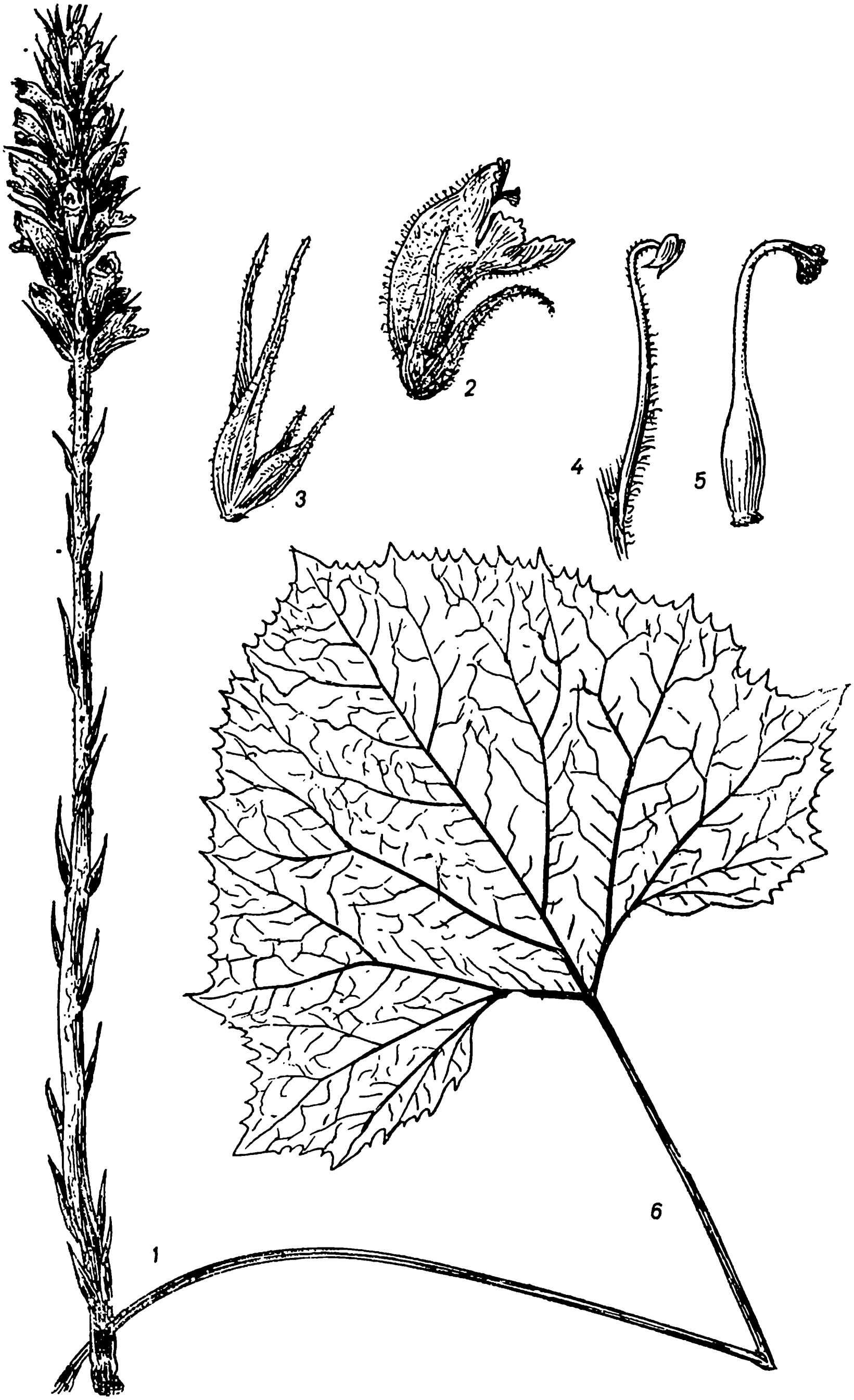

Рис. 17. Заразиха темно-жовта — *Orobanche flava* Mart. — паразитує на кремені білій — *Petasites albus* (L.) Gaertn.

загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — чашечка; *4* — тичинка; — маточка; *6* — листок кремени білої.

приквітками. Квітки піднесені, пізніше часто горизонтальні, 15—20 *мм* завд. Приквітки рівні або трохи коротші від квіток, часто червонуваті. Чашолистики 10—15 *мм* завд., роздільні, косоовальні, цілісні або майже нерівноподвійнозубчасті; зубці довго загострені, майже рівні або коротші від трубочки віночка. Віночок скривлений, у зіві злегка збільшений, вище місця прикріплення тичинок трохи здутий, залозисто опушений, жовтуватий, на верхній губі червонуватий; спинна лінія віночка дуже зігнута; верхня губа дволопатева, нижня — відігнута, нерівнотрилопатева, середня її лопать довша, з великими зморшками; всі частки губ кільові, по краю нерівнозазублено-зубчасті, голі або трохи залозисто опушені. Тичинки розміщені на 4—6 *мм* вище основи віночка, внизу потовщені, до середини густо опушені, вгорі залозисто-волосисті. Стовпчик після цвітіння випнутий, згорнутий, майже голий або рідкозалозисто-волосистий. Приймочка дволопатева, жовта. Коробочка при основі стовпчика гострокінцева, 10—11 *мм* завд. Насіння 0,4—0,47 *мм* завд., з сітчасто-крапчастою оболонкою. 4. Цв. VI—VIII.

Martius in F. Schultz, Beitrag zur Kennt. deutsch. Orob. (1829) 9, Fig. 5. G. Beck, Monogr. Orob., 181, tab. III, fig. 53; in Pflanzenr., IV, 261. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 893. Hayek in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 145, Taf. 245, Fig. 3 u. Fig. 86 (e—h). Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 526. Котов у Визн. росл. УРСР, 440. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 510. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 108.

— *O. petasites* Borbas in Oesterr. Bot. Zeitschr., XXXV (1885) 76 nom.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 177. G. Beck, l. c. Федченко и Флеров, ц. м., рис. 866.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 914!

Паразитує на коренях кремени *(Petasites albus* (L.) Gaertn.). — Біля гірських струмків в Карпатах.

К.Л. Чернівецька обл.: Вижницький рн, Горно-Кутське л-во, Шепіт (II). — Закарпатська обл.: Рахівський рн, по долині р. Свидовець (Гринь!), Кваси (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати); Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Західне Середземномор'я, Балканський півострів.

2802 (27). O. alsatica Kirschl. — **Заразиха ельзаська.** Вся рослина разом з віночком залозисто-коротковолохата. Стебло 30—60 *см* завв., при основі бульбовидно потовщене, до 2,2 *см* завт., смугасте, залозисто опушене, жовте або червонувате, з великою кількістю лусочковидних листочків. Нижні лусочки трикутні, широкоокруглі, сухі, темно-бурі, верхні — видовжено-ланцетні, 10—22 *мм* завд., залозистопухнасті. Суцвіття яйцевидне або циліндричне, багато- і густоквіткове, іноді внизу з віддаленими квітками, вверху — округле. Чашолистики вдвоє коротші від віночка, широкояйцевидні, звичайно вище середини двонадрізані, з ланцетно-шиловидними, тонко загостреними краями. Віночок 20—22 *мм* завд., бурувато-жовтуватий, з фіолетовим відтінком, зів мало розширений, край відгину нерівномірнозубчастий; верхня губа

майже шоломовидна, виїмчаста, з зігнутими боковими краями; середня лопать нижньої губи трохи більша від бокових лопатей; нитки тичинок прикріплені до віночка на відстані третини від його основи. Стовпчик дуже залозисто-волосистий. Приймочка жовта. Коробочка циліндрично-еліпсоїдальна, гострокінцева, 7—10 *мм* завд. ☉, 4. Цв. VI—VIII.

Kirschleger, Prodr. fl. d'Alsace (1836) 109. G. Beck, Monogr. Orob., 186, tab. III, fig. 49; in Pflanzenr., IV, 261, 256, fig. 17 (g). Hayek in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 144. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 892. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 526. Шишкин в Маевский, Фл. сред. полосы Европ. ч. СССР (1954) 477. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 510. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 110.

— *O. cervariae* Suard. in Godr., Fl. Lorr., II (1843) 180. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 296. Котов у Визн. росл. УРСР, 439. — *O. brachycephala* F. Schulz, Arch. fl. France et Allem. (1844) 808; (1845) 738; (1855) 51.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 174. G. Beck, Monogr. Orob., l. c. Федченко и Флеров, ц. м., рис. 865.

Паразитує на смовді *(Peucedanum)*, найчастіше у нас на *P. cervaria* Cuss. — По схилах та серед чагарників на Правобережжі УРСР рідко.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Львів (Szafer, Kulczynski, Pawłowski, ц. м.); Вінники (!!). — **З.П.** Житомирська обл.: Олевськ (Рогович!). — **П.П.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, окол. Києва, Борщагівка (Шмальгаузен!), Біличі (Шмальгаузен!, Васильєв-Яковлєв!), Буча (Васильєв-Яковлєв); Васильківський рн, Дзвонкове (!!). — **З.Л.-С.** Одеська обл.: Котовський рн, Котовськ (Шмальгаузен!), Борщі (Шмальгаузен!). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Ананьївський рн, Жеребкове (Пачоський!); Балтський рн, Перельоти (Пачоський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верхн.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Середня Європа, південний захід Європейської частини СРСР.

2803 (28). O. libanotidis Rupr. — **Заразиха порізникова.** Вся рослина світло-бура, залозисто-волохата. Стебло 30—40 *см* завв., при основі потовщене, внизу — з численними зближеними лусочками, вище — з віддаленими одна від одної. Суцвіття густе, яйцевидне або циліндричне. Чашолистики двороздільні, яйцевидні, майже втроє коротші від трубочки віночка. Віночок 12—17—28 *мм* завд., дзвониковидно-трубчастий, на спинці по всій довжині злегка зігнутий, зі зморшкуватим рудуватим відгином; верхня губа дволопатева, рідше виїмчаста, з лопатями, зігнутими вгорі; нижня — донизу відігнута, з круглими цілісними лопатями; всі лопаті зубчасті; тичинкові нитки прикріплені до віночка на відстані близько чверті від його основи; внизу віночок найчастіше волосистий. Стовпчик залозисто-волосистий; приймочка циліндрично-еліпсоїдальна, 7—10 *мм* завд. Насіння 0,3—0,4 *мм* завд. ☉, 4. Цв. VI—VIII.

Rupr. in Beitr. zur Pflanzenk. Russ. Reich, IV (1845) 70. Ledeb., Fl. Ross., III, 319. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 296. Котов у Визн. росл. УРСР,

Рис. 18. Заразиха порізникова — *Orobanche libanotidis* Rupr. — паразитує на порізнику середньому — *Libanotis intermedia* C. A. Mey.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плід у чашечці; *4* — тичинка; — частина листка порізнику середнього.

439. Шишкин в Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 477. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 510.

— *O. alsatica* Kirschl. var. *libanotidis* G. Beck, Monogr. Orob. (1890) 177, tab. III, fig. 49 (2); in Pflanzenr., IV, 261 (1930) 258. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 145. — *O. alsatica* Kirschl., p. p. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 110.

Видані зразки: Герб. фл. СССР, № 3794 (!).

Паразитує на коренях порізнику (*Libanotis intermedia* C. A. Mey) і на смовді (*Peucedanum Lubimenkoanum* Kotov). — Рідко на Лівобережжі УРСР.

Л.П. Київська обл.: Вищедубечанський рн, Жукінське л-во (Окснер!). — Чернігівська обл.: Березнянський рн, Курдюмівка (Рогович!). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків, ліс Сокольники і Померки (Наливайко!, !!, Лавренко!); Зміївський рн, окол. Змієва, Коропові хутори (Лавренко!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Срединський!, !!, Ширяєв!, Козлов!, Грины!); Єнакієвський рн, Ольховатка (Таліев!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Покровський рн, Велико-Михайлівське л-во (Граффі!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середня Європа, Європейська частина СРСР, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір, Середня Азія, Китай.

Примітка. Багато авторів, ідучи за монографією Beck'a (ц. м.) вважають, що *O. libanotidis* Rupr. повинна тільки розглядатись як різновидність *O. alsatica* Kirschl. var. *libanotidis* G. Beck. З цією точкою зору ми не можемо погодитись. *O. libanotidis* Rupr. є расою східною і на заході зустрічається рідко. На Лівобережжі УРСР зустрічаються перехідні форми з більш великим віночком, до 20 *мм* завд. Такі рослини я збирав в окол. Харкова, в лісу Померки, але ці рослини паразитували не на коренях порізнику (*Libanotis*), а на коренях смовді Любименка (*Peucedanum Lubimenkoanum* Kotov). При цьому слід знати, що основною рослиною, на якій паразитує *O. alsatica* Kirschl. є види смовді (*Peucedanum*), а в УРСР — *Peucedanum cervaria* Cuss.

Ряд 5. Cruentae G. Beck. Віночок жовтий, до відгину червонуватий, в сухому вигляді червоно-бурий, всередині блискучий і з більш інтенсивним забарвленням, спереду, вище місця прикріплення тичинок, здутий в зіві, широко відкритий. Спинна лінія рівномірно зігнута. Зав'язь при основі попереду з 3—5 горбками.

2804 (29). O. gracilis Smith — **Заразиха струнка.** Стебло внизу потовщене, 25—50 *см* завв., жовтувате, червонувате або пурпурове, сухе, смугасте, залозисто опушене, нижче середини вкрите густими лусочками. Із них нижні — овальні, голі, верхні — видовжені, загострені, залозисто-пухнасті або волохаті, до 15 *мм* завд. Суцвіття спочатку густе, овальне, пізніше циліндричне, з нижніми віддаленими квітками; вгорі загострене або кругле. Приквітки 7—18 *мм* завд., дорівнюють верхнім лусочкам і квіткам, рідше більші від них або коротші, вгорі

колоса скручені і чубасті. Чашолистики 7—12 *мм* завд., вільні, овальні, найчастіше глибоко нерівнодвозубчасті, з загостреними або вгорі шиловидними зубцями, залозисто опушеними, які б.-м. дорівнюють трубочці віночка. Віночок 16—22 *мм* завд., жовтий, зовні з домішкою червоного, вище місця прикріплення тичинок дуже здутий, вверху, як і приквітки, залозисто-волосистий; верхня губа цілісна або складчасто-виїмчаста, майже склепінчаста, кілевата; нижня губа з середньою часткою більш великою; всі виїмки круглі, по краю складчасті або хвилясті, нерівнозубчасті, часто надрізано-залозисті. Нитки тичинок прикріплені до основи віночка, залозисті, внизу потовщені і часто жолобчасті, вище опушені, а вгорі залозисто опушені або голі. Стовпчик вгорі залозисто опушений, під приймочкою дуже зігнутий і червоний; приймочка дволопатева, жовта з домішкою червоної. Коробочка перевищує чашечку, з стовпчиком при основі потовщеним, 12—15 *мм* завд. Насіння 0,4—0,5 *мм* завд. Рослина пахне гвоздикою. ♃. Цв. VI—VIII.

Smith in Transact Linn. Soc., IV (1797) 172. G. Beck, Monogr. Orob., 195, tab. III, fig. 59; in Pflanzenr., IV. 261, 279, fig. 17. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 867. Hayek in Hegi, Ill Fl. Mitt.-Eur., VI, 148, Taf. 245, Fig. 2. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 525. Котов у Визн. росл. УРСР, 439. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 509. Новопокровский и Цвелев во Фл. СССР, XXIII, 112.

Паразитує на метеликових: конюшині *(Trifolium)*, лядвенці *(Lotus)* та ін. — Кам'янисті схили, чагарники. В УРСР дуже рідко.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Івана Франка (Szafer, Kulczynski, Pawłowski, ц. м.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Середня Європа, Західне і Східне Середземномор'я, Балканський півострів, Кавказ.

РОДИНА CXXVIII. ПУХИРНИКОВІ — LENTIBULARIACEAE LINDL.[1]

Квітки неправильні, з подвійною оцвітиною. Чашечка двороздільна або п'ятироздільна, майже двогуба. Віночок двогубий, з коротенькою трубочкою, з шпоркою при основі. Тичинок дві, прикріплених в зіві віночка при основі верхньої губи; нитки тичинок розширені; пиляки одногнізді. Маточка одна; зав'язь верхня, одногнізда; стовпчик один, коротенький; приймочка дволопатева — лопаті приймочки нерівні, одна з них значно більша. Плід — одногнізда багатонасінна коробочка з центральним насіннєносцем, розкривається двома стулками або розривається неправильно. — Комахоїдні, водні або болотяні трав'янисті рослини, з суцільними, зібраними у прикореневу розетку, або з розсіченими на лінійні частки листками. Квітки поодинокі або зібрані в грона.

---

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

До родини Lentibulariaceae належить 8 родів, що об'єднують близько 300 видів, переважна більшість яких властива тропічній зоні.

Морфологічно ця родина подібна до родини ранникових, від якої в основному відрізняється одногніздою зав'яззю і центральним насінненосцем. Цікавою біологічною особливістю є комахоїдність представників цієї родини.

В СРСР росте 13 видів цієї родини, з них в УРСР — 8.

Триба **Utricularieae** Kamienski.

Чашечка залишається при плоді. Коробочка на верхівці з приймочкою, яка залишається.

---

1. Листки розсічені на лінійні частки, на яких розміщуються дрібненькі порожнисті пухирці. Квітки зібрані в грона
795. Пухирник — Utricularia L.
— Листки суцільні, зібрані в прикореневу розетку. Квітки поодинокі
794. Товстянка — Pinguicula L.

Рід **794. Товстянка — Pinguicula** L.

L., Sp. pl. (1753) 17.

Чашечка п'ятироздільна, майже двогуба. Віночок з дволопатевою верхньою губою і трилопатевою нижньою губою, відтягнутою при основі в шпорку; зів віночка відкритий. Нитки тичинок короткі, потовщені; пиляки прикріплені впоперек. Стовпчик дуже коротенький; приймочка з нерівними лопатями, майже сидяча. Переважно болотяні рослини, з цілісними товстуватими листками, які зібрані в прикореневу розетку; квітки поодинокі, на верхівках квітконосних стебел.

До цього роду належить близько 30 видів, поширених в Європі, Північній Азії та Північній Америці. В СРСР росте 7 видів, з них в УРСР зустрічаються 3.

Листки у видів *Pinguicula* на верхньому боці густо вкриті клейкими залозками, які виділяють липку речовину і клейкий сік; здобиччю товстянок є переважно дрібні комахи, які прилипають до клейкої поверхні залозок.

---

1. Віночок білуватий, з конічною, б.-м. зігнутою шпоркою
(3). Т. альпійська — P. alpina L.
— Віночок синювато-фіолетовий, з шиловидною, прямою шпоркою 2.
2. Весь віночок синювато-фіолетовий
(1). Т. звичайна — P. vulgaris L.
— Лопаті віночка білуваті
(2). Т. двоколірна — P. bicolor Woloszczak.

2805 (1). P. vulgaris L. — **Товстянка звичайна.** Кореневище укорочене, з численними короткими корінцями. Листки зібрані в прикореневу

розетку, довгасто-еліптичні, тупі, до основи звужені, 2—5 *см* завд. і 0,5—2 *см* завш., з дуже коротенькими черешками, майже сидячі, товстуваті, з верхнього боку вкриті клейкими залозками, з загорнутими на верхній бік краями. Квітконосні стебла поодинокі або в кількості двох-трьох, 5—17 *см* завв., у верхній частині короткозалозисто-волосисті. Квітки пониклі. Чашечка 3—4 *мм* завд., короткозалозисто-волосиста, з яйцевидними або видовжено-яйцевидними, тупими або тупуватими частками. Віночок 15—20 *мм* завд. (разом з шпоркою), синювато-фіолетовий; шпорка шиловидна, пряма, майже вдвоє коротша за решту віночка. Коробочка яйцевидна, 5—6 *мм* завд., прямостояча. Насінини дрібненькі, видовжені, 0,4—0,6 *мм* завд. 4 Цв. V—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 17. Ledeb., Fl. Ross., III, 2. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 298. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 896. Szaf., Kulcz., Pawl Rośl. polsk. (1924) 520; (1953) 550. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 400. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 478. Станков—Талиев. Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 511. Штейнберг во Фл. СССР, XXIII, 121.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 1819. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 244, Fig. 92f u. Fig. 94. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 876. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 549, рис. 126.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 426! Fl. Hung. exsicc., № 317! Pl. polon. exsicc., № 154!.

По мохових болотах, болотистих луках. — Рідко в лісових районах, ще рідше в Лісостепу.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, хр. Чорногора, г. Говерла (Хржановський!), Ясиня (Косець!), хр. Свидовець (Брадіс!, Барбарич!), г. Менчул (Брадіс і Запятова!), г. Близниця (Гринь!, Ігошина!). — Станіславська обл.: Рожнятівський рн, Погорілець під г. Піп Іван (Косець!, Фодор!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременецький рн, Кременець (Бессер, Котов!, Катіна!). — **З.П.** Волинська обл.: Овадніський рн, Верба (Монтрезор!). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Радехівський рн, Радехів (Брадіс!), між Мукані і Немилівом (Брадіс!); Броди (Кнапп); Лопатинський рн, Хмільне (Брадіс!), Нивиці (Брадіс!); Рава-Руський рн, Хлівчани (Брадіс!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Шумський рн, Кути (Барбарич!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Летичівський рн, Щедрова (Севастьянов), Летичів (Бурчак-Абрамович!, Котов!); Білогірський рн, Ставищани (Барбарич!), Мокровая (Барбарич!). — Ровенська обл.: Дубнівський рн, Погорільці, в заплаві р. Базні (Брадіс!), Іваньне (Брадіс!).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Європ.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (зах. частина); Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ.; Схід. Сибір: Лен.-Кол., Анг.-Саян.; Далек. Схід: Камч., Сах.

Загальне поширення. Арктика, Європа (крім крайнього півдня), північна частина Азії і Кавказ, Північна Америка.

2806 (2). P. bicolor Woloszczak — **Товстянка двоколірна.** Кореневище прикорочене, з численними короткими корінцями. Листки зібрані в прикореневу розетку, довгасті або довгасто-ланцетні, тупі,

сидячі. Квітконосні стебла безлисті, близько 20 *см* завв., густо вкриті залозистими волосками, на коротких ніжках. Чашечка дзвониковидна, двогуба, з дволопатевою нижньою губою і тринадрізаною на тупі частки верхньою губою. Віночок двогубий, з прямою шиловидно-конічною, близько 5 *мм* завд., шпоркою; верхня губа віночка двонадрізана; нижня губа трохи довша за верхню, тринадрізана, з вдвоє довшою за бокові середньою часткою, яка за довжиною дорівнює шпорці; віночок фіолетовий, але лопаті як верхньої, так і нижньої губ білі. Плід — коробочка, довша за коробочку *P. vulgaris* L., насінини звичайно циліндричні. ♄. Цв. V—VIII.

Woloszczak in Oesterr. Bot. Zeitschr., XXXVII (1887) 80. Szaf., Kulcz., Paw ł., Rośl. polsk. (1924) 520; (1953) 550. Штейнберг во Фл. СССР, XXIII, 120.

По болотистих луках. — Відомий з Розтоцько-Опільського району.

Р.-О.Л. Львівська обл.: окол. Підмонастирця (Волощак).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. СРСР (Львівська обл. УРСР), Польща.

Примітка. Екземплярів *P. bicolor* Woloszczak нам не довелося бачити. Але згідно діагнозу вид цей дуже близький до *P. vulgaris* L., відрізняється він від останнього лише забарвленням віночка.

2807 (3). P. alpina L. — **Товстянка альпійська.** Кореневище прикорочене, з численними тоненькими корінцями. Листки зібрані в прикореневу розетку, довгасто-яйцевидні, 1,5—3 *см* завд. і 6—14 *мм* завш., тупувато загострені, з верхнього боку негусто вкриті залозистими волосками, з загорненими на верхній бік краями. Квітконосне стебло поодиноке або їх два-три, 6—8 *см* завв., голе. Квітки прямостоячі, рідше — пониклі. Чашечка 2,5—3 *мм* завд., гола, з довгастими, у верхній частині звуженими частками. Віночок 1,2—1,5 *см* завд. (разом з шпоркою), білий з жовтуватими плямками при основі нижньої губи; шпорка конічна, б.-м. зігнута, здебільшого втроє коротша від решти віночка. Коробочка овально-куляста, 4—5 *мм* завд., прямостояча. Насінини дрібненькі, видовжені, 0,3—0,5 *мм* завд. 4. Цв. V—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 17. Ledeb., Fl. Ross., III, 3. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 238. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 897. Szaf., Kulcz., Paw ł., Rośl. polsk. (1924) 520; (1953) 551. М. Попов, Очерк фл. и раст. Карпат (1949) 235. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 297, Карнаух у Визн. росл. УРСР, 400.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 1821. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 119, Taf. 244, Fig. 3, 158, Fig. 920, 159, Fig. 93. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 877.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1371! Fl. Hung. exsicc., № 396! Pl. polon. exsicc., № 155! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3693.

На скелях, по вогкуватих затінених місцях. — Карпати.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Богдан (Комендар!), хр. Чорногора, г. Говерла (Комендар!), г. Петрос (Комендар!), г. Близниця

(Хржановський!, Брадіс і Запятова!, Гринь!), хр. Свидовець (Домін, Брадіс!).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Європ., Аркт. Сиб.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Прибалт., Волзьк.-Кам., Верх.-Дністр.; Зах. Сибір: Обськ.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян.

Загальне поширення. Арктика, Північна Європа, гори Середньої Європи, Карпати, Сибір, гори Середньої Азії, Північна Америка.

Примітка. Аркто-альпійський вид, поширений в полярноарктичній зоні земної кулі та в альпійському і субальпійському поясах гір.

Рід 795. Пухирник — Utricularia L.

L., Sp. pl. (1753) 18.

Квітки неправильні. Чашечка двороздільна або глибокодволопатева. Віночок двогубий; верхня губа його цілісна або виїмчаста; нижня — крупніша за верхню, трилопатева, з опуклиною на ній, яка закриває вхід усередину віночка; середня лопать нижньої губи відігнута назад; коротенька трубочка віночка продовжена в коротку конічну, здебільшого зігнуту шпорку. Тичинок дві, прикріплених до основи віночка під його верхньою губою; нитки тичинок коротенькі; пиляки одногнізді, прикріплені вздовж. Маточка з коротким стовпчиком і невиразнодволопатевою, вкритою численними сосочками приймочкою. Коробочка куляста, багатонасінна, розкривається неправильно. Насінини яйцевидні або кутасті. — Багаторічні водні (в УРСР) рослини, що не мають коренів. Листки їх багаторазово розсічені на нитковидні часточки; крім того, частина листків метаморфозована в пухирці, які являють собою видозмінені частки листків. Квітки чималі, зібрані в густе гроно на верхівці безлистого квітконосного стебла.

У видів *Utricularia* L., що живуть у воді, на кінцях вегетативних пагонів утворюються округлі зимові бруньки, які відділившись восени від материнської рослини, перезимовують на дні водойми, навесні ж проростають і розвиваються в нову рослину.

Примітка. Пухирці видів *Utricularia* L. є тонкостінними порожнистими утворами (2—6 *мм* завд.); вхідні отвори їх звужуються всередину (мають форму лійки); краї вхідних отворів вкриті довгесенькими щетинковидними волосками; вхідний отвір закритий клапаном. Всередині стінки пухирця вкриті нечисленними залозистими волосками.

До роду *Utricularia* L. належить понад 250 видів, що поширені в помірній і тропічній зонах земної кулі. До них належать не тільки водні рослини, властиві нашій флорі, але і наземні рослини, частина яких належить до епіфітів.

У складі флори СРСР поширено 6 видів цього роду; з них в УРСР зустрічаються 5.

1. На рослині розвиваються лише зелені, густо вкриті розсіченими на нитковидні частки листками пагони, що вільно плавають у воді, пухирців багато (до 200) 2.
— На рослині, крім зелених пагонів, що плавають, розвиваються ще майже безколірні, вкриті дуже редукованими листками, спрямовані вертикально вниз пагони, які про́никають у донний мул, закріплюючи рослину на місці; пухирців на кожному з листків небагато (до 10 на листку) 3.
2. Квітконіжка приблизно вдвічі (рідше майже втричі) коротша за приквітний листок. Верхня губа віночка округло-яйцевидна, з відгорнутим краєм, довжина її дорівнює довжині опуклини нижньої губи **(1). П. звичайний — U. vulgaris** L.
— Квітконіжки в три—п'ять разів довші за приквітні листки. Верхня губа віночка яйцевидна або видовжено-яйцевидна, в 2—3 рази довша за опуклину нижньої губи **(2). П. великий — U. major** Schmidel.
3(1). Пухирці на зелених, розміщених в усі боки листках 4.
— Пагони двоякого вигляду; поряд з пагонами, на яких розміщені дворядно зелені листки без пухирців, є пагони з зачатковими безколірними листками, на яких утворюються пухирці **(3). П. середній — U. intermedia** Hayne.
4. Нижня губа віночка округла, плоска **(5). П. Брема — U. Bremii** Heer.
— Нижня губа віночка з відігнутими донизу краями і невисокою опуклиною **(4). П. малий — U. minor** L.

2808 (1). U. vulgaris L. — **Пухирник звичайний.** Рослина плаває у воді, без коренів. Стебло тоненьке, розгалужене, 30—100 (200) *см* завд., густо вкрите листками. Листки до 8 *см* завд., багаторазово розсічені, з нитковидно-лінійними або (рідше) лінійно-вилчастими часточками, частина яких метаморфозована в пухирці; на кожному листі від 8 до 200 пухирців. Квітконосне стебло безлисте, 10—40 *см* завв., з 4—15 квітками, які зібрані на верхівці його у нещільне грono. Квітки на ніжках, 1—1,5 *см* завд., які в 2—2,5 раза перевищують приквітний листок. Чашечка з яйцевидними, на верхівці пригостреними частками. Віночок 12—20 *мм* завд., з коротенькою трубочкою і двогубим відгином, золотисто-жовтий, з оранжовими смужками на нижній губі; верхня губа його округло-яйцевидна, з відгорнутими краями, довжина її дорівнює довжині опуклини на нижній губі; нижня губа невиразно трилопатева, краї губи відігнуті донизу. Квітконіжка після цвітіння донизу зігнута. Коробочка кулясто-яйцевидна. ♃. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 18. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 237. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 299. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 898. Szaj., Kulcz., Paw ł., Rośl. polsk. (1924) 520; (1953) 551. Поплавская в ДАН СССР, № 18—19 (1928) 383. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 401. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 480. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 511. Штейнберг во Фл. СССР, XXIII, 127.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 201, 202. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 244, 5; Fig. 95, 96, 97 (b—m), 98 (а—в). Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 879. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР, рис. 183. Визн. росл. УРСР, 402, рис. 241.

Гидані зразки: C. Baenitz, Herb. Europ.! Герб. русск. фл., № 379! Воронов и Шелковникова, Герб. фл. Кавк., № 241, c. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3282. Fl. Hung. exsicc., № 1132.

У стоячих водах, на болотах. — По всій УРСР, але на півдні рідко.

Зак.Л. Закарпатська обл.: по р. Тисі та її притоках (М. Попов). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Дубляни (Кнапп). — **З.П.** Волинська обл.: Коваль (Монтрезор!); Володимир-Волинський (Монтрезор!). — Житомирська обл.: Довбиський рн, Адамівка (Барбарич!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (Ракочі!). — Київська обл.: Броварський рн, Рибне озеро (!!). — **П.П.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Пирогів (Дубовик!), Біличі (Семенкевич!), Ірпінь (Семенкевич!), Мостище (!!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Жмеринський рн, Новоселиця (Д. Зеров!). — Київська обл.: Обухівський рн, Підгірці (Базилевич!); Ставищанський рн, Сніжки (Клеопов!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Манжосівка (Левенець!); Ніжинський рн, Березанка (Д. Зеров і К. Зеров); Малодівицький рн, Буди (Порецький). — Київська обл.: Згурівка (К. Зеров і Д. Зеров!); Переяслав-Хмельницький рн, Дениси (Ярмолович!); Яготинський рн, болото Супій (Д. Зеров і К. Зеров!). — Сумська обл.: Роменський рн, Бобрик (Ширяєв!); Лебединський рн, окол. Лебедина (Ширяєв!), Чернелезе (Ширяєв!). — Харківська обл.: Деркачі (Лавренко!); Харківський рн, Мерефа (Котов!), окол. Харкова, Щербаківський бір (Котов!), на Журавлиному багні (Наливайко!, Лавренко!, Котов!); Коломацький рн, Калеників (Козлов!). — Полтавська обл.: Сенча (!!); Лубенський рн, Лубни (Черняєв!), по р. Удай (Нетубський!). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Броди (Кнапп). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Ланівецький рн, Передмірка (Барбарич!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська, на р. Самарі (Котов!). — Миколаївська обл.: Кривоозерський рн, Луканівка (Левіна!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Олексіївський рн, Маслівка (!); Вовчанський рн, по р. Вовчій (Ігринський!); Балаклійський рн, Чепіль (Савенков!); Зміївський рн, Мохнач (Ширяєв!); Куп'янськ (Пискунов!). — Сталінська обл.: Красний Лиман (Лавренко!). — Луганська обл.: Ново-Айдарський рн, Співаківка (Залеський!); Верхньо-Теплівський рн, Нижньо-Тепле (М. Підоплічка!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Гола Пристань (Козлов!).— Запорізька обл.: Васильківський рн, Кінські плавні (Котов!, Лавренко!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Бошуйське л-во (Поплавська і Троїцький).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк., Східн. Закавк., Півд. Закавк.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сиб.: всі райони; Далек. Схід: Камч., Зеє-Бур., Удськ.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Киз.-Кум. (дельта р. Аму-Дар'ї).

Загальне поширення. Європа, Північна та Східна Азія, Кавказ, Північна Америка, Північна Африка.

Примітка. На території УРСР зустрічаються іноді поряд дві форми: f. *latisecta* Wissjul. f. n. з лінійними часточками листків і f. *angustisecta* Wissjul. f. n. з нитковидними часточками листків.

2809 (2). U. major Schmidel — **Пухирник великий.** Стебло плаває або закріплене у грунті, до 20 *см* завд. Листки багаторазово розділені на нитковидні частки, які розширені у всі боки; на них розміщені дрібненькі, 2—3 *мм* завд., косо яйцевидні пухирці (безколірні), з клапанчиками на верхівці. Квітконосні стебла 10—20 *см* завд., прямостоячі, у верхній частині з яйцевидними, лусочковидними листочками. Квітки зібрані у верхівкові грона, 12—18 *мм* у діаметрі, на ніжках 1—1,5 *см* завд., які після цвітіння загнуті донизу. Частки чашечки яйцевидні, верхня з них тупа, нижня — на верхівці виїмчаста. Віночок світло-жовтий, з оранжовими смужками на опуклині нижньої губи; широка бурувато-червона верхня губа вдвоє-втроє довша, ніж опуклина нижньої губи. Тичинки зближені, але не злиплися пиляками, що характерно для *U. vulgaris* L. Коробочка куляста, багатонасінна, на видовженій (на час її стиглості) ніжці, але не поникла; насінини кулясто-яйцевидні або майже кулясті. 4. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Schmidel in Ic. Pl., ed. 2, 1 (1793) 80. Сырейщиков, Фл. Моск. обл., III, 175. Штейнберг во Фл. СССР, XXIII, 127.

— *U. neglecta* Lehm., Ind. schol. Hamb. (1828) 38. Knapp, Fl. Galiz. u. Bukow. (1872) 238. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 299. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk (1924) 521; (1953) 552. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 401.

Рисунки: Сырейщиков, Фл. Моск. обл., 176.

Стоячі води, болота. — Відома з західної частини лісових районів.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Львівський рн, Дубляни (Кнапп).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Волзьк., Верх.-Дніпр. (Могилів на Дніпрі).

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, західна частина Східної Європи.

2810 (3). U. intermedia Hayne — **Пухирник середній.** Рослина здебільшого з стеблами, які плавають, 10—40 *см* завд., рідше стебла лежать на прибережному мулі. Стебла тоненькі. Пагони двоякого вигляду, поряд з пагонами, на яких зелені листки без пухирців, є пагони з зачатковими безколірними листками, на яких утворюються пухирці. Зелені листки в обрисі округлі або нирковидні, 5—20 *мм* завд., з лінійними часточками. Квітконосне стебло прямостояче, безлисте, 7—30 *см* завв.; квітки у кількості 2—5, сидять у пазухах приквітних листків і утворюють на верхівці стебла негусте гроно. Чашечка двороздільна, з яйцевидними частками. Віночок 12—15 *мм* завд., світло-жовтий, з червонуватими смужками, з короткою трубочкою і двогубим відгином; верхня губа його широкояйцевидна, вдвічі довша за опуклину нижньої губи; нижня губа його плоска, тупа; шпорка циліндрична, дорівнює довжині нижньої губи або коротша за неї. Коробочка яйцевидна. 4. Цв. VI—VIII.

Hayne in Schrad., Journ. für Bot., 1, 1800 (1801) 18, Taf. 5. Ledeb., Fl. Ross., III, 2. Knapp, Fl. Galiz. u. Bukow. (1872) 238. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., 239. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 897. Szaf., Kulcz.,

Pawł., Rośl. polsk. (1924) 521; (1953) 552. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 401. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 479. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 510. Штейнберг во Фл. СССР, XXIII, 124.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. XX, 203, III, 7—14. Hegi, Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 97 (a—f), Fig. 98 (c—g). Сырейщиков, Фл. Моск. губ., III, рис. 176. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) рис. 498а.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 881. Fl. Finl. exsicc., № 1342, № 1343.

По міжкупинних зниженнях торфових боліт, в узбережних торфових озерах. — В лісових районах, рідше в Лісостепу.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Львівський рн, Дубляни (Кнапп.). — **З.П.** Ровенська обл.: Клевань (Монтрезор!). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростишівський рн, Пост Дров'яний (Котов!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Рибне озеро (К. Зеров і П. Оксіюк, Котов!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Літинський рн, Літин — болото по р. Згар (Д. Зеров!); правий берег р. Десни (Левіна!). — Хмельницька обл.: Летичів (Бурчак-Абрамович!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Малодівицький рн, Дзюбівка (Д. Зеров і К. Зеров!). — Сумська обл.: Охтирка (Залеський!). — Черкаська обл.: Золотоніський рн, Вільха (!). — Харківська обл.: Харків (Черняєв!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, Лиман (Лавренко!).

Поширення по СРСР. Арктика: Анад., Чук.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Ниж.-Волзьк., Урал (південний); Кавказ: Півд. Закав.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: всі райони; Середня Азія: Тянь-Шан.

Загальне поширення. Європа (крім південної частини), Сибір і Східна Азія, Північна Америка.

2811 (4). U. minor L. — **Пухирник малий.** Рослина плаває у воді або лежить на вогкому прибережному мулі. Стебло тонесеньке, 5—20 (40) *см* завд.; крім зелених пагонів є ще безколірні коротенькі, 3—10 *см* завд., пагони, за допомогою яких рослина закріплюється в грунті, ці пагони нерозгалужені або з 1—2 боковими гілочками. Листки з нитковидними часточками, в обрисі округлі, широкоеліптичні або майже нирковидні, 3—18 *мм* завд., кожен листок з 1—8, косо яйцевидними пухирцями. Квітконосне стебло безлисте, 3—20 *см* завв.; квітки у кількості 2—5, зібрані на верхівці стебла в негусте гроно. Чашечка двороздільна, частки її округлі. Віночок 7—11 *мм* завд., світло-жовтий з червонуватими смужками, з коротенькою трубочкою і двогубим відгином; верхня губа його майже плоска; нижня — яйцевидна, з відігнутими донизу краями і невисокою опуклиною; шпорка коротенька, у вигляді горбочка. Коробочка широкояйцевидна або майже куляста. 4. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 18. Ledeb., Fl. Ross., III, 2. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 300. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 521; (1953) 552. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 401. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч.

СССР (1954) 479. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 510. Штейнберг во Фл. СССР, XXIII, 125.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 204, I, 1—16. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 244, 6, Fig. 97 (a). Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 878. Визн. росл. УРСР, 402, рис. 242.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 380!

Стоячі води, торфові болота. — Переважно в лісових районах, рідше в Лісостепу та північній частині Степу.

З.П. Волинська обл.: Камінь-Каширський (Монтрезор!). — Житомирська обл.: Олевськ (Монтрезор!). — **П.П.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Борщагівка (!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Ніжин (Ракочі!). — Київська обл.: Броварський рн, Рибне озеро (Монтрезор!, Оксіюк!, К. Зеров!, Котов!), Мале озеро (Д. Зеров!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Чорний Острів (Козлов!). — Вінницька обл.: Літин (Д. Зеров!). — Черкаська обл.: Сміла (Клюшник!). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Суслове (Лавренко!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Дениси (Ярмасевич!); Березанський рн, Усівка (Д. і К. Зерови!); Яготинський рн, Супоївка (Д. і К. Зерови!). — Черкаська обл.: Зслотоніський рн, Мелесівка (!). — Харківська обл.: Дергачі (Лавренко), Харків (Черняєв). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Успенський рн, Вільхівка (Постригань!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Балаклійський рн, Андріївка (Лавренко!); Зміївський рн, Лиман (Лавренко!). — Луганська обл.: Ново-Айдарський рн, Співаківка (Залеський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Верх.-Дністр., Заволзьк.; Кавказ: Зах. і Схід. Закавк.; Захід. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол.; Дал. Схід: Камч., Зее-Бур., Уссур., Сах.; Серед. Азія: Киз.-Кум., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Європа (крім півдня), Сибір і Далекий Схід, Гренландія, Північна Америка.

2812 (5). U. Bremii Heer — **Пухирник Брема.** Рослина плаває у воді. Стебла тоненькі, 5—50 *см* завд. (спостерігаються переходи від зелених водних пагонів до безколірних, 3—6 *см* завд., за допомогою яких рослина закріплюється в грунті). Зелені листки в обрисі б.-м. округлі, 2—3 *см* завд., з лінійними часточками; кожен листок з 8—10 пухирцями; листки безколірних пагонів з 1—8 пухирцями. Квітконосне стебло безлисте, 10—40 *см* завв., квітки сидять в пазухах прикві тків і зібрані на верхівці стебла в негусте гроно в кількості 2—13. Чашечка двороздільна. Віночок 7—10 *мм* завд., світло-жовтий, з червонуватими смужками, з коротенькою трубочкою і двогубим відгином; верхня губа його майже плоска, нижня губа — округла, плоска; шпорка коротенька, у вигляді горбочка. Коробочка майже куляста. 4. Цв. VII—IX.

Heer in Kolliker, Verz. Phaner, Gewächs. Zurich (1839) 142. Szaf., Kulcz., Paw ł., Rośl. polsk. (1924) 521; (1953) 552. Prodan, Fl. Rom., v. 1, p. 1 (1939). М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 235. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 401. Штейнберг во Фл. СССР, XXIII, 125.

— *U pulchella* C. B. Lehm. in Flora (1843) 1786.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XX, tab. 204, II, 17—21. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 97 (d—g).

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1283. Fl. exsicc de C. Billot, № 3883.

По торфових болотах, по канавах. — Зрідка зустрічається в Закарпатті.

Зак.Л. Закарпаття (Домін).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Середня та Атлантична Європа.

РОДИНА **CXXIX. КУЛІВНИЦЕВІ — GLOBULARIACEAE** LINK.[1]

Багаторічні трав'янисті рослини з дерев'янистим корневищем, дрібні півкущі і кущі. Стебла прості, несуть на верхівці по одній квітковій головці. Листки прикореневі і чергові, шкірясті, цілокраї, без приквітків. Квітки дрібні, двостатеві, у верхівкових кулястих головках або колосах, в яких при основі покривальце з верхівкових дрібних листочків. Кожна квітка суцвіття має плівчастий криючий листок. Чашечка трубчаста, п'ятизубчаста, відлегла при плодах. Віночок зрослопелюстковий, з б.-м. довгою трубочкою і неправильним двогубим або одногубим відгином. Верхня губа дволопатева, нижня — трилопатева; або розвинута тільки одна нижня губа. Тичинок 4. Маточка з 2 плодолистиків. Зав'язь верхня, одногнізда, з одним висячим обернутим насінним зачатком. Стовпчик нитковидний; приймочка головчаста або короткодволопатева. Плід — одногніздий, однонасінний горішок, замкнутий в чашечку.

До родини кулівницевих належить два роди — *Globularia* L. і *Cockburnia* Balf. f.

Рід **796. Кулівниця — Globularia** L.

L., Sp. pl. (1753) 95.

Багаторічні трав'янисті рослини з дерев'янистим кореневищем або півкущі. Прикореневі листки звужені у черешок; стеблові — чергові, пусті, сидячі, інколи стебла без листків або з 1—2 лусочковидними листками. Чашечка трубчаста, волосиста, глибокоп'ятироздільна. Віночок з довгою трубочкою і двогубим відгином. Тичинок чотири, які далеко висуваються з трубочки віночка. Маточка 1, з 1 стовпчиком і верхньою одногніздою зав'яззю. Плід — однонасінний горішок, схований в чашечці, яка залишається при плодах.

З 22 видів, які ростуть у Середземномор'ї, в горах Середньої Європи, в Литві, на островах Балтійського моря і на Уралі, в СРСР зустрічаються два види, з них в УРСР (в Криму) — один.

---

[1] Опрацював М. І. Котов.

Рис. 19. Кулівниця вузькопелюсткова — *Globularia trichosantha* Fisch. et Mey.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка.

2813 (1). G. trichosantha Fisch. et Mey — **Кулівниця вузькопелюсткова.** Рослина з повзучими пагонами. Стебла 10—30 *см* завв., вкриті дрібними еліптичними або еліптично-лінійними листками. Листки прикореневої розетки з 1 жилкою, цілісні, потовщені, з черешком 1,5—3 *см* завд. і 0,7—1 *см* завш., зверху притуплені, на кінці з 3 зубчиками, з них середній менше від бокових. Стеблові листки сидячі, широко- або лінійно-ланцетні, загострені. Головка одна, куляста, 0,8—1,5 *см* завш. Зубці чашечки ланцетно-шиловидні, в 3—4 рази довші від трубочки. Листочки покривальця довгасто-ланцетні, б.-м. загострені. Віночок голубий, частки його у верхньої губи волосовидні, у нижньої — лінійні. 4. Цв. VI.

Fisch. et Mey in Ind. V Horti Petrop., pro 1838 (1839) 36. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV (1934) 15. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 511. Бобров во Фл. СССР, XXIII, 130.

— *G. vulgaris* auct. non L. M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 1, 91. Ledeb., Fl. Ross., III, 455. Шмальгузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 360, p. p. — *G. cordifolia* auct. non L. M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 1, 91. Ledeb., Fl. Ross., III, 455. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 511.

Рисунки: Jaub. et Sp., Ill. pl. or., III, 259.

Видані зразки: Callier, Iter taur. tert, a 1900, № 710.

На кам'янистих місцях в горах Криму, рідко.

Кр.З.-Л.С. Кримська обл.: Старо-Кримський рн, Старий Крим, г. Агармиш (Ширіна!, !!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Мангуп-Кале

(Зеленецький!); Куйбишево (!!); Сімферопольський рн, окол. Сімферополя, Нейзац (Зеленецький); Білогірський рн, Білогірськ (Паллас, Маршал Біберштейн), між Білогірським і Казанли (Вульф), Карабі-Яйла (Привалова!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судак (Паллас, Маршал Біберштейн).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк., Півд. Закавк.

Загальне поширення. Крим, Кавказ, Мала Азія (від Андріанополя до Кагизмана), Іран (Тавріза).

Примітка. До цього виду відноситься стара вказівка Палласа і М. Біберштейна *G. cordifolia* L. в Криму в окол. Білогірська та Судака.

ПОРЯДОК **ПОДОРОЖНИКОЦВІТІ** — **PLANTAGINALES** ENGL.

РОДИНА **CXXX. ПОДОРОЖНИКОВІ — PLANTAGINACEAE** LINDL.[1]

Квітки двостатеві, рідше одностатеві (рослини однодомні). Чашечка зрослолиста, чотири-, рідше трироздільна, залишається при плодах. Віночок плівчастий, правильний, трубчастий або циліндричний, з чотирилопатевим або чотирироздільним відгином. Тичинок 4, прикріплених до квітколожа або до трубочки віночка; у брунькозложенні тичинки загнуті всередину; тичинки розміщуються супротивно часткам чашечки; нитки тичинок довгі, пиляки двогнізді. Маточка одна; стовпчик нитковидний, приймочка головчаста; зав'язь верхня, одногнізда або двогнізда, рідше, внаслідок утворення несправжньої перегородки, чотиригнізда; насінних зачатків у кожному гнізді від одного до кількох. Плід — коробочка, що розкривається впоперек, або горішок; насінини з ендоспермом. — Трав'янисті рослини або півкущі, з суцільними, часто прикореневими листками та безлистими стеблами. Квітки дрібні, зібрані в пазушні або колосовидні верхівкові суцвіття.

До родини подорожникових належать три роди, в складі яких налічується близько 350 видів, поширених в помірних та субтропічних країнах земної кулі. Найбільшим з них є рід *Plantago*. У СРСР поширені види 2 родів — *Plantago* L. і *Litorella* Bergius, в УРСР зустрічаються лише представники роду *Plantago*.

Рід **797. Подорожник — Plantago** L.

L., Sp. pl. (1753) 112.

Квітки двостатеві. Чашечка циліндрична, глибокочотирироздільна, залишається при плодах. Віночок плівчастий, з циліндричною трубочкою та чотирироздільним відгином, залишається при плодах. Тичинки

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

прикріплені до трубочки віночка і чергуються з його лопатями. Плід — плівчаста коробочка, двогнізда або внаслідок розвитку несправжньої перегородки не цілком чотиригнізда, розкривається поперечно кільцеподібною тріщиною; насінини прикріплені до середини перегородки, яка пізніше відділяється від стінок коробочки. — Трав'янисті рослини; листки без прилистків, часто зібрані прикореневою розеткою. Квітки дрібні, в пазухах приквітних дрібненьких листочків, зібрані в колосовидні верхівкові суцвіття.

До роду подорожник належить понад 250 видів, поширених в помірних і субтропічних країнах земної кулі. В СРСР росте 29 видів подорожника, з них в УРСР — 18.

---

1. Всі листки прикореневі 3.
— Листки супротивні 2.
2. Листки лінійні або лінійно-ланцетні
(1). П. індійський — P. indica L.
— Листки ланцетні або широколанцетні .
(2). П. широколистий — P. latifolia Wissjul.
3(1). Приквіткові луски не перевищують або майже не перевищують квітки 4.
— Приквіткові луски значно довші від квітки
(18). П. остистий — P. aristata Michx.
4. Листки цілісні 5.
— Листки перистороздільні або перистовеликозубчасті
(10). П. перистий — P. coronopus L.
5. Листки широкоеліптичні або яйцевидні 6.
— Листки ланцетні, вузьколанцетні або лінійні 12.
6. Коробочка 8—10-насінна; насінини дрібні, гранчасті 7.
— Коробочка 4—6-насінна; насінини з одного боку опуклі, з другого — плоскі 8.
7. Листки по краю нерівномірнозубчасті, з коротенькими черешками, п'ятижилкові. Стебло 5—15 *см* завв.
(16). П. дніпровський — P. borysthenica (Rog.) Wissjul.
— Листки цілокраї; черешки майже дорівнюють пластинці або довші за неї. Стебло 15—45 *см* завв. **(15). П. великий — P. major** L.
8(6). Квітконосні колоси 3—6 *мм* завш., не дуже густі. Віночок буруватий 9.
— Квітконосні колоси 6—12 *мм* завш., густі. Віночок сріблясто-білуватий 10.
9. Листки голі або розсіяно опушені, з 5 жилками. Приквітки загострені .
(12). П. Шварценберга — P. Schwarzenbergiana Schur.
— Листки з нижнього боку волосисті, з 7 жилками. Приквітки тупі
(18). П. Корнута — P. Cornuti Gouan.

10(9). Листки широкояйцевидні, як і стебло шорстко опушені, з 7—11 жилками; черешки їх майже дорівнюють пластинці (при сушінні листки чорніють) **(9). П. найбільший — P. maxima** Juss.
— Листки еліптичні або довгасто-еліптичні, м'яко опушені, з 5 жилками; черешки їх в 2—10 разів коротші за пластинку 11.
11. Листки еліптичні, не більше як вдвічі довші за свою ширину; черешки їх в 4—10 раз коротші за пластинку **(13). П. середній — P. media** L.
— Листки довгасто-еліптичні, в 3—5 разів довші за свою ширину; черешки їх лише в 2—3 рази довші за пластинку **(14). П. степовий — P. stepposa** Kupr.
12(5). Приквітки голі або б.-м. опушені 13.
— Приквітки з борідкою волосків на верхівці **(3). П. чорнуватий — P. atrata** Hoppe.
13. Частки чашечки вільні. Листки лінійні 14.
-- Дві передні частки чашечки зрослися між собою. Листки ланцетні . 15.
14. Віночок голий, з лопатями, які спрямовані вверх. Однорічна рослина **(17). П. тонкоколосий — P. tenuiflora** Wald. et Kit.
— Віночок зовні коротко опушений, з відігнутими лопатями. Багаторічник з довгим кореневищем **(11). П. солончаковий — P. salsa** Pall.
15(13). Стебла при основі та черешки листків густо вкриті білуватими волосками. Листки густоволосисті 16.
— Стебла при основі та черешки листків не дуже густоволосисті. Листки розсіяноволосисті **(4). П. ланцетолистий — P. lanceolata** L.
16. Чашолистики на спинці волосисті 17.
— Чашолистики голі, 2—2,5 *мм* завд. Листки 5—12 *мм* завш. Квітковий колос до 40 *мм* завд. (наприкінці цвітіння) **(5). П. голоцвітий — P. glabriflora** Sakalo.
17 Однорічна рослина. Пелюстки зверху по середній жилці довговолосисті **(7). П. волохатопелюстковий — P. lagopus** L.
— Багаторічник. Віночок голий **(6). П. шерстистий — P. lanuginosa** Bastard.

Секція **1. Psyllium** (Juss.) Barneoud. Квітконіжки лазушні. Віночок гладенький. Насінини з борозенкою.

2814 (1). P. indica L. — **Подорожник індійський.** Короткошерстиста рослина. Корінь тоненький. Стебло 15—30 *см* завв., густо улиснене, розгалужене. Листки супротивні, сидячі, вузьколінійні, лінійні або лінійно-ланцетні, 2—5 *см* завд., 1—2 *мм* завш. Квітки зібрані в пазухах листків густими колосами, яйцевидними або видовженими, 0,8—2 *см* завд., розміщеними на довгих ніжках; колоси у верхній частині стебла утворюють зонтики. Приквітки нижніх квіток колоса яйцевидні, з довгим загостреним трав'янистим кінчиком; приквітки всіх інших квіток видовжено-оберненояйцевидні, по краях широкоплівчасті. Чашечка

чотирироздільна, з нерівними частками; передні частки чашечки оберненояйцевидні, на верхівці притуплені; задні — яйцевидно-ланцетні, гострі. Віночок білуватий, з циліндричною, опушеною трубочкою і чотирироздільним відгином, частки якого гострі, відігнуті. Коробочка однодвонасінна. Насінини 2—3 *мм* завд., темно-буруваті, яйцевидні, блискучі. ☉. Цв.VI—IX.

L., Syst. nat., ed. 10, 11 (1754) 896. Pilger in Engl., Pflanzenr., IV, 269, 418. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 442. M. B., Fl. taur.-cauc., I, III. Ledeb., Fl. Ross., III, 486. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 526. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 458. Григорьев во Фл. СССР, XXIII, 161.

— *P. arenaria* Wald. et Kit., Pl. rar. Hung., 1 (1802) 51. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 352. — *P. ramosa* (Gilib.) Aschers., Fl. prov. Brandenb. (1864) 547. — *Psyllium ramosum* Gilib., Fl. Lithuan. (1781) 17.

Рисунки: Pilger in Engl., Pflanzenr., 418, Fig. 42. Wald. et Kit., l. c., tab. 51.

Видані зразки: Герб русск. фл., № 131! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 1268, sub *P. ramosa* Aschers.! Pl. polon. exsicc., № 280! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1438, sub *P. arenaria* Wald. et Kit.

По сухих піщаних місцях. — У лісостепових і степових районах, рідше зустрічається в лісових районах.

Р.-О.Л. Львівська обл.: окол. Львова (Мондальський!). — **З.П.** Волинська обл.: Шацьк (Косець!); Ратне (Барбарич!); Камінь-Каширський рн, Нуйно (Брадіс!). — Ровенська обл.: Сарненський рн, Любиковичі (Барбарич!). — **П.П.** Житомирська обл.: Корнинський рн, Василівка (Барбарич!); Овруцький рн, Колесники (Барбарич!); Коростенський рн, Лісовщина (Шварцман). — Київська обл.: біля станції Київ II (Д. Зеров!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Рибне озеро (Делоне!). — Чернігівська обл.: Чернігів (Іллічевський!); Козелець (Ластиненко!); Городнянський рн, Петрівка (Трухлий!), Хрипівка (Левіна!); Тупичівський рн, Тупичів (Левіна!), Смяч (Трухлий!), Пекурівка (Левіна!); Менський рн, Макошине (Левіна!). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Попельнянський рн, Андрушки (Окснер!). — Вінницька обл.: Тиврівський рн, Гнівань (Брубахер!). — Київська обл.: Богуславський рн, Хохітва (!), Москаленки (!); Васильківський рн, Дзвонкове (Котов!). — Черкаська обл.: Сміла (Тржебінський!); Звенигородський рн, Хлипнівка (!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Миргородський рн, Великі Сорочинці (!); Гадяцький рн, Млини (!). — Сумська обл.: Охтирський рн, Лужище (!); Лебединський рн, Городище (Стародуб!); Суми (Стародуб). — Харківська обл.: Печеніги (Заблоцький!); Валки (Таліев!); окол. Харкова (Наливайко!, Котов!), Рогань (Ширяєв!, Котов!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Березівський рн, по р. Тилігул (Гринь). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Покровський рн, Велико-Михайлівське л-во (Граффф!). — Полтавська обл.: Козельщанський рн, Лашки (!); Чутівський рн, Бабичі (Свиренко!). — Харківська обл.: Куп'янськ (Пискунов!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (Грунер!). — Херсонська обл.: Голопристанський рн, Буркути (Гринь!). — Кримська обл.: Ленінський рн, Семенівка (Вульф!); Приморський рн, Аршинцево, Н. Карантин, Борзівка (Вульф!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторія (Зеленецький!, Котов!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судакський рн, окол. Судака (Васильєв!).

Var. **pumila** Wissjul. Стебло 3—6 *см* завв., просте.

Рис. 20. Подорожник широколистий — *Plantago latifolia* Wissjul.

1 загальний вигляд;

П.П. Київська обл.: окол. Києва — Оболонь (Лоначевський!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволзьк., Бессар., Крим; Кавказ: всі райони; Захід. Сибір: Верх.-Тоб. (південь); Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Тянь-Шан. (рідко).

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Мала Азія. (Легко поширюється як адвентивна рослина).

2815 (2). P. latifolia Wissjul. sp. nova in Addenda VIII, p. 454 — **Подорожник широколистий.** Короткошерстиста рослина. Стебло 20—40 *см* завв., густо улиснене, розгалужене. Листки супротивні, сидячі, ланцетні або широколанцетні, 3—6 *см* завд., 3—6(8) *мм* завш. Квітки зібрані в пазухах листків у густі, 1 *см* завд., кулясто-яйцевидні, часто головчасті колоси, які у верхній частині стебла іноді зібрані зонтиками або розміщені на довгих ніжках. Приквітки всіх квіток видовжено-яйцевидні або ланцетні, 2—3 *мм* завд., голуваті. Чашечка чотирироздільна, з нерівними частками, передні частки чашечки видовжено-яйцевидні, задні — ланцетні, 1,5—2 *мм* завд.; всі вони на верхівці пригострені. Віночок білуватий, з циліндричною, майже голою трубочкою, з чотирироздільним відгином, частки якого 1,5—1,8 *см* завд., на верхівці пригострені. Коробочка однонасінна. Насінини 1—2 *мм* завд., темно-бурі. ⊙. **Цв. V—VIII.**

— *P. indica* Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю. Р., II, 352 et auct. allior p. p.

Приморські піски, черепашники. — В приморській частині УРСР.

П.З.С. Одеська обл.: Кілійський рн, по берегу озера Сасик (Романова!); Ренійський рн, Лиманське, дорога до лиману Кагул (Романова!). — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, о. Бірючий (Левіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Приморський ендем УРСР.

Примітка. Габітуально добре відрізняється від близького виду *P. indica* L., дуже поширеного на пісках, широкими листками та дрібнішими головчастими нечисленними колосами. Відомий лише з черепашників і пісків Чорного та Азовського морів. Слід відмітити, що окремі екземпляри *P. indica* L. мають іноді широкі листки, що характерно для *P. latifolia* Wissjul. Проте поєднання широких листків з головчастими колосами є ознакою, властивою саме цьому приморському виду.

Секція **II. Oreades** Decne. Листки зібрані в прикореневу розетку. Віночок з голою трубочкою; частки чашечки вільні. Насінини з внутрішнього боку жолобчасті.

2816 (3). P. atrata Hoppe — **Подорожник чорнуватий.** Рослина притиснуто опушена. Квітконосне стебло 5—25 *см* завв. Листки зібрані в прикореневу розетку, лінійно-ланцетні або ланцетні, 3—7 *см* завд., до обох кінців звужені, на верхівці коротко видовжені, гострувати, з дуже коротенькими черешками. Квітковий колос яйцевидний, 1—1,5 *см*

завд.; приквітки на верхівці з борідкою волосків, майже округлі, довжина їх перевищує ширину. Віночок до 2 *мм* завд., буруватий, з голою трубочкою і ланцетними частками. Коробочка яйцевидна, на верхівці тупа, одно-двонасінна. Насінини 1—2 *мм* завд., видовжено-еліптичні, з внутрішнього боку жолобчасті. 4. Цв. VI—VII.

Hoppe., Bot. Taschenb., (1799) 85; Pilger in Engl., Pflanzenr., H. 102, 281. Григорьев во Фл. СССР, XXIII, 152.

— *P. montana* auct. non Huds., (1762). Lam., Tabl. encycl., 1 (1791) 341. Szaf., Kulcz., Paw ł., Rośl. polsk. (1924) 555. М. Попов, Очерк фл. и раст. Карпат (1949) 235. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 442.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 186, Fig. 105 (a—e).

Видані зразки: Reichenb., Exsicc., № 456.

Гірські луки. — В Карпатах.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Чорногора (Козій!). — Закарпатська обл.: Рахівський рн, Чорногора — Свидовець (Хржановський!), г. Близниця (Попов, Барбарич!, Хржановський, Косець!, Запятова!), г. Піп Іван Чорногорський (Котов!), полонина Перелісок (Запятова!), Богдан, Білотисянське л-во (Котов!, Комендар!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати); Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Середземномор'я, Мала Азія, Іран.

Секція **III. Arnoglossum** Decne. Листки зібрані в прикореневу розетку. Дві передні частки чашечки зрослі. Віночок з гострувато-ими лопатями. Насінини з жолобком з внутрішнього боку.

2817 (4). P. lanceolata L. — **Подорожник ланцетолистий.** Кореневище прикорочене. Квітконосних стебел кілька, 10—50 *см* завв., не дуже густо-притиснуто-опушених; вони звичайно в кілька разів перевищують листки. Листки зібрані в прикореневу розетку, ланцетні, разом з черешками 10—20 *см* завд. (за довжиною черешки б.-м. дорівнюють пластинці), дрібні, невиразнозубчасті, з 3—5 жилками; з нижнього боку листки по жилках вкриті відстовбурченими волосками, зверху розсіяно опушені або майже зовсім голі. Квіткові колоси густі, яйцевидні або овальні, 1—3 *см* завд., до верхівки звужені. Приквітки за довжиною майже дорівнюють чашечці (2—3 *мм* завд.), яйцевидні, загострені, плівчасті. Частки чашечки широкояйцевидні, близько 3 *мм* завд., на верхівці загострені, плівчасті, на спинці з зеленою потовщеною полоскою; дві передні частки зрослі між собою. Віночок близько 3 *мм* завд., буруватий; лопаті його яйцевидні, на верхівці тонко загострені. Коробочка яйцевидна, тупа, двонасінна. Насінини оберненояйцевидні, темно-бурі. 4. Цв. IV—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 113. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 109. Ledeb., Fl. Ross., III, 481. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 351. Pilger in Engl., Pflanzenr., H. 102, 313. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 526. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 459. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 442. Григорьев во Фл. СССР, 526.

Рисунки: Визн. росл. УРСР, 442, рис. 256.
Видані зразки: Герб русск. фл., № 480! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1426!

Степи, степові схили, кам'янисті відслонення, луки, трав'янисті місця. — По всіх районах УРСР.

К.Л. Закарпатська обл.: Воловецький рн, Верхні Ворота (Попов!); Свалявський рн, Уклін (Контний). — **З.П.** Волинська обл.: Шацький рн, Пулемець (Барбарич!); Володимир-Волинський (Монтрезор!); Головнянський рн, Опалин (Барбарич!); Ківерцівський рн, Ківерцівське л-во (Барбарич!). — **П.П.** Київська обл.: Димерський рн, Рихта (Барбарич!); Києво-Святошинський рн, Боярка (Сенченко!), Пуща-Водиця (!!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Понорницький рн, Смолин (Монтрезор!). — **В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С.** Звичайно. — **П.З.С., Л.З.С., П.С.** Досить часто. — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Чернова!); Білогірськ (Чернова!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Зуйський рн, Долгоруківська яйла (Вульф). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Чернова!); на Чатир-Дазі, на Байдарській, Ай-Петринській та східних яйлах звичайно (Привалова). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта (Котов!); Алушта (Вульф); Судак (Васильєв!), Карадаг (Котов!).

Var. **capitella** Sonder. Квітконосне стебло напівкулясте, близько *2 см* у діаметрі.

Sonder apud Koch, Synops. Fl. germ. (1833) 686.

Зрідка. — Відома з Лівобережного Лісостепу та Злаково-Лучного Степу.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Штепівський рн, Ключинівка (Залеський!). — Харківська обл.: Краснокутський рн, Колонтаївка (Талієв!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Балаклія (Карзов!). — Луганська обл.: Старобільськ (Ширяєв!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, Охрімівка (Ширяєв!).

Var. **silvatica** Pers. Квітконосне стебло 40—50 *см* завв. Колос видовжено-циліндричний.

Pers., Synops., 1 (1805) 138.

Зрідка, по більш затінених місцях. — Відомий лише з лівобережжя лісостепової та північної степової частини.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова (Ширяєв!); Вовчанськ (Заблоцький!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Миколаївка — Закотне (Ширяєв!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, Коропові хутори (Карзов!); Ізюмський рн, Довгий Яр (Черняєв!).

Var. **pumila** Wissjul. Стебло 5—10 *см* завв., колос 1—2 *см* завд., широкояйцевидний.

По сухих схилах.

П.П. Київська обл.: окол. Києва, Лук'янівка (Лончевський!).

Var. **altissima** Koch. Рослина 60—80 *см* завв. Дві передні частки чашечки по краю війчасті.

Koch, Synops. Fl. Germ. (1833) 686.
— *P. altissima* L., Sp. pl., ed. I (1753) 169.

Зрідка в степових районах і на півдні Лісостепу.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Слов'янський рн, по р. Сухому Торцю (Білик!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Ново-Айдар (Білик!). — Харківська обл.: Вовчанський рн, луки в заплавині р. Вовчої (Білик!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Очаківський рн, Петухівка (!!). — Херсонська обл.: окол. Херсона (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони (крім Крайньої Півночі); Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.; Серед. Азія: всі райони. Занесено в Схід. Сибір і Далек. Схід.

Загальне поширення. Європа, Сибір, Північна, Середня і Мала Азія, Кавказ, Іран, Середня Азія, Північна Америка.

Господарське значення. Лікарська рослина.

2818 (5). P. glabriflora Sakalo — **Подорожник голоцвітий.** Кореневище прикорочене. Квітконосне стебло 25—65 *см* завв. Листки зібрані в прикореневу розетку, вузьколанцетні, 8—14 *см* завд. і 5—12 *мм* завш., майже цілокраї; черешок в 2—3 рази коротший за пластинку, разом з основою стебла вкритий густими білими волосками; пластинки листків густоволосисті, з 3—5 жилками. Колос наприкінці цвітіння циліндричний, 3—4 *см* завд. Приквітки оберненояйцевидно-ромбічні, 3—4 *мм* завд. Чашолистки 2—2,5 *мм* завд., цілком голі. Лопаті віночка яйцевидно-ланцетні, 2—2,5 *мм* завд. ♃. Цв. VI—IX.

Сакало в Ботан. журн. АН УРСР, IV, 3—4 (1948) 84. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 442.

— *P. lanceolata* Grigorjev (Григорьев) во Фл. СССР, XXIII, 156, р. р.

Приморські піски, черепашники, степові схили. — На півдні Степу.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Першотравневий рн, Білосарайська коса (Котов!), Крива коса (Постригань!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Кілійський рн, дельта р. Дунаю, Жабрицькі піски (К. Зеров!), Одеса (Васильєв). — Херсонська обл.: окол. Херсона (Куксін!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Ягорлицький пів-в (Прокудін!), Тендерівська коса (Левіна!); Новомаячківський рн, Дніпряни (Сакало!); окол. Цюрупинська (Прокудін!); Іванівський рн, Ново-Українка, Агайманський під (Олексієв!); Скадовський рн, о. Джарилгач (Левіна!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Соколов). — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, о. Бірючий (Котов, Левіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон.
Загальне поширення. Ендем півдня УРСР.

2819 (6). P. lanuginosa Bastard — **Подорожник шерстистий.** Кореневище прикорочене. Квітконосних стебел кілька, 15—25 *см* завв., густоволосистих; вони при основі так само, як і черешки листків, з густим білим волохатим опушенням. Листки зібрані в прикореневу розетку, ланцетні або широколанцетні, 3—7 *см* завд., 3—5 *мм* завш., по краю дрібно-розсіянозубчасті, з 3—5 жилками, густоволосисті; черешок в 3—

4 рази коротше від пластинки. Квітконосний колос яйцевидний, до 1 *см* завд. Приквітки яйцевидні, волосисті, близько 2,5 *мм* завд. Частки чашечки 1,5—2 *мм* завд., дві передні зрослі між собою, на спинці волосисті. Віночок буруватий; частки його яйцевидні, 1—1,5 *мм* завд. Коробочка яйцевидна, тупа, двонасінна; насінини оберненояйцевидні, темно-бурі, близько 2 *мм* завд. ♃. Цв. V—X.

Bastard, Essai Fl. Dep. Maine et Loire (1809) 160. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 442. Гейдеман, Опред. раст. Молдавск. ССР, 225. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 459.

— *P. lanceolata* с. *lanuginosa* Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю.Р., II, 351. — *P. lanceolata* Григорьев во Фл. СССР, XXIII, 157, р. р.

По степах, степових схилах, на пісках. — Лісостеп, Степ.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Новопразький рн, Єлисаветівка (Куксін!). — Черкаська обл.: Черкаський рн, Шелепухи (Михайличенко!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Іванівський рн, Колпакове (Постригань!); Слов'яносербський рн, Лобачеве (Постригань!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Хомутовський степ (Карнаух!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Веселі Терни (!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Снігурівський рн, Ново-Петрівка (!). — Херсонська обл.: Ново-Воронцовка (Муравйов!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, о. Хортиця (!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовськ (Прянишников!); Іванівський рн, Агайманський під (!). — Запорізька обл.: Приазовський рн, Ново-Костянтинівка (!), Приморський Посад (Левіна!); Мелітопольський рн, Мордвинівка (Свистунова!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, між Громівкою і Ново-Покровкою (!), Ново-Миколаївка (!); Генічеський рн, Генічеськ (!), Солоне озеро, Овер'янівське (Котов!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторійський рн, узбережжя Джузеського озера (Дойч!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, мис Мартьян (Мейєр!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Бессараб., Ниж.-Дон., Волзьк.-Дон., Ниж.-Волзьк., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Кавказ.

2820 (7). P. lagopus L. — **Подорожник волохатопелюстковий.** Квітконосне стебло 10—20 *см* завв., прямостояче, борозенчасте, опушене. Всі листки зібрані в прикореневу розетку, ланцетні, 5—10 *см* завд., цілокраї або дрібнозубчасті по краю, з 3 або 5 жилками, при основі довговолохаті, пластинка листка в нижній частині коротко опушена або майже гола. Колос яйцевидно-циліндричний або майже яйцевидний, густий, 3—10 *см* завд. Приквітки яйцевидно-ланцетні, на верхівці загострені, плівчасті, з зеленою серединною жилкою, зверху волохатоволосисті. Частки чашечки яйцевидні, плівчасті, зверху довговолосисті, бокові з кілем. Віночок сріблясто-білий, частки його яйцевидні, тонко загострені, зверху по середній жилці довговолосисті; трубочка віночка гола. Коробочка яйцевидна, тупа, двонасінна. Насінини видовженоовальні, жолобчасті. ☉. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 114. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 352. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 459.

По луках. — Відомий з Криму.

Передг.Кр. Кримська обл.: Севастополь (Шмальгаузен).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Закавк.

Загальне поширення. Південна Європа, Середземномор'я, Крим (південь), Закавказзя.

Примітка. Цей середземноморський вид наводиться І. Ф. Шмальгаузеном для Криму та Закавказзя. Проте Ю. С. Григор'єв у «Флоре СССР» (т. XXIII) не наводить цього виду і зазначає, що на території СРСР його поки що не знайдено. Вважаючи за цілком можливе знаходження цього виду подорожника на півдні в Криму, хоча б як адвентивної рослини, ми і наводимо його тут.

Секція **IV. Plytyphyllae** Rouy. Листки широкі, с 5—9 жилками. Частки чашечки вільні. Насінини з одного боку плоскі, з другого — опуклі.

2821 (8). P. Cornuti Gouan — **Подорожник Корнута.** Кореневище прикорочене, з численними кореневими бруньками. Квітконосне стебло борозенчасте, волосисте, 25—50 *см* завв. Листки зібрані в прикореневу розетку, товстуваті, еліптичні або яйцевидні, з 5—7 жилками, на верхівці коротко-тупувато-загострені, при основі ширококлиновидні, з нижнього боку волосисті, разом з черешком 20—30 *см* завд., довжина черешка дорівнює довжині пластинки або в 1,5—2 рази перевищує її. Колос 7—18 *см* завд., негустий, тонкий. Приквітки яйцевидні, тупі, вдвоє коротші за чашечку. Частки чашечки округло-яйцевидні, тупі, по краях плівчасті. Віночок буруватий; частки його яйцевидні, на верхівці загострені, 3—3,5 *мм* завд. Коробочка яйцевидна, тупа, чотиринасінна. Насінини овальні, близько 2 *мм* завд., по краях потоншені. ♃. Цв. VI—VIII.

Gouan, Ill. et Observ. Bot. (1773) 6. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 350. Pilger in Engl. Pflanzenr., H. 102, 83. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 528. Григорьев во Фл. СССР, XXIII, 141.

— *P. asiatica* auct. non L. Ledeb., Fl. Ross., III (1848) 479. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 441. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 458.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVII, tab. 1128! Pilger in Engl., Pflanzenr., Fig. 12!

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1435, Exsicc., № 1552.

По солончаках, солонцюватих луках. — В степових районах УРСР, рідше на півдні Лісостепу.

Л.Л.-С. Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Дениси, заплавина р. Супою (Підоплічка!). — Черкаська обл.: Чорнобаївський рн, В. Бурімка (Зоз!). — Полтавська обл.: Козельщанський рн, Говтва по р. Пслу (Клеопов!); Лубни (Монтрезор!); Хорольський рн, Березняки, в заплавині р. Сули (Брадіс!). — Харківська обл.: Старосалтівський рн, Хотімля (Білик!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Слов'янськ (Шперк!, Лавренко!), Олександрівка по р. Сухому Торцю (Білик!); Макіївка (Котов!, Карнаух!); окол. Авдіївки (Котов!); Мар'їнський рн, Старо-Михайлівка (Карнаух!), Артемівськ, дно долини р. Мокрої Плотви (Білик!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.:

Березівський рн, в заплавині р. Тилігул, нижче Березівки (Гринь!). — Одеська обл.: Первомайський рн, Кодима (Левіна!). — Дніпропетровська обл.: Нікопольський рн, р. Чортомлик (Рижутін!) — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівський рн, Карлівка, Климівка (Цінгер!). — Харківська обл.: Зачепилівський рн, Скалонівка (Іллічевський!), Зміїв (Савенков!); Чугуївський рн, ст. Коробочкине (Лавренко!); Вовчанськ (Білик!); Печенізький рн, Печеніги — Леб'яже (Лавренко!); Дворічанський рн, Дворічна—Тополі (Котов!, Лавренко!); Куп'янський рн, Подоли (Клоков!, Котов!), Кислівка (Котов!, Лавренко!); Боровський рн, гирло р. Борової (Клоков!). — Луганська обл.: Сватівський рн, Сватове (Талієв!), Райгородка (Білик!); Містки (Сова!); Біловодський рн, Городище (Котов, Карнаух, Кузнецова!), Деркульський кінний завод (Котов!, Барбарич!); Нижня Дуванка (Клоков!); Євсузький рн, Ново-Олександрівський кінний завод (Ширяєв!); Ново-Айдар, по р. Айдар (Білик!); Старобільський рн, Курячівка (Ширяєв!); Міловський рн, Стрільцівка, по р. Міловій (Котов!, Косець!), Стрілецький кінний завод (Лавренко!, Котов!, Постригань!). — Сталінська обл.: Краснолиманський рн, Студенок, біля р. Півдн. Дінця (Білик!); Великоновосілківський рн, Новий Багатир, по р. Багатир, по р. Вовчій (Клеопов!); Старо-Бешівський рн, Андріївка, Войкова (Клеопов!); Будьоннівський рн, Хомутове (Клеопов!, Котов!), Безіменне, біля моря (Постригань!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Піщанка (Білик!); Перещепинський рн, Василівка на р. Самарі (Котов!); Павлоградський рн, Карабинівка, по р. Самарі (Білик!). — Запорізька обл.: Оріхів, солончакові луки річки Конки (Білик!); Гуляй-Пільський рн, Ворошиловка (Білик!); Осипенківський рн, Бердянська коса (Котов!); Приморський рн, Обіточна коса (Опперман і Чешко!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Опперман!, Котов!, Крижевський!); Привільнянський рн, солончаки по р. Інгулу вище Онуфріївки (Котов!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Пам'ятне (Білик!), Тендерівська коса (Левіна!, Давидич!); Скадовський рн, Скадовськ (Прянишников!), о. Джарилгач (Левіна!). — Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Мордвинівка (Свистунова!); Приазовський рн, Ново-Костянтинівка (Левіна!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Захарівка (Білик!), о. Чурюк (Котов!, Левіна!), пів-в Тюбек (Котов!, Олексієв і Давидич!, Прошкіна!); Сивашський рн, Ново-Михайлівка (Котов!, Левіна!); Геніческий рн, Ново-Дмитрівка (Куксін!). — Запорізька обл.: Якимівський рн, о. Бірючий (Котов!, Левіна!, Попович!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Керч (Шифферс!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессар., Причорн., Крим, Нижн.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт.; Схід. Сибір: Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Південна і Південно-Східна Європа, Північний Кавказ, Середня Азія, Південний Сибір, Монголія, Північний Китай.

2822 (9). P. maxima Juss. — **Подорожник найбільший.** Корінь веретеновидний. Рослина шорстко опушена. Квітконосне стебло 35—65 *см* завв., борозенчасте. Листки широкояйцевидно-еліптичні, широкояйцевидні або яйцевидні, 10—50 *см* завд. (разом з черешками), на верхівці тупі, розсіяно-дрібнозубчасті (при сушінні листки чорніють), з обох боків разом з черешками б.-м. волосисті; черешки за довжиною б.-м. дорівнюють пластинці, іноді не довші за неї. Колос циліндричний,

дуже густий, 5—15 *см* завд. Приквітки видовжено-лінійні або видовжено-ланцетні, по краю вузькоплівчасті, коротші за чашечку. Частки чашечки видовжено-яйцевидні, тупі, по краю плівчасті. Віночок білуватий (сріблясто-білий), частки його яйцевидно-ланцетні, близько 4 *мм* завд. Коробочка яйцевидна, чотиринасінна. Насінини овальні, 1—2 *мм* завд., з одного боку плоскі, з другого — опуклі. ♃. Цв. VI—VIII.

Juss. ex Jacq., Coll. ad Bot., 1 (1786) 82. Ait., Hort. Kew., 1 (1789) 151. Ledeb., Fl. Ross., III, 480. Pilger in Engl., Pflanzenr., H. 102, 281. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 350. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 441. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, изд. 2 (1957), 458.

Видані зразки: Герб. фл. СССР, № 4172 а!, № 4172 в!

Солончакуваті луки. — Південь Лісостепу, приазовські степові райони, рідше в Причорномор'ї.

Л.Л.-С. Полтавська обл.: Козельщанський рн, Говтва (!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Білоярівка (Лавренко!); Горлівська мр, Байрак (Олексієнко!); Слов'янськ (Селіванов!). — Луганська обл.: Слов'яносербськ (Постригань!), Луганськ (!). —**Л.З.Л.С.** Луганська обл.: Білокуракинський рн, Нещеретове (Черняєв!); Міловський рн, Стрілецький степ (Лавренко!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Одинківка (Котов!); Перещепинський рн, Василівка (!). — Харківська обл.: Чугуївський рн, Гракове (Черняєв!); Ізюм (Залеський!); Нововодолазький рн, Бірки (Лавренко!, Котов!). —**П.З.С.** Миколаївська обл.: Снігурівський рн, Новопетрівка (Куксін!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.:Мелітопольський рн, Мордвинівка (Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Обськ. (на півдні), Верх.-Тоб., Ірт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Південна частина Східної Європи, Південний Сибір, Середня Азія.

Примітка. Наливайко (Список раст. Харькова и окр. (1898) 109) наводить *P. maxima* Ait. для окол. Харкова Сокольники, але ця вказівка помилкова, це — *P. media* L. (гербарій!).

2823 (10). P. coronopus L. — **Подорожник перистий.** Квітконосні стебла 5—25 *см* завв., численні. Всі листки зібрані в прикореневу розетку, ланцетні, перистороздільні або перисто-великозубчасті, з лінійними частками або зубцями, коротко опушені. Колос видовжений, густий, 5—10 *см* завд. Приквітки яйцевидні, на верхівці загострені, зелені, по краю плівчасті, коротші за чашечку. Частки чашечки вузькояйцевидні, по краю війчасті. Віночок близько 2 *мм* завд., з опушеною трубочкою, білуватий, частки його яйцевидні, з коричнюватою серединною жилкою. Тичинки вдвічі довші за трубочку віночка. Коробочка яйцевидна, тупа, багатонасінна, близько 1,5 *мм* завд.; насінини овальні, коричнюваті, 0,5—0,7 *мм* завд. ⊙. Цв. IV—V.

L., Sp. pl. (1753) 115. Ledeb., Fl. Ross., III, 480. Pilger in Engl., Pflanzenr., H. 102, 126. Станков—Талиев, Опред. раст. Европ. ч. СССР (1957) 458. Григорьев во **Фл. СССР, XXIII, 142.**

Рисунки: Фл. Туркм., VI, табл. XI.

По узбережжю моря. — Відомий з Криму.

Передг.Кр. Кримська обл.: Севастополь (Станков).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Даг., Схід. Закавк.; Серед. Азія: Кара-Кум. (південь), Гірськ. Туркм., Аму-Дар., Пам.-Ал. (південь).

Загальне поширення. Скандінавія (на півдні), Середземноморська область, південь Середньої Європи, Кавказ, Турецька Вірменія, Іран, Середня Азія; як занесена рослина поширений в Північній Америці та Австралії.

2824 (11). P. salsa Pall. — **Подорожник солончаковий.** Корінь міцний, на верхівці розгалужений. Квітконосне стебло 10—45 *см* завв., прямостояче або висхідне, притиснутоволосисте, у верхній частині залозисто-волосисте. Листки зібрані в прикореневу розетку, м'ясисті, лінійні, з 3 жилками, коротко-, іноді розсіяноволосисті, 5—25 *см* завд.; краї листків часто загорнуті на верхній бік (через що листки здаються жолобчастими). Колос циліндричний, 3—12 *см* завд., негустий. Приквітки яйцевидні, загострені, по краях плівчасті, коротші за чашечку. Частки чашечки яйцевидно-ланцетні, тупі, по краю широкоплівчасті. Віночок білуватий; частки його яйцевидні, загострені, 3—4 *мм* завд.; трубочка віночка зовні волосиста. Коробочка еліптична, двонасінна. Насінини видовжено-яйцевидні, близько 2 *мм* завд., буруваті, з одного боку плоскі, з другого — опуклі. ♃. VI—VIII.

Pall., Reise, I, Anhang (1773) 486. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 110. Горшкова во **Фл.** юго-вост. Европ. ч. СССР., VI (1936) 250. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 442. Маевский, **Фл.** средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 526. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 459.

— *P. maritima* L., Sp. pl. (1753) 114, p. p. Ledeb., Fl. Ross., III, 485. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 352. Григорьев во Фл. СССР, XXIII, 73. — *P. maritima* var. *salsa* Pilger in Engl., Pflanzenr., IV, 269 (1937) 177.

Рисунки: Фл. юго-вост. Европ. ч. СССР, VI, 250, рис. 647. Визн. росл. УРСР, 442, рис. 257. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, рис. 438.

Видані зразки: Герб. фл. Средн. Азии, № 174 sub *P. maritima* L.! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1433 sub *P. maritima* L.! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven. № 69 sub *P. maritima* L.! Герб. русск. фл., № 432 sub *P. maritima* L.

По солончаках та засолених місцях. — На півдні Лісостепу, в Степу і в Криму.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Шполянський рн, Витязеве, Ярошівка (Підоплічка!); Чигиринський рн, Адамівка (Постригань!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Переяслав-Хмельницький (Монтрезор!), Денисн (К. Зеров!); Баришівський рн, Бзів (Кравченко!). — Черкаська обл.: Шрамківський рн, Плужники (К. Зеров!); Чорнобаївський рн, Велика Бурімка (!). — Полтавська обл.: Кременчук (Лавренко!); Глобинський рн, Устимівка (Лавренко!); Лубенський рн, Мгар (Монтрезор!). — **Л.Л.-С.** Сталінська обл.:

Слов'янський рн, Сидорове (Котов!, Липа), Слов'янськ (Козлов!); Дзержинський рн, Щербинівка (Кривоніс!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Криве озеро (Монтрезор!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньківський рн, Мартинівка, Крамареве (Цінгер!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Селецьке (Давидич!); Петропавлівський рн, Петропавлівка на р. Самарі (Котов!). — Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Крива коса (!); Першотравневий рн, Білосарайська коса (Котов!). — Харківська обл.: Дворічанський рн, Переволочне (Гринь і Романов!); Кам'янка по р. Осколу (Котов!); Балаклійський рн, Лагері—Балаклія (Карзов!); Зміївський рн, Лиман (Лавренко!); Зачепилівський рн, Скалонівка (Іллічевський!). — Луганська обл.: Ново-Псковський рн, Ново-Розсош (Краснов!); Нова Астрахань (Ширяєв!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Солоноозерна дача (Гринь!); Новомаячківський рн, Олешківські піски (Козлов!); Скадовський рн, коса Джарилгач (Левіна!). —**П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!!). — Херсонська обл.: Херсон (Козлов!). — **П.С.** Херсонська обл.: Чаплинський рн, о. Бірючий (Котов, Левіна!, Прянишников!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Войково (Вульф!); Ленінський рн, Мисове (Вульф). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: окол. Євпаторії (Дойч, Котов!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судак (Зеленецький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Бессар., Крим, Ниж.-Дон., Волзьк.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Тянь-Шан., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Південь Східної Європи, Південний Сибір, Середня Азія, Монголія. Крім того, в Північній і Південній Америці (Патагонія, Вогняна Земля).

2825 (12). P. Schwarzenbergiana Schur — **Подорожник Шварценберга.** Кореневище прикорочене, трохи розгалужене. Квітконосне стебло циліндричне, 15—25 *см* завв., при основі висхідне, борозенчасте, розсіяно-притиснуто-волосисте. Листки зібрані в прикореневу розетку, видовжено-ланцетні, загострені, 5—18 *см* завд., з 3—5 жилками, розсіяно-волосисті; довжина черешків б.-м. дорівнює довжині пластинки або трохи перевищує її. Колос циліндричний, 5—9 *см* завд., густий, лише при основі трохи переривчастий. Приквітки яйцевидні, загострені, коротші за чашечку. Частки чашечки широкояйцевидні, на верхівці загострені, голі. Віночок сріблясто-білуватий, частки його видовжено-яйцевидні, 2—3 *мм* завд., голі. Коробочка яйцевидна, чотиринасінна. Насінини видовжено-овальні, з одного боку плоскі, з другого — опуклі, буруваті. ♃. Цв. VI—VII.

Schur, Verhandl. Siebenb. Vereines Nat., VI (1855) 3; X (1859) 79. Pilger in Engl., Pflanzenr., H. 102, 271. Білик в Бот. журн. АН УРСР, т. VIII, 1 (1951) 95. Григорьев во Фл. СССР, XXIII, 145.

Рисунки: Ботан. журн. АН УРСР, т. XVIII, № 1, рис. 1!

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1436!

Солончакуваті луки. — Відомий лише з Миколаївської області.

П.З.С. Миколаївська обл.: Баштанський рн, у центральній частині р. Інгул (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Південь Середньої Європи (західна частина).

2826 (13). P. media L. — **Подорожник середній.** Притиснутоволосиста рослина. Квітконосне стебло при основі висхідне, 15—70 *см* завв., тонкоборозенчасте. Листки зібрані в прикореневу розетку, еліптичні або яйцевидні, 8—15 *см* завд., не більше як удвоє довші за свою ширину, з черешком в кілька разів коротшим за пластинку, або майже сидячі, на верхівці листки пригострені, при основі ширококлиновидні, з обох боків волосисті. Колос циліндричний або довгасто-циліндричний, густий, 2—10 *см* завд. Приквітки майже дорівнюють чашечці, яйцевидні, по краю широкоплівчасті. Частки чашечки яйцевидні. Віночок сріблясто-білий; частки його яйцевидні, загострені. Коробочка яйцевидна, тупа, 2—4-, рідше 5—7-насінна. Насінини овальні, 1—1,5 *мм* завд., з одного боку плоскі, з другого — опуклі. 4. Цв. V—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 113. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 109. Ledeb. Fl. Ross., III, 480. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 351. Pilger in Engl., Pflanzenr., H. 102, 277. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 441. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 527. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 458. Григорьев во Фл. СССР, XXIII, 148.

Рисунки: Визн. росл. УРСР, 442, рис. 255. Фл. СССР, XXIII, 149, табл. VII, рис. 1.

Сухі луки, степові схили, трав'янисті місця, узлісся. — По всій УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Мукачеве (Попов); Ужгородський рн, Ужгород (Попов). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Чорногора, біля Ясині (Попов); Рахів (Попов). — **З.П.** Житомирська обл.: Черняхів (Косець!, Чорноголовко!). — **П.П.** Житомирська обл.: Овруцький рн, Покалів (Барбарич!). — Київська обл.: окол. Києва (Шмальгаузен!, !!); Димерський рн, Овдієва Нива (Барбарич!). —**З.Л.-С.** Станіславська обл.: Тлумацький рн, Вікняни (Катіна!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, Підгірці (Базилевич!); Таращанський рн, Лука (!). — Черкаська обл.: Сміла (Тржебінський!); Шполянський рн, Лозоватка (Підоплічка!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!); Канівський рн, Канів (Котов!), Пекарі (Липківська). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Великобагачанський рн, Остапове (Краснов!). — Сумська обл.: Недригайлівський рн, Коровинці (Шкорбутов!); Сумський рн, Гнилиця (Стародуб!); Штепівський рн, Михайлівська цілина (Зоз!, Лавренко!). — Харківська обл.: Харківський рн, Васищеве (!), окол. Харкова (Наливайко!, Ширяєв!, Котов!), Покотилівка (Котов!), Сокольники (Котов!), Артемівка (Козлов!, Котов!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Дениси (К. Зеров!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Банне (!), Слов'янськ (!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Тишківський рн, Тернівка (Васильєв!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Пискунов!), Дворічна (Котов!). — Луганська обл.: Старобільський рн, Кам'янка (!); Біловодський рн, Лимарівський степ (Залеський!, Котов!), Біловодськ (Котов!, Виноградов!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Воронцовка (Муравйов!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, окол. Феодосії (Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Зеленецький), Бахчисарай (Котов!). — **Г.Кр.**

Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Поплавська!, Котов!), на Байдарській, Ай-Петринській, на східних яйлах та Чатир-Дазі звичайно (Привалова). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Гурзуф, біля Аю-Дагу (Котов!); Судакський рн, Судак (Котов!), Карадаг (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони, крім гірських; Схід. Сибір: всі райони; Далек. Схід: Камч., Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Європа, Азія.

Примітка. Ю. С. Григор'єв у «Флоре СССР» не наводить *P. media* L. для Кавказу. Проте нам довелося бачити його там по узліссях. Гроссгейм (Опред. раст. Кавказа (1949) 357) також наводить його для Кавказу.

2827 (14). P. stepposa Kupr.— **Подорожник степовий.** Корінь стрижневий. Квітконосні стебла 30—70 *см* завв., прямостоячі або при основі висхідні, ребристі, густо опушені, особливо під колосом. Листки видовжено-еліптичні, рідше видовжено-ланцетні, до обох кінців звужені, 5—25 *см* завд. (разом з черешками), густоволосисті; черешки листків в 2—3 рази довші за їх пластинку. Квітковий колос циліндричний, 2—10,6 *см* завд., густий. Приквітки плівчасті, яйцевидно-ромбічні, 1,5—2,5 *мм* завд. на спинці кілеваті. Частки чашечки яйцевидні, 2—2,5 *мм* завд., по краю широкоплівчасті, на спинці з зеленою полоскою. Віночок плівчастий, білий, 3—4 *мм* завд.; частки його видовжено-ланцетні, горизонтально відігнуті. Коробочка яйцевидна, тупа, двонасінна. Насінини овальні, близько 1 *мм* завд., з одного боку опуклі, темно-бурі. ♃. Цв. V—VIII.

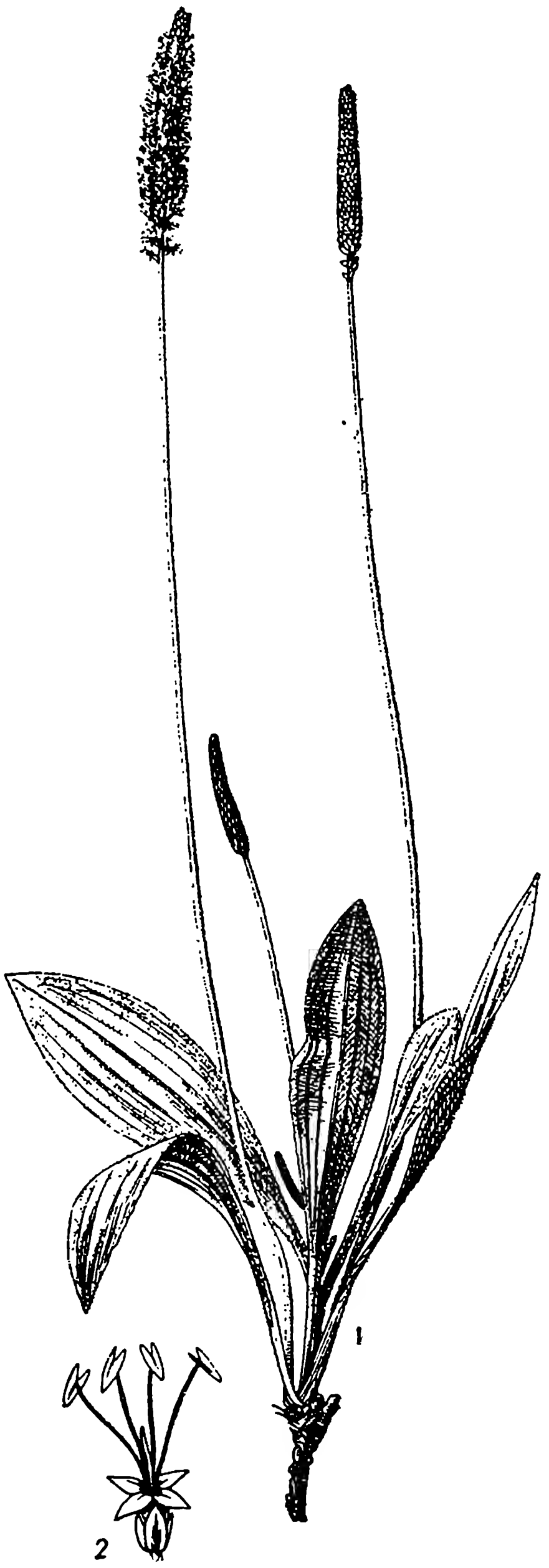

Рис. 21. Подорожник степовий — *Plantago stepposa* Kupr.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка.

Kuprianova (Куприянова) в Тр. Бот. инст. АН СССР, сер. 1, 3 (1936) 280. Горшкова в Фл. юго-вост. Европ. ч. СССР, VI, (1936) 253. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 442. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 459. Григорьев во Фл. СССР, XXIII, 148.

— *P. media* L. var. *Urvilleana* Rapin in Mém. Soc. Linn., Paris, VI (1827) 453, Pilger in Engl., Pflanzenr., H. 102, 279.

Рисунки: Фл. юго-вост. Европ. ч. СССР, VI, рис. 648. Фл. СССР, XXIII, 153, табл. VIII.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 386. Герб. флоры СССР, № 4174!

Степові схили, кам'янисті відслонення. — Південні райони Лісостепу, Степ.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщики (Данилевська!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Канів (Липківська!); Бабанський рн, Заячківка (!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Водяний (Залеський!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Глухів (Львов!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Широкине (!), Хомутовський степ (Гринь і Угляренко!); Краснолиманський рн, Святогорськ (Котов!). — Харківська обл.: Куп'янський рн, Сенькове (Клоков!); Зміївський рн, Задонецьке (Білик!). — Луганська обл.: Старобільський рн, Балакирівка (Шираєвський!), Вишневий (Шираєвський!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман!, Котов!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, мис біля Керчі (Вульф!, Котов!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, Ново-Павлівка (Барбарич!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Грушова поляна в окол. Долоси (Котов!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Сімеїз (Котов!), окол. Ялти (Котов!); біля водопаду Учан-Су (М. Зерова!); Алуштинський рн, Алушта (Білик та Угляренко!); Судакський рн, Судак (Котов), Карадаг (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Угорщина, СРСР.

Примітка. Вид дуже близький до *P. media* L.; заміщує його на більшості степових схилів Лісостепу і в Степу, де *P. media* L. зустрічається лише на луках, по узліссях, на північних схилах.

Секція V. **Polyneuron** Decke. Коробочка багатонасінна (6—16 насінин). Насінини дрібні, з одного боку плоскі, з другого — опуклі.

2828 (15). P. major L. — **Подорожник великий.** Кореневище коротке. Квітконосне стебло одне, рідше їх кілька, 15—45 *см* завв., тонкоборозенчасте, негусто-притиснуто-опушене. Листки зібрані в прикореневу розетку, яйцевидні, еліптичні, широкоовальні або майже округлі, 3—20 *см* завд. і 2—17 *см* завш., з 3—7 жилками, розсіяно-коротко-опушені або майже голі; черешки розширені, іноді вузькокрилаті, коротші за пластинку або майже дорівнюють їй. Колос видовжено-циліндричний, при основі негустий, 5—35 *см* завд. Приквітки яйцевидні, тупуваті, по краю широкоплівчасті, на спинці з кілем, за довжиною б.-м. дорівнюють чашечці. Частки чашечки яйцевидні або овальні, тупуваті, по краях плівчасті. Віночок буруватий; частки його яйцевидно-ланцетні, близько 3 *мм* завд., голі. Коробочка еліптична, 8- або багатонасінна. Насінини майже яйцевидні, з одного боку плоскі, трохи гранчасті, близько 1 *мм* завд. ☉. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 112. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 108. Ledeb, Fl. Ross., III, 476. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 350. Pilger in Engl., Pflanzenr., H. 102 (1937) 41. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 441. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 527. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 458. Григорьев во Фл. СССР, XXIII, 138.

Рисунки: Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, рис. 436. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР, рис. 197.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 431! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 475!

По узбіччях доріг, по засмічених місцях. — Звичайно по всій УРСР.

Var. **minor** (Gilib.) Roth. Рослина 5—12 *см* завв., з коротко-черешковими листками, на пластинці яких три поздовжні жилки; колоси короткі.

Roth, Enum. pl. German., I, 1 (1827) 441.
— *P minor* Gilib., Fl. Lithuan. inchoata (1781) 15. — *P. major* var. *minima* Ledeb., Fl. Ross., III (1846—1851) 477. Рогович в Обозр. раст. Киевск. уч. окр. (1869) 209.

Зрідка зустрічається у Лівобережному Лісостепу.

Л.Л.-С. Чернігівська обл.: Ніжин (Рогович!).

Var. **phyllostachya** Wallr. Колос 25—35 *см* завд.; приквітки збільшені, листковидні.

Wallr., Sched. crit. ad Fl. Halens. (1822) 62.
— *P. major* var. *bracteata* Schlecht. in Rot. Zeit., XV, (1857) 879.

Дуже рідко. — Відома з Правобережного Лісостепу.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Канівський рн, Бучак (!!).

Var. **ramosa** Wissjul. var. nova. Квітковий колос розгалужений. Дуже рідко. — Відома з Лісостепу.

Л.П. Київська обл.: Бориспільський рн, Вишеньки (!!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Чигирин (!!).

Поширення виду по СРСР. Досить поширений по всій території СРСР, крім Крайньої Півночі.

Загальне поширення. Європа, Азія; занесено в Америку.

Господарське значення. Лікарська рослина (листки накладають на рани і використовують як кровоспинний засіб).

Примітка. До цього виду належить також *Plantago intermedia* Gilib. (= *P. major* L. var. *intermedia* Beck), який вказують для УРСР Карнаух (Визн. росл. УРСР (1950) 441) і Станков—Таліев (Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 458).

2829 (16). P. borysthenica (Rog.) Wissjull. — **Подорожник дніпровський.** Кореневище коротке. Квітконосне стебло висхідне, опушене, тонкоборозенчасте, 5—15 *см* завв. Листки зібрані у прикореневу розетку, яйцевидні, по краю нерівномірнозубчасті, п'ятижилкові, зісподу по жилках опушені, з короткими черешками. Колос видовжено-циліндрич-

ний, дуже густий. Приквітки яйцевидні, тупуваті, по краю широкоплівчасті, на спинці з кілем, за довжиною майже дорівнюють чашечці. Частки чашечки овальні, тупуваті, по краю плівчасті. Віночок буруватий, частки його ланцетні, трубочка напівкуляста. Коробочка напівкуляста, 6—10-насінна. Насінини яйцевидні, з одного боку опуклі, близько 1 *мм* завд. 4. Цв. VI—IX; пл. VII—IX.

Рис. 22. Подорожник тонкоколосий — *Plantago tenuiflora* Wald. et Kit.

1а, 1б — загальний вигляд; *2* — квітка.

— *P. major* L. β. *borysthenica* Rog. (Рогович) в Обозр. раст. Киевск. уч. окр. (1869) 209.

Прибережні піски. — Відома з Лівобережного Лісостепу.

Л.Л.-С. Київська обл.: на прибережних пісках лівого берега Дніпра, проти Києва (Рогович!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Поки що відома тільки з УРСР.

2830 (17). P. tenuiflora Wald. et Kit. — **Подорожник тонкоколосий.** Рослина коротко-притиснуто-опушена. Квітконосних стебел кілька, прямостоячих або висхідних, 5—15 *см* завд. Листки зібрані у прикореневу розетку, лінійні або вузьколінійні, 3—12 *см* завд., часто вздовж складені. Квітковий колос 2—8 *см* завд., негустий, видовжено-циліндричний. Приквітки видовжено-яйцевидні, по краях розсіяновійчасті. Частки чашечки яйцевидні, по краю плівчасті, на верхівці коротко загострені. Віночок світло-буруватий, зовні голий, з загостреними прямостоячими частками. Коробочка видовжено-яйцевидна, 3—3,5 *мм* завд., 8—12-насінна; насінини веретеноподібні, 1—1,25 *мм* завд. ⊙, ⊙·. Цв. V—VII.

Wald. et Kit., Pl. rar. Hung., I (1802) 37. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 110. Ledeb., Fl. Ross., III, 476. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 350. Pilger in Engl., Pflanzenr., H. 102, 68. Горшкова во Фл. юго-вост. Европ. ч. СССР, VI, 251. Кар-

наух у Визн. росл. УРСР, 441. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 526. Станков—Талиев, Опр. высш. раст. Европ. ч. СССР, 744 (1957) 459. Григорьев во Фл. СССР, XXIII, 139.

Рисунки: Wald. et Kit., l. c., tab. 39. Pilger, l. c., 10. Фл. юго-вост. Европ. ч. СССР, ц. м., рис. 648. Станков—Талиев, ц. м., рис. 437.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1130! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3824!

Солонці, солончаки. — Зрідка на півдні Лісостепу, в степових районах.

Л.Л.-С. Полтавська обл.: Кременчуцький рн, Кременчук, Ковалівка (Афанасьєв!); Хорольський рн, біля р. Хорол (Монтрезор!), — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янськ (Залеський!, Клоков!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кобеляцький рн, Василівка, Дрижина Гребля (Цингер!); Карлівка (Ракочі!). — Харківська обл.: Зміївський рн, окол. Лимана (Лавренко!). — Дніпропетровська обл.: Павлоградський рн, Булахівка (Білик!). — Сталінська обл.: Першотравневий рн, Білосарайська коса (Голицинський!, Котов!); Будьонніівський рн, Крива коса (Клеопов!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, колгосп «Червоний прапор» (Білик!); Скадовський рн, Більшовик (Білик!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пачоський!, Шалит!, Котов!, Окснер!, !!). — Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Мордвинівка (Білик!, Клоков!, Котов!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, радгосп ім. Фрунзе біля Сиваша (Білик!). — Кримська обл.: Джанкойський рн, Болотне (Білик і Угляренко!).

F. **minor** Wissjul. Рослина 3—6 *см* завд., з тоненькими вузьколінійними листками і коротеньким, 1—1,5 *см*, колосом.

Л.Л.-С. Полтавська обл.: Кременчук (Д. Зеров!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Бессар., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Скандінавія (тільки на острові Еланд), Середня Європа, Східна Європа, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія.

2831 (18). **P. aristata** Michx. — **Подорожник остистий.** Корінь стрижневий. Квітконосне стебло опушене або майже голе, пряме, 15—50 *см* завв. за довжиною перевищує листки. Листки лінійні, 3—8 *мм* завш., на верхівці пригострені, цілокраї, короткочерешкові. Колос дуже густий, циліндричний, 5—15 *см* завд. Приквітки лінійні, довгі, опушені, під час цвітіння нижні приквітки за довжиною значно перевищують квітки; приквітки спрямовані косо вгору. Чашолистики ланцетні, тупуваті, по краю коротко-шорстко-волосисті. Частки віночка яйцевидні. Тичинок 4. Коробочка видовжена, тупа, двонасінна; насінини з одного боку опуклі. ⊙. Цв. V—IX; пл. VII—IX.

Michx., Fl. Bor. Am., I (1803) 95. Britton and Brown, Ill. Fl. of Northern Unit. States, Canada, vol. III, 248. Игошина в Бот. мат. герб. Бот. ин-та АН СССР, т. XVII, 308. Григорьев во Фл. СССР, XXIII, 134.

— *Plantago patagonica* var. *aristata* A. Gray, Man., ed. 2 (1856) 269.

Рисунки: Britton and Brown, l. c., 248, fig. 3907!

Відомий як занесена рослина з Закарпаття.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Шкуратівці (Ігошина).

Поширення по СРСР. Відомий як занесена рослина лише з Закарпаття.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки. Відомий з Західної Європи та Закарпатської області УРСР, де зустрічається як занесена рослина.

ПОРЯДОК **МАРЕНОЦВІТІ — RUBIALES** ENGL.

Квітки пентамерні або тетрамерні, актиноморфні або зигоморфні, з рівними або нерівними тичинками. Зав'язь нижня, поділена на гнізда або одногнізда; насінні зачатки висячі, від багатьох до одного в гнізді. Трави, півкущики або кущі і дерева з супротивними листками.

РОДИНА **CXXXI. МАРЕНОВІ — RUBIACEAE** JUSS.[1]

Квітки правильні, майже завжди двостатеві. Чашечка з приростою до зав'язі трубочкою і непомітним краєм, рідше відгин її має вигляд кількох зубців на верхівці зав'язі або плода. Віночок зрослопелюстковий, трубчасто-лійковидний, дзвониковидний або колесовидний, з видовженою або вкороченою трубочкою і три—п'яти (шести)-роздільним або -лопатевим відгином; лопаті або частки відгину на верхівці часто з мозолистим придатком. Тичинки в кількості 3—5 (6), чергуються з лопатями або частками відгину, прикріплені до трубочки віночка. Зав'язь нижня, двогнізда, рідко чотиригнізда, з одним або з кількома насінними зачатками в гнізді; стовпчик дворозділький, з двома звичайно головчастими приймочками (або двома вільними стовпчиками), рідше приймочка одна, булавовидна, вгорі ледве дворозділька. Плід — двійчастий, горішкоподібний і сухий або трохи соковитий, костянкоподібний, з двох півплодиків (мерикарпіїв), рідко простий, одногніздий, сухий або двогніздий, коробочковидний. — Однорічні або багаторічні трави, рідше півкущики або кущі й дерева з супротивними гілками й супротивними або несправжньо-кільчастими (через те, що розвинуті листковидні прилистки) листками та дрібними квітками звичайно в бокових і кінцевих півзонтиках, зібраних у волотисті, колосовидні або головчасті складні суцвіття.

Велика родина, поширена переважно в тропічних країнах. До неї належить понад 400 родів і кілька тисяч видів. Тропічні представники родини здебільшого дерева і великі кущі, серед них є чимало корисних рослин. Загальновідомі — кавове дерево (рід *Coffea* L.), хінне дерево (рід *Cinchona* L.).

Система родини недостатньо розроблена. Звичайно численні роди маренових об'єднуються у 21 трибу і дві підродини: Cinchoideae

---

[1] Опрацював М. В. Клоков.

K. Schm. — з кількома насінними зачатками в кожному гнізді зав'язі і Coffeoideae K. Schm. — з одним зачатком.

З території Радянського Союзу відомо 14 родів родини, дві підродини і чотири триби.

В Українській РСР зустрічається лише одна триба підродини Coffeoideae K. Schm. — Galieae Dumort. — з п'ятьма родами.

Господарське значення наших представників родини незначне. Але вони з цієї точки зору вивчені дуже недостатньо.

---

1. Віночок лійковидний або рідше дзвониковидний, з б.-м. видовженою трубочкою 2.
— Віночок колесовидний, з дуже вкороченою малопомітною трубочкою 4.
2. Чашечка з помітним шестизубцевим краєм. Квітки в щільних головчастих суцвіттях, оточених обгорткою з 8 зрослих при основі листків, лілові **798. Шерардія — Sherardia L.**
— Чашечки без помітного краю (дуже рідко з двозубцевим краєм). Суцвіття іншого вигляду, рідко головчасте; квітки білі, рідко жовтуваті або голубі 3.
3. Суцвіття колосовидні; квітки розміщені в пазухах черепичасто розміщених покривних листків **799. Хрестовниця — Crucianella L.**
— Суцвіття волотисте, складене з півзонтиків, рідко головчасте **800. Маренка — Asperula L.**
4(1). Відгин віночка п'ятилопатевий. Плодики костянкоподібні, трохи соковиті **801. Марена — Rubia L.**
— Відгин віночка чотирилопатевий або іноді трилопатевий. Плодики горішкоподібні, цілком сухі **802. Підмаренник — Galium L.**

ПІДРОДИНА 1. COFFEOIDEAE K. SCHM.

Зав'язь з одним насінним зачатком у кожному гнізді.

Триба 1. Galieae Dumort.

Насінні зачатки прикріплені до стінки зав'язі. Прилистки листкоподібні і цілком подібні до справжніх листків (несправжньокільчасте листорозміщення).

Рід 798. Шерардія — Sherardia L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 102.

Квітки в півзонтиках, скупчених у щільну головку, оточену обгорткою з листків, що при основі зрослися. Чашечка з шестизубчастим відгином, що залишається при плодах; віночок лійковидний, з видовженою трубочкою і чотирилопатевим відгином. Тичинки в кількості чотирьох;

стовпчик двороздільний; приймочки головчасті. Плід двійчастий, сухий, горішкоподібний. — Однорічники з простим або розгалуженим стеблом і листками, зібраними по 4—6 в кільцях.

Монотипний рід.

2832 (1). Sh. arvensis L. — **Шерардія польова.** Стебло простягнуте, (2,5) 10—35 *см* завд., часто від самої основи галузисте, чотиригранне, на ребрах шорстке, разом з листям розсіяно-мохнато-волосисте. Листки від довгасто-лопатковидних, тупих до ланцетних, гострокінцевих, 4—15 *мм* завд., 1—4 *мм* завш., нижні по 4 в кільці, верхні — по 6. Півзонтики скупчені в щільну головку, оточену обгорткою з 8—10 листків; листки обгортки ланцетні, 10—15 *мм* завд., 1,5—3 *мм* завш.; віночок з довгою трубочкою, ворсинчастий, ліловий. Плодики до 2 *мм* завд., шорсткі, вкриті папілами і білуватими плоскими лінійно-ланцетними горбочками, вгорі з 6 зубчиками, що залишаються після опадання чашечки. ☉. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 102. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 6. Черняковская в Сорн. раст. СССР, IV, 146. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 307. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 176.

Рисунки: Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 888.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2235.

Польовий і рудеральний бур'ян.

Звичайна рослина в Криму. В Прикарпатті, Поліссі та в Лісостепу зрідка зустрічається як занесена.

Пр.Л. Львівська обл.: Трускавець (Котов!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Дубно (Голубинський!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: **Умань** (Кравченко!). — Київська обл.: Тетіївський рн, Кошів на р. Росі (Литвинов!). — **Т.С.** Кримська обл.: Чорноморський рн, мис Тарханкут (Рубцов і Привалова!), балка Кіпчак (Дзенс-Литовська!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Марфівка, мис Тархан—Мисове (Вульф і Дзевановський!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Савицький рн, оз. Кизил-Яр (Рубцов і Привалова!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, Альма (Андрєєв!); Сімферополь (Траутфеттер!, Траншель!); Зуйський рн, Красногір'я (Андрєєв!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Станков!, Зеленецький!, Пурінг!), окол. Севастополя (Талієв!); Балаклавський рн, Балаклава (О. і Б. Федченки!), Ласпі (Станков і Пегова!, Криштофович!), Мангуп-Кале (Андрєєв!); Куйбишевський рн, Соколине, г. Бойко (Дзевановський!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Масандра (Смирнов!), В. Масандра (Станков!), Ялта (Грабовський!, Зеленецький!, Гольде!, Пачоський!, Нейєнкірхен!, Левандовський!), Ялта — Нікітський ботанічний сад (Пурінг!), Ялта, г. Палікур (Пурінг!), Пендикюль (Гольде!), Ялта, Квісісан (Гольде!), Новий Сімеїз (Ганешин!), Алупка (Гольде!), Алупка—Сімеїз (Гольде!), Нікітський ботанічний сад (Гольде!, Афанасьєва!, Вульф!, !!), окол. Нікітського ботанічного саду (Петунніков!), Гурзуфська лісова дача (Тевс!, Станков!), Гурзуф Суук-Су (Бородін!), Гурзуф (Оксіюк!), Голуба Затока (Петунніков!), Айвазовське (Гольде!), вище Ялти, Чаїр, Дубки (Гольде!), Лівадія (!), Лівадійська полянка (Гольде!), Оползневе (Криштофович!), Кастрополь (Савенков!); **Алушта** (Штерк!), Алушта — Семидвір'я (Вульф!); Судакський рн, Карадагська біологічна станція (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лап. (Петроз.), Прибалт., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.; Серед. Азія: Туркм.

Загальне поширення. Більша частина Європи, Західна Азія, Північна Африка, Північна Америка (занесено). Середземноморсько-атлантичний вид.

Рід 799. **Хрестовниця — Crucianella** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 108.

Квітки двостатеві, з нерозвинутим відгином чашечки і лійковидним 4—5-лопатевим віночком, з видовженою трубочкою, з парними приквітками, розміщені в пазухах супротивних покривних листків, утворюючи колосовидне (або колосовидно-головчасте) суцвіття. Тичинки в кількості 4—5 (відповідно до кількості лопатей віночка); стовпчики в кількості 2, б.-м. зрослі. Плід — сухий двійчастий горішок, що при достиганні розпадається на дві частини. — Однорічні або рідше багаторічні рослини з кільчастими листками.

Середземноморський рід, у якому описано кілька десятків видів. Для території СРСР наведено 13 видів; з них в УРСР відомо 2. Обидва види зустрічаються лише в південній частині Криму.

---

1. Суцвіття щільне, ніде не перетягнуте, 4—5 *мм* завш.; покривні листки вільні, 8—9 *мм* завд. Стебла лише при основі шорсткі, вище гладенькі; листки до 3 *мм* завш.
(1). X. гостролопатева — C. oxyloba Janka.

— Суцвіття чотковидно перетягнуте, 2—3 *мм* завш.; покривні листки при основі б.-м. між собою зрослі, 5—7 *мм* завд. Стебла вище основи на значному протязі шорстко-дрібнощетинисті, листки до 5,5 (7) *мм* завш. **(2). X. ланцюжкова — C. catellata** Klok.

2833 (1). C. oxyloba Janka — **Хрестовниця гостролопатева.** Стебла при основі підведені до прямостоячих, 7—63 *см* завв., тупочотиригранні, прості або рідше розгалужені, з 1—4 майже притиснутими або помітно відлеглими гілками, при основі часто з 1—2 неплідними пагонами, лише в найнижчій частині вкриті дуже дрібними конічними щетинками, вище голі і гладенькі. Середні й верхні стеблові листки зібрані по 6 у кільця, вузьколінійні, 8—35 (42) *мм* завд., 0,3—0,7 (1—1,5) *мм* завш., відтягнуто-гострокінцеві, з загорнутими на спідній бік краями, по краю та на спинці вздовж країв гостро-шорсткі; нижчі листки зібрані по 4 в кільце, набагато коротші і ширші, довгасто- або яйцевидно-ланцетні, близько 3—6 *мм* завд. і 2—3 *мм* завш., плоскі або з ледве загорнутими краями, на верхівці стягнуті в дрібне вістря, лише по самому краю вкриті малопомітними щетиночками; найнижчі листки супротивні, довгасто-яйцевидні або яйцевидні. Суцвіття (1) 2,5—

6,8 *см* завд., близько 4—5 *мм* завш., чотиригранне, щільне; покривні листки вузьколанцетні, 8—9 *мм* завд., близько 1,5 *мм* завш., тонко загострені, крім середньої лінії, де зелені і трав'янисті, білувато-перетинчасті; приквітки ланцетні, 5—6 *мм* завд., гострі; віночок 4—5 *мм* завд., зеленувато-білуватий, з яйцевидними лопатями близько 0,6—0,7 *мм* завд., трубочка його дуже звужена до основи, зовні вкрита дуже дрібними сосочковидними волосками. Півплодики довгасто-оберненояйцевидні, 2—2,5 *мм* завд., темно-бурі. ⊙. Цв. VI.

Janka in Magy, Tud. Akad. Közl., XII (1874) 162. Conf. Simonkai in Magy, Tud. Akad. Közl., XV (1877) 557.

— *C. angustifolia* var. *oxyloba* (Janka) Halacsy, Consp. Fl. Graec., I (1901) 743. — *C. angustifolia* auct. fl. taur. non L. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 7. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 187, p. p.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2975.

На гірських схилах. — Тільки в південній частині Криму, де нерідко.

Передг.Кр. Кримська обл.: Севастополь (!); Балаклавський рн, Ласпі—Форос (Зеленецький!), Байдарська яйла (О. і Б. Федченки!), Байдарські ворота (Сирейщиков!), Балаклава (О. і Б. Федченки!), Орлине—Ласпі (Зеленецький!), Родниківське (О. і Б. Федченки!); Куйбишевський рн, г. Ак-Кая (Дзевановський!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петринська яйла (Чернова!), Ай-Петрі (!), Буюрнус — Гурзуфське сідло (Котов!), яйла над Оползневим (Дзевановський!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Поплавська, Троїцький!), г. Чорна (Котов!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Магарач (Базинер!), Мердвень (!), Місхор (Спригін!), мис Мартьян (Хелді!, Станков і Пегова!, Клоков!), г. Аю-Даг (Курченко!, Муратова!, Гольде!), Краснокам'янка (Котов!), окол. Гурзуфа, нижче Буюрнуса (Котов!), г. Парагильмен (Оксіюк!), Боткінська стежка біля Ялти (Траншель!), Учан-Су над Уссаром (Траншель!), Ялта, Айвазовське, Алупка, Лівадія, Ореанда (Гольде!), мис Ай-Даниль (Федосєєв!); Алуштинський рн, Алушта (Олексієнко!, О. і Б. Федченки!, Талієв!), Алушта — Малоріченське (Талієв!); Судакський рн, Судак (Стевен!), г. Пергем (Траншель!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (південь). Можливо, до цього ж виду належать цілком або почасти і вказівки *C. angustifolia* L. для Кавказу (Передкавк., Зах. Закавк., Схід. Закавк., Тал.), яких ми ще не мали змоги перевірити.

Загальне поширення. Середня Європа (Угорщина!), Крим, Кавказ.

Примітка. Кримська рослина по всіх ознаках цілком збігається з південно-угорською, яку описав Янка, і дуже добре відрізняється від типової західносередземноморської *C. angustifolia* L. Остання часто від основи розгалужена, з стеблом шерстистим під суцвіттям; листки в неї коротші, до 10—15 *мм* завд., суцвіття помітно ширше і нерідко довше, приквіткові листки коротші і вдвоє ширші, яйцевидно-ланцетні; віночки коротші і з товстішою трубочкою, півплодики довші. Немає сумніву в тому, що ми тут маємо справу з двома самостійними географічними расами. Кавказька рослина залишається тим часом критично не вивченою. Ми гадаємо, що в Західне Закавказзя переходить *C. oxyloba* Janka, яка втім навряд чи зустрічається і в Східному Закавказзі, де можлива *C. angustifolia* L. або якась третя раса з цього циклу.

2834 (2). C. catellata Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 455 — **Хрестовниця ланцюжкова.** Стебла майже прямостоячі або при основі підведені, 7—25(35) *см* завв., чотиригранні, прості або трохи розгалужені, іноді з парою видовжених висхідних гілок, у нижній частині шорстко-дрібнощетинисті, у верхній — голі і гладенькі. Листки по 4 (нижні) і по 6 (верхні та почасти середні) в кільці, від яйцевидних або довгасто-ланцетних (нижні) до вузьколінійних, 3—25 (30) *мм* завд., 0,6—5,5 (7) *мм* завш.; нижні листки з черешком до 1—2 *мм* завд., коротко або відтягнуто загострені, зверху шорстко-дрібнощетинисті, зісподу суцільно вкриті дрібнесенькими волосками, через що здебільшого білуваті, по краю шорстко-дрібнопилчасті, майже плоскі; верхні з дуже загорнутими на спідній бік краями, зверху та по краю б.-м. шорсткі до майже гладеньких, сидячі, досить тонко загострені. Суцвіття 2—12 (20) *см* завд., 2—3 *мм* завш.; вісь його дуже сплюснута, почленована, з дещо угнутим широким боком члеників; пари квіток, оточені б.-м. зрослими при основі супротивними покривними листками, звужені до верхівки й орієнтовані перпендикулярно одна до одної, у зв'язку з чим ціле суцвіття набирає вигляд ланцюжка; покривні листки яйцевидно-ланцетні, 5—7 *мм* завд., 2,5 *мм* завш., вздовж складені і в нижній частині виразно кілеваті, по кілю з зеленою смужкою, що не доходить до самої верхівки, зрештою перетинчасто-плівчасті, витончені до країв, по краю дрібновійчасті; приквітки довгасто-ланцетні, такої ж довжини, але набагато вужчі, більш повільно і тонко загострені, віночок лійковидно-трубчастий, близько 7,5—8 *мм* завд., білуватий, з яйцевидними лопатями близько 1 *мм* завд. і 0,7 *мм* завш.; трубочка його досить далеко висунута з приквіток, зовні гладенька. Півплодики довгасто-обернено-яйцевидні, (2,4) 2,8—3,2 *мм* завд. і 0,8—0,9 *мм* завш., бурувато-темно-коричневі, з білуватими лінійно-довгастими плямочками на поверхні. ⊙. Цв. V—VI.

Рис. 23. Хрестовниця ланцюжкова — *Crucianella catellata* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка.

— *C. latifolia* β. *erectiuscula* DC., Prodr., IV (1830) 586. — *C latifolia* auct. fl. taur., non L. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 7. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 188.

На кам'янистих схилах. — Тільки в західній частині Південного узбережжя Криму, де місцями звичайно.

Півд.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта, г. Палікур (Траншель!), Міхор (Спригін!), Ореанда (О. і Б. Федченки!), Голуба Затока — Оползневе (Зеленецький!), Нікіта (Зеленецький!), мис Ай-Даниль (Федосєєв!), Судак-Су біля Гурзуфа (Гольде!), Нікітський ботанічний сад, мис Мартьян (!!), Сімеїз (Пурінг!, Гольде!), єкеля Діва (Гольде!), Сімеїз, г. Кішка (Гольде!, Дзевановський!), Новий Сімеїз (Ганешин!, Траншель!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (Півд. берег). Загальне поширення. Мабуть, південно-кримський ендем.

Примітка. Різницю між кримською рослиною та середземноморською *C. latifolia* L. s. l. вперше помітив Декандоль. Він же в цитованому творі відзначає різницю між типовою *C. latifolia* L. s. str., яку характеризує чотиричленними кільцями ланцетних листків, і *C. monspeliaca* L. (=γ. *monspeliaca* DC.), у якої листки в п'яти-шестичленних кільцях, а верхні — лінійні. *C. latifolia* L. s. l. поширена в Середземномор'ї від Піренейського півострова до Малої Азії, але всі екземпляри, що ми бачили, мають по 5—6 листків у верхніх кільцях. Вони досить різноманітні, але жодна форма не збігається в усіх ознаках з кримською. Стебла в них часто висхідні або полеглі, більш розгалужені, до основи суцвіття шорсткі; листки звичайно коротші і більш шорсткі, до 15 (рідко 30) *мм* завд., зісподу завжди зеленуваті, без суцільного дрібнесенького опушення, характерного длл кримської рослини; суцвіття плоскувате, ніде помітно не перетягнуте, загалом більш видовжене, покривні листки в ньому вище з'єднані плівчастою перетинкою, помітно коротші; віночок коротший (близько 5—6,5 *мм* завд.), з трубочкою часто не висунутою з приквітків і лопатями коротшими та вужчими, довгасто-яйцевидними. До кримських габітуально найбільш підходять екземпляри з Малої Азії, але в них, як і в усіх інших, листки зісподу зеленуваті, а суцвіття не має ланцюжковидної форми, лише де-не-де трохи перетягнуте.

Рід 800. **Маренка — Asperula** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 103.

Відгин чашечки нерозвинутий або зрідка у вигляді двох—шести зубців. Віночок трубчасто-лійковидний, лійковидний або дзвониковидний, з б.-м. розвинутою трубочкою і 4-, рідко 3- або 5-лопатевим відгином; лопаті відгину без придатка на верхівці або з малопомітним мозолистим придатком. Тичинок стільки, скільки лопатей; стовпчик дворозділький, іноді аж до основи, з 2 головчастими або іноді булавовидними приймочками. Плід — сухий двогорішок, голий або опушений. — Однорічні або багаторічні трав'янисті рослини, рідше півкущики, з 4—14 листками в несправжніх кільцях або (рідше) супротивними та з невеличкими квітками в півзонтиках, зібраних у головчасті або волотисті суцвіття, без справжніх приквітків.

Поліморфний і безперечно збірний рід. До нього належить понад 200 видів. Для території СРСР «Флора СССР» наводить 78 видів, ми тут наводимо для Української РСР — 41 вид.

Господарське значення. В коренях багатьох видів роду виявлений червоний пігмент, у зв'язку з чим ці рослини можуть використовуватися як барвники.

1 Всі квітки скупчені на кінці стебла або на гілках першого порядку у чималі верхівкові головки, щільно обгорнуті приквітковими листками 2.
— Квітки у волотистому або щитковидному суцвітті, іноді на його вторинних гілочках скупчені в дрібні головчасті пучечки 3.
2. Середні стеблові листки по 6—8 у кільці, лінійно-довгасті, тупі. Однорічна рослина з синіми квітками **(2). М. польова — A. arvensis** L.
— Середні стеблові листки по 4 в кільці, яйцевидно-ланцетні до майже еліптичних, загострені. Багаторічна рослина з жовтувато-білими квітками **(1). М. близька — A. propinqua** P o b e d.
3(1). Стебло просте, середні стеблові листки широколанцетні, до видовжено-еліптичних; плодики густо вкриті порівняно довгими, на кінці гачковидно загнутими щетинками. Лісова рослина, пахне кумарином **(3). М. запашна — A. odorata** L.
— Стебла звичайно б.-м. розгалужені; листки іншої форми; плодики голі або вкриті прямими короткими щетинками. Рослини не лісові, без кумаринового запаху 4.
4. Стебла полеглі, простягнуті або виткі. Листки від лінійно-ланцетних до видовжено-оберненояйцевидних. Віночки з дуже коротенькою, рідко з видовженою трубочкою 5.
— Стебла міцніші, прямостоячі або від основи підведені; листки лінійні або вузьколінійні до майже щетиновидних. Віночки з коротенькою або з видовженою трубочкою 9.
5. Стебла на ребрах та листки по краю вкриті обернутими назад шипиками, через що дуже чіпкі. Листки до 6—12 *мм* завш.; плодики голі, вкриті дрібними горбочками 6.
— Стебла навкруги та листки густо або розсіяно вкриті щетинистими волосками, але позбавлені назад обернутих шипиків і не чіпкі. Листки багато вужчі; плодики здебільшого голі і гладенькі, рідше волосисті або горбочкуваті 7.
6. Віночок до 3,5 *мм* завд., з помітно видовженою, при основі циліндрично звуженою трубочкою і багато коротшими за неї лопатями. Листки оберненоланцетні або довгасто-оберненояйцевидні, до 12 *мм* завш., найширші вище середини, сіро-зелені, тьмяні **(7). М. чіпка — A. aparine** M. B.
— Віночок до 2,5 *мм* завд., з коротенькою, ширококонічною трубочкою і вдвоє довшими за неї лопатями. Листки ланцетні, до 6,5 (8) *мм* завш., найширші при середині, блискучі. **(8). М. прибережна — A. rivalis** S i b t h. et S m.
7(5). Зав'язі квіток і плодики густощетинисто-волосисті. Вся рослина густо опушена **(4). М. сланка — A. humifusa** (M. B.) B e s s.
— Зав'язі і плодики голі (рідко з поодинокими щетинками) 8.
8. Стебло густоволосисте, в нижній частині білувате від опушення; листки на поверхні з обох боків волосисті; лопаті віночка по краю щетинисто-війчасті **(5). М. кучерява — A. cincinnata** K l o k.

— Стебло розсіяноволосисте, листки на поверхні голі, лопаті віночка по краю голі або лише з поодинокими війками
(6). М. Бессерова — A. Besseriana Klok.

9(4). Нижні стеблові листки по 6—10(12) у кільці, верхні — по 4—6. Віночки голі, плодики звичайно голі і гладенькі, дуже рідко волосисті. Трав'янисті, б.-м. високі рослини, рідше півкущики 10.

— Нижні листки по 4 в кільці, верхні — супротивні. Віночки дрібно-щетинисті або, принаймні, з розсіяновійчастими по краю лопатями; плодики вкриті сосочками або лусочками, рідко голі і гладенькі. Здебільшого невисокі півкущики 18.

10. Стебла дуже численні, низенькі (7—25 *см* завв.), густо улиснені; листки лінійно-довгасті або оберненоланцетні; суцвіття щитковидне, небагатоквіткове. Південнокримські, гірські або передгірні скельні рослини 11.

— Стебла нечисленні, негусто улиснені, б.-м. високі; листки вузько-лінійні або лінійно-шиловидні до майже щетиновидних; суцвіття волотисте, звичайно багатоквіткове 12.

11. Стебла близько 7—12 *см* завв., з міжвузлями близько 5—10 *мм* завд., середні стеблові листки лінійно-довгасті, до 12—20 *мм* завд., при основі ледве звужені, насподі з гостро випнутою середньою жилкою; квітконіжки 0,5—3 *мм* завд.; віночок 2,5—4,2 *мм* завд., білуватий; стовпчики 0,7—1,0 *мм* завд.
(40). М. кримська — A. taurica Pacz.

— Стебла до 25 *см* завв., з міжвузлями до 25 *мм* завд.; середні стеблові листки лінійно-оберненоланцетні, до 25 *мм* завд., найширші вище середини й звідти поступово звужені до основи, з невипнутою насподі середньою жилкою; квітконіжки 2—9 *мм* завд., віночок 3,5—5,7 *мм* завд., блідо-рожевий; стовпчики 1—2,5 *мм* завд. **(41). М. тавро-скіфська — A. tauro-scythica** Klok.

12(10). Плодики густо опушені коротенькими волосками; квітконіжки та стебло до самої верхівки коротковолосисті. Листки майже щетиновидні, по 6—10 у кільці
(15). М. надзвичайна — A. affrena Klok.

— Плодики цілком голі; стебло, принаймні вище середини, та квітконіжки голі. Листки вузьколінійні або лінійно-шиловидні, по 4—6 або по 6—12 у кільці 13.

13. Листки від вузьколінійно-ланцетних до вузьколінійних, нижчі з середніх стеблових по 6 у кільці або почасти й по 4, вищі — по 4 або деякі супротивні. Віночок здебільшого трилопатевий
(9). М. красильна — A. tinctoria L.

— Листки вузьколінійні до лінійно-шиловидних; нижчі з середніх стеблових по 8—12 у кільці, вищі — по 6. Віночок чотирилопатевий 14.

14. Стебло в нижній частині разом із листками волосисте. Суцвіття видовжене, порівняно вузьке і компактне, лопаті віночка відтягнуті на кінці в помітне, загнуте всередину вістря 15.

— Стебло на всьому протязі разом із листками цілком голе. Суцвіття широке і розлоге; лопаті віночка без помітного вістря на верхівці . 16.

15. Трав'яниста рослина з прямостоячими або майже прямостоячими стеблами 45—100 *см* завв.; середні стеблові листки 11—45 *мм* завд., 0,8—1,5 *мм* завш.; пазушні гілочки численні, добре розвинуті, до 7 *см* завд.; волоски в опушенні до 1 *мм* завд. Південноподільський вид **(10). М. дністровська — A. tyraica** Bess.

— Здерев'янілий при основі півкущик з підведеними стеблами 12—45 *см* завв.; середні стеблові листки 3—25 *мм* завд., 0,3—1,2 *мм* завш.; пазушні гілочки нечисленні, малорозвинуті, до 4 *см* завд.; волоски в опушенні до 0,5 *мм* завд. Північнокримський вид **(11). М. ксеротична — A. xerotica** Klok.

16(14). Низькогірно-лучна, зелена або темно-зелена, без помітної сизуватості, мезоморфна рослина. Листки плоскі або з ледве загорнутими на спідній бік краями, тонкуваті, вузьколінійні або лінійні, до 2,5 *мм* завш.; пазушні гілки добре розвинуті, видовжені **(12). М. дзвониковидна — A. campanulata** (Vill.) Klok.

— Степові або нагірно-степові, сизуваті або сизі, кseроморфні рослини. Листки з щільно загорнутими на спідній бік краями, грубенькі, вузьколінійні до майже шиловидних, до 1 *мм* (рідко до 2 *мм*) завш.; пазушні гілочки малорозвинуті, короткі, нерідко їх зовсім немає 17.

17. Сизувата, рівнинно-степова трав'яниста рослина з нечисленними або поодинокими стеблами (25)50—100 *см* завв. Середні стеблові листки 10—60 *мм* завд., 0,4—1,2 *мм* завш., найбільш розвинуті на стеблі листки не коротші 3 *см*. Суцвіття звичайно щитковидно-волотисте, рідко довгасте, до 40 *см* завд. і 25 *см* завш. **(14). М. восьмилисткова — A. octonaria** Klok.

— Сизий, нагірно-степовий півкущик із б.-м. численними стеблами 15—55 (дуже рідко до 60—80) *см* завв. Середні стеблові листки 3—30(40) *мм* завд., 0,2—1,5 *мм* завш., найбільш розвинуті на стеблі листки від 1 *см* завд. Суцвіття звичайно довгасте, до 25(38) *см* завд. і 10—11 *см* завш. **(13). М. підмаренникова — A. galioides** M. B.

18(9). Віночок блідо-рожевий, 3—4,5 *мм* завд., з голою трубочкою і не коротшими від неї, лише по краю дрібнощетинисто-війчастими лопатями; плодики до 2,5—4 *мм* завд., звичайно густо вкриті добре помітними, звуженими до верхівки, гострувatими або гострими лусочками (лише в одного виду майже гладенькі). Виключно піскові рослини (облігатні псамофіли) 19.

— Віночок здебільшого білий або білуватий, рідше блідо-рожевий, коротший або іноді довший, з дрібнощетинистою або вкритою сосочковидними волосками, рідко голою трубочкою і коротшими від неї або рівними їй, здебільшого по краю голими лопатями; плодики дрібніші, не довші 2,5 *мм*, густо вкриті дуже дрібними тупими горбочками. Переважно петрофільні рослини 22.

19. Квітконосні стебла 30—50 *см* завв., підведені, в нижній частині густо опушені добре помітними щетинистими волосками, вгорі голі

і гладенькі або лише трохи шорсткі. Нижні листки опушені, як і стебло. Літоральна рослина

(36). М. щетиниста — A. setulosa Boiss.

— Квітконосні стебла 10—35 *см* завв., косо висхідні, в нижній частині разом із листям дрібнощетинисті, а іноді до самої верхівки дрібнощетинисті. Рослини річкових пісків 20.

20. Плодики гладенькі або майже гладенькі. Стебла лише при самій основі розсіяно-дрібнощетинисті

(39). М. голоплода — A. leiograveolens M. Pop.

— Плодики густо вкриті лусочками. Стебла на більшому протязі дрібнощетинисті 21.

21. Стебла у верхній частині голі і гладенькі. Середні стеблові листки до 15—40 *мм* завд.; віночок 4—4,5 *мм* завд.; плодики 3—4 *мм* завд., вкриті тупими або тупувато загостреними, широкими (порівняно з їх довжиною) лусочками **(38). М. пахуча — A. graveolens** M. B.

— Стебла до самої верхівки дрібнощетинисті. Середні стеблові листки 3—16 *мм* завд.; віночок 3—3,5 *мм* завд.; плодики 1,75—3 *мм* завд., вкриті дрібнішими і тоншими гострими лусочками

(37). М. савранська — M. savranica Klok.

22(18). Лопаті віночка довгасто-ланцетні або яйцевидно-ланцетні, звичайно загострені, приблизно дорівнюють довжині трубочки або трохи перевищують її 23.

— Лопаті віночка довгасті, довгасто-яйцевидні або довгасто-еліптичні, звичайно тупі, помітно або частіше багато коротші від його трубочки 29.

23. Квітки на помітних або дуже коротеньких і почасти непомітних ніжках, не скупчені на кінцях гілочок суцвіття, або неправильно скупчені і не утворюють головчастих пучечків, обгорнутих зазубленими покривними листками. Переважно лісостепові і північностепові рослини 24.

— Квітки майже сидячі, скупчені на кінцях нечисленних гілочок суцвіття в головчасті пучечки, обгорнуті яйцевидно-ланцетними, зазубленими по краю, порівняно великими покривними листками. Кримські, гірські або передгірні скельні рослини 27

24. Листки плоскі або плоскуваті (з ледве загорнутими на спідній бік краями), середні стеблові — вузьколінійні, 0,75—2 *мм* завш. Майже цілком трав'янисті рослини, до 50—60 *см* завв. 25.

— Листки з щільно загорнутими на спідній бік краями, середні стеблові — лінійно-шиловидні, 0,25—0,75 *мм* завш. Добре виявлені півкущики до 20—30 *см* завв. 26.

25. Стебла в нижній частині розсіяно-дрібнощетинисті або лише шорсткі. Віночок 3—4,5 *мм* завд., плодики 2—2,5 *мм* завд.

(17). М. рожева — A. cynanchica L.

— Стебла в нижній частині разом із листками густо опушені добре помітними щетинистими волосками. Віночок 2,25—2,75 *мм* завд.,

плодики 1,5—2 *мм* завд.

(16). М. напіводягнена — A. semiamicta Klok.

26(24). Дуже здерев'янілий півкущик, 3—20 *см* завв., утворює щільні, часто подушковидні дернинки. Квітконосні стебла розгалужені лише у верхній частині, до самої верхівки дрібнощетинисті. Віночок 3—3,75 *мм* завд., з дуже відігнутими назовні та вниз лопатями; плодики 1,75—2 *мм* завд.

(19). М. сіроплода — A. tephrocarpa Czern.

— Менш здерев'янілий півкущик, 13—30 *см* завв., не утворює дуже щільних дернинок. Квітконосні стебла від середини або нижче розчепіреногалузисті, у верхній частині голі і гладенькі. Віночок 2,5—3 *мм* завд., з менш відігнутими лопатями; плодики близько 1,75 *мм* завд.

(18). М. крейдяна — A. creticola Klok.

27(23). Стебла на всьому протязі шорстко-дрібнощетинисті; покривні листки при пучечках квіток 2—3 *мм* завд., 0,8—1,3 *мм* завш.; віночок 2,5—3 *мм* завд. Передгірна крейдяна рослина

(20). М. полегла — A. supina M. B.

— Стебла на всьому протязі або лише під вузлами дуже коротковолосисті, або цілком голі і, крім хіба самої основи, гладенькі; покривні листки при пучечках квіток до 4—4,5 *мм* завд. і 1,5—2 *мм* завш.; віночок 3,5—5 *мм* завд. Гірські рослини 28.

28. Стебла під вузлами або частіше на всьому протязі коротковолосисті; стеблові листки 3—11 *мм* завд., по краю шорстко-дрібнощетинисті або, як і стебло, цілком дуже коротковолосисті, трубочка віночка дрібнощетиниста. Темно-зелена рослина

(21). М. дерниста — A. caespitans Juz.

— Стебла на всьому протязі голі і гладенькі або іноді лише при основі помітно шорсткі; стеблові листки 4—14 *мм* завд., верхні — з гладенькими краями, нижні — по краю лише трохи шорстко-дрібнощетинисті; трубочка віночка трохи шорстка від конічних сосочків або майже гладенька. Жовтувато-зелена рослина

(22). М. Траншеля — A. Tranzchelii Klok.

29(22). Квітки на б.-м. помітних ніжках, на кінцях гілочок суцвіття не скупчені в пучечки, білуваті. Різноманітного вигляду рослини, з лопатями віночка то лише трохи, то в кілька разів коротшими за його трубочку; поширені в південних степових районах до Криму 30.

— Квітки сидячі або майже сидячі, на кінцях гілочок суцвіття скупчені в компактні пучечки, блідо-рожеві. Невисокі півкущики з лопатями віночка в півтора раза коротшими за його трубочку, поширені виключно в південних районах Криму 35.

30. Квітконосні стебла підведені або майже прямостоячі, в нижній частині разом з листками бархатисто опушені дуже короткими (±0,25 *мм*) волосками. Віночок не коротший 4,5 *мм*; трубочка його не коротша 3 *мм*; лопаті не менш як удвоє коротші за трубочку 31.

— Квітконосні стебла висхідні або підведені, в нижній частині шорстко-дрібнощетинисті. Віночок і трубочка його коротші; лопаті менш як удвоє коротші за трубочку 32.

31. Віночок 5,5—7 *мм* завд.; лопаті його в 2,5—4 рази коротші за трубочку; стовпчики 3—3,5 *мм* завд.; відгин чашечки нерозвинутий. Кримська рослина, що відома також з острова Бірючого на Азовському морі **(23). М. Стевена — A. Stevenii** V. Krecz.

— Віночок 4,5—4,75 *мм* завд.; лопаті його приблизно вдвоє коротші від трубочки; стовпчики 2—2,5 *мм* завд.; відгин чашечки нерідко розвинутий у вигляді двох нитковидних зубців 0,5—0,75 *мм* завд. Літоральна рослина північно-західної частини Чорноморського узбережжя **(24). М. двозуба — A. bidentata** Klok.

32(30). Середні стеблові листки майже нитковидні або тонкошиловидні, 0,3—0,8 *мм* завш.; віночок 2—3,5 *мм* завд., лопаті його не більш як у півтора раза коротші за трубочку 33.

— Середні стеблові листки лінійно-шиловидні, 0,5—1,5 *мм* завш.; віночок 3,5—4,5 *мм* завд., лопаті його майже вдвоє коротші за трубочку 34.

33. Квітконосні стебла 25—70 *см* завв.; середні стеблові листки 9—38 *см* завд., звичайно нитковидні; плодики близько 1,5 *мм* завд. Ледве здерев'янілий при основі півкущик **(27). М. румелійська — A. rumelica** Boiss.

— Квітконосні стебла 10—25 *см* завв.; середні стеблові листки до 16—18 *мм* завд., тонкошиловидні або щетиновидні; плодики трохи більші. Добре виявлений півкущик **(28). М. гранітна — A. graniticola** Klok.

34(32). Квітконосні стебла в кількості 5—15, висхідні — до 60 *см* завв.; середні стеблові листки до 46 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш., гладенькі; віночок (3,5)4—4,5 *мм* завд.; лопаті його довгасті, тупі, близько 0,75 *мм* завш.; плодики 2,25—2,5 *мм* завд. **(25). М. південнобузька — A. hypanica** Klok.

— Квітконосні стебла в кількості 2—5, підведені, до 45 *см* завв.; середні стеблові листки до 32 *мм* завд. і 1,2 *мм* завш., по краю б.-м. шорсткі; віночок 3,5—4 *мм* завд., лопаті його довгасто-ланцетні, тупувато загострені, 0,5—0,6 *мм* завш.; плодики близько 1,5 *мм* завд. Передгірна кримська рослина **(26). М. витончена — A. attenuata** Klok.

35(29). Покривні листки при пучечках квіток, 2—4 *мм* завд., 0,5—1,3 *мм* завш.; віночок 3,5—4 *мм* завд., з цілком голою і гладенькою трубочкою і лопатями без помітних мозолистих закінчень **(29). М. уподібнена — A. aemulans** V. Krecz. ex Klok.

— Покривні листки при пучечках квіток дрібніші (до 1,5—3 *мм* завд. і 0,5—1 *мм* завш. у різних видів); віночок не довший 3,5 *мм*; трубочка його б.-м. густо вкрита дрібними щетинками, лопаті з помітним білуватим мозолистим закінченням 36.

36. Квітконосні стебла низенькі, на всьому протязі коротковолосисті

або дрібнощетинисті. Ендемічні для Керченського півострова види 37.

— Квітконосні стебла звичайно вищі, вгорі голі і гладенькі 38.

37 Квітконосні стебла підведені, 10—20 *см* завв., разом з листками коротковолосисті; середні стеблові листки 5—15 *мм* завд.; віночок 2,5—3 *мм* завд., трубочка його вкрита гостроконічними горбочками **(34). М. волосиста — A. praepilosa** V. Krecz.

— Квітконосні стебла висхідні, 4—14 *см* завв., дрібнощетинисті з шорстко-дрібнощетинистими лише по краю листками; середні стеблові листки 3—10 *мм* завд.; віночок 3—3,5 *мм* завд., трубочка його густо вкрита дрібними щетинками **(35). М. кімерійська — A. cimmerica** V. Krecz.

38(36). Стебло в нижній половині густо опушене добре помітними, відлеглими і вниз нахиленими щетинистими волосками 0,2—0,3 *мм* або і до 0,5 *мм* завд.; нижні і середні стеблові листки також коротковолосисті. Віночок близько 3,5 *мм* завд. **(30). М. переодягнена — A. praevestita** Klok.

Стебла в нижній частині вкриті малопомітними дрібними щетинками або щетинистими волосками не довшими 0,1 *мм*; нижні і середні стеблові листки лише по краю шорстко-дрібнощетинисті. Віночок 2—3 *мм* завд. 39.

39. Квітконосні стебла при основі майже полеглі, вище зламаноколінчасті і дуговидно або зигзаговидно підведені, порівняно грубенькі (1—1,5 *мм* у діаметрі), стеблові листки вузьколінійні до лінійно-ланцетних (угорі), 0,5—1,5 *мм* завш., дещо м'ясисті, звичайно відігнуті майже під прямим кутом від стебла і дуговидно вниз зігнуті. Віночок 2—2,5 *мм* завд. Літоральна рослина північно-східної частини Криму **(33). М. поламана — A. infracta** Klok.

— Квітконосні стебла при основі підведені або висхідні, вище випрямлені, тонші; стеблові листки майже щетиновидні або тонкошиловидні, 0,5—0,7 *мм* завш., нем'ясисті, б.-м. прилеглі. Віночки 2,5—3 *мм* завд. 40.

40. Стеблові листки щетиновидні, 5—18 *мм* завд., з незагорнутими на спідній бік краями; покривні листки при пучечках квіток дуже дрібні, 1—1,5 *мм* завд., 0,2—0,5 *мм* завш. **(31). М. одягнена — A. vestita** V. Krecz.

— Стеблові листки шиловидні, 3—11 *мм* завд., з б.-м. загорнутими на спідній бік краями; покривні листки при пучечках квіток 1,5—2,5 *мм* завд., 0,3—1,0 *мм* завш. **(32). М. Котова — A. Kotovii** Klok.

Секція **1. Monocephala** Pobed. Квітки тетрамерні, з дуже довгою трубочкою, білі або рожеві, зібрані на кінці стебла і гілок в обгорнуті листками головки. Стовпчики з булавовидними приймочками. Листки по 4 в кільці, широкі, з 3 або 5 головними жилками. Багаторічні рослини.

Нечисленні (відомо 6) види цієї секції поширені в Південній Європі та в Малій Азії, в СРСР зустрічаються в Криму та на Кавказі.

2835 (1). A. propinqua P o b e d. — **Маренка близька.** Кореневище здерев'яніле, повзуче, червонувате. Стебла прямостоячі або підведені, близько 30—50 *см* завв., закругленочотиригранні, розсіяно опушені одноклітинними волосками до 1 *мм* завд., б.-м. розгалужені, рідко прості. Стеблові листки по 4 в кільці, яйцевидно-ланцетні до майже еліптичних, до основи звужені в коротенький маловиразний черешок, на верхівці поступово або відтягнуто загострені, цілокраї, з 1—2 парами поздовжніх бокових жилок, розсіяно опушені шорсткуватими волосками, густіше по жилках, з країв — довговійчасті і короткощетинисті, зверху — темно-зелені, зісподу — помітно блідіші; середні близько 3—6,5 *см* завд., і 1—2 *см* завш., багато коротші за міжвузля. Суцвіття на кінці стебла і гілок у вигляді щільної багатоквіткової головки, що обгорнута верхівковими покривними листками; зовнішні листки обгортки яйцевидно- або довгасто-ланцетні, дуже неоднакові за розміром, до 25 *мм* завд. і 6 *мм* завш., з країв вкриті багато довшими, ніж на стеблових листках, шорсткуватими війками (до 2,5 *мм* завд.), внутрішні листки вузьколінійні, звужені до основи, багато дрібніші проти зовнішніх, але з такими ж довгими війками по краю; квітки двостатеві і чоловічі, віночок жовтувато-білий, близько 8—9 *мм* завд., з видовженою, дуже тонкою, особливо при основі, трубочкою і 4 довгастими лопатями ± 2 *мм* завд. та близько 0,6 *мм* завш.; пиляки лінійні, до 2,5 *мм* завд., на трохи коротших за них тонких нитках, висунуті з трубочки; стовпчики заховані в трубочці. Півплодики близько 3 *мм* завд., голі, зморшкуваті. ♃. Цв. IV—V.

P o b e d. (П о б є д і м о в а) in Addenda, XXIII, ad Fl. URSS (1958) 693; во Фл. СССР, XXIII, 216.

— *A. taurina* auct. fl. taur., non. L. Ш м а л ь г а у з е н, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 7 — *A. leucanthera* С т а н к о в — Т а л и е в, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, (1957) 354 non B e c k.

У гірських лісах. — Спорадично в передгірній та гірській частинах Криму.

Кр.З.-Л.С. К р и м с ь к а о б л.: Старо-Кримський рн, Старий Крим, г. Агармиш (Т а л і є в!, В а н ь к о в!). — **Кр.Л.-С.** К р и м с ь к а о б л.: Сімферополь (Ш м а л ь г а у з е н). — **Передг.Кр.** К р и м с ь к а о б л.: Сімферопольський рн, Привольне (З е л е н е ц ь к и й!). — **Г.Кр.** К р и м с ь к а о б л.: Алуштинський рн, Чатирдаг (Ш м а л ь г а у з е н), центральна улоговина в заповіднику (Л е в а н д о в с ь к и й!).

П о ш и р е н н я п о С Р С Р. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Зах. Закавк. (північ).

З а г а л ь н е п о ш и р е н н я. Ендем.

П р и м і т к а. Критичний вид. Є. Г. П о б є д і м о в а його вважає за нагірно-лісову ендемічну кримську рослину і порівнює з балкансько-південнопанонською *A. leucanthera* B e c k, від якої вона відрізняється більш відтягнутими до верхівки листками з розсіяним опушенням, густішим на жилках, по всій поверхні, коротшими лопатями віночка і коротшими тичинковими нитками. Поширену на Кавказі рослину

Є. Г. Побєдімова теж виділяє в окремий вид під назвою *A. caucasica* Pobed., відрізняючи її від південноєвропейської *A. taurina* L. по довшому і густішому опушенню на листках, коротшим лопатям віночка і коротшим ниткам тичинок. Від кримської *A. propinqua* Pobed. цей вид відрізняється фіолетовими пиляками, трохи довшими (10—12 *мм*) віночками і ширшими (10—30 *мм*) листками. Але ми не могли відрізнити кримські екземпляри від екземплярів з Анапського району Краснодарського краю, зібраних М. І. Котовим (Натухаївське л-во, 25.V 1958), через що і вказуємо Західне Закавказзя в ареалі виду. З іншого боку, Є. Г. Побєдімова вказує *A. caucasica* Pobed., хоч не без деякого сумніву, також і для Криму.

Секція **2. Scherardiana** DC. Квітки тетрамерні, з довгою трубочкою, сині або голубі, зібрані на кінці стебла і гілок в обгорнуті листками головки. Стовпчики з булавовидними приймочками. Листки по 4—8 у кільці, досить широкі. Однорічні рослини.

2836 (2). A. arvensis L. — **Маренка польова.** Стебла від основи підведені до прямостоячих, (10) 25—40 *см* завв., чотиригранні, у нижній частині по ребрах, а при самій основі навкруги вкриті дрібними, близько 0,1 *мм* завд., шипиковидними щетинками, вище трохи шорсткі по ребрах до гладеньких, більш помітно шорсткі навкруги під вузлами, прості або частіше розгалужені, негусто улиснені. Найнижчі листки супротивні, широкояйцевидні до овальних, близько 13—18 *мм* завд. і 8—12 *мм* завш., з добре виявленим черешком 3—4 *мм* завд., цілком голі; наступні листки по 4 в кільці, довгасто-яйцевидні, близько 10—12 *мм* завд. і 3,5—5 *мм* завш., до основи поступово звужені у черешок до 4—5 *мм* завд., з країв коротко-щетинисто-війчасті, решта листків по 6 і 8 у кільці, від довгасто-лопатковидних до лінійно-довгастих, 10—35 *мм* завд., 1—3,7 *мм* завш., тупі, з країв коротко-щетинисто-війчасті, лише верхівкові звичайно щільно присунуті до суцвіття, з довшими і м'якішими війками по краю. Суцвіття головчасте, складається з 3 дихазіїв, обгорнутих лінійно-довгастими листками верхнього кільця, останні 10—18 *мм* завд., 1,2—2,2 *мм* завш., по краю з війками до 1,5 *мм* завд.; дихазії на дуже коротеньких, але помітних ніжках, щільно обгорнуті листочками; ці листочки довгасто-ланцетні до вузьколінійних (внутрішні), 3—10 *мм* завд., 0,3—2,5 *мм* завш., по краю вкриті війками до 2,5 *мм* завд., довшими і густішими ближче до основи; квітки у головці досить численні; віночок 5,5—6,5 *мм* завд., голубий; трубочка його у більшій частині, на протязі 3—3,5 *мм*, дуже тонка, вище — раптово розширена; відгин лійковидний, лопаті його яйцевидні, близько 1,3—1,4 *мм* завд. і 0,8—1,0 *мм* завш.; пиляки лінійні, 1,2—1,3 *мм* завд.; стовпчик до 4 *мм* завд., вгорі роздвоєний, з булавовидними приймочками. ⊙. Цв. VI—VIII

L., Sp. pl., ed. I (1753) 103. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 7. Шишкин во Фл. СССР, XXIII, 281.

Як бур'ян у садках і виноградниках, рідше на полях, також на кам'янистих схилах. — У південній частині Криму досить звичайно, північніше — зрідка як занесена рослина.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Умань (Кравченко!, занесене). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Сарабуз (Зеленецький!); Старо-

Кримський рн, г. Агармиш (Зеленецький!); Кіровський рн, Феодосія (!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, Альма (Андрєєв!); Сімферопольський рн, Сімферополь (Гольде!, Зеленецький!), біля Сімферополя за Петрівською (Андрєєв!); окол. Білогірська, скеля Ак-Кая (Васильєв!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Колгоспне (Васильєв!), над Ласпі (Ланьков!); Куйбишевський рн, г. Аузук-Узень (Дзевановський!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Астахов!), Учан-Су—Караголь (Алєєв!), над Ялтою, Іссарський куток — Караголь (Станков!), яйла над Ялтою (Гольде!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялта (Гольде!), Сімеїз (Грабовський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим, як рідка занесена рослина в інших південних районах; Кавказ: у більшості районів; Середня Азія.

Загальне поширення. Середня Європа (південь), Балканський півострів, Північна Африка, Західна Азія.

Примітка. Цей вид Б. К. Шишкін відніс до ряду Arvenses Schischk., разом із кавказько-середньоазіатською *A. setosa* Jaub. et Sp.

Секція **3. Trichocarpae** Pobed. Квітки тетрамерні, з коротшою за лопаті трубочкою віночка, білі; суцвіття з трьох простих або розгалужених півзонтиків, верхівкове; приймочки кулясті. Плодики вкриті гачковидно загнутими волосками, що сидять на горбочках. Листки по 4—10 у кільці, досить широкі. — Багаторічні лісові рослини.

2837 (3). A. odorata L. — **Маренка запашна.** Рослина з повзучим розгалуженим кореневищем; стебла від основи підведені або прямостоячі, 10—40 *см* завв., прості, чотиригранні, голі і гладенькі, лише при основі кожного несправжнього кільця листків з кільцем щетинистих волосків. Листки від довгасто-оберненояйцевидних (нижні) до широколанцетних, 15—72 *мм* завд., 4—16 *мм* завш. (не рахуючи здрібнених прикореневих), найширші при середині або помітно вище, з клиновидною основою та гострою або (у нижніх) тупою з коротеньким трикутним вістрям верхівкою, по краю та зісподу по жилці щетинисто-війчасті; нижні листки в кільцях по 4—6, верхні — по 8—10, горизонтально простягнуті. Загальне суцвіття верхівкове, з 3 щитковидно розміщених небагатоквіткових півзонтиків (або іноді з 2); приквіткові листки ланцетні або лінійно-ланцетні, здрібнені; квітконіжки 1—4 *мм* завд., при плодах видовжені до 8 *мм*; квітки білі, запашні; віночок лійковидний, 3—6 *мм* завд., з чотирма довгасто-яйцевидними або довгастими, тупувато загостреними лопатями 2—4 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., що завжди помітно (майже в два рази) перевищують трубочку; стовпчики 0,5—2 *мм* завд., до середини зрослі, вище роздвоєні, трохи нерівні, з головчастою приймочкою. Плодики майже кулясті, 3—4 *мм* у діаметрі, густо вкриті довгими, на кінці гачковидно загнутими щетинками, що сидять на горбочках. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 103. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 8. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 308. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 217.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 880. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 273.

В листяних та мішаних лісах. По всій території Української РСР, крім південних районів Степу.

Зак.Л., К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С. Б.-м. звичайно, на південь і схід поширюється до Кіровограда, Полтави, Харкова, Змієва. — **Д.Л.-С.** Рідко. — Сталінська обл.: Чистяківська мр, лісгосп Глухівський (!). — Луганська обл.: Ровеньки (Лавренко!). — **Л.З.-Л.С.** Рідко. — Харківська обл.: Куп'янський рн, Моначинівка (!!). Після перерви знов з'являється в кримських передгірних та гірських районах. — **Г.Кр.** Ялтинський рн, Ай-Петринська яйла (Талієв!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, кордон Алабач (Гизенко!, !!, Котов!), центральна улоговина (Котов!, Богомазов!), г. Бабуган (Талієв!), над Алуштою, Демерджі-Яйла (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: наводиться для всіх районів; Кавказ: усі райони; Зах. Сибір: Алт.; наводиться також для Схід. Сибіру: Анг.-Саян.; Далек. Сходу: Уссур., Сах. (Курільські острови); Серед. Азія: Прибалх., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Вся Європа, Мала і Передня Азія, наводиться також для Східної Азії, де росте, мабуть, особлива раса, та й взагалі для помірної зони Євразії, від Скандінавії до Японії. В Північній Америці зустрічається як занесена рослина.

Господарське значення. Вся рослина, особливо квітки її, містить кумарин у багато більшій кількості, ніж будь-які інші рослини. В Західній Європі здавна використовується для надання аромату деяким сортам вин і виготовлення «травневого вина». Вживалась також для ароматизації тютюну і махорки. В старовину вважалась за лікарську рослину. Має декоративне значення разом із конвалією, як улюблена рослина для запашних весняних букетів.

Секція **4. Brachyanthe** (Boiss.) Pobed. Віночок тетрамерний, дрібний, жовтуватий, зеленувато-жовтуватий або жовтувато-білуватий, коротколійковидний; приймочки кулясті. Плодики дрібні, голі або коротковолосисті. Листки здебільшого довгасто- або лінійно-ланцетні, по 4—8 у кільці, порівняно короткі. — Багаторічні рослини з слабкими, часто полеглими стеблами.

Примітка. Видова диференціація в цій секції маловиразна, але безперечно існує. Є. Г. Победімова у «Флоре СССР», XXIII, наводить для секції 2 види: *A. humifusa* (M. B.) Bess. і новий *A. insuavis* Pobed. з Середньої Азії, що також раніше входив до складу першого (*A. humifusa* δ. *aspera* Regel et Herder). *A. humifusa* (M. B.) Bess. вона залишила в збірному стані, зазначивши, що це «дуже поліморфний вид, у якого, як видно з наведеної синоніміки, відзначено багато різновидностей і видів» (стор. 277). В такому обсязі *A. humifusa* (M. B.) Bess., звичайно, ніяк не може бути зведена до єдиної географічної раси або до одного конкретного виду. Тим часом географічні раси в його складі, у зв'язку з тим що цей бур'ян дуже легко заноситься поза межі свого природного поширення, не мають чітко виявлених ареалів. Є тут також і специфічні номенклатурні труднощі передусім через те, що обсяг *Galium humifusum* M. B. можна трактувати по-різному; опис цього виду 1808 р., що є автентичним, надто відрізняється від опису синонімічної *A. humifusa* (M. B.) Bess. 1819 р.

До синонімів *A. humifusa* (M. B.) Bess. Є. Г Победімова відносить також і *A. debilis* Ledeb. Цю рослину І. Ф. Шмальгаузен відрізняв як окрему різно-

видність *A. humifusa* γ. *debilis* Schmalh. (Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 9) за тими ознаками, що в неї «листки шорсткі; плоди горбочкуваті». С. С. Станков цю досить загадкову форму трактує знов як окремий вид, наводячи її, слідом за Шмальгаузеном, лише для Бахчисарая. Отже у нього, як і в нас, збірна *A. humifusa* (M. B.) Bess. поділена на 3 види, хоч назви та розуміння їх відмінні; він наводить: *A. humifusa* M. B., *A. conferta* (Koch) Stank. і *A. debilis* Ledeb. (Опред. вид., 2, 355). Ми не змогли досі скласти собі якесь конкретне уявлення про *A. debilis* Ledeb.

2838 (4). A. humifusa (M. B.) Bess. — **Маренка сланка.** Стебла полеглі, до 70 *см* завд., густо опушені дещо хвилястими волосками до ± 1 *мм* завд., в нижній частині білуваті від опушення. Листки на стеблі переважно довгасто-ланцетні, 4—15 *мм* завд., 0,75—3 *мм* завш., гострокінцеві, з трохи загорнутими краями або плоскуваті; листки на гілках першого порядку довгасто- або лінійно-ланцетні, 4—10 *мм* завд., 0,75—1 *мм* завш., найширші часто нижче середини, відтягнуті в коротеньке кінцеве вістря, на гілочках другого порядку (приквіткові) — такої ж форми, 2—4 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш. Суцвіття досить густе; квітконіжки 0,5—2 *мм* завд., голі; віночок близько 2 *мм* завд.; лопаті його яйцевидні або довгасто-яйцевидні, 1—1,25 *мм* завд., 0,6—0,75 *мм* завш., тупувато загострені, по краю довговійчасті; пиляки до 0,5 *мм* завд., жовтуваті; стовпчики близько 0,75 *мм* завд.; зав'язь коротковолосиста. Плодики до 1,5 *мм* завд., густо вкриті добре помітними відлеглими щетинистими волосками. 4. Цв. VI—VIII.

Bess., Pl. Cremen. suppl., III (1814) 4 et Cat. pl. Cremen. pro nomine. M. B. Fl. taur.-cauc., III, 105 pro nomine. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 401, p. p. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 276, pro min. parte.

— *Galium humifusum* M. B., op. cit., I (1808) 104. — *A. humifusa* var. *conferta* C. Koch in Linnaea, XVII (1843) 32. — *A. conferta* (Koch) Stank., apud Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1949) 579.

На кам'янистих схилах і приморських пісках. — В Степу, рідко.

Л.З.-Л.С. Луганська обл.: Міловський рн, заповідник «Стрілецький Степ» (О. Дубовик!). — Запорізька обл.: окол. Осипенко (!). — Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Крива коса на Азовському морі (!). — **П.З.С.** Окол. Одеси (Клокова!). Наводиться також для кримських районів.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Волзьк. (Астрахань!), Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Поза межами СРСР не з'ясоване.

Примітка. Ми вважаємо цю найрідкіснішу з усього складу збірної *A. humifusa* auct. расу за типову *A. humifusa* (M. B.). Bess. через те, що в автентичному описі виду (sub *Galium humifusum* M. B.) для нього вказані волосисті плодики.

2839 (5). A. cincinnata Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 455 — **Маренка кучерява.** Стебла полеглі, 30—120 *см* завд., чотиригранні, б.-м. густо опушені відлеглими, трохи хвилястими волосками до 1 *мм* завд., в нижній частині звичайно білуваті від опушення. Листки довгасто- або лінійно-ланцетні, найширші здебільшого при середині або трохи вище, рідше — нижче середини, гострокінцеві або відтягнуті в помітне кінцеве

Рис. 24. Маренка сланка — *Asperula humifusa* (M. B.) B e s s.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла; *3* — листок; *4*

Рис. 25. Маренка кучерява — *Asperula cincinnata* K l o k.

1 загальний вигляд; *2* — листок; *3* — квітка; *4* плодик..

вістря (верхні стеблові та листки на гілках), з помітно загорнутими на спідній бік краями, б.-м. волосисті; стеблові листки 3—26 *мм* завд., 0,5—6 *мм* завш., листки на гілках першого порядку 2,5—15 *мм* завд., 0,5—1,25 *мм* завш., на гілочках другого порядку — 2—4 *мм* завд., 0,25—1 *мм* завш. Суцвіття вузькопірамідальне; квітки на гілочках б.-м. скупчені, квітконіжки 0,5—2 *мм* завд., голі; віночок 1,25—1,5 *мм* завд., ± 2,25 *мм* завш., жовтувато-білуватий; лопаті його яйцевидно-трикутні або довгасто-яйцевидно-ланцетні, близько 0,75 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., тупі або тупуваті, по краю довговійчасті (іноді трохи війчаста і трубочка); пиляки темніші і дрібніші як у типової *A. humifusa* (M. B.) B e s s.; стовпчики 0,5—0,75 *мм* завд., в нижній частині зрослі; зав'язь гола. Плодики близько 1,25 *мм* завд., голі, невиразно зморшкувато-горбочкуваті. ♃. Цв. $\frac{2}{2}$ V—VIII.

— *A. humifusa* M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 105 et auct. poster, pro max. parte, non *Galium humifusum* M. B., op. cit., I (1808) 104.

На кам'янистих і степових схилах з рідким рослинним покривом, на приморських пісках, а також як бур'ян по відкритих сухих місцях. — В лісових і лісостепових районах зрідка як занесена рослина, за винятком Донецького Лісостепу, де нерідко; в степових районах і по всьому Криму б.-м. звичайно. Наводимо найпівнічніші місцезнаходження.

П.П. Київ (C е м е н к е в и ч!). — **З.Л.-С.** Х м е л ь н и ц ь к а о б л.: Староушицький рн, Студениця (!).

П о ш и р е н н я п о С Р С Р. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (рідко), Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк. (північ), Крим; Кавказ: усі райони; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб.

З а г а л ь н е п о ш и р е н н я. Поза межами СРСР, мабуть, зустрічається на Балканському півострові, в Малій і Передній Азії. *A. humifusa* (M. B.) B e s s. s. l. у «Флоре СССР» наведена для таких районів поза межами СРСР: Балк.-Малоаз., Арм.-Курд., Іран.

П р и м і т к а. Найбільш поширена раса із складу збірної *A. humifusa* auct. M а р ш а л Б і б е р ш т е й н у третьому томі своєї «Flora tauro-caucasica» вважав саме її за *A. humifusa* (M. B.) B e s s., пояснивши те, що в першому томі для *Galium humifusum* M. B. були вказані опушені плоди, непорозумінням (ніби плодики описуваного виду були сплутані з плодиками *G. ruthenicum* W i l l d.). Ми вважаємо, що тут такого непорозуміння не було, оскільки рослина з комплексом ознак *Galium humifusum* M. B. у природі існує. Залишаючи за рослиною з опушеними плодиками назву Б і б е р ш т е й н а, ми змушені були рослині з голими плодами надати іншу видову назву. Інакше треба було б зовсім відкинути назву *A. humifusa* (M. B.) B e s s., як nomen ambiguum, що однак не позбавило б нас від обов'язку описати під певною назвою нашу рослину.

2840 (6). A. Besseriana K l o k. sp. nova in Addenda VIII, p. 456 — **Маренка Бессерова.** Стебла б.-м. численні, полеглі, 15—100 (і більше) *см* завд., досить розсіяно опушені щетинистими, трохи вниз відігнутими волосками ± 0,5 *мм* завд., в нижній частині опушення густіше. Прикореневі листки довгасто-оберненояйцевидні, до 4 *мм* завд. і 1 *мм* завш.,

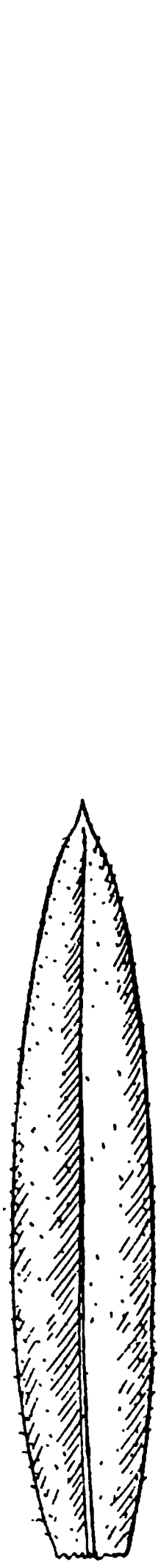

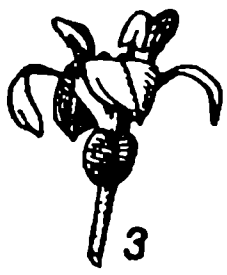

Рис. 26. Маренка Бессерова — *Asperula Besseriana* Klok.

1 — стебло з квітками; *2* — листок; *3* — квітка.

коротко загострені, зібрані в кільця по 6; нижні та середні стеблові — в кільцях по 6—7—8, здебільшого довгасто-ланцетні, найширші нижче середини, гострокінцеві або частіше, як і верхні, відтягнуті в помітне кінцеве вістря, плоскі або плоскуваті, з мало загорнутими краями, по краю та звичайно зісподу по середній жилці щетинисто-війчасті, на поверхні голі або (деякі) дрібнощетинисті, до 10—20 *мм* завд. і 1,5—3,5 *мм* завш.; листки на гілочках першого порядку такої ж форми, до 7 *мм* завд. і 2 *мм* завш.; на гілочках другого — довгасто- або лінійно-ланцетні, 2—5 *мм* завд., 0,3—1,5 *мм* завш. (як виняток до 8 *мм* завд. і 2 *мм* завш.). Суцвіття видовжено-пірамідальне; квітки на гілочках розміщені звичайно менш густо, як у попереднього виду; квітконіжки 0,75—3 *мм* завд., голі (як виняток з поодинокими волосинками); віночок 1,5—2 *мм* завд., до 2,5 *мм* завш., жовтуватий; лопаті його яйцевидні, тупі або довгасто-яйцевидно-ланцетні, тупуваті, 1—1,25 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш., голі або з поодинокими війочками по краю; пиляки 0,25—0,5 *мм* завд., жовтуваті; стовпчики 0,75—1,1 *мм* завд., в нижній частині зрослі, трохи нерівні; зав'язь гола. Плодики 1,25—1,5 *мм* завд., голі (дуже рідко з поодинокими короткими щетинками), гладенькі або майже гладенькі. ♃. Цв. VI—VIII.

— *A. humifusa* Bess. herb. et auct. poster, pro min. parte.

Як бур'ян біля доріг та на відкритих сухих місцях. — В більшій частині УРСР розсіяно.

П.П. Київ (Лоначевський!, Семенкевич!). — **З.Л.-С.** Нерідко. Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Луки (!!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Китайгород (!); Стара Ушиця (Косець!). — Вінницька обл.: Копайгородський рн, Немерче (!); Крижопільський рн, Вільшанка (Котов!).— Одеська обл.: Балта (Бессер! — locus classicus). **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Краматорська мр, Біленьке (!); Мар'їнський рн, Старо-Михайлівка (Карнаух!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Троїцький рн, х. Шевченка (!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Лозівський рн, Красно-Павлівка (Котов!). — Сталінська обл.: Жданів (!); Приморський рн, Заможне (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Ренійський рн, Лиманське (Васильєв!), окол. Одеси (Васильєв!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Василівський рн, Скельки (Лавренко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: південні райони; Кавказ.

Загальне поширення. Точто не з'ясоване. Мабуть, зустрічається в північній частині Балканського півострова і через південні райони Європейської частини СРСР поширюється до Закавказзя.

Секція **5. Galioideae** DC., p. p. Віночок тетрамерний або іноді тримерний, здебільшого короткодзвониковидний, білий; приймочки кулясті. Плодики голі і гладенькі або горбочкуваті. Листки по 6—12 у кільці, різної форми (від щетиновидних до яйцевидно-ланцетних). — Багаторічні рослини, звичайно з мало розгалуженим стеблом.

Збірна і, мабуть, гетерогенна секція.

Ряд **1. Aparineae** Pobed. Стебла б.-м. полеглі, чіпкі (від обернутих донизу шипиків); листків по 6—8 у кільці, довгасто-ланцетні або

видовжено-еліптичні. Віночок трубчасто-лійковидний або широкодзвониковидний, білий або синюватий; лопаті його з коротеньким загнутим усередину кінчиком.

Цей ряд, мабуть, більш правильно розглядати як окрему секцію.

2841 (7). A. aparine M. B. — **Маренка чіпка.** Стебла полеглі або виткі, 100—150 *см* завд., чотиригранні, чіпкі (від обернутих донизу шипиків на випнутих ребрах). Листки зібрані в кільця по 6—8, оберненоланцетні або довгасто-оберненояйцевидні, іноді довгасто-еліптичні, 17—45 *мм* завд., 3,5—12 *мм* завш. (на головному стеблі), найширші здебільшого вище середини, до основи швидко або поступово звужені, на верхівці тупі з коротеньким вістрям або коротко загострені, по краю та зісподу по середній жилці з назад обернутими шипиками, сірувато-зелені, тьмяні; верхні приквіткові листки лінійно-ланцетні, 1—2 *мм* завд., ±0,25 *мм* завш., тонко загострені. Загальне суцвіття досить компактне, з укороченими та зближеними гілками, багатоквіткове; півзонтики на коротких ніжках; квітконіжки 0,5—2 *мм* завд.; віночок трубчасто-лійковидний або нерідко цвяховидний, 2,75—3,5 *мм* завд., білий; трубочка його вузенька, принаймні при основі циліндрична, 1,5—2,25 *мм* завш., до зіва розширена; лопаті довгасто-ланцетні або довгасто-яйцевидні, 1,25—1,5 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завд., гоструваті або тупі, звичайно горизонтально відігнуті, завжди помітно коротші від трубочки; стовпчики 1—1,5 *мм* завд., вгорі вільні. Плодики близько 1,5 *мм* завд., часто лише з одним розвинутим мерикарпієм, голі, на поверхні дрібногорбочкуваті. ♃. Цв. VI—VIII.

M. B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 102; III, 105. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р. II, 8, p. p. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 308. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 275.

— *A. rivalis* var. *Schelkownikowiana* E. Bordz. у Вісн. Київськ. бот. саду, XII—XIII (1931) 140.

У байрачних лісках і в степових чагарниках у балках на вогких місцях. — У Донецькому Лісостепу, в приазовській частині Лівобережного Злаково-Лучного Степу та в кримських районах нерідко.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Авдіївський рн, Ясинувата (!); Чистяківська мр, Глухівський лісгосп (Гринь!); Дебальцеве (Ф. Олексієнко!); Селидівський рн, Мемрик (!); Костянтинівський рн, Диліївка (Ф. Олексієнко!); Макіївська мр, Макіївка (Котов!); Ясинівка, колгосп «Жовтневий» (Морозова!); Горлівська мр, Зайцеве (М. Олексієнко!), Микитівка (М. Олексієнко!). — Луганська обл.: Свердловський рн, Провалля (Соколов!), Провальський степ (Постригань!); Попаснянський рн, Комишуваха (Гринь!); Іванівка (Постригань!); Колпакове (Соколов!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Новомосковськ (Ф. Олексієнко!). — Сталінська обл.: Жданів (!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: район Севастополя, Кача (Андрєєв!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Зеленецький!, Андрєєв!); Зуйський рн, Красногір'я (Траутфеттер!, Андрєєв!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судакський рн, Карадаг, г. Свята (Граншель!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волзьк. (як занесена рослина в Москві), Волзьк.-Дон., Причорн. (схід), Ниж.-Дон. (відомо кілька місцезнаходжень у Ростовській області: Новочеркаськ, Олексан-

дрівка на р. Кринці, Голодаївка та інші; окремі місцезнаходження в Сталінградській області, а також біля Ставрополя), Ниж.-Волзьк. (північ), Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк.; Серед. Азія: Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Поза межами Радянського Союзу відоме ще з північної частини Ірану.

2842 (8). A. rivalis Sibth. et Sm. — **Маренка прибережна.** Рослина з тонким повзучим кореневищем. Стебла полеглі, понад 100 *см* завд., чотиригранні, вкриті по ребрах обернутими вниз шипиками, через що дуже чіпкі, розгалужені. Листки ланцетні або іноді еліптично-ланцетні, 10—50 *мм* завд., 1,5—6,5(8) *мм* завш., найширші приблизно посередині, повільно звужені до основи і до верхівки, поступово загострені, по краю вкриті назад обернутими шипиками, трав'янисто-зелені, блискучі, зісподу світліші; нижні (або іноді майже всі) зібрані в кільця по 8, верхні — звичайно по 6; листки в суцвітті закінчуються помітним тонким вістрям; верхні приквіткові листки здебільшого довгасто-ланцетні, 2—6,5 *мм* завд., 0,3—2 *мм* завш., супротивні або поодинокі. Загальне суцвіття волотисте, розлоге, з видовженими й розсунутими гілками; півзонтики на довгеньких ніжках; квітконіжки 1—4 *мм* завд.; віночок широколійковидний (дзвониковидний), 1,75—2,5 *мм* завд., білий; трубочка його коротенька, 0,6—0,75 *мм* завд., широка; лопаті довгасто-ланцетні, 1,5—1,75 *мм* завд., 0,7—0,75 *мм* завш., тупуваті, звичайно вдвоє довші за трубочку, по краю з дуже дрібними війочками. Стовпчики 0,25—1 *мм* завд., лише вгорі роздвоєні. Плодики близько 1,5 *мм* завд., голі, вкриті дуже дрібними горбочками. ♃. Цв. VI—VIII.

Sibth. et Sm., Tr. Fl. Gr., I (1806) 87. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 274.

— *G. aparine* auct. non M. B. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 8, p. p.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 65. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 652 (sub: *A. aparine* Schott).

В заплавних та болотистих лісах і чагарниках, також як бур'ян по городах, садках і в лісових насадженнях. — В більшій частині УРСР звичайно, наводиться для всіх районів, але в Донецькому Лісостепу та приазовській частині Лівобережного Злаково-Лучного Степу його, мабуть, цілком заміщує попередній вид. З Криму теж невідомий.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Більша частина Європи, Мала Азія.

Примітка. *A. rivalis* Sibth. et Sm. описана з Греції. Ми не цілком певні в тому, що наша рослина справді належить до цього виду. В усякому разі, вона потребує критичного порівняння з південнобалканською рослиною, чого ми досі не мали змоги зробити.

Ряд **2. Tinctoriae** Klok. Стебла від основи підведені, голі і гладенькі; листки лінійні, по 4—6 у кільцях. Віночок тримерний, рідше тетрамерний, білий; лопаті його дорівнюють трубочці. Плодики голі.

Ми виділяємо в окремий ряд *A. tinctoria* L. Є. Г. Побєдімова відносить його до широкого ряду Paniculatae Pobed. разом з іншими, західносибірськими або далекосхідними, видами, що добре відрізняються від нього ширшими, ланцетними, яйцевидними або еліптичними листками.

2843(9). A. tinctoria L. — **Маренка красильна.** Кореневище повзуче, тонке, забарвлене (у жовтий або червоний колір), розгалужене. Стебла поодинокі, від основи підведені, 25—70 *см* завв., нерідко слабкі, чотиригранні, голі і гладенькі, б.-м. розгалужені. Листки від лінійно-ланцетних до вузьколінійних, 10—50 *мм* завд., 1—3,5 *мм* завш., плоскі, до основи звужені, на верхівці загострені або гострокінцеві, по краю дрібнопилчасто-шорсткі; нижні листки зібрані в кільця по 6 (всі або, принаймні, деякі); верхні — по 4, або почасти супротивні; приквіткові — яйцевидно-ланцетні, 2—5 *мм* завд., 1—2 *мм* завш., при основі раптово звужені, на верхівці відтягнуто загострені. Загальне суцвіття б.-м. розлоге, рідке; квітки на коротких ніжках; віночок 3—4 *мм* завд., білий, голий, з циліндрично-конічною трубочкою та 3, рідше 4, довгасто-яйцевидними тупими лопатями, що приблизно дорівнюють трубочці; стовпчики близько 1 *мм* завд.; зав'язь гола. Плодики близько 1,5 *мм* завд., голі. 4. Цв. $\frac{2}{2}$ V—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 104. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 10. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 309. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 272.
Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 689.

На степових схилах, сухих луках, по узліссях, лісових галявинах, у борах і суборах. — У більшій частині Української РСР, крім Злакового Степу та кримських районів, нерідко.

Зак.Л.,К.Л.,Пр.Л. Наводиться, але гербарного матеріалу з цих районів ми не бачили. — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: окол. Кременця (!!, Заверуха!). — **З.П.** Житомирська обл.: Житомир (Ланда!). — **П.П.** Київська обл.: Фастівський рн, Веприк (Гродзінський!); окол. Києва (Семенкевич!, Лопачевський!); Києво-Святошинський рн, Боярка (Окснер!, Ракочі!), Святошино (Д. Зеров!), Буча (Семенкевич!), Біличі (Карнаух!, Гержедович!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Рибне озеро (Д. Зеров!), Літківське л-во (Сележинський!); окол. Києва, Дарниця (Оксіюк!, Котов!), Нова Дарниця (Зверозомб-Зубківський!). — Чернігівська обл.: Чернігів (Монтрезор!). — **П.Л.С.** Вінницька обл.: Вінницький рн, Вінниця (Янківський!), Сосонка (Янківський!, Білозір!). — Київська обл.: Васильківський рн, Дзвонкове (Семенкевич!); Біла Церква (Гродзінський!); Богуславський рн, Москаленки (Полонська!). — Черкаська обл.: Смілянський рн, В. Яблунівка (Підоплічка!); Лисянський рн, Босівка (Підоплічка!); Канівський рн, Михайлівка (Оксіюк!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Щеглєєв!); Голованівський рн, Семидуби (Котов!); Ново-Архангельський рн, Калниболото (Підоплічка!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Ічня (!); Прилуцький рн, Боршна — Дідівці (Дубовик!), Подище (Порецький!). — Черкаська обл.: Золотоніський рн, Шабельники (Полонська!). — Полтавська обл.: Полтава, Триби (Іллічевський!); Пирятинський рн, Яцини (Барсуков!). — Харківська обл.: Харківський рн, Куряж (Ширяєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Верх.-Дністр., Причорн. (північ), Ниж.-Дон. (північ); Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа, вказані райони Європейської частини СРСР.

Примітка. Можливо, цей вид збірний. Його поширення дає цікавий приклад європейського лісостепового ареалу.

Ряд 3. **Octonariae** Klok. Стебла прямостоячі або підведені. Середні стеблові листки по 6—10 у кільці, вузьколінійні, з б.-м. загорнутими на спідній бік краями, рідше плоскуваті. Віночок дзвониковидний, 2—3,5 *мм* завд., білий, з лопатями помітно коротшими за трубочку.

Євразійський, степовий і низькогірний ряд.

2844(10). A. tyraica Bess. — **Маренка дністровська.** Рослина з б.-м. розвинутим буруватим кореневищем; стебла при основі підведені або висхідні, 40—100 *см* завв., 2—5 *мм* завт., круглясті, в нижній частині й нерідко до середини досить густо опушені хвилястими волосками до 1 *мм* завд., вгорі голі, приблизно від середини розгалужені. Листки лінійно-шиловидні, 8—45 *мм* завд., 0,5—1,5(2) *мм* завш., з білуватим мозолистим кінчиком, раптово (переважно нижні) або відтягнуто загострені, з загорнутими наспід краями, вздовж країв пилчасто-шорсткі; нижні листки в кільцях по 8, волосисті (менш густо як стебло); верхні — по 6, голі; приквіткові листки при верхівці відтягнуті в помітне тонке вістря; верхні — довгасто- або іноді майже яйцевидно-ланцетні, 1,5—3 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш., плоскі. Загальне суцвіття видовжене і досить стисле (15—40 *см* завд., 6—10 *см* завш.); квітконіжки 0,5—3 *мм* завд.; віночок дзвониковидний, 2,25—3,25 *мм* завд., звичайно ± 3 *мм* завд., білий, голий; лопаті його довгасто-ланцетні з б.-м. відтягнутим кінчиком, 1,5—2,25 *мм* завд., 0,75—1 *мм* завш.; стовпчики 0,5—0,75 *мм* завд., вільні. Плодики 1,45—2 *мм* завд., темно-бурі, голі і гладенькі. ♃. Цв. VI—VII.

Bess., Enumer. pl. Volhyn. (1822) 41. Velenovsky, Fl. bulg., 237. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 309. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 267.

— *A. galioides* var. *tyraica* DC., Prod., IV (1830) 585. Шмальгаузен, Фл. Ю.-З. Росс., 256.

Видані зразки: Lang et Szovits, Herb. ruth., 1, № 16.

На степових і кам'янистих (переважно вапнякових) схилах, в степових чагарниках, на узліссях. — В південній частині Лісостепу і в Степу, виключно на Правобережжі, між Дністром і Дніпром.

З.Л.-С. Одеська обл.: Красні Окни (Рогович!), Чорнянський рн, Тòпали (Шмальгаузен!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Тиврівський рн, Краснянка (Бессер!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Первомайськ (Шмальгаузен!); Вознесенськ (!!). — Дніпропетровська обл.: Верхньо-Дніпровськ (!); Кривий Ріг (Харузин!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Ренійський рн, озеро Ялпух (Липський!); Кілійський рн, Фурманівка (Липський!); Білгород-Дністровський рн, Приморське (Липський!); окол. Одеси (Щеглєєв!, Ланг і Шовіц!); Роздільнянський рн, Щер-

Рис. 27. Маренка дністровська — *Asperula tyraica* Bess.

1 — нижня та верхня частини стебла; *2* — листок; *3* — квітка; *4* — плодик.

банка (!); Комінтернівський рн, Сичівка (Пачоський!). — Миколаївська обл.: Миколаїв, берег Півд. Бугу (Федосєєв!); Варварівський рн, Солониха, Варварівка — В. Корениха (Опперман!). — Дніпропетровська обл.: Томаківський рн, Тарасівка (Кукуш!). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Херсон (Рябков!), Антонівка—Дар'ївка, на Дніпрі (Траншель!, Пачоський!), Тягинка (Пачоський!); Бериславський рн, Качкарівка (Пачоський!); Калінінський рн, на Інгульці (Дика!); Ново-Воронцовський рн, Дубчани (Пачоський!), Великі Гирла (Муравйов!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (Кукуш!), Ново-Олександрівка (Давидич!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Каховка (Пачоський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (на південному заході), Бессараб., Причорн. (на схід до Дніпра).

Загальне поширення. Північна частина Балканського півострова (Болгарія, Добруджа), вказані південно-західні райони Молдавії та України. Західнопонтичний ендем.

Примітка. Цей вид описаний з Поділля. В Києві, у гербарії Бессера переховуються його екземпляри з етикеткою: «*A. tyraica* Bess. Krasniankа». *A. tyraica* Bess. відновив як самостійний вид І. К. Пачоський (Новые данные о флоре Херсонской губ., 13; в Тр. Бесс. общ. ест., III, 14). Пачоський зазначав, що цей вид треба визнавати «при будь-якому розумінні обсягу виду». За його спостереженнями в природі, *A. tyraica* Bess. не утворює перехідних форм до інших близьких видів, зокрема до *A. campanulata* (Vill.) Klok. (= *A. glauca* Bess.), з якою вона, мабуть, найбільш споріднена. Але в районі Дніпропетровська і нижче Запоріжжя зустрічаються рослини цілком подібні цьому виду, але зовсім без опушення. В інших місцях така форма невідома. Виникнення її на східній межі поширення *A. tyraica* Bess., можливо, пояснюється гібридизацією з *A. octonaria* Klok. Іноді разом з оголеною формою росте і типова *A. tyraica* Bess.

Вказівки *A. tyraica* Bess. для Криму стосуються до описаної нами *A. xerotica* Klok. Непевні вказівки для Кубані залишаються ще не перевіреними.

2845(11). A. xerotica Klok. — **Маренка ксеротична.** Півкущик, що розвиває тонкі вкорочені здерев'янілі стовбурчики та в більшій чи меншій кількості висхідні неплідні пагони, коротші від стебел. Вся рослина сіро-зелена. Квітконосні стебла досить численні, від основи підведені, 12—45 *см* завв., нерівні, невиразно чотиригранні, в нижній частині або ж до початку цвітіння вкриті дуже коротенькими, 0,2—0,5 *мм* завд., щетинистими волосками. Середні стеблові листки по 6—8 у кільці, з пазушними гілочками 1—4 *см* завд. чи без них, щільно згорнуті краями на спідній бік, лінійно-шиловидні, 3—25 *мм* завд., 0,3—1,2 *мм* завш., на верхівці відтягнуті в дуже коротке тонке вістря; в нижній частині стебла листки щетинисто-волосисті, як і стебло, або шорстко-дрібнощетинисті, вище — голі. Суцвіття довгасто-волотисте, 1,2—21 *см* завд., 0,7—7,5 *см* завш.; приквіткові листочки поодинокі, еліптично-ланцетні, 1,2—1,5 *мм* завд., 0,6—0,7 *мм* завш.; квітконіжки 0,5—1,2 *мм* завд.; віночок широкодзвониковидний, 2,3—2,7 *мм* завд., близько 4 *мм* у діаметрі; лопаті віночка яйцевидно-довгасто-ланцетні, помітно довші від трубочки, закінчуються коротким, близько 0,2 *мм* завд., загнутим усередину лінійним вістрям; пиляки коротко-довгасті, близько 0,5 *мм* завд.; стовпчики 0,5—0,7 *мм* завд., з досить великими головчастими приймочками. ♃. Цв. V—VI.

Klok. (Клоков) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та АН СССР, XVIII (1957) 227, 228. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 268.

В кам'янистих степах і на схилах, іноді на приморських пісках. — В північній частині Криму, на Тарханкутському і на Керченському півостровах нечасто.

Т.С. Кримська обл.: Чорноморський рн, Успішне—Пересип (Дойч!), вододіл Кіпчак—Малишенка, балка Кіпчак, Джайлавська балка (Дзенс-Литовська!), Чорноморське (Котов!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, Мисове (Клопотов!, Вульф!, Дзевановський!), Пісочне—Мисове, хр. Ташлик біля Каралезької долини (Клопотов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (Тарханкутський і Керченський півострови).

Загальне поширення. Ендем Північного Криму (південно-понтичний).

2846 (12). A. campanulata (Vill.) Klok. — **Маренка дзвоникоподібна.** Кореневище розгалужене. Вся рослина зелена або темно-зелена без помітної сизуватості. Стебла від основи підведені, 50—70 *см* завв., округлочотиригранні, голі, гладенькі, б.-м. розгалужені. Листки вузьколінійні або лінійні, 10—42 *мм* завд., 1—3 *мм* завш., плоскуваті з ледве загорнутими на спідній бік краями або зовсім плоскі, коротко загострені, по краю пилчасто-шорсткі, на поверхні голі, зісподу білуваті; нижні — по 8 у кільці, б.-м. відігнуті; верхні — по 4—6; приквіткові — лінійно- або довгасто-ланцетні, верхні з них — 2—3 *мм* завд., ±0,5 *мм* завш., гострокінцеві. Суцвіття розлоге; квітки на помітних, 2—2,5 *мм* завд., ніжках; віночок білий, 2,5—3 *мм* завд., голий, з широколійковидною, короткою, до 1 *мм* завд., трубочкою і 4 яйцевидно-ланцетними, нерідко закінченими дуже коротеньким тупуватим вістрям лопатями, майже вдвоє довшими за трубочку; стовпчики 0,5—1 *мм* завд.; зав'язь гола. Плодики 1,8—2 *мм* завд., голі, гладенькі, невиразно зморшкуваті. ♃. Цв. V—VIII.

Klok. (Клоков) в Бот. матер. герб. Ботан. ин-та АН СССР, XVIII (1957) 226, 227. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 266.

— *Galium campanulatum* Vill., Hist. pl. Dauph., II (1787) 326, № 15, tab. VII. — *G. glaucum* Jacq., Fl. Austr. (1772) 51, tab. XCI, non L. — *A. glauca* Bess., Enumer. pl. Volhyn. (1822) 7, № 155. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 10 pro min. parte. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 308, р. р. — *A. galioides* Ledeb., Fl. Ross., II, 1, p. p. haud M. B.

Рисунки: Vill., l. c.; Jacq., l. c.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 455.

На кам'янистих, переважно гірських, схилах, серед чагарників. — В Закарпатті, Прикарпатті та в західній частині Поділля, досить рідко.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, гора на півн. захід від Мукачева (Білик!), велика гора біля Мукачева (Игошина!); Виноградівський рн, Севлюш, гора (Білик!), окол. Виноградова (Игошина!); Ужгородський рн, Оноківці (Попов!), Холмець (Білик!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременецькі гори в окол. Кременця (Траутфеттер!, Коржинський!, Клоков і Заверуха!); Бережани, на північ від міста в горах (Міхельсон!). — Чер-

Рис. 28. Маренка дзвониковидна — *Asperula campanulata* (Vill.) Klok.

1 — нижня та верхня частини стебла; *2* — листок; *3* — квіт *4* — гілочка з плодиками.

нівецька обл.: Заставнівський рн, Луки — Стефанешті (Клоков і Артемчук!). — **З.Л.-С.** Поділля (Бессер!). — Станіславська обл.: Обертинський рн, Чортовець—Герасимів (Катіна!). — Тернопільська обл.: Заліщики (Клоков і Артемчук!); Максимівка Збаразького рну — Богданівка Підволочиського рну — Романівка Великоборківського рну, Богданівський ліс (Міхельсон).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (захід).

Загальне поширення: Середня Європа.

2847 (13). A. galioides M. B. — **Маренка підмаренникова.** Невиразно виявлений півкущик. Вся рослина сиза. Квітконосні стебла б.-м. численні, підведені, 15—45(80) *см* завв., на всьому протязі цілком голі і гладенькі. Середні стеблові листки звичайно по 6, рідко по 8 у кільці, часто з пазушними вкороченими гілочками, вузьколінійні або лінійно-шиловидні, 3—18(40) *мм* завд., 0,2—1,5 *мм* завш., на верхівці раптово відтягнуті в дуже коротке голчасте вістря, з б.-м. загорнутими на спідній бік краями, на поверхні голі, з країв дрібнощетинисто-пилчасті; нижні листки плоскуваті, довгасто-еліптичні, з тонким верхівковим вістрям, здрібнені. Суцвіття звичайно довгастоволотисте, 2,5—25(38) *см* завд., 0,5—11 *см* завш.; приквіткові листки еліптично-ланцетні, близько 1,5—2 *мм* завд.; квітконіжки 0,5—2,0 *мм* завд.; віночок дзвоникоподібний, близько 2,5—3,0 *мм* завд.; лопаті віночка яйцевидно-ланцетні, помітно коротші від широкої трубочки; пиляки довгасті, 0,4—0,5 *мм* завд.; стовпчики 0,5—0,9 *мм* завд., нерівні, з чималими головчастими приймочками. Плодики 1,9—2,3 *мм* завд., бурі, зморшкуваті. ♃. Цв. $\frac{2}{2}$ V—VII.

M. B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 101, non alior. Клоков в Ботан. матер. герб. Бот. ин-та АН СССР, XVIII, 2228. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 267.

В кам'янистих степах, на схилах і відслоненнях. — У гірській та передгірній частинах Криму звичайно.

Кр.З.С. Кримська обл.: Первомайський рн, Октябрське (Білик та Угляренко!), Саки (Шираєвський! — надто розгалужена форма). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Сарабузи (Зеленецький! — високорosла форма); Старо-Кримський рн, Планерське (Траншель!), Золоте Поле (Траутфеттер!), Старий Крим, г. Великий Агармиш (Юзепчук!), г. Голий Агармиш (Циріна!); Кіровський рн, Феодосія, гори Тете-Оба, Св. Іллі (Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Зеленецький! — високорosла форма, — О. та Б. Федченки!), Дубки (Андрєєв! — високорosла форма); Зуйський рн, Донська — Красний Крим (Яната!), Нова Мазанка (Яната!), Верхньо-Курганна (Дзевановський!); Білогірський рн, Олексіївка (Буш!), Каракуш (Васильєв! — високорosла і довголиста форми), Білогірськ, скеля Ак-Кая (Васильєв!), Білогірськ (Рубцов!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: район Севастополя, мис Феолент (О. та Б. Федченки!); Балаклавський рн, долина Ласпі (Буш!), Балаклава (Траншель!), Гористе (Арсеньєв!, Криштофович!); Куйбишевський рн, Соколине, г. Бойко (Дзевановський!); Сімферопольський рн, Долгоруковська яйла — Дружна (Карамишев!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі, під горою (Крейєр!), гори над Ялтою, Штангеївська стежка (Станков!), Байдарська яйла, на захід від Мердвеня (Симан-

Рис. 29. Маренка підмаренникова — *Asperula galioides* M. B.

1 — нижня та верхня частини стебла; *2* — листок; *3* — квітка.

ська!), Нікітська яйла — Нікіта (Станков!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, серединний хребет Чорної гори (Троїцький! — високорослa й довголиста форми), Чатир-Даг, нижнє плато (Пожидаєва!), середнє плато (Чернова!), Карабі-Яйла, г. Каратау (Привалова і Макарова! — високорослa форма), Кутузівка — Алушта (Буш! — високорослa форма). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, В. Масандра (Троїцький і Вульф!), Нікіта (Зеленецький!, Базінер!), Аю-Даг (Клоков!), Ялта (Гольде!), Ялта, Палікур (Гольде!), Масандра (Базінер!, Смирнов!), Масандра, л-во (Мілютін!), Нікітський ботанічний сад, мис Мартьян (Станков!), Вертушка — В. Масандра (Станков!), Сімеїз (Гольде!, Петунніков!), Новий Сімеїз (Ганешин!), Нікіта — Нікітська яйла (Юзепчук і Голубкова!), Верхній Міскор (Спригін!), Голуба Затока (Станков!), Краснокам'янка — Артек (Станков!), мис Мартьян — Гурзуф (Станков!), Алуштинський рн, Рибаче — Судак (Криштофович!); Судакський рн, Судак—Новий Світ (О. та Б. Федченки!), Судак (Стевен!, Криштофович!), Карадаг, долина (Сарандінакі!), Карадаг, г. Зуб (Рубцов і Привалова).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (у гірській та передгірній частинах півострова); Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Кримсько-кавказький нагірно-степовий ендем.

Примітка. Ухильні форми цього виду з дещо перехідними до *A. octonaria* Klok. ознаками зрідка зустрічаються, з одного боку, на яйлах, а з іншого, — на третій гряді, наприклад, в околицях Сімферополя, де вони, можливо, почасти мають гібридогенне походження. Ми відрізняємо високорослу форму — f. *elata* Klok. (Бот. матер. герб. Бот. ин-та АН СССР, XVIII (1957) 228), що має стебла до 60—80 *см* завв. і суцвіття до 38 *см* завд., але листки не довші 2—3 *см*, і довголисту — f. *dolichophylla* Klok., ц. м., з листками до 4 *см* завд., але не з таким високим стеблом. Поширена типова форма має коротенькі, до 2 *см* завд., листки. Такі ж форми зустрічаються і на Кавказі, хоч у кавказьких рослин листки загалом трохи довші, ніж у кримських.

2848 (14). A. octonaria Klok. — **Маренка восьмилисткова.** Трав'яниста сірувато-зелена, лише трохи сизувата рослина. Квітконосні стебла нечисленні (до 5) або іноді поодинокі, прямостоячі або від самої основи підведені, 25—112 *см* завв., 1—4 *мм* у діаметрі, круглясті або в нижній частині тупочотиригранні, з ледве випнутими білуватими ребрами, як і листки, цілком голі, гладенькі, б.-м. розгалужені. Стеблові листки (не рахуючи здрібнених прикореневих) вузьколінійно-шиловидні або -щетиновидні, 5—70 *мм* завд., 0,3—1,3 *мм* завш., відтягнуто-гострокінцеві, з загорнутими на спідній бік краями (при розварюванні не розгортаються), вздовж країв пилчасто-шорсткі; нижні листки в кільцях по 8, іноді по 10; верхні — по 6 і лише у верхній частині суцвіття по 4; здебільшого всі спрямовані скоса вгору; найбільш розвинуті листки на стеблі, не коротші 3 *см*; прикореневі листочки дрібні, лінійно-ланцетні, 4—7 *мм* завд., 0,3—0,5 *мм* завш., на час цвітіння зів'ялі; приквіткові — довгасто- або (рідше) лінійно-ланцетні, тонко загострені; верхні — 1—3 *мм* завд., 0,2—0,8 *мм* завш., плоскі. Загальне суцвіття звичайно майже щитковидне, рідше коротко-довгастоволотисте, розлоге, близько 3—40 *см* завд., 0,7—25 *см* завш.; квітконіжки 0,5—2,5 *мм* завд.; віночок дзвониковидний або широкодзвониковидний, 2—3 *мм* завд., бі-

Рис. 30. Маренка восьмилисткова — *Asperula octonaria* Klok.

1 — нижня част на стебла; *2* — верхня частина стебла з квітками; *3* — листок; *4* — квітка; *5* — плодик.

лий, голий; лопаті його яйцевидно-ланцетні, 1—1,8 *мм* завд., 0,7—1,3 *мм* завш., на верхівці стягнуті, але без помітного вістря, б.-м. відігнуті, до двох разів перевищують коротеньку і широку трубочку; пиляки коротко-довгасті, 0,5—0,8 *мм* завд.; стовпчики 0,3—0,6 *мм* завд., вільні. Плодики 1,5—2 *мм* завд., темно-бурі, гладенькі. ♃. Цв. V—VII.

Klok. (Клоков) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та АН СССР, XVIII (1957) 229. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 265.

— *A. galioides* M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 104, p. p. DC., Prodr., IV, 585, p. p. — *A. glauca* auct. non Bess.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 719 (sub: *A. glauca* Bess.). Герб. фл. УРСР, № 95 (sub: *A. glauca* Bess.).

В степах, на степових і кам'янистих схилах, іноді на сухих луках і по узліссях. — У південній частині Лісостепу і в Степу нерідко, заходить у північну частину Кримського півострова до передгір'їв.

З.Л.-С. На південному сході. — Вінницька обл.: Яришівський рн, Грабарівка (Білозір!, Янківський!). — Одеська обл.: Кодима (Шмальгаузен!); Котовський рн, Любомирка (Шмальгаузен!). — **П.Л.-С.** У південній частині нерідко. Північна межа відомого поширення проходить по лінії Умань—Черкаси. — **Л.Л.-С.** У південній частині нерідко до Лубен, Полтави, Харкова. — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Досить звичайно. — **П.С.** Мабуть, де-не-де зустрічається. **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Білогірський рн, Олексіївка (Буш!); Старо-Кримський рн, Золоте Поле (Траутфеттер!), Старий Крим, г. Агармиш, г. Шпиль (Ширіна!); Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, круча біля Сімферополя (Траншель!), Єленівка — Олексіївка (Буш!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон. (південь), Волзьк-Кам. (південь), Заволзьк., Бессараб. (південь), Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк., Крим (у степовій частині), наводиться також, мабуть помилково, для Верх.-Волзьк., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр. (Фл. СССР, XXIII, 266); Кавказ: Передкавк. (степова частина); Серед. Азія: Арало-Касп. (північ), Прибалх.

Загальне поширення. Степова зона Євразії від Добруджі до Балхаша. Поза межами СРСР відома тільки з степів північного сходу Балканського півострова.

Примітка. Взагалі дуже характерна рослина. Ухильні форми виникають при контакті з іншими представниками ряду порівняно рідко і мають, певно, гібридогенне походження. Відома з крейдяних відслонень по р. Дону особлива форма відрізняється від описаного виду гетерофілією (нижні листки плоскі, до 2,5 *мм* завш., верхні — згорнуті, дуже вузькі) та майже вдвоє більшими віночками (*A. Kalashnikovii* Klok., ined., ц. м.).

Ряд **4. Affrenae** Klok. Віночок тетрамерний, коротколійковидний, дрібний, з дуже короткою трубочкою та більш як удвоє довшими за неї лопатями, білий. Плодики густо опушені. Листки по 6—10 у кільцях, лінійно-щетиновидні. Багаторічні рослини.

До цього роду ми відносимо лише один, можливо гібридогенний, вид з ознаками перехідними до роду *Galium* L.

2849 (15). A. affrena K l o k. sp. nova in Addenda VIII, p. 457 — **Маренка надзвичайна.** Стебла в кількості кількох (до 6), зібрані в пучок, майже прямостоячі, до 50—85 *см* завд., круглясті, з невиразно випнутими ребрами, до самої верхівки дуже короткопухнасті (опушення донизу рідшає), від середини або нижче розгалужені. Листки вузьколінійно-щетиновидні, 3—40 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш., відтягнуто-гострокінцеві, щільно згорнуті на спідній бік, голі, вздовж країв пилчасто-шорсткі; нижні і середні стеблові листки зібрані по 8—10 у кільця, верхні (в суцвітті) та листки гілок — по 6. Суцвіття волотисто-щитковидне, досить густе; приквіткові листки (під останніми та передостанніми розгалуженнями суцвіття) лінійно-ланцетні, 1,25—2,5 *мм* завд., 0,25—0,5 *мм* завш., тонко загострені, плоскі; квітконіжки 0,25—1 *мм* завд., пухнасті; віночок білий, коротколійковидний, близько 1,75 *мм* завд. і 2,5 *мм* завш., з дуже короткою широкою трубочкою до 0,5 *мм* завд. і яйцевидними або довгасто-яйцевидними, 1,2—1,25 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш., тупувато загостреними, назовні та вниз відігнутими лопатями, трохи більш як удвоє довшими за трубочку. Стовпчики 0,5—0,75 *мм* завд., вільні; зав'язь і молоді плодики густо опушені коротенькими волосками. 4. Цв. VI—VIII.

На степових схилах. — Відоме лише з двох нижченаведених місцезнаходжень. Ареал нез'ясований.

П.З.С. Миколаївська обл.: Володимирівський рн, Володимирівська дослідна станція (Гринь!, Кожевников!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Міловський рн, заповідник «Стрілецький Степ» (О. Дубовик!).

Примітка. Загадкова форма, дуже відмінна в морфологічному відношенні від усіх інших видів роду. Можливо, є міжродовим гібридом *Asperula octonaria* K l o k. × *Galium ruthenicum* W i l l d. Через наявність хоч і дуже коротенької, але цілком виявленої трубочки віночка ми віднесли цю рослину до роду *Asperula* L., а не до *Galium* L. Від *G. ruthenicum* W i l l d., крім форми віночка, вона відрізняється характером суцвіття і білим (або майже білим) забарвленням квіток.

Рослина зібрана вперше в 1926 р. Кожевниковим (етикетка: «Николаевский окр., Владимировская дача, целина — «толока», часто; 27.VI 1926, Кожевников»), а вдруге у 1949 р. Гринем (етикетка: «Миколаївська обл., Володимирська дослідна станція; на цілинних схилах, 13.VII 1949, Ф. Гринь»).

Секція **6. Cynanchica** (F o u r r.) V. K r e c z. pro subgenere.

— Genus Cynanchica F o u r r. — Sect. Cynanchicae D C., p. p.

Суцвіття дихазіальні, різної форми, волотисті, щитковидні, майже головчасті або іноді несправжньокільчасті, з квітками майже сидячими або на помітних ніжках, нерідко скупченими на кінцях гілок у пучечки, обгорнуті приквітковими листками. Край чашечки нерідко з малопомітними, рідко з видовженими зубцями. Віночок лійковидний або трубчасто-лійковидний до майже булавовидного, рожевий, ліловий, голубуватий, білуватий (найчастіше) або жовтуватий, чотирироздільний, з лопатями коротшими за трубочку або майже рівними їй. Плодики зморшкуваті, вкриті кулястими або конічними горбочками, рідше пластинчастими лусковидними виростами, дуже рідко майже гладенькі. Листки вузько-

Рис. 31. Маренка надзвичайна — *Asperula affrena* Klok.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла; *3* — листок; *4* — квітка.

лінійні, загострені, завжди по 4 в кільці. Півкущики з дерев'янистим, розгалуженим кореневищем та численними квітконосними стеблами.

До секції Cynanchica (F o u r r.) V. K r e c z. належить понад 100 видів, поширених по всьому Середземномор'ю та в країнах, що прилягають до нього з півночі і сходу. Вона, мабуть, цілком заслуговує на виділення зі складу збірної *Asperula* L. в окремий самостійний рід.

Р я д **1. Eucynanchicae** V. K r e c z. Майже цілком трав'янисті рослини або типові півкущики, що утворюють дернинки. Стеблові листки вузьколінійні до майже шиловидних, плоскі або з загорнутими на спідній бік краями; приквіткові листки здебільшого довгасто-ланцетні, дрібні, коротші за квітки і плодики. Суцвіття волотисте; квітки на помітних, коротких ніжках. Віночки білуваті, лійковидні або трубчасто-лійковидні, дрібні або невеликі (2,25—4,5 *мм* завд.), з довгасто-ланцетними, тупувато загостреними лопатями, що майже дорівнюють трубочці, густо вкриті дрібними щетинками; лопаті віночка з малопомітними мозолистими закінченнями. Стовпчики 0,5—2 *мм* завд., вгорі вільні, з головчастими приймочками. Плодики дрібні, 1,5—2,25 *мм* завд., дрібногорбочкуваті.

Середньоєвропейський і почасти східноєвропейський ряд. До нього, крім наших, належить ще кілька західноєвропейських гірських видів.

2850 (16). A. semiamicta K l o k. — **Маренка напіводягнена.** Коротко здерев'янілий при основі, сірувато-зелений півкущик; стебла досить численні, підведені 30—45 *см* завв., дуже галузисті, але з мало розчепіреними гілками, в нижній частині разом із листям густо опушені короткими щетинистими волосками, часто сіруваті від опушення, тільки вище середини голі і гладенькі, як і верхні листки. Прикореневі листочки еліптичні до оберненояйцевидних і довгасто-оберненояйцевидних, 2,5—5 *мм* завд., 1,25—2 *мм* завш., до основи черешковидно звужені, на верхівці коротко і тупувато загострені; середні стеблові — від лінійно-довгастих (нижні) до вузьколінійних, 10—43 *мм* завд., 1,25—1,5 *мм* завш., гострокінцеві; верхні — (в суцвітті) лінійно- або довгасто-ланцетні, 2,5—8 *мм* завд., 0,6—1 *мм* завш., загострені, голі і по краю гладенькі; приквіткові — довгасто- або яйцевидно-ланцетні, близько 2 *мм* завд., 0,6—0,75 *мм* завш., тонко загострені, гладенькі. Суцвіття вузьковолотисте, з численними, недовгими гілочками; квітки на коротких або малопомітних ніжках; віночок лійковидний, 2,25—2,75 *мм* завд., з довгасто-ланцетними, тупувато загостреними лопатями, близько 1,25 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш., густо вкритий дрібними, але помітними щетинками; пиляки близько 1 *мм* завд.; стовпчики до 1,5 *мм* завд. Плодики 1,5—2 *мм* завд., дрібногорбочкуваті. ♃. Цв. VI—VIII.

K l o k. (К л о к о в) in Addenda Fl. URSS, XXIII (1958) 223; во Фл. СССР, XXIII, 223.

На кам'янистих відслоненнях. — Тільки в Західному Лісостепу, по Дністру та його притоках, рідко.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщицький рн, по Дністру на захід від Заліщиків (Артемчук!); Борщівський рн, проти Монастирок по р. Серету (Гринь!), Студениця на Дністрі (Кесслер і Чугаєвич!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (вказані місцезнаходження).

Загальне поширення. Подільський ендем.

Примітка. Рідкий і, мабуть, реліктовий вид. За нашими спостереженнями, зустрічається разом із *A. cynanchica* L., але ніяких перехідних форм між обома видами при цьому не утворюється. Ознаки *A. semiamicta* Klok., порівнюючи з *A. cynanchica* L., мають більш архаїчний характер (наявність опушення, редукованого в останнього виду).

2851 (17). A. cynanchica L. — Маренка рожева. Майже цілком трав'яниста, яскраво-зелена рослина; стебла в кількості кількох або численні (рідше), підведені або висхідні, 15—60 *см* завв., досить тонкі, звичайно б.-м. вигнуті, розчепіреногалузисті починаючи нижче або (рідше) вище середини, в нижній частині шорсткі або шорстко-дрібнощетинисті, вище — голі і гладенькі, порівняно густо улиснені. Прикореневі листочки від яйцевидно-півкруглих до видовжено-еліптичних або довгасто-оберненояйцевидних, 0,75—6 *мм* завд., 0,5—2 *мм* завш., черешковидно звужені до основи; середні стеблові листки вузьколінійні 9—50 *мм* завд., 0,75—2 *мм* завш., частіше до 30—35 *мм* завд. і 1,25—1,5 *мм* завш., плоскі або плоскуваті з ледве загорнутими наспід краями, до основи трохи звужені, гострокінцеві, нижче розміщені з них — по краю трохи шорсткі, решта — гладенькі; приквіткові листки лінійно- або довгасто-ланцетні, 1,25—2,5 *мм* завд., 0,3—0,75 *мм* завш., часто з кінцевим вістрячком. Суцвіття волотисте; квітки на дуже коротеньких або більш помітних, до 2—3 *мм* завд., ніжках; віночок трубчасто-лійковидний, 3—4,5 *мм* завд., білий або невиразно рожевий, шорстко опушений дуже дрібними малопомітними волосками, з довгасто-ланцетними, тупувато загостреними, б.-м. відігнутими лопатями 1,5—2,25 *мм* завд., близько 0,6 *мм* завш.; лопаті приблизно дорівнюють трубочці. Стовпчики 1—2 *мм* завд., вгорі або майже від основи — вільні. Плодики 2—2,5 *мм* завд., густо вкриті дрібними, пухирцевидними горбочками. 4. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 104. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 9 excl. var., р. р. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 309, р. р. Клоков во Фл. СССР, XXIII, 224.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2230; Fl. Hung. exsicc., № 687

На степових і кам'янистих схилах, сухих луках, узліссях, лісових галявинах. — Переважно в лісостеповій частині Української РСР (за винятком Донецького Лісостепу).

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегове (Білик!); Виноградівський рн, Шаланки (Гринь!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Пачоський!, Копачевська!, !!, Заверуха!); Заліщики (Котов!). — Ровенська обл.: Вербський рн, Пирятин (Пачоський!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Шмальгаузен!, Семенкевич! та інші колектори!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!). — **В.Л.-С.** Волинська

Рис. 32. Маренка рожева — *Asperula cynanchica* L.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — квітка; *4* — плодик.

обл.: Володимир-Волинський (Пачоський!). — З.**Л.-С.**, **П.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Можливо зустрічається в північній частині району. — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Доманівський рн, Богданівський радгосп (Гринь!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Ново-Василівський рн, Воскресенка (Сабалдир!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр. (південь), Верх.-Волзьк. (південь), Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Бессараб. (північ), Причорн. (північ), Ниж.-Дон. (північ).

Загальне поширення. Середня Європа, вказані райони Європейської частини СРСР.

Примітка. *A. cynanchica* L. досить мінлива в своїх зовнішніх ознаках. Східні вузьколисті її форми, що, мабуть, належать до окремої раси, неправильно визначались за *A. cynanchica* var. *elongata* Stev. Зростаючи на кам'янистому субстраті, рослина характерно змінює свій загальний вигляд, утворюючи кущики. На думку В. І. Кречетовича, в північній частині Західного Лісостепу зустрічається, крім того, особлива петрофільна раса, близька до *A. cynanchica* L. s. str., але габітуально схожа з *A. exasperata* V. Krecz. або з *A. tephrocarpa* Czern. Серед матеріалу, що зберігається в Києві, ми її екземплярів не виявили і наводимо її короткий опис, складений за автентичними екземплярами кілька років тому в Ленінграді.

A. Michelsonii V. Krecz. in herb. Хржановський у Визн. росл. УРСР (1950) 309. — **Маренка Міхельсона.** Півкущик близько 8 *см* завв., утворює щільну подушковидну дернину. Окремі квітконосні стебла до 12 *см* завв., в нижній частині шорсткі. Листки 1,5—20 *мм* завд., 0,75—1,5 *мм* завш.; прикореневі — довгасто-еліптичні, нижні—вкорочені, середні стеблові — вузьколінійні, в нижній частині стебла зібрані по 4 в кільця, вище — супротивні; приквіткові — довгасто-ланцетні, загострені. Квітки в пучечках по 3; віночок 3—3,25 *мм* завд., білий, всередині з фіолетовим відтінком; трубочка його вузенька, коротша за відгин; лопаті відгину видовжені, лінійно-довгасті, опушені дрібними гострувatими щетинками. Плодики близько 2 *мм* завд., достиглі — темно-бурі, вкриті гострувatими горбочками.

Тип виду: Тернопільська обл.: Збараж, вапнякова гора, 18.VIII 1915, зібрав Міхельсон, зберігається в Ленінграді.

Таксономічне значення цієї своєрідної форми не зовсім ясне, але вона, в усякому разі, потребує додаткового вивчення.

2852 (18). A. creticola Klok. — **Маренка крейдяна.** Сірувато-зелений півкущик, що утворює нещільні дернинки; стебла численні, висхідні, 13—30 (40) *см* завв., в нижній частині б.-м. помітно шорстко-дрібнощетинисті, вище середини голі і гладенькі, як і верхні листки, від середини або нижче — розчепіреногалузисті. Прикореневі листочки яйцевидно-трикутні або довгасті, 0,5—4 *мм* завд., 0,75—1 *мм* завш., б.-м. шорсткі; середні стеблові листки лінійно-шиловидні, 7—26 *мм* завд., 0,25—0,75 *мм* завш., загострені або гострокінцеві, з загорнутими на спідній бік краями; приквіткові — довгасто- або лінійно-ланцетні, 2—2,5 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш., гладенькі. Суцвіття волотисте, з розчепіреними гілками; квітки на коротких, але помітних ніжках; віночок лійковидний, 2,5—3 *мм* завд., з відігнутими назовні і трохи вниз довгасто-ланцетними лопатями 1,25—1,75 *мм* завд., приблизно рівними трубочці, білуватий, шорстко-дрібнощетинистий. Плодики близько 1,75 *мм* завд., дрібногорбочкуваті. 4. Цв. VI—VIII.

Klok. (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXII (1958) 694; во Фл. СССР, XXIII, 225.

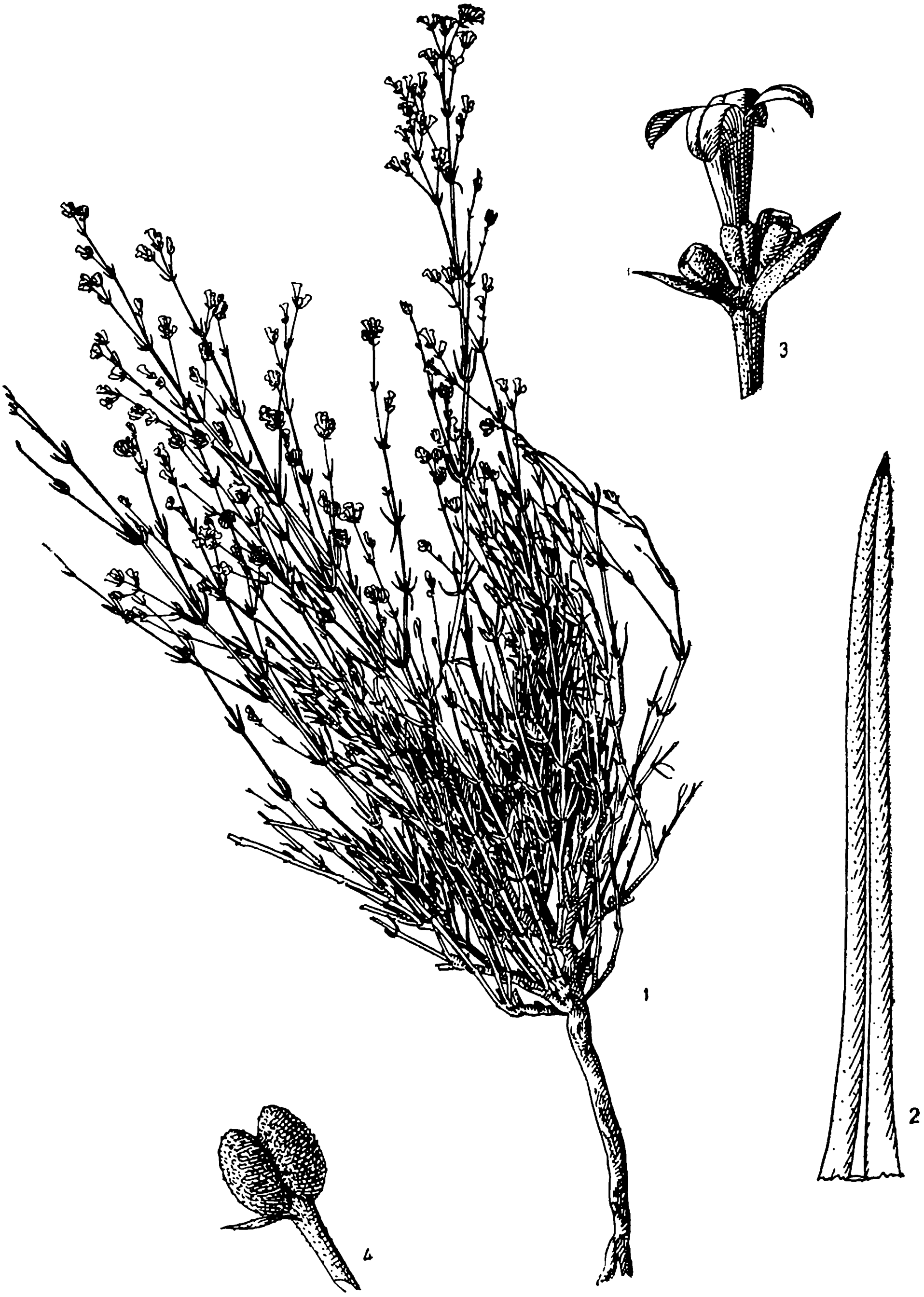

Рис. 33. Маренка крейдяна — *Asperula creticola* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — гілочка суцвіття з квіткою; *4* — плодик

— *A. exasperata* Хржановський у Визн. росл. УРСР (1950) 309, p. p., non V. Krecz. — *A. tephrocarpa* М. Попов и Хржановский в Бюлл. Моск. о-ва исп. природы, серия биологии, L, 5—6 (1945) 96, p. p.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1668 (sub *A. cynanchica* var. *elongata* Stev. — частина виданих зразків належить до вузьколистої форми *A. cynanchica* L.).

На крейдяних, мергелистих і вапнякових схилах. — В Донецькому Лісостепу та в північній частині Лівобережного Злаково-Лучного Степу розсіяно.

Д.Л.-С. В північній частині разом із *A. tephrocarpa* Czern., але на більш задернованих місцях. Просувається далі на південь і схід. — Сталінська обл.: Краматорськ (Таліев!); Амвросіївський рн, Білоярівка—Успенка (!), Катеринівка (!), Білоярівка (!). — Луганська обл.: Ново-Світлівський рн, Макарів Яр (Постригань!), Підгірний (Підоплічка!); Краснодонський рн, Ізварине (Постригань!). — **Л.З.-Л.С.** В басейні Дінця разом із *A. tephrocarpa* Czern.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Дон. (південний захід), Причорн. (схід), Ниж.-Дон. (північ).

Загальне поширення. Вказані райони Європейської частини СРСР. Східнопонтичний ендем («танаїський», за термінологією Є. М. Лавренка).

Примітка. Цей вид за всіма ознаками займає середнє місце між облігатним кретофілом *A. tephrocarpa* Czern. і лучно-степовою *A. cynanchica* L. (точніше близькою до цього виду східною, ще не описаною, вузьколистою расою). Від *A. tephrocarpa* Czern. він завжди відрізняється голими і гладенькими у верхній частині стеблами. Сам В. М. Черняєв збирав *A. creticola* Klok., але ніколи не визначав її за *A. tephrocarpa* Czern. *A. creticola* Klok. зустрічається разом із *A. tephrocarpa* Czern. і *A. cynanchica* L. s. l. на крейдяних відслоненнях, займаючи проміжні позиції на схилі. *A. cynanchica* L. росте у верхній або в найнижчій частині схилу, на задернованих місцях, *A. tephrocarpa* Czern. — переважно в середній, на найбільш оголених місцях, але на півдні вона виходить поза межі ареалу обох видів і зустрічається разом із *A. rumelica* Boiss. Дуже можливо, що *A. creticola* Klok. має гібридогенне походження, хоч це припущення ніяк не можна вважати за доведене. В усякому разі, вона являє собою цілком стабільну й ареальну расу незалежно від походження.

Саме неуважне ставлення до цього проміжного виду старих флористів і приводило їх до поверхового висновку про те, що *A. cynanchica* L. і *A. tephrocarpa* Czern., відомі раніше під неправильною назвою *A. supina* auct., поєднані між собою безперервним рядом перехідних форм. У цьому ряді є дві виразні перерви: між *A. cynanchica* L. і *A. creticola* Klok. і між останньою та *A. tephrocarpa* Czern.

2853 (19). A. tephrocarpa Czern. in herb. ex M. Pop. et Chrshan. p. p., emend. Klok. — **Маренка сіроплода.** Сірувато-зелений півкущик, утворює щільні, часто подушковидні дернинки; квітконосні стебла дуже численні, висхідні, 3—20 *см* завд., не дуже тонкі, на всьому протязі до самої верхівки б.-м. помітно шорстко-дрібнощетинисті, лише в верхній частині розгалужені, густо улиснені. Прикореневі листочки від яйцевидно-трикутних, тупих до коротко-довгастих, тупувато загострених, 1—3 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., шорстко-дрібнощетинисті; середні стеблові листки вузьколінійно-шиловидні, 5—17 *мм* завд., 0,25—0,75 *мм* завш., з загорнутими на спідній бік краями, коротко загострені, б.-м. шорсткі, трохи звужені до основи (принаймні нижче розміщені); верхні (в суцвітті) — довгасто-ланцетні, до 4 *мм* завд.

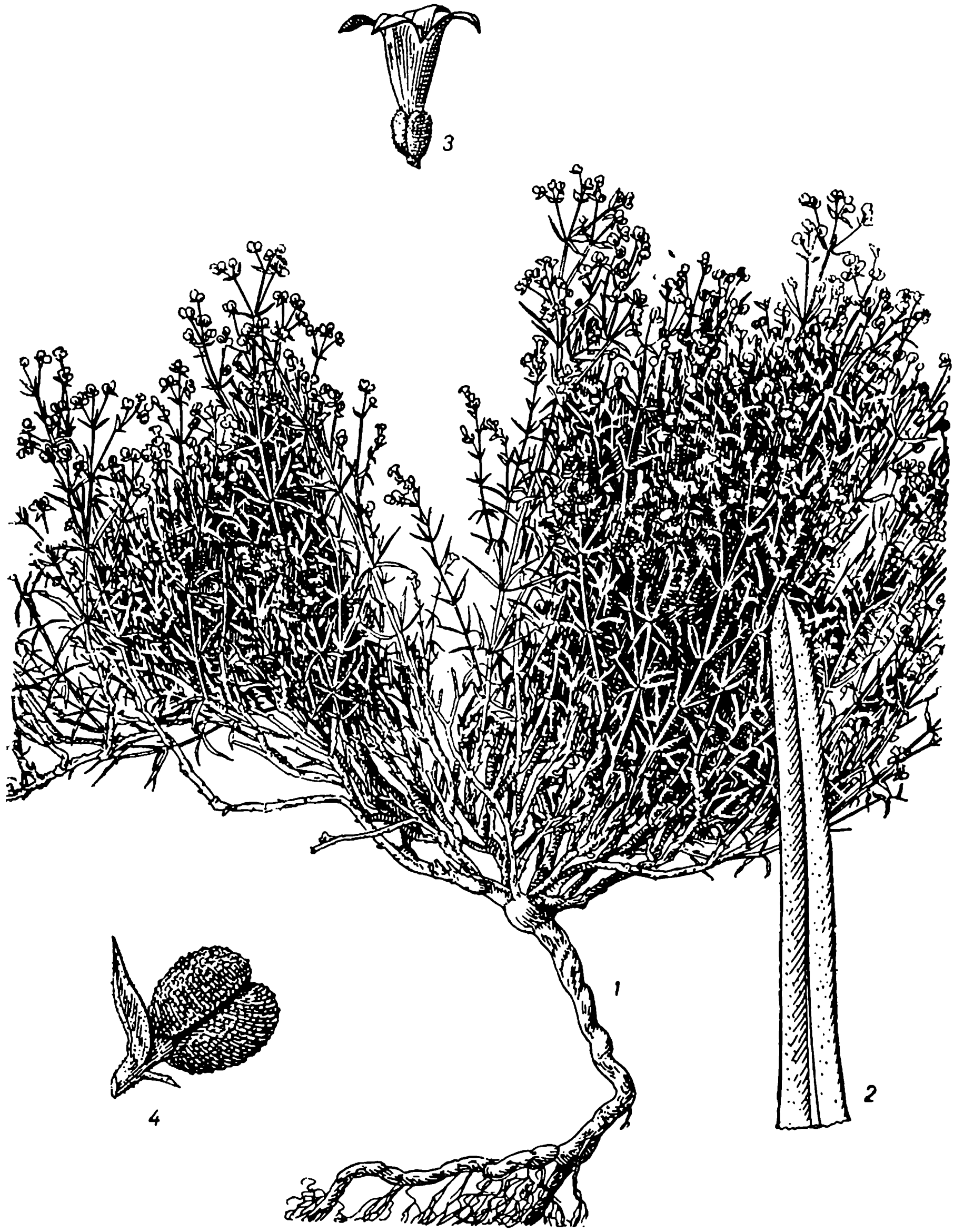

Рис. 34. Маренка сіроплода — *Asperula tephrocarpa* C z e r n.

1 загальний вигляд; *3* *4* плодик.

і 1,1 *мм* завш., гострокінцеві, шорсткі; приквіткові — довгасто- або лінійно-ланцетні, 1—3 *мм* завд., 0,2—0,75 *мм* завш., теж гострокінцеві і шорсткі. Суцвіття коротковолотисте; квітки на дуже коротких, нерідко малопомітних ніжках, б.-м. скупчені на кінцях розгалужень суцвіття; віночок лійковидний, 3—3,75 *мм* завд., з дуже відігнутими назовні та вниз довгасто-ланцетними, тупувато загостреними лопатями 1,5—2 *мм* завд., приблизно рівними трубочці, білуватий, шорстко-дрібнощетинистий; пиляки довгасті, близько 1 *мм* завд.; стовпчики 0,5—1 *мм* завд., вище середини вільні. Плодики 1,75—2 *мм* завд., темно-бурі, густо вкриті дрібними білуватими пухирцевидними горбочками; півплодики зігнуті. ♃. Цв. V—IX.

Czern. in herb. ex M. Pop. et Chrshan. в Бюлл. Моск. о-ва исп. природы, серия биологии, L, 5—6 (1945) 96, p. p., emend. Klok. во Фл. СССР, XXIII (1958) 226 et Addenda, XXII, 695.

— *A. exasperata* Хржановський у Визн. росл. УРСР, 309, non V. Krecz. sensu proprio.

Рисунки: Флора СССР, XXIII, табл. XII, рис. 2.

На крейдяних відслоненнях. — В північній частині Донецького Лісостепу та в північно-східній Лівобережного Злаково-Лучного Степу, по правому берегу Дінця (від Ізюма на схід) та його притоках — Вовчій (околиці Вовчанська), Осколу (від Куп'янська на північ), Красній, Айдару, Євсугу, Деркулу, Торцю, Бахмутці та ін.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Беніке!), Сидорове (Ширяєв!, Козлов!), Райгородок (Ширяєв!); Артемівський рн, окол. Артемівська (Черняєв!, Лавренко!, Оксіюк!); Ямський рн, проти ст. Яма (Білик!). — Луганська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка (Котов!); Попаснянський рн, Нижнє (!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанськ (Заблоцький!); Дворічанський рн, Дворічна (Лавренко!, Гринь і Романова!, Беніке!), Кам'янка (Котов і Карнаух!); Куп'янськ (!!); Ізюм (Центилович!). — Луганська обл.: Нижньодуванський рн, Верхня Дуванка (Лавренко!); Сватове (Барбарич і Денчик!); Містки (Сова!); Білолуцький рн, Осикове (Шираєвський!), Нова Біла (Ширяєв!); Ново-Псковський рн, Ново-Псков (Косець!), Закотне (Шираєвський!); Старобільський рн, Старобільськ (Шираєвський!), Балакирівка (!); Біловодський рн, Баранівка (Черняєв!); Міловський рн, Калмиківка (Лавренко і Зоз!). — Сталінська обл.: Краснолиманський рн, Святогорськ (Беніке!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Дон. (на південно-західній межі), Причорн. (на північно-східній межі), Ниж.-Дон. (північ).

Загальне поширення. Обмежується вказаними районами Європейської частини СРСР. Східнопонтичний ендем басейну р. Дону («танаїський»).

Примітка. Сам В. М. Черняєв не опублікував опису свого виду, але розумів його цілком точно, залишивши автентичний матеріал з власноручними етикетками з околиць Корочі та з території колишнього Старобільського повіту. За тип виду ми приймаємо екземпляри з етикеткою: «*Asperula tephrocarpa* Czern. in cretaceis, Баранівка. Augusto 1849», вважаючи таким чином за класичне місцезнаходження цього виду околиці Баранівки Біловодського району Луганської області (басейн р. Деркулу). Інші екземпляри цього виду, зібрані в кол. Старобільському повіті

того ж 1849 р., В. М. Черняєв позначив назвою *A. leucocarpa* Czern., яка потім не повторювалась. Він, очевидно, спинився на першій назві.

М. Г. Попов і В. Г. Хржановський відновили гербарний вид Черняєва в занадто широкому і безперечно штучному розумінні, об'єднавши під назвою *A. tephrocarpa* Czern. принаймні 3—4 види, належні до двох різних рядів.

Волзький крейдяний вид *A. exasperata* V. Krecz., що помилково наводився для Української РСР замість цього виду, належить до іншого, східного, ряду Petraeae Klok. і дуже добре відрізняється від *A. tephrocarpa* Czern. голими і дрібнішими віночками та крупнішими жовтувато-бурими плодиками (Фл. СССР, XXIII, 227—228)

Ряд 2. Supinae Klok. Невеликі півкущики з неплідними пагонами, утворюють щільні дернини. Стеблові листки вузьколінійні, досить короткі, плоскуваті; прикві́ткові — порівняно великі, перевищують плодики, здебільшого яйцевидно-ланцетні, з зазубленими краями. Суцвіття щитковидне; квітки майже сидячі, скупчені на кінцях нечисленних гілок суцвіття в щільні головчасті пучечки, обгорнуті приквітковими листками Віночки невеликі, блідо-рожеві, з дрібнощетинистою або голою і майже гладенькою трубочкою і голими довгасто-яйцевидно-ланцетними лопатями, що приблизно за довжиною дорівнюють трубочці. Стовпчики коротенькі (до 1 *мм* завд.). Плодики 1,5—2 *мм* завд., дрібногорбочкуваті.

Ендемічний для Гірського Криму ряд.

2854 (20). A. supina M. B. — **Маренка полегла.** Півкущик із розвинутими неплідними пагонами, утворює досить щільні дернинки. Рослина в молодших частинах темно-зелена, в старіших — жовтувато-зелена. Квітконосні стебла підведені або косо висхідні, майже полеглі, близько 10—12 *см* завв., з міжвузлями до 1—1,5 *см* завд., не дуже тонкі (близько 1 *мм* завт.), на всьому протязі шорстко-дрібнощетинисті, з трохи розрідженим угорі опушенням, від середини або нижче вилчасто або трійчасто розгалужені, з гілками спрямованими скоса вгору, порівняно густо улиснені. Прикореневі листочки довгасто-ланцетні, тупуваті, дрібні, майже не зберігаються на час цвітіння; стеблові листки вузьколінійні до вузьколінійно-ланцетних угорі, 3—12 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш. (при основі), гострокінцеві, шорсткуваті, з випнутою на спідньому боці товстою жилкою і дуже вузенькими смужками тканини вздовж неї, по краю шорстко-дрібнощетинисті, б.-м. відігнуті від стебла, але майже прямі; приквіткові — довгасто-яйцевидно-ланцетні, 2—3 *мм* завд., 0,8—1,3 *мм* завш., на верхівці тонко загострені, по краю в нижній частині неправильно дрібнопилчасті. Гілки суцвіття дещо розчепірені; квітки сидячі або майже сидячі, скупчені на кінцях останніх розгалужень суцвіття по 5—9 у щільні головчасті пучечки, обгорнуті приквітковими листками; віночок лійковидний, 2,5—3 *мм* завд., з відігнутими, довгасто-яйцевидно-ланцетними, тупуватими лопатями 1,3—1,5 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., блідо-рожевий; трубочка його порівняно широка, густо-дрібнощетиниста; лопаті голі і гладенькі, з малопомітним мозолистим закінченням; стовпчики, близько 0,5 *мм* завд.; пиляки довгасті, близько 1 *мм* завд. Плодики 1,5—2 *мм* завд., дрібногорбочкуваті. ♃. Цв. VI—VIII.

M. B., Fl. taur-cauc., I (1808) 101; III (1819) 103. D C., Prodr., IV, 383, quoad plantam tauricam. Клоков во Фл. СССР, XXIII, 229.

— *A. cynanchica* β. *supina* (M. B.) Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю. Р., II, 9, p. p.

Рисунки: Фл. СССР, XXIII, табл. XIII, рис. 2.

На крейдяних схилах. — Тільки в Кримському Лісостепу, рідко.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Білогірський рн, окол. Білогірська (Біберштейн!, Васильєв!, Дзевановський!, Юзепчук!, !!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (відоме лише з крейдяних відслонень району Білогірська).

Загальне поширення. Вузький ендем.

Примітка. Справжнє розуміння цього виду з'ясував С. В. Юзепчук (1951).

2355 (21). A. caespitans Juz. — **Маренка дерниста.** Темно-зелений співкущик із численними густо улисненими неплідними пагонами. Квітконосні стебла з лежачої основи косо висхідні або підведені, 5—15 (25) *см* завв., тонкі (0,4—0,7 *мм* завт.), з міжвузлями до 0,8—3 *см* завд., на всьому протязі (f. *hirtella* Klok.) або іноді лише під вузлами (рідкісніша, формально типова форма) дуже коротковолосисті, вгорі — вилчасто або трійчасто розгалужені. Прикореневі листки від коротко-довгастих, тупих до довгасто-ланцетних, тупувато загострених, 1—3 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., з гладенькими краями, перевищують відповідні дуже вкорочені міжвузля; стеблові — вузьколінійні до вузьколінійно-ланцетних угорі, 3—11 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш. (при основі), з потовщеною на спідньому боці жилкою і дуже вузькими смужками тканини обабіч неї, по краю шорстко-дрібнощетинисті або, як і стебло, дуже коротковолосисті, іноді опушені також і зісподу по жилці; приквіткові — довгасто- або яйцевидно-ланцетні, 2—4,5 *мм* завд., 0,8—2 *мм* завш., тонко загострені, по краю б.-м. зазублені і голі або іноді дрібновійчасті. Суцвіття стисле; квітки сидячі або майже сидячі, скупчені по 3—9 на кінцях гілок першого порядку в щільні, нерідко майже головчасті пучечки; таких пучечків у всьому суцвітті нерідко лише 3, і вони дуже зближені на верхівці стебла, утворюючи спільний рідкуватий пучок; віночок трубчасто-лійковидний, 3,5—5 *мм* завд., з довгасто-яйцевидними або довгасто-яйцевидно-ланцетними, тупувато загостреними лопатями 1,5—2,5 *мм* завд., 0,8—1 *мм* завш., що під час цвітіння б.-м. відігнуті назовні та вниз, рожевий з білуватими мозолистими закінченнями лопатей; трубочка віночка густо- чи розсіяно-дрібнощетиниста; лопаті по краю голі; стовпчики 0,5—1 *мм* завд., вгорі вільні; пиляки близько 1 *мм* завд. Плодики близько 2 *мм* завд., вкриті дрібними тупими горбочками. ♃. Цв. VI—VIII.

Juz. (Юзепчук) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та АН СССР, XIV (1951). 35. Клоков во Фл. СССР, 230.

— *A. supina* auct. fl. taur. pro max. parte, non M. B.

Рисунки: Юзепчук, ц. м., рис. 35.

На високих центральних яйлах Гірського Криму, дуже звичайно.

Кр.З.-Л.С. Кримська обл.: Старо-Кримський рн, Старий Крим, г. Агармиш (Циріна!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петринська яйла (Вульф!, Симанська!, Ваньков!, Чернова!, Халіков!, !!), Ай-Петрі, яйла (Чернова!), Ай-Петрі (Арсеньєв!, Астахова! Пожидаєва!), Нікітська яйла (Симанська!, !!), нижче Нікітської яйли (Вульф!), яйла над Гурзуфом (Станков і Вульф!, Григор'єв!), Оползневе — яйла — Соколине, на яйлі (Зеленецький!), над Пендикулем (Гольде!), Гурзуфська яйла, Мемір-Хау (Чернова!, Симанська!), Ай-Васильська яйла, Кемаль—Егерек (Чернова!, Симанська!), Гурзуфське сідло (Пожидаєва!), Узенбашська стежка на півд. схилі (Виставська і Станков!), під Ай-Васильською яйлою, на схід від г. Лопата (Станков!); Алуштинський рн, Демерджі-Яйла, західний схил (Чернова!!), Карабі-Яйла (Привалова і Макарова!), Кримський державний заповідник, кордон Алабач (Чернова!, !!), схил біля яйли, хр. Веселий (Поплавська!), Бабуган-Яйла (Малєєв!, Станков!, Пожидаєва!), г. Роман-Кош (Пожидаєва!, Дзевановський!, Котов!), Чатир-Даг (Косинський!, Дзевановський!, Вульф!, Котов!), Демерджі-Яйла (Вульф!, Котов!), г. В. Чучель (Вульф!, Котов!), г. Каратау (Привалова і Макарова!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, яйла біля Голубої Затоки (Ганешин!); Судакський рн, Карадаг (Привалова і Макарова!, Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гори).

Загальне поширення. Ендем Гірського Криму (яйлинський).

2856 (22). A. Tranzchelii Klok. — **Маренка Траншеля.** Жовтувато-зелений півкущик з численними, густо улистненими неплідними пагонами, що утворює досить щільні дернинки. Квітконосні стебла з лежачої або косо висхідної основи підведені, 10—20 *см* завв., з міжвузлями до 2—4 *см* завд., не дуже тонкі (близько 1 *мм* завт.), голі і гладенькі на всьому протязі або іноді лише при основі помітно шорсткі, вгорі — вилчасто або трійчасто розгалужені. Прикореневі листки лінійно- або довгасто-ланцетні, 2—3,5 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., тупуваті або б.-м. загострені; стеблові — вузьколінійні до вузьколінійно-ланцетних, 4—14 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., гострокінцеві або на верхівці відтягнуті в коротеньке вістря, плоскуваті або з дещо загорнутими на спідній бік краями, по краю трохи шорстко-дрібнощетинисті, але верхні — гладенькі; приквіткові — довгасто-яйцевидно-ланцетні, 2—4 *мм* завд., 0,8—1,5 *мм* завш., тонко загострені, по краю дрібно- й неправильно-зубчасті. Суцвіття стисле; квітки майже сидячі або на дуже коротеньких (± 0,5 *мм* завд.) малопомітних ніжках, скупчені на кінці гілок першого порядку по 5—9 у компактні, майже головчасті пучечки або (рідше) в трохи менш густі пучечки на кінцях гілок другого порядку; віночок лійковидний, близько 4,5 *мм* завд., з відігнутими назовні і вниз довгасто-яйцевидно-ланцетними (язичковидними), тупуватими або тупими лопатями близько 2,5 *мм* завд. і 1—1,3 *мм* завш., блідо-рожевий, з білуватими мозолистими закінченнями лопатей; трубочка віночка досить широка, трохи шорстка (від конічних сосочків) або майже гладенька; лопаті гладенькі; стовпчики 0,5—1 *мм* завд., до основи вільні; пиляки близько 1—1,3 *мм* завд.; зав'язь дрібногорбочкувата. ♃. Цв. VI—VII.

Klok. (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXII. (1958) 697; во Фл. СССР, XXIII, 231.

На скелях та осипах. — Тільки в гірській частині Криму, переважно на південному схилі гір.

К.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Гурзуфська яйла (Симанська!); яйла біля Шипеко (Траншель!). Над Пендикулем (Гольде!); Алуштинський рн, Чатир-Даг (О. Федченко!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, окол. Ялти, Іссаф на р. Утутан (Траншель!), біля Ялти, Штангеївська стежка (Траншель!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (південний схил гір).

Загальне поширення. Ендем Гірського Криму (південно-бережний).

Ряд **3. Stevenianae** Klok. Коротко здерев'янілі півкущики. Квітконосні стебла порівняно високі (25—65 *см*), в нижній частині разом з листками бархатисто опушені. Середні стеблові листки лінійно-шиловидні, видовжені (до 35—45 *мм* завд.), з загорнутими на спідній бік краями; приквіткові — довгасто- або лінійно-ланцетні, дрібні. Суцвіття волотисте; квітки на помітних ніжках; віночки жовтувато-блідо-рожеві, трубчасто-лійковидні, порівняно великі, 4,5—8 *мм* завд., з видовженою (не коротше 3 *мм*) трубочкою і вкороченими (в 2—4 рази коротшими) лопатями. Стовпчики 2—3,5 *мм* завд. Плодики до 2,25 *мм* завд., вкриті дрібними тупими горбочками.

Кримсько-передкавказькі види, що зустрічаються також на північному узбережжі Чорного і Азовського морів. Філогенетичні зв'язки ряду безперечно східносередземноморські, але ближче не з'ясовані.

2857 (23). A. Stevenii V. Krecz. — **Маренка Стевена.** Сірувато-зелений півкущик, з укороченими дерев'янистими розгалуженнями головної осі, без розвинутих неплідних пагонів; квітконосні стебла від основи підведені або майже прямостоячі, 25—65 *см* завв., порівняно тонкі, тупочотиригранні, в нижній частині — бархатисто-пухнасті (від гострих, коротких, близько 0,25 *мм* завд., досить м'яких волосків), вище середини — голі і гладенькі або майже гладенькі, вгорі — вилчасто й трійчасто розгалужені, з численними, недовгими або вкороченими гілочками, негусто улиснені. Прикореневі листочки від яйцевидно-півкруглих до еліптичних, помітно звужених до основи, 1—3 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., опушені; середні стеблові листки лінійно-шиловидні, 8—35 *мм* завд., 0,5—1,5 *мм* завш., коротко загострені, з загорнутими на спідній бік краями; нижче розміщені з них — опушені, як стебло, решта — голі; верхні листки (в суцвітті) лінійно- або довгасто-ланцетні, 2—5 *мм* завд., 0,3—0,75 *мм* завш., тонко загострені, голі і гладенькі (також і по краю); приквіткові — такої ж форми або трохи більш розширені при основі, 1,5—2,25 *мм* завд., 0,3—0,4 *мм* завш., по краю гладенькі. Суцвіття волотисте, нешироке; квітки на коротких, 0,5—1,5 *мм* завд., товстуватих ніжках, розміщені на кінцях

Рис. 35. Маренка Стевена — *Asperula Stevenii* V. Kreez.

1 — нижня частина стебла, *2* — верхня частина стебла з квітками; *3* — листок; *4* — квітка.

коротеньких гілочок суцвіття по (1)2—3; віночок трубчасто-лійковидний, 5,5—7(8) *мм* завд., з лише трохи відігнутими, довгасто-яйцевидними або яйцевидними, тупими лопатями 1—2 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш., у 2,5—4 рази коротшими за трубочку, жовтувато-блідо-рожевий; трубочка віночка вузькоконічна, видовжена, не коротша 3,5 *мм*, густо вкрита конічними гострими сосочками, через що дуже шорстка; лопаті теж шорсткі на спинці та по краю, але слабкіше, без помітних мозолистих закінчень; пиляки близько 1 *мм* завд.; стовпчики 3—3,5 *мм* завд., вище середини вільні, нерівні. Плодики 1,75—2,25 *мм* завд., іржаво-буруваті, густо вкриті дрібними тупими білуватими горбочками. 4. Цв. VI—VIII.

V. Krecz. (Кречетович) apud Гроссгейм, Фл. Кавк., IV (1934) 125. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 309. Юзепчук в Бот. матер. герб. Бот. ин-та АН СССР, XIV, 34. Клоков во Фл. СССР, XXIII, 232.

— *A. cynanchica* δ. *elongata* Stev. in DC., Prodr., IV (1830) 583. — *A. cynanchica* M. B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 100 quad pl. taur. pro max. parte, non L. — *A. longiflora* C. Koch in Linnaea, XXIII (1850) 460, non Waldst. et Kit. — *A. maeotica* M. Pop. et Chrshan. в Бюлл. Моск. о-ва исп. природы, серия биологии, L, 5—6 (1945) 97.

На приморських черепашникових пісках, також на кам'янистих, степових або гірських схилах. — В Присиваші і по всьому Криму, особливо в прибережній смузі, досить звичайно.

П.З.С. Херсонська обл.: Херсон (Єгорова!). — **П.С.** Херсонська обл.: Чаплинський рн, Строганівка — Володимирівка (Порецький!). — Запорізька обл.: Якимівський рн, о. Бірючий на Азовському морі (Дзевановський!, Левіна!, Попович!, Парнаський!, Клоков!!). — В усіх районах Криму звичайно, рідше в гірській частині. — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітська яйла (Хондо!), яйла Ай-Петрі (Гольде!, Левандовський!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, серединний хребет г. Чорної (Троїцький!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судакський рн, Карадаг (Траншель!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (по узбережжю до Хёрсона на захід), Ниж.-Дон. (Азовське узбережжя); Кавказ: Передкавк. (півн. захід).

Загальне поширення. Кримсько-передкавказький південно-степовий ендем («циркуммеотичний»).

Примітка. Екземпляри з острова Бірючого, описані як окремий вид під назвою *A. maeotica* M. Pop. et Chrshan., не відрізняються від типових кримських (тип виду походить з околиць Судака). В. І. Кречетович такі екземпляри бачив і теж визначив їх за *A. Stevenii* V. Krecz. Трохи відрізняється високогірна форма виду з яйл (цитовані екземпляри), але її відміни, здається, не виходять поза межі модифікаційних можливостей рослини. Кавказькі рослини з Ставропольської височини відрізняються від кримських більш рідким опушенням та дрібнішими віночками і, мабуть, належать до окремої географічної раси.

2858 (24). A. bidentata Klok. — **Маренка двозуба.** Півкущик, з укороченими дерев'янистими розгалуженнями головної осі та з малорозвинутими неплідними пагонами; квіткоснi стебла в кількості

кількох (до 8), підведені, 30—60 *см* завв., у нижній частині разом із листками коротко-бархатисто-опушені, у верхній, — як і листки, голі, вище середини — б.-м. розгалужені. Прикореневі листочки від півкруглих до яйцевидно-довгастих і тупих або довгасто-ланцетних і загострених, 1,5—7 *мм* завд., 1,25—1,5 *мм* завш.; з пазух цих листків іноді виходять короткі неплідні пагони; середні стеблові листки лінійно-пиловидні, 20—43 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш., товстуваті, коротко загострені, з щільно загорнутими на спідній бік краями; приквіткові — довгасто- або лінійно-ланцетні, 1,5—2 *мм* завд., 0,3—0,5 *мм* завш., загострені, плоскуваті, по краю голі і гладенькі. Суцвіття волотисте, нешироке; квітки на дуже коротеньких ніжках, зібрані на кінцях укорочених розгалужень суцвіття по 3—5; часто, але не при всіх квітках, розвинутий відгин чашечки у вигляді 2 лінійно-нитковидних зубців 0,5—0,75 *мм* завд., вкритих дуже дрібними щетиночками; віночок трубчасто-лійковидний, 4,5—4,75 *мм* завд., з трохи відігнутими довгасто- або яйцевидно-ланцетними тупуватими лопатями близько 1,5 *мм* завд. і 0,6—0,75 *мм* завш., білуватий або дуже блідо-жовтувато-рожевий; трубочка віночка 3—3,5 *мм* завд., як і лопаті, дрібнощетиниста; лопаті з малопомітними мозолистими закінченнями; пиляки близько 1 *мм* завд.; стовпчики 2—2,5 *мм* завд., вгорі вільні, нерівні. Плодики близько 2 *мм* завд., густо вкриті горбочками, висота яких трохи перевищує ширину. ♃ Цв. VI—VIII.

Klok (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXII (1958) 697; во Фл. СССР, XXIII, 233.

— *A. flaccida* Velen., Fl. Bulgar. (1891) 238 ex min. parte. — *A. montana* Grecescu, Consp. fl. Rom. (1898) 265, quoad pl. Dobrudsh. — *A. Stevenii* Хржановський у Визн. росл. УРСР (1950) 309, p. p.

На приморських пісках, рідше на вапнякових відслоненнях. — Тільки на Чорноморському узбережжі в Правобережному і Лівобережному Злаковому Степу.

П.З.С. Одеська обл.: Ренійський рн, біля озера Ялпух (Липський!); Татарбунарський рн, Татарбунари (Липський!). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Дар'ївка біля Херсона (Пачоський!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Тендерівська коса (Левіна!); Каховський рн, Дудчине (Пачоський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб. (південь), Причорн. (півд. захід).

Загальне поширення. Північно-західне узбережжя Чорного моря. Поза межами СРСР зустрічається в Добруджі. Західнопонтичний літоральний ендем.

Ряд **4. Rumelicae** Klok. Здебільшого ледве здерев'янілі півкущики без розвинутих неплідних пагонів (за винятком одного виду). Квітконосні стебла звичайно порівняно високі (до 30—70 *см*), у нижній частині слабо шорстко-дрібнощетинисті, галузисті, часто з дуже тонкими гілками. Середні стеблові листки вузьколінійно-шиловидні до

майже нитковидних, видовжені (до 46 *мм*), з б.-м. загорнутими на спідній бік краями; приквіткові — лінійно-ланцетні, дуже дрібні (до 2 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш.). Суцвіття волотисте, квітки на дуже коротких ніжках; віночки звичайно дрібні, рідше крупніші (2—4,5 *мм* завд.), з тупими лопатями в півтора раза або майже вдвоє коротшими за трубочку, білуваті, шорстко-дрібнощетинисті. Стовпчики 0,4—1,8 *мм* завд. Плодики до 2,5 *мм* завд., дрібногорбочкуваті.

До цього ряду належать південностепові, понтичні види, що не заходять у гірську частину Криму та в Передкавказзя.

2859 (25). A. hypanica Klok. — **Маренка південнобузька.** Ледве здерев'янілий півкущик без розвинутих неплідних пагонів; квітконосні стебла в кількості 5—15, висхідні, 25—60 *см* завв., в нижній частині шорстко-дрібнощетинисті, вгорі — голі і гладенькі. Прикореневі листочки довгасто-ланцетні, 3—5 *мм* завд., 0,75—1,5 *мм* завш., помітно звужені до обох кінців, тупуваті, шорстко-дрібнощетинисті; середні стеблові листки вузьколінійно-шиловидні, 7—46 *мм* завд., 0,6—1,5 *мм* завш., до основи дещо звужені, гострокінцеві, з б.-м. загорнутими на спідній бік краями і випнутою зісподу середньою жилкою, голі і гладенькі; верхні (в суцвітті) — лінійно-ланцетні, 1,5—4 *мм* завд., 0,25—0,5 *мм* завш., плоскуваті, голі і гладенькі; приквіткові — такі ж, тільки ще дрібніші, 1—2 *мм* завд., 0,2—0,3 *мм* завш. Суцвіття волотисте, досить розлоге; кінцеві, триквіткові розгалуження дихазіїв на коротеньких або малопомітних, 0,5—2 *мм* завд., ніжках; квітки на дуже коротких, 0,25—0,5 *мм* завд., ніжках або (середні) сидячі; віночок (3,5)4—4,5 *мм* завд., шорстко-дрібнощетинистий; лопаті його довгасті, (1)1,5—1,75 *мм* завд., близько 0,75 *мм* завш., тупі, б.-м. відігнуті назовні та вниз, звичайно майже вдвоє коротші від циліндрично-конічної трубочки, остання — 2,5—2,75 *мм* завд; стовпчики 1,25—1,75 *мм* завд., вгорі вільні. Плодики 2,25—2,5 *мм* завд., дрібногорбочкуваті.

4. Цв. $\frac{2}{2}$ V—VIII.

Klok. (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXII (1958) 698; во Фл. СССР, XXIII, 235.

На вапняково-кам'янистих і піскуватих схилах. — У Правобережному Злаковому Степу рідко.

П.З.С. Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Крижевський!, Федосєєв!, Опперман!); Варварівський рн, Солониха (Опперман!), Варварівка (Опперман!), Кореniха (Опперман!); Жовтневий рн, Тернівка (Опперман!); Березноговатський рн, Веселий Кут (Гринь!). — Херсонська обл.: Калінінський рн, на Інгульці (Дика!); Ново-Воронцовський рн, Великі Гирла (Муравйов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (півд. захід). Загальне поширення. Понтичний ендем.

Примітка. Рідкий і цікавий вид з ознаками, що наближають його до ряду Stevenianae Klok.

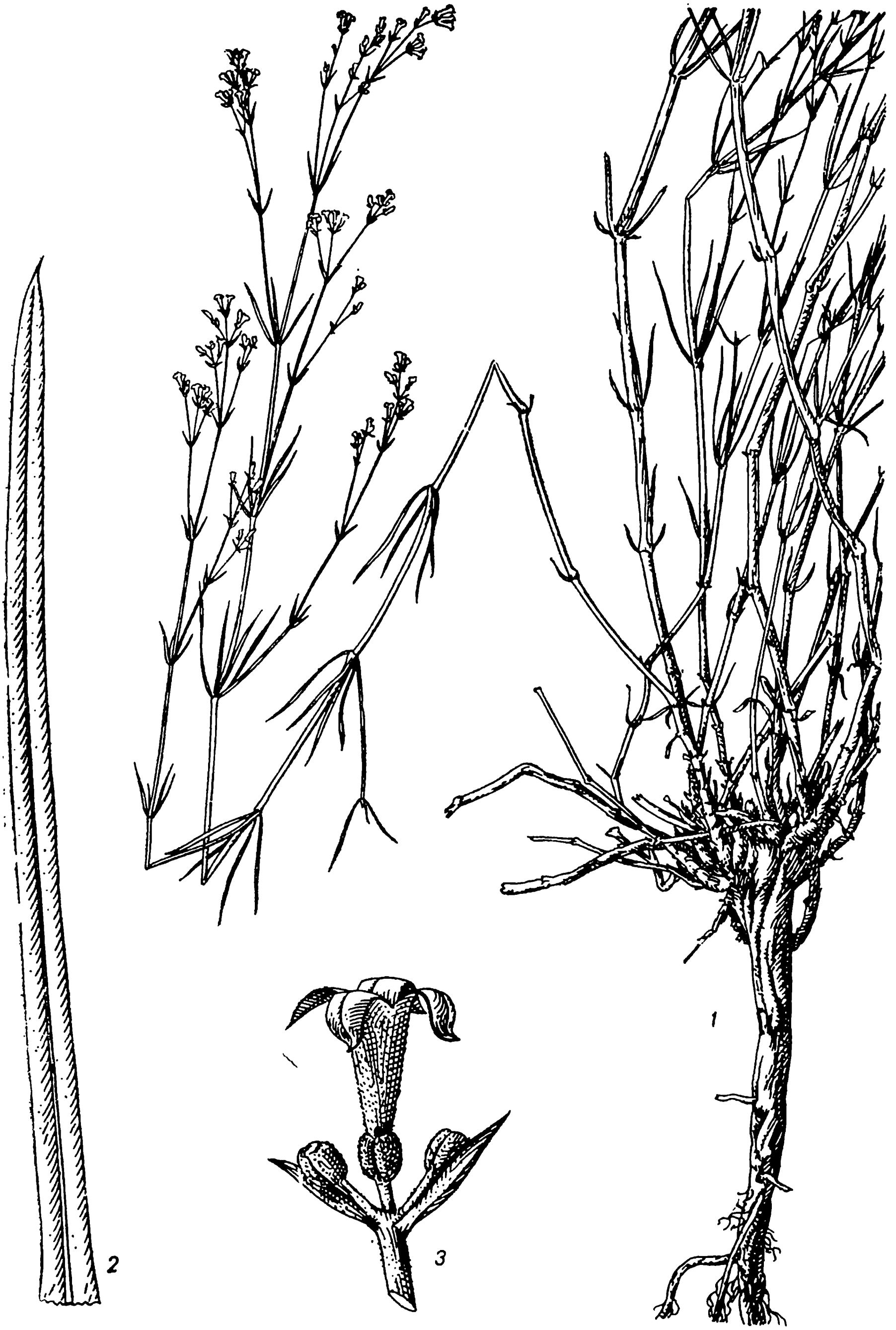

Рис. 36. Маренка південнобузька — *Asperula hypanica* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — гілочка суцвіття з квіткою.

2860 (26). A. attenuata Klok. — **Маренка витончена.** Майже цілком трав'яниста рослина без розвинутих неплідних пагонів. Квітконосні стебла в кількості 2—5, від основи підведені або висхідні, 20—45 *см* завв., в нижній частині — шорстко-дрібнощетинисті, вгорі — голі, ледве помітно шорсткі, майже від середини або ще нижче — розгалужені. Прикореневі листочки довгасто-ланцетні або (рідше) довгасто-еліптичні, 2,5—6 *мм* завд., 0,9—1,2 *мм* завш., до основи розширені, рідше помітно звужені, тупувато загострені, до краю шорстко-дрібнощетинисті; середні стеблові листки вузьколінійно-шиловидні до майже щетиновидних, 6—32 *мм* завд., 0,5—1,2 *мм* завш., гострокінцеві, з загорнутими на спідній бік краями і випнутою зісподу жилкою, по краю б.-м. шорсткі; верхні (в суцвітті) — вузьколінійні до лінійно- або довгасто-ланцетних, 2—7 *мм* завд., 0,3—0,5 *мм* завш., плоскуваті, по краю малопомітно шорсткі, як і приквіткові; останні близько 1,5 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш. Суцвіття волотисте, б.-м. розлоге; квітки на ніжках 0,3—1 *мм* завд., зібрані по три на кінцях укорочених останніх розгалужень суцвіття; віночок трубчасто-лійковидний, 3,5—4 *мм* завд., з б.-м. відігнутими довгасто-ланцетними, тупувато загостреними лопатями 1,2—1,5 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш., що майже вдвоє коротші за трубочку, білуватий, зовні на всьому протязі шорстко-дрібнощетинистий; трубочка його при основі звужена, вузькоциліндрична; лопаті з малопомітним або коротеньким мозолистим закінченням; пиляки близько 1 *мм* завд.; стовпчики 1,2—1,5 *мм* завд., часто нерівні, вище середини вільні. Плодики близько 1,5 *мм* завд. (недостиглі), дрібногорбочкуваті. ♃ Цв. VI—VIII.

Klok. (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXII (1958) 698; во Фл. СССР, XXIII, 235.

На вапнякових і крейдяних схилах. — У передгірній частині Криму.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Балаклавський рн, Фруктове (Левандовський!); Сімферопольський рн, окол. Сімферополя (Федченко!, Андрєєв!), Сімферополь—Партизанське (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (передгірна частина).
Загальне поширення. Ендем Криму (передгірний).

2861 (27). A. rumelica Boiss. — **Маренка румелійська.** Невиразно виявлений, лише при основі здерев'янілий півкущик. Квітконосні стебла в кількості 2—10, висхідні 25—70 *см* завв., тонкі, в нижній частині й нерідко до середини — шорстко-дрібнощетинисті або шорсткі, вгорі — голі і гладенькі, галузисті, з численними тонкими гілками. Прикореневі листки довгасто-ланцетні, до 4—5 *мм* завд. і 0,8—1,3 *мм* завш., шорстко-дрібнощетинисті; середні стеблові — вузьколінійно-нитковидні або тонкошиловидні, 9—39 *мм* завд., 0,3—0,8 *мм* завш., гострокінцеві, з б.-м. загорнутими на спідній бік краями, трохи шорсткі; верхні (в суцвітті) — лінійно-ланцетні, до 9 *мм* завд. і близько 0,5 *мм* завш., гострокінцеві, плоскуваті, майже гладенькі; приквіткові — такої ж форми, але дрібніші, 1—3 *мм* завд., 0,2—0,5 *мм* завш., гладенькі.

Рис. 37. Маренка румелійська — *Asperula rumelica* Boiss.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — гілочка суцвіття з квіткою; *4* — те ж з плодиками

Суцвіття волотисте, звичайно рідке; квітки на дуже коротких або помітніших, до 2—3 *мм* завд., ніжках, середні — в кінцевих триквіткових розгалуженнях, часто майже сидячі; віночок трубчасто-лійковидний, 2—3,5 *мм* завд., білий, шорстко-дрібнощетинистий; лопаті його довгасті або довгасто-яйцевидні, 0,8—1,4 *мм* завд., тупі, трохи відігнуті, завжди помітно (майже в півтора раза) коротші за трубочку; трубочка при основі циліндрично звужена. Стовпчики 0,4—1,5 *мм* завд., майже від основи або вище середини вільні. Плодики близько 1,5 *мм* завд., дрібногорбочкуваті. 4. Цв. VI—VIII.

Boiss., Diagn., ser. II, 2 (1856) 113. Клоков во Фл. СССР, XXIII, 236 — *A. graveolens* Boiss., Fl. or., III (1873) 41, p. p. Velen., Fl. Bulgar., 1, 238. Grecescu, Consp. fl. Rom., 266. Prodan, Fl. pl. cresc. Rom., 968, non M. B. — *A. cynanchica* var. *graveolens* Stojan. et Stefan., Fl. Boulg. (1925) 1044. — *A. cynanchica* auct. fl. ucr. p. p.

На степових і кам'янистих схилах. — У Донецькому Лісостепу та в підвищених районах Степу нерідко.

З.Л.-С. В найпівденнішій частині району. Відома з Молдавської РСР, Тирасполь (Опперман!). — **П.Л.-С.** В найпівденнішій частині — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!); Онуфріївський рн, Павлиш—Онуфріевка (Лавренко!). — **Д.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С.** Нерідко. — **Л.З.-Л.С.** В південно-східній частині нерідко або звичайно, в напрямі на північний захід рідшає і зникає, але доходить до Дінця, в задонецькій північно-східній частині району невідома й, мабуть, не зустрічається. — **П.З.С.** Звичайно. — **Л.З.С.** В східній частині, по р. Молочній. — Запорізька обл.: Великотокмацький рн, Пришиб (Свистунова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб. (південь), Причорн., Ниж.-Дон. (півд. захід).

Загальне поширення. Північна частина Балканського півострова, причорноморські степові райони Європейської території СРСР. Південнопонтичний вид.

Примітка. Досить мінлива рослина, але відрізнити українські форми її від типових балканських ми не знайшли змоги.

2862 (28). A. graniticola Klok. — **Маренка гранітна.** Півкущик, з товстуватими, до ±2 *мм* у діаметрі, здерев'янілими первинними розгалуженнями осі; квітконосні стебла висхідні, 10—25(30) *см* завв., розхилені, вище або нижче середини — розгалужені, в нижній частині — шорстко-дрібнощетинисті, вище — шорсткі, переважно по ребрах, вгорі — голі і гладенькі. Прикореневі листочки часто скупчені при основі стебел, черепичасто перекриті, довгасті, довгасто- або (лише найнижчі) яйцевидно-ланцетні, 1—4 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш., тупі або тупуваті, шорстко-дрібнощетинисті; нижні стеблові листки середньої формації лінійні або лінійно-лопатковидні, до 10 *мм* завд. і ±0,5 *мм* завш., коротко загострені, нерідко помітно розширені до верхівки, б.-м. шорсткі; середні — вузьколінійно-шиловидні, до 16—18 *мм* завд. і 0,5—0,75 *мм* завш., гострокінцеві, з випнутою зісподу широкою середньою жилкою і вузькими б.-м. загорнутими на спідній бік краями, нерідко помітно ширші вище середини, гладенькі; верхні — від 8 *мм*

завд., найширші при основі (близько 0,5 *мм*); листки в суцвітті — довгасто-яйцевидно-ланцетні, 2—3 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш., загострені, плоскі і гладенькі; приквіткові листки лінійно-ланцетні, 1,25—1,75 *мм* завд., 0,3—0,4 *мм* завш., тонко загострені. Суцвіття більш

Рис. 38. Маренка гранітна — *Asperula graniticola* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — квітка.

стисле, як в інших видів ряду; квітки майже сидячі або на малопомітних, дуже коротеньких ніжках, скупчені в кінцевих розгалуженнях дихазіїв по 3 або по 5; віночок бокаловидно-лійковидний, (2,5)2,75—3,25 *мм* завд., шорстко-дрібнощетинистий; лопаті його довгасто-яйцевидні, 1,2—1,3 *мм* завд., 0,6—0,75 *мм* завш., тупі, б.-м. відігнуті назовні (але не загнуті вниз), помітно коротші від трубочки; трубочка конічна, при основі циліндрично звужена (на протязі 0,25 *мм*). Стовпчики 0,5—1,25 *мм* завд., в нижній частині або до середини — зрослі, вище — вільні. Плодики близько 1,75 *мм* завд., дрібногорбочкуваті. ♃. Цв. VI—IX.

Klok. (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXII (1958) 699; во Фл. СССР, XXIII, 239.

— *A. tephrocarpa* М. Попов и Хржановский в Бюлл. Моск. о-ва исп. природы, серия биологии, L, 5—6 (1945) 96 pro min. parte. — *A. petraea* auct. nonnull., non V. Krecz.

На гранітних, гнейсових, пісковикових, вапнякових та інших твердих кам'янистих відслоненнях. — В південно-східній, приазовській частині Лівобережного Злаково-Лучного Степу, по річках Кільтичній, Кальчику, Кальміусу, Берестовій, Сухому Єланчику та їх притоках і балках нерідко.

Д.Л.-С. (на межі з **Л.З.-Л.С.**) Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Амвросіївка (Котов!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Андріївський рн, Софіївка (Котов і Карнаух!); Осипенківський рн, с. Осипенко (!); Розівський рн, заповідник «Кам'яні Могили» (Клеопов!, Доброчаєва!). — Сталінська обл.: Першотравневий рн, Старо-Дубівка (!); Приморський рн, Кременівка (!), Заможне (!), Кременівка — Малий Янісоль (!), Старий Крим (!); Тельманівський рн, Гранітне (!), Климуш (!); Старо-Бешівський рн, Жуки (!), Роздольне (!); Жданівська мр, Троїцьке (!); Будьоннівський рн, над Сухим Єланчиком (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (південно-східна, приазовська частина), Ниж.-Дон. (на межі з Причорн., у Ростовській обл.).

Загальне поширення. Східнопонтичний (меотичний) ендем.

Примітка. Цей вид іноді визначався за уральську *A. petraea* V. Krecz., але остання добре відрізняється ознаками ряду (гладенькі віночки і чималі плодики). Тим часом, петрофільні види з різних рядів справді зовнішньо схожі між собою, утворюючи екологічну групу, об'єднану спільною життєвою формою, а не спільним походженням: *A. tephrocarpa* Czern., *A. exasperata* V Krecz., *A. graniticola* Klok., *A. supina* M. B., *A. caespitans* Juz., *A. petraea* V. Krecz., *A. aemulans* V. Krecz. та ін. Все це низькорослі, майже подушковидні кущики. *A. aemulans* V. Krecz. (ряд Vestitae Klok.) і назву дістав aemulans (уподібнений) саме через свою зовнішню подібність до таких видів з інших рядів.

Ряд **5. Vestitae** Klok. Невеличкі півкущики, з б.-м. розвинутими неплідними пагонами, утворюють дернинки. Квітконосні стебла низенькі (5—35 *см* завв.), звичайно розгалужені лише вгорі, з нечисленними гілками. Середні стеблові листки вузьколінійні до майже щетиновидних, не довші 20 *мм*, здебільшого з загорнутими на спідній бік краями; приквіткові листки довгасто- або яйцевидно-ланцетні, дрібні або більші, завжди цілокраї. Квітки сидячі, скупчені на кінцях гілок суцвіття в компактні пучечки; віночок дрібний або невеликий (2—4,3 *мм* завд.), блідо-рожевий, дрібнощетинистий, рідше коротковолосистий або вкритий гострувати ми сосочками, рідко майже гладенький, з яйцевидними або довгасто-яйцевидними лопатями, в півтора раза коротшими за трубочку. Стовпчики коротенькі (0,4—1,5 *мм* завд.). Плодики не довші 2,5 *мм*, дрібногорбочкуваті.

Збірний ряд, що складається з досить різноманітних низькогірних або передгірних і літоральних кримсько-новоросійських видів.

2863 (29). A. aemulans V. Krecz. — **Маренка уподібнена.** Голубувато-зелений півкущик із численними, густо улисненими неплідними пагонами, утворює нещільні дернинки. Квітконосні стебла підведені або висхідні, 7—20 *см* завв., з міжвузлями до 1,5—4,5 *см* завд., досить тонкі, в нижній частині — слабо шорстко-дрібнощетинисті і густо улиснені, з укороченими пазушними гілочками, вгорі — голі і гладенькі, трохи вилчасто або трійчасто розгалужені. Прикореневі листочки довгасто-яйцевидні або довгасто-ланцетні, 1—2 *мм* завд., 0,5—0,8 *мм* завш., тупі або тупувато загострені, по краю голі і гладенькі; середні стеблові листки вузьколінійно-щетиновидні, 5—20 *мм* завд., 0,3—0,8 (1,0) *мм* завш., гострокінцеві або часто відтягнуті на верхівці в дуже коротке м'яке вістря, по краю шорстко-дрібнощетинисті, на споді — з широкою, хоч не дуже випнутою жилкою і надзвичайно вузенькими смужечками тканини обабіч неї, майже притиснуті до стебла або трохи відлеглі; верхні (під суцвіттям і при основі головних гілок його) — лінійно-ланцетні, близько 1 *мм* завш., коротші, ніж середні; приквіткові — довгасто- або яйцевидно-ланцетні, 2—4 *мм* завд., 0,5—1,3 *мм* завш., тонко загострені або відтягнуті в помітне верхівкове вістря, цілокраї і гладенькі. Суцвіття б.-м. стисле; квітки сидячі, скупчені на кінцях гілок по (3) 5—9 у щільні, нерідко майже головчасті пучечки; віночок лійковидний, 3,5—4 *мм.* завд., з відігнутими, довгасто-яйцевидними, тупими або довгасто-яйцевидно-ланцетними, тупуватими лопатями 1,5—1,8 *мм* завд., 1—1,3 *мм* завш., блідо-рожевий, без помітних мозолистих закінчень на лопатях; трубочка віночка цілком гола і гладенька або з поодинокими дрібними щетинками при основі, лопаті гладенькі; стовпчики 0,4—0,8 *мм* завд., майже до основи вільні; пиляки 1—1,3 *мм* завд.; зав'язь дрібногорбочкувата. Плодики невідомі. ♃. Цв. VI—VIII.

V. Krecz. (В. Кречетович) in manuscr. Klok. (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXII (1958) 700; во Фл. СССР, XXIII, 241.

— *A. supina* auct. fl. taur. pro min. parte, non M. B.

На осипах і скелях. — У гірській частині Криму (південні схили гір у районі Алушти, Судака, Кокоз).

Кр.З.-Л.С. Кримська обл.: Старо-Кримський рн, Золоте поле — Судак (Траутфеттер!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, Соколине, г. Бойко (Дзевановський!); Білогірський рн, окол. Земляничного, Надрічне (Васильєв!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, півд.-зах. схил Чатир-Дагу (Поплавська! — звідси й тип виду), Кримський державний заповідник, г. Чорна (Троїцький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гірська частина, південний схил).

Загальне поширення. Ендем Гірського Криму.

2864 (30). A. praevestita Klok. — **Маренка переодягнена.** Сірувато-зелений півкущик із б.-м. розвинутими, густо улисненими неплідними пагонами. Квітконосні стебла підведені або висхідні, 7—35 *см* завв., з міжвузлями до 2—3,5 *см* завд., тонкі, в нижній половині — густо

опушені, з добре помітними відлеглими і вниз нахиленими щетинистими волосками близько 0,2—0,3 *мм* завд. або іноді навіть до 0,5 *мм* (f. *villosissima* Klok.), в суцвітті — голі і гладенькі або (лише на нижніх міжвузлях його розгалужень) дуже слабо шорстко-дрібнощетинисті, вище середини — вилчасто й трійчасто розгалужені. Прикореневі листочки від довгасто-яйцевидних до довгасто-ланцетних, 1—4 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., тупуваті або тупувато загострені, голі і гладенькі або (по краю) малопомітно шорсткі; стеблові листки вузьколінійні або (вгорі) лінійно-ланцетні, до майже шиловидних або щетиновидних, 3—16 *мм* завд., 0,3—1 *мм* завш., до верхівки ледве звужені, гострокінцеві, з потовщеними та б.-м. загорнутими на спідній бік краями, зісподу з випнутою товстою білуватою жилкою; нижні та середні стеблові — цілком коротковолосисті, з волосками до 0,2 *мм* завд., верхні стеблові — лише по краю дрібнощетинисті, а верхівкові — голі і гладенькі; приквіткові — довгасто- або майже яйцевидно-ланцетні, 1—2,5 *мм* завд., 0,3—1 *мм* завш., гострокінцеві, голі і гладенькі. Суцвіття б.-м. стисле, звичайно з 4—7 головними гілками; квітки сидячі або майже сидячі, скупчені по 3—7 на кінцевих розгалуженнях суцвіття; віночок лійковидний, 2,5—3,5 *мм*, а найчастіше близько 3,5 *мм* завд., з б.-м. відігнутими яйцевидними лопатями близько 1,5 *мм* завд. і близько 0,8—1 *мм* завш.; трубочка віночка порівняно широка, густо вкрита дрібними щетинками; лопаті по краю розсіяно-дрібнощетинисті, з дрібними білуватими мозолистими закінченнями на верхівці; стовпчики 0,3—0,8 *мм* завд. Плодики близько 1,8 *мм* завд., вкриті тупоконічними горбочками. ♃. Цв. VI—VII.

Klok. (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXII (1958) 701; во Фл. СССР, XXIII, 242.

На вапняково-мергелистих відслоненнях. — В передгірній частині Криму та на Тарханкутському півострові нечасто.

Т.С. Кримська обл.: Чорноморський рн, Джангульське узбережжя (Дзенс-Литовська!), Тарханкутський мис (Чернова!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторійський рн, урочище Джан-Гуль (Дзевановський!); Сакський рн, берег Сакського озера (Шираєвський!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, Сірень—Фруктове Балаклавського рну, північний схил (Зеленецький!); Балаклавський рн, Фруктове — Інкерман (Зеленецький!); Сімферопольський рн, Сімферополь, Петрівська гора (О. і Б. Федченки!), окол. Сімферополя, Стевенові горби (!!), окол. Сімферополя (Риков!), Сімферополь — р. Альма, північний схил (Зеленецький!), Сімферополь—Партизанське (!!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.. Севастополь (Фішер!, Ф. Олексієнко!), окол. Севастополя, Херсонес, мис Феолент, Інкерманська бухта (Коржинський!), Севастополь — мис Феолент (Мілютін!, Зеленецький!); Балаклавський рн, Мангуп-Кале (Дзевановський!), Магуп-Кале—Шуля (О. Федченко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (переважно в передгірній смузі).

Загальне поширення. Кримський ендем (передгірний).

Примітка. Рідкісніша f. *villosissima* Klok. дуже виразно відрізняється від типової форми і, можливо, належить до особливого виду. У типової форми віночки

білуваті. За спостереженнями К. М. Чернової, у тарханкутської форми цього виду, яка належить ніби теж до f. *villosissima* Klok., віночки світло-голубі. На жаль, колір на висушеному матеріалі не зберігся. Звертаємо увагу на тарханкутсько-євпаторійські нетипові форми виду, бо питання про їх таксономічне значення дуже неясне і не може бути розв'язаним без нових зборів та спостережень на місці їх зростання.

2865 (31). A. vestita V. Krecz. — **Маренка одягнена.** Сизувато-блідо-зелений півкущик із б.-м. розвинутими неплідними пагонами, утворює рідкуваті дернинки. Квітконосні стебла висхідні, при основі — дуговидно вигнуті, вище — прямі, 10—30 *см* завв., з міжвузлями до 3,5 *см* завд., тонкі (0,5—0,8 *мм* завт.), в нижній частині — шорстко-дрібнощетинисті, вгорі — голі і гладенькі, в суцвітті вилчасто або (частіше) трійчасто розгалужені. Прикореневі листочки лінійно-довгасті 2—4 *мм* завд., 0,5—0,8 *мм* завш., приблизно дорівнюють за довжиною вкороченим відповідним міжвузлям або їх набагато перевищують, тупі чи тупувато-загострені; стеблові листки до суцвіття лінійно-щетиновидні, 5—18 *мм* завд., звичайно близько 0,5 *мм* завт., до верхівки — ще більш витончені, гострокінцеві, з незагорнутими краями; нижні — трохи довші, ніж відповідні міжвузля, решта — в 2—3 рази коротші; листочки на неплідних пагонах у кілька разів довші за міжвузля, по краю, як і стеблові, б.-м. помітно шорстко-дрібнощетинисті; листки (в суцвітті) лінійно-ланцетні, до 1 *мм* завш., відтягнуто-гострокінцеві, по краю гладенькі; приквіткові листки довгасто- або майже яйцевидно-ланцетні, особливо дрібні, 1—1,5 *мм* завд., 0,2—0,5 *мм* завш., теж гладенькі. Суцвіття з нечисленними, розсунутими під гострим кутом гілками; квітки сидячі або на дуже коротеньких, не довших 0,5 *мм*, малопомітних, ніжках, скупчені по 3—7 на кінцевих розгалуженнях суцвіття в пучечки; віночок лійковидний, 2,5—3 *мм* завд., з б.-м. відігнутими, яйцевидними або довгасто-яйцевидними лопатями 1—1,3 *мм* завд., 0,5—0,8 *мм* завш., блідо-рожевий; трубочка його порівняно широка, густо вкрита дрібними щетинками; лопаті по краю шорстко-дрібнощетинисті, з малопомітними мозолистими закінченнями; стовпчики 0,5—1 *мм* завш. Плодики близько 2 *мм* завд., густо вкриті тупоконічними горбочками. ♃. Цв. VI—VIII.

V. Krecz. (В. Кречетович) apud Гроссгейм, Фл. Кавк., IV (1934) 25, quoad nomen (excl. plantam caucasicam). Клоков во Фл. СССР, XXIII, 243.

— *A. littoralis* D'Urv., Enumer. (1822) 15, sec. Ledeb., Fl. Ross., II, 1 (1844) 399, non Sibth.

На вапнякових гірських схилах. — В південній частині Криму.

Кр.З.-Л.С Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Гольде!), окол. Феодосії, л-во (Сарандінакі!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Орлине—Передове (Зеленецький!); Сімферопольський рн, Чайковське (Зефіров!); Білогірський рн, радгосп «Маріана» (Васильєв!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судакський рн, Судак, півд. схил (Зеленецький!), окол. Карадагської біологічної станції (Траншель! — тип виду).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендем Криму.

2866 (32). A. Kotovii Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 457 — **Маренка Котова.** Півкущик, здерев'янілий лише при основі, утворює невеличкі дернинки. Квітконосні стебла численні, при основі — підведені або висхідні, 12—33 *см* завв., в нижній частині — з укороченими міжвузлями, густо улиснені й опушені дрібними відлеглими волосками до 0,1 *мм* завд., вище — з видовженими до 3—4 *см* міжвузлями й малопомітними на них листками, голі й ледве шорсткі або цілком гладенькі, чорнувато-фіолетові, від середини або у верхній частині — вилчасто й трійчасто розгалужені, з косо розхиленими гладенькими гілочками. Прикореневі листочки трикутно- й довгасто-ланцетні, близько 1—2 *мм* завд., тупуваті; стеблові листки вузьколінійно-шиловидні, 3—11 *мм* завд., близько 0,6—0,7 *мм* завш. при основі, відтягнуто загострені, з б.-м. загорнутими на спідній бік краями й випнутою зісподу жилкою, по краю при основі або й вище — шорсткі. Загальне суцвіття волотисто-щитковидне; квітки сидячі або майже сидячі, скупчені по 3—9 у головчасті пучечки на кінцях почасти дуже вкорочених, малопомітних, а здебільшого видовжених до 12 *мм* кінцевих гілочок суцвіття; пучечки при основі обгорнуті покривними листочками; останні — ланцетні або лінійно-ланцетні, 1,5—2,5 *мм* завд., 0,3—1,0 *мм* завш., досить тонко загострені; віночок трубчасто-лійковидний, близько 2,6—2,7 *мм* завд., зовні густо опушений дрібними волосками; лопаті його довгасто-ланцетні, близько 1,0—1,1 *мм* завд. і 0,6—0,7 *мм* завш., тупуваті (язичковидні), з малопомітним білуватим мозолистим потовщенням на верхівці; стовпчики 0,4—0,7 *мм* завд. Плодики 1,7—2,0 *мм* завд., з трохи зігнутими півплодиками, коричнювато-темно-бурі, густо вкриті півкулястими або почасти конічно-півкулястими (склепінчастими), майже безколірними і прозорими сосочками. 4. Цв. VI—VII.

На крейдяних відслоненнях. — Відоме тільки з відслонень по р. Бельбек у Куйбишевському районі Кримської області.

Передг.Кр. Кримська обл.: Куйбишевський рн, Куйбишеве (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (передгір'я).
Загальне поширення. Вузький ендем.

Примітка. Цей вид, нарешті зібраний М. І. Котовим, треба гадати і є таємничою *A. cretacea* auct. fl. taur.

A. cretacea Willd apud Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 329 для Криму наводилась помилково. Вона має шестичленні кільця листків і описана за деякими джерелами з Сірії, а за іншими — з Сибіру, що, мабуть, більш правильно. Під цією ж назвою з Криму виданий в Herb. norm., ed. ab I. Dörfler, здається, саме наш вид. У зв'язку з цим треба вважати, що згадані ексикати ми при *A. vestita* V. Krecz. цитували неправильно (Фл. СССР, XXIII, 242).

2867 (33). A. infracta Klok. — **Маренка поламана.** Жовтувато- або сірувато-зелений півкущик. Квітконосні стебла при основі майже полеглі, вище зламаноколінчасті й дуговидно або зигзаговидно підведені, 15—25 *см* завв., з міжвузлями до 2—3 *см* завв., порівняно товсті (1—1,5 *мм* в діаметрі), в нижній частині — з досить густим дрібнощетинистим опушенням, вгорі — голі і гладенькі, в суцвітті — трій-

Рис. 39. Маренка Котова — *Asperula Kotovii* Klok.

1 — нижня частина рослини; — верхівка стебла; *3*

часто або почасти вилчасто розгалужені. Прикореневі листочки від яйцевидно-трикутних, тупих до довгасто-ланцетних, б.-м. загострених, 1—4 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., перевищують відповідні вкорочені міжвузля, голі і гладенькі; стеблові листки від вузьколінійних до лінійно-ланцетних (вгорі), 3—14 *мм* завд., 0,5—1,5 *мм* завш., гострокінцеві або відтягнуті на верхівці в дуже коротке вістря, з б.-м. загорнутими на спідній бік краями, дещо м'ясисті, звичайно майже під прямим кутом відігнуті від стебла і дуговидно вниз зігнуті; нижчі та середні листки по краю шорстко-дрібнощетинисті, верхні — гладенькі; приквіткові довгасто- або яйцевидно-ланцетні, 1,5—2,5 *мм* завд., 0,3—1 *мм* завш., гострокінцеві, гладенькі. Суцвіття рідкувате, з порівняно численними розчепіреними гілками, але квітки скупчені на його кінцевих розгалуженнях у пучечки по 3—7, сидячі або майже сидячі; віночок лійковидний, 2—2,5 *мм* завд., з відігнутими яйцевидними лопатями 0,8—1 *мм* завд. і до 0,8 *мм* завш., блідо-рожевий; трубочка його порівняно широка, негусто-дрібнощетиниста; лопаті по краю розсіяно-щетинисто-дрібнопилчасті, з білуватими мозолистими закінченнями; стовпчики 0,5—1 *мм* завд., вище середини вільні; пиляки близько 1 *мм* завд., зав'язь дрібногорбочкувата. Плодики ще не відомі. ♃. Цв. VI—VIII.

Klok. (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXIII (1958) 701; во Фл. СССР, XXIII, 244.

На піщано-черепашкових пересипах і полиново-злакових степах. — У північно-східній частині Криму спорадично.

Т.С. Кримська обл.: Чорноморський рн, Очеретай (Дзенс-Литовська!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: окол. Євпаторії, пересип оз. Сасик (Дзевановський! — тип виду).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (північно-східне узбережжя).

Загальне поширення. Ендем Криму (літоральний).

Примітка. На відміну від інших виразно петрофільних представників ряду є галофільною расою. Цей, недостатньо ще вивчений, вид у морфологічному відношенні окреслений ніби чітко, і перехідних форм між ним та іншими ми не виявили. Але він, мабуть, близько споріднений з *A. praevestita* Klok., відрізняючись багато зменшеним і зміненим опушенням.

2868 (34). A. praepilosa V. Krecz. — **Маренка волосиста.** Блідувато-зелений півкущик з б.-м. розвинутими густо улисненими неплідними пагонами, утворює рідкуваті дернинки. Квітконосні стебла підведені, 10—20 *см* завв., з міжвузлями до 1,5 *см* завд., тонкі (0,5—0,8 *мм* завт.), на всьому протязі досить густо опушені короткими, до 0,2—0,3 *мм* завд., тонкими волосками, порівняно густо улиснені, з укороченими гілочками в пазусі листків, у верхній частині — вилчасто й тричасто розгалужені. Прикореневі листочки від довгасто-яйцевидно-ланцетних, тупуватих до лінійно-довгастих, гострокінцевих, 1—3 *мм* завд., 0,5—0,8 *мм* завш., по краю досить слабо шорстко-дрібнощетинисті; стеб-

лові листки вузьколінійні, 5—15 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., гострокінцеві або відтягнуті в помітне верхівкове вістря, з загорнутими на спідній бік краями, коротковолосисті, з волосками до 0,4 *мм* завд., з досить тонкою і мало випнутою насподі жилкою, дещо відлеглі і трохи зігнуті, здебільшого довші і лише вгорі трохи коротші, ніж відповідні міжвузля; приквіткові листки довгасто- або майже яйцевидно-ланцетні, 1—3 *мм* завд., 0,3—0,8 *мм* завш., гострокінцеві, голі, по краю трохи шорсткі, рідше шорстковійчасті. Суцвіття стисле; квітки сидячі або майже сидячі, скупчені на кінцях його гілок по 3—5 у невеличкі щільні пучечки; віночок лійковидний, 2,5—3 *мм* завд., з відігнутими довгасто-яйцевидними лопатями до 1,3 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш., блідо-рожевий, з білуватими мозолистими закінченнями лопатей; трубочка віночка вкрита гостроконічними сосочками по краю; стовпчики близько 0,3—0,5 *мм* завд., майже до основи вільні; зав'язь дрібногорбочкувата. Плодики невідомі. ♃. Цв. V—VI.

V. Krecz. (В. Кречетович) in manuscr. Klok. (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXIII (1958) 702; во Фл. СССР, XXIII, 245.

— *A. cynanchica* var. *affinis* Wulf в Зап. Крым. о-ва естеств., XI (1929) 77 ex parte, non *A. affinis* Boiss. et Huet.

К.С. Кримська обл.: Приморський рн, г. Опук (Клопотов!, Вульф і Дзевановський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гора Опук на півдні Керченського півострова).

Загальне поширення. Вузький ендем («кімерійський»).

2869 (35). A. cimmerica V. Krecz. — **Маренка кімерійська.** Сизувато-зелений або темно-зелений півкущик із численними, густо улисненими неплідними пагонами, утворює невеличкі, але щільні, подушковидні дернинки. Квітконосні стебла колінчасто підведені або косо висхідні, 4—14 *см* завв., з міжвузлями до 1—1,5 *см* завд., досить тонкі (0,5—0,8 *мм* завт.) на всьому протязі, але вгорі слабше, шорстко-дрібнощетинисті, порівняно густо улиснені, з укороченими гілочками в пазусі нижніх і середніх листків, вгорі — вилчасто або трійчасто розгалужені. Прикореневі листочки довгасто-ланцетні, близько 1—2 *мм* завд. і до 0,8 *мм* завш., тупуваті, голі і по краю гладенькі; стеблові листки вузьколінійні, 3—10 *мм* завд., 0,3—1 *мм* завш., до верхівки ледве звужені (помітніше у верхніх), гострокінцеві, часто з дещо загорнутими на спідній бік краями, по краю — шорстко-дрібнощетинисті, зісподу — з широкою, але маловипнутою жилкою і дуже вузенькими смужечками тканини обабіч неї, б.-м. відлеглі й дуговидно зігнуті; приквіткові — довгасто-ланцетні, 1,5—3 *мм* завд., 0,5—0,8 *мм* завш., тонко загострені, по краю також шорстко-дрібнощетинисті. Суцвіття з укороченими гілками; квітки сидячі або майже сидячі, скупчені на кінцях гілок другого порядку в щільні пучечки по 3—7; віночок лійковидний, 3—3,5 *мм* завд., з відігнутими, яйцевидними або довгасто-яйцевидними лопатями 1,3—1,5 *мм* завд., 0,8—1 *мм* завш., блідо-роже-

вий, з дрібними білуватими мозолистими закінченнями лопатей; трубочка віночка при основі досить тонко звужена, на всьому протязі — густо-шорстко-дрібнощетиниста; лопаті по краю теж дрібнощетинисті; стовпчики 0,5—1 *мм* завд., майже до основи вільні. Плодики близько 1,5 *мм* завд., вкриті дрібними напівкуляетими горбочками. 4. Цв. V—VIII.

V. Krecz. (В. Кречетович) in manuscr. Klok. (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXIII (1958) 702; во Фл. СССР, XXIII, 246.

— *A. cynanchica* var. *affinis* Wulf в Зап. Крым. о-ва естеств., XI (1929) 77 ex parte, non *A. affinis* Boiss. et Huet.

На вапнякових скелях і морських черепашкових пісках. — Лише в приморській смузі Керченського півострова в Криму.

К.С. Кримська обл.: Приморський рн, Золоте—Мисове (Дзевановський!), г. Опук (Дзевановський!); Ленінський рн, мис Казантип (Клопотов!).

Примітка. Екземпляри з г. Опук В. І. Кречетович відносив не до цього виду, а до свого ж *A. vestita* V. Krecz., вважаючи, що вони лише зовнішньо подібні до першого («*Asp. cimmerica imitatur*»).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (Керченський півострів).

Загальне поширення. Вузький ендем («кімерійський»).

Ряд. **6. Graveolentes** Klok. Півкущики з б.-м. розвинутими або майже відсутніми неплідними пагонами, іноді утворюють пухкі дернинки. Квітконосні стебла 10—60 *см* завв., прутовидні. Середні стеблові листки лінійно-шиловидні, до 20—50 *мм* завд., товстуваті, з загорнутими на спідній бік краями; приквіткові — здебільшого довгасто-ланцетні, дрібні. Суцвіття волотисте, але нешироке; квітки на помітних ніжках; віночки трубчасто-лійковидні, 2,5—6,5 *мм* завд., з тупими або тупувато загостреними лопатями, що майже дорівнюють трубочці або (рідше) багато коротші за неї, звичайно майже голі. Плодики порівняно великі, до 3—4,5 *мм* завд., густо вкриті пластинчастими, тупими або загостреними, лусковидними виростами, рідко майже без лусочок (оголені).

Облігатно псамофітний степовий, чорноморсько-каспійський ряд.

2870 (36). A. setulosa Boiss. — **Маренка щетиниста.** Сірувато-зелений півкущик; первинні здерев'янілі розгалуження осі його 1,5—4 *мм* у діаметрі; квітконосні стебла підведені (20)30—50 *см* завв. розгалужені вище або нижче середини, в нижній частині — разом із листочками коротко-щетинисто-волосисті, вгорі — голі і гладенькі або трохи шорсткі, ближче до основи — густо улиснені, з неплідними пагонами в пазухах нижніх листків, крім яких, нерідко розвинуті також більш видовжені неплідні пагони, що відходять від основних розгалужень осі. Прикореневі листочки від яйцевидних, тупих до довгастих, коротко загострених, 1—5 *мм* завд., 0,75—1 *мм* завш.; середні стеблові

Рис. 40. Маренка щетиниста — *Asperula setulosa* Boiss.

1 загальний вигляд; *2* — листок; *3* — квітка; *4* — плодик.

листки лінійно-шиловидні, 9—30 *мм* завд., 0,5—1,25 *мм* завш., гострокінцеві, з випнутою зісподу середньою жилкою та вузькими, загорнутими на спідній бік краями, товстуваті, трохи м'ясисті; верхні (в суцвітті) — довгасто-ланцетні, 2—5 *мм* завд. і 0,5—0,75 *мм* завш., гострокінцеві; приквіткові — такі ж, тільки дрібніші, 1,5—2,25 *мм* завд., 0,3—0,5 *мм* завш.; суцвіття волотисте, нешироке; квітки майже сидячі або лише бокові в кінцевих триквіткових розгалуженнях дихазіального суцвіття на б.-м. помітних ніжках; віночок лійковидний, 4—4,5 *мм* завд., блідо-рожевий, майже голий; лопаті його довгасто-еліптичні або довгасто-яйцевидні, 2,25—2,5 *мм* завд., 1—1,25 *мм* завш., трохи звужені до основи, на верхівці тупі, по краю розсіяно-щетинисто-війчасті; стовпчики 1—2 *мм* завд., вгорі вільні. Плодики 2,5—4 *мм* завд., густо вкриті пластинчастими тупувато загостреними епідермальними виростами. 4. Цв. VI—VIII.

Boiss., Diagn., ser. I, 10 (1849) 61; Fl. orient., III (1875) 40, in adnot. ad *A. littoralis* Sibth., Хржановський у Визн. росл. УРСР, 309. Клоков во Фл. СССР, XXIII, 260.

На пісках, переважно приморських. — В південній частині Степу, на узбережжі Чорного моря та по найнижчій течії Дніпра.

П.З.С. Одеська обл.: Білгород-Дністровський рн, Курортне (Липський!); Кілійський рн, Приморське—Вилкове (Липський!), Овідіопольський рн, гирло Дністра (Ланг і Шовіц!, Пачоський! — locus classicus), острів в гирлі Дністра (Пачоський!); Одеса (Пецьківський!), на шляху до Одеси (Щеглєєв!). — **Л.З.С.** Миколаївська обл.: Очаківський рн, Кінбурзька коса (Гринь!). — Херсонська обл.: Голопристанський рн, Тендерівська коса (Левіна!), Солоноозерна лісова дача — на межі з Очаківським рн-м Миколаївської обл. (Пачоський!, Гринь!); Гола Пристань (Козлов!), між Голою Пристанню та Збур'ївкою (Куксін!), Буркути (Котов і Карнаух!, Гринь!); Цюрупинський рн, окол. Цюрупинська (Исполатов!, Козлов і Лавренко!); Скадовський рн, Джарилгач (Дзевановський!, Побєдімова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб. (південь), Причорн. (південний захід), Крим (Тарханкутський півострів).

Загальне поширення. Північно-західна частина Чорноморського узбережжя. Поза межами СРСР зустрічається в Румунії.

Примітка. Вид описано з околиць Одеси за екземплярами, виданими Лангом і Шовіцем (Herb. ruth., cent. II, № 108. In arenosis Peresyp, et ad ostia Tugae. Ino. Ilo). М. Г. Попов і В. Г. Хржановський у статті «Систематический анализ видов, объединяемых под названием *Asperula cynanchica* на Украине» (в «Бюлл. Моск. о-ва исп. природы», серия биологии, L, 5—6 (1945) 91—99) писали, що типова *A. setulosa* росте, мабуть, лише на вогких пісках Чорного моря, а на берегах того ж моря біля Херсона та Одеси зустрічаються різноманітні проміжні форми між *A. cynanchica* і справжньою *A. setulosa* («конгломерат, імовірно, гібридних форм»). Тим часом, ніяких гібридних або проміжних форм між *A. setulosa* Boiss. та іншими членами ряду Graveolentes Klok., з одного боку, і *A. cynanchica* L. та ближчими до неї видами, з іншого, помітити в природі чи виявити в гербарних колекціях не можна.

2871 (37). A. savranica Klok. — **Маренка савранська.** Темно-зелений низенький півкущик. Квітконосні стебла косо висхідні, 12—25 *см*

завв., галузисті, густо улиснені, з неплідними пагонами в пазухах нижніх листків, разом із листям до верхівки шорстко-дрібнощетинисті (щетиночки в нижній частині стебла добре помітні і густі, догори рідшають і дрібнішають, але зберігаються). Прикореневі листочки від довгасто-яйцевидних (довгасто-оберненояйцевидних) до лінійно-довгастих, 1—3 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш., коротко загострені або гострокінцеві; середні стеблові листки лінійно-шиловидні, 3—16 *мм* завд.,0,5—0,75 *мм* завш., гострокінцеві, з загорнутими на спідній бік краями; верхні (в суцвітті) — довгасто-ланцетні, до 4,5 *мм* завд. і 1 мм завш.; приквіткові — такі ж, тільки дрібніші, 1,5—2,5 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., загострені. Квітки майже сидячі або на коротких ніжках; віночок 3—3,5 *мм* завд., блідо-рожевий; лопаті його довгасті, 1,5—1,75 *мм* завд. і 0,75 *мм* завш., тупі, приблизно дорівнюють трубочці, б.-м. відігнуті назовні, по краю помітно щетинисто-війчасті; трубочка конічна, гола або майже гола; стовпчики близько 1 *мм* завд., вільні або б.-м. зрослі. Плодики 1,75—3 *мм* завд., досить густо вкриті тонкоконічними гострими виростами. 4. Цв. VI—VIII.

Klok. (Клоков) in Addenda Fl. URSS, XXIII (1958) 707; во Фл. СССР, XXIII, 261.

— *A. graveolens* auct. pro minima parte, non M. B.

Рисунки: Фл. СССР, XXIII, табл. XIII, рис. 3.

На пісках. Відома тільки з р. Саврані та середньої течії Південного Бугу.

П.Л.-С. Одеська обл.: Саврань (Бессер!, Шмальгаузен!, Гринь!); Піщанський рн, Пужайкове (Білик!), Білощир'я на р. Кодимі (Пачоський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (тільки згадані місцезнаходження на межі з Серед.-Дніпр.).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Очевидно, західнопонтичний ендем («гіпаніський»).

2872 (38). **A. graveolens** M. B. — **Маренка пахуча.** Яскраво-зелений півкущик з неплідними пагонами, іноді утворює дернинки; квітконосні стебла висхідні, 10—35 *см* завв., розгалужені, в нижній частині негусто-шорстко-дрібнощетинисті, у верхній — голі і гладенькі, досить густо улиснені, з неплідними пагонами в пазухах нижніх листків, крім яких, іноді розвинуті також більш видовжені неплідні пагони, що відходять від первинних розгалужень осі. Прикореневі листочки від довгастих до довгасто-ланцетних, 2—5 *мм* завд., близько 1 *мм* завш.; середні стеблові листки вузьколінійно-шиловидні, до 15—40 *мм* завд., 0,5—1,25 *мм* завш., гострокінцеві, з загорнутими на спідній бік краями, нижче розміщені з них — б.-м. шорсткі, решта — гладенькі; приквіткові листки довгасто-ланцетні, 1,5—3 *мм* завд., близько 0,5 *мм* завш. Суцвіття дихазіально-волотисте; кінцеві розгалуження дихазіїв одно—триквіткові, частіше приквіткові, на ніжках, зібрані по 3—5 у півзонтики, що сидять на більш видовжених ніжках і зібрані, в свою чергу,

по 3—5 у складніші півзонтики; квітки майже сидячі або на ніжках до 1—1,5 *мм* завд.; віночок лійковидний, 3,5—4,5 *мм* завд., блідо-рожевий, майже голий; лопаті його довгасті, 1,75—2 *мм* завд., 0,75—1 *мм* завш., тупі, по краю розсіяно-щетинисто-війчасті, відігнуті назовні; стовпчики 1—2 *мм* завд., при основі або до середини — зрослі, вище — вільні. Плодики 3—4 *мм* завд., б.-м. густо вкриті пластинчастими виростами (лусочками), дуже рідко майже гладенькі (f. *pseudoleograveolens* Klok.). 4. Цв. VI—VIII.

M. B. ex Bess. in Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 376. Ledeb., Fl. Ross., II, 1 (1844) 399. Кречетович во Фл. Юго-Вост., VI (1936) 257. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 309.

— *A. graveolens* (M. B.) V Krecz. in Гроссгейм, Фл. Кавк., IV (1934) 25. — *A. pseudograveolens* M. Pop. et Chrshan. в Бюлл. Моск. о-ва исп. природы, серия биологии, L, 5—6 (1945) 94.

Видані зразки: Герб русск. фл., № 1068.

На річкових пісках. — В південній частині Лівобережного Лісостепу і в Лівобережному Степу, за винятком його найпівденнішої частини, нерідко.

П.Л.-С. Полтавська обл.: Кременчуцький рн, Білицьківка (Лавренко!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кременчук (Монтрезор!); Хорольський рн, Улянівка (Цингер!). — Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова (Черняєв!, Котов!, Козлов!, !!), Безлюдівка (Козлов!, Лавренко!); Деркачівський рн, Куряж (Котов!); Зміївський рн, окол. Змієва (Лавренко!, Гребеньова!). — **Л.З.-Л.С.** В північній частині, по Дінцю та його лівих притоках звичайно. Південніше по Дніпру і Самарі. Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, окол. Дніпропетровська (!!), Йосипівка (Попов і Хржановський); Новомосковськ (!!); Павлоград (!). Вказівки для **П.З.С.** — пристань Біленьке на Дніпрі нижче Запоріжжя — та для **Л.З.С.** — по Дніпру — потребують перевірки, бо вони, можливо, стосуються до *A. setulosa* Boiss. Певних екземплярів *A. graveolens* M. B. з нижнього Дніпра ми при перегляді гербарного матеріалу не виявили, але зустрічаються тут при наявності типової *A. setulosa* Boiss. ніби перехідні форми між обома видами (гібриди?).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (південно-східна частина), Волзьк.-Дон. (південно-західна частина), Причорн. (по Дніпру та Самарі), Ниж.-Дон. (захід).

Загальне поширення. Південні райони Європейської частини СРСР від Дніпра до Дону. Східнопонтичний ендем.

Примітка. Вид Маршала Біберштейна *A. graveolens* M. B. був описаний з Дону, і, як цілком правильно вказував у свій час Д. І. Литвинов, видаючи цей вид у H. F. R., автентичні екземпляри його нічим не відрізняються від українських, донецьких, що видані за цитованим вище номером. М. Г. Попов і В. Г. Хржановський чомусь заперечили таку ідентифікацію, описавши рослину з нижнього Дінця (з околиць с. Нижнє-Тепле Верхньо-Теплівського рну Луганської обл.) як особливий вид *A. pseudograveolens* M. Pop. et Chrshan., що, на їх думку, відрізняється від *A. graveolens* M. B. наявністю численних неплідних пагонів при основі кущика, вужчими листками й тоншою трубочкою віночка. Але наведені ознаки мають цілком індивідуальний характер і не пов'язані з географічним поширенням. Зокрема, здатність утворювати неплідні пагони з первинних розгалу-

жень осі властива всім видам ряду Graveolentes K l o k., чому й не може бути підставою для їх розрізнення. В залежності від індивідуальних умов розвитку конкретного екземпляра вона виявляється то в більшій, то в меншій мірі, що видно і на донецьких, і на донських рослинах виду. Отже, *A. pseudograveolens* M. P o p. et C h r s h a n. треба вважати чистим синонімом виду *A. graveolens* M. B.

Далі на схід *A. graveolens* M. B. зникає. Її заступає близький вид *A. laevissima* K l o k. (в східній частині Нижньо-Донського району «Флоры СССР» і в басейні Уралу). Вказівки *A. graveolens* M. B. у «Флоре Юго-Востока» стосуються саме цього виду. Вказівки для Східного Передкавказзя теж стосуються особливого виду — *A. diminuta* K l o k.

2873 (39). **A. leiograveolens** M. P o p. et. C h r s h a n. — **Маренка голоплода.** Яскраво-зелений, малоздерев'янілий півкущик, з тонкими (до ±1 *мм* у діаметрі) первинними розгалуженнями осі; квітконосні стебла косо висхідні, 10—30 *см* завв., б.-м. розгалужені, при основі розсіяно-шорстко-дрібнощетинисті, вище — голі і гладенькі, як і листки, досить густо улиснені, з б.-м. розвинутими неплідними пагонами в пазухах нижніх листків, крім цих пазушних пагінців, нерідко розвинуті також більш видовжені неплідні пагони, що відходять від первинних розгалужень осі. Прикореневі листочки лінійно-довгасті, погано збережені, ±2 *мм* завд., 0,3 *мм* завш.; середні стеблові листки вузько-лінійно-шиловидні до нитковидних, 10—25 *мм* завд., 0,3—0,75 *мм* завш., гострокінцеві, з загорнутими на спідній бік краями; верхні (в суцвітті) — довгасто- або лінійно-ланцетні, гострокінцеві, до 5 *мм* завд. і 1 *мм* завш.; приквіткові — 2—2,5(4) *мм* завд., (0,3)0,5 *мм* завш. Суцвіття волотисте; квітки майже сидячі або на помітних ніжках до 2 *мм* завд.; віночок лійковидний, 3,5—3,75 *мм* завд., блідо-рожевий, голий; лопаті його довгасті, 1,75—2 *мм* завд., 0,7—1 *мм* завш., тупі; стовпчики 1,2—1,75 *мм* завд., б.-м. зрослі. Плодики до 3 *мм* завд., голі або майже голі. ♃. Цв. VI—VIII.

M. P o p. et C h r s h a n. (М. Г Попов и Хржановский) in Бюлл. Моск. о-ва исп. природы, серия биологии, L, 5—6 (1945) 96. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 309. К л о к о в во Фл. СССР, XXIII, 262.

Видані зразки: Герб. фл. УРСР, № 94 (sub: *A. graveolens* M. B.).

На борових пісках. — Тільки в придніпровських районах Правобережного та Лівобережного Лісостепу, де нерідко.

П.Л.-С. К и ї в с ь к а о б л.: Фастівський рн, Дмитрівка (!). — Ч е р к а с ь к а о б л.: Канівський рн, Канівський заповідник, піщаний острів серед Дніпра (К о т о в!); Черкаський рн, Будище (Г р о д з і н с ь к и й!), Кумейки (!); Сміла (Б о р и с е в и ч!); Чигирин (П а ч о с ь к и й!). — П о л т а в с ь к а о б л.: Кременчуцький рн Білицьківка (П а ч о с ь к и й!). — **Л.Л.-С.** К и ї в с ь к а о б л.: Переяслав-Хмельницький рн, Переяслав-Хмельницький (П а ч о с ь к и й!), Трубайлівка (О к с н е р!), Монастирок (П а ч о с ь к и й!). — Ч е р к а с ь к а о б л.: Гельмязівський рн, Прохорівка (К о т о в!), Келеберда, проти Канева (Л и п к і в с ь к и й!, В і с ю л і н а!); Золотоніський рн, Дмитрівка—Шабельники (П о л о н с ь к а!). — П о л т а в с ь к а о б л.: Кременчуцький рн, окол. Кременчука (Д. З е р о в!).

П о ш и р е н н я п о С Р С Р. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (відомі тільки вказані місцезнаходження в центральній частині району).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Середньодніпровський ендем (з групи північнопонтичних ендемів).

Примітка. М. Г. Попов і В. Г. Хржановський пишуть, що «за порівняно дрібними віночками та дрібнішими плодами цей вид, загалом близький до *A. pseudograveolens*, становить перехід від групи Macrocaprae до групи Microcaprae». Під групою Macrocaprae автори розуміють наш ряд Graveolentes (*A. graveolens* s. l.), а під Microcaprae — види ближчі до *A. cynanchica* L. Ніякого переходу між згаданими групами цей вид не становить. Він цілком залишається в межах ряду Graveolentes Klok. і безпосередньо пов'язаний з *A. graveolens* M. B. (= *A. pseudograveolens* M. Pop. et Chrshan.).

Секція **7. Hexaphyllae** Klok. Віночок тетрамерний, лійковидний, білуватий або блідо-рожевий, з лопатями трохи коротшими за трубочку; приймочки кулясті. Плодики голі і гладенькі. Листки по 4—6 у кільцях, лінійно-довгасті або ж оберненоланцетні. — Багаторічні, цілком голі рослини з потовщеним дерев'янистим кавдексом і дуже численними, густо улисненими низенькими стеблами.

Види цієї східносередземноморської групи габітуально мало подібні до інших представників роду. У «Флоре СССР» *A. taurica* Pacz. віднесена до видів «із нез'ясованою спорідненістю» і поставлена в кінці роду поза його системою.

2874 (40). A. taurica Pacz. — **Маренка кримська.** Темно-зелена рослина з б.-м. потовщеним здерев'янілим коренем. Квіткоиосні стебла відходять від потовщеного кавдекса або від видовжених розгалужень кореневища, дуже численні, з тонкої, б.-м. полеглої основи підведені або висхідні, близько 7—12 *см* завв., з міжвузлями близько 5—10 *мм* завд., чотиригранні, голі і гладенькі, галузисті. Найнижчі листки по 4 в кільці, яйцевидно-ланцетні, здрібнені, близько 1—2 *мм* завд. і 0,5—0,7 *мм* завш.; середні стеблові — по 6 у кільці, лінійно-довгасті, до 12—20 *мм* завд. і 1,2—2,0 *мм* завш., плоскуваті, ледве звужені при основі, на верхівці — відтягнуто-гострокінцеві, з країв б.-м. шорсткогостропилчасті, насподі — з гостро випнутою жилкою, блискучі, шорсткуваті; верхні (в суцвітті) — по 4 в кільці до супротивних або поодиноких, частково недорозвинуті або зовсім не розвинуті, б.-м. здрібнені, 1—5 *мм* завд., 0,1—0,6 *мм* завш., з гладенькими краями. Загальне суцвіття волотисто-щитковидне; півзонтики кінцеві й пазушні; квітконіжки 0,5—3 *мм* завд., гладенькі; віночок лійковидний, 2,5—4,2 *мм* завд., білуватий, голий; лопаті його довгасті, 1,3—2 *мм* завд., 0,6—0,8 *мм* завш.; стовпчики 0,7—1,0 *мм* завд., до середини зрослі. Півплодики близько 1,5 *мм* завд., гладенькі, чорнуваті, з білуватими довгастими плямочками. ♃. IIв. VI—VII.

Pacz. (Пачоський) в Зап. Новоросс. о-ва естеств., XV, 1 (1890) 75. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 8.

— *A. hexaphylla* auct., non All. Федченко и Флеров, Флора Европ. Росс., 906.

Видані зразки: Herb. norm., ed. ab I. Dörfler, № 5086.

На скелях і вапнякових або крейдяних відслоненнях. — У передгірній та гірській частинах Криму спорадично.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Білогірський рн, окол. Білогірська, скеля Ак-Кая (Каллє!, !!, Котов!), Мічурінське (Котов!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, біля Учан-Су (Пачоський, Шмальгаузен, Котов!), яйла Ай-Петрі (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (південна частина); Кавказ: Зах. Закавк. (Анапа).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Кримсько-новоросійський ендем.

2875 (41). A. tauro-scythica Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 458 — **Маренка тавро-скіфська.** Світло-зелена рослина. Квітконосні стебла висхідні, 10—25 *см* завв., з міжвузлями 7—25 *мм* завд., тонкі, не дуже виразно чотиригранні, цілком голі і гладенькі, б.-м. розгалужені. Листки (крім, мабуть, найнижчих, які не зберігаються) по 6 у кільці, лінійно-оберненоланцетні, 5—25 *мм* завд., 0,7—1,5 *мм* завш., найширші вище середини і помітно звужені до основи, гострокінцеві, з країв б.-м. шорсткі до майже гладеньких, плоскі, без помітно випнутої зісподу жилки. Загальне суцвіття волотисто-щитковидне, не дуже густе; квітконіжки 2—9 *мм* завд., тонкі, гладенькі; віночок лійковидний, 3,5—5,7 *мм* завд., блідо-рожевий, з тонкою трубочкою і відігнутими назовні та вниз лопатями; лопаті його довгасті, близько 1,5—2,5 *мм* завд. і 0,4—0,9 *мм* завш.; стовпчики 1—2,5 *мм* завд., вгорі вільні. Плодики чорнуваті, з білуватими смужками на поверхні, гладенькі. В іншому подібна до *A. taurica* Pacz. 4. Цв. VI—VII.

Рис. 41. Маренка тавро-скіфська — *Asperula tauro-scythica* Klok.

1 — гілка з квітками; *2* — листок; *3* — квітка з ніжкою.

— *A. taurica* auct. fl. taur. pro min. parte, non Pacz.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 266 (sub: *A. taurica* Paczoski).

На гірських кам'янистих схилах. — У південній частині Криму рідко.

Г.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, вище Пендикуля (Гольде!), над Ялтою, Боткінська стежка між Ставрі-Кая і Яузларом (Станков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (південний схил гір).

Загальне поширення. Ендем південного схилу Кримських гір.

Примітка. Досить загадкова рослина, дуже добре відмінна від типової *A. taurica* Pacz. за морфологічними ознаками. Загалом вона менш ксероморфна. Можливо, цей вид заступає передгірно-яйлинську *A. taurica* Pacz. на південному схилі.

Рід 801. Марена — Rubia L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 109.

Квітки двостатеві, дуже рідко полігамно-дводомні. Чашечка звичайно з непомітним краєм, без зубців. Віночок, звичайно плоский, з укороченою трубочкою, зірчастий або колесовидний, рідше коротколійковидний або чашовидний, п'ятироздільний, рідше чотири—шестироздільний, жовтий, зеленуватий або білуватий. Тичинки в кількості часток віночка, з прямими або зігнутими пиляками. Стовпчики в кількості двох, вільні. Плід костянкоподібний, б.-м. м'ясистий і соковитий, рідше сухуватий, одногніздий (через редукцію одного з гнізд) або (рідше) двогніздий, на верхівці глибоковиїмчастий, але не розділений на мерикарпії; насінина з твердим, рогоподібним ендоспермом. — Багаторічні трави, напівкущі або кущі з хрест-навхрест супротивними листками та міжчерешковими прилистками, що дорівнюють листкам, утворюючи разом 4—8 (10)-членні кільця; квітки у верхівкових або пазушних півзонтиках, часто зібраних у волотисті або зрідка гроновидні загальні суцвіття.

До роду *Rubia* L. належить близько 60 видів, поширених у помірній частині Азії, в Середземномор'ї, в Мексіці та в Південній Америці. Для території СРСР А. І. Пояркова (1958) наводить 21 вид. З них в Українській РСР зростає 3 види.

---

1. Квітки виключно в пазушних, коротших за покривні листки, півзонтиках, середні стеблові листки по 4 в кільці, повільно і тонко загострені, до 12 *мм* завш.; плодики 2,5—4 *мм* завд., майже сухі. Дикоросла невисока (10—50 *см*) рослина
   (3). М. татарська — R. tatarica (Trev.) Fr. Schmidt.
— Квітки почасти в кінцевих, почасти в пазушних, багато довших за покривні листки, півзонтиках; стеблові листки по 4—6 у кільці, коротко загострені, багато ширші; плодики більші, помітно соковиті. Культурні або здичавілі, вищі на зріст рослини 2.
2. Стеблові листки з виразно відокремленим від пластинки черешком, у 4—7 разів коротшим за пластинку, зісподу коротко опушені,

зверху з розсіяними, дуже короткими волосками; плодики 3,5—4,5 *мм* завд.

(2). М. грузинська — R. iberica (Eisch. ex DC.) C. Koch. — Стеблові листки сидячі або майже сидячі, голі; плодики 4—6 *мм* завд.

(1). М. красильна — R. tinctorum L.

Секція **1. Meganthera** Pojark. Віночок коротколійковидний; пиляки лінійні або вузькоеліптичні, прямі, чималі. Листки з 1—3 основними жилками. — Багаторічні трави з дерев'янистим повзучим кореневищем.

2875 (1). R. tinctorum L. — **Марена красильна.** Стебла прямостоячі або підведені, 30—120 *см* завв., чотиригранні, по ребрах вкриті колючими, на кінці вниз загнутими шипиками, галузисті. Стеблові листки в кільцях по 4—6, сидячі або майже сидячі, довгасто-еліптичні або яйцевидно-ланцетні, 2,5—8,5 *см* завд., 5—17 *мм* завш., загострені, по краю та зісподу по середній жилці шорстко-війчасті (від шипиковидних щетинок, здебільшого назад обернутих). Квітки в пазушних і звичайно також у кінцевих складних зонтиках; півзонтики рідкуваті, небагатоквіткові, видовжені; пазушні листки довші за покривні, на шипикувато-щетинистих квітконосах, коротших за півзонтик; квітконіжки до 5 (при плодах) — 10 *мм* завд., голі і гладенькі, як і кінцеві розгалуження півзонтиків, віночок жовтуватий, близько 4 *мм* завш., з довгасто-ланцетними, досить тонко загостреними частками. Плід чорний, помітно соковитий, костянкоподібний, 4—6 *мм* завш. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 109. DC., Prodr., IV, 589. Шмальгаузен. Фл. Ср. и Ю. Р., II, 10, р. р. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 314. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 393.

Зустрічається в культурі на півдні. Іноді дичавіє.

Поширення по СРСР Європ. ч.: тільки в культурі або в здичавілому стані, переважно на півдні; Кавказ — по всьому Кавказу зустрічається почасти в дикому, почасти в культурному або здичавілому стані.

Загальне поширення. Зустрічається в дикому стані у Південній Європі, Передній Азії, на Кавказі.

Господарське значення. Старовинна красильна культура, у зв'язку з винаходом різноманітних хімічних фарб вирощування майже припинене. Тим часом червона фарба, яку дає марена, має високі якості й особливо придатна для килимарства. Фарбу одержують з коренів та кореневища рослини, які містять складну суміш пігментів. Пігменти діють разом і дають різноманітні тони червоного кольору від темно-бордового до рожевого або жовтогарячого (див. у Гроссгейма, «Растительные богатства Кавказа», 358). Гроссгейм зазначає, що марена була на Кавказі основною рослиною, що давала потрібну для килимів фарбу. Фарбування проводилося після алюмінієвої протрави.

Систематичний склад культурної та здичавілої марени не однонанітний. В культурі та в здичавілому стані зустрічалась марена чужоземна — *R. peregrina* L., рослина південно-європейського походження. Кавказька марена вважалась найкращою в красильному відношенні.

2876 (2). R. iberica (Fisch. ex DC.) C. Koch — **Марена грузинська.** Кореневище без пагонів. Стебло до 100 *см* завв., чотиригранне, на всьому протязі (рідко лише на вузлах) б.-м. густо опушене відлеглими короткими волосками, на потовщених ребрах вкрите шипиками, рідше гладеньке. Листки по 4—6 у кільці, ланцетні або еліптично-ланцетні, гострі, з відокремленим від пластинки черешком, у 4—7 разів коротшим за неї; середні — 5,5—9 *см* завд., 2—2,7 *см* завш.; верхні (під суцвіттям) — 1—2 *см* завд., 2—3 *мм* завш., листки шорсткуваті, по хрящуватому краю вкриті чіпкими зігнутими шипиками, зісподу коротко опушені, зверху голі або майже голі, з розсіяними дуже короткими волосками. Півзонтики 1—3-роздільні, верхні — малоквіткові, утворюють на кінці стебла та гілок волотисте складне суцвіття; покривні листки в суцвітті зібрані по 3—4, здрібнені; віночок 1,5—2,5 *мм* у діаметрі, жовтий, з п'ятьма яйцевидно-ланцетними лопатями, які закінчуються вістрям. Плодики 3,5—4,5 *мм* завд., соковиті. 4. Цв. VI—VIII.

C. Koch in Linnaea, XXIV (1851) 461. Trautv. в Тр. Петерб. бот. сада, VIII, 2 (1883) 420. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 394.

— *R. tinctorum* var. *iberica* Fisch. ex DC., Prodr., IV (1830) 589. — *R. tinctorum* β. *pubescens* Ledeb., Fl. Ross., II (1844—1846) 405. — *R. tinctorum* f. *petiolaris* Somm. et Lev., в Тр. Петерб. бот. сада, XV (1900) 203. — *R. petiolaris* Woron. ap. Гроссгейм, Опред. раст. Кавк. (1949) 253, non DC.

Рисунки: Фл. СССР, XXIII, табл. XXII, рис. 2.

В чагарниках по берегах річок. — Наводиться для Криму та Причорномор'я у «Флоре СССР». Екземплярів з території УРСР ми не бачили.

Поширення по СРСР. Європ. ч. (здичавіло): Причорн., Ниж.-Волзьк., Крим; Кавказ: Схід. Передкавк., Даг., Півд. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Кавказ, Мала Азія, Курдистан.

Примітка. Цей вид дуже близький до *R. tinctorum* L., але листки в нього завжди виразно черешкові, дрібніші і б.-м. опушені; стебла міцніші і прямостоячі; плодики дрібніші.

Секція **2. Campylanthera** Pojark. Віночок плоский, зірчастий або колесовидний; пиляки зігнуті, дрібні. — Багаторічні трави, півкущі або кущі.

2877 (3). R. tatarica (Trev.) Fr. Schmidt — **Марена татарська.** Багаторічна рослина з повзучим, досить тонким кореневищем. Стебла прямостоячі або підведені, 10—50 *см* завв., гострочотиригранні, по ребрах вкриті вниз обернутими шипиковидними щетинками, решта — голі, б.-м. галузисті; середні стеблові листки в кільцях по 4, довгасто-

ланцетні, 1—7,5 *см* завд., 3—12 *мм* завш., найширші трохи нижче середини, до основи клиновидно звужені, до верхівки поступово і тонко загострені, по краю та зісподу по одній випнутій поздовжній жилці вкриті назад загнутими шипиковидними щетинками, між краями та жилкою голі і гладенькі, зісподу — помітно світліші, як зверху, і дещо сизуваті, зверху темно-зелені і на поверхні шорсткі (від гострих горбочків). Квітки в пазушних, двічі-тричі трійчасто роздільних півзонтиках, коротших за покривні листки; півзонтики на трохи довшому від них ребристому і шорсткощетинистому квітконосі, при основі з 2—3 дрібними яйцевидно- або еліптично-ланцетними приквітковими листками, вище (при основі розгалужень другого порядку) з 1—2 дуже дрібними ланцетними листками; квітконіжки 1—3 *мм* завд. (під час цвітіння), голі і гладенькі, як і розгалуження півзонтиків; віночок до 4 *мм* завш., зеленувато-жовтуватий, з (4) 5 (6) довгасто-яйцевидно-ланцетними загостреними лопатями. Плодики 2,5—4 *мм* завд., чорнуваті, гладенькі. 4. Цв. VI—VII.

Fr. Schmidt in Mém. Ac. Sc. Pétersb., VII, ser. XII, 2 (1868) 143. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 314. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 408. — *Galium taturicum* Trev. in Mag. d. Ges. natur. Freunde in Berlin, VII (1815) 146. Ledeb., Fl. Ross., II, 410. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 12.

По берегах річок, частіше на кам'янистому грунті, іноді на приморських пісках. — В Степу розсіяно. Зустрічається по Дніпру на обох берегах від Дніпропетровська на південь, по Інгульцю, Самарі, Вовчій, на північному сході по Дінцю і на південному сході по Кальміусу, Кринці і Міусу та по деяких косах у Приазов'ї.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Слов'янський рн, по Дінцю (!!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Станично-Луганський рн, біля гирла р. Деркула (Ширяєв!). — Сталінська обл.: Красний Лиман — Слов'янськ (Клоков!!), Великоновосілківський рн, Багатир (!), Ялта (!); Будьоннівський рн, Крива коса (!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Йосипівка, Одинцівка (Котов!). — **П.З.С.** Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (Кукуш!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя, о. Хортиця (!); Василівський рн, плавні по р. Конці (Зоз!). — Херсонська обл.: Калінінський рн, проти с. Карла Маркса на р. Інгульці (Дика!); Верхньорогачицький рн, Бабине (!); окол. Херсона на р. Інгульці (Бессер!), Олексіївка на р. Кринці (Лавренко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: південні та південно-східні райони; Зах. Сибір: Тоб. (на півд. заході, рідко); Серед. Азія (північ).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Понтично-каспійський ендем.

Рід 802. **Підмаренник — Galium** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 105.

Край чашечки без зубців, непомітний. Віночок колесовидний з коротко-дзвониковидною або вузькокільцевидною трубочкою і чотирироздільним, рідко трироздільним відгином, білий або жовтий, рідше червоний. Тичинки в кількості часток віночка, коротші від них. Стовпчики

в кількості 2, вільні або при основі з'єднані. Плід сухий, двійчастий, голий або нерідко щетинистий. — Багаторічні, рідше однорічні трави з розгалуженим стеблом. Листки разом із прилистками в кільцях по 4—16. Квітки у верхівковому волотистому суцвітті або виключно в пазушних півзонтиках.

До цього роду належить понад 400 видів, поширених у позатропічній частині Євразії, в Північній та в Південній Африці і в Північній Америці.

Для території СРСР Є. Г Побєдімова наводить 93 види роду *Galium* L. («Фл. СССР», XXIII), в тому числі для УРСР — 32. Насправді їх більше. Ми тут наводимо для флори Української РСР 51 вид.

Треба вказати також і на те, що загальна систематика роду ще дуже недовершена. Рід у загальноприйнятому обсязі залишається збірним і штучним. Краще було б його поділити, як і *Asperula* L., на вужчі, але більш природні роди.

З наведених попередніми авторами (Шмальгаузен, Хржановський, Побєдімова та ін.) для України видів ми багато які виключили як неправильно вказані, визначені або й описані, а саме такі: *G. hyssopifolium* Hoff *G. geniculatum* Roem. et Schult., *G. articulatum* Lam., *G. physocarpum* Ledeb., *G. volgense* Pobed., *G. mollugo* L., *G. erectum* Huds., *G. anisophyllum* Vill., *G. asperum* Schreb., *G. Schultesii* Vest, *G. silvaticum* L., *G. aristatum* L., *G. trifidum* L., *G. parisiense* L., *G. Wirtgenii* F. Schulz, *G. aureum* Vis., *G. calcareum* (Alb.) Pobed., *G. krymense* Pobed., *G. Braunii* Zelen., *G. polonicum* Blocki, *G. coronatum* Sibth. et Sm. Крім того, в старій літературі є вказівки та описи видів, що залишаються до кінця не з'ясованими (*G. podlachium* Kluk., *G. quinquefolium* Andrz. та ін.). *G. podlachium* Kluk. (in Bess., Primit. fl. Galic., 2 (1809) 337; DC., Prodr., IV, 610) належить до секції *Leiogalia* DC. Декандоль його прирівнює до *G. Bocconii* All. За описом, у цього виду листки по 8 у кільці, вузько-ланцетні. *G. pentandrum* Gilib. ex Kluk. (in Bess., l. c., DC., l. c.), за Декандолем, є ухильною формою *G. verum* L.

В складі роду досить яскраво виявлений ендемізм, і його критичне вивчення помітно розширює наше уявлення про ендемічність флори України. Ми тут маємо групу гірських, східнокарпатських ендемів з середньоєвропейськими зв'язками: *G. carpaticum* Klok., *G. suberectum* Klok., *G. Kernerianum* Klok., *G. bellatulum* Klok.; з них лише останній належить до високогірного та альпійського ряду. Виключно цікава невеличка група нововідкритих волинських ендемів з Кременецьких гір: *G. exoletum* Klok., *G. Besseri* Klok., *G. sphenophyllum* Klok. Понтичний ендемізм представлений тут досить широкою групою лісостепових та степових видів переважно з середньо- й південноєвропейськими до північноафриканських зв'язками: *G. salicifolium* Klok. (єдиний вид у цій групі зі східними зв'язками), *G. hypanicum* Klok., *G. odessanum* Klok., *G. tyraicum* Klok., *G. semiamictum* Klok., *G. tomentellum* Klok., *G. borysthenicum* Klok., *G. tenderiense* Klok.,

не рахуючи гібридогенних: *G. pseudoboreale* Klok., *G. pseudorubioides* Klok., *G. polonicum* Blocki. Досить велика і група нагірнокримських ендемів, що виявляють субсередземноморські або східносередземноморські зв'язки: *G. fagetorum* Klok., *G. fasciculatum* Klok., *G. Jusepczukii* Pobed., *G. auratum* Klok., *G. Zelenetzkii* Klok., *G. tauricum* (Willd.) Roem. et Schult., *G. neotauricum* Klok., *G. decoronatum* Klok., *G. chersonense* (Willd.) Roem. et Schult. Загальний процент ендемічних або напівендемічних для території Української РСР видів у цьому роді близько 50, але ендемічних рядів або помітно ізольованих у системі видів не виявлено.

Господарське значення. *G. verum* L. та близькі види — красильні рослини. В їх коренях містяться барвники ряду антрахінону— флавопурпурин і антопурпурин. Ці ж види, а також *G. aparine* L. і *G. pseudomollugo* Klok. (з близькими до нього) вживаються як лікарські рослини в гомеопатії. Коріння *G. aparine* L. і *G. boreale* L. s. l. застосовуються в «тібетській» медицині. *G. verum* L. s. l. і *G. pseudomollugo* Klok. — медоносні рослини.

---

1. Листки з 3 основними поздовжніми жилками, всі по 4 в кільці 2.
— Листки з одною поздовжньою жилкою, по 6—12(14) у кільці, рідко по 4 (часто на стеблі, але не всі, лише у 2 багаторічних болотних видів, що мають кволе, вкрите по ребрах шипиками стебло) 18.
2. Суцвіття волотисте, верхівкове; квітки білі 3.
— Квітки в пазушних півзонтиках, зеленувато-жовті 11.
3. Листки еліптичні до округло-овальних, на верхівці стягнуті в коротеньке трикутне вістря, з боковими жилками, помітними лише в нижній половині листка; суцвіття розлоге, небагатоквіткове. Високогірна карпатська рослина
(9). П. шорсткий — G. scabrum L.
— Листки довгасто-ланцетні, рідше довгасто-еліптичні або ж іноді довгасто-оберненояйцевидні, тупуваті, без кінцевого вістря, з добре помітними на всьому протязі випнутими боковими жилками; суцвіття густе, багатоквіткове. Рівнинні, лучні або лучно-степові рослини 4.
4. Плодики густо вкриті гачковидно зігнутими на кінці щетинками 5.
— Плодики цілком голі 9.
5. Стебло в нижній частині густо опушене відлеглими й хвилястими тонкими волосками 0,2—0,5 *мм* завд., в середній — по ребрах вкрите вниз оберненими дрібними щетинками, у верхній — спрямованими вгору. Середні стеблові листки вузько-довгасто-ланцетні або лінійно-ланцетні, 15—35 *мм* завд., 1,7—5 *мм* завш., зісподу по жилках і почасти між жилками коротковолосисті, зверху коротко- або дрібнощетинисті, з досить щільно загорнутими на спідній бік

краями. Рослина кам'янисто-степових схилів, відома лише з Кременецьких гір на Волині

(1). П. застарілий — G. exoletum Klok.

— Стебла в нижній частині голі і гладенькі, як і на всьому протязі, або в нижній частині чи на всьому протязі шорстко-дрібнощетинисті. Середні стеблові листки здебільшого ширші, з плоскими краями, на поверхні голі і гладенькі або зісподу по жилках дрібнощетинисті. Лучні, більш поширені рослини 6.

6. Стебла в нижній частині голі і гладенькі або шорсткі, в верхній — гладенькі; листки голі і гладенькі або зісподу лише по середній жилці шорсткі; квітконіжки голі і гладенькі 7.

— Стебла на всьому протязі помітно шорсткі або дрібнощетинисті, як і листки зісподу; квітконіжки дрібнощетинисті 8.

7. Стеблові листки 0,5—3 *см* завд., 2—5 *мм* завш.; віночок 4—5 *мм* у діаметрі **(2). П. північний — G. boreale** L.

— Стеблові листки 1—5 *см* завд., 3—10 *мм* завш.; віночок 3—4 *мм* у діаметрі

(4). ×. П. несправжньопівнічний — G. pseudoboreale Klok.

8(6). Стеблові листки довгасто- або лінійно-ланцетні, до 3,5 *см* завд., і—8 *мм* завш.; середні (супротивні) приквіткові листки здебільшого малопомітні, до 9 *мм* завд. і 3,5 *мм* завш.

(3). П. пребореальний — G. praeboreale Klok.

— Стеблові листки почасти довгасто-яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, до 4 *см* завд., 3—13 *мм* завш.; середні приквіткові листки помітні, до 15 *мм* завд. і 6 *мм* завш.

(5). ×. П. несправжньомареновидний — G. pseudorubioides Klok.

9(4). Стебло в нижній частині і нижні листки (з обох боків або деякі лише зісподу) коротковолосисті; стеблові листки довгасто-еліптичні або яйцевидно-ланцетні, до 10 *см* завд. і 3 *см* завш.; плодики 1,5—2 *мм* завд.

(7). П. пухнастоногий — G. dasypodum Klok.

— Стебло голе, гладеньке або трохи шорстке; стеблові листки здебільшого довгасто-ланцетні, до 1—1,5 *см* завш., з обох боків голі і гладенькі або лише зісподу по самих жилках дрібнощетинисті; плодики 2—3 *мм* завд. 10.

10. Листки почасти довгасто-оберненояйцевидні, до 4—5 *см* завд., цілком голі й зісподу по жилках. Кореневище видовжене, повзуче; стебла до 50—60 *см* завв.; плодики не здуті, бурі **(6). П. мареновидний — G. rubioides** L.

— Усі листки ланцетні, до 8 *см* завд., зісподу по жилках дрібнощетинисті. Кореневище вкорочене, розгалужене; стебла до 100—110 *см* завв.; плодики здуті, достиглі — бурувато-темно-пурпурові **(8). П. верболистий — G. salicifolium** Klok.

11(2). Верхні покривні листки сидячі, серцевидні, з численними жилками, що віялоподібно розходяться від основи; нижні (стеблові) — ко-

роткочерешкові, оберненояйцевидні. Вся рослина гола (але плодики біловолосисті)

(51). П. серцелистий — G. cordatum Roem. et Schult.

— Покривні листки еліптичні або довгасті, без серцевидної основи, з 3 жилками; стеблові (як і покривні) — сидячі, схожі з покривними (але звичайно дрібніші). Б.-м., опушені рослини, іноді малопомітно 12.

12. Однорічна південностепова рослина з тонкими стеблами, вкритими по реберцях гачковидно вниз відігнутими шипиками. Листки до 12 *мм* завд. і 4 *мм* завш.; півзонтики триквіткові

(46). П. п'ємонтський — G. pedemontanum All.

— Багаторічні лісові або гірські рослини з грубішими, волосистими або голими, але без гачковидних шипиків на ребрах стеблами. Листки більші; півзонтики з більшою кількістю квіток 13.

13. Лісові або лісостепові цілком трав'янисті рослини з порівняно м'яким і тонким, нещетинистим опушенням. Півзонтики багато коротші за покривні листки, з приквітковими листочками або без них. Плодики голі 14.

— Гірські кримські рослини, при основі б.-м. здерев'янілі, з переважно щетинистим, шорсткуватим опушенням. Півзонтики ледве коротші за покривні листки або трохи довші за них, завжди з розвинутими приквітковими листочками. Плодики голі або щетинисті 15.

14. Півзонтики без приквіткових листочків. Стебла опушені лише під вузлами при основі листків, на міжвузлях голі або іноді до середини волосисті, а вище — голі

(45). П. весняний — G. vernum Scop.

— Півзонтики з приквітковими листочками (2—4). Стебла до самої верхівки опушені відлеглими довгими волосками

(44). П. хрещатий — G. cruciata (L.) Scop.

15(13). Плодики густо вкриті загнутими на верхівці короткими щетинками 16.

— Плодики цілком голі 17.

16. Стебла і листки на поверхні б.-м. густо опушені; квітконосні стебла густощетинисті

(47). П. кримський — G. tauricum (Willd.) Roem. et Schult.

— Стебло та листки на поверхні голі; квітконосні стебла голі або лише вгорі з розсіяними короткими щетинками

(49). П. новокримський — G. neotauricum Klok.

17(15). Стебла та листки на поверхні б.-м. густо опушені; квітконосні стебла густощетинисті

(48). П. розвінчаний — G. decoronatum Klok.

— Стебла та листки на поверхні голі (рідко з розсіяними щетинками зісподу по середній жилці); квітконосні стебла голі або лише вгорі трохи щетинисто-волосисті

(50). П. херсонеський — G. chersonense (Willd.) Roem. et Schult.

18(1). Однорічні рослини з тонким корінцем і здебільшого полеглими

або висхідними й лазячими стеблами, що вкриті по ребрах обернутими вниз шипиковидними щетинками. Квітки виключно в пазушних півзонтиках 19.

— Багаторічні рослини, звичайно з розвинутим кореневищем; стебла здебільшого прямостоячі або підведені, голі або волосисті, рідше (болотяні види) — полеглі і вкриті по ребрах відігнутими вниз шипиковидними щетинками. Квітки у верхівковому волотистому суцвітті 24.

19. Квітконосні стебла півзонтиків та квітконіжки дуже вкорочені, майже не помітні. Віночок надто дрібний (±0,5 *мм* у діаметрі); щетинистий **(43). П. кільчастий — G. verticillatum** Danth.

— Квітконосні стебла та квітконіжки б.-м. видовжені; віночки принаймні вдвоє ширші, голі 20.

20. Стебло струнке, від основи підведене або прямостояче, тонке і дуже галузисте. Суцвіття під кінець цвітіння здається верхівковим; квітконіжки волосовидні, довгі; віночок зеленувато-жовтуватий **(42). П. тонесенький — G. tenuissimum** M. B.

— Стебла полеглі або лазячі, кволі. Півзонтики завжди виразно пазушні; квітконіжки неволосовидні; віночки білі або білуваті 21.

21. Півзонтики коротші від покривних листків, звичайно триквіткові; квітконіжки при плодах дуговидно загнуті всередину **(41). П. трирогий — G. tricorne** With.

— Півзонтики довші від покривних листків, з більшою кількістю квіток; квітконіжки при плодах не загнуті всередину 22.

22. Плодики цілком голі, дрібні, 1,5—2 *мм* завд. **(40). П. несправжній — G. spurium** L.

— Плодики густо вкриті гачковидно загнутими на кінці щетинками, різні за величиною 23.

23. Листки до 7 *см* завд. і 8 *мм* завш., середні і верхні здебільшого з клиновидної основи ланцетні, найширші вище середини; квітконосні стебла до 6 *см* завд.; віночок до 2 *мм* у діаметрі; достиглі плодики 3—6 *мм* завд. **(38). П. чіпкий — G. aparine** L.

— Листки до 4 *см* завд. і 4 *мм* завш., середні і верхні лінійно-ланцетні, найширші частіше при середині; квітконосні стебла до 1,5 *см* завд.; віночок близько 1 *мм* завш.; достиглі плодики 1,5—2 *мм* завд. **(39). П. Вайланта — G. Vaillantii** DC.

24(18). Квітки білі, рідко блідо-жовтуваті [1] 25.

— Квітки жовті 44.

25. Болотяні рослини з кволими, часто полеглими стеблами, що звичайно вкриті по ребрах загнутими вниз шипиковидними щетинками 26.

— Лісові, гірські або почасти степові рослини, з прямостоячими або підведеними, рідко полеглими, голими або волосистими (але завжди без шипиковидних щетинок на ребрах) стеблами 30.

26. Квітконіжки вкриті вниз відігнутими дрібними щетинками. Віночок

---

[1] З блідо-жовтими квітками — численні нестійкі гібриди *G. verum* L. або *G. ruthenicum* Willd. з *G. pseudomollugo* Klok. та близькими до нього видами.

дрібний, 1—1,5 *мм* у діаметрі, звичайно трироздільний **(36). П. Рупрехта — G. Ruprechtii** Pobed.

— Квітконіжки голі і гладенькі. Віночок звичайно більший, чотирироздільний 27.

27. Листки на верхівці загострені і відтягнуті в помітне вістря; середні стеблові — здебільшого по 6 у кільці (рідко по 4 або по 8) **(37). П. багновий — G. uliginosum** L.

— Листки тупі або тупуваті, без кінцевого вістря; середні стеблові — здебільшого по 4 в кільці, рідше по 5—6 28.

28. Стеблові листки довгасто-лінійні, до 2 *см* завд., 0,5—2 *мм* завш., зісподу цілком голі і гладенькі; віночок до 3 *мм* у діаметрі; плодики 1—1,5 *мм* завд. **(35). П. болотний — G. palustre** L.

— Стеблові листки до 3—4 *см* завд., 4,5—10 *мм* завш., зісподу по середній жилці вкриті щетинками або горбочками (рідше деякі гладенькі); віночок до 3,5—4,5 *мм* у діаметрі, плодики 1,5—2 *мм* завд. 29.

29. Стебла по ребрах вкриті загнутими вниз шипиковидними щетинками; стеблові листки зісподу по середній жилці вкриті назад обернутими щетинками **(33). П. найбільший — G. maximum** Moris.

— Стебла цілком голі і гладенькі або (рідше) з малопомітними горбочками на ребрах; стеблові листки зісподу по жилці з розсіяними шипиками або малопомітними горбочками **(34). П. видовжений — G. elongatum** Presl.

30(25). Стебла численні і дуже низенькі, 4—10 *см* завв.; листки дрібні, до 11 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш., голі і навіть по краю цілком гладенькі. Суцвіття розлоге, небагатоквіткове. Гірська карпатська рослина **(32). П. чепурненький — G. bellatulum** Klok.

— Стебла нечисленні, в кілька разів вищі; листки багато більші, опушені або голі, але по краю (принаймні вгорі) шорстко-дрібнопилчасті 31.

31. Стеблові листки довгасто- або лінійно-ланцетні, іноді довгасто-еліптичні, найширші при середині, всі на поверхні голі. Стебла від основи підведені до прямостоячих, стрункі і досить міцні, голі і гладенькі навіть під вузлами (за винятком *G. suberectum* Klok.) 32.

— Стеблові листки довгасті або довгасто-оберненояйцевидні, найширші, хоча б трохи, вище середини, нерідко всі або лише нижні, волосисті. Стебла підведені або напівполеглі, похилі або на вузлах колінчасто зламані, нерідко в нижній частині волосисті 34.

32. Стебла 25—45 *см* завв.; стеблові листки від довгасто-лінійних до лінійно-ланцетних, 8—22 *мм* завд., 0,8—2,5 *мм* завш. Високогірна карпатська рослина **(12). П. підведений — G. suberectum** Klok.

— Стебла вдвоє вищі; стеблові листки багато довші і ширші (до 5—6 *см* завд. і 5—14 *мм* завш.). Лісові і нагірно-лісові рослини 33.

33. Середні стеблові листки від лінійно-ланцетних до видовжено-еліптичних, 1,5—6 *см* завд., 3—14 *мм* завш.; квітконіжки до 10 *мм* завд.; лопаті віночка на верхівці звичайно відтягнуті в вістря близько 0,5 *мм* завд.; плодики 1,5—1,8 *мм* завд. Рівнинна лісова рослина **(10). П. посередній — G. intermedium** Schult.

— Середні стеблові листки довгасто-ланцетні, 1,5—4 *см* завд., 2,5—5 *мм* завш.; квітконіжки до 4 *мм* завд.; лопаті віночка без помітного вістря; плодики до 1,5 *мм* завд.; карпатська рослина **(11). П. карпатський — G. carpaticum** Klok.

34(31). Стебла 25—45 *см* завв., цілком голі і гладенькі; листки 4—15 *мм* завд., 1,5—4 *мм* завш., всі довгасто-оберненояйцевидні. Високогірна карпатська рослина **(16). П. Кернерів — G. Kernerianum** Klok.

— Стебла звичайно вищі, волосисті або голі, але під вузлами при основі листків завжди вкриті дрібним пушком; листки довгасті або ж оберненоланцетні, рідко довгасто-оберненояйцевидні, звичайно більші. Переважно лісостепові, але також і нагірно-гірські кримські рослини 35.

35. Стебла на міжвузлях цілком голі і гладенькі, звичайно підведені; всі листки на поверхні голі і гладенькі або вкриті зісподу лише дуже дрібним, непомітним на око пушком, звичайно з помітно загорнутими на спідній бік краями 36.

— Стебла на всьому протязі або лише до суцвіття б.-м. волосисті, косо висхідні до майже полеглих; листки зісподу по середній жилці щетинисто-війчасті, на поверхні всі або (частіше) лише нижні б.-м. волосисті; нижні стеблові листки плоскі, верхні — іноді з загорнутими на спідній бік краями 40.

36. Середні стеблові листки довгасті, найширші трохи вище середини, в середній третині до 30—40 *мм* завд.; віночок до 3,5—4 *мм* у діаметрі, білий, без жовтуватого відтінку; плодики 1—1,3 *мм* завд. Рослини поширені в лісостепових та почасти лісових рівнинних районах 37.

— Середні стеблові листки оберненоланцетні, довгасто-оберненояйцевидні, довгасто-лопатковидні або видовжено-еліптичні (принаймні частково), найширші у верхній третині, до 20—27 *мм* завд. 38.

37. Середні стеблові листки 10—30 *мм* завд., 1—4,5 *мм* завш.; зверху світло-зелені, зісподу цілком голі і гладенькі. Дуже поширений вид **(13). П. несправжньом'який — G. pseudomollugo** Klok.

— Середні стеблові листки 18—40 *мм* завд., 2—6 *мм* завш., зверху темно-зелені, зісподу густо вкриті дрібнесенькими сосочковидними волосками. Ендемічний для Кременецьких гір на Волині вид **(14). П. Бессера — G. Besseri** Klok.

38(36). Стеблові листки довгасто-лопатковидні до довгасто-оберненояйцевидних, до 30 *мм* завд. і 7 *мм* завш.; віночок 3,7—4,3 *мм* у діаметрі, білий, без жовтуватого відтінку; плодики 1,1—1,3 *мм*

завд. Рослина відома лише з Кременецьких гір на Волині
(15). П. клинолистий — G. sphenophyllum Klok.

— Стеблові листки від оберненоланцетних до видовжено-еліптичних або довгасто-оберненояйцевидних, найширші почасти в середній, почасти у верхній третині, до 20—25 *мм* завд. і 4,5—5 *мм* завш.; віночки 3,5—5 *мм* у діаметрі, жовтувато-білі; плодики 1,2—1,8 *мм* завд. Південнокримські рослини 39.

39. Рослина з видовженим повзучим кореневищем; квітконосні стебла 20—55 *см* завв., досить густо улиснені; середні стеблові листки від оберненоланцетних до видовжено-еліптичних, до 25 *мм* завд. і 5 *мм* завш., з плоскими або з ледве загорнутими на спідній бік краями, тонкі; квітконіжки до 4,5 *мм* завд. Нагірно-лісовий вид
(17). П. бучинний — G. fagetorum Klok.

— Рослина без помітно розвинутого кореневища, з пучкуватим корінням; квітконосні стебла 35—105 *см* завв:, негусто улиснені; середні стеблові листки оберненоланцетні або довгасто-оберненояйцевидні, до 20 *мм* завд. і 4,5 *мм* завш., з трохи загорнутими на спідній бік краями, шорсткуваті і грубенькі; квітконіжки до 2,5 *мм* завд. Південнобережний вид **(18). П. пучкуватий — G. fasciculatum** Klok.

40(35). Стебла б.-м. опушені до верхівки суцвіття; листки грубенькі і трохи шкірясті. Західностепові рослини 41.

— Стебла у верхній половині голі; листки тонкі. Лісостепові або східностепові і нагірнокримські рослини 42.

41. Листки довгасті або лінійні, зверху голі; нижні стеблові — по 8—10 у кільці, верхні — по 6—8
(21). П. одеський — G. odessanum Klok.

— Листки довгасто-оберненояйцевидні, зверху коротко-щетинисто-волосисті; нижні стеблові — по 6—8 у кільці, верхні — по 4—6
(20). П. південнобузький — G. hypanicum Klok.

42(40). Стеблові листки оберненоланцетні, 7—16 *мм* завд., 1—2,5 *мм* завш.; стебла підведені або косо висхідні, 20—35 *см* завв. Кримська гірська рослина
(19). П. Юзепчука — G. Jusepczukii Pobed.

— Стеблові листки довгасті або довгасто-оберненояйцевидні, багато більші, як і вся рослина 43.

43. Стеблові листки (до суцвіття) по 6—8 у кільці, почасти довгасто-оберненояйцевидні, до 3 *см* завд. і 4—5 *мм* завш. Південноподільська рослина **(22). П. дністровський — G. tyraicum** Klok.

— Стеблові листки по 5—11 у кільці, всі довгасті, до 5 *см* завд. і 11 *мм* завш. Донецька рослина
(23). П. напіводягнений — G. semiamictum Klok.

44(24). Листки здебільшого оберненоланцетні, 1—5 *мм* завш., майже плоскі або з трохи загорнутими на спідній бік краями. Гірські кримські рослини 45.

— Листки вузьколінійні до тонкошиловидних або нитковидних, 0,5—2 *мм* завш., з міцно загорнутими на спідній бік краями 46.

45. Стебла до суцвіття та листки б.-м. густоволосисті; середні стеблові листки 5—14 *мм* завд., 1—3 *мм* завш.; пиляки жовті
(24). П. золотистий — G. auratum Klok.
— Стебло на всьому протязі та листки голі; середні стеблові листки 6—23 *мм* завд., 1—5 *мм* завш.; пиляки чорнуваті
(25). П. Зеленецького — G. Zelenetzkii Klok.
46(44). Зав'язі квіток і плодики густо вкриті відлеглими щетинками 47
— Зав'язі і плодики цілком голі і гладенькі 49.
47. Стебла опушені лише під вузлами при основі листків; листки зверху голі і гладенькі або (лише на верхівці) вздовж краю шорсткі; квітконіжки цілком голі і гладенькі. Лучна рослина
(28). П. дніпровський — G. borysthenicum Klok.
— Стебла звичайно б.-м. опушені на всьому протязі, іноді (рідко) в нижній частині оголені; листки зверху гострошорсткі або ж коротко опушені; квітконіжки розсіяно або густо опушені короткими волосками. Степові рослини 48.
48. Стебла негусто опушені, зеленуваті; листки зверху шорсткі і лише вздовж краю дрібнощетинисті, до 4 *см* завд.
(27). П. руський — G. ruthenicum Willd.
— Стебла в середній та верхній частині білуваті від густого опушення; листки зверху відлегло-коротко-волосисті, до 2—2,5 *см* завд.
(26). П. мохнатенький — G. tomentellum Klok.
49(46). Стебла на всьому протязі голі і гладенькі, лише під вузлами помітно шорсткі, рідше з дуже розсіяним і коротким опушенням на гілочках суцвіття; листки зверху голі і здебільшого гладенькі, лише по самому краю шорстко-дрібнопилчасті, зісподу з малорозвинутим папільозним опушенням. Лучна або лісова рослина
(31). П. оголений — G. glabratum Klok.
— Стебла на всьому протязі або принаймні у верхній половині опушені; листки зверху гострошорсткі, дрібнощетинисті або дуже коротковолосисті, зісподу з суцільним папільозним опушенням. Лісостепові або степові рослини 50.
50. Листки до 2 *мм* завш., зверху гострошорсткі або (рідше) дрібнощетинисті, але не волосисті; квітконіжки голі та гладенькі; віночок 3—4,5 *мм* у діаметрі, плодики 1—1,5 *мм* завд.; стебла нечисленні або поодинокі. Лісостепова або північностепова рослина
(30). П. справжній — G. verum L.
— Листки близько 0,8 *мм* завш., зверху опушені досить густими, дуже короткими, але помітними, відлеглими волосками; квітконіжки помітно шорсткі або дрібнощетинисті; віночок 2,5—3 *мм* у діаметрі, плодики до 1 *мм* завд.; стебла численні, пучкуваті. Літоральна рослина **(29). П. тендерівський — G. tenderiense** Klok.

Секція **1. Platygalia** DC. (pro subseries). Багаторічні лучні або лучно-степові рослини. Листки в кільцях виключно по 4, з 3 основними поздовжніми жилками. Квітки двостатеві, з білим (жовтувато-білим) віночком, зібрані у верхівкове волотисте суцвіття. Плодики

вкриті гачковидно загнутими на кінці, досить довгими щетинками або голі.

Голарктична секція, мабуть найстаріша в роді.

Примітка. Є. Г Побєдімова у XXIII томі «Флоры СССР» *G. scabrum* L. відносить до нової секції Cymaegalia Pobed., а власне Platygalia DC. поділяє на два ряди: Rubioidea Pobed. (з голими плодиками) і Borealia Pobed. (з щетинистими). Ці ряди складають разом дуже тісну групу споріднених географічних рас, яку тільки останнім часом критично проробляли. Представники обох рядів вільно між собою гібридизують, чим, звичайно, ще більш ускладнюють картину видової диференціації в цій, надзвичайно цікавій з історико-географічної точки зору групі. Поділ її на два ряди має дещо формальний характер і лише попереднє, допоміжне значення.

2878 (1). G. exoletum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 458 — **Підмаренник застарілий.** Кореневище коротко-повзуче, з розгалуженнями, що переростають у підведені або висхідні квітконосні стебла, буре, тонке. Вся рослина темно-зелена; стебла 20—70 *мм* завв., тонкі, до 1,5 *мм* у діаметрі, чотиригранні, в нижній частині густо опушені відлеглими і хвилястими тонкими волосками, 0,2—0,5 *мм* завд.; в середній частині по ребрах вкриті вниз оберненими дрібними щетинками, у верхній — вгору направленими, в суцвітті і нижче — розгалуженими; стерильні гілки до 13 *мм* завд., трохи відігнуті, опушені спочатку короткими волосками, потім дрібними щетинками (але не по самих ребрах, як стебло, а навкруги). Середні стеблові листки по 4 в кільці, довгастой лінійно-ланцетні, 15—35 *мм* завд., 1,7—5 *мм* завш., нижні — клиновидно звужені до основи, всі — тупувато загострені, зісподу по жилках і почасти між ними коротковолосисті, зверху коротко- або дрібнощетинисті, з досить щільно загорнутими на спідній бік краями; листки неплідних гілок загалом дрібніші, але такої ж форми й так само опушені. Суцвіття 3—20 *мм* завд., здебільшого в окресленні яйцевидне, з досить густо скупченими на гілках квітками; квітконіжки 0,4—3 *мм* завд., не дуже тонкі, почасти голі, почасти розсіяно-дрібнощетинисті: середні (паристі) приквіткові листки яйцевидні до еліптичних, 2,5—4 *мм* завд., 1—1,7 *мм* завш., тупі, звичайно голі; квітки молочно-білі; віночок 3,5—4,7 *мм* у діаметрі; лопаті його довгасто-яйцевидні, 1,3—1,8 *мм* завд., 0,8—1,14 *мм* завш., на верхівці відтягнуті в нитковидне тупе вістря близько 0,2 *мм* завд.; пиляки жовті; стовпчики 0,4—0,8 *мм* завд., вище середини вільні. Плодики 1,3—1,7 *мм* завд., густо вкриті гачковидно загнутими на верхівці щетинками близько 0,5 *мм* завд. ♃. Цв. V—VI.

На кам'янистих і степових вогкуватих схилах. — Відоме тільки з району Кременецьких гір, де нерідко.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кременець, околиці, в різних пунктах (Котов!, Клоков!!, Заверуха! і !!). — **П.Л.-С.** Тернопільська обл.: Шумський рн, Сураж (Заверуха!). — Ровенська обл.: Острозький рн, Болотківці (Заверуха!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верхн.-Дністр. (Кременецькі гори).

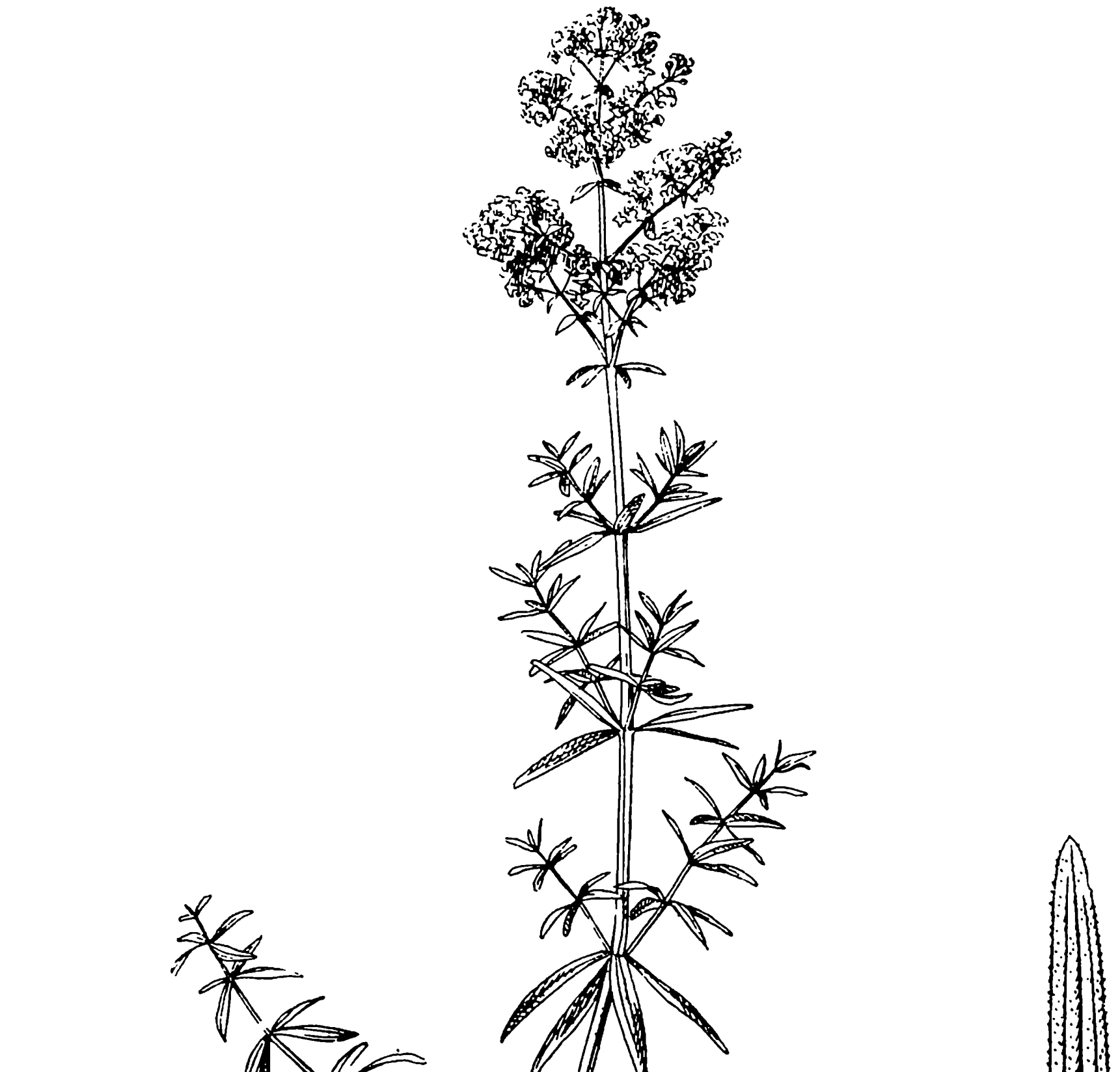

Рис. 42. Підмаренник застарілий — *Galium exoletum* Klok.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла; *3* — плодик; *4* — квітка; *5* — квітка.

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Мабуть, волинський ендем.

Примітка. Дуже своєрідна в типових зразках лісостепова рослина, дуже відмінна від лучно-лісового *G. boreale* L. Зовнішньо трохи нагадує східний *G. mugodsharicum* Pobed. Утворює гібриди з *G. boreale* L., що відрізняються від обох батьківських видів. Заслуговує на спеціальне вивчення.

2879 (2). G. boreale L. — **Підмаренник північний.** Багаторічна рослина з повзучим кореневищем. Стебла прямостоячі або (рідше) від основи підведені, 30—70 *см* завв., чотиригранні, під вузлами при основі листків коротковолосисті, на міжвузлях голі, в нижній половині трохи шорсткі, у верхній — гладенькі, розгалужені в суцвітті й нижче його, з б.-м. розвинутими неплідними пазушними гілками. Прикореневі листочки коричнювато-бурі, яйцевидні або півокруглі, дрібні, лусковидні; зелені стеблові листки (знизу вгору) від еліптичних або довгасто-еліптичних (цілком тупих) до ланцетних (тупувато загострених), 6—32 *мм* завд., 2—5 *мм* завш., по краю дрібнощетинисто-війчасті, іноді з розсіяними щетинками і зісподу по середній жилці, на поверхні голі і гладенькі, в кільцях по 4; середні і верхні приквіткові листки парисні (супротивні) або одиничні, довгасто-яйцевидні до яйцевидно-ромбічних, тупі, рідше еліптичні або довгасто-еліптичні; тупувато загострені, 2—5 *мм* завд., 0,75—2 *мм* завш. Квітки б.-м. скупчені на кінцях гілок суцвіття й на верхівці стебла; квітконіжки 0,5—5 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок 4—5 *мм* завш., жовтувато-білий, з 4 (іноді в окремих квіток 5) яйцевидними, відтягнуто загостреними лопатями; останні близько 2 *мм* завд. і 1 *мм* завш.; стовпчики 0,5—1 *мм* завд., при основі з'єднані. Плодики 2—2,5 *мм* завд., густо вкриті порівняно довгими, на кінці гачковидно загнутими щетинками. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 108. D C., Prodr., IV (1830) 600. p. p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 16, pro min. parte. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 312, p. p. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 349, p. p.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 365. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2202. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 275.

На лісових луках і галявинах до нижнього гірського поясу. — Відомий з Закарпаття, Західного та Правобережного Полісся, де зустрічається нерідко. Росте, мабуть, по всій північно-західній частині УРСР до Дніпра на схід (хоча у нетипових формах).

К.Л. Закарпатська обл.: Перечинський рн, Тур'я Поляна (Доброчаєва!); Свалявський рн, Дусина (Косець!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Григор'єв!, Заверуха!). — **З.П.** Житомирська обл.: Олевський рн, Сушани (Кондратюк!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Семенкевич!, Оксіюк!); Васильківський рн, Дзвонкове (!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Волочиський рн, Вільшани (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (північ). Вказівки для східних районів сумнівні.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа до західних районів Європейської частини СРСР.

Рис. 43. Підмаренник північний — *Galium boreale* L.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла з квітками; *3* — листок; *4* — плодик; *5* — квітка.

2880 (3). G. praeboreale Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 459 — **Підмаренник пребореальний.** Багаторічна рослина з висхідним або поззучим кореневищем. Стебла поодинокі або нечисленні (2—3), прямостоячі або частіше дещо висхідні, 15—70 *см* завв., чотиригранні, з випнутими білуватими ребрами, лише при самій основі закруглені, на всьому протязі шорстко-дрібнощетинисті або дуже коротковолосисті, б.-м. розгалужені; стеблові листки довгасто- або (рідше) лінійно-ланцетні, 4—37 *мм* завд., 1—8 *мм* завш., тупуваті або тупувато загострені, по краю коротко-щетинисто-війчасті, зверху сірувато-зелені або темно-зелені, зісподу блідуваті, по трьох поздовжніх жилках дрібнощетинисті або коротковолосисті, почасти опушені і між ними, в кільцях по 4; середні і верхні приквіткові — яйцевидні або довгасто-яйцевидні, 1,5—9 *мм* завд., 1—3,5 *мм* завш., цілком тупі, з таким же, але помітнішим опушенням, як і у стеблових. Суцвіття волотисте, довгасте, досить густе; квітконіжки 0,75—3 *мм* завд., коротковолосисті або шорстко-дрібнощетинисті; віночок 3—4 *мм* завш., жовтувато-білий, з 4 яйцевидними загостреними лопатями близько 1,5 *мм* завд. і 0,75 *мм* завш.; стовпчики до 0,75 *мм* завд., при основі з'єднані. Плодики 1,25—1,75 *мм* завд., густо вкриті гачковидно загнутими на кінці, порівняно довгими щетинками. ♃. Цв. VI—VIII.

— *G. boreale* auct. fl. ucr. pro max. parte, haud L. Победимова во Фл. СССР, XXIII, pro max. parte.

На заплавних луках високого рівня, на узліссях і на галявинах дубових або рідше дубово-грабових лісів, на знижених місцях серед рівного степу, на степових схилах і гранітних скелях між чагарником. — В південній частині Правобережного та Лівобережного Полісся, в східній частині Правобережного та по всьому Лівобережному Лісостепу, в Лівобережному Злаково-Лучному Степу нерідко або звичайно.

П.П. Житомирська обл.: Черняхів (Малишко!). — Київська обл.: окол. Києва (Семенкевич!); Києво-Святошинський рн, Біличі (Гержедович!, Лазаренко!). — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва (!); Броварський рн, Літки (Сележинський!). — Чернігівська обл.: Городнянський рн, Петрівка (Левіна!); Щорський рн, Млинок (Гродзінський!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!). — Житомирська обл.: Бердичівський рн, Дубівка (!); Любарський рн, Кутище (Михайленко!). — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Мабуть, зустрічається, але зборів немає. — **Л.З.-Л.С.** В північній частині звичайно. Найпівденніше місцезнаходження в заповіднику АН УРСР «Кам'яні Могили» — Запорізька обл.: Розівський рн.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: в центральних і південних районах нерідко або звичайно. Більш точно не з'ясоване. Є. Г. Побєдімова наводить *G. boreale* L. s. l. для Арктики, майже для всіх районів Європейської частини СРСР, крім хіба Криму, для Східного й Південного Закавказзя, всього Західного Сибіру та північної частини Арало-Каспійського району Середньої Азії.

Загальне поширення. Не з'ясоване. Можливо, це східноєвропейський лісостеповий вид.

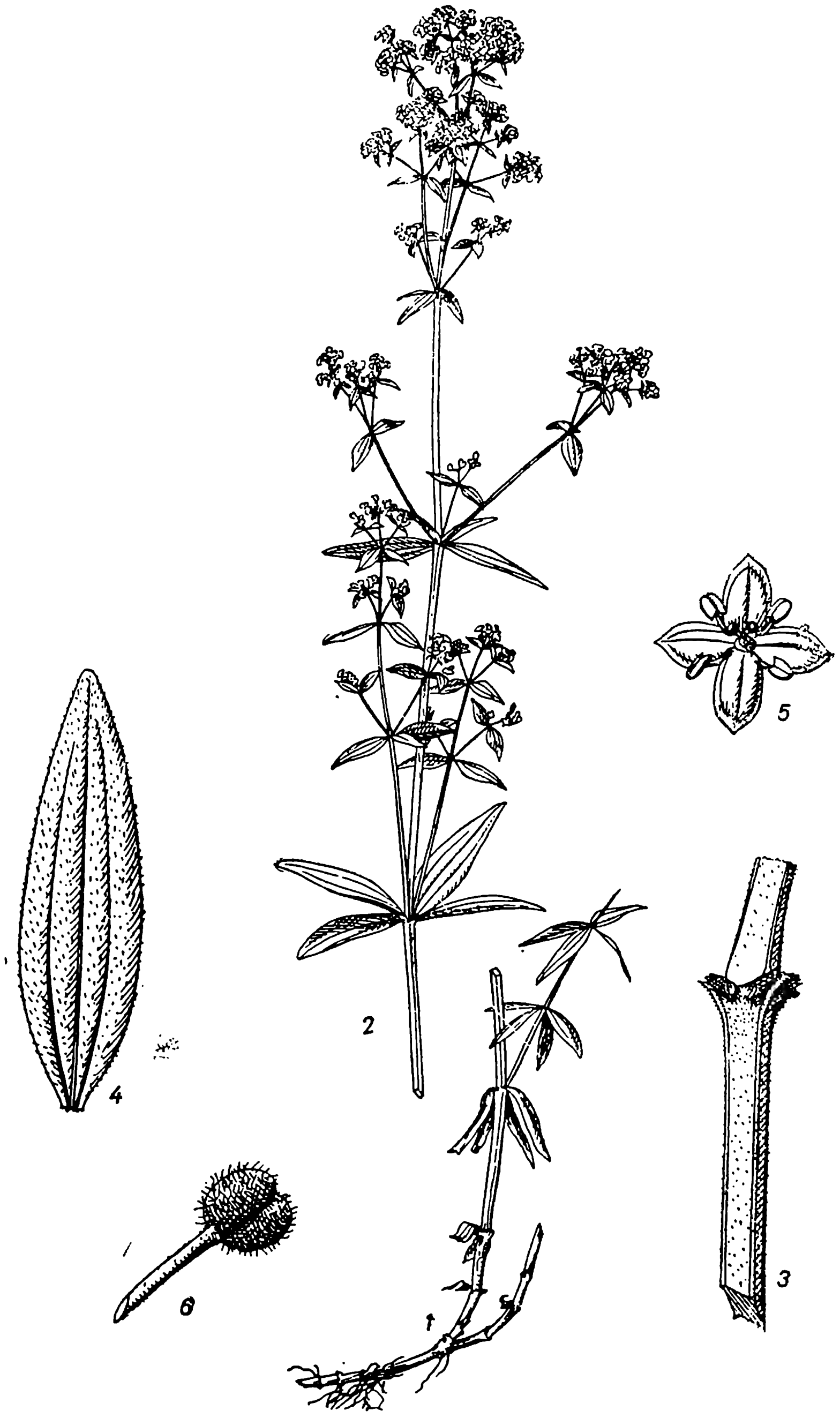

Рис. 44. Підмаренник пребореальний — *Galium praeboreale* Klok.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла; *3* — частина стебла з опушенням; *4* — листок; *5* — квітка; *6* — плодик.

Примітка. Цей вид безперечно відрізняється від північноєвропейського *G. boreale* L. s. str. Треба вказати, що й ті екземпляри, які ми залишили в обсязі останнього виду, теж не цілком йому тотожні (помічається різниця в формі листків, більш загострених у наших екземплярів). Ближчим наш вид є, мабуть, до *G. septentrionale* Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 253. Є. Г. Побєдімова, наводячи *G. septentrionale* Roem. et Schult., описаний з Північної Америки, майже для всієї Північної Азії, згадує, що (за дослідами американських ботаніків) він відрізняється від європейського *G. boreale* L. цитологічно. Європейський вид — тетраплоїд (2n = 44), американсько-азіатський — гексаплоїд (2n = 66). Зовнішньо американські рослини дещо відрізняються від нашого *G. praeboreale* Klok., як і від *G. boreale* L.

Описуючи *G. boreale* L. s. l., Є. Г. Побєдімова зауважує, що він потребує критичного перегляду, хоч вона вже виділила з його складу кілька східних видів (*G. amurense* Pobed., *G. turkestanicum* Pobed., *G. mugodsharicum* Pobed.).

2881 (4). G. pseudoboreale Klok. sp. hybr. nova in Addenda VIII, p. 460 — **Підмаренник несправжньопівнічний.** Стебла 60—80 *см* завв., прямостоячі, при основі — округлочотиригранні і тут голі і гладенькі, вище — чотиригранні з випнутими ребрами, по ребрах спочатку трохи шорсткі, а біля верхівки — гладенькі, з помітним опушенням із дуже коротеньких волосків лише під вузлами навколо основи листків; листки (знизу вгору) від довгастих трохи звужених до верхівки, але цілком тупих до ланцетних тупуватих або тупувато загострених і яйцевидно-ланцетних тупуватих (в нижній частині суцвіття); середні стеблові 1,5—5 *см* завд., 3—8 *мм* завш., по краю та зверху вздовж краю і зісподу по трьох поздовжніх жилках шорстко-дрібнощетинисті, в кільцях по 4; середні та верхні приквіткові листки яйцевидні або довгасто-яйцевидні, тупі або тупуваті, досить дрібні. Суцвіття волотисте, з б.-м. скупченими на кінцях гілок квітками; квітконіжки 0,25—3 *мм* завд., голі і гладенькі (так само, як і розгалуження суцвіття); віночок 3—4 *мм* завш., жовтувато-білий, з яйцевидними або довгасто-яйцевидними відтягнуто загостреними лопатями; стовпчики до 1 *мм* завд., в нижній частині з'єднані. Зав'язі і молоді плодики густо вкриті гачковидно загнутими щетинками. $\frac{2}{2}$. Цв. V—VII.

В лісах і на луках. — Спорадично на Правобережжі в долині Дніпра.

П.П. Київська обл.: окол. Києва (Семенкевич!), Пуща-Водиця (Лоначевський!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Канівський рн, Пекарі—Хрещатик Черкаського рну (Полонська!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Не з'ясоване. Мабуть, обмежується долиною Дніпра в Поліссі.

Примітка. Цей вид за морфологічними ознаками займає проміжне місце між *G. boreale* L. s. str. та описаним далі *G. salicifolium* Klok. Дуже можливо, що він виник внаслідок гібридизації між ними, але справляє враження досить стабільної форми. Близькі до нього зібрані в Закарпатті М. І. Котовим екземпляри — **К.Л.** Закарпатська обл.: Перечинський рн, Тур'я Поляна (Котов!). Закарпатська форма проміжна за ознаками між *G. boreale* L. s. str. та *G. rubioides* L. s. str. і від-

різняється від дніпровського *G. pseudoboreale* Klok. колінчасто підведеними від основи стеблами й коротшими та ширшими, до 35 *мм* завд. і 10 *мм* завш., почасти довгасто-яйцевидними або еліптичними листками. Вона теж є, напевно, гібридогенною (*G. rubioides* L. × *G. boreale* L.).

2882 (5). G. pseudorubioides Klok. sp. hybr. nova in Addenda VIII, p. 460 — **Підмаренник несправжньомареновидний.** Стебла прямостоячі або трохи підведені, іноді досить численні (± 10), 35—70 *см* завв., чотиригранні, в нижній частині закруглені і тут трохи шорсткі до майже гладеньких, вище — з випнутими ребрами й до самої верхівки шорсткокоротковолосисті (разом із усіма розгалуженнями суцвіття); стеблові листки (знизу вгору) від довгасто-яйцевидних або довгасто-еліптичних до довгасто-яйцевидно-ланцетних і довгасто-ланцетних, 7—40 *мм* завд., 3—13 *мм* завш., тупі або тупувато загострені, по краю та зісподу по жилках дрібнощетинисті, зверху б.-м. шорсткі або шорстко-дрібноволосисті; середні (парисні, супротивні) приквіткові листки порівняно великі, довгасто-яйцевидні й яйцевидні, тупі або іноді яйцевидно-ланцетні, тупувато загострені, 3—16 *мм* завд., 2—6 *мм* завш., верхні (одиничні) — дрібні (1—1,5 *мм* завд., близько 1 *мм* завш.). Суцвіття волотисте, недовге; квітконіжки 0,5—2,5 *мм* завд., досить густо вкриті дрібними відлеглими щетинками; віночок близько 3,5—4,5 *мм* завш., жовтувато-білий, з довгасто-яйцевидними, трохи відтягнуто загостреними лопатями. Зав'язі та молоді плодики густо вкриті гачковидно загнутими на кінці щетинками. 4. Цв. VI—VIII.

В лісах на узліссях і галявинах, на кам'янистих відслоненнях серед чагарників. — Спорадично в Лісостепу та на Поліссі.

П.П. Київська обл.: окол. Києва, Пуща-Водиця (Лончевський!). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Ліндеман!, Окснер!).— **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Дідівці (Дубовик!), Шепрунівщина (Дубовик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. Мабуть, поширюється і далі на схід.

Загальне поширення. Не з'ясоване.

Примітка. Цей вид, мабуть, є гібридогенним (*G. praeboreale* Klok. × *G. salicifolium* Klok.). Але він, як і попередній, досить сталий в своїх ознаках і добре відрізняється від кожного з своїх імовірних батьків.

2883 (6). G. rubioides L. — **Підмаренник мареновидний.** Багаторічна рослина з б.-м. видовженим повзучим кореневищем. Стебла поодинокі або в кількості 2—3, прямостоячі або дещо висхідні, 40—55 *см* завв., лише під вузлами при основі листків дрібно опушені, решта — голі, в нижній частині трохи шорсткі, у верхній — гладенькі, б.-м. розгалужені, з недовгими стерильними пазушними гілками нижче суцвіття; крім квітконосних стебел, розвинуті ще такі ж, але коротші, неплідні; стеблові листки (до початку суцвіття) довгасто-оберненояйцевидні або довгасто-ланцетні, 6—48 *мм* завд., 2—10 *мм* завш., до основи часто звужені в дуже коротенький, але помітний черешок (переважно нижні),

на верхівці тупі (нижні) або тупуваті до тупувато загострених, по краю дрібнощетинисті, на поверхні з обох боків голі і гладенькі, зверху темніші, зісподу блідуваті, з трьома випнутими поздовжніми жилками, за консистенцією шорсткуваті, в кільцях по 4; середні і верхні приквіткові листки супротивні, яйцевидні або довгасто-яйцевидні, тупі, здрібнені. Суцвіття волотисте, порівняно коротке (8—11 *см* завд.), в обрисі яйцевидне, досить густе; квітконіжки 1—3 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок близько 4,5—5,5 *мм* завш., жовтувато-білий; лопаті його довгасто-яйцевидні, відтягнуті на верхівці в коротенький нитковидний кінчик. Зав'язь і молоді плодики голі, гладенькі. 4. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 105. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 347.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVII, tab. 1186.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2201.

На луках. — Відоме лише з Закарпаття.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, Гать (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: на крайньому південному заході.

Загальне поширення. Середня Європа.

Рис. 45. Підмаренник мареновидний — *Galium rubioides* L.

1 — верхня частина стебла; *2* — нижня частина стебла; *3* — квітка.

2884 (7). G. dasypodum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 461 — **Підмаренник пухнастоногий.** Багаторічна рослина з повзучим кореневищем. Стебла поодинокі, прямостоячі або від основи підведені, 50—110 *см* завд., чотиригранні, в нижній частині коротковоло-

Г 16. Підмаренник пухнастоногий — *Galium dasypodum* Klok.

частина стебла; 2 нижня частина стебла;

систі, у верхній — б.-м. шорсткі й тільки під вузлами при основі листків дуже коротко опушені, нижче суцвіття з нечисленними видовженими стерильними пазушними гілками; стеблові листки до початку суцвіття довгасто-яйцевидно-ланцетні, 1,5—10 *см* завд., 3—29 *мм* завш. (відношення довжини до ширини 2—6), з яйцевидно- або короткоклиновидною основою, звуженою в коротенький (до 0,5 *см* завд.), але добре помітний черешок, на верхівці тупуваті або тупувато загострені, по краю та зісподу по трьох випнутих поздовжніх жилках короткощетинисті, зверху темно-зелені, зісподу світло-зелені, в кільцях по 4; нижні листки на поверхні з обох боків або лише зісподу між жилками коротковолосисті, решта листків — голі; середні і верхні приквіткові — парисні (супротивні) або одиничні, довгасто-яйцевидні або еліптичні, 2,5—18 *мм* завд., 0,75—9 *мм* завш., тупі або тупуваті, по краю помітно щетинисто-війчасті. Суцвіття порівняно дуже коротеньке, на початку цвітіння компактне, яйцевидне або майже щитковидне; квітконіжки 1—4 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок близько 4,5—5,5 *мм* завш., білий, з яйцевидними або довгасто-яйцевидними, тупувато загостреними лопатями; стовпчики близько 1 *мм* завд., в нижній частині з'єднані. Плодики 1,5—2 *мм* завд., не здуті, цілком голі, бурі. ♃. Цв. VI—VIII.

— *G. rubioides* auct. fl. ucr. p. p., non L. — *G. geniculatum* Хржановський у Визн. росл. УРСР, 312, non Roem. et Schult. — *G. articulatum* Победимова во Фл. СССР, XXIII, 345, haud Lam. — *G. rubioides* var. *eriophyllum* Bordz. в Зап. Киевск. Бот. сада, V—VI (1927) 40; XII—XIV (1931) 36; in Fedde, Repert., 30 (1932) 393.

В степових і лісостепових дібровах, рідше в заплавних лісах, в крейдяних борах і гайках серед пісків, на степових або кам'янистих схилах чагарників. — В південно-східній частині Лісостепу та в більшій частині Степу, досить звичайно, а також у більшій частині кримських районів.

П.Л.-С. Вінницька обл.: Бершадський рн, Лугова (Янківський!, Білозір!). — Черкаська обл.: Смілянський рн, Сміла (Борисевич!), Велика Яблунівка (!); Черкаський рн, Ірдинь (Д. Зеров!). — Кіровоградська обл.: Знам'янка (Котов!, Гринь!); Єлисаветградківський рн, Нерубайка (Гринь!). — **Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Досить звичайно. — **Л.З.С.** Нерідко по всьому району. — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старо-Кримський рн, г. В. Агармиш (Циріна!); Кіровський рн, Феодосія (Турчанінов!), Феодосія, г. Тепе-Оба (Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Фруктове (Левандовський!); Бахчисарайський рн, Тургенівка (О. і Б. Федченки!), Бахчисарай (Буш!), Скалисте—Партизанське (Буш!); Сімферопольський рн, Краснолісся (Андрєєв!), Лівенські Дубки (Циріна!), Сімферополь (Траутфеттер!, Стевен!, Андрєєв!, Олексієнко!), Дубки — Верхньо-Курганна Зуйського рну (Дзевановський!); Зуйський рн, Красногірське (Траутфеттер!); Білогірськ (!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Орлине—Передове (Криштофович!), Мангуп-Кале — Голубинка Куйбишевського рну (Дзевановський!), Тернівка — Чорноріченське (Криштофович!), Байдарська долина — Ласпі (Криштофович!), Ласпі (!); Куйбишевський рн, Кріпке (Буш!), над Соколиним (Гольде!), Соколине (Гольде!); Бахчисарайський рн, Чуфут-Кале (І. Ч.!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Поплавська!, Котов!), Козьмо-Даміан

(Гольде!, Штекер!), центральна улоговина (Юзепчук!), підніжжя Чатир-Дагу (Гольде!), г. Чучель (Гупалі!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Краснокам'янка (Станков!), Нікіта — Нікітська яйла (Юзепчук!), Магарач (!), Ялта (Траншель!), Ореанда (Гольде!), Верхня Масандра (Шнітников!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (південь), Волзьк.-Дон. (південь), Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк. (до Волги на схід), Крим; Кавказ: Передкавк., Зах., Східн. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Південь Східної Європи, Кавказ.

Примітка. З номенклатурою цього виду існують давні і нерозв'язні непорозуміння. Якщо залишити за ним назву *G. articulatum* Lam., Ill., I (1791) 260, як пропонує Є. Г. Побєдімова, або абсолютно синонімічну (перейменування!) *G. geniculatum* Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 215, то виходить, передусім, що цей вид описаний з таких місць, де він не росте. Сам Ламарк описав уперше свою рослину як *G. rubioides* L. β. (без назви), Dict. encycl. Botan., II (1790) 576, зазначивши, що вона росте в Леванті і культивується в Ботанічному саду (Jardin du Roi), а від типового *G. rubioides* L. відрізняється ширшими листками, менш шорсткими на вузлах стеблами, коротшим та компактнішим, нерідко щитковидним суцвіттям. В синоніміці наведено поліном Турнефора: Cruciata orientalis latifolia erecta glabra, Tourn. f., Cor. 4, і вказано, що цю саме діагноз-назву Лінней відносив до своєї *Valantia articulata* L. Описуючи вже цю var. β. як вид, Ламарк чомусь залишив за ним епітет Ліннея, викликаючи підозру в тому, що його видова назва є формально комбінацією: *G. articulatum* (L.) Lam., хоч ніяких підстав для ототожнення цих видів не було (крім спільної цитати з Турнефора). У видовому діагнозі сказано таке: G. foliis quaternis ovatis trinerviis scabris, caule ascendente: articulis nodosis. Перейменовуючи вид, щоб не було гомонімії їх з *G. articulatum* (L.) Roem. et Schult., ці автори зберегли ламарківський діагноз та диференцію, лише підкресливши новим видовим епітетом останню ознаку здутих вузлів стебла. Ця ознака дуже виразна й на рисунку у Буксбаума, що його поліном: *Cruciata palustris* Buxb., Cent. 2, t. 29, Ламарк теж цитує. Про наявність у рослини опушення в жодному з наведених описів нічого не сказано, що явно суперечить характеристиці нашого виду, для якого також не характерні ні висхідні стебла, ні здуті вузли. Географічні дані теж указують на райони, що лежать далеко на захід від ареалу нашого виду. Залишається припустити, що існує ще один широколистий вид із цієї групи на Близькому Сході, якого лише й стосуються згадувані видові назви[1]. Нічого дивного в цьому припущенні немає, бо на схід від ареалу *G. dasypodum* Klok. росте на Волзі такий, вже третій, широколистий вид — *G. physocarpum* Ledeb., і його теж плутають із нашим видом через деяку зовнішню подібність.

З околиць Харкова та з Амвросіївського рну Сталінської обл. відомі форми габітуально схожі з цим видом, але відмінні частково щетинистими або поряд і щетинистими, і голими плодиками. Вони, очевидно, мають гібридогенне походження (*G. dasypodum* Klok. × *G. praeboreale* Klok.). Саме такі екземпляри визначав В. Г. Хржановський (ц. м.) за *G. geniculatum* Roem. et Schult.

2885 (8). G. salicifolium Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 462 — **Підмаренник верболистий.** Багаторічна рослина з укороченим розгалуженим кореневищем. Стебла поодинокі або нечисленні (до 4—5), прямостоячі або іноді від основи підведені, 25—110 *см* завв., чотиригранні, з малопомітними при основі і випнутими вище ребрами, під вузлами при основі листків з кільцем дуже коротких волосків, на міжвузлях —

[1] Ми бачили екземпляри, що їх можна віднести до *G. articulatum* Lam., з Румунії.

голі, в нижній частині трохи шорсткі, у верхній — гладенькі, не дуже галузисті, нижче суцвіття з нечисленними або поодинокими неплідними пазушними гілками; стеблові листки (до початку суцвіття) ланцетні або довгасто-ланцетні, 1—8 *см* завд., 2,5—15 *мм* завш. (відношення довжини до ширини 3,5—10), з яйцевидною, раптово звуженою в дуже

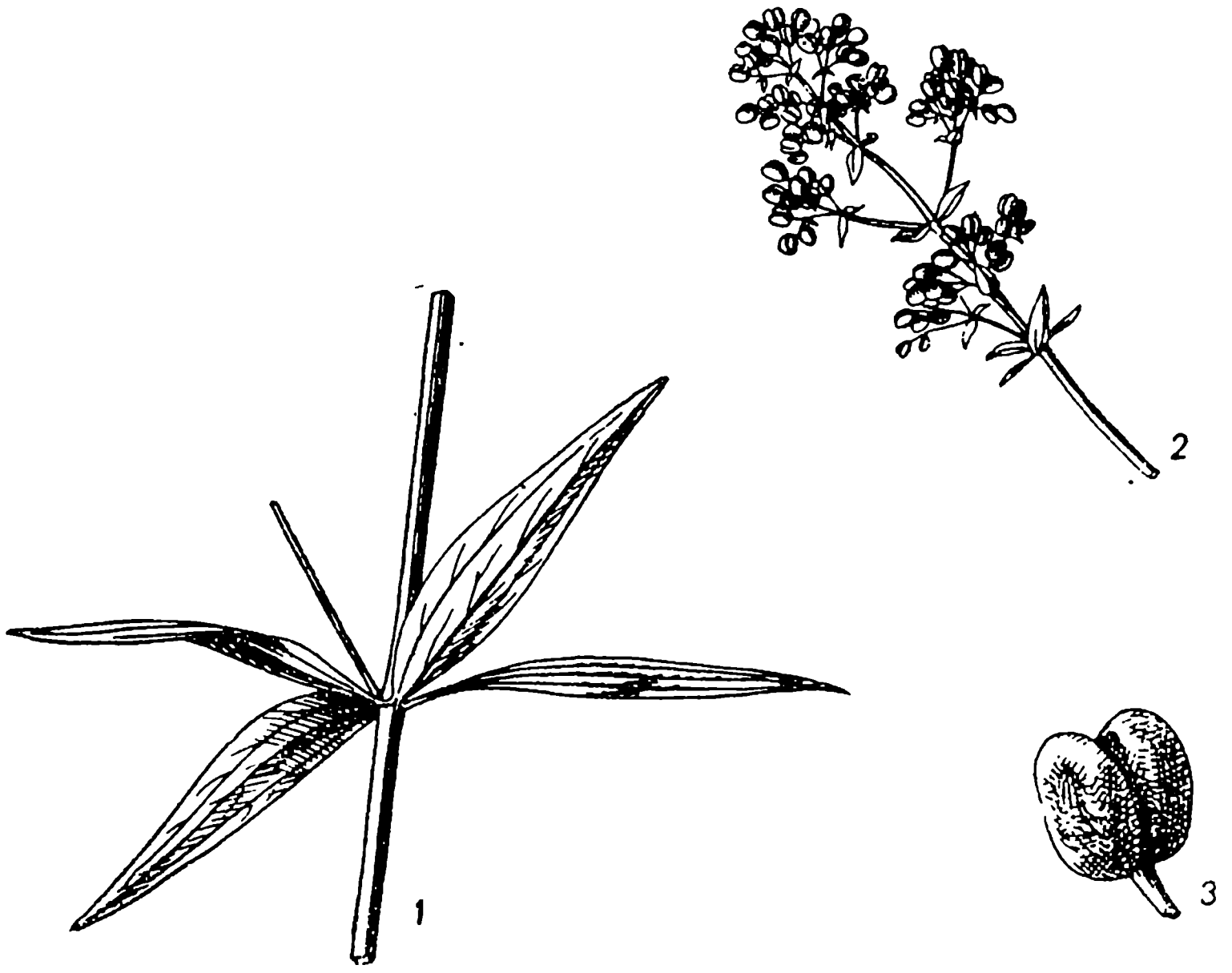

Рис. 47. Підмаренник верболистий — *Galium salicifolium* K l o k.
1 — частина стебла з кільцем листків; *2* — гілочка суцвіття при плодах; *3* — плодик.

коротенький малопомітний черешок або короткоклиновидною сидячою основою і тупувато загостреною верхівкою, по краю та зісподу по трьох (чотирьох) випнутих поздовжніх жилках б.-м. шорстко-щетинисті, зверху — гладенькі або вздовж країв гострошорсткі, в кільцях по 4; середні та верхні приквіткові листки парисні (супротивні) і одиничні, яйцевидні до закругленоромбічних або довгасто-яйцевидні, тупуваті або (нерідко) загострені, здрібнені (2—8 *мм* завд., 0,7—3,5 *мм* завш.). Суцвіття звичайно коротке (і в кожному разі багато коротше від вегетативної частини стебла), яйцевидне або широкопірамідальне, не дуже густе; квітконіжки 0,5—5(7) *мм* завд., голі і гладенькі; віночок близько 4—5 *мм* завш., жовтувато-білий, з яйцевидними або довгасто-яйцевидними тупувато загостреними лопатями; стовпчики 0,75—1 *мм* завд., в нижній частині з'єднані. Плодики 2—3 *мм* завд., б.-м. здуті, спочатку зеленуваті, достиглі — бурувато-темно-пурпурові. ♃. Цв. VI—VIII.

— *G. rubioides* auct. fl. ucr. p. p. — *G. physocarpum* Х р ж а н о в с ь к и й у Визн. росл. УРСР, 312, non L e d e b. — *G. hyssopifolium* Х р ж а н о в с ь к и й, ц. м., non H o f f m. — *G. volgense* P o b e d. во Фл. СССР, XXIII, 348, p. p., quoad plantas ucrainicas.

На заплавних луках по Дніпру та Дінцю з їх допливами. — В східній частині Полісся та Лісостепу і в північно-східній Злаково-Лучного Степу, нерідко або звичайно.

П.П. Київська обл.: Чорнобильський рн, Теремці (Єгорова!); окол. Києва (Семенкевич!), Київ, Труханів острів (!!). — **Л.П.** Звичайно. — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Канів, заповідник (!). — Київська обл.: Обухівський рн, Козин (Монтрезор!). — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: окол. Луганська (Постригань!); Ново-Світлівський рн, нижче р. Луганчика по Дінцю (Постригань!). — **П.З.-Л.С.** Немає зборів, але, мабуть, зустрічається по Дніпру. — **Л.З.-Л.С.** В північній частині звичайно, на півдні рідко. Певних місцезнаходжень південніше долини р. Півн. Дінця не зареєстровано, але рослина відома з суміжних районів Ростовської області (Олексіївка на Міусі). — **П.З.С.** Напевно, зустрічається по Дніпру. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: в плавнях Дніпра та Конки від Запоріжжя до Нікополя нерідко.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр. (південь), Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон. (захід), Причорн. (крім півдня), Ниж.-Дон. (північ). Недостатньо з'ясоване.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР Дніпровсько-донецький ендем?

Примітка. *G. volgense* Pobed. (in Addenda Fl. URSS, XXII (1958) 715) є повним синонімом до старого виду *G. physocarpum* Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 410. Цікаво, що навіть «типи» обох видів як екземпляри цілком між собою подібні (хіба що в першого менш стиглі плодики, але так само здуті). Заперечення ледебурівського виду як нібито виродливої форми є непорозумінням. Здуті плоди в нього і в близького *G. salicifolium* Klok. є ознакою, властивою всім без винятку екземплярам обох видів, на відміну від інших представників секції. Ця характерна ознака є архаїчною і вказує на походження їх сухих плодиків у філогенезі від соковитих, костянкоподібних. Наш вид дуже близький до *G. physocarpum* Ledeb. і є західним вікаріантом цього східного виду.

G. physocarpum Ledeb. габітуально більш нагадує *G. dasypodum* Klok., листки в нього загалом ширші, як у нашого виду, довгасто- або навіть яйцевидно-ланцетні, з коротше загостреною верхівкою (на автентичному екземплярі Ледебура листки 4—7,5 *см* завд., 11—13 *мм* завш.; на «типі» *G. volgense* Pobed. 3,5—7,5 *см* завд., 6—15 *мм* завш.); плодики трохи більші, 3—4 *мм* завд.; суцвіття більш видовжене. Є. Г. Побєдімова свій *G. volgense* Pobed. розуміє, мабуть, занадто вже широко, наводячи його майже для всіх районів Європейської частини СРСР, для всього Західного Сибіру та північних районів Середньої Азії. Можна з певністю твердити, що ні *G. physocarpum* Ledeb., ні *G. salicifolium* Klok. так далеко не поширюються. Наш *G. salicifolium* Klok. теж, мабуть, є збірним.

2886 (9). G. scabrum L. — **Підмаренник шорсткий.** Багаторічна темно-зелена рослина з повзучим розгалуженим кореневищем і численними плідними та неплідними пагонами, утворює нещільні дернинки. Стебла косо висхідні, 10—25 *см* завд., тонкі, б.-м. розгалужені, в нижній частині вкриті дуже розсіяними довгими волосками (які дорівнюють діаметру стебла), вище — цілком голі. Листки еліптичні до овальних, 3,5—20 *мм* завд., 1—11 *мм* завш., з короткоклиновидною основою, звуженою в коротенький черешок, і тупою або закругленою верхівкою, раптово стягнутою в маленьке трикутне тупувате вістря, по краю та зісподу по середній жилці з рідкими, вперед нахиленими щетинками,

зверху по жилках дуже розсіяно опушені дрібними щетинистими волосками; головних поздовжніх жилок на пластинці три, бокові жилки виразно виявлені лише в її нижній половині; всі листки розміщені на стеблі кільцями по 4. Суцвіття кінцеве, розлоге, 1—3 рази вилчасто або трійчасто розгалужене, з двома супротивними приквітковими листками при основі та з одним здрібненим листком при основі розгалужень другого порядку; квітконіжки 3—16 *мм* завд., віночок близько 3 *мм* у діаметрі, білий; лопаті його яйцевидні, з відтягнутим, тупувато загостреним кінчиком; пиляки чорнуваті; стовпчики до 0,5 *мм* завд., при основі зрослі. Плодики 1,2—1,4 *мм* завд., густо вкриті довгими, на самому кінчику загнутими щетинками. 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 108. DC., IV, 599. Победимова во Фл. СССР, XXV, 329.

— *G. rotundifolium* L., Sp. pl., ed. II (1762) 156, p. p.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2205. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 360. Pl. polon. exsicc., № 265.

В гірських (букових або смерекових) лісах. — Тільки в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Перечинський рн, Лумшур, полонина Рівна (Гринь!); Великоберезнянський рн (Гринь!). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Сторожинецький рн, Банилів, урочище Косовець (Косець!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Наводиться для Кавказу, мабуть, помилково.

Загальне поширення. Середня та Південна Європа (переважно в горах). Наводиться також для Кавказу та Малої Азії. Треба гадати, що останні вказівки стосуються окремого (відмінного від середньоєвропейського) виду або видів.

Примітка. Лінней спочатку описав два види: *G. scabrum* L. з Південної Європи і *G. rotundifolium* L. з Швейцарії. Потім він їх сполучив (1762) в один, залишивши за ним назву *G. rotundifolium* L., але зберігши діагноз *G. scabrum* L. (1753). Ми зберігаємо пріоритетну назву *G. scabrum* L. Наша рослина відповідає ознакам саме цього виду. *G. rotundifolium* L. (1753) відрізняється голими і гладенькими листками.

Секція **2. Eugalium** DC. Багаторічні рослини. Листки довгасті або ланцетні, з одною поздовжньою жилкою, рідко лише по 4 в кільці, звичайно в більшій кількості (до 10). Стебла без шипиковидних щетинок на ребрах, нечіпкі. Квітки двостатеві, з білим віночком, зібрані в верхівкове волотисте суцвіття. Плодики голі, гладенькі або вкриті дрібними плоскуватими горбочками.

Лісові або степові, переважно європейські рослини.

З наведених видів *G. intermedium* Schult. і *G. carpaticum* Klok. належать до циклу Nemoralia M. Pop., решта — до дуже складного й різноманітного циклу Molluginia Klok.

2887 (10). G. intermedium Schult. — **Підмаренник посередній.** Кореневище повзуче. Стебла від основи підведені (30)40—100 *см* завд., чотиригранні на всьому протязі або лише в нижній частині

закруглені, голі і гладенькі, б.-м. галузисті; середні стеблові листки від лінійно-ланцетних до довгасто-еліптичних, 1,5—6 *см* завд., 3—14 *мм* завш. (відношення довжини до ширини 3,3—16), найширші при середині, з клиновидною або короткоклиновидною основою і тупою або тупуватою з трикутним вістрям або ж відтягнуто загостреною верхівкою, по краю дрібнощетинисто-пилчасті, зверху темно-зелені або яскраво-зелені, зісподу світліші, сіруваті або сизуваті, з обох боків голі і гладенькі, в кільцях по 6—8(10); листки в суцвітті по 3—6 у кільці; верхівкові — парисні (супротивні) або поодинокі, довгасто-еліптичні до оберненояйцевидних, відтягнуто-гострокінцеві або з коротеньким вістрям, 1,5—12 *мм* завд., 0,5—3,5 *мм* завш. Суцвіття волотисто-щитковидне, розлоге: квітконіжки 0,5—10 *мм* завд., тонкі; віночок 2,5—4,5 *мм* у діаметрі, білий; лопаті його яйцевидні або довгасто-яйцевидні, на верхівці відтягнуто загострені або з відокремленим нитковидним кінчиком до 0,5 *мм* завд.; пиляки жовтуваті; стовпчики близько 0,5—0,8 *мм* завд., при основі з'єднані. Плодики близько 1,5—1,8 *мм* завд., чорнуваті, гладенькі; півплодики трохи зігнуті. ♃. Цв. VI—VIII.

Schult. in Obs. bot. (1809) 22. Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 236. — *G. Schultesii* Vest. in Flora, VI (1821) 530, p. p. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 373.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 176 (sub: *G. Schultesii* Vest.).

В листяних або мішаних лісах. — У північно-західній частині Української РСР нерідко.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Гайдош, під г. Маковицею (Ігошина!); Мукачівський рн, 7 *км* на півд. схід від Мукачева, Кленівці (Ігошина!), окол. Мукачева (Попов!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Перечинський рн, Тур'ї Ремети (Котов!); Рахів (Соколовський!); Свалявський рн, Обава (Ігошина!), Свалява, Полонинський хребет (Ігошина!); Тячівський рн, Руська Мокра (Ігошина! — не типова форма); Великоберезнянський рн, Забродь (Ігошина!). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Глибока (Косець!); Хотинський рн, Зарожанська лісова дача (Косець!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Воля-Старицька (Косець). — **З.П.** Волинська обл.: Люжанська (Косець!); Овадніський рн, Верба (Пачоський!); Головнянський рн, Гуща (Косець!); Камінь-Каширський рн (Косець!). — Житомирська обл.: Довбиський рн, Дібровка (Барбарич!); окол. Житомира (Тутківський!, Гольде!); Баранівський рн, Явнінське л-во (Барбарич!); Городниця (Пачоський!), Замисловичі (Пачоський!). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростенський рн, Рудня-Радовельська болотна станція (Д. Зеров!); Малинський рн, Ірша (Лазаренко!). — Київська обл.: окол. Києва (Монтрезор!, Лоначевський!, Семенкевич!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Обертинський рн, Незвисько (Катіна!). — Тернопільська обл.: Теребовлянський рн, Сади (Гринь!); Чортківський рн, Улашківське л-во (Гринь!). — Хмельницька обл.: Староушицький рн, Улашківське л-во (Гринь!), Хмельницька обл.: Староушицький рн, Привороття (Клеопов!), Пижівка (Кесслер і Чугаєвич!); Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка (Рогович!), Жванець (Рогович!). — Вінницька обл.: Муровані—Курилівці (Косець!). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Троянівський рн, Чорнодуб (!). — Хмельницька обл.: Меджибізький рн, Лисогірка—Летичів (Котов!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл. (Августинович!). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Дідівух (Борщов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм. (півд. захід), Верх.-Волзьк., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Бессараб. (північ).

Загальне поширення. Середня Європа, західна частина Східної Європи (на північному сході доходить до Москви й Калуги, на південному — до Києва й, мабуть, Полтави).

Примітка. Цей вид вперше був докладно описаний Бессером, але під неправильною назвою *G. silvaticum* Willd.? у Primit. fl. Galic., 1 (1809) 219. У тому ж році рослині Бессера було надано назву *G. intermedium* Schult., яку треба вважати **законною**, бо гомоніми *G. intermedium* auct. усі пізнішого походження, хоч вона й не дуже вдала. Перейменування виду в *G. Schultesii* Vest. загально прийняте в літературі, нічим не обгрунтоване. Але обсяг *G. Schultesii* Vest., мабуть, ширший, бо, здається, його найбільш західні форми відрізняються від *G. intermedium* Schult **описаного з Галичини.**

G. intermedium Schult. досить поліморфна рослина. Відокремлюються форми з вузькими лінійно-ланцетними листками, що їх іноді визначають за *G. polonicum* Blocki, відомі з Поділля. Дуже рідко зустрічається характерна форма з широкими еліптичними листками, що зовнішньо нагадує *G. silvaticum* L., відрізняючись від цього західноєвропейського виду виразно чотиригранними стеблами. Вона може мати гібридогенне походження (*G. intermedium* Schult. × *G. silvaticum* L.). Ми цю форму називаємо *G. pseudosilvaticum* Klok. і наводимо її короткий опис, маючи на увазі, що це полегшить її вивчення та збір по ній нового матеріалу, без чого важко буде визначити її таксономічне значення.

Galium pseudosilvaticum Klok. ined. (*G. intermedium* Schult. × *G. silvaticum* L.?). Кореневище довге, повзуче, розгалужене. Стебла прямостоячі, 40—65 *см* завв., до основи чотиригранні, з випнутими ребрами, розгалужені; стеблові листки по 6—8 у кільці, довгасто-еліптичні або еліптичні до майже оберненояйцевидних, 10—45 *мм* завд., 4—14 *мм* завш., з відношенням довжини до ширини 2,8—4; верхівкові листки в суцвітті еліптичні, 1,5—5 *мм* завд., 0,7—2,2 *мм* завш.; квітконіжки 1—6 *мм* завд., близько 0,1 *мм* у діаметрі, віночок 3—4,5 *мм* у діаметрі; пиляки жовтуваті, з стовпчиками 0,2—0,9 *мм* завд., вище середини вільні; плодики близько 1,7 *мм* завд. В іншому, як *G. intermedium* Schult.

Рослина відома з Білоруської РСР — Вітебська обл.: Головськ (Полянська) та з Закарпатської обл. УРСР: Ужгородський рн, Глибока (Косець!); Тячівський рн, Усть-Чорна—Лопухів (Гержедович!).

2888 (11). **G. carpaticum** Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 462 — **Підмаренник карпатський.** Багаторічна рослина з повзучим, вигнутим або прямим кореневищем. Стебла від основи підведені, нерідко б.-м. вигнуті, 25—85 *см,* чотиригранні, з помітними випнутими ребрами, цілком голі і гладенькі. Прикореневі листочки довгасто-оберненояйцевидні, до основи черешковидно звужені, на верхівці відтягнуто загострені, здрібнені (2—6 *мм* завд., 0,5—1,5 *мм* завш.); середні стеблові листки (до суцвіття) довгасто-ланцетні, 1,5—4 *см* завд., 2,5—5 *мм* завш. (відношення довжини до ширини 4—9), найширші при середині, до основи досить повільно звужені, на верхівці порівняно швидко звужені і відтягнуті в коротеньке тонке вістря, по краю дрібнопилчасто-щетинисті, зверху звичайно яскраво-зелені, зісподу світліші, дещо сизуваті, в кільцях по 6—10 (частіше по 8); листки в суцвітті здебільшого довгасто-ланцетні з коротеньким кінцевим вістрям, нижні в кільцях по 4—6, верхні (приквіткові) паристі (супротивні) або одиничні, 1,5—8 *мм* завд.,

0,5—2 *мм* завш. Суцвіття волотисте, густіше, як і у близьких видів; квітконіжки 0,5—4 *мм* завд., дуже тонкі; віночок 3,5—4 *мм* завш., білий; лопаті його яйцевидні, близько 1,5 *мм* завд. і 1 *мм* завш., відтягнуто загострені (але без помітного нитковидного кінчика); пиляки жовтуваті; стовпчики 0,3—0,5 *мм* завв., вільні. Плодики до 1,5 *мм* завд., гладенькі, чорнуваті. ♃. Цв. VI—VIII.

— *G. Schultesii* auct. fl. carp. p. p., non Vest. — *G. polonicum* auct. non Blocki; Победимова во Фл. СССР, XXIII, 374.

В гірських букових лісах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Глибока (Косець!); Мукачівський рн, Станове (Косець!), Воловецький рн, г. Пікуй (Хржановський!, Котов!). р. Латориця (Хржановський!); Берегівський рн, Береги, Куклія-Банія (Гринь!); Перечинський рн, Тур'ї Ремети, Малинь-Салаш (Косець!), хр. Шингаморія (Котов!), г. Шперіо (Косець!); Великоберезнянський рн, хр. Яворник (Котов!, Доброчаєва!); Рахівський рн (Хржановський!); Свалявський рн, Березник (Косець!), полонина Боржава (Гринь!); Тячівський рн, полонина Буштул (Косець!), Широкий Луг (Косець!). — Львівська обл.: Сколівський рн, г. Зелемін (Чопик!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта (Пояркова, Рожевіц і Шишкін!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Середня Європа (Східні Карпати).

Примітка. Наш вид дуже близький до рівнинного лісового *G. intermedium* Schult. (*G. Schultesii* Vest) і заступає його у вищих гірських положеннях. Обидва види іноді стикаються між собою, залишаючись і на контакті морфологічно відмінними. На рівнину карпатський гірський вид не спускається, у зв'язку з чим його не можна ототожнити з подільською лісостеповою рослиною, яку описав Блоцький (in Oesterr. Bot. Zeitschr., XXXVII (1887) № 6) під назвою *G. polonicum* Blocki[1]. Вид Блоцького, за автором, поширений в Галичині від Ярини під Яновим на заході до Більча і Циганів на південному сході в освітлених чагарниках на вапняковому грунті й залишається досі цілком загадковим. Подані ознаки ніяк не відповідають ознакам нашого виду (листки лінійно-ланцетні, 2—3 *мм* завш.; суцвіття густе; квітки дуже дрібні, близько 2 *мм* у діаметрі). Найбільш підходить ця загадкова форма до деяких гібридогенних утворів групи *G. verum* L. × *G. mollugo* s. l.

Гібридогенні форми такого типу дуже різноманітні й достатньо поширені. Віднести ж назву Блоцького до якоїсь відомої нам раси з циклу *G. mollugo* s. l. не можна.

G. polonicum Blocki наводить також для Білорусії Михайловська (Флора БССР, IV, 440), очевидно, замість *G. intermedium* Schult. (*G. Schultesii* Vest, p. p.), бо останній там досить поширений, але в обробці роду навіть не згадується. *G. carpaticum* Klok. і *G. intermedium* Schult., за Є. Г. Побєдімовою, треба віднести до ряду Nemoralia M. Pop., до якого вона зараховує два види: *G. Schultesii* Vest і *G. polonicum* Blocki. Представники Nemoralia M. Pop. становлять ширшу групу середньоєвропейських лісових видів, яку важко звести до одного ряду. Розподіл її на ряди на нашому матеріалі без притягнення західноєвропейського провести не можна.

---

[1] Цитовані екземпляри з Ворохти А. І. Пояркова визначила за *G. polonicum* Blocki, зазначивши, що цей вид ендемічний для Східних Карпат, Волині й Поділля.

Решта наведених тут видів секції належить до складного циклу G. mollugo sensu amplissimo. Є. Г. Побєдімова об'єднує їх у ряд Erecta Pobed., відносячи до нього такі види: *G. mollugo* L., (sensu amplo!), *G. erectum* Huds., *G. Jusepczukii* Pobed. і *G. calcareum* (Alb.) Pobed.

Усі 4 вона вказує для території Української РСР. Але звести надзвичайну різноманітність циклу до одного ряду майже так само важко, як і до одного виду. Розподіл його на справжні ряди треба вважати теж справою майбутніх досліджень.

2889 (12). G. suberectum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 463 — **Підмаренник підведений.** Багаторічна рослина з розвинутими неплідними прикореневими пагонами. Стебла від основи підведені, 25—45 *см* завв., на всьому протязі гострочотиригранні, голі і гладенькі, лише під вузлами при основі листків з малопомітним коротеньким пушком, галузисті, з нечисленними й порівняно коротенькими квітконосними гілками вгорі та більш численними видовженими стерильними нижче суцвіття; середні стеблові листки від довгасто-лінійних до лінійно-ланцетних, 8—22 *мм* завд., 0,75—3 *мм* завш., найширші при середині, звідки досить поступово звужені до основи та порівняно швидко до верхівки, на верхівці відтягнуті в коротеньке тонке вістря, по краю (переважно вище середини) дрібнопилчасто-щетинисті, на поверхні голі, зверху темно-зелені, зісподу світліші, в кільцях по 6—8; листки в суцвітті на головному стеблі в кільцях по 4—6, на гілках парисні (супротивні) або (вище) одиничні, від еліптичних або довгасто-ланцетних до вузько-лінійно-ланцетних, 2,5—8 *мм* завд., 0,3—1,5 *мм* завд., тонко загострені та з вістрям на кінці, по краю гладенькі. Суцвіття порівняно малоквіткове; квітконіжки 1—2,5 *мм* завд., не дуже тонкі, голі; віночок 3,5—4 *мм* завш., білий; лопаті його довгасто-яйцевидні, 1,5—1,75 *мм* завд., близько 0,75 *мм* завш., на верхівці відтягнуто загострені; пиляки жовтуваті; стовпчики близько 0,5 *мм* завд., вільні. Плодики дрібні. ♃. Цв. VI—VII.

— *G. erectum* auct. fl. ucr. p. p., non Huds.

На гірських кам'янистих схилах. — Відоме тільки з Закарпаття.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Воловецький рн, г. Пікуй (Хржановський!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Близниця (Брадіс і Запятова!), г. Петрос (Комендар!); Тячівський рн, Лопухів, г. Менгул (Гержедович!); Усть-Чорна—Лопухів (Гержедович!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Середня Європа (Східні Карпати).

Примітка. Справжній *G. erectum* Huds., Fl. Angl., ed. I (1762) 56, описаний з Англії і, мабуть, є ендемічним для південної частини Британських островів. З нашою рослиною він мало схожий. Ознаки рослини (за добре зібраними екземплярами з етикеткою: «Rocky pasture near Gron Acton, West Gloncester. Flora Anglica, VI, 11, 1928. W. White») такі: стебла від самої основи підведені, 30—50 *см* завв, волосисті або (рідше) майже голі, з коротенькими волосками на вузлах; середні листки до 6—8 у кільці, довгасто-лопатковидні, 6—16 *мм* завд., 1,5—2,5 *мм* завш., сірувато-зелені (як і вся рослина), зісподу волосисті, рідше голі; суцвіття 3—8,5 *см* завд., квітки жовтувато-білі. Видана у Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2210 під цією назвою

Рис. 48. Підмаренник підведений — *Galium suberectum* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — *3* — квітка.

середньоєвропейська рослина — темно-зелена, гола, з довгасто-еліптичними загостреними листками до 13 *мм* завд. і 3 *мм* завш., кволим галузистим стеблом і більшими білуватими квітками. Вона теж несхожа з *G. erectum* Huds. і, безперечно, не тотожна нашому виду. На те, що *G. erectum* auct. fl. Austr. не тотожний *G. erectum* Huds., вказував ще Блоцький при описі свого *G. polonicum* Blocki (1886). Що розуміла під цією назвою Михайловська, наводячи *G. erectum* Huds. як звичайний для всієї території Білоруської РСР вид (Флора БССР, IV, 434), з'ясувати важко. В БРСР зустрічається ніби тільки *G. pseudomollugo* Klok. та його гібриди з *G. verum* L. з усього циклу.

2890 (13). G. pseudomollugo Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 464 — **Підмаренник несправжньом'який.** Стебла від основи підведені, 40—80 *см* завв., на всьому протязі чотиригранні, з випнутими білуватими ребрами, під вузлами при основі листків опушені короткими або дуже короткими й малопомітними, вниз відігнутими волосками, на міжвузлях голі і гладенькі (або іноді цілком голі і гладенькі навіть під вузлами), в суцвітті й під суцвіттям розгалужені з б.-м. видовженими неплідними пазушними гілками в нижній половині. Прикореневі листочки довгасто-оберненояйцевидні, при основі звужені в коротенький і широкий черешок, здрібнені (3,5—11 *мм* завд., 1—3 *мм* завш.), до цвітіння рослини не зберігаються; середні стеблові довгасті або довгасто-лінійні, 1—3 *см* завд., 1—4,5 *мм* завш., найширші при середині або (деякі нижчі) трохи вище, з короткоклиновидною основою і коротко загостреною або відтягнутою в коротеньке вістря верхівкою, з б.-м. загорнутими наспід краями, по краю рясно-пилчасто-дрібнощетинисті, на поверхні голі і гладенькі, зверху світло-зелені або яскраво-зелені, дещо блискучі, зісподу блідо-зелені або білуваті, матові, з випну-

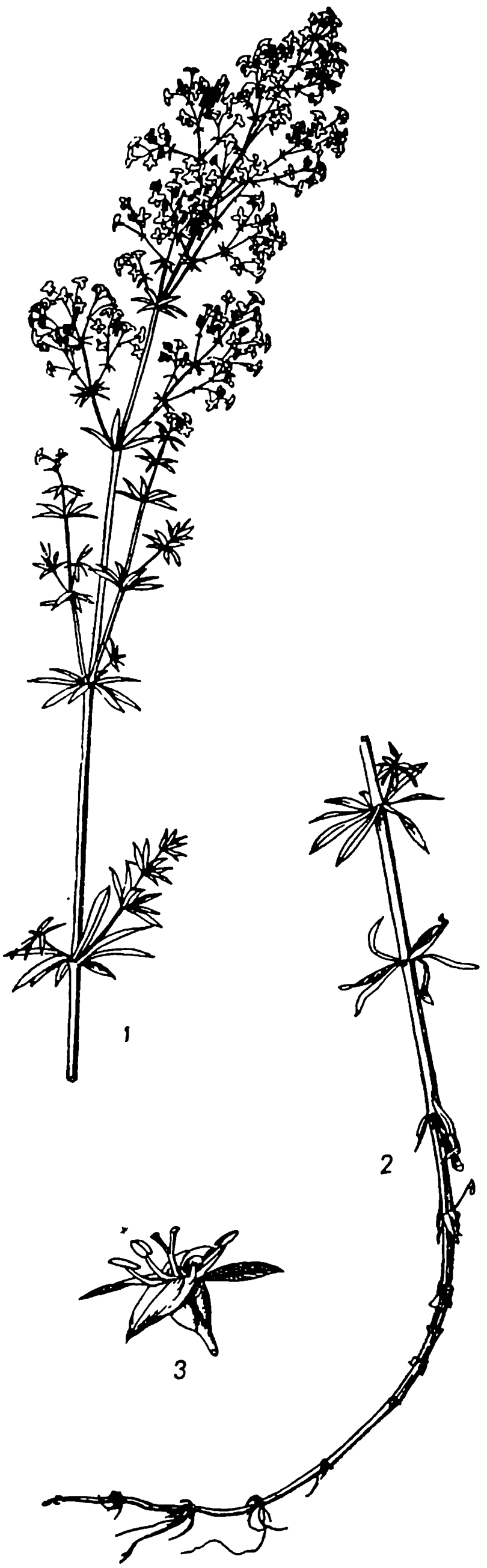

Рис. 49. Підмаренник несправжньом'який — *Galium pseudomollugo* Klok.

1 — верхня частина стебла; *2* — нижня частина стебла; *3* — квітка.

тою середньою жилкою, шорсткуваті, в кільцях по 6—10; приквіткові листки довгасто-лінійні до лінійно-ланцетних, закінчуються помітним тонким вістрям, по 4—8 у кільцях і лише верхівкові парисні (супротивні) або одиничні, останні здрібнені (1,5—4 *мм* завд., 0,4—0,6 *мм* завш.). Суцвіття видовжене, довгасте або довгасто-пірамідальне, коротше за вегетативну частину стебла або дорівнює їй; квітки б.-м. скупчені на кінцях головних розгалужень суцвіття; віночок близько 3,5 *мм* завв., білий; лопаті його довгасто-яйцевидні, близько 1,5 *мм* завд. і 0,75 *мм* завш., відтягнуто загострені на верхівці; пиляки чорнуваті, стовпчики близько 1 *мм* завд., вільні. Плодики близько 1 *мм* завд., темно-бурі, з білуватими плоскими довгастими горбочками на поверхні. 4. Цв. VI—IX.

— *G. mollugo* auct. fl. ucr. pro max. parte. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 370, p. p. — *G. erectum* auct. fl. ucr., non Huds. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 371, p. p.

По узліссях, серед чагарників, на степових і сухих луках. — В лісових і лісостепових районах УРСР, крім Донецького Лісостепу та півдня Західного Лісостепу, дуже звичайно.

Зак.Л., К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С. Б.-м. звичайно. — **З.Л.-С.** Немає зборів, у південній частині, мабуть, не зустрічається. — **П.Л.-С., Л.Л.-С.** Звичайно. Південна межа масового поширення, за гербарним матеріалом, простежується по лінії Вінниця—Біла Церква—Полтава—Харків.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР. Недостатньо з'ясоване.

Примітка. *Galium mollugo* sensu amplo, як відомо, являє собою надзвичайно складний цикл географічних рас і гібридогенних форм, поширених майже по всій Європі й на Кавказі, переважно в лісостепових умовах. В цілому обсязі він ще критично не вивчений. Середньоєвропейські його форми дослідив Браун (1892), за яким пішли й інші автори. Але Браун користався для позначення форм циклу триноміналыною номенклатурою, поділяючи збірний *G. mollugo* L. на групи й підгрупи за формально-морфологічними ознаками. Так *G. mollugo* L. s. str. в нього має назву *G. mollugo* a) *genuinum* H. Braun і належить до підгрупи Latifoliae H. Braun та групи Macrophyllae H. Braun. Тим часом його власні збори цієї форми видані в кернерівських ексикатах під бінарною назвою *G. mollugo* L. (Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2206), а згаданий трином подано в синоніміці. Під бінарними назвами видано в цих ексикатах і зразки інших середньоєвропейських рас циклу. Вивчаючи видані зразки та інший гербарний матеріал по цьому циклу, ми переконалися в тому, що західноєвропейські раси не заходять на територію Радянського Союзу. Цикл у Східній Європі представлений власним набором географічних рас і гібридогенних форм (дуже різноманітні комбінації гібридів з расами теж дуже складного циклу G. verum sensu amplo). Можливо, лише *G. mollugo* L. s. str. де-не-де зустрічається на крайньому заході в СРСР. У цього виду дуже довгі, до 150 *см*, і слабкі, напівполеглі стебла з міжвузлями до 16 *см* завд.; стеблові листки довгасто-еліптичні й почасти довгасто-лопатковидні, до 30—35 *мм* завд. і 5—6 *мм* завш., помітного кільця дрібних волосків під листками на стеблі немає. В Європейській частині СРСР найбільш поширений близький до нього наш *G. pseudomollugo* Klok. Інші види мають вужче й південніше поширення.

Цей вид, а також і більшість інших представників циклу вільно гібридизують із *G. verum* L., *G. ruthenicum* Willd. та близькими до них видами. Такі інтерсекційні гібриди складають теж надзвичайно різноманітний цикл форм. Деякі з них

описано як самостійні види, наприклад *G. mutabile* Bess., для чого немає підстав, бо всі вони дуже нестабільні і легко розщеплюються. До таких гібридних утворів, можливо, належить і *G. polonicum* Blocki, згадуваний вище.

2891 (14). G. Besseri Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 464 — **Підмаренник Бессера.** Кореневище б.-м. видовжене, повзуче, червонувато- або коричнювато-буре. Вся рослина темно-зелена. Стебла досить численні, до 10, підведені або висхідні, близько 40—70 *см* завв., з міжвузлями до 5—11 *см* завд., на вузлах нерідко б.-м. колінчасто зігнуті, в нижній частині круглясті, вище — тупочотиригранні, голі і гладенькі, лише на вузлах при основі листків шорсткі, б.-м. розгалужені й досить густо улиснені. Стеблові листки по 6—10 у кільці, довгасті до лінійних, біля основи іноді черешковидно звужені, на верхівці коротковідтягнуто-загострені, з вузькими, але виразно загорнутими на спідній бік краями, з країв шорстко-дрібнопилчасті (більш помітно вгорі), шорсткуваті і дещо шкірясті, зверху темно-зелені, трохи блискучі, зісподу сіруваті або навіть білуваті, густо вкриті дрібнесенькими сосочковидними волосками (папілами), але цілком позбавлені помітного на око опушення; середні листки 18—40 *мм* завд., 2—6 *мм* завш.; верхівкові листки в суцвітті паристі, або одиничні, лінійно-ланцетні, здрібнені, близько 2—3 *мм* завд. і 0,3—0,5 *мм* завш., тонко і довго загострені, по краю гладенькі. Суцвіття довгасто-волотисте, до 20—35 *см* завд., порівняно вузьке й досить густе; квітконіжки 0,5—2,5 *мм* завд., під квіткою потовщені, голі і гладенькі; віночок 2,7—4,0 *мм* у діаметрі, білий; лопаті його довгасто-яйцевидно-ланцетні, 1,2—1,7 *мм* завд., 0,3—0,8 *мм* завш., з дуже коротеньким м'яким вістрям на верхівці; пиляки чорнуваті; стовпчики 0,5—0,6 *мм* завд., в нижній частині або при самій основі з'єднані. Плодики близько 1,3 *мм* завд., темно-бурі, з довгастими білуватими плямочками на поверхні. ♃. Цв. VI—VIII.

На вапнякових відслоненнях. — Відоме з Кременецьких гір.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: окол. Кременця, Дівочі та Крейдяні скелі Кременецького кряжа (Заверуха!), Кременець (Бессер!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Білогірський рн, Ямпіль (Заверуха!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Кременецькі гори).

Загальне поширення. Можливо, вузький ендем.

2892 (15). G. sphenophyllum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 465 — **Підмаренник клинолистий.** Кореневище коротко-повзуче, буре. Вся рослина світло-зелена. Стебла б.-м. численні, від основи підведені або висхідні, 35—80 *см* завв., з міжвузлями до 4—9 *см* завд., в нижній частині майже круглясті, вище — гострочотиригранні, з випнутими реберцями, голі і гладенькі, лише під листками з кільцем дуже дрібних сосочковидних волосків, розгалужені переважно в суцвітті, з короткими неплідними пазушними гілками (нижче) або без них. Стеблові листки до початку суцвіття по 6—8 (10) у кільці, довгасто-лопатковидні до довгасто-оберненояйцевидних, 5—30 *мм* завд., 2—7 *мм* завш., найширші біля верхівки, звідки поступово звужені до основи, на самій верхівці

Рис. 50. Підмаренник Бессера — *Galium Besseri* K l o k.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхівка стебла; *3* — листок; *4* — квітка.

Рис. 51. Підмаренник клинолистий — *Galium sphenophyllum* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — квітка.

стягнуті в коротеньке вістря, з трохи загорнутими на спідній бік краями, з країв дрібношипувато-пилчасті; на поверхні з обох боків голі, зісподу — помітно світліші; верхівкові листки в суцвітті парисгі або одиничні, довгасто- або лінійно-ланцетні, 1,5—3,5 *мм* завд., 0,2—1,2 *мм* завш., на верхівці відтягнуті в помітне вістря, з гладенькими краями. Суцвіття довгасто-волотисте, близько 7,5—40 *см* завд., досить вузьке й порівняно вузькувате; квітконіжки 1—4 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок білий, 3,7—4,3 *мм* у діаметрі; лопаті його яйцевидно-ланцетні, 1,6—1,8 *мм* завд., 0,8—1,0 *мм* завш., з коротеньким м'яким вістрям на верхівці; пиляки жовті; стовпчики близько 0,4—0,6 *мм* завд., нижче середини з'єднані. Плодики 1,1—1,3 *мм* завд., темно-бурі. ♃. Цв. VI—VII.

На вапнякових відслоненнях. — Відоме з Кременецьких гір.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: окол. Кременця—Дівочі скелі, Хрестова і Страхова гори (Клоков і Заверуха!). — **З.П.** Ровенська обл.: Здолбунівський рн, Новомильськ (Заверуха).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Кременецькі гори).

Загальне поширення. Ендем.

Примітка. Цей вид за формою листків нагадує південноєвропейський *G. elatum* Thuill., але в останнього стебла довші і слабкі, напівполеглі або полеглі, з довшими міжвузлями і багато коротшими листками. Ототожнити з ним кременецьку рослину не можна. *G. elatum* Thuill. Є. Г. Побєдімова для Радянського Союзу зовсім не наводить, але С. С. Станков у другому виданні свого визначника (1957) наводить його як звичайну для всієї європейської території рослину, з чим ніяк не можна погодитись. *G. spenophyllum* Klok. та раніш описані *G. Besseri* Klok. і *G. exoletum* Klok. відомі лише з району Кременецьких гір на Волині.

2893 (16). G. Kerneriauum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 465 — **Підмаренник Кернерів.** Багаторічна рослина. Стебла від основи підведені, 25—45 *см* завв., на всьому протязі гострочотиригранні, голі і гладенькі, нижче суцвіття з б.-м. розвинутими неплідними пазушними гілками; стеблові листки (до суцвіття й найнижчі в суцвітті) довгасто-оберненояйцевидні, 4—15 *мм* завд., 1,5—4 *мм* завш., найширші у верхній третині або чверті з тупою чи тупуватою, але стягнутою в дуже коротеньке вістря верхівкою і дрібнопилчастими краями, яскраво-зелені, зісподу трохи світліші, на поверхні з обох боків голі, в кільцях по 6—8; середні й верхні приквіткові листки довгасто-ланцетні, загострені й відтягнуті в коротеньке тонке вістря, спочатку в кільцях по 4, вище — парисгі (супротивні) й поодинокі, верхівкові — дуже дрібні. Суцвіття волотисте, витягнуте, але в нижній частині досить широке, рідкувате; квітконіжки 0,5—4 *мм* завд., тонкі, голі; віночок 2—3,25 *мм* завш., білий, з яйцевидними або довгасто-яйцевидними, відтягнуто загостреними лопатями; пиляки чорніють; стовпчики до 0,5 *мм* завд., вільні. Плодики близько 1 *мм* завд., темно-бурі, з білуватими плоскими довгастими горбочками на поверхні; півплодики майже не зігнуті. ♃. Цв. VI—VII.

На гірських луках. — Відома з Закарпаття й Прикарпаття рідка рослина.

К.Л. Закарпатська обл.: Тячівський рн, 2 *км* на схід від Тячева (Білик!). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Глибоцький рн, Кам'янка (Горохова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Середня Європа (Східні Карпати).

2894 (17). G. fagetorum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 466 — **Підмаренник бучинний.** Кореневище повзуче, буре, з численними квітконосними стеблами та менш розвинутими стерильними пагонами. Стебла підведені або висхідні, 20—55 *см* завд., з міжвузлями до 3—9 *см* завд., чотиригранні, цілком голі і гладенькі, б.-м. розгалужені, порівняно густо улиснені. Середні стеблові листки по 6—10, здебільшого по 8 у кільці, від оберненоланцетних (нижні) до видовжено-еліптичних, 4—25 *мм* завд., 1,2—5 *мм* завш., найширші біля середини й почасти помітно вище середини, загострені й гострокінцеві, з плоскими або ледве загорнутими на спідній бік краями, по краю віддалено-шорстко-дрібнопилчасті, на поверхні голі, звичайно тонкі, голі і гладенькі; верхні листки в суцвітті та на його гілочках по 4 в кільці до супротивних і одиничних, довгасто-ланцетні, відтягнуті в коротеньке вістря, з країв гладенькі, б.-м. здрібнені; прикореневі листочки еліптичні, здрібнені, близько 2—5 *мм* завд., 0,7—1,7 *мм* завш., до основи черешковидно звужені, відтягнуто-гострокінцеві, на час цвітіння здебільшого не зберігаються. Суцвіття довгасто-волотисте, до 25 *см* завд. і 12 *см* завш., іноді дуже вкорочене, рідкувате або рідке; квітконіжки 1—4,5 *мм* завд., тонкі, голі і гладенькі; віночок 3,5—5,5 *мм* у діаметрі; лопаті його довгасто-яйцевидно-ланцетні, 1,5—2,5 *мм* завд., 0,7—1,2 *мм* завш., на верхівці відтягнуті в помітне м'яке вістря близько 0,3—0,5 *мм* завд., б.-м. загнуте

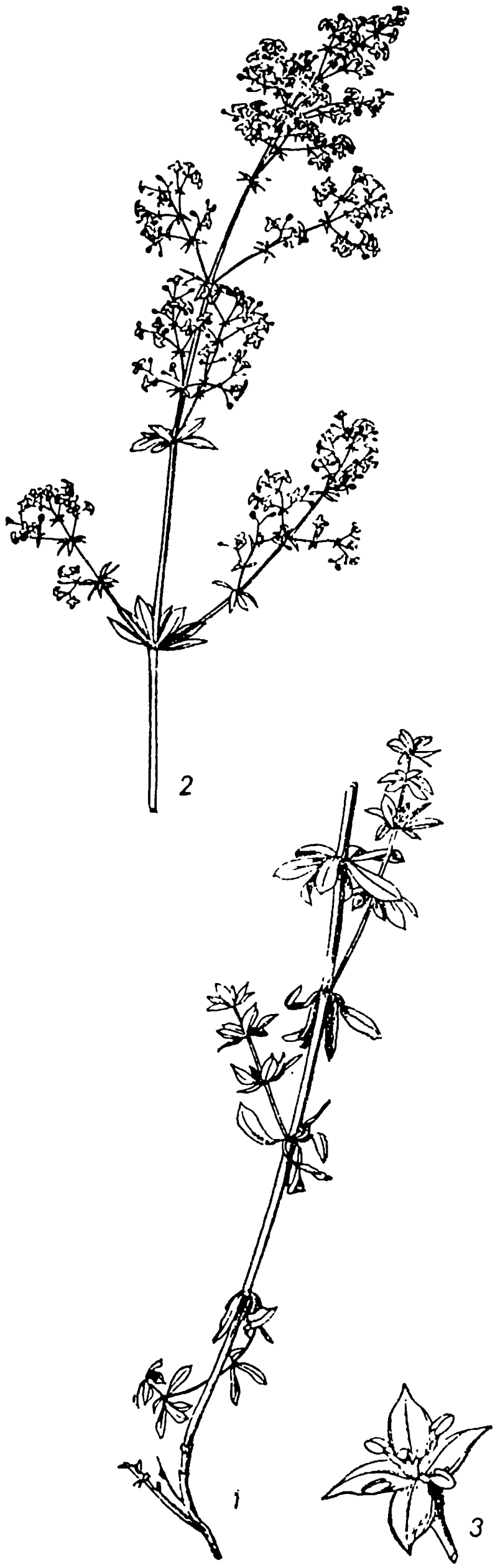

Рис. 52. Підмаренник Кернерів — *Galium Kernerianum* Klok.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла; *3* — квітка.

всередину; пиляки з самого початку чорні або чорнуваті; стовпчики 0,4—0,9 *мм* завд., в нижній частині або при основі з'єднані до цілком вільних; приймочки чорнуваті. Плодики 1,2—1,8 *мм* завд., при достиганні чорніють. 4. Цв. VI—VIII.

— *G. Jusepczukii* Pobed. (Победімова in Addenda Fl. URSS, XXII (1958) 719; во Фл. СССР, XXIII, 372, р. р.

У гірських, переважно букових лісах, рідше на вогкуватих скелях яйл. — В гірській частині Криму.

Передг.Кр. Кримська обл.: Балаклавський рн, Байдарська Брама (Ширяєв!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, г. Ай-Петрі (Клоков!), Ай-Петринська яйла, біля метеорологічної станції (Білик та Угляренко!); Алуштинський рн, Нікітська яйла, Кримський державний заповідник, г. Роман-Кош біля кордону Алабач (Гизенко!), г. В. Чучель (Котов!), центральна улоговина в заповіднику (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гори). Близька, але навряд чи тотожна раса відома на Кавказі (теж у горах).

Загальне поширення. Мабуть, кримський гірський ендем.

Примітка. Під назвою *G. Jusepczukii* Pobed. Є. Г. Побєдімова об'єднала дві відмінні раси: лісову, цілком позбавлену опушення, й високогірну, яйлинську, з б.-м. опушеними стеблами та листками. Автентичний опис більш підходить до першої раси, але «тип» виду належить до другої, у зв'язку з чим ми цю назву віднесли саме до неї.

2895 (18). G. fasciculatum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 466 — **Підмаренник пучкуватий.** Коріння пучкувате. Кореневище не розвинуте. Стебла б.-м. численні, розходяться пучком від основи, підведені або косо висхідні, 35—105 *см* завв., з міжвузлями до 3,5—12 *см* завд., в нижній частині майже циліндричні, вище помітно чотиригранні, цілком голі і гладенькі, розгалужені переважно в суцвітті, з поодинокими недовгими стерильними гілками під суцвіттям, негусто улиснені. Середні стеблові листки по 8—10 у кільці, оберненоланцетні або довгасто-оберненояйцевидні, 7—20 *мм* завд., 1,5—4,5 *мм* завш., з клиновидною основою та коротко загостреною верхівкою, з ледве загорнутими на спідній бік краями, по краю вище середини шорстко-дрібнопилчасті, зверху — зелені, голі, зісподу — світліші, сіруваті, густо вкриті дрібнесенькими волосками; листки у верхній частині суцвіття й на гілочках його по 4—6 в кільці до супротивних, оберненоланцетні, дрібніші, відтягнуті на верхівці в коротеньке вістря, по краю гладенькі. Суцвіття довгасто-волотисте, 10—75 *см* завд., 1,5—1,7 *см* завш., негусте; квітконіжки 1—2,5 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок 4—4,5 *мм* у діаметрі, блідо-жовтуватий (в сухому стані); лопаті його довгасто-яйцевидні, 1,7—2,0 *мм* завд., 0,9—1,2 *мм* завш., відтягнуті в тупувате вістря близько 0,3—0,4 *мм* завд.; пиляки спочатку світло-жовті, під кінець цвітіння чорніють; стовпчики близько 0,4 *мм* завд., майже вільні.

Рис. 53. Підмаренник пучкуватий — *Galium fasciculatum* Klok.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхівка стебла; *3* — квітка.

Плодики близько 1,5—1,7 *мм* завд., голі, бурі; півплодики зігнуті. 4. Цв. V—VI.

— *G. mollugo* auct. fl. taur. p. p., non L. — *G. calcareum* Pobed. во Фл. СССР, XXIII, 372, p. p. quoad plantam tauricam.

На кам'янистих схилах, між чагарниками та по узліссях. — На південному схилі Кримських гір до яйли, місцями звичайно.

Півд.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад, схили до моря (!!), мис Мартьян (!!), Кастрополь (Савенков!), Гурзуф (Ширяєв), Аю-Даг, підніжжя (!!, Котов!), Артек (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (Півд. берег). Загальне поширення. Ендем Південного Криму.

Примітка. Цей вид відрізняється від усіх інших представників циклу нерозвинутим кореневищем, міцнішими й прямішими стеблами. Є. Г. Побєдімова віднесла цю кримську рослину до західнозакавказького виду *G. calcareum* (Alb.) Pobed. (1958), але екземпляри кавказької рослини, що ми їх переглядали в Ленінграді, помітно опушені й мають виразно жовтуваті квітки (у кримської — квітки білі, блідий жовтуватий відтінок мають лише після висушування).

2896 (19). G. Jusepczukii Pobed. emend. Klok. — **Підмаренник Юзепчука.** Кореневище розвинуте, дерев'янисте, повзуче, розгалужене, з численними квітконосними стеблами і стерильними пагонами. Вся рослина темно-зелена. Стебла підведені або косо висхідні, близько 20—35 *см* завв., з міжвузлями до 3 *см* завд., чотиригранні, в нижній частині й майже до середини б.-м. густо опушені відлеглими волосками 0,1—0,5 *мм* завд., вище середини голі і гладенькі, б.-м. розгалужені й порівняно густо улиснені. Стеблові листки до основи суцвіття по 6—8 у кільці, оберненоланцетні, 7—15 *мм* завд., 1—2,5 *мм* завш., загострені, з помітно загорнутими на спідний бік краями, по краю шорстко-дрібнопилчасті, до суцвіття з б.-м. розвинутими густо улисненими гілочками в пазухах; нижні — зісподу волосисті, густіше по середній жилці, решта — голі; верхні листки в суцвітті й на його розгалуженнях тонко загострені, з країв — гладенькі. Суцвіття довгасто-волотисте, близько 3—12 *см* завд., квітконіжки 1—2 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок 3,5—4 *мм* у діаметрі, білуватий або іноді невиразно жовтуватий; лопаті його довгасто-яйцевидно-ланцетні, близько 1,3—1,5 *мм* завд. і 0,6—0,7 *мм* завш., без помітного верхівкового вістря або з ледве виявленим вістрям; пиляки чорнуваті; стовпчики близько 0,4—0,6 *мм* завд., лише при основі зрослі. Плодики голі. 4. Цв. VI—VII.

Pobed. (Побєдімова) in Addenda Fl. URSS, XXII (1958) 719; Фл. СССР, XXIII, 372.

На вогкуватих скелях. — У гірській частині Криму на яйлах.

Г.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, г. Ай-Петрі (Клоков!), Ялта—Ай-Петрі (Білик та Угляренко!), Ай-Петринська яйла (Клоков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гори). Загальне поширення. Кримський гірський ендем.

Рис. 54. Підмаренник Юзепчука — *Galium Jusepczukii* Pobed.

1 нижня частина рослини; *2* — верхівка стебла; *3* — частина стебла з кі цем листків; *4* — плодик; *5* — квітка.

Примітка. Цей гірський вид належить, як і наступні, до південної групи циклу, яка об'єднує раси з розвинутим опушенням. Від інших рас цієї групи він добре відрізняється багато коротшими листками. Є. Г. Побєдімова опушені раси циклу віднесла до «різновидності» *G. mollugo* var. *pubescens* Schrad., яка до жодної з них не має безпосереднього відношення.

Всі наші опушені раси відрізняються від позбавлених опушення не самою лише наявністю волосків, але й багатьма іншими морфологічними ознаками, а також і географічним поширенням [1].

2897 (20). G. hypanicum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 467 — **Підмаренник південнобузький.** Стебла в кількості кількох, 35—70 *см* завв., чотиригранні, на всьому протязі разом із гілками відлегло або майже відлегло-коротковолосисті, розгалужені в суцвітті, нижче якого з неплідними пазушними гілками або без них. Середні стеблові листки (до суцвіття) довгасто-оберненояйцевидні, 1,5—4 *см* завд., 2—9 *мм* завш., найширші на початку верхньої третини, звідки поступово звужені до основи і швидко до верхівки, загострені, плоскі або з ледве загорнутими наспід краями, твердуваті й дещо шкірясті, по краю та зісподу по середній жилці щетинисто-війчасті, але між жилкою і краями цілком голі, зверху — коротко-щетинисто-волосисті, в кільцях по 6—8; листки в суцвітті на головному стеблі в кільцях по 4—6, довгасто- або лінійно-ланцетні, тонко загострені або відтягнуті в дуже коротеньке вістря, багато дрібніші, як у вегетативній частині стебла, зверху голі, зісподу по середній жилці волосисті; верхні приквіткові листки звичайно довгасто-яйцевидно-ланцетні, з коротеньким вістрям, дрібні. Суцвіття, особливо на початку цвітіння, густе, щільно скупчене; квітконіжки 1—3 *мм* завд., голі; віночок 3,5—5 *мм* завш., білий; лопаті його довгасто-яйцевидні, 1,5—2 *мм* завд., 0,75—1 *мм* завш., відтягнуті в коротенький тупуватий кінчик, загнутий всередину й малопомітний; пиляки чорнуваті; стовпчики близько 0,5 *мм* завд., вільні. Плодики до 1,75 *мм* завд., темно-бурі, голі та гладенькі. ♃. Цв. VI—VII.

На степових схилах. — Тільки в Правобережному Злаковому Степу по Південному Бугу та Інгулу.

П.З.С. Миколаївська обл.: Варварівський рн, окол. Миколаєва, понад Бугом (!), понад Інгулом (!), між Великою і Малою Коренихою (Опперман!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (пониззя р. Південного Бугу).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Мабуть, вузький ендем («гіпанійський»).

Примітка. Помічені гібриди цього виду з *G. ruthenicum* Willd.

2898 (21). G. odessanum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 458 — **Підмаренник одеський.** Стебла висхідні, 40—100 *см* (та більше) завв., б.-м. вигнуті, галузисті, в нижній частині густо, у верхній розсіяно опушені відлеглими волосками 0,5—1 *мм* завд., що доходять до верхівки суцвіття по головному стеблу. Листки до суцвіття і в нижній його частині

---

[1] Див. ще примітку до *G. semiamictum* Klok.

Рис. 55. Підмаренник південнобузький — *Galium hypanicum* Klok.

1 — верхня, середня та нижня частини стебла; *2* — листок; *3* — квітка.

в кільцях по 8—10, довгасті, довгасто-еліптичні або почасти обернено-яйцевидні, 15—45 *мм* завд., 3—6 *мм* завш., з ширококлиновидною сидячою основою та коротко загостреною або відтягнутою в помітне тонке вістря верхівкою, по краю дрібнопилчасті, пилчасто-щетинисті або щетинисто-війчасті, на поверхні зверху голі, темно-зелені, помітно блискучі, зісподу трохи світліші, матові, нижні — плоскі, по середній жилці густо, між нею та краєм листка розсіяно-волосисті, решта листків голі; верхні листки (на початку суцвіття) багато вужчі за нижні, лінійно-довгасті, з б.-м. загорнутими наспід краями, в кільцях по 6—8; нижні та почасти середні стеблові листки вже під час цвітіння відігнуті вниз; всі листки порівняно твердуваті, дещо шкірясті. Суцвіття видовжене і досить широке, негусте; гілки його коротші за міжвузля і, принаймні в нижній частині, б.-м. волосисті; верхні приквіткові листки паристі (супротивні) або одиничні, лінійно-ланцетні, гострокінцеві, дрібні; квітконіжки 0,75—3,5 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок близько 4 *мм* завш., білий, з довгасто-яйцевидними, відтягнутими на верхівці в коротеньке, але помітне вістря лопатями; пиляки чорнуваті; стовпчики близько 0,5 *мм* завд., вільні. Плодики 1,25—1,5 *мм* завд., чорнуваті. ♃. Цв. VI—VII.

На степових схилах і приморських кручах, між чагарником. — В південно-західній частині Степу.

П.З.С. Одеська обл.: Одеський рн, Великий Фонтан (Васильєв!), околиці Одеси (Васильєв!), Одеса, нижче Ботанічного саду (!!), Атестове—Холодна Балка (Клоков!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб. (південь), Чорном. (південний захід).

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Треба гадати, ендем (західнопонтичний).

Примітка. Цей вид зустрічається на крутих схилах до моря і великих лиманів, переважно в чагарникових заростях. За нашими спостереженнями, він росте там без супроводу будь-яких інших близьких видів і є досить звичайною рослиною. Габітуально він нагадує *Asperula cincinnata* Klok., з якою зустрічається разом. Подібна, ще не вивчена форма знайдена у Кременецьких горах.

2899 (22). G. tyraicum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 468 — **Підмаренник дністровський.** Стебла в кількості кількох, часто полеглі, 60—110 (та більше) *см* завв. (завд.), чотиригранні, опушені відлеглими волосками, які в нижній частині густі, вище рідшають і в суцвітті зникають, галузисті; листки до суцвіття коротко загострені, плоскі, тонкі, по краю та зісподу на середній жилці щетинисто-війчасті, нижні також і на поверхні з обох боків розсіяноволосисті, до 26—32 *мм* завд. і 4—5 *мм* завш., в кільцях по 6—8; листки в суцвітті на головному стеблі в кільцях по 4—6, багато дрібніші, довгасто- або лінійно-ланцетні, відтягнуті на верхівці в коротеньке тонке вістря. Суцвіття довгасте, видовжене й перерване, але з квітками досить густо скупченими на кінцях гілок; квітконіжки 0,5—2 *мм* завд., голі (так само як і кінцеві

розгалуження суцвіття й верхні приквіткові листки), тонкі; віночок 3—3,5 *мм* завш., білий; лопаті його довгасто-яйцевидні, близько 1,5 *мм* завд. і 0,75 *мм* завш., тупувато і відтягнуто загострені, без помітного нитковидного кінчика; пиляки чорнуваті; стовпчики близько 0,5 *мм* завд., вільні. Плодики дрібні. ♃. Цв. VI—VIII.

На вапнякових відслоненнях, по вогких місцях між скелями. — В Західному Лісостепу (понад Дністром та його притоками) нерідко.

Л.З.-Л.С. Тернопільська обл.: Заліщицький рн, на захід від Заліщиків понад Дністром (Артемчук і Клоков!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Китайгород над р. Окунем (!). — Вінницька обл.: Піщанський рн, Дмитрашківка (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Верх.-Дністр. (південь), Серед.-Дніпр. (півд. захід).

Загальне поширення. Південний захід Європейської частини СРСР. Певно, подільський (південноподільський) ендем.

Примітка. Вид близький до панонського *G. pycnotrichum* (H. Br.) Borb., відрізняється комплексом дрібних ознак, зокрема довшими листками.

2900 (23). G. semiamictum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 469 — **Підмаренник напіводягнений.** Багаторічна темно-зелена рослина. Стебла висхідні або напівполеглі, 50—170 *см* завв., 2—5 *мм* завт., чотиригранні з випнутими ребрами, лише при основі дещо закруглені, галузисті, в нижній частині досить густо вкриті відлеглими волосками 0,5—0,8 *мм* завд., в середній розсіяно опушені лише по ребрах, в суцвітті цілком голі і гладенькі (зрідка зустрічаються окремі екземпляри, позбавлені опушення і в нижній частині стебла). Листки сидячі, довгасті, 1—5 *см* завд., 2—11 *мм* завш. (здебільшого до 4 *см* завд. і 9 *мм* завд.), тонкі; стеблові (до суцвіття або також на початку його) з коротко-клиновидною основою та закругленою або тупою верхівкою, стягнутою в коротенький гострувато-трикутний кінчик, по краю дрібнопилчасті або пилчасто-щетинисті, в кільцях по 5—11 (найчастіше по 8); нижні стеблові листки дещо оберненояйцевидні, найширші у верхній третині, зісподу по середній жилці або часто і по всій поверхні волосисті, зверху, як і решта, гладенькі або (рідше) дуже розсіяноволосисті, верхні часто помітно ширші в нижній третині й дуже звужені до верхівки; листки в суцвітті доверху швидко зменшуються, довгасті, тонко загострені на верхівці або (верхні) довгасто-ланцетні, відтягнуті в помітне тонке вістря, по краю трохи зазублені лише вгорі або (верхні) гладенькі, в кільцях по 4—6; приквіткові листки супротивні, дрібні (від 2 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш.). Суцвіття волотисте, довгасте, рідке; квітконіжки 0,5—3 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок 3—4 *мм* завш., білий; частки його яйцевидні або довгасто-яйцевидні, відтягнуто-тупувато-загострені, 1—1,5 *мм* завд., 0,75—1 *мм* завш.; пиляки жовтуваті або частіше чорнуваті; стовпчики 0,5—0,75 *мм* завд., при основі з'єднані. Плодики близько 1,5 *мм* завд., темно-бурі, голі і гладенькі; півплодики дуже зігнуті, вузенькі. ♃. Цв. VII—VIII.

Рис. 56. Підмаренник напіводягнений — *Galium semiamictum* Klok.

1 — нижня частина стебла; *2* — вузол з листками з середньої частини стебла; *3* — верхня частина стебла; *4* — листок; *5* — квітка.

По узліссях байрачних гаїв або лісостепових дібров, серед степових чагарників, також на гранітних відслоненнях під скелями. — В Донецькому Лісостепу звичайно, в Лівобережному Злаково-Лучному Степу нерідко на півночі понад Дінцем та на південному сході в приазовській частині.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Харківський рн, Артемівка (Козлов!); Нововодолазький рн, Бірки (Лавренко!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Ширяєв!), Богородичне (Гринь!); Артемівська мр, Часів Яр (Оксіюк!); Авдіївка (Котов!); Селидівський рн, Мемрик (!). — Харківська обл.: Ізюмський рн, Моросівка (Гринь! і Доброчаєва!). — **Л.З.-Л.С.** З північної лівобережно-донецької частини району поза долиною Дінця зборів немає. — Харківська обл.: Зміївський рн, Зміїв (Білик!), Задонецьке (Ширяєв!), Донецька біологічна станція (Лавренко і Клоков!). — Сталінська обл.: Великоновосілківський рн, Велика Новосілка, по р. Мокрі Яли (!), по р. Вовчій (!); Володарське — Старий Крим (!), державний заповідник «Кам'яні Могили» (Гринь!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Карла Маркса (!), балка Покосна (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон., Причорн. (схід).

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР. Східнопонтичний («танаїсько-меотичний») ендем.

Примітка. Опушені раси циклу, за нашими спостереженнями, не становлять паралельних утворів до рас, позбавлених опушення, виключаючи хіба *G. Jusepczukii* Pobed., що зустрічається іноді разом із *G. fagetorum* Klok. Вони мають більш самостійне значення. Зокрема цей вид зустрічається де-не-де в формах, майже цілком позбавлених опушення, які втім дуже виразно відрізняються від *G. pseudomollugo* Klok. (єдиної голої раси, поширеної в його ареалі) за формою і розмірами листків. Відмінні від наших опушені раси поширені в Південній Європі та в південній частині Середньої Європи.

Секція **3. Xanthogalia** DC. (pro subseries). Багаторічні рослини. Листки вузьколінійні до шиловидних або майже нитковидних, з одною жилкою; середні стеблові — завжди в багаточленних кільцях. Стебла округлочотиригранні, без шипиковидних щетинок на ребрах, коротковолосисті, рідко голі. Квітки двостатеві, з жовтим віночком, у верхівковому видовжено-волотистому суцвітті. Плодики опушені прямими, не загнутими на кінці щетинками або голі і гладенькі. Степові або лучно-степові рослини.

Види цієї секції гібридизують із представниками попередньої. Такі гібриди численні й різноманітні, але дуже недостатньо представлені в гербарних зборах. Різні автори їх неодноразово описували як окремі види. Ближчі до типу *G. verum* L. форми описані з Поділля під назвою *G. mutabile* Bess.

Є. Г. Побєдімова поділяє цю секцію на три ряди: Vera Pobed., Aurea Pobed., Ruthenica Pobed. Але Vera Pobed. і Ruthenica Pobed. надто щільно пов'язані між собою і розділити їх за формальною ознакою (голі або щетинисті плодики) важко. До Aurea Pobed. вона віднесла *G. aureum* Vis., наводячи його для Кавказу, і закавказь-

кий *G. achurense* Grossh. До цієї групи, що, мабуть, ширша за ряд, близькі й кримські види — *G. auratum* Klok. і *G. Zelenetzkii* Klok.

2901 (24). G. auratum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 469 — **Підмаренник золотистий.** Стебла близько 35—40 *см* завв., тупочотиригранні, опушені в нижній частині досить густо, у верхній розсіяно відлеглими тонкими волосками 0,2—0,5 *мм* завд., стеблові листки до основи суцвіття по 6—10 у кільці, від довгасто-оберненояйцевидних і обернено-ланцетних до видовжено-еліптично-ланцетних, 5—14 *мм* завд., 1—3 *мм* завш., при основі б.-м. ширококлиновидні, на верхівці коротко або відтягнуто загострені, нижні листки з країв вище середини шорстко-дрібнопилчасті, на поверхні б.-м. густоволосисті, принаймні зісподу по жилці, верхні листки майже голі й по краях гладенькі. Суцвіття досить вузьке і густе, вісь його та гілочки голі і гладенькі, листки в суцвітті по 6 і лише на кінці по 4 в кільці, довгасто-ланцетні, 3,5—5 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., відтягнуто загострені або стягнуті в коротеньке вістря, крім найнижчих, цілком голі і гладенькі; на гілочках довгасто-яйцевидно-ланцетні, тонко і відтягнуто загострені, голі і гладенькі; квітконіжки 0,5—3,5 *мм* у діаметрі, віночок світло-жовтий; лопаті його яйцевидно-ланцетні, 1,5—1,7 *мм* завд., 0,8—1,0 *мм* завш., з коротеньким вістрям на верхівці; пиляки жовті; стовпчики 0,4—0,6 *мм* завд., лише при основі зрослі. Плодики голі. ♃. Цв. VI—VII.

— *G. aureum* auct. fl. taur., non Vis. p. p. — *G. firmum* auct. fl. taur. p. p., non Tausch.

На кам'янистих схилах. — Тільки в південній частині Криму спорадично.

Г.Кр. Кримська обл.: Алуштинський рн, Карабі-Яйла (Привалова і Макарова!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікіта (Зеленецький!); Новий Світ біля Судака (Вучейтич і Станков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (півд. схил гір).

Загальне поширення. Ендем Південного Криму.

2902 (25). G. Zelenetzkii Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 470 — **Підмаренник Зеленецького.** Стебла до 40 *см* завв., тупочотиригранні, на всьому протязі голі. Стеблові листки до основи суцвіття по 6—10 у кільці, оберненоланцетні до (вгорі) довгасто-ланцетних, 6—23 *мм* завд., 1—5 *мм* завш. нижні — з клиновидною основою та загостреною верхівкою, верхні — ледве звужені до основи, а на верхівці відтягнуті в коротеньке вістря, всі — з трохи загорнутими на спідній бік краями, по краю гладенькі і на поверхні голі. Суцвіття порівняно вузьке і досить густе; листки на його осі по 4—6 у кільці, довгасто- або лінійно-ланцетні, 4—6 *мм* завд., 0,5—1,2 *мм* завш., з верхівковим вістрям, також голі і гладенькі; листки на гілочках суцвіття по 4 в кільці або супротивні, лінійно-ланцетні, дрібніші; квітконіжки 0,8—2,5 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок ± 3,5 *мм* у діаметрі, світло-жовтий; лопаті його довгасто-яйцевидно-ланцетні, близько 1,5 *мм* завд. і 0,7—0,8 *мм*

завш., з м'яким, загорнутим усередину вістрям на верхівці; пиляки чорнуваті; стовпчики близько 0,5 *мм* завд., майже до основи вільні. Плодики голі. 4. Цв. VI—VII.

— *G. aureum* auct. fl. taur. p. p., non Vis. — *G. firmum* auct. fl. taur. p. p., non Tausch.

На кам'янистих схилах. — У південній частині Криму, в передгір'ях і на північному схилі гір рідко.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Сімферополь (Зеленецький!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Сімферопольский рн, Привольне, півн. схил (Зеленецький!).— **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Гурзуфське сідло (Вульф!); Алуштинський рн, центральна улоговина в заповіднику — Бабуган (Зеленецький!), Чатир-Даг, північний схил (Зеленецький!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Оползневе, яйла — Соколине, північний схил (Зеленецький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (північні схили гір). Загальне поширення. Ендем Південного Криму.

Примітка. Ще Зеленецький (1906) помітив нетотожність цього виду та *G. auratum* Klok. із типовими формами *G. aureum* Vis. Як видно з його визначень на етикетках у гербарії Нікітського ботанічного саду, наш *G. Zelenetzkii* Klok. він визнав за форму a. caule glabro, а *G. auratum* Klok. за форму b. caule velutino-puberulo, або ж за *G. firmum* var. *hirsuta* H. Braun. Обидва наші види, мабуть, належать до складного і недостатньо вивченого східносередземноморського циклу рас б.-м. близьких до *G. firmum* Tausch. (*G. aureum* Vis.), але ні в якому разі не можуть бути віднесені безпосередньо до останнього виду. Останній, описаний з Далмації (див. Fl. exsicc. Austro-Hung., 193, і Richt., Fl. Dalm. exsicc., 117, 1), дуже добре відрізняється від обох кримських видів шорстко-дрібнощетинистими стеблами, стебло в нього вище, а листки вужчі й іншої форми. *G. auratum* Klok. від усіх видів циклу відрізняється жовтими (замість чорнуватих) пиляками. *G. aureum* Vis. напевно і для Кавказу наводиться помилково (Фл. СССР, XXIII, 302), теж замість неописаного виду або видів. Кавказькі рослини, відомі під цією назвою, нетотожні й кримським.

2903 (26). G. tomentellum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 470 — **Підмаренник мохнатенький.** Стебла до 70 *см* завв., округлочотиригранні, в нижній частині шорстко-дрібнопухнасті, вище — білуваті від густого опушення з відлеглих трохи хвилястих і досить коротких волосків. Листки вузьколінійно-шиловидні або майже нитковидні, до 20—25 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш., нижні — загострені, верхні — відтягнуті в коротеньке вістря, всі — щільно згорнуті краями на спідній бік, зверху густо опушені відлеглими короткими волосками (лише кінцеве вістря у верхніх листків голе). Суцвіття довгасте, густе, з видовженими притиснутими гілками; квітконіжки близько 1 *мм* завд., коротковолосисті; віночок близько 3 *мм* завш., золотисто-жовтий, коротковолосистий; лопаті його яйцевидні або довгасто-яйцевидні, тупі, але з дуже коротеньким насадженим вістрям. Зав'язі та плодики густощетинисті. 4. Цв. VI—VII.

На степових схилах і гранітних відслоненнях. — В південно-східній частині УРСР спорадично.

Рис. 57. Підмаренник мохнатенький — *Galium tomentellum* Klok.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла; *3* — листок; *4* — плодик; *5* — квітка.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Ширяєв!). — Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Постригань!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Міловський рн, заповідник «Стрілецький Степ» (О. Дубовик!). — Сталінська обл.: Старо-Бешівський рн, Роздольне—Стила (!!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське л-во (Граф!); Володарський рн, заповідник «Кам'яні Могили» (Кузнецова!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя, о. Хортиця (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: південні райони, розсіяно. Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР.

Примітка. Цей вид надзвичайно схожий на північноафриканський *G. tuneatanum* Lam. і є проміжною формою між ним і *G. ruthenicum* Willd. Зустрічається разом з останнім, утворюючи окремі куртинки, що відразу впадають в око. Перехідних форм не помічено.

2904 (27). G. ruthenicum Willd. — **Підмаренник руський.** Стебла нерідко досить численні, від основи підведені, 35—120 *см* завв., при основі або по кількох нижніх міжвузлях шорстко-дрібнопухнасті, рідше в нижній частині голі і гладенькі і лише у верхній б.-м. опушені, розгалужені переважно в суцвітті, нижче якого з коротенькими притиснутими пазушними гілками; міжвузля до 3—6 *см* завд.; середні стеблові листки вузьколінійно-шиловидні, 1—4 *см* завд., 0,3—0,8 *мм* завш., на верхівці відтягнуті в дуже коротке вістря, з щільно загорнутими наспід краями, зверху темно-зелені, дещо блискучі, вкриті вздовж країв рідкими чи ряснішими, вперед направленими, дрібними щетинками (переважно нижні) або гладенькі (вище розміщені), зісподу блідо-зеленуваті або білуваті, в кільцях по 6—10; приквіткові листки спочатку в кільцях по 4—8, вище — парисні (супротивні) і поодинокі, верхні — лінійно-ланцетні, відтягнуті в коротеньке тонке вістря, дрібні, з плоскими, б.-м. війчастими краями. Суцвіття довгасто-волотисте, густе, з гілками першого порядку багато довшими за міжвузля; квітконіжки 0,5—3 *мм* завд., прямі, розсіяно або досить густо коротковолосисті; віночок 2,5—3,5 *мм* завш., золотисто-жовтий; лопаті його яйцевидні або довгасто-яйцевидні, 1—1,5 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш., відтягнуто загострені; пиляки жовті. Плодики 0,75—1 *мм* завд., темно-бурі, густо вкриті порівняно довгими відлеглими щетинками. 4. Цв. VI—VIII.

Willd., Sp. pl., III (1797) 597. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 312. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 368.

— *G. verum* var. *trachycarpum* DC., Prodr., IV (1830) 603.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1669.

На степових схилах, по узліссях, на зниженнях серед піщаних масивів і в степових подах. — По всьому Степу та в південно-східній частині Лісостепу звичайно, доходить на північ до півдня Полісся. У всіх кримських районах теж звичайно.

П.П. Київська обл.: окол. Києва (Семенкевич, Лоначевський!, Михайленко!, Лазаренко!, Лиґа!, Барбарич!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Жданов!); Броварський рн, Рибне озеро (!). — Сумська обл.: Глухів (Львов!). — **П.Л.-С.** Тільки в східній, придніпровській

Рис. 58. Підмаренник руський — *Galium ruthenicum* Willd.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла; *3* — листок; *4* — плодик.

частині району. — Черкаська обл.: Смілянський рн, Сміла (Персидський!), Велика Яблунівка (!), Кам'янка (!); Катеринопільський рн, Кобилянка (Підоплічка!). — Київська обл.: Миронівський рн, Маслівка (Щибря!). — **Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С.** Немає зборів. Мабуть, зустрічається. — **Л.З.-Л.С.** Звичайно. — **П.З.С.** Звичайно або нерідко. Найзахідніше відоме місцезнаходження: Одеська обл.: Ново-Іванівський рн, Оріхівка (Білик!). — **Л.З.С., П.С., Кр.З.С., Кр.З.-Л.С., Кр.Л.-С., Передг.Кр., Г.Кр., Півд.Кр.** Нерідко або звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: переважно південні райони; Кавказ: Передкавк., наводиться також для Закавказзя; Зах. Сибір: південна частина; Серед. Азія: північ.

Загальне поширення. Як і поширення по СРСР, потребує більш точного з'ясування. Мабуть, східноєвропейський степовий вид. Поза межами СРСР не росте (зустрічається де-не-де як занесена рослина).

2905 (28). G. borysthenicum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 471 — **Підмаренник дніпровський.** Стебла від основи підведені, 50—155 *см* завв., з міжвузлями до 4—4,5 *см* завд., округлочотиригранні, лише під вузлами при основі листків ледве опушені дуже короткими, майже непомітними волосками або на гілках суцвіття також трохи нижче вузлів, решта — голі і гладенькі, нижче суцвіття з б.-м. видовженими стерильними пазушними гілками. Середні стеблові листки лінійно-шиловидні, 15—30 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., гострокінцеві або відтягнуті в помітне вістря, з досить щільно загорнутими на східний бік краями, зверху темно-зелені, голі і гладенькі або на верхівці вздовж краю шорстко-дрібнощетинисті, зісподу блідо-зеленуваті, в кільцях по 6—10; верхні приквіткові листки відтягнуто загострені, по краю без війок. Суцвіття волотисте, досить широке й не дуже густе; квітконіжки 0,5—2 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок близько 3 *мм* завш., жовтий (не яскравий), з довгасто-яйцевидними лопатями; пиляки жовті; стовпчики 0,3—0,4 *мм* завд., вільні. Півплодики 0,75—1,4 *мм* завд., темно-бурі, густощетинисті, помітно зігнуті. 4. Цв. VI—VIII.

— *G. verum* auct. fl. ucr. pro min. parte, non L.

На зниженнях серед піщаних масивів, у сухих борах. — Помічено тільки в долині Дніпра, де на півдні зустрічається нерідко.

Л.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Новомосковський бір (Котов!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Білозерський рн, під Чорна Долина (Кукуш!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Кам'янсько-Дніпровський рн, Водяне (Козлов!). — Запоріжжя (!). — Херсонська обл.: Голопристанський рн, Малі Копані (!), Буркутські плавні (!).

До цього виду, мабуть, належать і поліські рослини з трохи більш помітним опушенням на стеблі, але з голими квітконіжками, відомі, наприклад, з околиць Києва.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн.

Загальне поширення. Понтичний («бористенський») ендем.

Рис. 59. Підмаренник дніпровський — *Galium borysthenicum* Klok.

1 — нижня стебла; верхня частина стебла; *3* — листок; *4* — квітка

2906 (29). G. tenderiense K l o k. sp. nova in Addenda VIII, p. 471 — **Підмаренник тендерівський.** Багаторічна рослина з коротким потовщеним кореневищем. Стебла б.-м. численні, підведені, 25—55 (70) *см* завв., з міжвузлями до 2—3 *см* завд., тупочотиригранні, з б.-м. виявленими проміжними ребрами, в нижній частині голі і гладенькі, вище — шорсткі і короткопухнасті, сірі від густого опушення, — розгалужені в суцвітті, нижче якого з густо улисненими пазушними гілками; стеблові листки вузьколінійно-шиловидні або майже нитковидні, 8—25 *мм* завд., 0,3—0,8 *мм* завш., гострокінцеві, відтягнуті при верхівці в коротеньке вістря (помітніше на верхніх листках), щільно згорнуті краями наспід, зверху темно-зелені, дещо блискучі, вкриті досить густими, але дуже короткими волосками, зісподу блідо-зеленуваті, голі, в кільцях по 8—12; верхні приквіткові листки лінійно-ланцетні, дрібні, голі. Суцвіття довгасте, порівняно коротке, густе; квітконіжки 0,5—2 *мм* завд. помітно шорсткі (від дуже дрібних недорозвинутих щетинок); віночок 2,5—3 *мм* завш., жовтий; лопаті його яйцевидні, 1—1,25 *мм* завд., близько 0,75 *мм* завш., загострені. Плодики 0,75—1 *мм* завд., темно-бурі, голі і гладенькі. 4 Цв. VI—VIII.

На черепашкових гривах. — В південно-західній частині Степу, на чорноморських косах.

Л.З.С. Херсонська обл.: Голопристанський рн, Тендерівська коса (Давидич!, Левіна!); Скадовський рн, о. Джарилгач (Давидич!, Левіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Треба гадати, чорноморський літоральний ендем.

Примітка. Зустрічається на морському узбережжі разом із *G. ruthenicum* Willd., але багато частіше. *G. verum* L. разом з цим видом не спостерігався. З численних форм останнього виду найбільш підходить до подільської форми з опушеними на всьому протязі стеблами, яка, мабуть, становить самостійну географічну расу.

2907 (30). G. verum L. — **Підмаренник справжній.** Багаторічна рослина з видовженим і повзучим або вкороченим і розгалуженим кореневищем. Стебла поодинокі або нечисленні, підведені, 30—125 *см* завв., округлочотиригранні (п'ятигранні), в нижній частині голі і гладенькі, у верхній б.-м. опушені короткими відлеглими волосками або нерідко майже цілком голі, ледве опушені тільки під вузлами при основі листків, розгалужені в суцвітті, нижче якого з б.-м. розвинутими стерильними пазушними гілками; міжвузля до 3—7,5 *см* завд.; середні стеблові листки вузьколінійні або вузьколінійно-шиловидні до майже нитковидних, 4—4,5 *см* завд., 0,4—2 *мм* завш., на верхівці відтягнуті в дуже коротеньке вістря, з б.-м. загорнутими наспід краями, зверху темно-зелені, дещо блискучі, б.-м. шорсткі від гострих горбочків або вкриті дрібними, вперед направленими щетинками, зісподу блідо-зеленуваті або білуваті, в кільцях по (6) 8—10 (15); приквіткові листки спочатку в кільцях по 4—8, вище — парисні (супротивні) і одиничні, верхні — лінійно-ланцетні, з кінцевим коротеньким вістрям, дрібні, по краю голі. Суцвіття

Рис. 60. Підмаренник тендерівський — *Galium tenderiense* Klok.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — листок; *4* — квітка.

Рис. 61. Підмаренник справжній — *Galium verum* L.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина стебла; *3* — листок; *4* — плодик.

волотисте, довгасте, досить густе, з гілками довшими за міжвузля; квітконіжки 0,5—3 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок 3—4,5 *мм* завш., золотисто-жовтий, рідше світло-жовтий; лопаті його яйцевидні або довгасто-яйцевидні, 1,25—2 *мм* завд., 0,7—1,1 *мм* завш., загострені; пиляки жовті; стовпчики 0,5—0,75 *мм* завд., вільні або при основі з'єднані. Плодики 1—1,5 *мм* завд., темно-бурі, цілком голі; півплодики зігнуті. ♃. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 107. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 14, р. р. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 312. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 357.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2221. Герб. русск. фл., № 1669.

На лучно-степових місцях, по узліссях і на галявинах, на степових схилах і кам'янистих відслоненнях, на заплавних луках високого рівня, в сухих борах, на гірських схилах. — По всій УРСР звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Арктики, на півночі рідшає і зникає; Зах. Сибір (південь), Серед. Азія (північ). Поширення недостатньо вивчене. В Сибіру, Середній Азії та на Кавказі цей європейський вид зникає і його заступають інші близькі види, розмежування яких з типовим *G. verum* L. потребує спеціального дослідження.

Загальне поширення. Наводиться в літературі для всієї помірної зони Євразії та для Канади. На наш погляд, є в основному європейським видом.

Примітка. *G. verum* L. sensu auctorum є взагалі дуже збірним. Він залишається збірним видом і в прийнятому тут, більш вузькому обсязі. Треба сказати, що польські ботаніки на території західних областей України відрізняли в його складі два види: *G. verum* L. s. str. і *G. praecox* (Lang.) Petrak. (Rośl. polsk., 572). Ми не виявили в західноукраїнському матеріалі екземплярів, які можна було б ототожнити з останнім видом, який більш правильно називати *G. Wirtgenii* F. Schulz, Arch. d. Fl. (1854—1855) 202 (*G. verum* var. *praecox* Lang., *G. verum* ssp. *praecox* Petrak.). Але тотожність у видовому відношенні карпатських рослин із лісостеповими насправді сумнівна. За даними польських флористів, перші зацвітають і відцвітають раніше, а квітки їх не мають приємного медового запаху, характерного для лісостепових рослин. З іншого боку, подільські рослини з кам'янистих схилів помітно відрізняються від більш поширеної форми виду, тотожної, на наш погляд, типовій середньоєвропейській (тим часом карпатські від неї менш відрізняються).

Для подільської форми характерні стебла коротко опушені до основи та щетинисті зверху, майже нитковидні листки. Східні форми виду відрізняються помітно опушеними зісподу листками, що на матеріалі, зібраному на Україні, не спостерігається. Взагалі весь цей комплекс форм потребує більш докладного вивчення на широкому матеріалі.

2908 (31). G. glabratum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 472 — **Підмаренник оголений.** Кореневище повзуче, темно-буре або чорнувате. Вся рослина темнувато-зелена. Стебла відходять від кореневища в кількості кількох, підведені, 25—100 *см* завв., з міжвузлями до 1,5—8 *см* завд., в нижній частині — круглясті, вище — помітно чотиригранні, з потовщеними ребрами, на всьому протязі — голі і гладенькі, лише

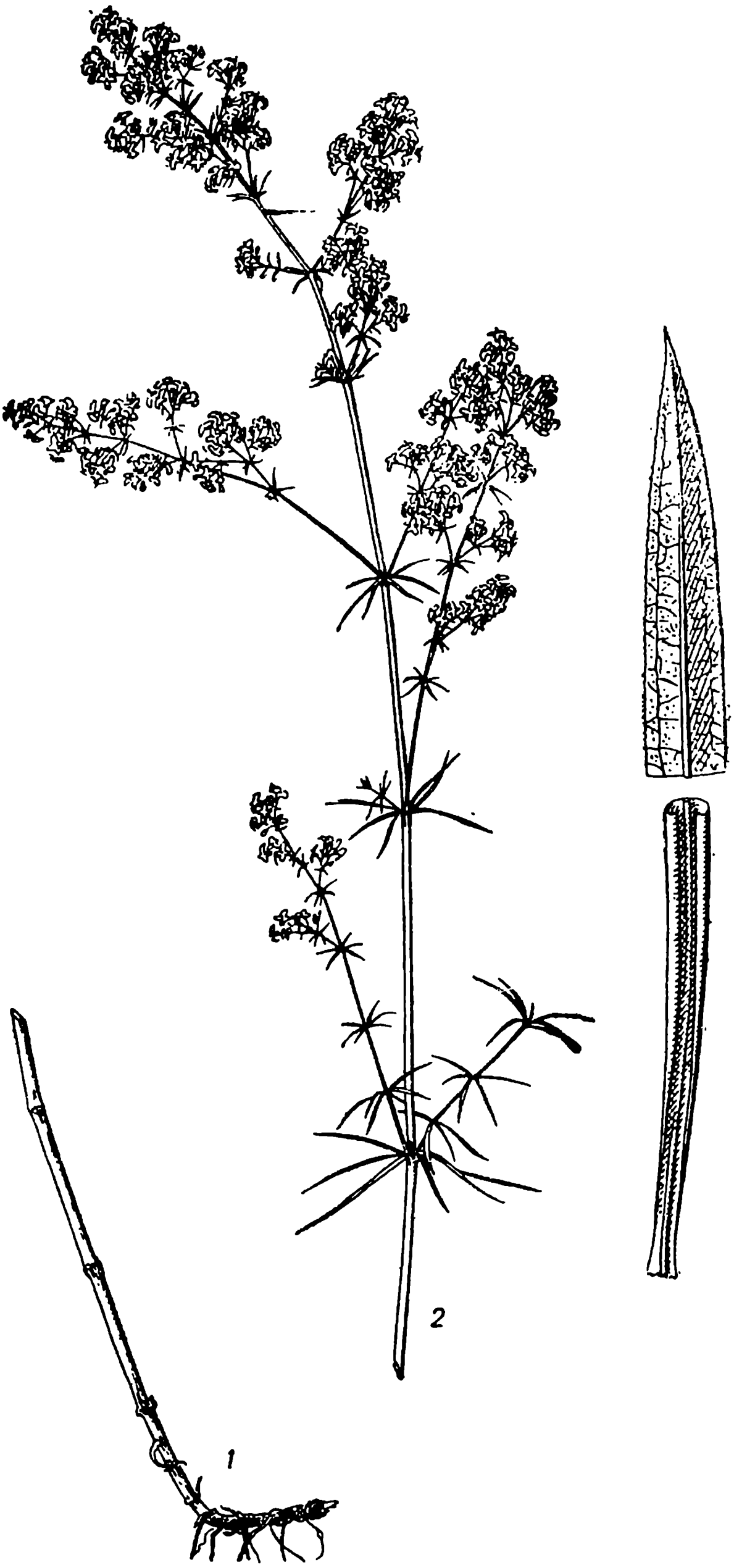

Рис. 62. Підмаренник оголений — *Galium glabratum* Klok.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла; *3* — листок.

під вузлами помітно шорсткі, рідше з дуже розсіяним і коротким опушенням на гілочках суцвіття (f. *subverum* K l o k.). Стеблові листки по 6—12 у кільці, вузьколінійні (0,7) 2—5 *см* завд., 0,7—2,0 *мм* завш., з б.-м. щільно загорнутими на спідній бік краями, в розгорнутому вигляді до ± 2,5 *мм* завш., найширші вище середини, до основи поступово звужені, відтягнуто гострокінцеві, зверху темно-зелені, по самому краю шорстко-дрібнопилчасті (помітно біля верхівки) багато рідше й на поверхні вздовж країв гострошорсткі, зісподу сіруваті, з малорозвинутим папільозним опушенням. Суцвіття довгастоволотисте, 6—36 *см* завд., 2,5—10 *см* завш., з гілочками до 2—10 *см* завд., не густе; квітконіжки 1—3 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок 2,5—4,7 *мм* завд., світло-жовтий; лопаті його довгасто-яйцевидні, рідше яйцевидні, 1,0—2,2 *мм* завд., 0,8—1,2 *мм* завш., з ледве відтягнутою верхівкою; пиляки жовті; стовпчики 0,3—0,5 *мм* завд. Плодики 1,0—1,3 *мм* завд., голі і гладенькі, темно-бурі. 4 Цв. VI—VIII.

— *G. ochroleucum* auct. fl. ucr., non K i t. — *G. verum* γ. *ochroleucum* S c h m a l h. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю. Р., II, 14. — ? *G. verum* α. *leiophyllum* W a l l r., Sched. crit. (1822) 56, conf. D C., Prodr., IV (1830) 603. — *G. Wirtgenii* auct. fl. pol. et ross. nonnull., non F. S c h u l t z. П о б е д и м о в а во Фл. СССР, XXIII, 358, p p.

На луках і лісових галявинах. — У лісових та лісостепових районах нечасто, в степових спорадично, з Криму невідомо.

Зак.Л. З а к а р п а т с ь к а о б л.: Ужгородський рн, Горяни (Б і л и к!). — **К.Л.** С т а н і с л а в с ь к а о б л.: Жаб'є (К а т і н а!, — f. *subverum* K l o k.). — **Пр.Л.** Ч е р н і в е ц ь к а о б л.: Вижницький рн, Розтоки (К о т о в і Т е л и ч к о!). — **П.П.** К и ї в с ь к а о б л.: Києво-Святошинський рн, Вишгород (С е м е н к е в и ч!), Буча (С е м е н к е в и ч!, — f. *subverum* K l o k.), Конча-Заспа (Ч о р н о г о л о в к о!), Ворзель (Н е в а д о в с ь к и й!), Голосієво (С е м е н к е в и ч!). Київ (Л о н а ч е в с ь к и й!). — **Л.П.** Ч е р н і г і в с ь к а о б л.: Менський рн, Блистова на р. Десні (К у к с і н!); Чернігівський рн, Анисів (М о н о й л е н к о!). — К и ї в с ь к а о б л.: Вищедубечанський рн, Старосільське л-во (Ш а л и т!). — **З.Л.-С.** Ч е р к а с ь к а о б л.: Сміла (!); Шполянський рн, Товмач (П і д о п л і ч к а!); Канівський рн, Пекарі (Л и п к і в с ь к а!). — К і р о в о г р а д с ь к а о б л.: Олександрівський рн, Соснівка (К у к у ш!). — **Л.Л.-С.** Ч е р к а с ь к а о б л.: Золотоніський рн, Липівське (П о л о н с ь к а!). — Х а р к і в с ь к а о б л.: Харківський рн, Зелений Гай (!). — **Д.Л.-С.** Л у г а н с ь к а о б л.: окол. Луганська (К о ж е в н и к о в!); Свердловський рн, Провальський степ (Г р и н ь і Р о м а н о в а!). — **П.З.-Л.С.** Д н і п р о п е т р о в с ь к а о б л.: на р. Мокрій Сурі (Д а в и д и ч!). — **Л.З.-Л.С.** Х а р к і в с ь к а о б л.: Ізюм (Б і л и к!). — Л у г а н с ь к а о б л.: Міловський рн, заповідник «Стрілецький Степ» (О. Д у б о в и к!); Ново-Айдар (Б і л и к!). — **П.З.С.** М и к о л а ї в с ь к а о б л.: Снігурівський рн, Ново-Петрівка (К у к у ш!), Варварівський рн, окол. Миколаєва (Я н а т а!), Солониха—Малі Пристіння (О п п е р м а н!). — **Л.З.С.** З а п о р і з ь к а о б л.: Великий Токмак (С а б а л д и р!); Приазовський рн, Приморський Посад (Л е в і н а!).

П о ш и р е н н я п о С Р С Р. Європ. ч.: в більшій частині районів, крім південного сходу та Криму. Найпівнічніші знаходження нам відомі з півдня Ленінградської обл., з окол. Москви, з району Горького.

З а г а л ь н е п о ш и р е н н я. Схід Середньої та більша частина Східної Європи.

Примітка. Цей вид останнім часом флористи Радянського Союзу та Польської Народної Республіки визнають, але неправильно визначають, як видно з поданої (несправжньої) синоніміки. *G. flavescens* Borb. (= *G. ochroleucum* Kit., non Wolf) нічого спільного з нашим видом не має, відрізняючись чорнуватими пиляками і належачи до циклу видів, близьких до *G. firmum* Tausch. *G. Wirtgenii* F. Schulz (*G. verum* var. δ. *praecox* Lang.), добре відрізняється від нашої рослини багатьма ознаками, зокрема наявністю густого опушення в суцвітті, а також дуже вузьким і довгим переривчастим суцвіттям з коротенькими малоквітковими гілочками. Від *G. verum* L. s. str. наш вид відрізняється не лише браком опушення, але й іншими ознаками, наприклад багато довшими й ширшими стебловими листками. Ми вказували, що типовий *G. verum* L. s. str. на Україні зустрічається в правобережних районах, а в лівобережних поширені перехідні до *G. glabratum* Klok. його форми (з оголеним до суцвіття стеблом і довгими листками), можливо, гібридогенного походження (*G. verum* f. *subglabratum* Klok.). Але *G. glabratum* Klok. і від них відрізняється. За своєю екологією він є більш мезофітною рослиною і в своєму поширенні далі заходить на північ, ніж *G. verum* L. у всіх його формах. Квітки в нього блідіші, ніж в останнього, і запах слабший. Для Закарпаття і Прикарпаття ми наводимо цей вид поряд з особливою, дещо відмінною від типової формою *G. verum* L., яку теж визначають за *G. Wirtgenii* F. Schulz.

Секція **4. Leiogalia** DC. pro subsect. emend. Багаторічні, звичайно невисокі болотяні або високогірні рослини з кволим, полеглим стеблом, вкритим по ребрах нитковидними, вниз загнутими щетинками, або (рідше) гладенькими. Листки в кільцях частіше по 4, рідше по 6—8, здебільшого довгасті, з одною поздовжньою жилкою. Квітки білі; трубочка віночка б.-м. помітна, короткодзвониковидна. Голарктична секція.

Є. Г. Побєдімова у «Флоре СССР» *G. bellatulum* Klok. (*G. anisophyllum* auct. p.p.) і *G. uliginosum* L. відносить до секції Leptogalium Lange, а решту видів — до секції Aparinoides Jord.

За її системою, *G. bellatulum* Klok. належить до ряду Hercynica Pobed., а *G. uliginosum* Moris — до Uliginosa Pobed. першої секції; *G. maximum* Moris, *G. elongatum* Presl. та *G. palustre* L. — до ряду Palustria Pobed. і *G. Ruprechtii* Rupr. — до Trifida Pobed. другої секції.

2909 (32). G. bellatulum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 472 — **Підмаренник чепурненький.** Багаторічна темно-зелена рослина з тонким розгалуженим кореневищем, утворює нещільні дернинки. Стебла численні, з висхідної або підведеної основи підведені, 4—10 *см* завв., б.-м. розгалужені, цілком голі і гладенькі; прикореневі листки еліптичні, 1—3 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., до основи звужені в помітний черешок, на верхівці коротко загострені, по 4 в кільцях; стеблові листки середньої формації в 1,5—2,5 рази коротші за міжвузля, довгасто-оберненояйцевидні або лінійно-лопатковидні, 4,5—11 *мм* завд., 0,75—1,5 *мм* завш., найширші у верхній третині, звідки поступово звужені до основи і раптово до верхівки гострокінцеві або (верхні) відтягнуті на верхівці в коротеньке тонке вістря, голі і навіть по краю цілком гладенькі (як прикореневі листки), зібрані в кільця на головному стеблі по 6—8, на гілках — по 4—6. Суцвіття спочатку 1—2 рази вилчасто, потім

2—3 рази трійчасто розгалужене, рідкувате, кінцеві дихазії 1—3-квіткові; квітконіжки 1—8 *мм* завд., голі і гладенькі, під квіткою помітно потовщені; віночок 3—3,5 *мм* у діаметрі, білувато-жовтуватий; лопаті його яйцевидно-ланцетні або яйцевидно-трикутні, 1,5—1,75 *мм* завд.,

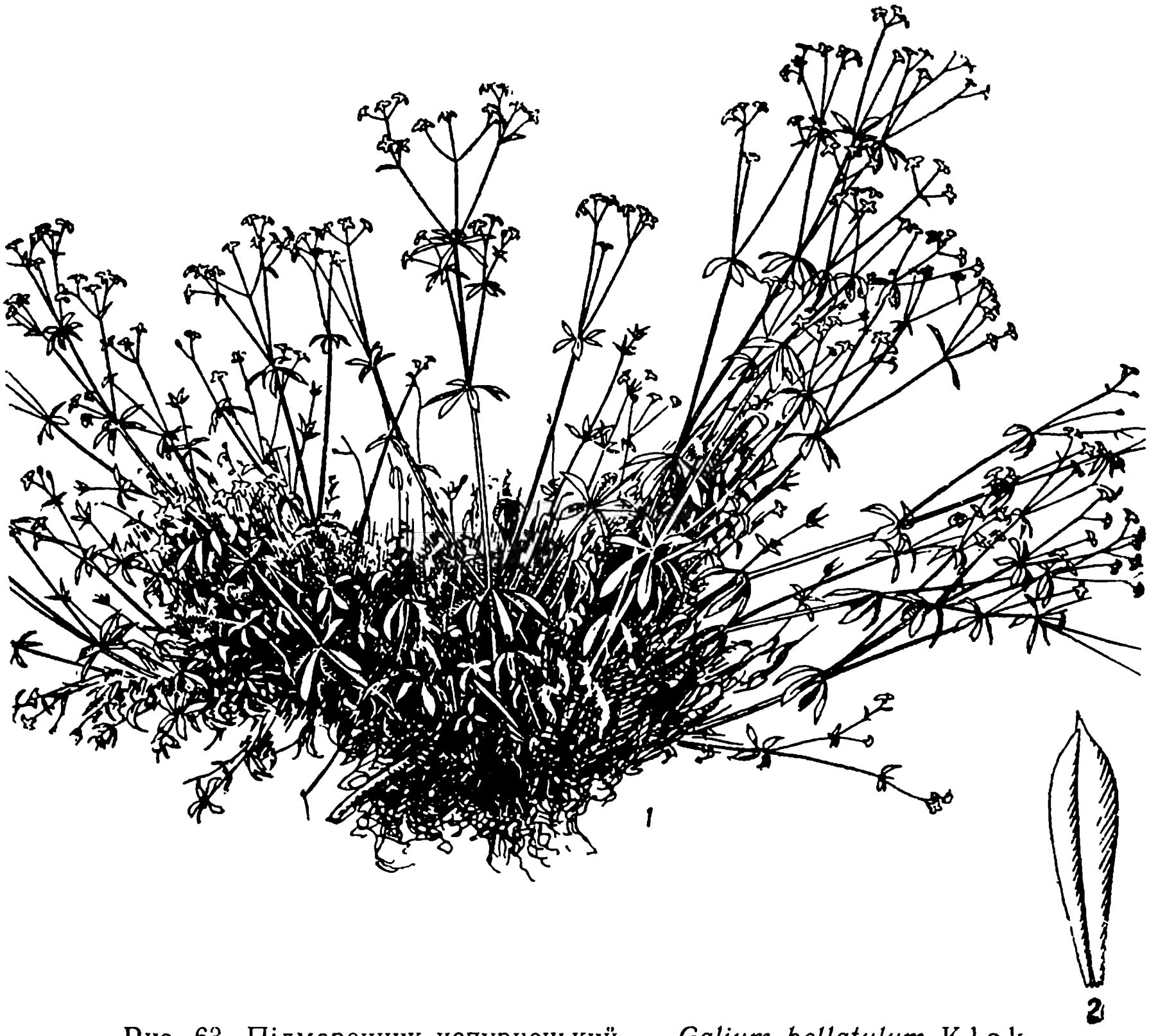

Рис. 63. Підмаренник чепурненький — *Galium bellatulum* Klok.
1 — загальний вигляд; *2* — листок.

на верхівці тупувато-відтягнуто-загострені; пиляки жовтуваті; стовпчики 0,5—0,75 *мм* завд., лише при основі зрослі. Плодики близько 1 *мм* завд., темно-бурі, цілком голі і гладенькі. 4. Цв. VI—VIII.

— *G. anisophyllum* Хржановський у Визн. росл. УРСР (1950) 313, haud Vill. Победимова во Фл. СССР, XXII, 338.

В розколинах скель. — Тільки в Карпатах, в субальпійській або альпійській смугах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Близниця (Косець!, Гринь!, Барбарич!, Харкевич!, Попов!, Ігошина!), Чорногора, «Козячі Влога» (Мандальський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (тільки в Карпатах).

Загальне поширення. Ендем Східних Карпат.

Примітка. Під назвою *G. anisophyllum* Vill. західноєвропейські флористи об'єднують кілька гірських видів, поширених переважно в Середній Європі. З них до

кордону СРСР найближче підходить *G. sudeticum* Tausch., добре відмінний від нашого виду довшими вузьколінійними листками (до 15 *мм* завд., при ширині близько 1 *мм*), листки в нього до того ж характерно зігнуті на бік. Інші види цього складного циклу поширені ще далі на захід і так само відрізняються від східнокарпатської рослини. З них до нашого виду за формою листків найбільш підходить описаний з Італії *G. Bocconii* All., відмінний наявністю опушення.

Є. Г. Побєдімова, наводячи цей вид для Верхньо-Дністровського району, робить зауваження про те, що він є, певно, збірним.

Якийсь, ближче не визначений вид із цієї гірської групи зустрічається в здичавілому стані в Білій Церкві (парк «Олександрія»).

2910 (33). G. maximum Moris — **Підмаренник найбільший.** Багаторічна темно-зелена рослина. Стебла висхідні, 50—100 *см* завв., товстуваті, на всьому протязі чотиригранні, по ребрах вкриті вниз загнутими шипиковидними щетинками, б.-м. розгалужені; стеблові листки довгасто- або лінійно-еліптичні, 5—40 *мм* завд., 1—9,5 *мм* завш., найширші при середині, рідше трохи вище або нижче середини, до основи досить поступово звужені, при верхівці тупі або (рідше) тупуваті, по краю та зісподу по середній жилці вкриті назад відігнутими шипиковидними щетинками, поза тим голі і гладенькі, в кільцях по 4, рідше по 5—6, верхні приквіткові листки такої ж форми, але здрібнені, супротивні. Суцвіття верхівкове, розлоге, рідкувате; квітконіжки прямі, 0,5—6(12) *мм* завд., голі і гладенькі; віночок 2,5—4,5 *мм* завш., білий; лопаті його яйцевидні або довгасто-яйцевидні, відтягнуто загострені. Плодики 1,5—2 *мм* завд.; півплодики майже кулясті, чорнуваті. ♃. Цв. VI—VII.

Moris, Stirp. sard., ed. I (1827) 55. DC., Prodr., IV, 596. — *G. palustre* var. ε. *Morisianum* Rouy in Rouy, Foucaud et Cams., Fl. France, VIII (1903) 43. — *G. elongatum* auct. fl. ucr., non Presl. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 313. Победимова во Фл. СССР, XXII, 333.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2220.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Холмець (Косець!). — **З.П.** Волинська обл.: Любашівський рн, Шлапань (Брадіс!). — **П.П.** Київська обл.: Київ, Сирець, артилерійський полігон (Семенкевич!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Семенкевич!); Бориспільський рн, Вороньків (Дивощук!). — Чернігівська обл.: Тупичівський рн, Дирчин, Смічин (Левіна!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Ободівський рн, Ободівське л-во (Гринь!). — Київська обл.: Богуславський рн, Хохітва (Клеопов!), Денеки—Хохітва (Полонська); Біла Церква (Гродзінський!). — Житомирська обл.: Попільнянський рн, Соколів Брід (Оксіюк!). — Черкаська обл.: Монастирищенський рн, Петрівка (Єлін!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Лебединський рн, Боровеньки (Ізвекова!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Ширяєв!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Орлівщина (Котов!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Ната!); Очаківський рн. Василівка (Гринь!).

На лісових болотах, в болотистих і заплавних лісах, особливо в вільшняках, на півдні в плавнях. — По всій УРСР розсіяно, частіше в лісостепових і степових районах, з Криму невідомо.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: в західних, центральних і південних районах; Кавказ. Поширення недостатньо вивчене.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа.

Примітка. Критичний вид. Порівнюючи з *G. palustre* L. він відрізняється більшими розмірами всіх частин рослини, пов'язаний з евтрофними болотами й поширений далі на південь і схід. Дуже варіює за розмірами та формою листків, утворюючи також переходи до наступного виду.

2911 (34). G. elongatum Presl. — **Підмаренник видовжений.** Стебла б.-м. численні, висхідні, 20—60 *см* завв., досить тонкі й при основі ще більш витончені, часто з коротенькими дуже тонкими неплідними гілочками, вище б.-м. розгалужені, чотиригранні, цілком голі і гладенькі або (рідше) ледве помітно на ребрцях оберненошорсткі, з малопомітними горбочками, але без щетинок. Стеблові листки до основи суцвіття по 4—6 у кільці, довгасто-еліптичні до лінійно-довгастих, 1—3 *см* завд. (не рахуючи найнижчих, що на час цвітіння вже відсутні), 1—4,5 *мм* завш., найширші біля середини або трохи вище, до основи клиновидно звужені, сидячі або майже сидячі (з дуже невиразно виявленим черешком), на верхівці тупі або тупуваті, плоскі або з трохи загорнутими на спідній бік краями, по краю вкриті дрібними, вгору спрямованими шипиками або (здебільшого) без них, нерідко з малопомітними горбочками; верхні листки в суцвітті по 2—4, верхівкові по 1—2, нерідко відсутні, дрібні, але за формою подібні до стеблових. Суцвіття верхівкове, волотисте, рідке; квітконіжки прямі, 0,5—3,5 *мм* завд., гладенькі, як і квіткоиоси; віночок близько 2,5—3,5 *мм* у діаметрі, білий, з малопомітною трубочкою і 4 яйцевидними, тупуватими або тупувато загостреними лопатями; стовпчики 0,3—0,5 *мм* завд., вище середини вільні. Півплодики еліпсоїдальні, близько 1,5—1,8 *мм* завд., темно-бурі, на поверхні суцільно вкриті дуже дрібними тупими горбочками. ♃. Цв. VI—VII.

Presl., Delic. Prag. (1822) 119. Fl. Sic., I, 59. Boiss., Fl. or., III, 59, p. p.
— *G. krymense* Pobed. (Победимова) in Addenda Fl. URSS, XXII (1958) 713; во Фл. СССР, XXIII, 334.

На болотах. — В гірській частині Криму дуже рідко.

Передг.Кр. Кримська обл.: район Севастополя, Інкерман (О. і Б. Федченки!); Сімферопольський рн, Привольне (О. і Б. Федченки!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, над Ялтою, болото Караголь (Гольде!), болотце Бурча-Коль (Ваньков!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, хр. Аб-Душ, пересохле озерце (Поплавська і Троїцький!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ореанда (Гольде!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (південь); Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Південна Європа, Північна Африка.

Примітка. *G. krymense* Pobed. відрізняється від *G. maximum* Moris тими ж ознаками, що і *G. elongatum* Presl., тобто передусім гладенькими стеблами. Тим часом назва *G. maximum* Moris в обробці Є. Г. Побєдімової відсутня, але подана характеристика *G. elongatum* Presl. відповідає не названому виду, а саме *G. maximum* Moris. Обидва ці види дуже критичні й ніби поєднані перехідними формами.

2912 (35). G. palustre L. — **Підмаренник болотний.** Багаторічна рослина, що утворює нещільні дернинки. Стебла висхідні або напівполеглі, 20—60 *см* завв., тонкуваті, чотиригранні, по ребрах б.-м. густо вкриті вниз направленими шипиковидними щетинками, розгалужені; стеблові листки довгасто-лінійні, 3,5—18 *мм* завд., 0,5—2 *мм* завш., при основі трохи звужені, на верхівці тупі або тупуваті, по краю вкриті вперед направленими шипиковидними щетинками, на поверхні, а також і по середній жилці зісподу — голі і гладенькі, в кільцях по 4, рідше по 5—6; верхні приквіткові листки довгасті, тупувато загострені, здрібнені, супротивні. Суцвіття верхівкове, рідкувате; квітконіжки 0,5—5 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок 2,5—3 *мм* завш., білий, з яйцевидними, відтягнуто загостреними лопатями. Плодики 1—1,5 *мм* завд., чорнуваті, голі, дрібногорбочкуваті. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 105. D C., Prodr., IV, 597. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 15. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 313. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 331.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 133., Fl. polon. exsicc., № 732.

На болотах і вогких луках. — По всій УРСР досить звичайно, крім Степу, де рідко, та кримських районів.

Зак.Л., К.Л., Пр.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С. Б.-м. звичайно. — **П.З-Л.С.** Розсіяно. — **Л.З.-Л.С.** Понад Осколом, Красною, Дінцем нерідко, розсіяно на Самарі. — **П.З.С.** Миколаїв (Яната!). — **Л.З.С.** Рідко понад Дніпром (вказівки, мабуть, стосуються до *G. maximum* Moris). Для Криму наводиться помилково, замість *G. elongatum* Presl.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, на півдні рідко; Сибір. Поширення недостатньо вивчене.

Загальне поширення. Більша частина Європи (крім середземноморського півдня), Сибір, наводиться для Гренландії.

2913 (36). G. Ruprechtii Pobed. — **Підмаренник Рупрехта.** Багаторічна рослина, що утворює нещільні дернинки. Стебла висхідні або напівполеглі, 5—20 *см* завв., тоненькі, чотиригранні, по ребрах вкриті вниз відігнутими шипиковидними щетинками, галузисті; стеблові листки по 4 в кільці, довгасто-еліптичні або довгасті, 4—14 *мм* завд., 0,75—3 *мм* завш., найширші при середині, трохи вище або нижче, до основи клиновидно звужені, на верхівці тупі, по краю з спрямованими вперед або назад щетинками, тонкі. Квітки по 1—3 в пазушних півзонтиках; квітконіжки до 10 *мм* завд., вкриті назад відігнутими дрібними щетинками, які при плодах на кінці вниз відігнуті; віночок 1—1,5 *мм* завш., білий, здебільшого трилопатевий, з яйцевидними, на верхівці загостреними лопатями; тичинок звичайно 3. Плодики 1—1,5 *мм* завд., чорнуваті; півплодики майже кулясті, вкриті дуже дрібними плоскуватими горбочками. ♃. Цв. VI—VII.

Pobed. (Победимова) in Addenda Fl. URSS, XXII (1958), 713; во Фл. СССР, XXIII, 335.

G. trifidum auct. fl. eur., non L. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 16. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 313. — *G. trifidum* var. *europaeum* Rupr., Fl. Samojed. (1846) 38; Fl. ingr., 496.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1477 (sub: *G. trifidum* var. *europaeum* Rupr.).

На торфових, сфагнових і гіпно-осокових болотах. — Спорадично в різних районах.

П.П. Київська обл.: окол. Києва (Монтрезор!, Семенкевич!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: окол. Полтави, за Трибами (Іллічевський!), — Харківська обл.: Зміївський рн, біля Кучерівки (Клоков!, !!). — Луганська обл.: Кремінський рн, біля роз'їзду Бунчужного (Клоков!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: в більшості районів; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт.; Схід. Сибір: Єніс., Даур., Лен.-Кол.; Серед. Азія: Арало-Касп., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Поза СРСР зустрічається ще лише в Фінляндії та в Скандінавії.

Примітка. На видову самостійність цієї форми звернув увагу ще Д. І. Литвинов (у нотатці до цитованих вище виданих екземплярів). Справжній *G. trifidum* L. росте в Північній Америці, в СРСР зустрічається лише на Далекому Сході.

2914 (37). G. uliginosum L. — Підмаренник багновий. Багаторічна рослина. Стебла висхідні або полеглі, чіпкі, 10—80 *см* завв., чотиригранні, з гострими ребрами, густо вкритими вниз відігнутими шипиковидними щетинками, розгалужені; стеблові листки довгасто- або лінійно-ланцетні, нижні — іноді ширші, еліптично-ланцетні, 3—12 *мм* завд., 0,5—2,5 *мм* завш., найширші при середині або помітно вище, до основи б.-м. поступово звужені, на верхівці загострені й відтягнуті в коротеньке білувате вістря, по краю досить густо вкриті назад або почасти вперед загнутими шипиковидними щетинками, на поверхні голі і гладенькі, яскраво-зелені, зверху трохи блискучі, зісподу блідіші, матові, в кільцях, звичайно по 6, рідко по 4—5 або по 7—8; верхні приквіткові листки одиничні. здрібнені. Суцвіття верхівкове, волотисте, рідкувате; квітконіжки 0,25—3 *мм* завд., прямі, голі і гладенькі; віночок 2,5—3 *мм* завш., білий, з довгасто-яйцевидними лопатями. Плодики близько 1 *мм* завд.; півплодики темно-бурі, густо вкриті дрібними сосочками. ♃. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 106. DC., Prodr., IV, 597. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 14. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 313. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 340.

На болотах і вологих луках. — По всій УРСР, відсутнє лише в Криму, в Степу рідко й тільки в північній частині.

Л.З.-Л.С. Харківська обл.: Куп'янський рн, окол. Куп'янська (!!). — Луганська обл.: Кремінський рн, біля Бунчужного (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: по всій території, крім південних степових і півпустинних районів; Кавказ; Зах. Сибір; Схід. Сибір (захід).

Загальне поширення. Північна частина Євразії (на схід до р. Лени), Гренландія.

Примітка. Наша рослина відрізняється шипиками по краю листка, часто нахиленими вперед, тим часом як типова північноєвропейська несе на листках шипики, виключно назад відігнуті. За цією ознакою українська рослина підходить до *G. Witheringii* Sm. (*G. uliginosum* var. *Witheringii* DC.), описаного з Шотландії. Сибірська рослина теж нетипова (var. *sibiricum* Pobed.). Взагалі під назвою *G. uliginosum* L., мабуть, ховається кілька ще не вивчених географічних рас.

Секція **5. Aparine** DC. р.р. Однорічні рослини з кволими, часто видовженими й чіпкими, полеглими або лазячими стеблами, вкритими по ребрах шипиковидними, вниз обернутими щетинками. Листки в багаточленних кільцях, довгасто- або лінійно-ланцетні, з кінцевим вістрям. Квітки полігамні, двостатеві й чоловічі, з білуватим віночком, виключно в пазушних півзонтиках. Плодики вкриті гачкувато загнутими на кінці щетинками або голі, гладенькі або з горбочками.

Підсекція **1. Leucaparinea** Boiss. Стебла видовжені, лазячі. Квітки на прямих квітконіжках у пазушних півзонтиках, довших за покривні листки.

Наші види можна об'єднати в ряд Spuria Klok.

2915 (38). G. aparine L. — **Підмаренник чіпкий.** Стебла полеглі або лазячі, 50—200 *см* завд., досить міцні, чотирикутні, по ребрах вкриті гачковидно вниз загнутими шипиками, через що дуже чіпкі, на вузлах (або також і під вузлами) щетинисто-волосисті, розгалужені; листки 3—70 *мм* завд., 0,3—8 *мм* завш., нижні оберненояйцевидні, коротко-черешкові, здрібнені (3—20 *мм* завд., 1,5—4 *мм* завш.), середні й верхні здебільшого клиновидно-ланцетні, до 22—70 *мм* завд. і 1,5—8 *мм* завш., найширші вище середини, на верхівці відтягнуті в чималеньке тонке вістря, по краю негусто вкриті назад відігнутими шипиками, а також почасти вперед направленими щетинками, на поверхні зісподу по середній жилці з розсіяними назад оберненими шипиками, зверху розсіяно-щетинисті, в кільцях по 6—8. Квітки в пазушних півзонтиках, що перевищують листки; квітконоси 0,5—6 *см* завд., ребристі, по ребрах вкриті шипиками; квітконіжки 1—13 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок до 2 *мм* завш., білуватий. Плодики (достиглі) 3—6 *мм* завд., дуже густо вкриті порівняно довгими, на кінці гачковидно загнутими щетинками. ⊙ Цв. V—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 108. DC., Prodr., IV, 608. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 13, р. р. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 313. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 306.

— *Aparine hispida* Moench, Meth. pl. (1794) 640.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2226.

Як бур'ян по садках і городах, рідше на полях. — По всій УРСР але частіше в північних районах і рідше в південних.

Поширення по СРСР. Європ. ч. (наводиться для всіх районів); Кавказ.

Загальне поширення. Європа. Занесено в Північну Америку.

2916 (39). G. Vaillantii D C. — **Підмаренник Вайланта.** Стебла полеглі, 20—150 *см* завд., тонкуваті, чотирикутні, по ребрах вкриті вниз обернутими гачковидними шипиками, через що чіпкі, під вузлами волосисті, розгалужені; листки 2—40 *мм* завд., 0,5—4 *мм* завш., нижні еліптичні або ж оберненояйцевидні, звужені до основи в черешок, здрібнені (2—13 *мм* завд., 1—3 *мм* завш.), середні й верхні здебільшого лінійно-ланцетні, до 15—40 (і більше) *мм* завд. і до 1,5—4 *мм* завш., найширші при середині або помітно вище, на верхівці відтягнуті, по середній жилці вкриті назад обернутими гачковидними шипиками, на поверхні зісподу голі, зверху дрібнощетинисті, зібрані в кільця по (5)6—8(10). Квітки в пазушних півзонтиках, що перевищують листки; квітконоси до 15 *мм* завд. (при плодах), ребристі і негусто вкриті по ребрах шипиками; квітконіжки до 8 *мм* завд., голі і гладенькі; віночок дрібний, до 1 *мм* у діаметрі, білуватий. Плодики 1,5—2 *мм* завд., темно-бурі; півплодики нирковидно-еліпсоїдальні, з внутрішнього боку угнуті, рясно вкриті довгенькими, на кінці гачковидно вниз загнутими щетинками. ☉. Цв. V—IX.

D C., Fl. Franc., IV (1815) 263; Prodr., IV, 608. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 314.

— ? *G infestum* W a l d s t. et K i t., Ic. plant. rar. Hung., 3 (1812), t. 202. — *G. aparine* β. *Vaillantii* (D C.) S c h m a l h., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 13. — *G. spurium* П о б е д и м о в а во Фл. СССР, XXIII, 306, p. p.

В чагарниках, на кам'янистих схилах, часто як бур'ян на городах і близько жител. — По всій УРСР, частіше в степових та лісостепових районах і майже по всьому Криму.

Поширення по СРСР. Європ. ч. (наводиться для всіх районів); Кавказ; Зах. і Схід. Сибір (на півдні), Далек. Схід (на півдні) і Серед. Азія.

Загальне поширення. Помірна частина Євразії, Північна Африка, наводиться (певно як занесена) для Північної Америки та Австралії.

Примітка. Є. Г. Побєдімова (цит. місце) включає цей вид у *G. spurium* L., очевидно вважаючи останній за голоплоду форму першого, з чим аж ніяк не можна погодитись, бо обидва види мають зовсім різне географічне поширення, і *G. spurium* L. на Україні дуже рідкий, а, наприклад, у Білоруській РСР, де *G. Vaillantii* D C. теж є звичайною рослиною, наводиться лише для одного пункту (Брест). Михайловська для Білорусії наводить обидва види як самостійні («Флора БССР», IV, 1955, стор. 438). Питання про взаємовідношення між цими видами досліджував у 1908 р. на матеріалі з околиць Києва Лоначевський, прийшовши до висновку, що вони поєднані перехідними формами, імовірно, гібридного походження. На цій підставі він приєднує *G. Vaillantii* D C. до *G. spurium* L., але принаймні на правах «різновидності», виділяючи, крім типової форми з голими плодами, ще проміжну var. *media* L o n a c z. і var. *Vaillantii* (D C.) L o n a c z. (in herb.). *G. spurium* var. *media* L o n a c z. (in herb.), здається, тотожна *G. infestum* W. K. Звичайно, наявність контактних проміжних форм гібридного походження ніяк не може заперечити існування й самостійності форм типових. *G. Vaillantii* D C. має дуже

широке географічне поширення і, можливо, є збірним видом. На території Української РСР він теж досить різноманітний. Впадають в очі його скельні затінкові форми, габітуально дуже відмінні від звичайних бур'янових, але поєднані з ними безперервним рядом переходів.

2917 (40). G. spurium L. — **Підмаренник несправжній.** Однорічна рослина з висхідними лазячими чіпкими стеблами, 30—100 *см* завв.; стебла тонкуваті, чотиригранні, вкриті по ребрах обернутими вниз гачковидними шипиками, на вузлах волосисті, розгалужені; стеблові листки лінійно-ланцетні, 5—20 *мм* завд., 0,5—2 *мм* завш., найширші при середині або помітно вище, на верхівці відтягнуті в тонке білувате вістря, у верхніх листків довгеньке, по краю та зісподу по середній жилці вкриті назад обернутими шипиками, на поверхні зісподу голі (крім жилки), зверху розсіянощетинисті, зібрані в кільця по 5—8. Квітки в пазушних (і кінцевих) розлогих півзонтиках, здебільшого багато довших за листки; півзонтики на ребристих і шипикуватих, як і стебло, ніжках (квітконосах) 0,5—5 *см* завд.; квітконіжки при плодах до 10—15 *мм* завд., прямі, вкриті розсіяними шипиками; віночок дрібний, близько 1 *мм* у діаметрі, білуватий, з яйцевидно-ланцетними лопатями. Плодики 1,5—2 *мм* завд., коричнювато-темно-бурі, голі. ⊙. Цв. V—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 106. DC., Prodr., IV, 608. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 13 (excl. var. var.). Хржановський у Визн. росл. УРСР, 313. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 306, p. p.

Як бур'ян у посівах. — В північно-західній частині УРСР зрідка. Наводиться для багатьох районів, але здебільшого помилково.

З.П. Волинська обл.: Заболоття (Пачоський!). — **П.П.** Київ (Лоначевський!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Городнянський рн, Петрівка (Левіна!). Екземпляри без плодів, віднесення їх до цього виду потребує перевірки за повнішим матеріалом. — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Жмеринка (!). — Київська обл.: Ставище (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: західні райони (поширення мало вивчене). Як занесена рослина спорадично зустрічається в Західному Сибіру («Фл. Зап. Сиб.», X, 1950), наводиться для Криму, Кавказу, Середньої Азії.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа.

Підсекція **2. Camptopoda** Boiss. Стебла полеглі або лазячі. Квітки на зігнутих униз квітконіжках, у пазушних півзонтиках, коротших за покривні листки.

2918 (41). G. tricorne Stokes in With. — **Підмаренник трирогий.** Однорічна рослина з тонким стрижневим коренем. Стебла полеглі або висхідні і лазячі, 5—60 *см* завв., спочатку (під час цвітіння) коротенькі, згодом видовжені, досить міцні, розгалужені лише при основі, чотиригранні, з білуватими випнутими реберцями, вкритими коротенькими, але міцними, вниз обернутими гачковидними шипиками, чіпкі; листки від

довгасто-оберненояйцевидних, тупих або з вирізкою на верхівці (нижні) до лінійно-ланцетних, коротко загострених (верхні), 4—27 *мм* завд., 1—5 *мм* завш., найширші звичайно у верхній третині, на верхівці, за винятком нижніх, відтягнуті в коротеньке білувате вістря, по краю та зісподу по середній жилці вкриті гачковидними, здебільшого назад (до основи листка) обернутими шипиками (у верхній частині листків шипики нерідко вперед направлені); нижні листки зібрані по 4 в кільця, решта — по 6—8. Квітки зібрані звичайно по 3 в пазушні півзонтики, коротші за листки; півзонтики на розвинутих квітконосних стеблах, останні 2—6 *мм* завд., гранчасті, вкриті по ребрах назад обернутими шипиками, з приквітковим зменшеним листком при основі півзонтика, квітконіжки коротші за квітконос, ребристі і шипикуваті, при плодах дуговидно загнуті всередину; віночок білуватий, 1,3—2 *мм* в діаметрі; лопаті його яйцевидно-ланцетні. Плодики 3—4 *мм* завд.; півплодики короткоеліпсоїдальні, темно-бурі, вкриті багато світлішими гострувато дрібними горбочками. ☉. Цв. V—VII.

Stokes in With., Bot. Arrang. brit. Pl., ed. 2, 1 (1787) 153. DC., Prodr., IV, 608. **Шмальгаузен,** Фл. Ср. и Ю. Р., II, 12. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 313. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 304.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 122 (k—n).

Видані зразки: Fl. Palaest. exsicc., № 185.

На вапнякових і глинистих схилах, як бур'ян біля шляхів і в посівах. — В Степу, на півдні, переважно в узбережній смузі, розсіяно, в кримських районах звичайно.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Осипенко, околиці (!); Розівський рн, Маріуполь (!). — Сталінська обл.: Волноваський рн, Краснівка (!); Першотравневий рн, Ялта (!); Жданівська мр, уроч. Яр-Цузи (!); балка Бобах—Тараща (!); хутір над р. Східним Єланчиком (!). — **П.З.С.** Одеса (Срединський!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова — Ново-Троїцьке (Свистунова!), Ново-Троїцьке (!). — Запорізька обл.: Приазовський рн, Приморський Посад (Левіна!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Новий Азов (!), північний схил до Сивашів (!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, р. Альма (Андрєєв!); Сімферопольський рн, Дубки (Андрєєв!), Сімферополь (Зеленецький!, Андрєєв!), Сімферополь — Нова Мазанка Зуйського рну (Дойч); Зуйський рн, Красногірське (Андрєєв!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Українка (Андрєєв!); Білогірський рн, Карабі-Яйла (Вульф!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Судакський рн, Щебетівка—Планерське Старо-Кримського рну (Сирейщиков!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялта (!!), Нікітський ботанічний сад (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волзьк. (занесено), Причорн. (південь), Ниж.-Дон. (півд. захід), Крим; Кавказ; Серед. Азія.

Загальне поширення. Середземномор'я, Кавказ, Мала, Передня і Середня Азія.

Секція **6. Pseudoaparine** Lange. Однорічні рослини з підведеними до прямостоячих невисокими стеблами. Стебла чотиригранні, по

реберцях вкриті шипиками. Листки по 6—8 у кільці, вузькі. Квітки в пазушних півзонтиках, жовтуваті або червонуваті. Плодики голі, вкриті горбочками, як і квітки, дрібні.

Середземноморська секція.

Наш вид належить до ряду Tenuissima P o b e d.

2919 (42). G. tenuissimum M. B. — **Підмаренник тонесенький.** Вся рослина темно-зелена. Корінь стрижневий, тонкий. Стебла від основи підведені до прямостоячих, 5—30 *см* завв., тонкі, тупі, чотиригранні, по ребрах вкриті загнутими вниз шипиками, починаючи трохи вище основи галузисті, з багаторазово вилчасто й трійчасто розгалуженими гілками першого порядку. Листки на стеблі та при основі гілок по 6—8 у кільці, лінійно-ланцетні, 3—15 *мм* завд., 0,5—1,2 *мм* завш., тонко загострені, по краю дрібно-шипикувато-пилчасті, здебільшого вниз відігнуті; верхівкові листки в суцвітті супротивні і поодинокі, здрібнені. Півзонтики пазушні й кінцеві, під час цвітіння короткі, пізніше видовжені, з 1—9 квітками; квітконіжки 1—9 *мм* завд., дуже тонкі, волосовидні, при плодах видовжені; віночок 1,7—2,0 *мм* у діаметрі, зеленувато-жовтуватий; лопаті його довгасто-яйцевидні, 0,7—0,8 *мм* завд., ± 0,4 *мм* завш., на верхівці відтягнуті в вістря близько 0,2 *мм* завд. Півплодики косо довгасто-оберненояйцевидні, 0,7—1,1 *мм* завд., чорні, дрібногорбочкуваті. ☉. Цв. VI—VII.

M. B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 104. D C., P r o d r., IV, 607. Ш м а л ь г а у з е н, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 13. Х р ж а н о в с ь к и й у Визн. росл. УРСР, 313. П о б е д и м о в а во Фл. СССР, XXIII, 308.

Рисунки: Фл. СССР, XXIII, табл. XVII, рис. 1.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 268.

На кам'янистих схилах, скелях, лесових урвищах. — Переважно в південній частині Криму.

Л.З.С. Х е р с о н с ь к а о б л.: Каланчацький рн, Каїрка (Б і л и к!). — **К.С.** К р и м с ь к а о б л.: Приморський рн, Марфівка, мис Тархан, Селезнівка, хр. Парначський над Просторим (В у л ь ф і Д з е в а н о в с ь к и й!). — **Кр.Л.-С.** К р и м с ь к а о б л.: Сімферопольський рн, Сімферополь—Партизанське (!!). — **Г.Кр.** К р и м с ь к а о б л.: Балаклавський рн, Байдарська яйла, Мердвень (Ч е р н о в а!); Ялтинський рн, Ай-Петрі (Г р а б о в с ь к и й!); Судакський рн, Щебетівка (К о т о в!, П у п к о в а і П е г о в а!), Щебетівка—Планерське Старо-Кримського рну (С и р е й щ и к о в!). — **Півд.Кр.** К р и м с ь к а о б л.: Ялтинський рн, Ялта (Г о л ь д е!), Аю-Даг (К у р ч е н к о і Ш в е д ч и к о в а!, К о т о в!), Нікітський ботанічний сад, мис Сартьян (!!), Гурзуф—Малий Маяк Алуштинського рну (З е л е н е ц ь к и й!).

П о ш и р е н н я п о СРСР. Європ. ч.: Причорн. (дуже рідко), Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк.; Серед. Азія.

З а г а л ь н е п о ш и р е н н я. Балканський півострів, Крим, Кавказ, Мала й Середня Азія. Наводиться також для Сірії та Лівану.

С е к ц і я **7. Asperae** (M o e n c h) D C. Однорічні рослини з невисокими, по ребрах дрібнощетинистими стеблами. Листки по 4—6 у кільці,

довгасті. Квітки дрібні, жовтуваті, в пазушних півзонтиках; квітконоси та квітконіжки дуже вкорочені. Плодики дрібнощетинисті.

Східносередземноморська й середньоазіатська секції.

2920 (43). G. verticillatum Danth. — **Підмаренник кільчастий.** Однорічна рослина. Стебла 10—25 *см* завв., чотиригранні, по ребрах вкриті дрібними вниз відігнутими щетинками, прості або розгалужені. Листки довгасто-ланцетні, 2—8 *мм* завд., 0,75—1,5 *мм* завш., гострокінцеві, зісподу розсіяно-дрібноволосисті, зверху дуже коротко-щетинисто-волосисті, зібрані в кільця по 4—6, після цвітіння вниз відігнуті, з дещо загорнутими наспід краями. Квітки в пазушних кільцях, нечисленні; дихазії на непомітних або (при плодах) до 3,5 *мм* завд. ніжках; квітконіжки дуже коротенькі, 0,25—0,5 *мм* завд., дрібнопухнасті; віночок дуже дрібний (± 0,5 *мм* у діаметрі), жовтуватий, дрібнощетинистий. Плодики до 1 *мм* завд., густо вкриті дуже дрібними щетинками. ⊙. Цв. V—VI.

Danth. in Lam., Encykl. meth., II (1786) 585. DC., Prodr., IV, 610. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 109. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 11. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 312. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 312.

Рисунки: Sibth. et Sm., Fl. Gr., tab. 116 (sub: *Sherardia erecta* Sibth. et Sm.).

Видані зразки: Herb. Fl. Cauc., № 245 (видання Воронова і Шелковниковой).

На вапнякових і лесових схилах. — В Степу, на південному сході рідко, в Криму частіше.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Гусельщикове на р. Грузькому Єланчику (Клеопов!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, о. Чурюк (Левіна!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, пів-в Казантип, Петрівська—Марфівка, хр. Парначський, г. Кончек (Вульф і Дзевановський!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старий Крим — Щебетівка Судакського рну (Зеленецький!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Підгір'я, Теселі (Грабовський!), Колгоспне, г. Лиса (Станков і Пегова!); Сімферопольський рн, Краснопечерне (Вульф!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Чатир-Даг (Вульф!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта, гори (Грабовський!), Нікітський ботанічний сад (!!), Оползневе (Ширіна!), Сімеїз (Гольде!), Н. Сімеїз, г. Кішка (Петунніков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (півд. схід), Ниж.-Дон. (південь), Крим; Кавказ (Закавказзя).

Загальне поширення. Середземномор'я, Крим, Закавказзя, Іран.

Секція 8. **Cruciatae** DC. pro subsect. Багаторічні або однорічні, б.-м. опушені, лісові, гірські та степові рослини. Листки виключно в чотиричленних кільцях, здебільшого еліптичні, з 3 поздовжніми жилками. Квітки полігамні, двостатеві і чоловічі з довгим віночком, в пазушних півзонтиках, коротших за покривні листки. Плодики голі або щетинисті.

Переважно середземноморська секція. Дуже відірвана від інших і заслуговує виділення в окремий рід (*Cruciata* Tourn.).

Секцію Cruciatae D C. можна поділити на дві групи за формально-морфологічною ознакою наявності або браку приквітків на півзонтиках: Verna P o b e d. (pro series) — без приквітків і Cruciata P o b e d. — з розвинутими приквітками. Розподілу видів на природні ряди для неї ще не розроблено.

2921(44). G. cruciata (L.) S c o p. — **Підмаренник хрещатий.** Багаторічна світло-зелена рослина. Стебла численні, підведені, 15—60(120) *см* завв., чотиригранні, досить густо опушені відлеглими довгими волосками переважно або виключно по ребрах, з короткими неплідними гілочками при основі, вище прості; листки здебільшого довгасто-еліптичні або овальні, рідше яйцевидно-ланцетні; прикореневі — здрібнені; середні стеблові — 7—30 *мм* завд., 3—10(14) *мм* завш., тупуваті або тупувато загострені, по краю довговійчасті, на поверхні з обох боків негусто- або розсіяноволосисті, іноді лише зісподу і переважно по середній жилці з волосками, тонкі або тонкуваті, жовтувато-зелені, крім середньої, ще з 2 боковими поздовжніми жилками, всі в кільцях по 4. Квітки в пазушних півзонтиках, майже вдвоє коротших за листки; квітконоси перед першим розгалуженням з 2 супротивними або 4 кільчастими, довгасто-ланцетними або еліптичними, по краю війчастими приквітковими листочками; квітконіжки 1—4 *мм* завд., довговолосисті, як і розгалуження квітконосів; при плодах відігнуті донизу; віночок 2,5—3,5 *мм* завш., зеленувато-жовтий, з довгасто-яйцевидно-ланцетними загостреними лопатями. Плодики коричнювато-темно-бурі. 1,5--2,5 *мм* завд.; півплодики дещо зігнуті, невиразнозморшкуваті. 4 Цв. $\frac{2}{2}$ IV — $\frac{1}{2}$ VI.

S c o p., Fl. carniol., ed. 2, I (1772) 100. D C., Prodr., IV, 606. Ш м а л ь г а у з е н, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 11. Х р ж а н о в с ь к и й у Визн. росл. УРСР, 311. П о б е д и м о в а во Фл. СССР, XXIII, 319.

— *Valantia cruciata* L., Sp. pl., ed. I (1762) 1491.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3745.

В лісах, між чагарниками. — В більшій частині УРСР, крім Степу, нерідко. Наводиться для Криму, але, мабуть, помилково.

К.Л. З а к а р п а т с ь к а о б л.: Рахівський рн, Кобилецька Поляна (К о с е ц ь!). — **Пр.Л.** Ч е р н і в е ц ь к а о б л.: Сторожинецький рн, Банилів (К о с е ц ь!), Красноїльськ (К о с е ц ь!). — **П.П.** К и ї в с ь к а о б л.: окол. Києва (М о н т р е з о р!, С е м е н к е в и ч!). — **З.Л.-С.** Т е р н о п і л ь с ь к а о б л.: Заліщицький рн, Бедриківці (Г р и н ь!). — **П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С.** Зустрічається в північній частині обох районів, але екземплярів у київських гербаріях ми не виявили.

П о ш и р е н н я п о С Р С Р. Європ. ч.: південні райони; Кавказ (?).

З а г а л ь н е п о ш и р е н н я. Середня Європа, Балканський півострів (гори Греції), південь Європейської частини СРСР.

П р и м і т к а. Гірські екземпляри виду відрізняються від рівнинних більшою висотою (до 120 *см*!), видовженими листками й крупнішими плодиками (до 2,5 замість 1,5 *мм* завд.); вони, можливо, належать до особливої, карпатської раси. Потребують спеціального вивчення.

2922 (45). G. vernum Scop. — **Підмаренник весняний.** Багаторічна темно-зелена рослина. Стебла численні, підведені, 10—35 *см* завв., чотиригранні, опушені лише під вузлами при основі листків, решта — голі або (рідше) в нижній частині і до середини опушені досить густими і довгими відлеглими волосками, але вгорі, крім вузлів, голі (var. *hirticaule* Beck), прості; стеблові листки довгасті, еліптичні, овальні або яйцевидно-ланцетні, 3—25 *мм* завд., 1,5—9 *мм* завш., з відношенням довжини до ширини 1,3—4,5, тупі або тупувато загострені, по краю досить коротковійчасті або короткощетинисті, на поверхні голі або з обох боків коротковолосисті (у var. *hirticaule* Beck), крім середньої, ще з 2 боковими поздовжніми жилками, всі в кільцях по 4. Квітки в пазушних півзонтиках, коротших за листки; квітконоси без приквіткових листків; квітконіжки 0,5—2 *мм* завд. (при квітках), голі, при плодах відігнуті вниз; віночок 2—3 *мм* завш., зеленувато-жовтий, з довгасто-яйцевидними загостреними лопатями. Плодики 2—2,5 *мм* завд., чорнуваті. 4. Цв. V—VI.

Scop., Fl. carniol., ed. 2, I (1772) 99. DC., Prodr., IV, 605. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 11. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 312 Победимова во Фл. СССР, XXIII, 314.

— *G. Bauhini* Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 218 (опушена форма). — *Valantia glabra* L., Sp. pl., ed. II (1762) 1491.

Рисунки: Scop., op. cit., tab. 2.

Видані зразки: Герб. русск. фл., 175. Герб. фл. УРСР, № 96.

Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 476.

В лісах та між чагарниками. — В гірських і передгірських районах та на Поліссі досить звичайно, в Лісостепу звичайно лише на Правобережжі, вказівки для Лівобережжя гербарними екземплярами не підтверджуються. З районів Степу теж немає гербарних екземплярів.

Зак.Л., К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С. Б.-м. звичайно. — **Л.Л.-С.** Немає певних даних. — **Д.Л.-С.** Не зустрічається. — **П.З.-Л.С.** Мабуть, зустрічається, але гербарних даних немає.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: південно-західні райони. Наводиться для Кавказу, але кавказька рослина, за спостереженнями М. М. Ільїна, належить до особливої, не тотожної європейській, географічної раси.

Загальне поширення. Середня Європа, гори Південної Європи, південно-західні райони Європейської частини СРСР.

Примітка. Рослина дуже мінлива за формою листків та характером опушення листків і стебла. Можливо, гібридизує з *G. cruciata* (L.) Scop. Опушена форма виду трактується і як самостійний вид — *G. Bauhinii* Roem. et Schult. Вона потребує докладнішого вивчення в природі. Зустрічається разом із типовою голою формою, здається, поєднана з останньою переходами.

2923 (46). G. pedemontanum All. — **Підмаренник п'ємонтський.** Однорічна світло-зелена рослина. Стебла підведені, 20—30 *см* завв., тонкі, чотиригранні, в нижній частині опушені довгими й тонкими відлеглими волосками, вище — вкриті по ребрах міцними, гачковидно

вниз відігнутими, шипиками, прості або лише при основі розгалужені; прикореневі листки супротивні, овальні, короткочерешкові, збільшені; стеблові листки в кільцях по 4, довгасто-еліптичні, 1,5—12 *мм* завд., 0,75—4 *мм* завш., сидячі, тупуваті або тупувато загострені, по краю та зісподу по середній жилці щетинисто-війчасті, на поверхні б.-м. волосисті, з маловиразними боковими поздовжніми жилками. Півзонтики пазушні, багато коротші за листки, без приквіток, триквіткові; квітконоси та квітконіжки вкриті порівняно дуже довгими відлеглими волосками, при плодах гачковидно загнуті назовні та вниз; віночок до 1 *мм* завш., зеленувато-жовтуватий. Плодики близько 1 *мм* завд., оливково-темно-бурі. ☉. Цв. IV—V.

All., Auctuar. ad Fl. Pedem. (1789) 2. DC., Prodr., IV, 605. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 11. Хржановський у Визн. росл. УРСР, 312. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 325.

— *G. retrorsum* DC., Prodr., IV (1830) 605.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 133. Herb. Fl. Cauc., № 244.

В степових подах і зниженнях серед степу. — В Степу на крайньому півдні рідко, в гірській частині Криму б.-м. звичайно.

Л.З.С. Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова, Чапельський під (Лепченко!, Свистунова!, !!). — **П.С.** Херсонська обл. Ново-Троїцький рн, о. Чурюк, уроч. Узгуй (Левіна!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, г. Опук (Вульф і Дзевановський!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Зуйський рн, Красногірське (Андрєєв!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, Соколине, г. Бойко (Дзевановський!); Сімферопольський рн, Привольне (Гольде!), Долгоруковська яйла (Вульф!); Білогірський рн, Карабі-Яйла (Вульф!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петринська яйла (Чернова!), Нова Гурзуфська дорога (Станков!); Алуштинський рн, Чатир-Даг (Вульф, Пожидаєва!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта, Парагельмен (Станков!), Аю-Даг (Станков!); Судакський рн, Карадаг (півн.-зах. схил) (Котов!, Вульф!), біля станції (Невський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (південь), Ниж.-Дон. (південь), Крим; Кавказ; Серед. Азія: Тянь-Шан. (Кара-Тау), Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середня Європа (південь), Середземномор'я, Балканський півострів, Мала й Передня Азія, Крим, Кавказ.

2924 (47). G. tauricum (Willd.) Roem. et Schult. — **Підмаренник кримський.** Ледве здерев'янілий при основі півкущик. Нижня частина стебел перезимовує і випускає наступного року численні квітконосні гілки і стерильні, менш розвинуті пагони, утворюючи пухкі дернинки. Вся рослина в молодих частинах світло-зелена, з жовтуватим або сіруватим відтінком. Квітконосні цьогорічні гілки висхідні або підведені, близько 5—20 *мм* завв., чотиригранні, б.-м. густо опушені тоншими й грубішими, щетинистими, коротшими за діаметр стебла відлеглими волосками 0,3—1,0 *мм* завд.; всі листки по 4 в кільці, тупі, з країв щетинисто-війчасті, на поверхні б.-м. густо опушені, рідше голі (f. *subdecoronatum* Klok.), з малопомітними боковими жилками.

Рис. 64. *А* — підмаренник розвінчаний — *Galium decoronatum* Klok.:
1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — квітка; *4* — плодик.

Б — підмаренник кримський — *Galium tauricum* (Willd.) Roem. et Schult.:
1 — гілка з квітками; *2* — плодик.

прикореневі листочки на квітконосних гілках б.-м. скупчені, широко- або (рідше) довгасто-еліптичні, здрібнені, 2,5—4,5 *мм* завд., 1,3—3 *мм* завш., при основі звужені в маловиразний черешок; середні стеблові листки еліптичні або довгасто-еліптичні, 5—12 *мм* завд., 3—5 *мм* завш. (осінні листки іноді до 15 *мм* завд.); приквіткові, покривні листки еліптичні, нижні до 8—16 *мм* завд. і 3—8 *мм* завш., вниз відігнуті, верхні б.-м. здрібнені, близько 5 *мм* завд. і 1 *мм* завш.; листки на неплідних пагонах довгасті або довгасто-еліптичні, до 7—16 *мм* завд. і 2—4 *мм* завш., довші за середні стеблові й ширші за приквіткові; півзонтики пазушні, в кількості 4 або (лише вгорі) 2 на вузлі, дорівнюють листкам або під кінець цвітіння значно довші за них, квітконоси близько 3—8 *мм* завд., разом із розгалуженнями суцвіття та квітконіжками б.-м. густо вкриті щетинистими, до основи потовщеними волосками, 0,3—0,8 *мм* завд.; приквітки еліптичні до оберненояйцевидних, 2—10 *мм* завд., 1—5 *мм* завш., тупі або іноді коротко загострені, волосисті; квітконіжки 2—6 *мм* завд., тонкі, при плодах грубіші й униз загнуті, щетинки на них удвоє-троє перевищують діаметр квітконіжки; квітки двостатеві і чоловічі, неяскраво-жовті; віночок 3—3,7 *мм* у діаметрі; лопаті його яйцевидно-ланцетні, 1,2—1,7 *мм* завд., 0,7—1,0 *мм* завш.; пиляки жовті; стовпчики близько 0,3—0,5 *мм* завд. Плодики близько 2—2,5 *мм* завд., густо вкриті б.-м. загнутими на верхівці щетинками близько 0,1—0,4 *мм* завд., в стиглому стані чорнуваті. ♃. Цв. IV—V(VI).

Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 250. DC., Prodr., 605. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 320, p. p.

— *Valantia taurica* Willd., Sp. pl., IV (1806) 951. M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 436, p. p. — *G. coronatum* auct. fl. taur., non Sibth. et Sm. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 12, p. p.

На кам'янистих схилах і скелях. — На Південному березі Криму нерідко.

Передг.Кр. Кримська обл.: Севастополь (Декандоль). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Піонерське (Білик!); Судакський рн, Карадаг, хр. Карагач і г. Сюрю-Кая (Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (півд. частина). Загальне поширення. Ендем Південного Криму.

Примітка. Цей вид та описані далі *G. decoronatum* Klok., *G. neotauricum* Klok. і *G chersonense* (Willd.) Roem. et Schult. разом із середньоазіатським *G. kopetdagense* Pobed. та кавказькими *G. sevanense* Pobed. і *G. Sosnovskyi* Manden. становлять дуже тісну групу рас (почасти еколого-географічних, почасти аберативних), ще недостатньо вивчену. Шмальгаузен усі ці види відносив до східносередземноморського *G. coronatum* Sibth. et Sm. Цей вид, мабуть, теж збірний, описано його з Греції, наводиться також для Малої Азії та Ірану. Вивчаючи матеріал по ньому, ми прийшли до висновку, що він на територію Радянського Союзу не заходить. Для *G. coronatum* Sibth. et Sm. характерні дуже збільшені й округлі верхівкові листки (звідки в нього й видова назва). Такі листки ні в одної з наших форм не спостерігаються.

Для Криму Є. Г. Побєдімова у XXIII томі «Флоры СССР» наводить 3 види цього циклу: *G. tauricum* (Willd.) Roem. et Schult., з яким вона синонімує.

і *G. chersonense* (Willd.) Roem. et Schult., *G. Braunii* Zelen. і знов-таки *G. coronatum* Sibth. et Sm. Крім того, вона, здається, не заперечує і *G. cruciata* Scop. для Криму. Ці ж 4 види наводить для Криму і Станков у другому виданні свого визначника (1957). Ми теж відрізняємо тільки 4 види в цій групі, але розподіляємо їх інакше, беручи на увагу з морфологічного боку дві основні ознаки: наявність або відсутність на плодиках щетинистого опушення і (незалежну від першої) ознаку густого чи відсутнього (або майже відсутнього) опушення на вегетативних частинах рослини. Остання ознака пов'язана з вертикальним розміщенням рас циклу (голені раси — високогірні). Тим часом аберативні раси з оголеними плодиками часто, хоч і не завжди, зустрічаються разом із щетинистоплодими.

Кримські та кавказькі види групи можна об'єднати з *G. coronatum* Sibth. et Sm. та іншими, близькими до останнього, маловідомими видами в спільний широкий ряд.

2925 (48). G. decoronatum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 473 — **Підмаренник розвінчаний.** Здерев'янілий при основі, дуже галузистий півкущик, утворює щільні компактні дернинки з численних фертильних і стерильних пагонів. Вся рослина сірувато-зелена. Квітконосні гілки висхідні або з полеглої основи підведені, 5—15 *см* завв., на всьому протязі густо опушені відлеглими щетинистими волосками 0,3—1,5 *мм* завд., почасти помітно довшими за діаметр стебла. Листки по 4 в кільці, від довгастих до оберненояйцевидних, тупі або тупуваті, по краю вкриті шорсткуватими війками 0,3—0,8 *мм* завд., на поверхні (за винятком верхніх покривних у суцвітті) густо або більш розсіяно опушені, здебільшого тоншими і коротшими волосками, зісподу по випнутій середній жилці здебільшого шорстковійчасті, з малопомітними боковими жилками; стеблові листки (до суцвіття) еліптичні або довгасто-еліптичні, 2,5—8 *мм* завд., 1—4 *мм* завш.; нижні — дрібніші й скупчені; покривні листки при півзонтиках еліптичні або довгасто-оберненояйцевидні, (3) 5,5—12 *мм* завд., 1,5—2,5 *мм* завш., тупі або іноді відтягнуто-тупувато-загострені, середні й верхні — на поверхні б.-м. оголені; листки неплідних пагонів довгасті або (рідше) довгасто-еліптичні, 4—16 *мм* завд., 2—3 *мм* завш., тупуваті. Півзонтики пазушні, в кількості 4 (6) на вузлі, трохи коротші або трохи довші за листки, з 3—5 квітками; квітконоси 1—5 *мм* завд., разом із квітконіжками б.-м. густо вкриті відчепіреними щетинистими волосками 0,2—0,7 *мм* завд.; квітконіжки 1—6 *мм* завд.; приквітки еліптичні до оберненояйцевидних, 0,6—7 *мм* завд., 0,2—3,5 *мм* завш., тупі до відтягнуто-тупувато-загострених, з країв щетинисто-війчасті, на поверхні б.-м. опушені до оголених; віночок 2,5—3,5 (4) *мм* у діаметрі, зеленувато-жовтий; лопаті його яйцевидні, 1,0—1,5 *мм* завд., 0,5—1,0 *мм* завш., тупувато загострені; пиляки жовті; стовпчики близько 0,3—0,5 *мм* завд., вгорі вільні. Плодики 2—3,2 *мм* завд., цілком голі, зморшкуваті, достиглі — темно-бурі, майже чорні. ♃. Цв. IV—VI.

— *G. coronatum* auct. fl. taur., non Sibth. et Sm. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 322, p. p. — *G. tauricum* auct. fl. taur. pro min. parte, non Roem. et Schult.

Видані зразки: Herb. norm., ed. ab I. Dörfl., № 4532.

На кам'янистих схилах і скелях. — У передгірній частині Криму нерідко, також на Південному березі.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Сімферопольський рн, окол. Сімферополя (Гринь!, Кальє!), Сімферополь—Партизанське (!!), Білогірськ (!!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: окол. Севастополя, Інкерман (!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, кордон Грушова поляна (Котов!). — **Півд.Кр.** Ялтинський рн, Сарич—Комперія (Буш!), Нікіта (!), Аю-Даг (Котов!).

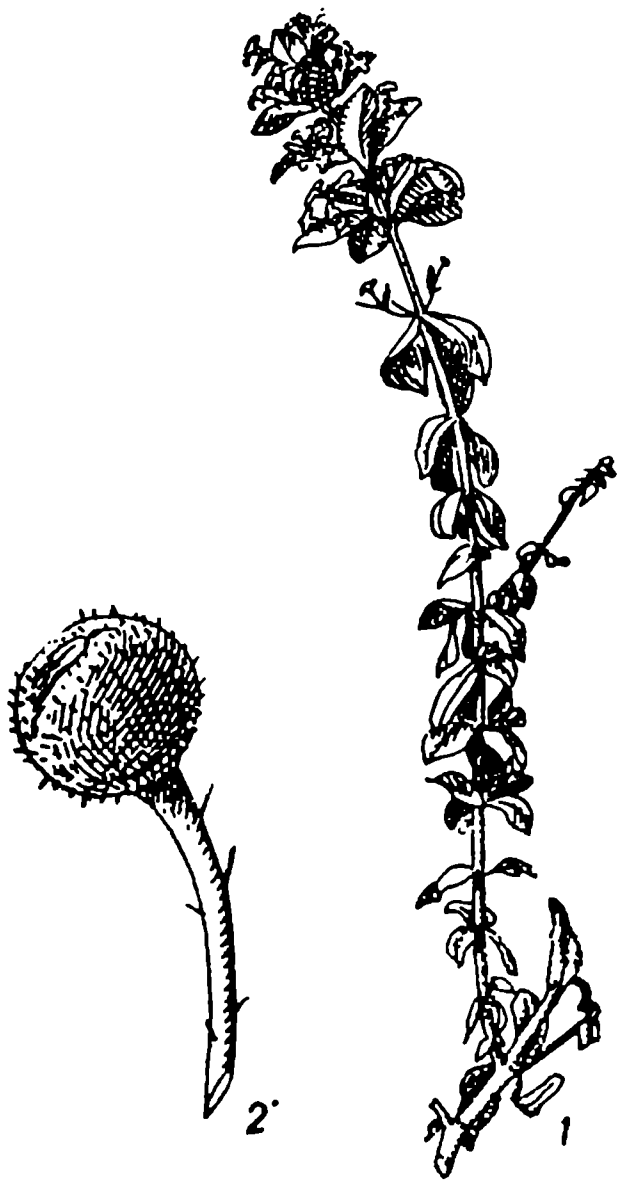

Рис. 65. Підмаренник новокримський — *Galium neotauricum* Klok.

1 — гілка з квітками; *2* — плодик.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (у південній частині).

Загальне поширення. Ендем Гірського Криму.

2926 (49). G. neotauricum Klok. sp. nova in Addenda VIII, p. 474 — **Підмаренник новокримський.** Квітконосні гілки до 10—15 *см* завв., цілком голі. Листки довгасто-еліптичні або оберненояйцевидні, з країв розсіяно-щетинисто-війчасті, з війками близько 0,2 *мм* завд., на поверхні голі; стеблові листки (до суцвіття) до 8 *мм* завд. і 3—3,5 *мм* завш.; покривні листки в суцвітті до 10—11 *мм* завд. і 3—4 *мм* завш.; листки на стерильних пагонах до 8 *мм* завд. і 3 *мм* завш., здебільшого довгасто-оберненояйцевидні. Півзонтики не довші або ледве довші за листки; квітконоси 2—4 *мм* завд., голі; квітконіжки 2—4 *мм* завд., негусто- або розсіянощетинисті, з щетинками близько 0,3—0,5 *мм* завд.; приквітки здебільшого еліптичні, до 6 *мм* завд. і 2 *мм* завш., тупувато пригострені, по краю вкриті щетинистими війками до 0,3—0,4 *мм* завд., довшими і густішими, як на листках; віночок зеленувато-жовтий, близько 2,5—3 *мм* у діаметрі; лопаті його яйцевидні, близько 1—1,2 *мм* завд. і 0,7—0,8 *мм* завш., тупувато пригострені. Плодики близько 1,5 *мм* завд. і 2 *мм* завш., чорнуваті, густо вкриті трохи зігнутими щетинками 0,1—0,3 *мм* завд.; квітконіжки при них багато грубіші, як ті, що лишилися від стерильних чоловічих квіток, трохи вниз зігнуті. 4. Цв. V—VII.

— *G. tauricum* Победимова во Фл. СССР, XXIII, 320, p. p.

На вогкуватих скелях. — Переважно на високих яйлах Криму.

Г.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петринська яйла (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гори).

Загальне поширення. Ендем Гірського Криму.

Примітка. Зустрічається разом з *G. chersonense* (Willd.) Roem. et Schult., але рідше.

2927 (50). G. chersonense (Willd.) Roem. et Schult. **Підмаренник херсонеський.** Ледве здерев'янілий при основі півкущик, утворює пухкі дернинки. Вся рослина сірувато-темно-зелена. Квітконосні гілки висхідні або підведені, 3—12 (15) *см* завв., на всьому протязі голі. Листки довгасто-еліптичні або еліптичні, тупуваті, по краю вкриті здебільшого нечисленними війками 0,2—0,4 *мм* завд., на поверхні голі; стеблові листки (до суцвіття) 1,5—8 *мм* завд., 0,7—4,5 *мм* завш.; покривні листки в суцвітті 4,5—13 *мм* завд., 1,5—6 *мм* завш., звичайно еліптичні; листки стерильних пагонів довгасто-еліптичні або майже довгасті, 4—9 *мм* завд., 2—3,5 *мм* завш., з країв більш помітно щетинисто-війчасті, на поверхні теж голі. Півзонтики пазушні в кількості 4 на вузлі, трохи коротші або ледве довші за покривні листки; квітконоси 3—5 *мм* завд., голі або (вгорі) трохи щетинисті; приквітки еліптичні до оберненояйцевидних, 2,2—10 *мм* завд., 1—2—4,5 *мм* завш. (при плодах розростаються), здебільшого відтягнуто-тупувато-загострені; квітконіжки 2—6 *мм* завд., порівняно густо вкриті щетинками до ± 0,5 *мм* завд.; віночок зеленувато-світло-жовтий, 2,5—3 *мм* у діаметрі; лопаті його яйцевидні, 1—1,2 *мм* завд., 0,6—0,8 *мм* завш., тупувато загострені; пиляки світло-жовті. Плодики близько ± 2 *мм* завд., голі, чорнуваті. ♃. Цв. V—VI.

Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 250. Станков—Талиев Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 351.

— *G. cruciata* β. *chersonensis* Stev. ex DC., Prodr., IV (1830) 606. — *Valantia chersonensis* Willd., Sp. pl., IV (1806) 951. M. B., Fl. taur.-cauc., II, 436. — *G. coronatum* Победимова во Фл. СССР, XXIII, 322, p. p.

На кам'янистих схилах і скелях. — Переважно на високих яйлах Криму, рідше в передгір'ях.

Передг.Кр. Кримська обл.: Севастополь—мис Феолент, півд. схил (Зеленецький!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Гурзуфська яйла (Оксіюк!), Ай-Петринська яйла (Котов!), Гурзуфське сідло (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гори). Наводиться також для Кавказу, але, певно, замість інших близьких видів.

Загальне поширення. Ендем Гірського Криму.

Примітка. За літературною традицією, *G. chersonense* (Willd.) Roem. et Schult. повинен мати голі плоди і голе стебло, а листки війчасті не лише по краю, але й по середній жилці. Віднесені тут до цього виду екземпляри мають листки на поверхні голі й по середній жилці, але зустрічаються й більш опушені екземпляри, що наближаються до *G. decoronatum* Klok. і, можливо, мають гібридогенне походження.

G. Braunii Zelen. (Prodr. fl. Tauriae (1906) 284) представлений в гербаріях лише двома екземплярами і в природі після автора не був знайдений. З двох автентичних екземпляріз, що зберігаються в Нікітському ботанічному саду, один віднесено автором виду до форми α. *glaberrimum* Zelen. Він має надзвичайно дрібні листки, 2—4 *мм* завд., 1—3,2 *мм* завш., і майже цілком позбавлений опушення, не справляє враження нормально розвинутої рослини. Ми його схильні вважати за мутаційну відміну *G. chersonense*. Зібраний цей екземпляр на р. Альмі, 6.IV 1886 р. самим автором виду.

Другий екземпляр віднесено до β. *hirsutissimum* Zelen. Листки в нього більші. Вся рослина опушена. Зібраний в окол. Сімферополя 9.IV 1886 р. теж автором.

Основна ознака виду — цілком голі осі півзонтиків; так його характеризує і С. С. Станков у другому виданні свого визначника (351 стор.). Але існування в природі такої форми, принаймні як постійного явища, не підтверджується.

2928 (51). G. cordatum Roem. et Schult. — **Підмаренник серцелистий.** Однорічна, цілком гола рослина. Стебла галузисті, з простими, прямостоячими або підведеними гілками 7—12 *см* завд.; нижні листки оберненояйцевидні, тупі, до основи звужені в коротенький черешок; решта, що несуть у пазухах півзонтики, — сидячі, серцевидні, з численними боковими жилками, після цвітіння збільшені й відігнуті. Півзонтики розгалужені, коротші за листки, без приквітків; квітки жовті; віночок із яйцевидними гострими лопатями. Плодики вкриті короткими притиснутими білими волосками. ⊙. Цв. IV—V.

Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 1259. DC., Prodr., IV, 606. Победимова во Фл. СССР, XXIII, 324.

— ? *G. pygmaeum* DC., l. c. — *G. articulatum* (L.) Roem. et Schult., op. cit., 250, non Lam. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 12. — *Vaillantia articulata* L., Sp. pl., ed. I (1753) 1052. — ? *V. pusilla* Stev. in Nouv. Mém. Soc. Nat. Mosc., I (1829) 274.

Рисунки: Pflanzenfam., IV, 4 (1891) 150.

Видані зразки: Fl. Palaest. exsicc., № 289.

На кам'янистих схилах. — Лише на Керченському півострові дуже рідко.

К.С. Кримська обл.: Приморський рн, біля Керчі (Шмальгаузен!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (Керч); Кавказ: Схід. і Півд. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Східне Середземномор'я, Мала й Передня Азія.

Примітка. Маловідома рослина з досить складною синонімікою. Немає цілковитої певності, що кримська форма тотожна типовій єгипетській. Ареал цього виду фрагментований.

РОДИНА CXXXII. ЖИМОЛОСТЕВІ — CAPRIFOLIACEAE JUSS.[1]

Квітки двостатеві, правильні або неправильні, зібрані на кінцях гілок у волоті, або зонтиковидні суцвіття, або ж попарно на кінцях пазушних квітконосів. Чашечка своєю трубочкою зрослася із зав'яззю маточки; окрайок або відгин її з 2—5 зубчиками, іноді мало помітними. Віночок зрослопелюстковий, 4—5-лопатевий, трубчастий, дзвониковидний або колесовидний, іноді двогубий. Тичинок 5, рідше 4, по числу часток віночка, рідше вдвоє більше, прикріплюються до віночка і чергуються з його лопатями. Маточка 1, п'ятизубчаста або непомітна з нижньою або напівнижньою 2—5-гніздою зав'яззю; в кожному гнізді міститься по 1 або кілька насінних зачатків. Стовпчик глибоко 2—5-роздільний або простий з головчастою приймочкою. Плід — ягода або костянка.

[1] Опрацював А. І. Барбарич.

Представники родини жимолостевих — кущі, рідше трав'янисті багаторічні рослини з супротивними листками. Жимолостеві поширені по всій земній кулі в арктичних, помірних, субтропічних і тропічних країнах, проте переважна більшість видів належить субтропічним країнам. До складу родини входить 12 родів і понад 320 видів.

У флорі СРСР родина жимолостевих представлена 7 родами й 77 видами (один вид культивується).

У флорі Української РСР до родини жимолостевих належить 8 дикоростучих видів, які належать до 4 родів, і понад 80 видів культивованих, що належать до 5 родів; всього налічується понад 90 видів, які об'єднуються 8 родами. Деякі з них мають значення в народному господарстві як лікарські рослини. Більшість культивованих видів має декоративне значення.

---

1. Віночок колесовидно-дзвониковидний, з правильним відгином. Стовпчик короткий або приймочка майже сидяча 2.
— Віночок трубчастий або дзвониковидний, відгин його часто неправильний. Стовпчик довгий 3.
2. Листки перисті. Плід з трьома насінинами
803. Бузина — Sambucus L.
— Листки суцільні, іноді лопатеві. Плід з однією насініною.
804. Калина — Viburnum L.
3(1). Гнізда зав'язі частково безплідні, плодючим є лише один насінний зачаток. Тичинок 4—5 4.
— Гнізда зав'язі всі плодючі. Тичинок 5 5.
4. Плід — ягодоподібна костянка. Віночок правильний, тичинок 4—5
805. Сніжноягідник — Symphoricarpus L.
— Плід — сім'янка. Квітки сидять попарно на довгих кінцевих квітконіжках. Сланкий півкущик. Віночок майже правильний, з більш широкою нижньою лопаттю. Тичинок 4
806. Лінnея — Linnaea Gronov.
5(3). Квітки сидять попарно на кінцях пазушних квітконосів. Плід — ягода. **807. Жимолость — Lonicera L.**
— Квітки по одній — кілька в пазушних півзонтиках. Плід — коробочка 6.
6. Квітки двогубі, жовті, близько 1 *см* завд.
808. Дієрвіла — Diervilla Adans.
— Квітки майже правильні, білі, рожеві або темно-червоні, довші від 1 *см* **809. Вейгела — Weigela** Thunb.

Триба 1. **Sambuceae** H. B. K.

Квітки правильні. Пиляки розкриваються назовні. Зав'язь 3—5-гніздa. Плід — ягодоподібна костянка, з 3—5 кісточками. Листки перисті.

Рід 803. Бузина — Sambucus L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 269.

Квітки правильні. Чашечка з 5 зубчиками. Віночок колесовидно-дзвониковидний, п'ятироздільний; тичинок 5. Маточка з напівнижньою тригніздою зав'яззю і 3 майже сидячими приймочками. Плід ягодоподібний, з 3 кісточками. Листки супротивні, перисті. Здебільшого кущі.

До роду *Sambucus* L. належить близько 40 видів, поширених в теплих субтропічних і тропічних країнах обох півкуль.

В СРСР дико росте 11 видів. З них три — трав'янисті рослини, з яких найбільш поширеним є *Sambucus ebulus* L., що росте і в Українській РСР.

В Українській РСР дико ростуть 3 види: *S. ebulus* L., *S. nigra* L. і *S. racemosa* L.; останні два нерідко культивуються. Крім того, в Ботанічному саду АН УРСР випробовані: *S. canadensis* L. і *S. Sieboldiana* Graebn.

1. Трав'яниста рослина. Прилистки листовидні, ланцетні. Листки з 5—9 листочками **(1). Б. трав'яниста — S. ebulus L.**
— Кущі або деревця. Прилистки дрібні або зовсім відсутні. Листки звичайно з 5 листочками 2.
2. Суцвіття — щитковидна волоть. Плоди чорно-фіолетові. Серцевина гілок біла **(2). Б. чорна — S. nigra L.**
— Суцвіття — яйцевидна щільна волоть. Плоди червоні. Серцевина гілок бурувата **(3). Б. червона — S. racemosa L.**

Секція **1. Ebulus** Spach. Частки відгину віночка загострені, в бруньці стульчасто зложені. Суцвіття плоске, зонтикоподібне, з 3 (у нашого виду) або 5 головними осями. Трав'янисті, великі, багаторічні рослини.

2929 (1). S. ebulus L. — **Бузина трав'яниста.** Трав'яниста рослина. Стебло пряме, борозенчасте, розгалужене, здебільшого голе, 60—150 *см* завв. Прилистки листовидні, ланцетні, пилчасті. Листки супротивні, на черешках 2—3 *см* завд., перисті, складаються з 5—9 довгасто-ланцетних, пилчастих, загострених листочків 7—9 *см* завд. і 2—3 *см* завш., на черешках 1—4 *мм*. Суцвіття — плоска щитковидна, прямостояча волоть з 3—5 головними гілочками. Всі квітки суцвіття на квітконіжках до 5 *мм* завд., у діаметрі близько 5 *мм*. Пелюстки зовні рожеві, з середини — білі. Пиляки червонуваті. Плоди чорні, близько 5 *мм* у діаметрі. Насінина близько 3 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 269. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 2. Барбарич у Визн. рослин УРСР, 304. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 427.

— *S. humilis* Mill., Gard. Dict., ed. VIII (1768), № 5. — *S. herbacea* Gilib., Fl. Lithuan., I (1781) 250. — *Ebulum humile* Carcke, Fl. Nord.-und Mitt.-Deutschl., VII (1865) 184.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, 1850, tab. 729. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 900. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI (1915), Taf. 250, Fig. 3, 3a, 3b, 3c, 3d, 3e.

Видані зразки: Petrak in Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 237; Gallier, Fl Siles. exsicc., № 817.

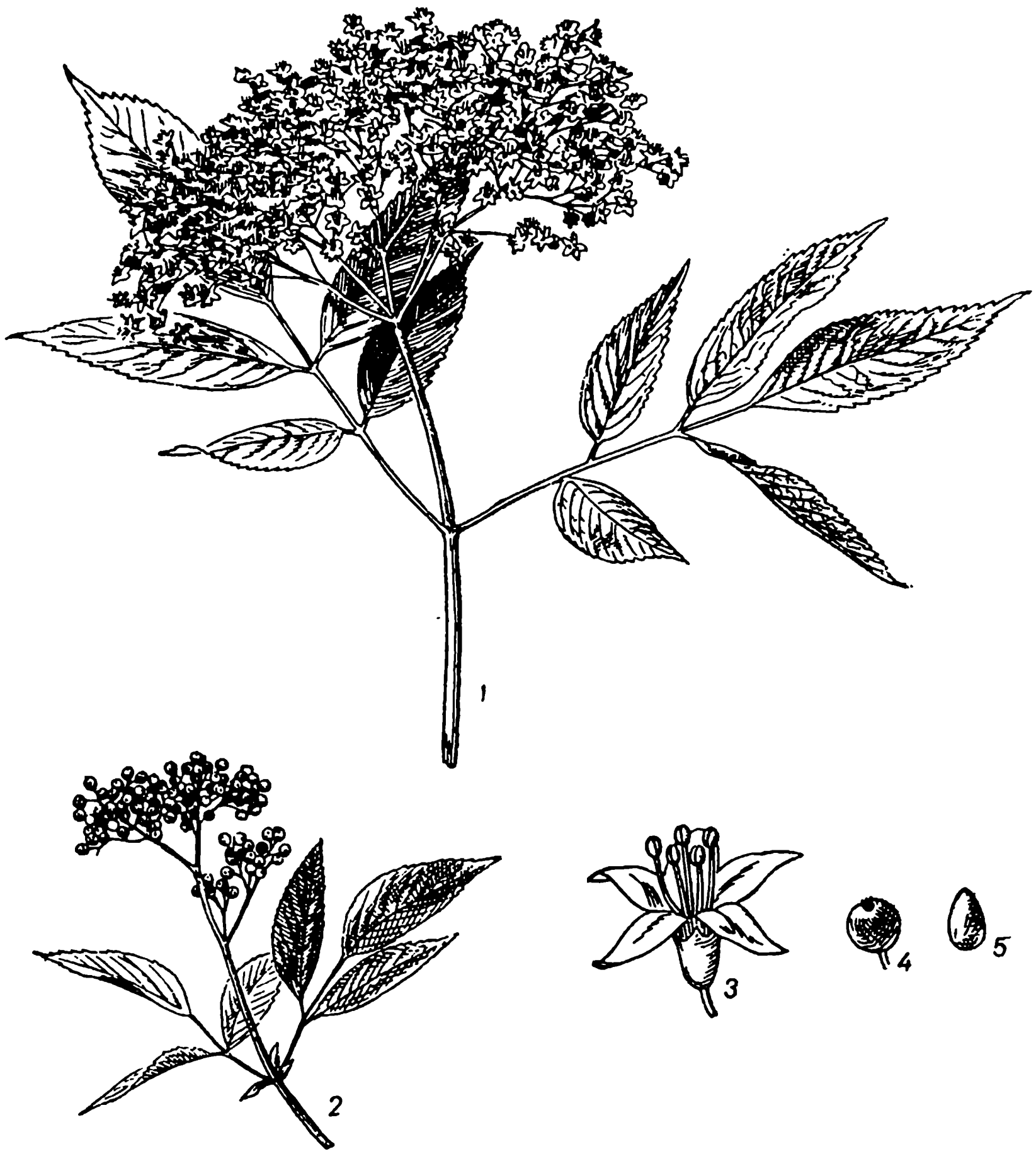

Рис. 66. Бузина́ трав'яниста — *Sambucus ebulus* L.
1 — гілка з квітками; *2* — гілка з плодами; *3* — квітка; *4* — плід; *5* — насі

Зустрічається нерідко біля сіл на засмічених місцях, на межах, з краю поля, біля доріг, в ярах, між чагарниками, на узліссях і на лісових порубах, по берегах водойм (річок, ставів); в горах піднімається на 1000 *м* н. р. м. Зустрічається спорадично, частіше в правобережних лісостепових районах, рідше в Карпатах і на Поліссі. На Лівобережжі поодинокі місцезнаходження поблизу Дніпра. В Закарпатті на острівних вулканічних горах. Не виявлено у степових районах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Оноківці (Руденко). Невицьке (Фодор); Мукачівський рн, Мукачеве, Лавки (Ігошина); — **К.Л.** Закарпатська обл.: Хуст (О. та А. Барбаричі!); Перечинський рн, Дубринич (Доброчаєва!); Рахівський рн, Богдан, Луги, Костилівка (Запалович). —

Львівська обл.: наводиться для Турківського рну (Волощак). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, хр. Чорногора, Дземброня (Запалович); Гринява (Волощак), Кривопілля (Намисловський); Яремчанський рн, Яремча, Ворохта, Дора, Яблуниця, Ямна (Запалович), Микуличин (Залевський), Паляниця (Волощак). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Журавне (Шілль). — Станіславська обл.: Солотвинський рн, Солотвин (Волощак), Пороги (Турчинський), окол. Станіслава (Турчинський, Яхно); Надвірнянський рн, Зелена (Волощак); Печеніжинський рн, Молодятин (Слендзінський); Яблунівський рн, Яблунів, Люча (Слендзінський); Косівський рн, Яворів (Волощак). — Чернівецька обл.: Вижниця (Пачоський). — **Р.-О.Л.** Станіславська обл.: наводиться для Рогатинського рну (Слендзінський). — Львівська обл.: Брюховицький рн, окол. Львова (Верхратський, Врублевський), Великі Грибовичі (Слендзінський); Івано-Франківський рн, Воля-Добростанська, Ставки (Кроль); Яворівський рн, Старичі (Кроль); наводиться для Бобркського і Перемишлянського районів (Слендзінський); Золочівський рн, Червоне (Котов!, Омельчук!); Краснянський рн, Майдан-Гологірський, Матулин (Кульчинський, Мотика). — Тернопільська обл.: наводиться для Зборівського і Бережанського районів (Слендзінський), Кременець (Рогович!). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Рогович); Оваднівський рн, Верба (Пачоський). — Ровенська обл.: Клевань (А. та О. Барбаричі!); Тучин (Пачоський); Корець (Пачоський). — Хмельницька обл.: Славутський рн, Родашівка (!); Полонне (Тишецький). — Житомирська обл.: Житомирський рн, Житомир (Рогович), Буки (Пачоський); Олевськ (Пачоський); Овруч (Пачоський). — **П.П.** Житомирська обл.: Андрушівський рн, Івниця (Годе); Коростишів (Совинський). — Київська обл.: окол. Києва, Пуща Водиця (Лоначевський!), Горенки, Сирець, Голосієво (Семенкевич!), Пост-Волинський (Д. Зеров!), Ірпінь (Сациперов!); Васильківський рн, Дзвонкове (!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Семенкевич!); Броварський рн, Бровари, Літки (Вершковський). — Чернігівська обл.: Остер (А. та О. Барбаричі); Козелець (Рогович!); Чернігівський рн, Седнів (Шмальгаузен!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Сестрятин (Пачоський); Вербський рн, Пирятин (Пачоський). — **З.Л-С.** Станіславська обл.: наводиться для Галицького рну (Пачоський); Городенківського рну (Реман). — Тернопільська обл.: Тернопіль (Томашек, Пачоський); наводиться для Збаразького і Скалатського районів (Реман); Гримайлівський рн, Буцики (Ломницький); наводиться для Підгаєцького, Теребовлянського і Копичинського районів (Слендзінський); Чортківський рн, Чортків (Слендзінський, Пачоський), Улашківці (Гринь); Бучач (Слендзінський, Труш); Борщівський рн, Більче-Золоте (Тинецький); Заліщицький рн, Городок, Костільники (Ломницький); Мельнице-Подільський рн, Гермаківка (Ленц), Дзвенигород (Гаєвський), Мельниця-Подільська (Ломницький). — Хмельницька обл.: Волочиський рн, Яхнівці (Котов!); Сатанів (Рогович, Котов!); Городоцький рн, Остапківці (Котов!); Ярмолинці (Котов!); Кам'янець-Подільський рн, Кам'янець-Подільський (Пачоський!, Кузнецова!), Довжок (Кузнецова!), Жванець (Пачоський). — Вінницька обл.: Бар (Пачоський); Яришівський рн, Яришів, Лядова, Юрківці (Монтрезор); Могилів-Подільський (Рогович); Ямпіль (Рогович); Ободівка (Котов!). — Одеська обл.: Кодимський рн, Смолянка (Михайличенко). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровенський рн, Ровно, Обарів (Панек); Здолбунів (Пачоський). — Хмельницька обл.: Старокостянтинів (Рогович); Меджибіж (Рогович); Летичів (Пачоський); Деражня (Пачоський). — Вінницька обл.: Хмільницький рн, Сьомаки (!); Вінницький рн, Селище (!); Жмеринка (Шмальгаузен, Пачоський); Брацлавський рн, Бучаків, Салинці (Кучерява). — Київська обл.: Біла Церква (Лапчинський, Оксіюк!); Богуславський рн, Хохітва (!), Моска-

ленки (!). — Черкаська обл.: Монастирище (Бараненко!), Козацьке, Чичиркозівка (Підоплічка); Сміла (Тржебінський); Черкаський рн, Черкаси, Дахнівка (Тржебінський); Канівський рн, Канів (Рогович), Пекарі (Шмальгаузен). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Шмальгаузен); Знам'янський рн, Чорний ліс (Танфільєв). — Одеська обл.: Савранський рн, Гетьманівка (Михайловський). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, В'юнище (Рогович); Березань (Котов). — Чернігівська обл.. Срібнянський рн, Дейманівка (Іллічевський). — Полтавська обл.: Лубни (Рогович). — Сумська обл.: Суми (Черняєв). — Харківська обл.: Краснокутськ, парк (літ. дж.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Дон., Верх.-Дністр., Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк., Даг., Тал.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм. (Копет-Даг).

Загальне поширення. Південна і Середня Європа до Англії і Швеції, згадані райони СРСР, Північна Африка (о. Мадейра), Західна Азія до Кашміру.

Господарське значення. Суцвіття, плоди, листки, кора бузини трав'янистої застосовуються в народній медицині: настій квіток — як потогінне, плоди — як проносне, листя і кора гілок — як проносне, а також як зовнішнє при ревматизмі.

Секція **2. Eusambucus** Spach. Частки відгину віночка тупі, в бруньці черепичасто налягають одна на другу. Пиляки жовті, зав'язь звичайно 3-гнізда, рідше 5-гнізда. Плоди звичайно чорні. Суцвіття зонтикоподібні, здебільшого з 5 головними осями. — Дерева або кущі.

2930 (2). S. nigra L. — **Бузина чорна.** Кущ або деревце, 3—6 *м* завв. Серцевина гілок біла. Прилистки дрібні, ланцетовидні або майже нитковидні. Листки супротивні, перисті, звичайно з 5, рідше 3—7 яйцевидними або довгасто-яйцевидними, видовжено загостреними, гострозубчастими по краю, темно-зеленими зверху, світлішими і злегка опушеними по жилках знизу листочками 6—8 (13) *см* завд. і 3—4 (6) *см* завш., на коротких ніжках. Суцвіття плоске, щитковидне, з 5 головними гілочками, після цвітіння суцвіття повисле, 12—20 *см* у діаметрі. Крайові квітки, що містяться на останніх розгалуженнях суцвіття, — сидячі; інші — на квітконіжках 1—4 (10) *мм* завд.; всі — жовтувато-білі, пахучі, близько 5 *мм* у діаметрі. Пиляки жовті. Зав'язь з 3 насінними зачатками. Плід ягодоподібний, чорно-фіолетовий, 6—8 *мм* у діаметрі. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 269; Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 2. Барбарич у Визн. росл. УРСР, 304. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 424.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv. (1850) XII, 31, tab. 730. Schneider, Dendrol. Winterst. (1903) 199. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1 (1915), Taf. 250, S. 238, 248. Комаров, Сбор, сушка и разведение лекарств. растений в России (1917), изд. 3, табл. 9.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1576!; Fl. polon. exsicc., № 534.

Дико росте в ялинових, грабових, дубових і мішаних лісах і між чагарниками, на лісових порубах; частіше здичавіло. На півдні —

в байрачних лісках, в лісках по берегах короткозаплавних річок. Також культивується в садибах, садах, парках.

Зустрічається майже по всій УРСР, особливо часто в лісостепових районах (Західному, Правобережному і Лівобережному) та районах Прикарпатських і Ростоцько-Опільських лісів, трохи рідше в районах Полісся та Злаково-Лучних степів. Зрідка в Карпатах та в районі Полинового Степу. Верхня межа поширення в Карпатах — 1000 *м* н. р. м.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Оноківці (Руденко), Невицьке (Федор). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Богдан (Запалович), Кобилецька Поляна (Косець!); Великий Березний (Ігошина); Тячівський рн, Руська Мокра (Ігошина). — Львівська обл.: Сколе (Кульчинський). — **Пр.Л., Р.-О.Л.** Б.-м. звичайно. — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Пачоський). — Ровенська обл.: Дубровиця (Пачоський), Соснівський рн, Маринин (Мацко); Острозький рн, Вишеньки (А. та О. Барбаричі!); Клевань (А. та О. Барбаричі!). — Хмельницька обл.: Березdівський рн, Малий Правутин (Морозова!), Грицівський рн, Мала Шкарівка (Морозова!); Полонський рн, Велика Березна (Кучерява!). — **П.П.** Житомирська обл.: окол. Житомира (Рогович, Пачоський, Тутковський); Радомишль (Бельке); Коростишів (Совинський); Брусилів (А. та О. Барбаричі!). — Київська обл.: Чорнобиль (Останков); Києво-Святошинський рн, окол. Києва, Боярка (Якубовський), Чапаєвка (Дубовик). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (А. та О. Барбаричі!); Чернігів (Рогович). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Сестрятин (Пачоський), Вербський рн, Пирятин (Пачоський). — **З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С.** Б.-м. звичайно. — **П.З.С.** — В пониззях рік Південного Бугу і Дніпра, місцями по р. Інгульцю, б.-м. звичайно. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (Грунер); о. Хортиця (Дементьєва); Великий Токмак (Котов). — **Х**ерсонська обл.: Голопристанський рн, Солоноозерна лісова дача (Пачоський, Гринь!), Збур'ївка (Козлов), Тендерівська коса (Левіна); Скадовський рн, Виноградове, Чалбаський піщаний масив (Климентов, Лавренко!, Порецький).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Верх.-Дністр., Причорн., Ниж.-Дон., Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Північна Африка, Мала Азія.

Господарське значення. Плоди вживають для виготовлення киселів, оцту, для підфарбовування виноградних вин; з цукром і медом готують мармелад. Сухі квітки застосовують у медицині як потогінне у вигляді настоїв (настоюють як чай). Кору використовують як сечогінне.

Примітка. В культурі зустрічаються ще такі різновидності бузини чорної:

Var. **albo-variegata** West, Bot. Univ., 1 (1770), 266, із строкатими зелено-білими листками (О. Л. Липа в кн. «Озелен. насел. мест» наводить її для Києва, Харкова, Умані; Круцкевич — для Кам'янця-Подільського; наводиться для Краснокутська).

Var. **aureo-variegata** West ex Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1927) 796 — із строкатими зелено-жовтими листками (О. Л. Липа (там же) наводить її для Львова, Києва, Харкова, Кременчука та Устимівського дендропарку).

Var. **laciniata** L., Sp. pl., ed. II, 1 (1762) 268, — із розсіченими листками (О. Л. Липа (там же) наводить її для Києва, Харкова, Уманського, Устимівського і Весело-Боковеньківського парків; наводить також для Краснокутська).

Секція **3. Olma** (Raf.) Rehd. Частки відгину віночка в бруньці черепичасті. Квітки п'ятичленні, зеленуваті або червонуваті. Пиляки жовті. Суцвіття — опукла волоть, яка розпускається одночасно з листками. Плоди частіше яскраво-червоні, рідше темно-пурпурові. — Кущі або невеликі дерева.

2931 (3). S. racemosa L. — **Бузина червона.** Кущ 2—3 (4) *м* завв., із світло-коричневими гілками. Серцевина гілок бурувата. Прилистки дрібні. Листки супротивні, перисті, звичайно з 5—7 еліптичними або довгасто-еліптичними, видовжено загостреними, пилчастими, напівсидячими листочками, 4—9 (11) *см* завд. і 1,5—4 *см* завш. Суцвіття — спрямована вгору щільна яйцевидна або довгасто-яйцевидна волоть, 3—6 *см* завд., з опушеними гілочками. Всі квітки на квітконіжках близько 5 *мм* завд.; віночок спочатку зеленуватий, пізніше жовтувато-білий, 4—4,5 (5) *мм* у діаметрі. Плід ягодоподібний, червоний, близько 5 *мм* у діаметрі. Насінина 2 *мм* завд. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 270. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 2. Барбарич у Визн. росл. УРСР, 305; Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 431.

Рисунки: Schneider, Ill. Handb. Laubh., II (1911) 636, 637. Woycicki, Obrysy roślinności Król. Polsk., II (1912), tab. 7. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1 (1915), Taf. 250, S. 240.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1575! Fl. polon. exsicc., № 828.

Зустрічається в гірських ялинових, ялицево-ялинових, букових і грабових лісах, на узліссях серед чагарників, на гірських схилах та в долинах річок, на рівнині в соснових, дубово-соснових і грабово-дубово-соснових лісах; іноді здичавіло. — Найбільш часто зустрічається в Карпатах, піднімаючись на висоту 1400—1500 *м* н. р. м. та почасти в Ростоцько-Опільських лісах. В інших лісових і лісостепових районах Правобережжя УРСР — рідко, на Лівобережжі — поодинокі місцезнаходження. Культивується в південних і південно-західних районах в садах і парках.

К.Л. Б.-м. звичайно. — **Пр.Л.** Львівська обл.: Стрийський рн, Моршин, Фалиш (Костинюк і Вечорек); Дрогобич (Турчинський, Палечний). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, Вижниця, Шепіт (Котов!, Омельчук!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Кроль); Івано-Франківський рн, Верешиця, Лелехівка, Майдан, Ставки (Кроль); окол. Львова (Маєвський, Палечний); Вінниківський рн, Зубра (Блоцький), Лисиничі, Великі Кривчичі (Ломницький); Бобрський рн, Гринів (Капустинський), Романів, Стрілки (Густавич); Олеський рн, Верхобуж (Мондальський), Ожидів (Палечний, Біркенмаєровна); Золочівський рн; Золочів (Маєвський, Палечний, Рибинський, Кульчинський, Мотика); Червоне (Котов!, Омельчук!); Підкамінський рн, Пеняки (Реман), Черниця (Шафер). — Тернопільська обл.: Бережанський рн, Нараїв (Гринь!); наводиться для Кременецького рну (Шафер). — **З.П.** Волинська обл.: Оваднівський рн, Верба (А. та О. Барбаричі!). — **Хмельницька обл.:** Полонне (Тише-

цький). Житомирська обл.: Новоград-Волинський (Рогович); Житомир (Тищецький). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростенський рн, Ушиця, лісопарк (А. та О. Барбаричі); Андрушівський рн, Волиця (А. та О. Барбаричі!); Коростишів, здичавіло (Пачоський); окол. Брусилова (А. та О. Барбаричі!). — Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Святошино (Д. Зеров), біля р. Ірпінь (А. та О. Барбаричі!); Васильківський рн. Дзвонкове (Котов!); Фастівський рн, Дідівщина (А. та О. Барбаричі!), Мотовилівка (Пачоський). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Семенкевич). — Чернігівська обл.: Чернігівський рн, Шестовиця (Неводовський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Томашек, Маєвський); Товстенський рн, Шутромівці (Шафер). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровенський рн, Обарів (Панек). — Хмельницька обл.: Старокостянтинів (Рогович). — Вінницька обл.: Вінниця, культивується (Білозір!). — Київська обл.: Ставище (Рогович); Біла Церква (Салатич). — Черкаська обл.: Звенигородський рн, Козацьке, парк (Підоплічка!); Сміла (Тржебінський!, Д. Зеров!); Черкаський рн, Черкаси, Дахнівка (Тржебінський); Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!); — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуки, парк (Левенець); Іваницький рн, Тростянецький парк (!!, Липа). — Полтавська обл.: Згурівка (Липа); Глобинський рн, Устимівка, парк (В. Білик); Чорнухинський рн, Мокіївка (Михайловська), Полтава (Іллічевський). — Сумська обл.: Тростянецький рн, Тростянець, Смородине, культивується (Котов!). — Харківська обл.: Нововодолазький рн, Нова Водолага, культивується (Лавренко), Рокитне (Козлов!); Краснокутськ, парк (Берендей). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ, культивується (Акінфієв). — Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки» (!!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль, культивується (Висоцький). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса, культивується (Шестеріков). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (!!, Липа).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: дико у Верх.-Дністр. Верх.-Дніпр., здичавіло в Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Дон.

Загальне поширення. Гори Середньої та Південної Європи, Балканський півострів, згадані райони СРСР.

Господарське значення. Насіння містить в собі олію, що не висихає.

Примітка: В культурі зрідка зустрічаються такі різновидності бузини червоної:

Var. **plumoso-aurea** Schwer. in Mitt.-Deutsch. Dendr. Ges. (1909) 18; (1910?) 32 — з розсіченими на вузькі гостропилчасті частки золотисто-жовтими листками (О. Л. Липа в кн. «Озелен. насел. мест» наводить її для Львова, Полтави, Умані).

Var. **laciniata** W. Koch in DC., Fl. Franc., Suppl. (1815) 500 — з розсіченими листками (О. Л. Липа (там же) наводить її для Києва, Харкова, Умані).

Триба **2. Viburneae** Reichenb.

Квітки правильні або трохи неправильні. Пиляки розкриваються всередину. Зав'язь одно—п'ятигнізда. Плід — ягода або костянка, з 1—5 кісточками. Листки суцільні або лопатеві.

Рід 804. Калина — Viburnum L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 267.

Квітки правильні, чашечки з 5 зубчиками. Віночок п'ятироздільний, тичинок 5. Маточка з нижньою тригніздою зав'яззю, з коротким конічним стовпчиком і трироздільною приймочкою. Плід ягодоподібний, з однією великою кісточкою. — Кущі з супротивними суцільними або лопатевими листками і квітками, зібраними в плоску, зонтикоподібну волоть.

До роду *Viburnum* L. належить близько 200 видів, поширених в помірних країнах Європи і Азії (до острова Ява), в Північній Африці, в Північній і Центральній Америці. В СРСР дико росте 8 видів, в Українській РСР — 2 види: *V. opulus* L. і *V. lantana* L. Культивуються 14 видів, інтродукованих з інших країн. З них 7 видів вийшли за межі ботанічних садів і зустрічаються частіше від інших. Серед них можна назвати: *V. lentago* L., *V. prunifolium* L., *V. tomentosum* Thunb., *V. rhytidophyllum* Graebn. В Криму досить поширена *V. tinus* L. і трохи рідше *V. odoratissimum* Ker-Gawl. 8 видів випробовуються у ботанічних садах, рідше зустрічаються в деяких парках. Так, у Київському ботанічному саду АН ростуть *V. alnifolium* Marsh., *V. cotinifolium* D. Don., але не цвітуть, у Львові росте *V. Carlesii* Hemsl., але підмерзає. В Устимівському дендрологічному парку Глобинського району Полтавської області, Тростянецькому дендропарку Іваницького району Чернігівської області, Київському, Дніпропетровському і Нікітському ботанічних садах цвіте і плодоносить *V. Sargenti* Koehne. В Устимівському парку і Нікітському ботанічному саду випробовувалась також *V. dentatum* L. У Вишнівському дендрологічному парку Рудківського району Львівської області і Київському ботанічному саду АН УРСР культивується *V. venosum* Brit. f. *Canbyi* Rehd. В Київському ботанічному саду АН УРСР і Нікітському ботанічному саду в Криму вирощується *V. macrocephalum* Fort. В Нікітському саду, крім того, ще і *V. utile* Hemsl. (з 1929 р.). Для Південного берега Криму вона виявилась досить морозостійкою і посухостійкою, а також з високими декоративними якостями. Випробовується в Нікітському ботанічному саду (з 1914 р.) також *V. pubescens* Pursh. з деякими позитивними наслідками.

---

1. Листки лопатеві **(1). К. звичайна — V. opulus** L.
— Листки суцільні 2.
2. Суцвіття волотевидне, широкопірамідальне або напівкулясте **(8). К. запашна — V. odoratissimum** Ker-Gawl.
— Суцвіття зонтикоподібне, плоске 3.
3. Жилки другого порядку зігнуті і анастомозують перед краєм листка. Листок з країв суцільний або дрібнозубчастий 4.

— Жилки другого порядку закінчуються в зубцях листка, не анастомозують 7.

4. Гілки і листки зірчасто опушені. Зимові бруньки голі **(5). К. зморшкуватолиста — V. rhytidophyllum** Graebn.

— Гілки і листки голі, волосисті або з поволокою 5.

5. Вічнозелений кущ; листки суцільні, голі або злегка опушені (також і гілки) **(7). К. вічнозелена — V. tinus** L.

— Листопадний кущ. Листки дрібно або виразно зубчасті. Суцвіття сидяче 6.

6. Черешки (трохи хвилясто) ширококрилаті. Гілки тонкі, згинаються. **(2). К. канадська — V. lentago** L.

— Черешки некрилаті або з вузькими (нехвилястими) крилами. Гілки не згинаються **(3). К. сливолиста — V. prunifolium** L.

7(3). Всі квітки суцвіття плодючі, 5—7 *мм* в поперечнику **(4). К. цілолиста, гордовина — V. lantana** L.

— Крайові квітки суцвіття неплідні, близько 3 *см* в поперечнику **(6). К. повстиста — V. tomentosum** Thunb.

Секція **1. Opulus** DC. Листопадні кущі. Листки з 3—5 жилками при основі, лопатеві, рідше без лопатей, з прилистками. Костянка червона. Кісточка плоска, трохи ямчаста.

2932 (1). V. opulus L. — **Калина звичайна.** Кущ 2—4 *м* завв., з гладенькими голими гілками. Листки супротивні, 3 (5)-лопатеві, з великими зубцями, зверху майже голі, знизу опушені, 5—8 (11) *см* завд. і 4—7 (9) *см* завш.; черешки (1) 2—3 *см* завд., при основі з нитковидними прилистками і залозками на ніжках; вгорі черешка залозки сидячі. Суцвіття негусте, плоске. Квітки білі, серединні дрібніші, плідні, близько 5 *мм* у діаметрі з дзвониковидним віночком; крайові — значно більші від внутрішніх, 1—2,5 *см* у діаметрі, безплідні з недорозвинутими тичинками і маточками, з плоским колесовидним віночком. Плід овальний, червоний, 8—10 *мм* завд. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 268. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 3. Барбарич у Визн. рослин УРСР, 305. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 456.

— *V. glandulosum* Salisb., Prodr. (1796) 172. — *V. lobatum* Lam., Fl. Fr., III (1778) 363. — *Opulus glandulosa* Moench, Meth. pl. (1794) 505. — *O. lobatofolia* Gilib., Exercit, I (1792) 4. — *O. palustris* S. F. Gray, Nat. Arr. Brit. Pl., II (1891) 489. — *O. trilobifolia* Gilib., Fl. Lithuan., I (1781) 2. — *O. vulgaris* Borkh. in Roem. Arch. Bot., I, II (1797) 20.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVII, tab. 120 (MCLXXI), III, IV, 4—9. Сырейщиков, Фл. Моск. губ., III, рис. 203. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 915. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 251, Fig. 1, 1a, 1b, 1c.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 879. Хербарни растения от българската флора, № 392!

В горах зустрічається в зріджених букових, грабових, ялинових, ялицево-ялинових лісах, піднімаючись до висоти 1600 *м* н. р. м. В рівнинних умовах на узліссях листяних і мішаних лісів, частіше в заплавних лісках (левадах); нерідко на болотах і вогких луках, зрідка на торфовищах. В степових районах майже виключно в заплавних

і байрачних лісках. В умовах піщаного степу по краю западинок з водою — «саг», у дібровах в підліску. В Закарпатті також у вологих дібровах з *Quercus robur* L., на високих акумулятивних терасах Мармароської улоговини з *Q. robur* L. і *Q. petraea* Liebl. Досить часто зустрічається в районах Прикарпатських і Ростоцько-Опільських лісів; лісостепових районах; спорадично в степових районах; зрідка в Карпатах та поліських районах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Антонівка (Фекете і Блатни), Великі Геївці (Ігошина); Мукачівський рн, Мукачеве (Попов!), під г. Ловачкою біля Мукачева (Ігошина), Нижній Коропець, Станове (Ігошина); Берегівський рн, Гать, Квасове (Ігошина), по берегу р. Боржави (Ігошина); Хустський рн, окол. Хуста, по р. Хустиці, Данилове, Крайникове (Ігошина). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Богдан (А. та О. Барбаричі!); Свалявський рн, Обава (Ігошина). — **Пр.Л., Р.-О.Л.** Звичайно. — **З.П.** Волинська обл Володимир-Волинський (Пачоський); Овраднівський рн, Верба (Пачоський); Киверці (А. та О. Барбаричі!); Голобський рн, Велицьк, Кашівка (А. та О. Барбаричі!). — Ровенська обл.: Клесівський рн, Клесів, Селище, Томашгород (А. та О. Барбаричі); Габель (Мацко); Рокитнянський рн, Борове, Дерть, Карпилівка, Кисоричі (Мацко), Остки, Сновидовичі (А. та О. Барбаричі); Деражнянський рн, Великий Стидин (Мацко); Березнівський рн, Балашівка, Березна, Ленчин (Мацко); Соснівський рн, Бистричі (Мацко); Сарненський рн, Доротичі (А. та О. Барбаричі!); Олександрівський рн, Суськ (А. та О. Барбаричі); Клеванський рн, Оржів, Рудо-Красна (А. та О. Барбаричі). — Житомирська обл.: Олевський рн, Голиші, Лопатичі, Олевськ, Собичине (!); Словечанський рн, Бігунь (А. та О. Барбаричі!); Ємільчинський рн, Болярка (!), Городниця (!); Ярунський рн, Забара, Красилівка, Суховоля (!), Новоград-Волинська мр, Слобода-Чернецька (А. та О. Барбаричі!), Новоград-Волинський (!); окол. Житомира (Липський, Копачевська). — **П.П.** Житомирська обл.: Лугинський рн, Будо-Літки (А. та О. Барбаричі!); Коростенський рн, Ушиця (А. та О. Барбаричі!); Овруцький рн, Колесники (А. та О. Барбаричі!); Андрушівський рн, Волиця (А. та О. Барбаричі!). — Київська обл.: Києво-Святошинський рн, окол. Києва, Горенка (Оксіюк!), Романівка (Сациперов), Біличі (Семенкевич), Пирогів (Дубовик!), Буча (Лазаренко!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Оксіюк); Броварський рн, Броварське і Літківське л-ва (Вершковський); Вищедубечанський рн, Старосілля, Вища Дубечня (Вершковський). — Чернігівська обл Остерський рн, Остер (А. та О. Барбаричі!), Бірки (Ракочі), Косачівка (Левіна!); Чернігів (Неводовський); Добрянський рн, Старі Яриловичі (Пачоський); Городнянський рн, Бутівка, Хринівка (Попович!). — **В.Л.-С., З.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг, парк (Добровольський). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: на галявинах лісків в долинах рік Орелі і Самари (Пачоський). — Сталінська обл.: Старо-Бешівський рн, Стила (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Біляївський рн, Троїцьке, плавні Дністра (Опперман!). — Миколаївська обл.: Новоодеський рн, Кашперівка (Куксін!); Миколаїв (Крижевський). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: окол. Херсона, плавні Дніпра (Пачоський); Голопристанський рн, Буркути (Гринь!), Нова Збур'ївка (Пачоський), Тендерівська коса, північний край (Давидич!); Скадовський рн, Виноградове, Чалбаський пісковий масив (Лавренко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Більша частина Західної Європи, за винятком крайніх північних і південних територій: північної частини Скандінавського півострова, Південної Іспанії і Португалії, середземноморських островів, Мала Азія.

Господарське значення. Плоди калини вживаються в їжу як у свіжому вигляді, особливо після заморозків, так і для виготовлення киселів, пирогів та особливих хлібів — «калиновників» (для виготовлення «калиновників» тісто перемішується з плодами калини і потім випікається). В суміші з яблоками з плодів калини готують мармелад (у рівних співвідношеннях) і пастилу (калини 35%). Плоди калини входять також до вітамінних чаїв (містять в собі вітамін С). В корі міститься глюкозид, вібурнін, дубильні речовини та ін. У медицині вона застосовується як кровоспинний засіб, головним чином при маткових кровотечах, у вигляді рідкого екстракту або вивару. Деревина, завдяки своїй твердості, йде на виготовлення шевських цвяшків. Рослина медоносна.

Примітка. В культурі нерідко зустрічається садова різновидність калини звичайної var. *sterile* DC. (DC., Prodr., IV (1830) 328) — калина звичайна повна — «буль-де-неж», у якої всі квітки безплідні, зібрані у кулясті суцвіття, схожі на грудки снігу. Вона відома в містах Закарпатської обл. (Ужгород, Мукачеве, Рахів, Свалява); у Львові, Києві, Полтаві, Харкові, Одесі; в Уманському, Устимівському, Краснокутському (тут два дерева 60-річного віку), Весело-Боковеньківському, Асканійському парках, Нікітському ботанічному саду та в деяких інших місцях.

Секція **2. Lentago** DC. Листопадні кущі. Листки цілокраї або дрібнозубчасті, з кривими аностомозуючими жилками. Півзонтики без стерильних крайових квіток. Плоди сині або синювато-чорні. Кісточка опукла, на спинці з трьома дрібними черевцевими жолобками.

2932 [1] **(2). V. lentago** L. — **Калина канадська.** Кущ або маленьке деревце до 3 *м* завв., з тонкими гілками. Листки яйцевидні або еліптично-овальні, 5—10 *см* завд., 2—5 *см* завш., гострокінцеві, при основі ширококлиновидні до округлих, гострозубчасті, блискучі, темно-зелені, голі або з поволокою, на черешках, 1—2,5 *см* завд., здебільшого крилатих, з хвилястим краєм крила. Квітки зібрані в широкі, сидячі півзонтики, 6—12 *см* у діаметрі. Плоди еліпсоїдальні, голубувато-чорні, 1,2—1,5 *см* завд. ♄, ♯♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 268. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1944) 3459.

— *V. lentaginum* St. Lag., Ann. Soc. Bot., Lyon, VII (1880) 136.

— *V lentagoides* Rafin., Med. Repos., N. York, II, 5 (1808) 354.

Рисунки: Sargent, Man. Trees N. Amer. (1905) 809. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 653, 657.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачеве (Фодор), Берегове (Фодор). — **З.П.** Житомирська обл.: Житомир (!!, Липа). — **П.П.** Київська обл.: Київ (!!, Липа). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Умань, парк (Липа!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (!!, Липа); Глобинський рн, Устимівка (Сидор-

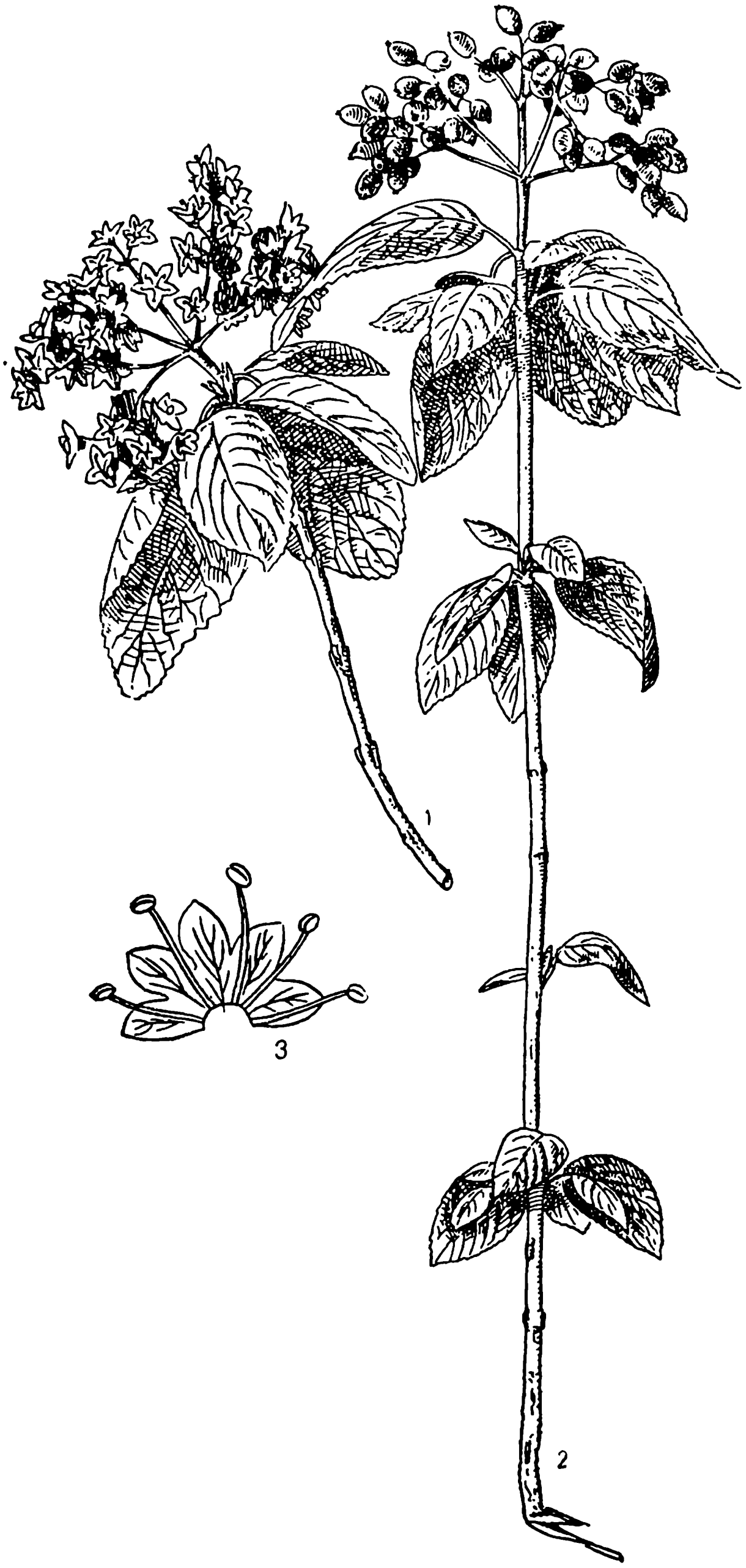

Рис. 67. Калина цілолиста, гордовина — *Viburnum lantana* L.

1 — гілка з квітками; *2* — гілка з плодами; *3* — віночок і тичинки у розгорнутому вигляді.

ченко). — Харківська обл.: Харків (Липа); Богодухівський рн, Шарівка, парк (Липа). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад (літ. дж.).

Поширення по СРСР. Лише в культурі, зрідка в УРСР, на північ може культивуватись до широти Ленінграда, зустрічається на Чорноморському узбережжі Кавказу (Адлер).

Загальне поширення. У дикому стані: Північна Америка — від Гудзонової затоки і Манітоби на південь до штатів Георгія і Міссісіпі.

2932 [2] (3). V. prunifolium L. — **Калина сливолиста.** Великий кущ або мале деревце, до 4—5 *м* завв., з міцними гілками. Зимові бруньки коротко загострені, голі або червонувато опушені. Листки широкоовальні до яйцевидних, 3—8 *см* завд., загострені або тупі, при основі круглі або ширококлиновидні, голі або майже голі, зубчасті, на черешках 8—16 *мм* завд., нерідко з вузьким крилом. Квітки в сидячих півзонтиках, 5—10 *см* у діаметрі. Віночок чисто білий. Плоди овальні до напівкулястих, 8—12 *мм* завд., голубувато-чорні, з сизуватою поволокою. ♄, ♄. Цв. IV—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 268. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1944) 3459.

Рисунки: Sergent, Man. Trees N. Amer. (1905) 811. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 653, 657.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Львів (Щербина). — **П.П.** Київська обл.: Київ (!!, Липа). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівка (!!, Липа).

Поширення по СРСР. Лише в культурі зрідка в УРСР.

Загальне поширення. У дикому стані: Північна Америка (від штату Коннектікут до Флоріди і на захід до штатів Мічіган і Техас).

Секція **3. Lantana** Spach. Листопадні, рідше вічнозелені кущі, з зірчастою повстю на них. Листки зазублені, кісточки дуже плескаті, з 3 черевцевими і 2 спинними борозенками, іноді відсутніми.

2933 (4). V. lantana L. — **Калина цілолиста. Гордовина.** Кущ 1—3 *м* завв., з опушеними гілками. Листки супротивні, овальні або довгасто-овальні, загострені або тупі, при основі округлі, зморшкуваті по жилках, пилчасті, зверху з розсіяними волосками, знизу білуватоповстисті від зірчастих волосків (2,5) 5—8 (11) *см* завд. і (1,2) 3—8 (9,5) *см* завш. Черешки 1—1,5 *см* завд., так само опушені, без залозок і прилистків. Суцвіття густе, 6—10 *см* у діаметрі; всі його квітки двостатеві, плодючі, правильні, дзвониковидні 5—7 *мм* у діаметрі. Плоди стиснуті з боків, яйцевидні, близько 8 *мм* завд., спочатку червоні, пізніше чорні. ♄. Цв. IV—V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 268. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 3. Барбарич у Визн. росл. УРСР, 305. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 447.

— *V. tomentosum* Lam., Fl. Fr., III (1778) 363.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVII, 120 (MCLXXI), I, II, 1—3. Hegi, Ill, Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 251, Fig. 2, 2a, 2b, 2c.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3742. Хербарни растения от Българската флора, № 391!

Зустрічається в дубових, грабових, дубово-грабових, грабово-ясенових лісах, на узліссях, на товтрах; в долині Дністра на стінках ярів; в степовій частині між чагарниками, в балках; на вапнякових відслоненнях в долині Південного Бугу, Інгульця, нижнього Дніпра. — Найбільш часто зустрічається в районі Західного Лісостепу, почасти Правобережного Лісостепу; трохи рідше в районах Прикарпатських і Ростоцько-Опільських лісів, в Правобережному Злаковому Степу. Відсутня в Карпатах, поліських районах, на Лівобережжі УРСР.

Пр.Л. Львівська обл.: Дрогобич (Маєвський, Палечний). — Станіславська обл.: Станіславський рн, Станіслав (Ломницький, Маєвський, Яхно), Вовчинець (Яхно); Печенізький рн, Нижній Вербіж (Врублевський). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Бобрка (Густавич); Золочів (Труш, Пачоський, Кочвара). — Тернопільська обл.: Кременець (Кочвара, Мацко). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Броди (Кочвара); Краснянський рн, Майдан-Гологірський (Кульчинський, Мотика). — **З.Л.-С.** Звичайно. — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Ізяслав (А. та О. Барбаричі!); Білогірський рн, Дідківці (А. та О. Барбаричі!);— Вінницька обл.: Вінниця (Д. Зеров!, Янківський!); Жмеринка (Пачоський); Немирівський рн, Шолудьки (Гринь!); Брацлавський рн, Бугаків (Кучерява!), Самчинці (!), Салинці, Гриненки (Кучерява!); Тульчинський рн, Білоусівка (Котов!). — Київська обл.: Київ, на схилах Дніпра (Аскольдова Могила) (Васильєв-Яковлєв!), на території сучасного Ботанічного саду АН УРСР (Семенкевич!, !!). — Черкаська обл.: Шполянський рн, Довжик (Гринь!); Звенигородський рн, Звенигородка (Рогович), Любомирка (Підоплічка!), Козацьке (!); Тальне (Рогович!); Уманський рн. Родниківка (Кузнецова!); Бабанський рн, Заячківка (Михайленко!). Сушківка (Лазаренко!); Ладиженський рн, Синиця (Михайленко!). — Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, Ревівка (!); Знам'янський рн, Чорний ліс (Гринь!); Аджамський рн, Канатове (Пачоський); Маловисківський рн, Никієве (Гринь!); Ново-Архангельський рн, Шляхове (Гринь!); Олександрійський рн, по байрачних пісках (Танфільєв). — Одеська обл.: Савранський рн. Гетьманівка (!); Ананьївський рн, Байтали (!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Новопразький рн, Пантаївка (Пачоський), Витязівський рн, Бредихине (Пачоський); Компаніївський рн, Лозоватка (Котов); верхів'я р. Інгульця (Пачоський). — Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг (Пачоський); по середній і нижній течії р. Саксагані (Акінфієв). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Новобузький рн, Розанівка (Пачоський); Баштанський рн, Шарованка (Пачоський), на вододілі рік Інгулу й Інгульця в гайках, по схилах від плато до тальвегів ярів (Пачоський), Варварівка (Опперман!); Миколаїв (Федосєєв, Крижевський). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Дар'ївка (Пачоський); кам'яні схили Дністровського лиману (Пачоський). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: наводиться для лівобережного Придніпров'я, між чагарниками і скелями горбів на лівому березі Дніпра (Срединський, 1872).

Культивується в парках Правобережжя і Лівобережжя УРСР. Із лівобережних районів відома в культурі.

Л.Л.-С. Чернігівська обл.: Іваницький рн, Тростянецький парк (!!, Липа). — Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівка, парк (Сидорченко). —

Харківська обл.: Краснокутськ (Берендій). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Сталіно, парк (Липа!); Ольгинський рн, Велико-Анадоль, дендропарк (Висоцький, Сидоров, Липа!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ, ботанічний сад (Левицька); Кривий Ріг (Добровольський). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад (Воїнов).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, на південь від Англії і Німеччини; Північна Африка, Мала Азія.

Примітка. У культурі зустрічається форма калини цілолистої із строкатими, зелено-жовтими листками — f. *variegatum* Bull. За даними О. Л. Липи (в кн. «Озелен. насел. мест»), зрідка зустрічається в деяких парках УРСР (Львів, Київ, Умань, Полтава).

2933 [1] (5). V. rhytidophyllum Graebn. — **Калина зморшкуватолиста.** Вічнозелений кущ, до 3 *м* завв., з міцними прямостоячими гілками, в молодому віці повстистими від зірчастих волосків. Листки яйцевидно-довгасті до яйцевидно-ланцетних, 7—18 *см* завд., гострі або тупі на верхівці, округлі або напівсерцевидні при основі, невиразнозубчасті, блискучі, темно-зелені, голі і зморшкуваті зверху, сіро- або жовтувато-повстисті, з сіточкою жилок, що виступають знизу, на черешках 1—3 *см* завд. Квітки в зірчасто-повстистих півзонтиках, 10—20 *см* у діаметрі. Віночок жовтувато-білий, 6 *мм* у поперечнику. Плоди еліпсоїдальні, 8 *мм* завд., спочатку червоні, пізніше блискучо-чорні. ♄. Цв. V—VI.

Graebner in Engl. Jahrb. (1906) XXXVII, 435. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1944) 3460.

— *V. anabaptista* Graebner, ibid. — *Oreinotinus ferrugineus* Oerst. in Kjoeb. vidinsk. Meddel. (1860) 286.

Рисунки: Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 661, 664. Silva Tarouca, Freiland-Laubgehölze (1913) 71.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ з виразно блискучими листками.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород (!!, Фодор), Мукачеве (!!, Фодор). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад (Чернова).

Поширення по СРСР. Лише в культурі, зокрема в УРСР.

Загальне поширення. У дикому стані: Західний і Центральний Китай.

Секція **4. Pseudopulus** Dipp. Листопадні кущі з зубчастими листками і зірчастою повстю на них. Квітки на коротких горизонтальних гілочках, зібрані в півзонтики. Плід синьо-чорний. Кісточка стиснута, з широкими черевцевими борозенками.

2933 [2] (6). V. tomentosum Thunb. — **Калина повстиста.** Кущ до 3 *м* завв., з майже горизонтально розміщеними, в молодому віці зірчасто-повстистими гілками. Листки широкояйцевидні до довгасто-яйце-

видних, іноді еліптично-оберненояйцевидні, 4—10 *см* завд., гострі або раптово гострокінцеві, при основі округлі до ширококлиновидних, зубчасті, темно-зелені і менш опушені зверху, знизу зірчасто опушені, з 8—12 парами майже прямих жилок, на черешках 1—2 *см* завд. Квітки звичайно в семипроменевих півзонтиках, 6—10 *см* у діаметрі, на довгих зірчасто опушених ніжках. Крайові квітки суцвіття неплідні, близько 3 *см* в поперечнику. Плоди еліптичні, червоні, пізніше голубувато-чорні. ♄. Цв. V—VI.

Thunb., Fl. Jap., I (1784) 175. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1944) 3461. Щербина, Парки западных областей Украинской ССР, в Бюлл. Гл. бот. сада, 18 (1954) 32—41.

— *V. plicatum* Thunb. in Transact. Linn. Soc. (1794) 332.

Рисунки: Shirasawa, Icon. Ess. Forest. Jap. (1900) I, tab. 86. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 655, 668. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1944) 3460, fig. 3922.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

Пр.Л. Львівська обл.: Рудківський рн, Вишня, парк (Щербина!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки» (Давидов).

Поширення по СРСР. Лише в культурі, зокрема в УРСР. Загальне поширення. У дикому стані: Китай, Японія.

Секція **5. Tinus** Maxim. Вічнозелені, звичайно голі кущі. Листки суцільні або неясно зубчасті, часто з трьома жилками при основі, з кривими аностомозуючими жилками. Черешки без прилистків. Костянка напівкуляста до еліпсоїдальної, голуба або голубувато-чорна. Кісточка без жолобка.

2933 [3] (7). V. tinus L. — **Калина вічнозелена.** Вічнозелений кущ до 3 *м* завв., з голими або почасти вкритими волосками гілками. Листки яйцевидно-довгасті, загострені, шкірясті, темно-зелені, блискучі і голі зверху, опушені звичайно по жилках знизу, 5—7 *см* завд. Квітки зібрані в трохи опуклі півзонтики 5—7 *см* у діаметрі. Віночок білий або рожево-білий. Плоди яйцевидні, чорні, сухуваті. ♄. Цв. V—VIII, а в оранжереях — рано навесні і взимку.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 267. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1944) 3458.

— *V. laurifolium* C. Koch, Dendrol., II, 1 (1872) 63. — *V. laurifolium* Lam., Fl. Fr., III (1778) 63. — *Tinus laurifolius* Borkh. in Roem., Arch. Bot., I, II (1797) 20. Воинов, Парковая растительность Крыма, в Зап. Гос. Никит. опыт. бот. сада, т. XIII, 1 (1930) 54.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv. (1855) XVII, 119, II—III, 7—8. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) 653, 657. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, (1915) 241.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

Півд.Кр. Кримська обл.: від Балаклави до Судака (Воїнов).

Поширення по СРСР. Лише в культурі, зокрема в УРСР, на Чорноморському узбережжі Кавказу і в південних районах Середньої Азії.

Загальне поширення. У дикому стані: Середземноморська область — Албанія, у Північній Африці від Марокко до Тунісу, Сірія.

Секція **6. Microtinus** (Oerst.) Borb. Віночок колесовидний. Зав'язь двогнізда.

2933 [4](8). V. odoratissimum Ker-Gawl. — **Калина запашна.** Вічнозелений прямостоячий кущ, до 3 *м* завв., з вкритими бородавками гілками. Листки еліптичні до еліптично-довгастих, загострені, віддаленозубчасті або суцільні, блискучо-зелені зверху і блідо-зелені знизу, голі, 8—15 *см* завд. Квітки запашні, зібрані у широкопірамідальні волоті, до 10 *см* завв. Віночок дзвониковидний, чисто білий. Плоди червоні, при достиганні — чорні. ♄. Цв. V—VI.

Ker-Gawl., Bot. Reg., VI (1820) 456. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture (1944) 3458.

— *V. Awabucki* Koch in Wochenschr., Gärtn. Pflanzenk., X (1867) 108. Воинов, Парковая растительность Крыма, в Зап. Гос. Никит. опыт. бот. сада, XIII, 1 (1930) 53.

Рисунки: Shirasawa, Icon. Ess. Forest. Jap. (1900), tab. 88. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911), 666, 668.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

Півд.Кр. Кримська обл.: на Південному березі: Ялта, Сімеїз, Кастрополь (Воїнов).

Поширення по СРСР. Лише в культурі, зокрема в УРСР, на Чорноморському узбережжі Кавказу.

Загальне поширення. У дикому стані: Індія, Південний Китай, Корея, Японія.

Триба **3. Linnaeeae** Fritsch

Зав'язь 3—4-гнізда, з них 1 гніздо (у роді *Linnaea* Gron.) або 2 (у роді *Symphoricarpus* L.) з плодючими насінними зачатками, інші — з стерильними насінними зачатками. Листки суцільні або несиметрично виїмчасто-зубчасті.

Рід 805. **Сніжноягідник — Symphoricarpus** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753).

Віночок майже правильний, лійковидний, дзвониковидний або трубчастий, 4—5-лопатевий, чашечка 4—5-зубчаста; тичинок 4—5, які знаходяться у трубочці віночка або трохи виступають з неї; стовпчик тонкий, з головчастою приймочкою; зав'язь чотиригнізда, 2 гнізда мають по 1 насінному зачатку, що перетворюються в насінини, 2 інших

гнізда з кількома недорозвинутими насінними зачатками. Плоди зібрані в грона, ягоди з 2 горішками кожна. — Кущі прямостоячі або сланкі, із супротивними, короткочерешковими листками.

До роду *Symphoricarpus* L. належить 15 видів, поширених в Північній Америці до Мексіки на півдні, і 1 вид, який росте в Китаї. Сніжноягідники — декоративні кущі, які культивуються у нас здебільшого заради їх плодів, білих або червоних, що не відпадають навіть тоді, коли вже сніг килимом вкриває землю (звідси назва — сніжноягідник). Квітки дрібні, але теж досить красиві, отже і під час цвітіння сніжноягідники можуть служити прикрасою присадибних насаджень і парків.

В Українській РСР здебільшого культивують *S. albus* Blake, рідше — *S. crbiculatus* Moench. В ботанічних садах і найбільших парках культивується ще *S. occidentalis* Hook. Ботанічний сад АН УРСР випробував на своїх колекційних розсадниках протягом останніх 20 років ще 3 види *S. acutus* Dipp. (*S. mollis* Nutt. var. *acutus* Gray), *S. Chenaultii* Rehd. (*S. microphyllus* Kunth. × × *S. orbiculatus* Moench) і *S. oreophillus* Gray. Але останній вид виявився недосить холодостійким і загинув.

---

1. Плоди червоні **(3). С. кулястий — S. orbiculatus** Moench.
— Плоди білі 2.
2. Стовпчик і тичинки висуваються із віночка **(1). С. західний — S. occidentalis** Hook.
— Стовпчик і тичинки сховані у віночку **(2). С. білий — S. albus** Blake.

2933 **(1). S. occidentalis** Hook. — **Сніжноягідник західний.** Кущ 1—1,5 *м* завв., з прямостоячими гілками. Листки овальні або яйцевидні, тупі на верхівці, при основі клиновидні до округлих, суцільні або хвилясто-зарубчасті, сірувато-зелені, знизу опушені або голі, 2—7 *см* завд. Квітки зібрані в короткі пазушні волоті. Віночок дзвониковидний, рожевий, всередині волосистий, близько 6 *мм* завд.; тичинки і стовпчик трохи довші за віночок. Плоди напівкулясті, білі, близько 1 *см* у діаметрі. ♄. Цв. VII.

Hook., Fl. Bor. Am., I (1833) 285. Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 843. Липа в сб. «Озеленение населенных мест» (1952), 389.

Рисунки: Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 670, 671. Bailey, The standard cyclopedia of horticulture, III (1944) 3293.

Зрідка культивується в садах і парках як декоративний кущ.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Умань (Липа). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівка, парк (Липа). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки», парк (Липа). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ, ботанічний сад (Левицька).

Поширення по СРСР. Лише подекуди в культурі, зрідка на Україні.

Загальне поширення. У дикому стані: Північна Америка (від штату Мічіган до Британської Колумбії на заході, на південь до штатів Іллінойс, Канзас і Колорадо).

2933 [6] (2). S. albus Blake — **Сніжноягідник білий.** Кущ 1—1,5 *м* завв., з прямостоячими тонкими гілками. Листки овальні до еліптично-довгастих, суцільні, на швидкоростучих пагонах, нерідко лопатеві, матово-зелені, знизу опушені, тупі, 2—5 *см* завд. Квітки зібрані в короткі і щільні пазушні волоті. Віночок блідо-рожевий, опушений зсередини, близько 6 *мм* завд. Плід білий, кулястий або трохи видовжений, 8—12 *мм* завд. ♄. Цв. VI—IX; пл. IX—X.

Blake in Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 843. Барбарич у Визн. росл. УРСР, 306.

— *S. racemosus* Rich. in Michx, Fl. Bor. Am., I (1803) 107. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 5.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. флора Московской губ. (1910) III, 205. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 670, 671. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1 (1915) 234.

Розводиться в садах і парках як декоративна рослина.

Зак.Л. Закарпатська обл.: в багатьох місцях (Фодор). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Сторожинецький рн, Красноїльськ (Косець!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (!!). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Пачоський). — Хмельницька обл.: Полонне (!!, Липа). — Житомирська обл.: Житомир (!!), Овруч (!!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (!!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (!!), Чернігів (!!), Новгород-Сіверський (!!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський (!!, Круцкевич). — Вінницька обл.: Шпиківський рн, Печора, парк (Липа). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква, парк (Салатич). — Черкаська обл.: Умань (!!, Липа). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Іваницький рн, Тростянецький парк (!!, Липа). — Полтавська обл.: Полтава (!!); Глобинський рн, Устимівка (Сидорченко). — Харківська обл.: Харків (!!), Краснокутськ (!!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Луганськ (!!). — Сталінська обл.: Сталіно (!!); Слов'янський рн, Прелесне, парк (!!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки», парк (!!, Липа). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (!!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль, парк (Липа!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Шестериков, !!). — Херсонська обл.: Херсон (!!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (!!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (!!, Липа). — **Кр.З.С., Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: переважно в північній частині Криму (Воїнов). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад (Воїнов).

Поширення по СРСР. Культивується в Європейській частині СРСР на північ до Ленінграда, на схід до Уфи.

Загальне поширення. У дикому стані: Північна Америка, від Нової Скотії до Альберти, на південь до штатів Міннесота і Віргінія.

2933 [7](3). S. orbiculatus Moench — **Сніжноягідник кулястий.** Кущ близько 1(1,5) *м* завв., густо розгалужений, з тонкими прямостоячими гілками, в молодому віці опушеними. Листки еліптичні або яйцевидні, тупі або гострі, при основі округлі, знизу опушені, 1,5—3,5 *см* завд., на кущі держаться до зими. Квітки в коротких щільних пазушних

волотях. Віночок дзвониковидний, зеленувато-білий або рожевий, зсередини опушений, 4 *мм* завд. Плоди напівкулясті, пурпурно-червоні, 4—6 *мм* у діаметрі. ♄. Цв. VII.

Moench, Meth. pl. (1794) 503. Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 844.

— *S. vulgaris* Michx, Fl. Bor. Am., I (1803) 106. — *S. parviflorus* Desf., Tabl., ed. I, 114.

Рисунки: Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 670, 671. Mathews, Field Book Amer. Trees and Shrubs (1915) 393.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ, але значно рідше, ніж сніжноягідник білий.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород (Фодор); Берегове (Фодор). — **П.П.** Київська обл.: Київ (!!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Немирів, парк (Липа); Шпиківський рн, Печора, парк (Липа). — Черкаська обл.: **Умань** (Липа, !!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Іваницький рн, Тростянецький парк (!!, Липа). — Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівка, парк (Липа, !!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки», парк (Липа, !!). За даними Воїнова, в Криму зустрічається зрідка. Конкретні місцезнаходження не наводяться.

Поширення по СРСР. Лише подекуди в культурі в Європейській частині СРСР: на Україні.

Загальне поширення. У дикому стані: Північна Америка (від штату Нью-Джерсі до штатів Канзас і Техас і на захід до Південної Дакоти).

Примітка. Зрідка зустрічається різновидність var. *variegatus* (Cowell) Schneid., Ill. Handb. Laubh., II (1907) 669 — із строкатими зелено-жовтими листками (О. Л. Липа в кн. «Озеленен. насел. мест» наводить її для Мукачева, М. Рудок, Львівської обл., Львова, Києва, Одеси).

Рід 806. Лінnея — Linnaea Gronov.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 631.

Квітки розташовані по 2 на прямостоячому квітконосі, звисаючі. Чашечка з лінійно-ланцетовидними зубцями, що відпадають. Віночок майже правильний, дзвониковидний, п'ятилопатевий, з більш широкою нижньою лопаттю. Тичинок 4, прикріплених біля основи віночка, з них 2 довші. Маточка з тригніздою зав'яззю, зігнутим стовпчиком і головчастою приймочкою. Насінний зачаток розвивається лише в одному гнізді зав'язі. Плід — майже суха однонасінна ягода. Рослина із сланкими, нитковидними стеблами, які дерев'яніють, і супротивними, в наших умовах зимуючими листками.

До роду *Linnaea* Gronov належать 3 види, поширені в циркумполярних областях північної півкулі.

В СРСР і, зокрема, в Українській РСР зустрічається один євразійський вид *L. borealis* L. В арктичній і субарктичній зонах Північної Америки, а в її помірних широтах у верхній смузі гір зустрічаються *L. americana* Forbes і *L. longiflora* Howell.

2934 (1). L. borealis L. — **Лінnея північна.** Низький кущик 5—8 *см* завв., із сланкими нитковидними стеблами, які дерев'яніють, 30—125 *см* завд. Листки зимуючі, шкірясті, супротивні, широкояйцевидні або майже округлі, у верхній половині тупуватозубчасті, (4)8—10(15) *мм* завд. і (3)5—9(12) *мм* завш., на коротеньких черешках близько 2 *мм* завд., разом з молодими гілками трошки опушені. Квітки повислі, розташовані попарно на довгих, 5—8 *см* завд., залозисто

Рис. 68. Лінnея північна — *Linnaea borealis* L.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка без віночка; *3* — віночок у розгорнутому вигляді; і тичинки; *4* — приймочка і стовпчик.

опушених квітконосах, які виходять з верхівок коротких прямостоячих гілок. При кожній квітці по 2 приквітки, з яких один при плоді розростається і до половини з ним зростається. Чашолистики 2—2,5 *мм* завд., ланцетні, опушені. Віночок білий, зсередини рожевий, з пурпуровими жилками, 7—10 *мм* завд., зовні гладенький, зсередини волосистий. ♄. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 653. Черняев, Консп. раст. окр. Харькова (1859), № 622. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 5. Котов в Наукових записках Харківськ. н.-д. кат. бот., I (1927) І. Барбарич у Визн. росл. УРСР, 305. Поярркова во Фл. СССР, XXIII, 465.

— *Obolaria borealis* O. Ktze, Rev. gen., I (1891) 275.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVII, 119, I, 1—6. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 904. Сырейщиков, Илл. флора Моск. губ. (1910) III, рис 206. Schneider, Ill. Handb. (1911) II, 680. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1 (1915), Taf. 250, S. 247, 248.

Видані зразки: Plantae poloniae exsicc., № 157.

В гірських умовах — у заростях жерепу, на рівнині — в соснових лісах. — На Україні зустрічається дуже рідко. Відоме одне місцезнаходження в Карпатах, два — на Поліссі і одне — в Лівобережному Лісостепу.

К.Л. Станіславська обл.: Яремчанський рн, окол. Ворохти під Брескулем, біля підніжжя полонини Пожижевської на верхній межі ялинового лісу, 1435—1440 *м* н. р. м., площа 120 *м*^{2} (Козій, 1939). — **З.П.** Волинська обл.: окол. Устилуга і Володимира-Волинського (Рогович, 1856; після нього ніхто більше не знаходив). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, Пуща-Водиця, квартали № 87, 88, невеличкі дернинки (Васильєв-Яковлєв, 1910!, Семенкевич, 1917!).

— **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова (Делявинь, 1820!; після нього ніхто не знаходив).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Євр. (пів-в Канін, о. Колгуєв), Аркт. Сиб., Чук., Анад.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад-Ільм., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Дон., Волзьк.-Кам., Верх.-Дністр.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Далек. Схід: Камч., Охот., Зеє-Бур., Удськ., Уссур., Сахал.

Загальне поширення. Північна частина Західної Європи: Шотландія, Північна Англія, Скандінавський і Ютландський півострови, Північна Німеччина, Північна Польща; гірська частина Середньої Європи — Судети, Тіроль, Швейцарські Альпи, гори Північної Італії; згадані райони СРСР; Північна Монголія, Північний Китай (Маньчжурія), Корея, Північна Японія, Північна Америка, Гренландія, острови Ситха.

Триба **4. Lonicereae** R. Br.

Зав'язь 2—5—8-гнізда, всі гнізда з кількома плодючими насінними зачатками. Плід — багатонасінна ягода або насінна коробочка. Листки здебільшого цілісні.

Рід 807. **Жимолость — Lonicera** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 173.

Квітки неправильні. Чашечка з 5 короткими зубчиками. Віночок трубчасто-лійковидний, майже двогубий, доверху розширений, з п'ятироздільним відгином. Тичинок 5, довших за трубочку віночка. Маточка з нижньою тригніздою зав'яззю, довгим стовпчиком і головчастою приймочкою. Плід — 2—3-гнізда ягода з кількома насінинами в гніздах. Кущі з супротивними, суцільними і цілокраїми листками. Квітки у наших видів сидять попарно на кінцях пазушних квітконосів, в деяких інших — зібрані головками на кінцях гілочок.

До роду *Lonicera* L. належить понад 200 видів, поширених в помірних і субтропічних країнах Європи, Північної Африки, Азії (до островів Ява і Філіппінських), в Північній Америці (до Мексіки). Чимало видів цього роду є декоративними рослинами як своїми квітками, так і плодами. Близько 10 видів в різних країнах світу введено в культуру.

В СРСР дико росте 51 вид роду жимолость, в Українській РСР всього 3 види: *L. nigra* L., *L. xylosteum* L. і *L. coerulea* L. Крім того, 8 видів, інтродукованих з інших країн, запроваджено вже в б.-м. широку культуру. Найбільш поширеною в культурі по всій УРСР є *L. tatarica* L. і зокрема в Криму *L. caprifolium* L. і *L. fragrantissima* Lindl. et Paxt. Трохи рідше культивуються *L. Alberti* Reg., *L. involucrata* Banks., *L. japonica* Thunb. Виключно в Криму, але зрідка

культивуються *L. Standishii* Carr. і *L. sempervirens* L. 40 видів випробовуються в ботанічних садах і деяких парках. В дендрологічних парках — Уманському, Тростянецькому, Устимівському, Веселобоковеньківському — та Київському ботанічному саду АН культивується *L. Ruprechtiana* Reg.

В Уманському, Тростянецькому, Веселобоковеньківському парках, Дніпропетровському ботанічному саду та Київському ботанічному саду АН росте *L. Morrowii* A. Gray. В Уманському парку, Нікітському ботанічному саду, Київському ботанічному саду АН та у Львові культивується *L. Korolkowii* Stapf. У Львові вона досить морозостійка: цвіте і плодоносить. Для Умані, Києва і Харкова наводиться *L. Ledebourii* Eschsch., але в умовах півночі України він не цвіте. В Уманському і Тростянецькому парках, Нікітському і Дніпропетровському ботанічних садах та Київському ботанічному саду АН культивується *L. chrysantha* Turcz. Для Умані і Києва наводиться *L. iberica* Bieb. Для Дніпропетровська (ботанічний сад), Умані і Львова наводиться *L. orientalis* Lam., для Львова, Харкова і Нікітського ботанічного саду — *L. prolifera* Rehd., для Києва і Харкова — *L. muscaviensis* Rehd.; для Києва і Нікітського ботанічного саду — *L. Maackii* Maxim.; для Львова і Нікітського ботанічного саду — *L. nitida* Wils. і *L. pileata* Oliv.; для Львова і парку в с. Підгірці Стрийського району Львівської області — *L. Giraldii* Rehd. В умовах західних областей досить стійким видом, який цвіте і плодоносить, виявився *L. pereclymenum* L. З гербарних зразків видно, що ще наприкінці XIX ст. цей вид культивувався у Дрогобичі і Станіславі. Наводиться він також для Львова, Києва, Дніпропетровська (ботанічний сад) і Нікітського ботанічного саду.

Найбільше видів жимолості випробовано в ботанічних садах Києва. Крім вже наведених вище, тут ростуть: *L. albiflora* Torr., *L. amoena* Zab., *L. bella* Zab., *L. canadensis* Marsh. (росте також в Нікітському ботанічному саду), *L. dioica* L., *L. edulis* Reg., *L. Ferdinandii* Franch., *L. flava* Sims., *L. Maximoviczii* Reg., *L. microphylla* Willd., *L. nervosa* Max., *L. Olgae* Reg. et Schmalh., *L. syringatha* Max., *L. trichosantha* Bur. et Franch., які виявились досить стійкими (цвіли і плодоносили або ж лише цвіли). Не цвіли такі види: *L. Henryi* Hemsl. (але добре цвіте в Нікітському ботанічному саду) і *L. rupicola* Hook. f.

У Харківському ботанічному саду випробовані *L. flavescens* Dipp., *L. nummulariifolia* Jaub. et Spach., *L. quinquelocularis* Hardw. (останній культивується також в Нікітському ботанічному саду).

У Львові, крім згаданих вище, випробовані: *L. americana* C. Koch (*L. caprifolium* L. × *L. etrusca* Santi), *L. Tellemanniana* Magyar (*L. tragophylla* Hemsl. × *L. sempervirens* L.).

Для Умані наводиться ще також *L. Middendorfiana* Carr.; для Веселобоковеньківського парку — ще *L. Altmanni* Reg. і *L. caucasica* Pall.; для Нікітського ботанічного саду, крім інших, — *L. etrusca*

Santi, *L. flexuosa* Thunb., *L. micrantha* Rgl., *L. muendeniensis* Rehd., *L. Purpusii* Rehd. і *L. translucens* Carr.

Для території Української РСР вказана Кнаппом жимолость альпійська (*L. alpigena* L.) (Knapp, Bischer bekannten Pflanzen Galiziens und Bukowina, Wien, 1872, 182), ймовірно, помилково, оскільки пізніше в жодній ботанічній праці вона для вказаних раніше місць не приводиться. Сам Кнапп, наводячи її для Стрийського і Самбірського районів, при цьому посилається на Завадського (Zawadski A., Enumeratio plantarum Galiciae et Bucovinae..., Breslau, 1835). Наводячи жимолость альпійську для південної Буковини в Румунії, біля Кімпулунга, на перевалі Кірлібаба, Кнапп посилається на Гербіха (Herbich, Flora der Bucovina, Leipzig, 1859).

Найближчі західні місцезнаходження вказуються у Достала (Dostal, Květená ČSR, Praha, 1950) для субальпійської смуги Східних Бескид та для Вигорлата. Найближчі південні місцезнаходження вказуються у Продана (Prodan, Flora... (1939) для субальпійської зони Васău.

В культурі жимолость альпійська наводиться для Києва і Умані.

---

1. Квітки звичайно по 6 в пазухах здебільшого зрослих листків та на кінцях гілок. Витки або лазячі кущі 2.
— Квітки розташовані попарно, рідше поодинокі. Листки відокремлені. Прямостоячі кущі 3.
2. Віночок з коротким, майже правильним відгином; трубочка віночка нижче середини здута; тичинки не виходять за край віночка **(10). Ж. вічнозелена — L. sempervirens** L.
— Віночок глибокодвороздільний (двогубий); трубочка віночка тонка, рівна; тичинки виходять за край віночка **(11). Ж. козолиста — L. caprifolium** L.

3(1). Гілки з твердою білою серцевиною без порожнини 4.
— Гілки з порожниною в серцевині 9.
4. Віночок з правильним або майже правильним п'ятилопатевим відгином 5.
— Віночок двогубий 7
5. Трубочка віночка циліндрична, не здута при основі. Листки лінійні **(1). Ж. Альберта — L. Alberti** Reg.
— Трубочка віночка б.-м. здута або опукла при основі 6.
6. Приквітки вузькі, звичайно шиловидні. Віночок жовтувато-білий. Плоди голубі **(2). Ж. голуба — L. caerulea** L.
— Приквітки великі, широко обгортають зав'язь. Віночок жовтий. Плоди пурпурно-чорні **(5). Ж. обгорточна — L. involucrata** Banks.
7(4). Зимові бруньки з кількома зовнішніми лусками. Квітки рожеві або білуваті. Квітконіжки у 3—4 рази довші за квітку. Росте дико в Карпатах **(6). Ж. чорна — L. nigra** L.

— Зимові бруньки з двома зовнішніми лусками. Квітки білі або жовтуваті. Культивується у нас в Криму 8.

8. Листки гострокінцеві. Гілки вкриті щетинистими волосками **(3). Ж. Стандиша — L. Standishii** Carr.

— Листки тупі або загострені. Гілки голі **(4). Ж. запашна — L. fragrantissima** Lindl. et Paxt.

9(3). Виткі рослини. Плоди чорні **(9). Ж. японська — L. japonica** Thunb.

— Прямостоячі кущі. Плоди червоні або жовті 10.

10. Віночок світло-рожевий до рожево-червоного, іноді білий. Гілки, листки, квітконіжки і віночок голі **(7). Ж. татарська — L. tatarica** L.

— Віночок білий, іноді злегка рожевий, змінюється на жовтий або жовтуватий. Молоді гілки, листки, квітконіжки і віночок опушені **(8). Ж. пухнаста — L. xylosteum** L.

Підрід 1. **Chamaecerasus** Rehd.

Прямостоячі або виткі кущі. Листки завжди відокремлені. Квітки в пазухах листків парні, іноді поодинокі. Віночок з короткою трубочкою.

Секція 1. **Isoxylosteum** Rehd. Віночок правильний, трубчастий або дзвониковидний, п'ятилопатевий, з 5, рідше 3 нектарниками всередині його, при основі.

2934 [1]**(1). L. Alberti** Reg. — **Жимолость Альберта.** Кущ 1—1,5 *м* завв., з тонкими зігнутими або розпростертими гілками. Листки вузенькі, дрібні, 1—3 *см* завд. і 1—3(4) *мм* завш., часто з 2—4 зубцями біля основи, голубувато-зелені або сірувато-зелені. Віночок рожевий або фіолетовий, тонкотрубчастий, близько 1 *см* завд., запашний; тичинки майже одної довжини з віночком; тичинкові нитки значно довші за пиляки. Плоди блідо-голубувато-червоні або білуваті, близько 5—8 *мм* у діаметрі. ♄. Цв. VI.

Reg., Act. Hort. Petrop., VII (1880) 550. Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 856.

— *Chamaecerasus Alberti* Carr. in Rev. hort. (1886) 547.

Рисунки: Dippel, Handb. Laubh. (1889) 256. Velenovsky, Vergl. Morphol. Pfl. (1910) III, 823.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

П.П. Київська обл.: Київ (!!). —**П.Л.-С.** Вінницька обл.: Немирів (Липа). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівка (!!, Липа). — Харківська обл.: Харків (!!, Липа); Богодухівський рн, Шарівка (Липа). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Сталіно (Липа). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки» (Липа).

Поширення по СРСР. У дикому стані в Середній Азії: Дж.-Тарб., Тянь Шань, Пам.-Ал. В культурі на північ від УРСР підмерзає, але зустрічається аж до широти Ленінграда.

Загальне поширення. У дикому стані: Середня Азія. Можливо, що росте в сусідніх районах Китаю.

Секція **2. Isica** DC. Віночок б.-м. неправильний, звичайно двогубий, іноді з правильним відгином, але тоді трубочка здута або опукла, з 1 або 3 нектарниками.

2935 (2). L. caerulea L. — **Жимолость голуба.** Кущик до 35 *см* завв.; нижня частина стовбурця іноді в шарі мохового покриву. Кущик прямостоячий, сильно розгалужений. Гілки з буруватою корою, яка розщеплюється на довгасті смужки, які відстають від стовбурця і звисають. Листки довгасто-еліптичні або яйцевидно-довгасті, до 2,5 (0,8—4,5) *см* завд. і до 1 (0,4—1,3) *см* завш., загострені або тупуваті, звичайно закруглені біля основи, розсіяноволосисті, молоді злегка опушені, особливо знизу. Молоді гілки і квітконіжки також опушені. Квітки на квітконіжках коротших за віночок. Віночок жовтувато-білий, зовні опушений, до 12—15 *мм* завд., з опуклою трубочкою, звичайно довшою за лопаті відгину. Тичинки виступають з віночка; маточка довша за тичинки. Чашечка маленька, з малопомітними зубцями. Плоди напівкулясті, голубувато-чорнуваті, з сизою поволокою, до 1 *см* у діаметрі. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 174. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 4. Игошина в Бот. матер. гербария Ботан. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, т. XVII (1955), 461—517. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 50.

— *L. villosa* Muhl., Cat. (1813) 23. — *Caprifolium caeruleum* Lam., Fl. Fr., III (1778) 366. — *Chamaecerasus coeruleum* Delarbre, Fl. d'Auvergne, ed. 2 (1806) 131. — *Xylosteon caeruleum* Dum.-Cours, Bot. Cult., ed II, 1802, 575. — *Isica caerulea* Borkh., Handb. Först., Bot., II (1803) 1682. — *Euchylia caerulea* Dulac, Fl. Haut.-Pyren. (1867) 463.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVII (1855) 1175. Dippel, Handb. Laubh. (1889) I, 264. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 907. Сырейщиков, Илл. фл. Московск. губ. (1910) III, 205. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911), II, 691, 694. Hegi, Ill. Fl Mitt.-Eur., VI, 1 (1915), Taf. 252, Fig. 1, 1a.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 364.

Зустрічається біля верхньої межі лісу в Карпатах. Відзначена досі лише на г. Петрос.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Петрос у верхів'ї струмка Студеного, на скелястому схилі біля верхньої межі ялинового лісу (Грубов); в тих же місцях зрідка серед заростей вільхи зеленої (Игошина); на південно-західному схилі г. Петрос серед кам'яних розсипів (Лазебна); на північно-західному схилі г. Петрос в окол. Кваси серед заростей жерепу, серед каміння, вкритого сфагновим мохом (Харкевич!).

Зрідка культивується в ботанічних садах і парках: **П.П.** Київська обл.: Київ, Ботанічний сад АН (!!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський (!!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Іваницький рн, Тростянецький парк (Липа!). — Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівський парк (Липа!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Гори Середньої Європи, зрідка в Піренеях, Карпатах.

Примітка. Для Української РСР жимолость голуба вперше наведена Ігошиною (цит. м.). Тепер відомо вже чотири місцезнаходження цього виду. На північ і схід від України жимолость голуба досить поширена. Найближчі місцезнаходження на захід і на південь від Українських Карпат (саме г. Петрос) — гірське пасмо Шумава на південно-західному краю Чехословаччини і Трансільванське плато в Румунії. Отже, українські місцезнаходження жимолості голубої є острівними.

2935 [1] **(3). L. Standishii** Carr. — **Жимолость Стандиша.** Напіввічнозелений прямостоячий кущ до 2 *м* завв., з короткими, вкритими щетинистими волосками гілками, рідше майже голими. Зимові бруньки з 2 зовнішніми загостреними лусками. Листки шкірясті, яйцевидно-довгасті до ланцетних, 4,5—10 *см* завд., гострокінцеві, при основі округлі, щетинисто-війчасті з обох боків, іноді зверху голі, знизу світло-зелені.

Квітки пахучі, на ніжках 5—10 *мм* завд., вкритих щетинками. Приквітки лінійно-ланцетні, війчасті, опушені, майже вдвоє довші від зав'язі. Віночок двогубий, 1,5 *см* завд., волосистий; трубочка з опуклиною; верхня губа вище середини розділена на довгасті лопаті, довші за трубочку; тичинки і стовпчик коротші за відгин; зав'язь зрослась майже до половини з короткою неяснозубчастою чашечкою. Плоди довгасті, червоні, частково зрослися. ♄. Цв. III—IV.

Carr., Fl. des Serres, XIII (1858) 63. Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 860.

Рисунки: Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 696.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ. Заслуговує на більш широке поширення.

Півд.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад, **Алушта** (Воїнов!).

Поширення по СРСР. Лише в культурі: Крим, Чорноморське узбережжя Кавказу.

Загальне поширення. У дикому стані: Китай.

2935 [2] **(4). L. fragrantissima** Lindl. et Paxt. — **Жимолость запашна.** Напіввічнозелений кущ, близький до попереднього виду, з довгими, голими або майже голими гілками. Листки короткочерешкові, від еліптичних до широкояйцевидних, 3—7 *см* завд., гострі, темно-зелені, голі зверху, блідо-голубувато-зелені і щетинисті по головній жилці знизу. Квітконіжка гола. Приквітки голі або трохи опушені. Віночок зовні голий; трубочка віночка з опуклиною. ♄. Цв. IV.

Lindl. et Paxt., Flow. Gard., III (1852—1853) 75. Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 860.

Рисунки: Dippel, Handb. Laubh. (1889) I, 227. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 696, 697.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

П.П. Київська обл.: Київ, Ботанічний сад АН (!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ, ботанічний сад, підмерзає, але дає паростки (Левицька). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Воїнов). — **Півд.Кр.**,

Передг.Кр., Г.Кр. Кримська обл.: по узбережжю від Севастополя до Феодосії (Воїнов).

Поширення по СРСР Лише в культурі. Зрідка в УРСР, зокрема в Криму.

Загальне поширення. У дикому стані: Китай.

Примітка. На Південному березі Криму вічнозелений кущ. Північніше (навіть у Сімферополі) на зиму скидає листя. У Києві не цвіте.

2935 [3] (5). L. involucrata Banks.— **Жимолость обгорточна.** Прямостоячий кущ до 3 *м* завв., з голими, трохи кутастими гілками. Листки від еліптично-яйцевидних до довгасто-ланцетних, 5—12 *см* завд., гострокінцеві, клиновидні при основі, світло-зелені, голі або в молодому віці злегка опушені знизу, на черешках 3—12 *мм* завд. Квітки на прямостоячих, голих ніжках 1,5—3 *см* завд. Приквітки яйцевидні або широкояйцевидні, гострі, залозисто опушені, доходять до середини віночка. Віночок трубчастий, 1—1,5 *см* завд., з прямостоячими яйцевидної форми лопатями, жовтий або червонуватий, зовні залозисто опушений. Тичинки такої ж довжини, як і відгин. Плоди кулясті, пурпурно-чорні, блискучі, оточені приквітками. ♄. Цв. V—VI.

Banks. ex Spreng., Syst., I (1825) 759. Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 862.

— *L. intermedia* Kellog, Proc. Calif. Acad., II (1863) 154. — *L. Mociniana* DC., Prodr., IV (1830) 336. — *Xylosteon involucratum* Richards in Frankl., Nat. ist. Journ. App. (1823) 733. — *Caprifolium involucratum* O. Ktze, Rev. Gen., I (1891) 274. — *Distegia involucrata* Rydb., Bull. Torr. Club. (1906) 33, 152.

Рисунки: Dippel, Handb. Laubh. (1889) I, 260. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 703, 705.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород (Фодор); Мукачеве, багато (Фодор). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Рудківський рн, Вишня, парк (Щербина). — **П.П.** Київська обл.: Київ (!!, Липа). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівка (Сидорченко). — Харківська обл.: Харків (Липа).

Поширення по СРСР Лише в культурі, зрідка в УРСР.

Загальне поширення. У дикому стані в Північній Америці: від Квебека до Аляски і в Скелястих горах на південь до Мексіки.

2936 (6). L. nigra L. — **Жимолость чорна.** Кущ до 1,5 (2) *м* завв., з голими гілками. Листки супротивні, еліптичні або яйцевидно-ланцетні, гострі або тупі на верхівці, ширококлиновидні або округлі при основі, зверху світло-зелені, голі; знизу — синьо-зелені, опушені по головній жилці, але часто не до кінця жилки; (2) 4—6 (8) *см* завд., (1) 1,5—2 (3,5) *см* завш.; на черешках 2—5 *мм* завд. Квітки сидять попарно на кінцях пазушних квітконосів 2,5—4 *см* завд.; приквіток дорівнює майже половині довжини зав'язі; чашечка вкрита залозистими війками; віночок 8—10 *мм* завд., рожевий або білуватий, всередині

вкритий волосками. Ягоди майже відокремлені, голубувато-чорні, 8—10 *мм* у діаметрі. Насіння 2,5 *мм* завд. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 173. Барбарич у Визн. росл. УРСР, 306. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 543.

— *L. carpatica* Kit., Linnaea, XXXII (1863) 430. — *Xylosteum nigrum* Medic., Beitr. Pflanzenanatomie (1799—1801) 97. — *Chamaecerasus nigra* Delarbre, Fl. d'Auvergne, ed. 2 (1800) 130. — *Euchylia nigra* Dulac, Fl. Haut.-Pyren (1867) 463. — *Caprifolium nigrum* O. Ktze, Rev. gen., I (1891) 274.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVII, 123, III. Hegi., Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 251, Fig. 4, 4a.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., 2666.

Зустрічається в гірських ялинових і букових лісах, на узліссях, на кам'янистих схилах, над струмками, піднімається в гори до висоти 1300 *м* н. р. м. Звичайно в районі Карпатських лісів, зрідка в районі Прикарпатських лісів. Культивується в ботанічних садах.

К.Л. Звичайно. — **Пр.Л.** Львівська обл.: Добромиль (Батко). — Станіславська обл.: — Болехівський рн, Поляниця (Волощак). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, Шепіт (Котов!, Омельчук!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ, ботанічний сад (Левицька). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад (літ. дж.).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Гори Західної і Середньої Європи: Піренеї, Центральний французький масив, Вогези, Юра, Альпи, гори Південної Німеччини та Чехословаччини, Карпати, гори Сербії.

2936[1] **(7). L. tatarica** L. — **Жимолость татарська.** Кущ 1,5—2,5(4) *м* завв., із світло-сірою корою і голими гілками. Голі також листки, квітконіжки і квітки. Листки довгасто-яйцевидні, при основі злегка серцевидні або округлі, на верхівці тупі або загострені, (2) 4—6 (8) *см* завд., 1—3,5 (5) *см* завш., на черешку 3—5 *мм* завд. Квітконіжки близько 2 *см* завд., майже такої ж довжини, як і квітки, або трошки коротші. Зовнішній приквіток лінійний, майже дорівнює зав'язі, внутрішній — втричі коротший від зав'язі, глибокодвороздільний, з яйцевидними тупими частками. Віночок рожевий різних відтінків до повністю білого; трубочка близько 5 *мм* завд., всередині волосиста; тичинки голі; стовпчик волосистий. Ягоди парні, різних відтінків (від жовтих до червоних), кулясті, близько 5—8 *мм* у діаметрі. ♄. Цв. $\frac{2}{2}$ V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 173; Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 4; Барбарич у Визн. росл. УРСР, 306. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 544.

— *Xylosteum cordatum* Moench, Meth. pl. (1794) 502. — *X. tataricum* Medic., Beitr. Pflanzenanatomie (1799—1801) 97. — *Chamaecerasus tataricus* Billiard., L'Hort. Fr. (1861) 256. — *Caprifolium tataricum* O. Ktze, Rev. gen., I (1891) 274.

Рисунки: Pall., Fl. Ross., I (1784), tab. 36. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVII, 123 (1174) IV, V, 1—4. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 916. Сырейщиков. Илл. флора Моск. губ., III, 201.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ, в полезахисних лісових смугах і лісових насадженнях на півдні УРСР; в захисних смугах вздовж залізниць.

Зак.Л. і **К.Л.** Закарпатська обл.: Ужгород, Великий Березний, Мукачеве, Виноградів, Хуст, Рахів (А. та О. Барбаричі!). — **З.П.** Житомирська обл.: Житомир (!). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростенський рн, Ушиця, лісопарк (А. та О. Барбаричі!). — Київська обл.: Київ (Семенкевич!, !!); Димерський рн, Козаровичі (!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (!!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський (!!); Дунаєвецький рн, Михайлівка, парк (Кузнецова!). — Вінницька обл.: Копайгородський рн, Немерче, парк (Білозір!); Піщанський рн, Батрацьке, ліс (Котов!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква, Олександрійський парк (Шиманський!). — Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський рн, Корсунь, ліс (Підоплічка!); Сміла (Борисевич!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!); Умань (Кушакевич!); Городищенський рн, Мліїв, парк (Липа!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!); Голованівськ (Гринь!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Іваницький рн, Тростянецький парк (!!, Липа). — Полтавська обл.: Диканька (Стахорський!); Глобинський рн, Устимівка, парк (В. Білик); Полтава (Іллічевський). — Сумська обл.: Улянівський рн, Супрунівка (Волошкевич!). — Харківська обл.: Харків (Михайленко!, !!); Богодухівський рн, Шарівка, парк (Липа!); Валки (Горницький!); Краснокутський, парк (Берендій). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Костянтинівський рн, Тарасівка (Олексієнко!); Горлівська мр, Зайцеве, байрачний лісок (Олексієнко!); Макіївська мр, Ясенівська, біля залізниці (Морозова!); Чистяківська мр, балка Глуха (Гринь!); Сніжнянський рн, Дронівка, Глухівське та Тімірязєвське л-ва (Котов!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Новогородківський рн, радгосп, полезахисна лісова смуга (Гринь!); Долинський рн, «Веселі Боковеньки», парк (Липа!, !!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінфієв); Кривий Ріг (Добровольський). — **Л.З.-Л.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Бехтерський ліс (Гринь!). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Висоцький, Липа!). — Луганська обл.: Біловодськ, полезахисна смуга (Доброчаєва!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Шестериков). — Миколаївська обл.: Володимирівський рн, дослідна лісова станція (Гринь!); Миколаїв (Крижевський!). — Херсонська обл.: Херсон (Липа!, !!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (!!, Липа). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад (літ. дж.) та в ряді парків Криму.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Кам., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Ниж.-Волзьк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Крім того, культивується в ряді районів Європейської частини СРСР (від Ленінграда на півночі до Південного берега Криму на півдні), в Обському районі Західного Сибіру.

Загальне поширення. Південний схід Європи, південна частина Західного Сибіру, Середня Азія, північно-західна частина Китаю.

2937 (8). L. xylosteum L. — **Жимолость пухнаста.** Кущ 1—2 *м* завв., із сірою корою. Молоді гілки, листки, квітконіжки і квітки опушені. Листки широкояйцевидні, яйцевидні або еліптичні, при основі трохи звужені, рідше округлі, на верхівці загострені, 3,5—7(8) *см* завд., (1)2,5—4,5(5,5) *см* завш., на черешках 4—8 *мм* завд. Зовнішній при-

Рис. 69. Жимолость пухнаста — *Lonicera xylosteum* L.

1 — гілка з квітка *2* — гілка з плодами; *3* — квітка; *4* — ягоди.

квіток дорівнює зав'язі, внутрішній — наполовину від неї коротший. Квітконіжки 1—1,5(2,5) *см* завд., дорівнюють квіткам або трохи коротші. Віночок жовтувато-білуватий, іноді злегка рожевий, опушений зовні, 11—13 *мм* завд.; трубочка його коротша за відгин, при основі з опуклиною; тичинкові нитки при основі опушені; стовпчик коротший за тичинки. Ягоди парні, червоні, кулясті, 6—8 *мм* у діаметрі. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 174. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 4. Барбарич у Визн. росл. УРСР, 306. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 559.

— *L. rubra* Gilib., Fl. Lithuan., I (1781) 6. — *L. dumetorum* Moench, Meth. pl. (1794) 502. *Xylosteum dumetorum* Dum.-Cours., Bot. cult., II (1802) 575. — *L. vulgare* Roehl., Deutschl. Fl., ed. II (1812) 176. — *Caprifolium dumetorum* Lam., Fl. Fr., III (1778) 367. — *C. xylosteum* Gaertn., Fruct., I (1788) 135. — *Chamaecerasus dumetorum* Delarbre, Fl. d'Auvergne, ed. 2 (1800) 131.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVII, 123 (1174) I—II. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 905. Сырейщиков, Илл. флора Моск. губ., III, рис. на стор. 204. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 251, Fig. 3, 3a.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2664. Fl. Bohem. et Morav. exsicc., Lief IV, № 888.

Зустрічається в гірських букових, буково-ялинових, ялинових, ялицево-ялинових лісах, піднімаючись вгору до висоти 1300—1400 *м* н. р. м. На рівнині в дубових і широколистяних лісах, на узліссях, серед чагарників. Б.-м. звичайно в районах Карпатських і Прикарпатських лісів та в районі Західного Лісостепу, зрідка в прилеглих до них районах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Ужгород, Невицьке (Руденко), Оноківці (Фодор); Хустівський рн, Данилове (Гринь). — **К.Л., Пр.Л.** Звичайно. — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Маєвський, Палечний); Золочівський рн, Золочів (Маєвський, Палечний), Зарваниця (Рибинський), Жуличі (Кочвара). — Тернопільська обл.: Кременець (Рогович!). — **З.П.** Волинська обл.: Маневицький рн, Поворськ (Шульчевський). — Житомирська обл.: Словечанський рн, Бігунь (А. та О. Барбаричі!); Новоград-Волинський (Рогович); Баранівський рн, Дубровка (А. та О. Барбаричі!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Новгород-Сіверський (Рогович!). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Краснянський рн, Майдан-Гологірський, Митулин (Кульчинський, Мотика); Олеський рн, Ожидів (Гаврисевич, Біркенмаєровна); Броди (Верхратський). — **З.Л.-С.** Звичайно. — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Ізяслав (А. та О. Барбаричі!).

Подекуди культивується в ботанічних садах і парках.

П.П. Київська обл.: Київ (!!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Тульчин (Котов!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Іваницький рн, Тростянецький парк (Липа). — Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівка (Сидорченко).— Харківська обл.: Краснокутськ (Наумов). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль, дендропарк (Липа!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг, парк (Добровольський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Прибалт., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Дон., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон., Заволзьк; Захід. Сибір: Обськ, Верх.-Тоб., Ірт., Алт.

Загальне поширення. Західна Європа, за винятком Ірлан-

дії, Шотландії, північної частини Скандінавського півострова, Португалії, почасти Греції; згадані райони СРСР.

2937 [1] (9). **L. japonica** Thunb. — **Жимолость японська.** Напіввічнозелений витий кущ з опушеними гілками. Листки яйцевидні до довгасто-яйцевидних, 3—8 *см* завд., загострені, при основі округлі або напівсерцевидні, в молодому віці опушені з обох боків, пізніше голі зверху, на черешках близько 5 *мм* завд. Квітки пазушні. Віночок 3—4 *см* завд., білий, злегка пурпуровий, зовні залозисто опушений, дуже запашний; трубочка його майже такої ж довжини, як відгин. Тичинки і стовпчик довші за відгин. Плоди чорні ♄. Цв. VI—IX.

Thunb., Fl. Jap., I (1784) 89. Rehder, Manual. of cultiv. trees and shrubs (1940) 871. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 568.

— *L. repens* Zippel ex Hassk., Cat. hort. Bogar. (1844) 116. — *L. longiflora* Carr. in Rev. hort. (1873) 248, non DC. — *Caprifolium japonicum* Dum.-Cours., Bot. cult., ed. 2, VII (1814) 209. — *Nintooa japonica* Sweet, Hort. Brit., ed. 2 (1830) 258.

Рисунки: Dippel, Handb. Laubh. (1889) I, 216. Schneider, Ill. Handb. Laubh., II (1911), 731, 732.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

Зак.Л. Закарпатська обл.: у всіх містах (Фодор). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Липа). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторія (Воїнов). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялта (Воїнов).

Поширення по СРСР. Лише в культурі, зокрема в УРСР.

Загальне поширення. У дикому стані в Східній Азії. Культивується в ряді інших країн.

Примітка. У Києві не цвіте. В Ялті росте задовільно (цвіте і плодоносить).

Підрід 2. **Periclymenum** L.

Переважно виткі кущі. Квітки по 3—5 зібрані в сидячих півзонтиках, останні зрідка редуковані до одної або двох квіток. Віночок двогубий або іноді майже правильний, з довгою, звуженою до основи трубочкою, без опуклини, довшою за відгин. Лопаті чашечки короткі, іноді непомітні.

2937 [2] (10). **L. sempervirens** L. — **Жимолость вічнозелена.** Виткий кущ з голими гілками. Листки короткочерешкові або напівсидячі, шкірясті, еліптичні або яйцевидні до довгастих, тупі або загострені на верхівці, звичайно зрослі, темно-зелені зверху, голубувато-зелені знизу, іноді опушені, 3—8 *см* завд. Квітки на тонких квітконіжках. Віночок оранжово-жовтий або червоний, близько 5 *см* завд.; трубочка його тонка, нижче середини трохи здута; лопаті відгину прямостоячі, в 5—6 раз коротші за трубочку. Тичинки і стовпчики трохи довші за віночок. ♄. Цв. V—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 173. Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 871. Г. В. Воинов, Парковая растительность Крыма, в Зап. Никит. гос. опыт. бот. сада, т. XIII, в. 1, 1930, 53.

— *L. coccinea* Pers., Syn., I (1805) 213. — *L. connata* Meerb., Pl. Sel. Ic. Pict., II (1798). — *L. flammea* Salisb., Prodr. (1796) 183. — *L. virginiana* Marsh., Arbust. Am. (1785) 80.

Рисунки: Dippel, Handb., Laubh. (1889) I, 213. — Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 731, 732.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

П.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ, ботанічний сад (Левицька). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алушта (Воїнов); Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад (Воїнов).

Поширення по СРСР. Лише в культурі, зокрема в УРСР (Крим).

Загальне поширення. У дикому стані: Північна Америка (від штату Коннектікут до Флоріди на південь і до штатів Небраска і Техас на заході).

2937 [3] (11). L. caprifolium L. — **Жимолость козолиста.** Витий кущ до 4 *м* завд., з опушеними в молодому віці гілками. Листки округло-овальні, темно-зелені зверху, знизу сизуваті; верхні зрослися широкими основами. Листки на неплідних пагонах, з короткими черешками (4)5—5,7(10) *см* завд. і 3,5—4,5(5,5) *см* завш. Квітки зібрані в сидячу головку, по 3—5 у мутовці. Чашечка з помітними зубчиками. Віночок з довгою трубочкою, 4—5 *см* завд., і губоподібним відгином: з верхньою чотирилопатевою губою і нижньою суцільною, на кінцях трохи закручених, червонуватого або жовтуватого кольору, пахучий, з рідкими волосками. Тичинки і стовпчик довші за трубочку віночка. Ягоди оранжово-червоні, кулясті, 6—8 *мм* завд. ♄. Цв. $\frac{2}{2}$ V — $\frac{1}{2}$ VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 173. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 4; Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 874. Барбарич у Визн. росл. УРСР, 306. Пояркова во Фл. СССР, XXIII, 570.

— *Lonicera pallida* Host, Fl. Austr., I (1827) 298. — *Periclymenum italicum* Mill., Gard. Dict., ed. VII (1759), № 5. — *Caprifolium italicum* Roem. et Schult., Syst. veget., V (1819) 260. — *C. germanicum* Delarbre, Fl. d'Auvergne, ed. 2 (1800) 128. — *C. perfoliatum* Roehl., Deutsch. Fl., ed. 2, II (1812) 175. — *C. rotundifolium* Moench, Meth. pl. (1794) 501. — *C. vulgare* Medic., Beitr. Pflanzenanatomie (1799—1801) 387.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVII, 122, tab. 1173, I. II, 1—3. Velenovsky, Vergl. Morphol. Pfl. (1910) III, Taf. 9. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 740, 743. Silva Tarouca, Freiland-Laubgehölze (1913) 259. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1 (1915) 250.

Видані зразки: Fl. caucasica exsicc., 247. Fl. exsicc. Austro-Hung., 2661. Fl Hung. exsicc., Cent., I, 75.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород, Виноградів (Фодор). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Коломия (Яхно). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.:

Львів (!!, Щербина); Золочів (Палечний). — **П.П.** Київська обл.: Київ (!), Сирець, Голосієво (Семенкевич!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Царниця (Васильєв-Яковлєв!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський (!!); Михайлівський рн, Яськівці (Котов!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Жмеринський рн, Чернятин, парк (Липа); Немирів, парк (Липа); Шпиківський рн, Печора, парк (Липа!). — Черкаська обл.: Умань (Кашпуровський!, !!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!); Городищенський рн, Мліїв (Липа). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Іваницький рн, Тростянецький парк (!!, Липа). — Полтавська обл.: Полтавський рн, Полтава (Липа, !!), Нижні Млини (Наконечна!); Глобинський рн, Устимівка, парк (Липа, !!). — Харківська обл.: Харків (Липа, !!); Краснокутськ, парк (Берендій). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки» (Давидов, !!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінфієв, Сидоров!, !!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Осипенко, л-во (Липа!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Шестериков). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (!!). — В Криму зустрічається від Євпаторії до Керчі (Воїнов). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алушта (Котов!).

Поширення по СРСР. Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк., Даг.

Культивується в Українській РСР і на Кавказі.

Загальне поширення. У дикому стані: Середня і Південна Європа, Кавказ, Мала Азія.

Рід 808. **Діервіла — Diervilla** Adans.

Adans., Fam. (1763) 157.

Віночок двогубий, з лійковидною трубочкою, жовтий або зеленувато-жовтий; чашечка з шиловидними чашолистиками; приймочка головчаста; зав'язь відтягнута, двогнізда. Квітки в кінцевих або напівкінцевих півзонтиках, від 3 до багатьох. Плід — тонкостінна коробочка з численним дрібним насінням. Насінини сітчасті, некрилаті. Декоративні, прямостоячі кущі, невеличкі за розміром, із супротивними, опадаючими на зиму листками; у нас культивується зрідка.

До роду *Diervilla* Adans. належать три види, поширених в Північній Америці. В Українській РСР зрідка зустрічається *D. sessilifolia* Buckl. Протягом останніх десятиріч в ботанічних садах та деяких парках (А. Л. Лыпа в кн.: «Озелен. насел. мест») випробувались також *D. lonicera* Mill. та *D. rivularis* Gatt.

2937 [4] **(1). D. sessilifolia** Buckl. — **Діервіла сидячолиста.** Кущ до 1,5 *м* завв., з чотиригранними гілками. Листки напівсидячі, яйцевидно-ланцетні, гострокінцеві, при основі серцевидні або округлі, гострозубчасті, з червоними жилками, 6—15 *см* завд. Квітки зібрані в 3—7 квіткових пазушних півзонтиках, нерідко в густих кінцевих волотях. Віночок дрібний, сірчано-жовтий; відгин віночка коротший за трубочку. Насінна коробочка 9—12 *мм* завд. ♄. Цв. VI—VIII.

Buckl. in Am. Journ. Sc., XLV (1843) 174. Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 848. Щербина А. А., «Парки западных областей Украинской ССР», в Бюлл. Гл. бот. сада (1954) 32—41.

— *D. splendens* Carr., Fl. des Serres, VIII (1852—1853) 292.

Рисунки: Lounsberry, Southern Wild Fl. and Trees (1901), tab. 159. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 746, 747.

Культивується зрідка в деяких садах і парках як декоративний кущ.

Пр.Л. Львівська обл.: Рудківський рн, Вишня, парк (Щербина). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Щербина). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Умань (літ. дж.).

Поширення по СРСР. Лише подекуди в культурі, зокрема на Україні.

Загальне поширення. У дикому стані: Північна Америка (від штатів Північна Кароліна і Теннесі до штатів Георгія і Алабама).

Рід 809. **Вейгела — Weigela** Thunb.

Thunb. in Svensk. Vetensk. Akad. Handb., Ser. 2, 1 (1780) 137.

Віночок трубчасто-дзвониковидний або лійковидний, або злегка зигоморфний, білий, рожевий, пурпуровий або темно-червоний, досить великий. Трубочка багато довша від відгину; чашечка з 5 широкими лопатями; тичинок 5; стовпчик нитковидний; приймочка головчаста; зав'язь двоклітинна, видовжена. Квітки в пазушних півзонтиках, від одної до кількох, на коротких ніжках, бокові — на торішніх гілках. Плід — однонасінна коробочка, тонкостінна, звичайно довгувата, розкривається 2 стулками, з численним дрібним насінням. Насінини кутасті, часто крилаті.

Декоративні, прямостоячі кущі із супротивними, черешковими, рідше напівсидячими, зубчастими листками і яскравими квітками. Є багато садових форм і гібридів.

До роду *Weigela* Thunb. належить 12 видів, поширених у Східній Азії. В СРСР відзначено 3 дикорослих види. В Українській РСР представники роду вейгела зустрічаються лише в культурі. Серед них частіше від інших культивуються *W. praecox* (Lemoine) Bailey і *W floribunda* (Sieb. et Zucc.) C. A. Mey та різні садові форми. В ботанічних садах Києва та деяких парках протягом останніх десятиріч (А. Л. Лыпа, в кн. «Озел. насел. мест») випробовувались ще такі види: *W. coraeensis* Thunb., *W. hortensis* C. A. Mey, *W. japonica* Thunb., *W Maximowiczii* (S. Moore) Rehd., *W Middendorfiana* (Carr.) Lem. В умовах Києва всі вони цвіли, а деякі плодоносили. *W. Maximowiczii* (S. Moore) Rehd. культивується також у Львові (плодоносить). Представники роду вейгела заслуговують на більш широке використання для озеленення населених пунктів.

1. Чашолистики ланцетні, до середини майже зрослі; насінини майже безкрилі **(1). В. рання — W. praecox** (Lemoine) Bailey.
— Чашолистики лінійні, від основи не зрослі; насінини крилаті **(2). В. рясноцвіта — W. floribunda** (Sieb. et Zucc.) C. A. Mey.

2937 [5] **(1). W. praecox** (Lemoine) Bailey — **Вейгела рання.** Кущ до 2 *м* завв., з гілочками голими або вкритими відстовбурченими волосками. Листки короткочерешкові до напівсидячих, 1—3 *мм* завд., еліптичні до яйцевидно-довгастих або оберненояйцевидних, гострокінцеві, при основі округлі або клиновидні, зубчасті, зверху опушені по головній жилці, знизу опушені по жилках, 5—12(14) *см* завд. і близько 8 *см* завш. Квітки по 1—3(5) в пазухах листків, на коротких (0,5—2 *мм*) квітконіжках. Чашолистики до половини зрослись в довгу (12—20 *мм*) опушену трубочку; лопаті чашечки також опушені, 12—20 *мм* завд. Віночок лійковидно-дзвониковидний, 3—4,5 *см* завд., раптово звужений біля середини, блідо- або світло-рожевий; відгин віночка 2—2,5 *см* у діаметрі. Тичинкові нитки прикріплені до віночка в широкій частині трубочки. Приймочка щитовидно-головчаста, дволопатева. Насінна коробочка гола або опушена, дерев'яниста, лінійно-циліндрична, 1.5—2,5 *см* завд., з дрібним насінням. Насінини безкрилі. ♄ Цв. V—VI.

Bailey in Cent. herb., II, 1 (1929) 54. Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 851.

— *Diervilla praecox* Lemoine in Gard. Chron., ser. 3, XVI (1894) 718. — *D. florida* auct., non Sieb. et Zucc., Fl. Jap., I (1835) 75.

Рисунки: Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 749, 750. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1 (1915) 234.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

Зак.Л. Закарпатська обл.: в різних містах (Фодор). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Щербина). — **П.П.** Київська обл.: Київ (!!, Липа). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків (!!), Краснокутськ (Наумов). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (!!).

Поширення по СРСР. Далек. Схід: Уссур. (лише найпівденніша частина). Подекуди в культурі, зокрема на Україні.

Загальне поширення. У дикому стані: Північний Китай, Корея. Культивується в багатьох країнах.

2937 [6] **(2). W. floribunda** (Sieb. et Zucc.) C. A. Mey — **Вейгела рясноцвіта.** Кущ до 2(3) *м* завв., з тонкими, в молодому віці з опушеними гілками. Листки еліптичні до довгасто-яйцевидних або довгасто-овальних, гострокінцеві, ширококлиновидні при основі, зубчасті, помірно опушені зверху, сильніше знизу, особливо по жилках, 7—10 *см* завд., на черешках 2—5 *мм* завд. Квітки зібрані в пазухах листків, сидячі. Віночок трубчасто-лійковидний, 2,5—3 *см* завд., зовні опушений, темно-червоний; лопаті майже в 5 раз коротші за трубочку; тичинки такої ж довжини, як віночок; стовпчик довший, видається з віночка. Насінна коробочка опушена. ♄. Цв. V—VI.

C. A. Mey in Bull. Phys.-Math., Petersb., XIII (1855) 219. Render, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 850. Барбарич у Визн. росл. УРСР, 305.

— *D. floribunda* Sieb. et Zucc., Fl. Jap., I (1835) 73. — *D. multiflora* Lem., Ill. Hortic., X (1863) tab. 383.

Рисунки: Sieb. et Zucc., Fl. Jap. (1835) I, tab. 32. Schneider, Ill. Handb. Laubh. (1911) II, 749, 750.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Львів (Щербина). — **П.П.** Київська обл.: Київ (!!, Липа).

Поширення по СРСР. Подекуди в культурі, зокрема на Україні.

Загальне поширення. У дикому стані: Японія. Культивується в багатьох країнах.

Примітка. В умовах відкритого грунту в Нікітському ботанічному саду зустрічаються представники ще 2 родів родини жимолостевих: абелії (*Abelia* R. Br.) і лейцестерії (*Leycesteria* Wall.). До роду *Abelia* R. Br. належить понад 30 видів, поширених здебільшого в субтропіках Південно-Східної Азії, 1 вид зустрічається в Гімалаях і 2 — в Мексиці. В Нікітському саду культивуються 2 види абелії («Деревья и кустарники. Труды Гос. Никит. бот. сада», XXII, в. 3—4 (1948) 255—256).

Абелія великоквіткова (*A. grandiflora* Rehd.) — гібрид двох китайських видів: *A. chinensis* R. Br. і *A. uniflora* R. Br., це вічнозелений кущ, до 1,5—2 *м* завв., з пахучими рожевувато-білими, до 2 *см* завд., квітками, зібраними в кінцевих улиснених, багатоквіткових волотях. Щороку він рясно цвіте протягом тривалого часу (літо і осінь, нерідко до грудня, а в теплі зими — і взимку). Плодоносить рідко і слабо. Витримує температуру до —10°; при —12° підмерзають листки й пагони, а при —13° підмерзають і гілки. Заслуговує на більше поширення.

Абелія триквіткова (*A. triflora* R. Br.), що походить з північно-західної частини Гімалаїв, теж вічнозелений кущ до 3—4 *м* завв. Квітки його на початку цвітіння світло-червоні, пізніше рожевувато-білі, зібрані в бічних і кінцевих коротких гронах. Цвіте рясно з травня по серпень; дає схоже насіння. Витримує температуру до —13°, посухостійкий. Заслуговує на більше поширення.

До роду *Leycesteria* Wall. належать 3 види, що зустрічаються в Південному Китаї і, зокрема, в Гімалаях. В Нікітському ботанічному саду культивується один вид, саме лейцестерія красива (*L. formosa* Wall.), що походить з Південно-Західного Китаю та Гімалаїв («Деревья и кустарники. Труды Гос. Никит. бот. сада», XXII, в. 3—4 (1948) 262—263). Лейцестерія красива — невеликий кущик, до 1—2 *м* завв., з червонувато-білими квітками та великими пурпурно-фіолетовими приквітками, зібраними в кінцевих гронах. Росте добре, цвіте і плодоносить. Витримує температуру до —12°. В більш холодні зими підмерзає. Потребує сонячного і захисного місцеположення, добре витримує напівзатінок. Цвіте з травня до осені. Плоди — темно-червоні ягоди, дуже красиві, достигають наприкінці літа. Крім відкритого грунту, лейцестерія красива придатна для горшкової і діжкової культур.

РОДИНА **CXXXIII. АДОКСОВІ — ADOXACEAE** FRITSCH[1]

Квітки правильні, двостатеві, зібрані в головчасті 5—7-квіткові суцвіття на верхівці стебла. У верхівкових квіток суцвіття чашечка дволопатева, віночок чотирироздільний, тичинок 8; у бокових квіток — чашечка трилопатева; віночок п'ятироздільний, тичинок 10. Тичинки в квітках попарно зближені в проміжку між частками віночка. Зав'язь півнижня, 4—5-гнізда, з 4—5 стовпчиками. Плід — костянка, що знаходиться між лопатями чашечки, які розростаються; на верхівці —

[1] Опрацював А. І. Барбарич.

із засохлими стовпчиками. — Багаторічні невеличкі трав'янисті рослини з кореневищем, вкритим м'ясистими лусковидними листками і трійчасто-складними стебловими листками.

До складу цієї родини входить лише один рід з одним видом, поширеним в країнах з помірним кліматом Європи, Азії і Північної Америки.

Рід 810. **Адокса — Adoxa** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 367.

Ознаки роду подані в опису родини.

2938(1). A. moschatellina L. — **Адокса мускусна.** Кореневище коротке, білувате, вкрите м'ясистими лусочками, від кореневища виходить 1—3 прикореневих довгочерешкових, подвійнотрійчастих листків. Із пазух прикореневих листків виходять стебла до (5)8—10(15) *см* завв., голі, з 2 супротивними листками кожне. Перші листочки прикореневих листків на довгих (6—8 *см*) черешках, другі — майже сидячі, тупо-лопатеві. Стеблові листки відходять біля середини стебла, трійчасто надрізані, з сидячими лопатями. Квітки зібрані на верхівці стебла в 5—7-квітковій головці. Віночок 6—7 *мм* у діаметрі, блюдцевидний, зелений. ♄ Цв. IV—$\frac{1}{2}$ V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 367. Ledeb., Fl. Ross., II, 382. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 2. Барбарич у Визн.росл. УРСР, 324. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 357. Шишкин во Фл. СССР, XXIII, 584.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XVII (1855) 121, I—II, 1—8. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс. (1910) 918. Сырейщиков, Иллюстр. флора Моск. губ. (1910) III, 208. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 252, 258, 261. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, рис. 334.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 819; Fl. polon. exsicc., № 42.

Зустрічається в затінених місцях листяних лісів, піднімаючись в горах до 1400—1500 *м* н. р. м., на півдні — в байрачних лісках. — Зустрічається спорадично в лісових і лісостепових районах та в північній частині районів Злаково-Лучного Степу.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, західний схил г. Петрос (Клястерський, Преся). — Станіславська обл.: Горгани, г. Попадя (Волощак); Чорногора, гори Говерла, Гаджина (Запалович). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Дрогобич (Коцюба, Турчинський); Рудківський рн, Конюшки-Семенівські, Хлопчинці (Мондальський). — Станіславська обл.: Станіславський рн, Станіслав (Яхно), Вовчинець (Турчинський, Боровичка); Ланчин (Врублевський); Печеніжинський рн, Молодятин (Врублевський); Яремчанський рн, Микуличин (Реман); Коломия (Вайгель). — **П.-О.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Дубляни (Пачоський); Винниківський рн, Козельники (Рациборський). — Тернопільська обл.: Бережанський рн, Лісники (Намисловський); Кременецький рн, Кременець, Жолоби (Мацко). — **З.П.** Волинська обл.: Устилуг (Рогович!), Володимир-Волинський (Пачоський). — Хмельницька обл.: Полонне (Тишецький). — Житомирська обл.: Житомир (Лаговський, Липський). — **П.П.** Житомирська обл.: Чоповичі (!); Коростишівський рн, Коростишів (Совинський). — Київська

обл.: окол. Києва, Кирилівський гай (Семенкевич!), Пронівщина, Сирець (Оксіюк!), Голосієво (Д. Зеров!, Лоначевський!), Феофанія (Семенкевич!), територія Ботанічного саду АН (!!), Пуща-Водиця (Васильєв-Яковлєв), Байкова гора (Сварчевський); Києво-Святошинський рн, Буча (!), Чапаєвка

Рис. 70. Адокса мускусна — *Adoxa moschatellina* L.

1 — загальний вигляд; *2* — вигляд квітки зверху; *3* — плодик.

(Семенкевич!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Новгород-Сіверський (Роговіч). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Краснянський рн, Гологори (Густавич), між Митулиним і Майданом-Гологірським (Кульчинський, Мотика); Заболотцівський рн, Соколівка (Густавич). — Ровенська обл.: Вербський рн, Пирятин (Пачоський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бучач (Врублевський); Чортків (Бущик); Борщівський рн, Шершенівці (Следзінський); Заліщицький рн, Добровляни, Касперівці, Лисичники (Следзінський); Мельниць-Подільський рн, Горошеве (Следзінський, Лентц). — Хмельницька обл.: Сатанівський рн, Сатанів (Роговіч), Іванківці (Кузнецова!); Кам'янець-Подільський рн, Голосків (Киселевич), Цибулівка, Кам'янець-Подільський (Маковецький). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровенський рн, Ровно (Пачоський, Федосєєв), Бегень, Городок (Панек); Клеванський рн, Грабів (Панек). — Хмельницька обл.: окол. Хмельницького (Роговіч, Котов!). — Вінницька обл.: Уланівський рн, Кустівці (Білозір); Калинівський рн, Антонопіль (Білозір); окол. Вінниці, П'ятничанський ліс (Янківський!),

Гринь!). — Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!). — Черкаська обл.: Смілянський рн, Сміла (Тржебінський!, Матюшенко!, Гончарук!), Велика Яблунівка (!); Чигиринський рн, Кожарка (Постригань!). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Чорний ліс (Пачоський); Маловисківський рн, Оникієве (Гринь!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Густиня (Каневський!), Дідівці (Дубовик і Левенець!). — Сумська обл.: Тростянецький рн, Боромля (Ширяєв!); Охтирський рн, Мартинівка (Н. та Є. Стемецькі!). — Полтавська обл.: Лубни (Августинович!), Полтава (Лепченко!). — Харківська обл.: окол. Харкова, Сокольники (Наливайко!, Котов!), Куряж (Котов!); Дергачі (Лавренко!); Валки (Котов!); Зміїв (Ширяєв!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Талієв, Котов!); Артемівська мр, Часів Яр (Оксіюк!); Селидівський рн, Курахівка (!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінфієв). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньки (Цінгер!). — Дніпропетровська обл.: наводились для кол. Новомосковського повіту (Акінфієв). — Харківська обл.: Куп'янськ (Пискунов!), Великобурлуцький рн, радгосп «Червона хвиля» (Левіна!). — Луганська обл.: Старобільськ (Ширяєв!); Кремінна (Клоков!). — Сталінська обл.: Амвросієвка (Лавренко!).

Поширення по СРСР. Аркт.: Аркт. Європ., Аркт. Сиб., Анад.; Європ. ч.: майже всі райони (за винятком Ниж.-Волзьк.); Кавказ: Даг., Центр. Кавказ; Захід. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Дал. Схід: Охот., Зеє-Бур., Удськ., Уссур., Сах., Камч.; Серед. Азія: Джунг.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Західна Європа (за винятком північної частини Скандінавського півострова, Португалії, середземноморських островів), згадані райони СРСР, Кашмір, Китай, Джунгарія, Маньчжурія, Північна Монголія, Північна Корея, Японія, Північна Америка.

РОДИНА **CXXXIV. ВАЛЕРІАНОВІ – VALERIANACEAE** D C.[1]

Квітки двостатеві або одностатеві, неправильні, з двома приквітками. Чашечка на верхівці зав'язі майже непомітна, найчастіше складається з щетинок або зубців, які під час цвітіння завиваються всередину, а пізніше розростаються і утворюють при плодах перистий чубок, який опадає; віночок трубчасто-лійковидний, зрослопелюстковий, з 5-, рідше 3—4-надрізаним відгином, при основі трубки з горбком або шпоркою. Тичинок 1—3, які прикріплені до трубочки віночка і чергуються з його частками, з вільними нитками і інтрорзними пиляками. Маточка утворена трьома плодолистиками; зав'язь нижня тригнізда, з одним плодючим гніздом, яке містить один насінний зачаток, і двома безплідними гніздами. Стовпчик нитковидний, на верхівці дво- або трироздільний. Плід — сім'янка, найчастіше має чубок. Сім'я з прямим зародком, безбілкове.

Всі наші представники багаторічні і однорічні трав'янисті рослини, рідше (в неотропісі) напівкущі або кущі, з супротивними цілісними або складнорозсіченими листками, без прилистків. Квітки зібрані

---

[1] Опрацювала З. Ф. Катіна.

у волотисті неправильнозонтиковидні суцвіття, які складаються з дихотомічних дихазіїв або у вигляді двозавитка. Запилення перехресне, за допомогою комах. Сім'янки поширюються вітром і тваринами.

До родини валеріанових належить 14 родів і більше 300 видів, які поширюються переважно в Південній Америці (Анди) і в помірній зоні Північної Америки, а також по всій Європі.

В СРСР росте до 100 видів, із них в УРСР — 34.

---

1. Однорічні, дрібні рослини з правильно дихотомічно розгалуженими стеблами, цілісними листками і голубими або білими квітками; чашечка малопомітна або зубчаста, правильна або коса, інколи розростається при плодах; зубці її ніколи не утворюють перистих волосків **811. Мласкавець — Valerianella** Mill.
— Багаторічники, рідше однорічники, найчастіше великі рослини з простим нерозгалуженим або трихотомічно розгалуженим стеблом. Листки найчастіше перистороздільні, рідше цілісні. Квітки іншого забарвлення, ніколи не бувають голубими. Зубці чашечки під час цвітіння закручені, при плодах розростаються в перистий чубок 2.
2. Віночок найчастіше лійковидний, при основі з опуклиною або горбком, білий, рожевий або бузковий; тичинок 3 **812. Валеріана — Valeriana** L.
— Віночок трубчастий, при основі з добре виявленою шпоркою, малиново-червоний, рожевий, рідше білий; тичинок 1. **813. Кентрантус — Kentranthus** Neck.

Коліно **Valerianeae** (Hoeck.) Graebn. Тичинок найчастіше 3, рідше 2 або 1; зав'язь одногнізда, рідше тригнізда; приквітки не розростаються, вільні або лише при основі спаяні. Однорічні або багаторічні трави, напівкущі і кущі Старого і Нового Світу.

Рід 811. **Мласкавець — Valerianella** Mill.

Mill., Gard. Dict. Abridg., ed. 4 (1754).

Чашечка при плодах відлегла. Відгин чашечки при квітках майже непомітний; при плодах розростається у вигляді лійки, вушковидної або трубчастої окрайки, б.-м. довгих симетричних або несиметричних зубців або лопатей, інколи лише у вигляді малопомітних горбків або виступів чи неясних зубчиків. Віночок лійковидний, при основі без шпорки або горбка або з трохи помітним горбком, з п'ятилопатевим, правильним або майже правильним відгином; тичинок 3. Плід — тригніздий, з одним плодючим гніздом і двома безплідними. Гнізда різної ширини, інколи майже зникають, нерідко в нижній частині з 2 б.-м. виявленими горбками. — Однорічні, дихотомічно розгалужені рослини, з дуже дрібними голубуватими або білуватими квітками, які зібрані в б.-м. густі, інколи головчасті, кінцеві півзонтики або інколи поодинокі, які розміщені у верхніх розвилках стебла.

До роду мласкавець належить 80 видів, які поширені в помірних і субтропічних зонах північної півкулі. В СРСР зустрічається 35 видів, із них в УРСР — 16.

Примітка. Для точного визначення видів роду *Valerianella* Mill. необхідні достиглі плоди, тому що основна різниця між видами

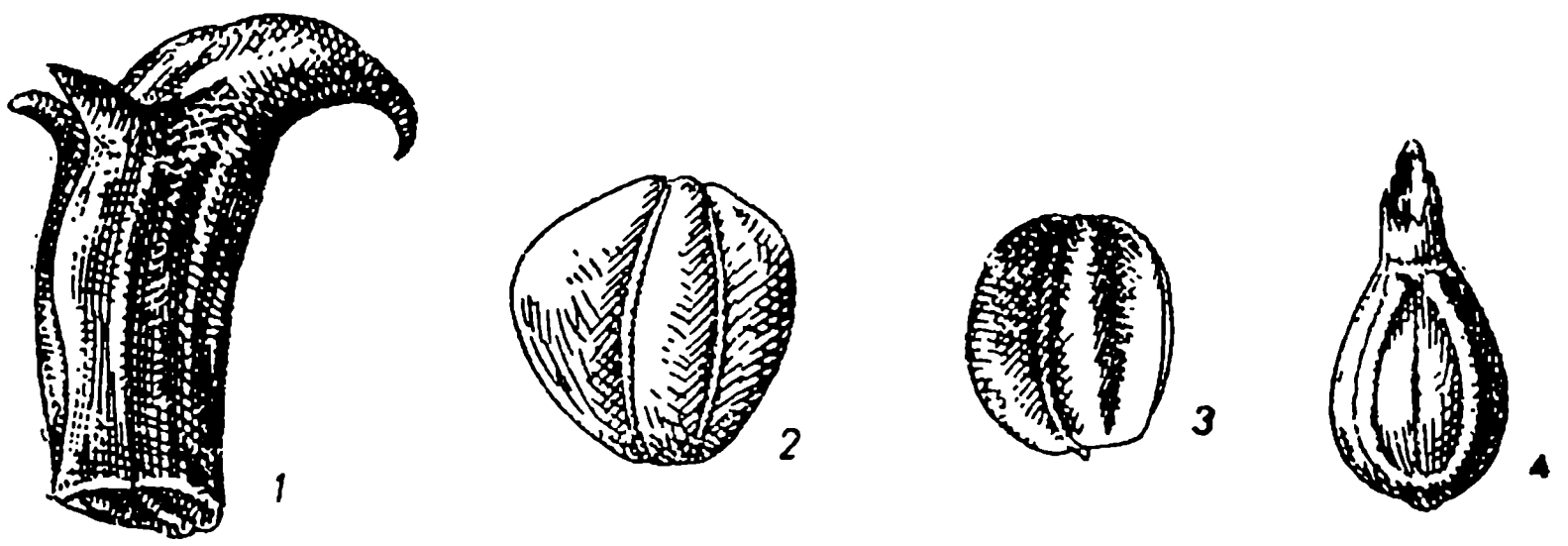

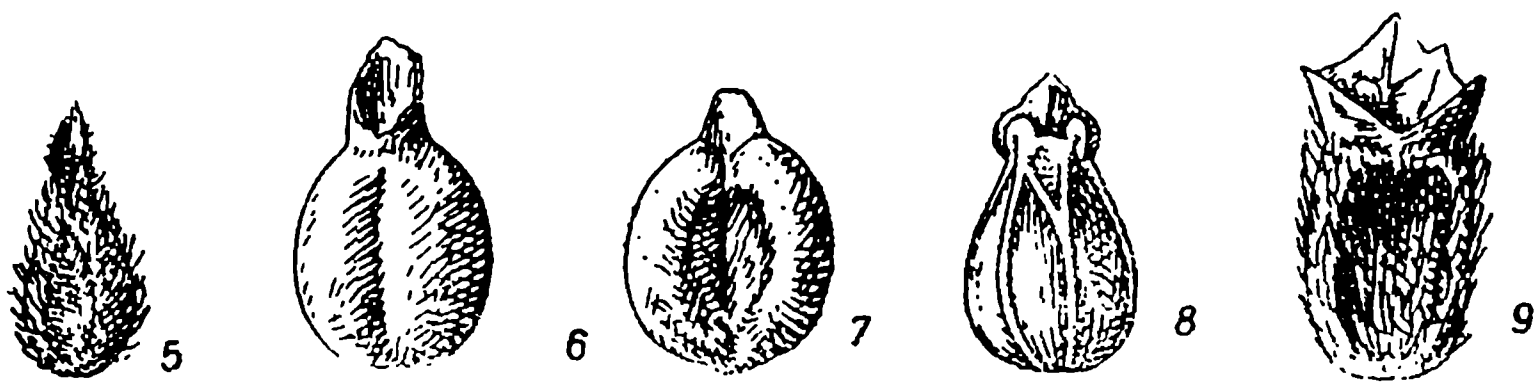

Рис. 71. Плоди-сім'янки різних видів мласкавців:

1 — мласкавець їжачий — *Valerianella echinata* (L.) D C.; *2* — мласкавець колосковий — *V. locusta* (...) B e t c k e; *3* — мласкавець ребристий — *V. costata* (S t e v.) B e t c k e; *4* — мласкавець зубчастий — *V dentata* (L.) P o l l.; *5* — мласкавець змішаний — *V. mixta* D u f r.; *6* — мласкавець вушковидний — *V. rimosa* B a s t.; *7* — мласкавець маленький — *V. pumila* (L.) D C.; *8* — мласкавець чорноморський — *V. pontica* L i p s k y; *9* — мласкавець Кочі — *V. Kotschyi* B o i s s.

цього роду в будові, формі і величині плодів і чашечки, яка відлегла при плодах. Плоди для визначення необхідно брати з кінцевих півзонтиків, а не з розвилок стебла, де вони звичайно крупніші, а інколи і трохи іншої форми.

---

1. Відгин чашечки вушковидний, дрібнолопатевий, інколи майже нерозвинутий або у вигляді 1—3 нерівних зубців або короткої косо зрізаної лійки чи трубки 2.
— Відгин чашечки у вигляді лійки, чаші або диска, з 5—7(9) рівними або майже рівними лопатями, шиловидними або лінійно-шиловидними і гачкуватими зубцями на кінці, інколи вони на кінці не гачкуваті 3.

2. Відгин чашечки у вигляді 3 нерівних, великих, рогоподібних і шорстких зубців, з них самий великий зубець гачкуватий. Плоди звичайно опадають разом з гілочками суцвіття. Плодоносні гілочки булавовидно потовщені **(2). М. їжачий — V. echinata** (L.) D C.

— Відгин чашечки у вигляді косо зрізаної лійки або трубки, вушковидний або дрібнолопатевий, інколи майже нерозвинутий. Плоди опадають по-іншому. Плодоносні гілочки не потовщені 6.

3(1). Відгин чашечки сітчасто-жилкуватий, перетинчастий. Плоди при основі без горбочків 4.

— Відгин чашечки блюдцеподібний; зубці його лінійно-шиловидні (крім заднього більш широкого і короткого), вузькі, нежилкуваті; плоди при основі з горбочками, середні і верхні листки перисторозрізані або перистолопатеві

(1). М. гачкуватий — V. uncinata (M. B.) D u f r.

4. Плоди голі або опушені короткими волосками

(12). М. коротковінцевий — V. brachystephana (T e n.) B e r t o l.

— Плоди густо опушені довгими волосками 5.

5. Відгин чашечки вдвічі ширше плода і майже дорівнює йому за довжиною **(15). М. вінцевий — V. coronata** (L.) D C.

— Відгин чашечки майже дорівнює по ширині плоду і вдвоє коротший від нього **(16). М. Кочі — V. Kotschyi** B o i s s.

6(2). Відгин чашечки вушковидний 7.

— Відгин чашечки зубчастий або дрібнолопатевий, інколи майже нерозвинутий 10.

7. Плоди округло-яйцевидні, 2,0—2,5 *мм* завд. і 1,5—2 *мм* завш., позаду опуклі, попереду трохи вигнуті, з вузькою борозенкою

(10). М. вушковидний — V. rimosa B a s t.

— Плоди яйцевидні, яйцевидно-конічні або довгасто-яйцевидні, 2—3 *мм* завд. і 1,5—2 *мм* завш., позаду опуклі, попереду з овальним заглибленням або з заглибленою ділянкою 8.

8. Відгин чашечки у вигляді дрібнозубчастого або майже цілокрайого вушка, вдвічі або більш коротший і значно вужчий за плід 9.

— Відгин чашечки у вигляді цілокрайого або (рідше) неяснозубчастого вушка, по ширині і довжині майже дорівнює плоду

(7). М. м'якоголчастий — V. muricata (S t e v.) W. B a x t.

9. Плоди 2,5—3 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., голі або трохи опушені тонкими, дрібними волосками

(5). М. зубчастий — V. dentata (L.) P o l l.

— Плоди 2—2,5 *мм* завд. і 1 *мм* завш., густо опушені гачкуватими щорсткими волосками **(6). М. змішаний — V. mixta** D u f r.

10(6). Відгин чашечки складається з трьох нерівних зубців або лопатей; плоди яйцевидні або довгасто-яйцевидні, дрібні, 1,5—2 *мм* завд. і 1—1,5 *мм* завш. 11.

— Відгин чашечки майже нерозвинутий. Плоди іншої форми, більш великі . . 12.

11. Плоди довгасто-яйцевидні, по боках кілясті, попереду з глибокою і широкою борозенкою або овальним заглибленням, позаду опуклі, густо опушені довгими волосками

(13). М. пухнастий — V. lasiocarpa (S t e v.) B e t c k e.

— Плоди яйцевидні, тверді, шестигранні, які складаються з двох половинок, більш великої блідої і меншої темної, голі, блискучі
(14). М. чорноморський — V. pontica Lipsky.

12(10). Відгин чашечки у вигляді маленького округлого зубця або виступа. Плоди довгасто-лінійні, майже призматичні
(8). М. кілястий — V. carinata Loisel.

— Відгин чашечки у вигляді кількох виступів або неясних зубців. Плоди майже округлі або неправильно округло-яйцевидні 13.

13. Плоди з боків б.-м. стиснуті і з кожного боку з 2 ребрами і з 2 борозенками 14.

— Плоди з боків не стиснуті і без реберець і борозенок, позаду опуклі, попереду з виїмкою або борозенкою 15.

14. Відгин чашечки неясно трубчастий. Плоди з боків сильно стиснуті, з дуже тонкими реберцями і неглибокими борозенками
(3). М. колосковий — V. locusta (L.) Betcke.

— Відгин чашечки майже нерозвинутий, у вигляді кількох опуклостей на верхівці плода. Плоди з боків трохи стиснуті, з товстими реберцями і глибокими борозенками
(4). М. ребристий — V. costata (Stev.) Betcke.

15(13). Плоди 2—3 *мм* завд., дуже здуті, вгорі і внизу неглибоковиїмчасті, попереду з широкою і неглибокою виїмкою або борозенкою **(9). М. здутий — V. turgida** Stev.

— Плоди 1,5—2,5 *мм* завд., широкоокруглі, тільки вгорі трохи виїмчасті, попереду з досить глибокою і широкою борозенкою або довгастою виїмкою **(11). М. маленький — V. pumila** (L.) DC.

Секція **1. Psilocoelae** DC. Плоди довгасто-циліндричні, часто зігнуті, з тонконитковидними безплідними гніздами. Відгин чашечки дзвониковидно-лійковидний або блюдцеподібний, розділений на кілька зубців або цілісний.

2939 (1). V. uncinata (M. B.) Dufr. — **Мласкавець гачкуватий.** Стебло 20—40 *см* завв., на верхівці дихотомічно розгалужене, внизу густо, вгорі рідко опушене досить довгими випнутими волосками; листки пухнасті, прикореневі, довгасто-лопатеві, зубчасті; нижні — довгасті, на верхівці — великозубчасті або перистонадрізані, стеблові — довгасті, широко-перистолопатеві, верхні — перисті або подвійноперисті, з лінійними частками. Квітки в пухких головчастих півзонтиках з потовщеними при плодах гілками. Приквітки лінійно-ланцетні. Плід 3—4 (5) *мм* завд. (без відгину чашечки), довгасто-циліндричний, вгорі звужений, голий або пухнастий, з 5 реберцями, попереду з вузьким рівчачком, при основі розширеним і оточеним двома горбками; відгин чашечки в обрисі блюдцеподібний, ширше плода, який проходить по краю, з 6—7 (9) зірчасторозміщених, шорстких, майже рівних (за винятком крайнього більш короткого, трикутношиловидного), лінійно-шиловидних, відігнутих назад і на кінці гачкуватих зубців, близько 1,5— 2 (3) *мм* завд. Безплідні гнізда плода нитковидні. ⊙. Цв. IV—V; пл. V—VI.

Рис. 72. Мласкавець гачкуватий — *Valerianella uncinata* (M. B.) Dufr.

1 — загальний вигляд; *2* — плід спереду; *3* — плід ззаду; *4* — поперечний розріз плода.

Dufr., Hist. Valer. (1811) 60. DC., Prodr., IV, 626. Ledeb., Fl. Ross., II, 429. Boiss., Fl. or., III, 97. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 20. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс. 920. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 360. Линчевский во Фл. СССР, т. XXIII, 648.

— *V. pubescens* Krok. in Vet. Akad. Handl. Stockh., V, 1 (1864), 48, non Merat. (1812). Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 40. — *Valeriana uncinata* M. B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 26. — *Fedia uncinata* Willd., Enum. Berol. (1809) 51. Stev. in Mém. Soc. Nat. Mosc., V, 352. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 33.

Рисунки: Reichenb., Pl. crit., I, tab. LXIX, 138. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 910. Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIII, рис. 14.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 568 (sub nomine *V. echinata*)!, № 1729!, Herb. il. Asiae Mediae, № 292!

На сухих кам'янистих схилах, в чагарниках, а також як бур'ян в посівах і перелогах в Криму.

К.С. Кримська обл.: Приморський рн, біля миса Тархан (Клопотов!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Орлине (Ваньков!, Васильєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Передкавк. (схід. частина), Даг., Схід. Закавк., Півд. Закавк., Тал.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм. (Захід. Копет-Даг), Сир-Дар. (окол. Ташкента), Пам.-Ал. (окол. Самарканда, Варганзі, Сталінабад).

Загальне поширення. Турецька Вірменія, Курдистан, Іран, Крим, Кавказ, Середня Азія.

Секція **2. Cornigerae** Soy—Willem. Плоди різної форми: в розвилках тонкоциліндричні, майже одногнізді (внаслідок недорозвинення інших гнізд), в кінцевих півзонтиках, яйцевидні або довгасті, ребристо-борозенчасті, оточені оболонкою з усіх боків, яка тільки по

реберцях губчаста, з одним або з двома широкими безплідними гніздами, відгин чашечки у вигляді 3 рогоподібних зубців; плодоносні гілочки булавовидно потовщені.

Середземноморська секція. В СРСР зустрічається лише 1 вид.

2940 (2). V. echinata (L.) D C. — **Мласкавець їжачий.** Стебло 10—20(30) *см* завв., голе, майже від основи або в верхній частині дихотомічно розгалужене, з поступово потовщеними догори гілками і з майже булавовидно потовщеними плодоносними гілочками. Прикореневі листки довгасто-лопатеві, цілокраї або зубчасті; середні і верхні стеблові — сидячі, довгасті, виїмчасто-зубчасті або часто при основі перистонадрізані. Квітки в густих щитковидно-головчастих півзонтиках. Приквітки ланцетні. Плід 3—5 *мм* завд. і 1,5—3 *мм* завш., циліндричний, опадає разом з гілочками, з 3 неоднаковими реберцями і 3 борозенками, голий або б.-м. гладкий, або (рідше) дрібнозморшкувато-бугорчастий; відгин чашечки складається з 3 нерівних роговидних шорстких і б.-м. тонких зубців, з яких один боковий зубець більший від інших, гачкуватий або серповидний, 1,5—3 *мм* завд., розміщується над одним з безплідних гнізд, другий боковий зубець 0,5—1,5 *мм* завд., відповідає другому безплідному гнізду, і задній (більш короткий) зубець 0,5—1 *мм* завд., розміщується над плодючим гніздом. Плоди, які знаходяться в розвилках стебла, помітно довші (до 7 *мм*), тонкоциліндричні і з більш довгими зубцями чашечки. ⊙. Цв. IV; пл. V.

D C., Fl. Fr., IV (1805) 242. D C., Prodr., IV, 626. L e d e b., Fl. Ross., II, 430. B o i s s., Fl. or., III, 102. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 21. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 920. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 360. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 662.

— *Valeriana echinata* L., Syst. Nat., ed. 10, II (1759) 861. — *Fedia echinata* V a h l., Enum., II (1806) 19. S t e v. in Mém. Soc. Nat. Mosc., V, 353. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 34.

Рисунки: R e i c h e n b., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. DCCXIV, fig. 1409. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 911. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, табл. XXIII, рис. 5.

На сухих кам'янистих схилах, інколи як бур'ян в Криму.

Передг.Кр. Кримська обл.: окол. Севастополя (Гольде!, Нікітін, Виноградников!, Пачоський!, Липський), між Севастополем і Балаклавою (О. і Б. Федченки!, Виноградников!); Балаклава (Траншель!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікіта (Стевен); Судак (Стевен!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.

Загальне поширення. Західне і Східне Середземномор'я, Крим, країни Балканського півострова, Мала Азія.

Секція **3. Locustae** D C. Плоди округлі або яйцевидні, стиснуті з боків оболонка плодючого гнізда губчасто потовщена, безплідні гнізда по ширині майже рівні плодючому, відгин чашечки майже непомітний.

2941 (3). V. locusta (L.) B e t c k e — **Мласкавець колосковий.** Стебло 15—30(40) *см* завв., багаторазово дихотомічно розгалужене,

неясно гранчасте, внизу і по ребрах опушене. Листки найчастіше цілокраї, по краю і інколи зісподу по середній жилці війчасті, розсіяноволосисті; нижні — довгасто-лопатеві, тупі; стеблові — довгасто-ланцетні, при основі інколи зубчасті; верхні — довгасто-ланцетні. Квітки зібрані густим головчастим півзонтиком, голубі. Відгин чашечки неясно тризубчастий. Плоди голі або коротко опушені (var. *lasiocarpa* (Rchb.) DC.), інколи поперечнозморшкуваті, 1,5—2,5 *мм* завд., неправильно округлі, сильно стиснуті з боків, попереду і позаду з слабими борозенками, по боках з 2 тонкими реберцями; безплідні гнізда дрібніші плідного, стінки безплідних гнізд тонкі, плідного — губчасто потовщені. ⊙. Цв. IV—VII; пл. VI—VII.

Betcke, Animadv. Bot. Valer. (1826) 10. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 663.

— *V. olitoria* Pollich, Hist. Pl. Palat., I (1776) 30. DC., Prodr., IV, 625. Ledeb., Fl. Ross., II, 428. Boiss., Fl. or., III, 104. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 18. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 920. Катіна у Визн. росл. УРСР, 315. — *V. locusta* α. *olitoria* L., Sp. pl., ed. I (1753) 33. — *V olitoria* Willd., Sp. pl., I (1798) 184. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 25. — *Fedia olitoria* Vahl., Enum., II (1806) 19. — *Fedia striata* Stev. in Mém. Soc. Nat. Mosc., II (1809) 177.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. DCCVIII, fig. 1398. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 909 и 912. Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIV, рис. 1.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 877! A. Gallier, Fl. taur., 1900, № 627!

На полях і засмічених місцях.

З.П. Житомирська обл.: Олевськ (Рогович!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінницький рн, між Сабаровим і Шкуринцями (Білозір!), Сабарів, схил по правому берегу р. Бугу (Янківський!). — Київська обл.: Біла Церква (Траутфеттер!); Богуславський рн, Богуслав—Хохітва, граніти над р. Россю (Шмальгаузен, Пачоський). — Черкаська обл.: Смілянський рн, Сміла (Борисевич, Тржебінський!), Велика Яблунівка (Шмальгаузен, Пачоський); Умань (Шмальгаузен, Пачоський); Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман); Вільшанський рн, Добрянка по р. Синюсі (Пачоський!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кошелевський рн, В. Рублівка (Наумов!); Полтавський рн, Полтава (Шмальгаузен, Рогович, Траутфеттер!, Іллічевський!), окол. Полтавської сільськогосподарської станції (Лепченко!). — Харківська обл.: Харків (Черняєв!); Зміїв (Наливайко!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Чистяківська мр, Чистякове, в байрачних лісах по балці Глухій (Гринь!); Авдіївський рн, Ясинувата (Сидоров!); Єнакієвський рн, Ольховатка (Талієв); Слов'янський рн, гори Артема (Танфільєв!, Талієв!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Первомайськ (Шмальгаузен, Шестериков!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Лепченко!). — Харківська обл.: Зміївський рн, окол. Змієва, Задонецькі хутори (Котов!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінфієв!, Сидоров, Шмальгаузен). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Талієв!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Крижевський, Федосєєв!). — Одеська обл.: Одеса (Шмальгаузен, Шестериков!); Кілійський рн, Вилкове (Липський!); Болград (Липський!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старо-Кримський рн, окол. Старого Крима (Буш!), схили г. Агармиш (Буш!); Кіровський рн, Бойове (Попов, Доброчаєва!), Феодосія (Пурінг!, Сукачев!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Андрєєв!, Вульф);

Балаклавський рн, Фруктове (Вульф). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: окол. Севастополя (!); Сімферопольський рн, Привольне (Гольде!), Мраморне (Савенков!), Краснолісся (Кузнецов!), Партизанське (Буш!); Зуйський рн, Долгоруковська яйла (Привалова!); Балаклавський рн, Орлине (Доброчаєва, Барбарич!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Чатир-Даг (Котов!); Ялтинський рн, Нікітська яйла (Грабовський); Балаклавський рн, Байдарські ворота (Гольде!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Траншель!), Чатир-Даг (Буш!), Карабі-Яйла (Привалова!), г. Демерджі (Котов, Омельчук!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, окол. Ялти (Стевен!), Ореанда (Гольде!), Алуштинський рн, г. Кастель (Пурінг); Алушта (Гольде!); Судакський рн, Судак (Стевен!), Карадаг (Сарандінакі, Липський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ.: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Скандінавія (південна частина), Середня і Атлантична Європа, Західне Середземномор'я, Балканський півострів, Мала Азія, Північна і Південна Америка (занесено).

Господарське значення. За даними О. О. Гроссгейма, прикореневі листки в молодому віці вживаються в їжу, для виготовлення салатів, з цією метою в Західній Європі (Франція) іноді культивується.

Примітка. Відповідно правилам ботанічної номенклатури, за цим видом не можна утримати назву *V. olitoria* (L.) Poll. (1776) через те, що Лінней ще раніше її закріпив, визнавши її для своєї попередньої різновидності *Valeriana locusta* (Fl. Suecica, ed. 2 (1755)), а назву «*Locusta*» — для різновидності α. *olitoria* (у тому випадку, якщо вона розглядається у видовому рангу).

2942 (4). V. costata (Stev.) Betcke. — **Мласкавець ребристий.** Стебло 10—25 *см* завв., дихотомічно розгалужене, неясноборозенчасте, голе або внизу і по ребрах тонко-розсіяно-опушене. Листки цілісні, по краю (найчастіше тільки при основі) війчасті, голі або опушені, прикореневі — лопатеві, середні — довгасто-ланцетні, верхні — довгасто-лінійні. Всі цілокраї. Квітки дрібні, голубі, зібрані густим головчастим півзонтиком. Чашечки майже нерозвинуті; відгин чашечки помітний, у вигляді кількох опуклостей на верхівці плода, з них більша відповідає плодючому гнізду. Плід 1,5—2 *мм* завд., голий або трохи опушений, неправильно округло-яйцевидний або майже кулястий, з боків стиснутий і по їх площинах з випнутими реберцями і глибокими борозенками, попереду і позаду з одною смужкою. Безплідні гнізда майже дорівнюють плідному. ⊙. Цв. IV—V; пл. V.

Betcke, Animadv. Bot. Valer. (1826) 11. DC., Prodr., IV, 626. Ledeb., Fl. Ross., II, 429. Boiss., Fl. or., III, 104. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 18. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 921. Катіна у Визн. росл. УРСР, 315. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 664.

— *Fedia costata* Stev. in Mém. Soc. Nat. Mosc., II, 178.

Рисунки: Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., III, № 913. Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIV, рис. 14.

По степах, урвищах, схилах, солонцюватих луках.

П.З.-Л.С. Миколаївська обл.: Вознесенський рн, по високому берегу Бугу, біля Богданівки (Пачоський!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ, в долині р. Самари (Пачоський!). — Сталінська обл.: Старо-Бешівський рн, вапнякові схили над р. Сухою Волновахою (Глебова!). — Запорізька обл.: Ногайськ (Глебов!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Березнеговатський рн, Яковлівка по р. Інгульцю (Пачоський!), Тилігуло-Березанський рн, Коблеве (Пачоський!). — Херсонська обл.: Білозерка (Рябков!, Пачоський!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, Радивонівка, солончаки в заплаві р. Молочної (Білик!); Мелітопольський рн, Мордвинівка (Білик!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Талієв, Пачоський, Левіна!, Клоков!, Лавренко!, Окснер!, Шалит!, Дойч!, Дзевановський!, Порецький); Іванівський рн, Благодатне (!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Чурюк, уроч. Узгун (Левіна!); Геніческий рн, о. Куюк-Тук (Попович!); Ново-Олексіївка (Окснер!). — Кримська обл.: Раздольнянський рн, Портове (!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, Ленінське (Чернова, Новосельцева, Крилова!), пів-в Казантип (Клопотов!, Вульф), по берегу Узунларського озера (Клопотов!); Приморський рн, Золотий Курган, біля Керчі, мис Тархан, г. Опук (Клопотов!, Вульф!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Бойове (Попов і Доброчаєва!), окол. Феодосії (Моргунов!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Стевен!, Андреєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Бессараб., Крим.

Загальне поширення. Південна Європа, південь Української РСР, Західне Середземномор'я, країни Балканського півострова. Мала Азія.

Секція **4. Siphonocoelae** Soy—Willem. Плід яйцевидний, з тонкими, нитковидними, при основі збіжними, безплідними гніздами; відгин чашечки короткотрубчастий, косо усічений, цілокраїй або дрібнозубчастий.

2943 (5). V. dentata (L.) Poll. — **Мласкавець зубчастий.** Стебло б.-м. гранчасте, по гранях шерстисте, 15—40(50) *см* завв., дихотомічно розгалужене, з трохи потовщеними плодоносними гілочками. Листки по краю війчасто-шерстисті; нижні — лопатеві або довгасто-лопатеві, цілокраї, верхні — лінійно-ланцетні або лінійні, при основі зубчасті (звичайно з 1—2 зубцями). Квітки дрібні, голубуваті, зібрані в півзонтик; відгин чашечки у вигляді косого несітчастого вушкоподібного окрайка, з одним середнім і 2 дуже дрібнесенькими боковими зубцями, вдвічі або більше коротшими плода і значно вужчими його. Плід 2,5—3 *мм* завд., яйцевидно-конічний, голий, позаду опуклий з реберцями, спереду плоский, з одним реберцем і заглибленою ділянкою. Безплідні гнізда нитковидні, ледве помітні. ⊙. Цв. IV—V; пл. V—VI.

Pollich, Hist. Pl. Palat., I (1776) 30, p. p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р II, 20. Hayek in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 264. Катіна у Визн. рссл. УРСР. 316. Линчевський во Фл. СССР, XXIII, 667.

— *Valerianella Morisonii* DC., Prodr., IV (1830) 627. Ledeb., Fl. Ross., II, 437 Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., III, 92. — *Valeriana locusta* δ. *dentata* L., Sp. pl. (1753) 34, p. p. — *Fedia dentata* Mirb. in Hist. Nat. pl., ed. II, XIII (1804) 304. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 26. — *Fedia Morisonii* Spreng., Pug., I (1813) 4.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. DCCX, fig. 1402. Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIV, рис. 9.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2023!

На полях, схилах, на відкритих місцях в західних областях України і в Криму.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Холмець (Білик!). — **Р.-О.Л.** Ровенська обл.: Кременець (Шмальгаузен); Почаїв (Шмальгаузен). — **З.П.** Волинська обл.: Овадніівський рн, Верба (Монтрезор!), Володимир-Волинський (Шмальгаузен). — Ровенська обл.: Острог (Шмальгаузен). — Житомирська обл.: Житомир (Пачоський, Рогович); Овруч (Рогович!); Олевськ (Шмальгаузен, Рогович!). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Радехівський рн, Пирятин (!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Підволочиський рн, Тарноруда (Шмальгаузен). — Хмельницька обл.: Віньківці (Балковський!). — Вінницька обл.: Могилів-Подільський (Шмальгаузен). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровно (Федосєєв!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, окол. Феодосії, вершина Тете-Оба (Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Траутфеттер!, Траншель!, Дзевановський!); Білогірський рн, Бджолине (Буш!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, долина р. Бельбек (Гольде!); Судакський рн, Щебетівка (Буш!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, між Лучистим і Ангарським по дорозі в Алушту (Буш!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, окол. Ялти (Гольде!, Вебер!), Чехово на березі р. Учан-Су (Гольде!), Масандра (Нєйєркірхен!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр. (південно-західна частина), Серед.-Дніпр. (західна частина), Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон. (південно-західна частина); Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ. Туркм. (Центральний і Західний Копет-Даг).

Загальне поширення. Південна і Середня Європа (до Англії і Швеції), Східна Європа, Кавказ, Північна Африка, Західна Азія, Середня Азія.

2944 (6). V. mixta Dufrense — **Мласкавець змішаний.** Стебло 10—40 *см* завв., виразно гранчасте, з короткими дрібними і шорсткими волосками або щетинками по гранях, дихотомічно розгалужене. Плодоносні гілочки трохи потовщені. Листки по краю і зісподу, по середній жилці шорстковійчасті. Прикореневі і нижні стеблові листки довгасто-ланцетні, середні і верхні — лінійно-ланцетні або лінійні, при основі найчастіше зубчасті. Квітки дрібні, голубуваті або бузкові, в щитковидних півзонтиках. Приквітки лінійно-ланцетні або лінійні, загострені. Відгин чашечки несітчастий, у вигляді косо зрізаного окрайка, який нагадує вушко, з одним середнім трикутним зубцем і двома малесенькими боковими. Плід яйцевидноконічний, 2—2,5 *мм* завд. і до 1 *мм* завш., попереду з заглибленою ділянкою, оточеною нитковидним підвищенням, яке утворене порожніми гніздами плода, позаду по спинці опуклий, густо опушений гачкуватими, шорсткими волосками. ⊙. Цв. IV—V; пл. V—VI.

Dufr., Hist. Valer. (1811) 58. Ledeb., Fl. Ross., II, 431. — *Valerianella pubescens* Merat, Nouv. Fl. Paris (1812) 13. — *V dasycarpa* Link, Enum. Pl. hort. Berol.,

I (1821) 63. — *Valeriana mixta* L., Sp. pl. (1753) 34. — *Valerianella dentata* Lintschewsky (Линчевский) во Фл. СССР, XXIII (1959) 667, non Poll. — *Fedia dasycarpa* Stev. in Mém. Soc. Nat. Mosc., II (1809) 178. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 30.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. DCCX, fig. 1403. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 1921, рис. 914.

На відкритих місцях, на полях.

В.Л.-С. Волинська обл.: Вербський рн, Пирятин (Пачоський!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, над р. Смотричем (Панасюк!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Йордіані!); Бородінський рн, Лісне (Котов і Кузнецова!), Білгород-Дністровський рн, Шабо (Липський!). — **Т.С.** Кримська обл.: вздовж нижньої течії Біюк-Карасу між старим і новим руслом (Анисимова, Циріна!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, окол. Ленінська (Котов і Омельчук!); Приморський рн, окол. Горностаївки (Котов і Омельчук!, Доброчаєва і Барбарич!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: район Бахчисарая, Кача (Траншель!, Андреєв!, Дзеванов ський!); Старо-Кримський рн, Планерське (Сирейщиков!); між Щебетівкою Судакського рну і Планерським (Сирейщиков!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.. Сімферопольський рн, окол. Сімферополя (Андреєв!, Савенкова!, Іполатов!), біля ліванських дубків (Траншель!), між Сімферополем і р. Бештерек (Дойч!); Зуйський рн, Мазанка (Дойч!); окол. Білогірська (Котов і Омельчук!); Бахчисарайський рн, р. Альма (Андреєв!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Байдарські ворота (О. і Б. Федченки!); Куйбишевський рн, окол. Соколиного (Васильєв!, Ярошевська!); Бахчисарайський рн, Горянка (Ваньков, Циріна!), Трудолюбівка (Андреєв!); Сімферопольський рн, Привольне (Липський!, Траншель!), Українка (Андреєв!), Краснолісся (Кузнецов!); Білогірський рн, Кара-Куш (Хорват!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Іллічевський, Чернова!); Алуштинський рн, між Ангарським перевалом і Демерджі (Привалова!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, окол. Нікітського ботанічного саду (Привалова!), Ореанда (Гольде!, Ваньков!, Васильєв!, Липський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр. (південно-західна частина), Серед.-Дніпр. (західна частина), Причорн., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ. Туркм. (Центральний і Західний Копет-Даг).

Загальне поширення. Південна і Середня Європа (до Англії і Швеції), Східна Європа, Кавказ, Північна Африка, Західна Азія, Середня Азія.

2945 (7). V. muricata (Stev.) W. Baxt. — **Мласкавець м'якоголчастий.** Стебло 6—30 *см* завв., багаторазово дихотомічно розгалужене, кутасте, по ребрах опушене відлеглими шорсткими білими волосками або щетинками. Плодоносні гілочки трохи потовщені. Листки по краю дрібновійчасті, цілокраї, довгасто-лопатеві або довгасті, верхні — лінійні, при основі — одно-двозубчасті. Квітки в густих півзонтиках; приквітки ланцетні, широкоперетинчасті, голі або опушені. Відгин чашечки по довжині і ширині майже дорівнює плоду, вушковидний, цілокраїй або неяснозубчастий, трав'янистий, сітчасто-жилковидний. Плід 2—2,5 *мм* завд. і 1 *мм* завш., яйцевидний або довгасто-яйцевидний, б.-м. густо опушений світло-коричневими притиснутими волосками або голий, коричнюватий, блискучий, попереду з овальним заглибленням і з трохи

випнутим реберцем в ньому, по спинці опуклий. Безплідні гнізда нитковидні. ⊙. Цв. IV; пл. V.

Baxt. in Loud, Hort. Brit. Suppl., III (1839) 654. Станков—Талиев, Опред. высш. раст.Европ. ч. СССР (1957) 361. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 668. — *V. truncata* Betcke, Animadv. Bot. Valer. (1826) 22. DC., Prodr., IV, 627. Boiss., Fl. or., III, 105. — *V. truncata* β. *muricata* Boiss., Fl. or., III (1875) 105. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 20. Липский, Фл. Кавказа, 338. — *V. eriocarpa* β. *muricata* Krok. in Vet. Acad. Handl Stockh., V, 1 (1864) 40. — *V. eriocarpa* Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 431. Stev. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXI, 3, 283 et l. c., XXIX, 3, 368. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 921. Гроссгейм, Фл. Кавказа, IV, 42, non Desv. — *Fedia muricata* Stev. apud Roem. et Schult., Syst. veget., I (1817) 366. — *F. eriocarpa* Stev. in Mém. Soc. Nat. Mosc., V (1817) 349. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 32, non Roem. et Schult.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. CXV, fig. 225. Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIV, рис. 2.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1732! Герб. Фл. Ср. Азии, № 293!

По степах, степових схилах і нерідко як бур'ян в Криму.

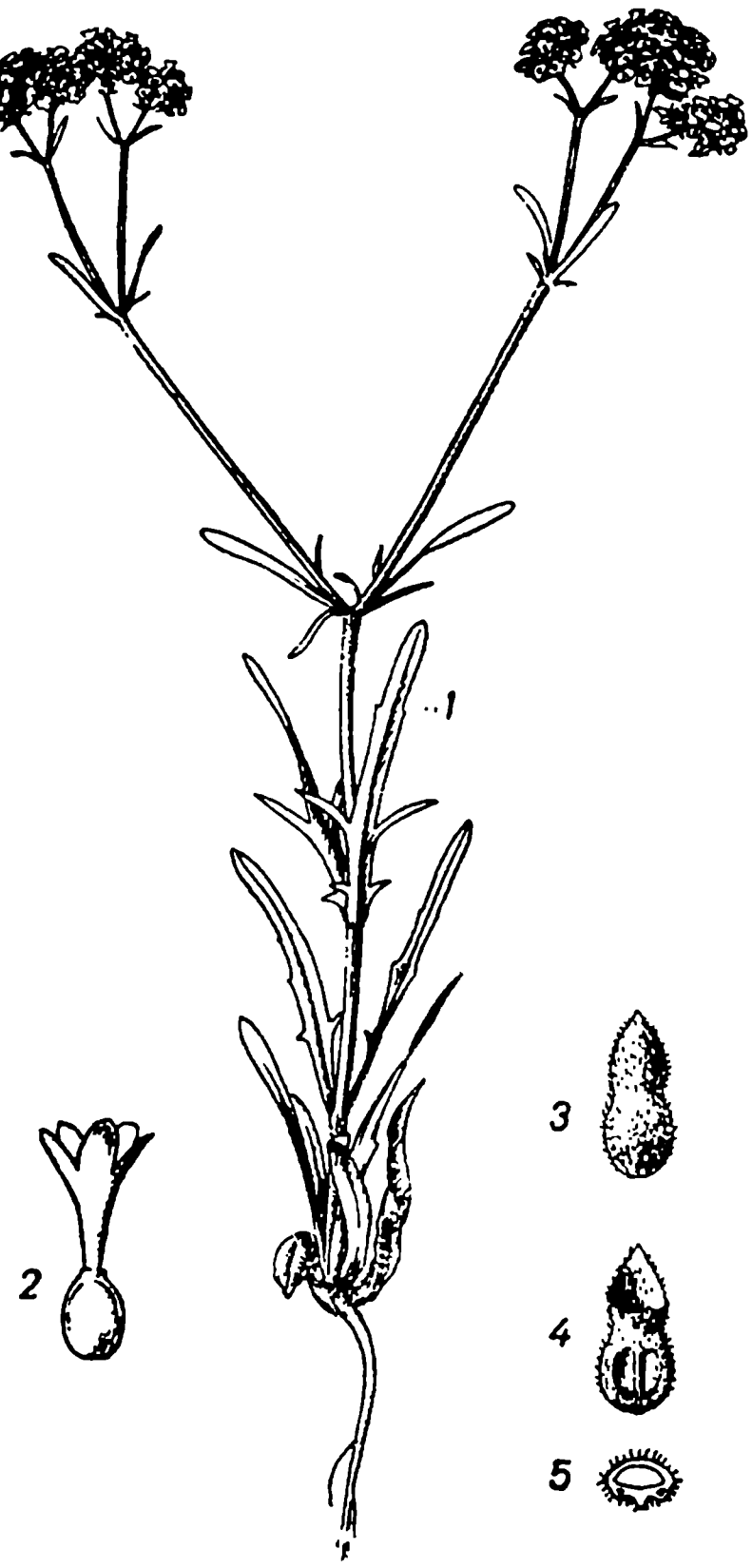

Рис. 73. Мласкавець м'якоголчастий — *Valerianella muricata* (Stev.) W. Baxt.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плід ззаду; *4* — плід спереду; *5* — поперечний розріз плода.

Т.С. Кримська обл.: Чорноморський рн, Червона Поляна (Циріна!), балка Кінчак (Дзенс-Литовська!).— **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, Ульянов (Дзевановський); Приморський рн, Горностаївка (Котов і Омельчук!), між Такіл-Буруном і Заветним (Клопотов!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, окол. Феодосії (Гордієнко, Липський!) окол. Планерського біля озера Барикол (Траншель!); Старо-Кримський рн, на північний схід від Планерського (Котов і Карнаух!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, Отрадне (Попов, Доброчаєва і Барбарич!); окол. Сімферополя (Срединський!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: окол. Севастополя (Ганешин!, Пурінг!, Траутфеттер!); Балаклавський рн, Орлине (Грабовський!), Ласпі (Стевен).— **Півд.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, мис Сарич (Буш); Ялтинський рн, Форос (Станков!), Голуба Затока (Грабовський!, Циріна!, Гольде!, Петунніков!, Катіна!), Ореанда (Грабовський!, Циріна!, Гольде!), Сімеїз (Петунніков!, Грабовський!, Циріна!, Гольде!, Пурінг!, Траншель!), Сімеїз, г. Кішка (Ваньков!, Васильєв!), Сімеїз, скеля Диво (Гольде!), Алупка (Гольде!, Липський!, Арнольді!, Траншель!), Лівадія (Гольде!, Липський!, Пурінг!), Масандра (Гольде!), Ялта (Гольде!, Пурінг!, Траншель!, Арнольді!), Айвазовське

(Траншель!, Пурінг!), мис Мартьян (Станков!, Арнольді!, Малєєв!, Достойнова!), Данилівка (Траншель!), Гурзуф (Ширяєв!, Траншель!), Артек (Траншель!); Алуштинський рн, Алушта (Траншель!), г. Кастель (Талієв!, Пурінг!); Судакський рн, Карадаг (Котов і Карнаух!), Табірне (Котов і Карнаух!).

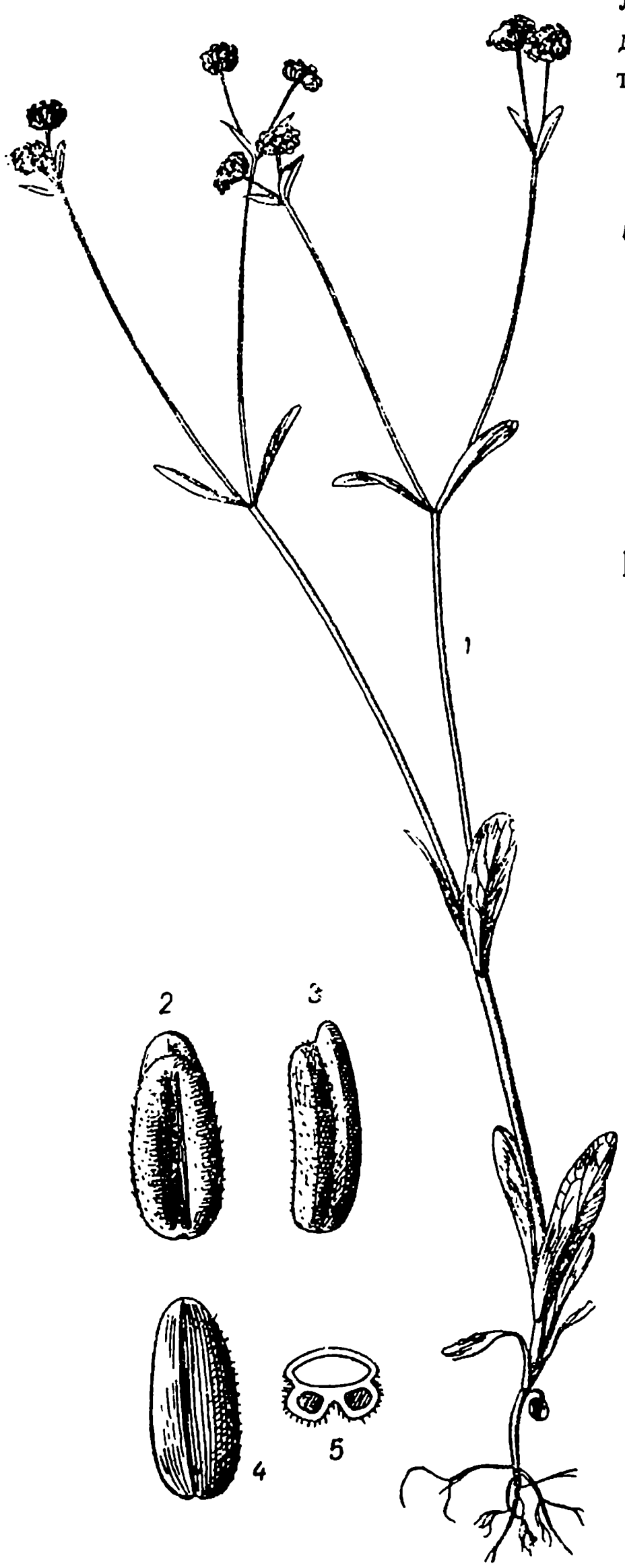

Рис. 74. Мласкавець кілястий — *Valerianella carinata* Lois.

1 загальний вигляд; *2* — плід спереду; *3* — плід збоку; *4* — плід ззаду; *5* — поперечний розріз плода.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Даг., Схід. Закавк., Півд. Закавк; Серед. Азія: Гірськ. Туркм. (Центральний і Західний Копет-Даг), Сир-Дар., Пам.-Ал. (південно-західна частина).

Загальне поширення. Крим, Кавказ, Західне і Східне Середземномор'я, країни Балканського півострова, Мала Азія, Турецька Вірменія, Курдистан (?), Іран, Середня Азія.

Примітка. Нашу кримську рослину *Valerianella muricata* (Stev.) W. Baxt. не можна ототожнювати із західноєвропейським видом *V. eriocarpa* Desv., останній має бокаловидний, майже правильношестизубчастий відгин чашечки, тоді як у нашої кримської рослини відгин чашечки косо усічений, цілокраїй і тільки лише інколи дрібно- і нерівномірнозубчастий.

Секція. **5. Platycoelae** DC. Плід яйцевидний або кулястий. Безплідні гнізда ширші, ніж плідні, або дорівнюють їм, рідше більш вузькі, ніколи не бувають тонконитковидні, відгин чашечки маленький, майже завжди вужче плода.

2946 (8). V. carinata Lois. — **Мласкавець кілястий.** Стебло 10—25(35) *см* завв., від основи або тільки у верхній половині трохи дихотомічно розгалужене, неяснореброристе, внизу і по ребрах опушене, вгорі звичайно голе або майже голе. Листки по краю і (іноді) знизу, по середній жилці, коротковійчасті, прикореневі і нижні стеблові — лопатеві, тупі, середні — довгасто-ланцетні, верхні — довгасто-лінійні. Квітки в густому головчастому півзонтику. Приквітки трав'янисті, довгасто-лінійні, тупі, цілокраї, по краю війчасті. Квітки дрібні, блідо-

голубі, віночок лійковидний, п'ятилопатевий. Чашечка майже нерозвинута; відгин чашечки у вигляді маленького округлого зубця або виступу, який розміщується над плодючим гніздом. Плід 1,5—2,5 *мм* завд. і до 1 *мм* завш., довгастий, майже призматичний, чотиригранний, попереду з глибокою і широкою борозенкою, позаду опуклий з реберцями, з боків з неглибокою борозенкою і невисоким кілем, голий або (рідше) коротко опушений. Безплідні гнізда майже дорівнюють плідному; стінки плідного гнізда тонкі. ⊙. Цв. IV—V; пл. V—VI.

Lois., Not. Fl. de Fr. (1810) 149. DC., Prodr., IV, 629. Ledeb., Fl. Ross., II, 433. Boiss., Fl. or., III, 106; Besser, Enum. pl. Volhyn., 40, № 1300. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 18. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 921. Hayek in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 265. Катіна у Визн. росл. УРСР, 315. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 670.

— *Fedia carinata* Stev. in Mém. Soc. Nat. Mosc., V (1817) 346; M. B., Fl. taur.-cauc., III, 29.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. DCCVIII, fig. 1399. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 916. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 1265, Fig. 146, b, f, g. Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIV, рис. 15.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2022!

На відкритих місцях, найчастіше на пісках або відкладах гірських порід.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Смілянський рн, Велика Яблунівка, Дубіївка (Клеопов!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Бенікеl, Савенков!); Сніжнянський рн, балка Суха по дорозі в Андріївку (Котов!); Харцизький рн, Зуївка (Лазаренко!). — Луганська обл.: Лисичанський рн, Верхнє (Зоз!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова (Лавренко!, Клоков!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньківський рн, Старий Орлик (Цінгер!). — Харківська обл.: Первомайський рн, Маслівка (Ширяєв!); Зміївський рн, окол. Змієва, біля біологічної станції (Котов!), лівий берег р. Південного Дінця (Золотов!), Задонецький бір (Прошкіна і Лавренко!, Волоховська!); Куп'янський рн, Петропавлівка (Лавренко і Клоков!); Печенізський рн, Таганка (Ширяєв!). — Сталінська обл.: Жданівська мр, окол. Жданова, вапнякові схили за р. Кальміусом, Ляпине на березі Азовського моря (Клеопов!); Старо-Бешівський рн, між Стилою і Комсомольським (Клеопов!); Володарський рн, Назарівка, заповідник «Кам'яні Могили» (Доброчаєва!, Кузнецова!). — Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська, Новомосковськ, Павлоград (Акінфієв!, Богомолов!). Луганська обл.: окол. Кремінної (Котов, Клоков!, Лавренко!); Ново-Айдарський рн, між Смоляниновим і Муратовим (Котов). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Пачоський!, Карасев!, Крижевський!). — Херсонська обл.: Херсон (Пачоський!); Бериславський рн, між Качкарівкою і Міловим (Рябков, Пачоський!). — Одеська обл.: Одеса, Болград (Липський!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Цюрупинськ (Давидич!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пачоський!). — Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Мордвинівка (Білик!), Троїцьке (Левіна!). — **П.С.** Херсонська обл.: Генічеський рн, пів-в Чонгар, Сиваш (Котов!, Катіна!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, г. Таш-Аллах біля Чокракського озера (Вульф!, Клопотов!), мис Тархан (Клопотов!, Вульф!), Золотий Курган (Вульф!); Ленінський рн, Афанасьїне (Вульф!, Клопотов!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі!, Гордієнко!), Феодосія — Бойове (Попов і Доброчаєва!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старий Крим (Буш!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь-

ський рн, окол. Сімферополя (Стевен, Кузнецов!, Траншель!, Андрєєв!), в долині р. Салгиру (Кузнецова!), Привольне (Гольде!), між Свердловим і Живописним (!); Зуйський рн, Червоний Крим (Попов, Доброчаєва і Барбарич!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Долгоруковська яйла (Привалова!); Балаклавський рн, Орлине, Бузюкська яйла (Доброчаєва і Барбарич!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Дойч!); Алуштинський рн, Демерджі (Котов і Омельчук!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ореанда (Гольде!), Ялта (Левандовський!); Судакський рн, окол. Судака (Стевен!), озеро Барикол (Сарандінакі!).

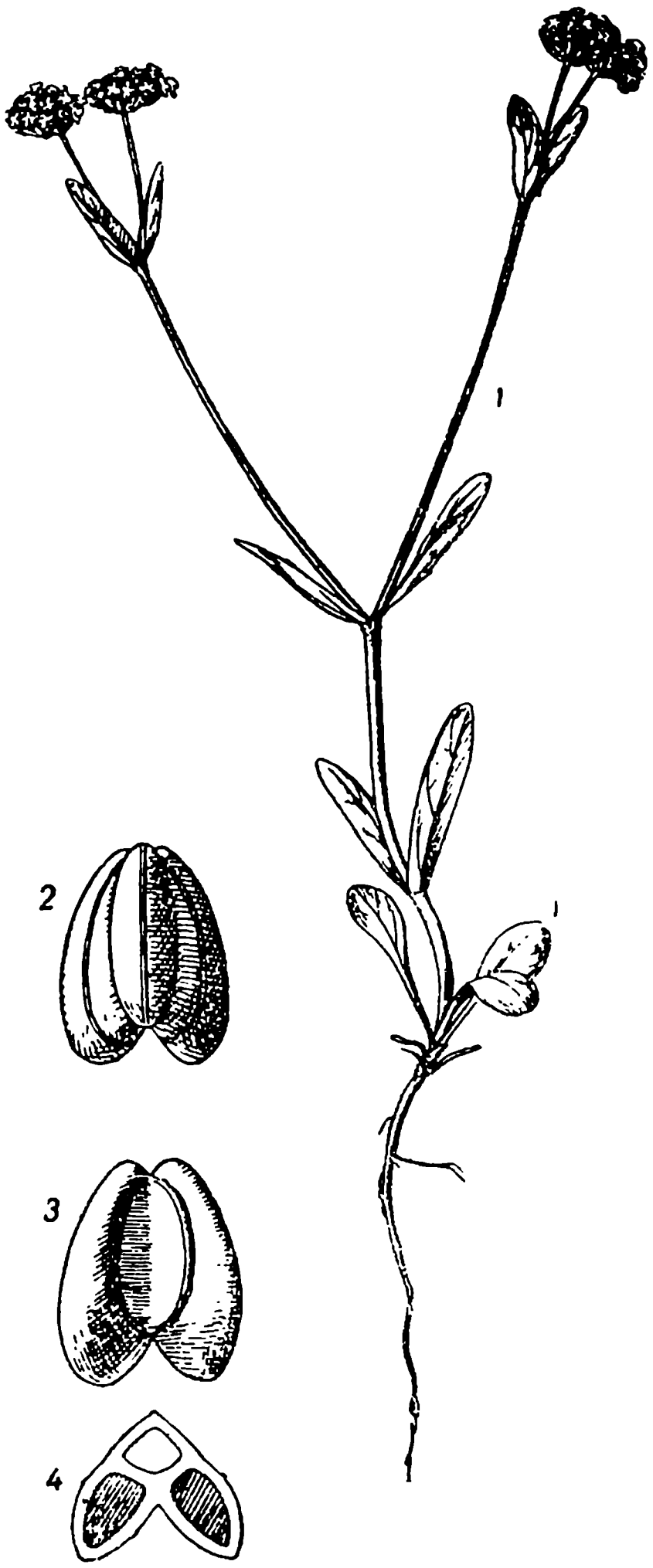

Рис. 75. Мласкавець здутий — *Valerianella turgida* (Stev.) Betcke.

1 — загальний вигляд; *2* — плід ззаду; *3* — плід спереду; *4* — поперечний розріз плода.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (крайній південь), Волзьк.-Дон. (крайній південний захід), Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк. (північна частина), Схід. Закавк. (західна частина), Тал.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа (до Англії, Західної Німеччини, Угорщини, Румунії, Болгарії), Європейська частина СРСР, Кавказ, Північна Африка, Західна Азія, Південна Америка (занесено).

2947 (9). V. turgida (Stev.) Betcke — **Мласкавець здутий.** Стебло 10—25(40) *см* завв., у верхній частині або (інколи) від основи дихотомічно розгалужене, ребристе, з шорсткими, білими волосками внизу і по ребрах. Листки по краю війчасті, прикореневі — лопатеві, тупі, середні — довгасто-ланцетні, при основі неясно-зубчасті, верхні — довгасто-лінійні. Квітки в головчастих нечисленних квіткових півзонтиках. Чашечка майже нерозвинута; відгин її помітний у вигляді виступу, розміщеного над плодючим гніздом. Плід 2—3 *мм* завд., здутий, кулясто-трикутний, по спинці опуклий, попереду всередині з неглибоким заглибленням, з тонкими реберцями. Безплідні гнізда плода в 3—4 рази більше плодючого гнізда. ⊙. Цв. IV—V; пл. V—VI.

Betcke, Animadv. Bot. Valer. (1826) 14. DC., Prodr., V, 626. Ledeb., Fl. Ross., II, 429. Boiss., Fl. or., III, 107. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 18.

Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 921. Гроссгейм, Фл. Кавказа, IV, 42. Катіна у Визн. росл. УРСР, 315. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 671.

— *Fedia turgida* Stev. in Mém. Soc. Nat. Mosc., V (1817) 345. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 28.

Рисунки: Krok., Mon., tab. III, fig. 26. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 917. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIV, рис. 13.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1731!

По кам'янистих схилах, чагарниках, полях і засмічених місцях.

П.З.С. Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков, Клоков!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Чонгар (Котов!). — Кримська обл.: Джанкойський рн, Таганаш (Котов!). — **Т.С.** Кримська обл.: Чорноморський рн, окол. Чорноморська (Попов, Доброчаєва, Барбарич!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, окол. Ленінська (Котов і Омельчук!); Приморський рн, берег Азовського моря біля мису Тархан (Клопотов!, Вульф!), південний схил г. Опук (Вульф, Дзевановський!), г. Таш-Аллах біля Чокракського озера, Золотий Курган вздовж р. Мелек—Чесме, Золота (Вульф!). — **Кр. З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, окол. Феодосії (Гордієнко!, Липський!, Котов і Омельчук!); Старо-Кримський рн, Старий Крим (Талієв!), г. Агармиш (Котов і Омельчук!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Кожевникова!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Липський!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Алупка (Гольде!), Ялта (Пурінг), окол. Нікітського ботанічного саду, мис. Мартьян (Привалова!, !!, Мелешко!); Судакський рн, Карадаг (Липський!), Судак (Стевен).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (південна частина), Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Південна Європа (Італія, Туреччина, Югославія, Болгарія, Греція), південь УРСР, Крим, Кавказ.

2948 (10). V. rimosa Bast. — **Мласкавець вушковидний.** Стебло 5—25(50) *см* завв., майже від основи або тільки у верхній частині дихотомічно розгалужене, неясноребристе, шорстке. Листки по краю і середній жилці війчасто-шерстисті; прикореневі листки лопатеві, середні і верхні — довгасто-лінійні, найчастіше і при основі зубчасті. Приквітки лінійно-ланцетні. Квітки дрібні, голубі, зібрані розгалуженим півзонтиком; відгин чашечки у вигляді вушкоподібного окрайка, який складається з одного більш великого середнього і 2—4 більш дрібних бокових зубчиків. Плоди 2—2,5 *мм* завд. і 1,5—2 *мм* завш., голі, яйцевидно-округлі, позаду випнуті, попереду злегка вигнуті, з вузькою поздовжньою борозенкою; порожні гнізда здуті, трохи більші за плодюче. ⊙. Цв. IV—V; пл. V—VI.

Bast. in Desv., Journ. Bot., III (1814) 20. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., III, 922. Hayek in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 265. Гроссгейм, Фл. Кавказа, 43. Катіна у Визн. росл. УРСР, 315. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 672.

— *Valerianella auricula* DC., Fl. Fr., V (1815) 492; Prodr., IV, 627. Stev. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXI, 3, 280. Boiss., Fl. or., III, 108. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 19.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. DCCIX, fig. 1400. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., № 928. Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIV, рис. 11.

Видані зразки: Rośl. polsk., Pl. polon, exsicc., № 369!

По сухих схилах, полях, перелогах.

З.П. Волинська обл.: Володимир-Волинський (Пачоський!); Овднівський рн, Верба (Пачоський!). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Радехівський рн, Пирятин (Пачоський!). — Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Сестрятин (Монтрезор!), Верба (Пачоський!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Добровляни (Мондальський і Мотузко!); Підволочиський рн, Тарноруда (Шмальгаузен). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Здолбунів (Шмальгаузен). — **П.З.С.** Одеська обл.: Болград (Липський ії). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Шмальгаузен).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр. (південна частина), Причорн., Бессараб., Крим, Ниж.-Дон., Серед.-Дніпр.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа (до Англії, Німеччини, Болгарії), південь УРСР, Кавказ, Мала Азія.

2949 (11). V. pumila (L.) DC. — **Мласкавець маленький.** Стебло 10—40 *см* завв., майже від основи або тільки вгорі дихотомічно розгалужене, внизу б.-м. шерстисто опушене, вгорі майже голе. Листки по краю (інколи) і по середній жилці війчасті, прикореневі — лінійно-лопатеві, цілокраї або з дрібними зубцями, стеблові — вузько-лінійні, при основі зубчасті або надрізані. Приквітки по краю широкоперетинчасті і війчасті, яйцевидні або довгасто-яйцевидні до ланцетних. Квітки в невеликих скучених плоских півзонтиках. Відгин чашечки утворений трьома округлотрикутними зубцями або виступами, середнім (найбільшим і широким) і двома боковими (значно меншими), інколи ледве помітними. Плід 1,5—2,5 *мм* завд. і 1,5—2,5 *мм* завш., округлий, позаду опуклий, попереду з досить широкою і глибокою борозенкою або поздовжньою виїмкою. ⊙. Цв. IV—V; пл. V—VI.

DC., Fl. Fr., IV (1805) 242; Prodr., IV, 628. Ledeb., Fl. Ross., II, 432. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 674.

— *Valerianella membranacea* Lois., Not. Fl. de Fr. (1810) 150. — *Valerianella tridentata* Bast. in Desv., Journ. Bot., III (1814) 20. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 19. Гроссгейм, Фл. Кавк., II, 43. Катіна у Визн. росл. УРСР, 315. — *Valeriana locusta* η. *pumila* L., Syst. Nat., ed. 12 (1767) 73. — *V. pumila* Willd., Sp. pl., I (1798) 184.

— *Fedia tridentata* Stev. in Mém. Soc. Nat. Mosc., II (1809) 178. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 29.

Рисунки: Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., № 920. Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIV, рис. 4.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 878!

По солонцюватих луках, урвищах, виноградниках, схилах.

П.Л.-С. Одеська обл.: Саврань (Шмальгаузен). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеський рн, між Атестовим і Холодною балкою (Клоков!). — Херсонська обл.: Херсон (Шмальгаузен); Бериславський рн, Качкарівка (Пачоський!); Ново-Воронцовський рн, Великі Гирла (Пачоський!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн, Труд (Білик!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Ново-Олексіївка, по берегу Сиваша біля Геніческа (!). — Кримська обл.: Красно-Перекопський рн, цілина між озерами Красним і Старим (Васильєв!,

Дойч!), Раздольне (Дойч!, Вульф!); Джанкойський рн, окол. Джанкоя (Попов і Доброчаєва!), Лазурки (Попов, Доброчаєва і Барбарич!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, окол. Ленінська (Котов і Омельчук!), між Луговим і Красногіркою (Вульф і Дзевановський!); Приморський рн, Керч (Липський), Глазівка (Барбарич і Доброчаєва!), окол. Горностаївки (Котов і Омельчук!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторійський рн, г. Монай (Кекінев!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, колгосп «Червона Зоря» (Дойч, Васильєв!); Сімферопольськиї рн, Октябрське (Попов і Доброчаєва!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: окол. Севастополя (Липський!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, окол. Ялти (Петунніков!, Ваньков!, Циріна!); Судакський рн, окол. Судака (Стевен); Новий Світ (Васильєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк. (північна частина), Схід. Закавк.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм. (Центральний і Західний Копет-Даг).

Загальне поширення. Південна Європа, Балканський півострів, південь УРСР, Крим, Кавказ, Північна Африка, Західна Азія, Середня Азія.

2950 (12). V. brachystephana (Ten.) Bertol. — **Мласкавець коротковінцевий.** Стебло 10—40 *см* завв., майже від основи або тільки вгорі дихотомічно розгалужене, внизу б.-м. шорстко опушене, вгорі майже голе. Листки по краю і (інколи) по середній жилці війчасті, прикореневі — лінійно-лопатеві, цілокраї або з дрібними зубцями, стеблові — вузьколінійні, при основі зубчасті або надрізані. Приквітки по краю широкоперетинчасті і війчасті, яйцевидні або довгасто-яйцевидні до ланцетних. Квітки в невеликих, скучених плоских півзонтиках. Відгин чашечки короткодзвониковидний, розділений до половини або нижче на 5—6 майже рівних трикутних або яйцевидно-ланцетних, на верхівці загострених (інколи з гачкуватою на кінці остю) часток. Плід 1,5—2,5 *мм* завд. і 1,5—2,5 *мм* завш., округлий, позаду опуклий, попереду плоскуватий, посередині з досить широкою і глибокою борозенкою або довгастою виїмкою. ☉. Цв. IV—V; пл. V—VI.

Bertol., Fl. Ital., I (1833) 193. Krok. in Vet. Akad. Handl. Stockh., V, 1, 76. — *Fedia brachystephana* Ten., Succ. rel. viagg. Abruzzo (1930) 189.

Рисунки: Krok., l. c., tab. III, fig. 30; Fiori et Paol., Icon. Fl. Ital., tab. 395.

Екологія не з'ясована.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Балаклавський рн, Фруктове (Траншель!, Линчевський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.

Загальне поширення. Західне Середземномор'я (Італія), країни Балканського півострова, Крим, Мала Азія.

2951 (13). V. lasiocarpa (Stev.) Betcke — **Мласкавець пухнастий.** Стебло 10—35 *см* завв., у верхній половині або (інколи) майже від самої основи небагаторазово дихотомічно розгалужене, внизу густо опушене короткими волосками, вгорі майже голе. Листки по краю

і часто також зісподу по жилках з короткими війками. Прикореневі листки довгасто-лопатеві, цілокраї, стеблові — лінійно-ланцетні або лінійні, середні — при основі звичайно великозубчасті, верхні — часто при основі розсічені на вузькі частки. Квітки дрібні, голубуваті, в головчастих півзонтиках, розміщених на тонких гілочках, і оточені яйцевидними широкоперетинчастими по краю війчастими приквітками. Чашечка блюдцеподібна, за шириною дорівнює плоду; зубці чашечки тупі, в кількості трьох, з них середній зубець більше, ніж два бокових. Плід дрібний, 1,5—2 *мм* завд. і 1 *мм* у діаметрі, густо опушений довгими волосками, довгасто-яйцевидний, по бокам кілевидний, попереду з глибокою і широкою борозенкою або овальним поглибленням, позаду опуклий. Безплідні гнізда в два рази менше плодючого гнізда. ☉. Цв. IV—V; пл. V—VI.

Рис. 76. Мласкавець пухнастий — *Valerianella lasiocarpa* (Stev.).

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плід ззаду; *4* — плід спереду; *5* — поперечний розріз плода.

Betcke, Animadv. bot. Valer. (1826) 26. Krok. in Vet. Akad. Handl. Stockh., V, 1, 34. Boiss., Fl. or., III, 108. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 19. Липский, Фл. Кавказа, 338. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 922. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 42. Катіна у Визн. росл. УРСР, 315. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 361. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 676.

— *Valeriana pumila* β. *lasiocarpa* DC., Prodr., IV (1830) 628. — *V. pumila* Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 432, p. p. — *Fedia lasiocarpa* Stev. in Mém. Soc. Nat. Mosc., V (1817) 350. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 30.

Рисунки: Krok. in Vet. Akad. Handl. Stockh., V, 1, 34, Taf. II, Fig. 2. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 919. Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIV, рис. 7.

На степових схилах, на полях, перелогах і засмічених місцях.

П.З.С. Одеська обл.: Білгород-Дністровський рн, Приморське (Липський!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Крижевський!). — **П.С.** Кримська обл.: Нижнєгірський рн, Сіменна (Стевен); Роздільнянський рн, мис Бакал (Попов, Доброчаєва і Барбарич!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Золоте (Вульф!, Клопотов!); Пам'ятне (Клопотов!), **г. Опук (Клопотов!); Ленінський рн, окол. Ленінського (Котов і Омельчук!),** пів-в Казантип (Клопотов!), Мисове (Вульф), Південне (Вульф), Набережне

(Клопотов!), Чорноморське (Клопотов!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Сакський рн, Іванівка (Попов, Доброчаєва і Барбарич!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Октябрське (О. і Б. Федченки!); Кіровський рн, окол. Феодосії (Сарандінакі!), Феодосійське л-во (Моргунов, Липський!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: окол. Сімферополя (Стевен, Срединський). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: окол. Судака (Стевен).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк. (північна частина), Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Балканський півострів, південь Європейської частини СРСР, Східне Середземномор'я (Месопотамія), Мала Азія, Турецька Вірменія (?), Курдистан (?).

2952 (14). V. pontica Lipsky — **Мласкавець чорноморський.** Стебло 15—45 *см* завв., кутасто-борозенчасте, по ребрах шорстке, у верхній частині опушене або від самої основи дихотомічно розгалужене; листки по краю війчасті, прикореневі — довгасті або майже лопатеві, середні і верхні (їнколи також і по краю) — з невеликими зубцями. Квітки зібрані в пухкі півзонтики. Плід голий, блискучий, 1,5—2 *мм* завд. (без відгину чашечки) і 1—1,5 *мм* завш., яйцевидний, твердий, шестигранний, який складається ніби з двох половинок, прикладених одна до другої, — більш великої (блідого кольору, яка оточує плодюче гніздо) і меншої (темного кольору, яка оточує безплідні гнізда). Відгин чашечки невеликий і складається з одного більш великого трилопатевого зубця близько 0,5 *мм* завд. і трьох маленьких нерівних часток. ⊙. Цв. V, пл. V—VI.

Lipsky (Липский), Киевск. унив. изв., XXXII, 12 (1892), Прибавл. II (Index seminum), 11; в Тр. Бот. сада, XIII (1894) 302; Фл. Кавказа, 338. Вульф в Зап. Крымск. о-ва естеств. и любит. природы, XI (1929) 91. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 42; Опред. раст. Кавказа, 255.

— *Valerianella bulgarica* Velen. in Sitzb. Boehm. Ges. Wiss., XXXVII (1893) 33 (Dritt. Nachtr. z. Fl. Bulg.). Hayek, Prodr. fl. Balc., II, 485. Стоянов и Стефанов, Фл. Бълг. (1948) 1088.

Рисунки: Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIV, рис. 3.

На сухих схилах, скелях і як бур'ян на полях.

К.С. Кримська обл.: Приморський рн, Золоте, Войкове, Керч, мис Тархан (Вульф!); Ленінський рн, Чорноморське, між г. Седжеут і мисом Чауда (Вульф!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (Керченський півострів); Кавказ: Зах. Закавк. (північно-західна частина, район Анапи).

Загальне поширення. Балканський півострів, Крим, Мала Азія.

Секція **6. Coronatae** Boiss. Плоди від яйцевидних до обернено-конічно-дзигоподібних або майже чотиригранних, попереду з борозенкою, зі зближеними безплідними гніздами, які майже дорівнюють за шириною плідному гнізду або ширші; відгин чашечки великий, вінце-

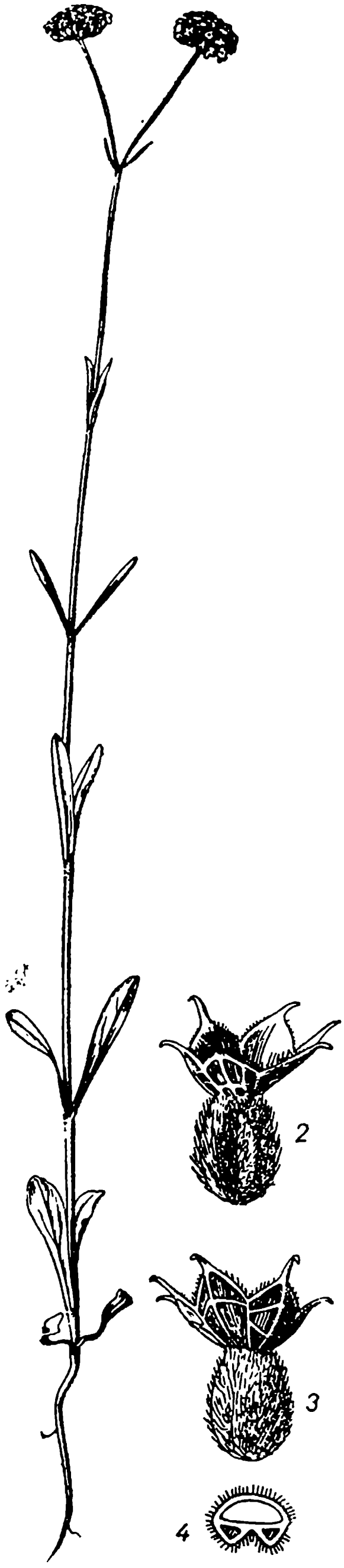

Рис. 77. Мласкавець вінцевий — *Valerianella coronata* (L.) D C.
1 — загальний вигляд; *2* — плід спереду; *3* — плід ззаду; *4* — поперечний розріз плода.

подібний, 3—6-роздільний, який дорівнює за шириною плоду або найчастіше ширший.

2953 (15). V. coronata (L.) D C. — **Мласкавець вінцевий.** Стебло розчепірено-дихотомічно-розгалужене, до 10—45 *см* завв., коротко опушене або голе. Листки по краю коротковійчасті, прикореневі — довгасто-лопатеві або довгасті, зубчасті, верхні — лінійні, при основі — велико- і неправильнозубчасті або перистонадрізані. Приквітки яйцевидні, по краю широкоперетинчасті, війчасті. Квітки голубі, в кулястих, скучених, багатоквіткових півзонтиках. Плід яйцевидно-чотиригранний (разом з чашечкою), до 4 *мм* завд., по спинці опуклий. Спереду з глибокою заглибинкою, повстисто опушений. Плідне гніздо більше безплідних. Відгин чашечки у вигляді широкої лійки або чаші, майже вдвоє ширше плода, перетинчастий, сітчасто-жилкуватий, з 5—6 трикутними, плоскими, вгорі гачкуватими зубцями. ⊙. Цв. IV—V; пл. V—VI.

D C., Prodr., IV (1830) 626. D u f f r., Hist. Valer., 60. B e t c k e, Animadv. Bot. Valer., 17. L e d e b., Fl. Ross., II, 432. B o i s s., Fl. or., III, 110. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 20. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 992. H a y e k in H e g i, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 2, 203. Стоянов и Стефанов, Фл. Бълг. (1933) 963. Катіна у Визн. росл. УРСР, 315. Линчевский во Фл. СССР, XXIII, 678.

— *Valerianella hamata* B a s t. ex D C., Fl. Fr., V (1815) 494. D C., Prodr. IV, 628. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 360. — *Fedia coronata* V a h l., Enum., II (1806) 20. S t e v. in Mém. Soc. Nat. Mosc., V, 350. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 32. — *Valeriana locusta* γ. *coronata* L., Sp. pl. (1753) 34.

Рисунки: R e i c h e n b., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. DCCXV, 1410—1411. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 921. H e g i, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1264, Fig. 145, a, b, c. Фл. СССР, XXIII, табл. XXXIV, рис. 6.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1114! Герб. фл. Кавк., № 46! Fl. exsicc. Reip. Bohem.-Sloven., № 914!

По схилах і полях.

П.З.С. Одеська обл.: Одеса (Шестерикова!, Шмальгаузен!). — Херсонська обл.: Херсон (Шмальгаузен!, Талієв!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, Єфремівка — Радіонівка (Ширяєв!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, о. Чурюк, урвище Узгуп (Левіна!); Генічеський рн, північний берег Сиваша, о. Куюк-Тук (Попович!,

Прянишников!). — Кримська обл.: Джанкойський рн, Лазурка (Попов, Доброчаєва і Барбарич!). — **Т.С.** Кримська обл.: Чорноморський рн, окол. Чорноморська (Попов, Доброчаєва і Барбарич!), по балці Кінчак (Дзенс-Литовська!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Сакський рн, Іванівка (Попов, Доброчаєва і Барбарич!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, Отрадне (Попов, Доброчаєва і Барбарич!), Фруктове (Пурінг, Гольде!); Білогірський рн, скеля Ак-Киш (Попов, Доброчаєва!), по схилах до р. Біюк-Карасу (Попов і Доброчаєва!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: окол. Севастополя (Буш!, Гольде!, Ганешин!); Балаклавський рн, Балаклава (Буш!, Липський!, О. і Б. Федченки!), Орлине (Грабовський, Васильєв!), Байдарські ворота (Гольде!); Бахчисарайський рн, між Дачним і Качі-Кальєном (О. і Б. Федченки!), Качі-Кальєн (Гольде!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, г. Кішка (Привалова). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, мис Сарич (Буш!); Ялтинський рн, Сімеїз (Гольде!, Петунніков!), Ялга (Гольде!), Нікітський ботанічний сад (Котов!, !!); Алуштинський рн, Алушта (Котов!); Судакський рн, Судак (Стевен!), г. Сокіл (У Дзі-хуа!), Карадаг (Граншель!); Карадагська біологічна станція (Котов!), у підніжжя г Ечки-Даг (Котов, Карнаух!), Лагерне (Котов, Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (півд. ч.), Причорн., Бессараб., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ. Туркм., Пам.-Ал., Тянь-Шан. (зах. ч.).

Загальне поширення. Середня і Атлантична Європа, південь УРСР, Крим, Кавказ, Західне і Східне Середземномор'я, країни Балканського півострова, Мала Азія, Турецька Вірменія, Курдистан, Іран, Середня Азія, Північна Америка (занесено).

2954 (16). V. Kotschyi Boiss. — **Мласкавець Кочі.** Стебло 10—30(45) *см* завв., дихотомічно розгалужене, коротко опушене або голе. Листки по краю коротковійчасті або довгасті, стеблові — лінійно-ланцетні або лінійні, середні — при основі звичайно великозубчасті, верхні — нерідко розсічені на вузькі частки. Квітки дрібні, в головчастих півзонтиках. Приквітки широкоперетинчасті, по краю віячасті. Чашечка при плодах плоска, дисковидна, рівна плоду або трохи вужча за нього, надрізана менш ніж до половини довжини; відгин чашечки складається з 5—6 зрослих при основі, трикутних, майже рівних за довжиною зубців або лопатей, які закінчуються коротким, прямим або гачкуватим вістрям, рідко вони закруглені і зовсім без вістря. Плід дрібний, до 2 *мм* завд. разом з чашечкою і 1 *мм* завш., довгасто-яйцевидний, чотиригранний, попереду з глибоким і широким заглибленням або борозенкою, позаду б.-м. опуклий, густо опушений прилеглими волосками. ⊙. Цв. IV—V; пл. V—VI.

Boiss., Diagn., ser. I, 3 (1843) 60. Krok. in Vet. Akad. Handl. Stockh., V, 1, 80; Boiss., Fl., or., III, 110.

— *V coronata* subsp. *Kotschyi* Стоянов и Стефанов, Фл. Бълг. (1948) 1088.

Видані зразки: Fl. cauc. exsicc., № 297 (sub nomine *V. lasiocarpa* (Stev.) Betcke).

По схилах, на полях і перелогах як бур'ян на півдні УРСР.

П.З.С. Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Федосєєв!, Крижевський!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, Чорноморське (Клопотов!),

Андреєво (Клопотов!), між Южним і мисом Чауда (Клопотов!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Октябрське (!), Кіровський рн, окол. Феодосії, г. Тете-Оба (Сарандінакі!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: Півд. Закавк.; Серед. Азія: Пам.-Ал.

Загальне поширення. Балканський півострів, південь УРСР, Крим, Кавказ, Східне Середземномор'я (Сірія, Месопотамія), Мала Азія, Середня Азія.

Рід 812. **Валеріана — Valeriana** L.

L., Sp. pl. (1753) 31.

Квітки двостатеві, рідше одностатеві, з двома приквітками, які зібрані в щитковидне або головчасте (інколи гроновидне) суцвіття, віночок трубчасто-лійковидний, з п'ятилопатевим неправильним відгином, білий, рожевий або бузковий, при основі трубочки з порожнистим горбком. Тичинок 3, які прикріплені до основи трубочки віночка і найчастіше з неї випинаються; пиляки жовті; зав'язь нижня тригнізда, з одним плідним і двома безплідними гніздами; приймочка три-, рідше двороздільна. Зубці чашечки під час цвітіння мало помітні, загорнуті всередину, але при плодах розростаються в довгий перисто-волохатий чубок, який складається з 5—15 перистих щетинок. Плід — одногнізда сім'янка, голий або опушений. — Багаторічні або дворічні рослини.

Рід валеріана включає понад 200 видів, які ростуть в помірних і субтропічних районах північної півкулі, в Андах (в Америці), Бразілії, Східній Індії і в Китаї. В УРСР росте 15 видів.

Господарське значення. З наших видів валеріани лікарськими є: *V. angustifolia* Tausch., *V. exaltata* Mik., *V. rossica* Smirn., *V. wolgensis* Kasak., *V. nitida* Kr., *V. Wallrothii* Kr., *V. stolonifera* Czern., *V. sambucifolia* Mik., *V. Pleijelii* Kr. Усі ці види фармакопія не розрізняє, і вони відомі під збірною назвою *V. officinalis* L.

Кореневище і коріння валеріани містить ефірно-валеріанове масло, валеріанову кислоту, алкалоїди (хатинін і валерін і летучий алкалоїд — пірилметилкетон), дубильні речовини, крохмаль і ряд інших речовин. Валеріана заспокоює нервову систему при збудженні, безсонні та інших нервових захворюваннях. Необхідне старанне біохімічне дослідження всіх вище зазначених видів валеріани, бо безперечно, що цінність їх з лікарського погляду різна, правильність цього стверджується даними біохімічного і анатомічного досліджень трьох дикорослих видів валеріани: валеріани високої, пагононосної і блискучої, які випробовувались у культурі в умовах Української РСР (в околицях Києва).

В корінцях і кореневищах валеріани високої (*V. exaltata* Mikan) міститься ефірного масла 1,42%, валеріани пагононосної (*V. stolonifera* Czern.) — 1,72%, валеріани блискучої (*V. nitida* Kr.) — 1,74%. Розрізняються вони не тільки за кількістю ефірного масла, а і за його якістю (Гончаров, 1951). Внаслідок анатомічного дослідження ло-

калізації ефірного масла (при забарвленні суданом III) у цих же видів валеріани встановлено різницю в характері розміщення, у величині і кількості капель ефірного масла в коренях у кожного з цих видів валеріани (Катіна, 1953).

Примітка. Видова назва *V. officinalis* L. належить Ліннею, який описав цей вид в «Species plantarum» в 1753 р. Його опис надзвичайно короткий і невиразний: «Valeriana floribus triandris, foliis omnibus pinnatis... Habitat in Europae nemoribus paludosis». В синоніміці виду Лінней посилається на свої попередні праці: Hortus Cliffortianus, Flora suecica, Flora lapponica. Коли з'ясувалось, що ліннеївський вид в розумінні різних авторів є дуже збірним, виникло не розв'язане і до цього часу питання про те, що являє собою *V. officinalis* s. str., до якого конкретного виду вона належить. Можна вважати, що вона описана з Швеції. В Швеції зустрічаються відповідні до автентичного опису (з усіма перистороздільними листками) види з групи Fenno-scandica Kreyer і *V. exaltata* Mikan. Вважають, що, описуючи свій вид, Лінней зважав на *V. repens* Host з названої групи або на *V. exaltata* Mikan. з групи Palustres Kreyer. В межах *V. officinalis* L. sensu amplo існують дві видозміни за способом росту і будови кореневої системи: 1) дерновий тип з коротким вертикальним кореневищем, який не утворює горизонтально простертих столонів і 2) кореневищний тип з таким же вертикальним кореневищем, але який утворює довгі або більш короткі горизонтально простерті підземні або надземні столони. На особливості будови кореневої системи, як і на ряд інших ознак, Лінней не звернув уваги.

В першій половині минулого сторіччя, через кілька десятків років після першого видання «Species plantarum», валеріана лікарська *V. officinalis* L. (в широкому розумінні) була вивчена більш докладно, причому головну увагу дослідників привертала різниця у способі росту. В цей час різними авторами виділено зі складу валеріани лікарської ряд нових конкретних видів (Mikan, 1808; Poiret, 1823, Tausch, 1823; Wallroth, 1840, Черняєв, 1845). Інші автори (Roemer et Schultes, 1817; Koch, 1837; Ledebour, 1844; Ruprecht, 1853) розуміли диференціацію валеріани лікарської інакше, вони зберігали *V. officinalis* L., як збірний вид, відрізняючи в межах його цілий ряд різновидностей. Однак різновидності, які вони виділяли за своїми морфологічними ознаками дуже сильно відрізнялись між собою і часто суперечили навіть широкому авторському діагнозу (оскільки до різновидностей *V. officinalis* L. стали відносити навіть форми з нерозсіченими нижніми листками). Така барвиста картина звичайно з'ясовується тим, що *V. officinalis* auct. являє собою, за висловленням С. В. Юзепчука (1939), агрегат з не дуже близьких видів. З другої половини минулого століття до 20-х років нашого століття взагалі не було нічого нового у вивченні складної систематики лікарської валеріани. Всі досягнення по диференціації *V. officinalis* L. sensu amplo першої половини минулого століття були залишені, систематики повернулись до ознак *V. officinalis* L. як реальної систематичної одиниці в обсязі ліннеївського виду, в кращому разі зупинялись на системі Коха (F. Höck, 1882; Шмальгаузен, 1886; Beck v. Mannagetta, 1893; Коржинський, 1898; Naumann і Ahlfvengren, 1901; Rouy, 1903; Blytt, 1906; Федченко і Флеров, 1908). Такого ж напрямку дотримувались і багато інших авторів другої половини минулого і початку XX століття, з цим нам доводиться зустрічатись в наші дні (В. І. Грубов). Починаючи з 20-х років XX століття знову з'явились праці по диференціації *V. officinalis* L. sensu amplo, але з тією особливістю, що в першій половині XIX століття розчленування ліннеївського виду відбулося майже цілком на основі вивчення середньоєвропейської валеріани, не торкаючись, за винятком Черняєва, валеріани північного сходу і сходу Європи, тоді як починаючи з 20-х років XX століття це розчленування йде за рахунок східних і північно-східних європейських форм Скандінавії (Pleijel, 1924) і СРСР.

У нас, в СРСР, вивченню систематики валеріани лікарської як цінної лікарської рослини було приділено особливо багато уваги (Казакевич, 1922; Уткін, 1921; Крейєр, 1924, 1930; Смирнов, 1925; Катіна, 1950; Ворошилов, 1953).

---

1. Прикореневі листки цілісні. Квітки різнорідно-дводомні 2.
— Усі листки непарно-перисторозсічені, квітки двостатеві 6.
2. Рослини з грушовидно потовщеними коренями. Квітки рожеві, в густому верхівковому суцвітті **(1). В. бульбиста — V. tuberosa** L.
— Рослини без грушовидно потовщених коренів 3.
3. Кореневище з підземними улисненими пагонами 4.
— Кореневище без пагонів, звичайно розгалужене, багатоголове 5.
4. Середні і верхні стеблові листки перисторозсічені або розділені звичайно на 7 часток, часто ліровидні
(4). В. дводомна — V. dioica L.
— Усі листки цілісні, інколи самі верхні виїмчасто-зубчасті
(5). В. цілолиста — V. simplicifolia Kab.
5(3). Листки квітконосних стебел з 3 листочками
(2). В. трилиста — V. tripteris L.
— Листки квітконосних стебел (принаймні частково) з 5 листочками
(3). В. трансільванська — V. transsylvanica Schur.
6(1). Кореневище без пагонів 7.
— Кореневище з пагонами (надземними або підземними) 12.
7. Листки зісподу опушені короткими волосками 8.
— Листки зісподу по жилках з притиснутими короткими або видовженими щетинками або голі 9.
8. Листки з 6—15 парами вузьких бокових листочків; листочки прикореневих листків 2—5 *мм*, стеблових 0,5—3 *мм* завш. Гірська рослина, яка рано зацвітає
(11). В. вузьколиста — V. angustifolia Tausch.
— Листки з 5—11 парами бокових листочків до 2,5 (3,5) *см* завш. Болотна (переважно в долинах річок) рослина, яка пізно зацвітає
(6). В. висока — V. exaltata Mikan.
9(7). Стеблові листки з численними листочками (6—10 пар). Листочки вузьколанцетні, по краях найчастіше цілокраї. Степова рослина, яка рано зацвітає **(10). В. російська — V. rossica** Smirn.
— Стеблові листки з меншою кількістю листочків. Листочки широколанцетні, по краю зубчасті. Рослини пізно зацвітають; лісові або лучні, рідко болотні 10.
10. Стеблові листки з 4—5 парами бокових листочків; щетинки по жилках зісподу звичайно відсутні або вони дуже дрібні і мало помітні. Плоди 3,3—5 *мм* завд. **(7). В. волзька — V. wolgensis** Kasak.
— Стеблові листки з 6—7(4—8) або 7—10 парами бокових листочків. Листочки зісподу по жилках з дрібними щетинками. Плід 3—3,2 *мм* завд. 11.

11. Стеблові листки з 6—7 (4—8) парами бокових листочків. Листочки зісподу по жилках з короткими притиснутими щетинками або без них. Трубочка віночка 4—4,5 *мм* завд.
(8). В. блискуча — V. nitida Kr.
— Стеблові листки з 7—10 парами бокових листочків. Листочки зісподу по жилках шерстисті (від дуже розвинутих дрібних шорстких щетинок). Трубочка віночка 5—6 *мм* завд.
(9). В. Гроссгейма — V. Grossheimii Worosch.
12(6). Листки зісподу опушені короткими відлеглими волосками. Віночок 4—5,2 *мм* завд. Стеблові листки звичайно з 8—12 парами бокових листочків **(13). В. Вальрота — V. Wallrothii** Kr.
— Листки голі або зісподу по жилках з притиснутими щетинками. Віночок 3,5—6 *мм* завд. Стеблові листки з меньшою кількістю бокових листочків 13.
13. Стеблові листки з 6—11 парами звичайно вузьких і цілокраїх бокових листочків, прикореневі — з 3—9 парами. Кореневище з підземними пагонами. Степові і лісостепові рослини, що рано цвітуть
(12). В. пагононосна — V. stolonifera Czern.
— Стеблові листки з меншою кількістю овальних або ланцетних, по краях зубчастих листочків. Кореневище з надземними пагонами. Рослини пізно зацвітають, лісові або лучні, гірські або берегові, але інколи ростуть на болотах 14.
14. Стеблові листки з 4—5 парами бокових листочків, прикореневі — з 1—3 парами **(14). В. бузинолиста — V. sambucifolia** Mikan.
— Стеблові листки звичайно з 6—8 парами бокових листочків, нижні стеблові — нерідко з 4—5, прикореневі — з 2—5 парами листочків
(15). В. Плейєля — V. Pleijelii Kr.

Секція **1. Tuberosae** (Hoeck) Grub. Рослини з розвинутою бульбою і цілісними прикореневими листками. Суцвіття головчасте; віночок трубчастий, з вузьким відгином. Сім'янка з дуже потовщеним краєм. — Степові і гірностепові види області древнього Середземномор'я.

2955 (1). V. tuberosa L. — Валеріана бульбиста. Рослини без підземних пагонів, з грушовидно потовщеними, 1—3 *см* завд. і 0,9—1 *см* завш., коренями; стебло 15—50(60) *см* завв., просте, ребристе. Прикореневі і нижні стеблові листки черешкові, цілісні, довгасті або лопатеві, 3—9,5 *см* завд. разом з черешками і 0,3—2,3 *см* завш.; середні стеблові листки сидячі, ліровидно-перистороздільні, 2—8,5 *см* завд. і 0,9—2,3 *см* завш., верхні стеблові листки сидячі, розсічені на лінійні або ланцетні частки, 1,5—3,5 *см* завд. і 0,1—0,3 *см* завш. Суцвіття густе, щитковидно-головчасте, 0,8—4,5 *см* завд. і 1,3—5,5 *см* завш. Приквітки коротші плодиків. Квітки різнорідно-дводомні, рожеві, віночок 4,5—6 *мм* завд., 2—3 *мм* завш. Плід яйцевидний або довгасто-яйцевидний, 3,5—4,5 *мм*

завд. і 1,5—2,5 *мм* завш., між реберцями опушений, сім'янка; чубок плода складається з перистих волосків, 6—7 *мм* у діаметрі. ♃. Цв. IV—$^1/_2$ V; пл. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 33. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 25; III, 26. D C., Prodr., IV, 637. L e d e b., Fl. Ross., II, 1 (1844) 346. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 22. Катіна у Визн. росл. УРСР, 316—317. Грубов во Фл. СССР, XXIII, 600.

— *V. bulbosa* P a l l., Reise, I (1771) 148.

Рисунки: R e i c h e n b., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. DCCXXIII, fig. 1426.

Видані зразки: Герб. фл. СССР, № 3983!

На кам'янистих місцях, в степах, чагарниках, на схилах. Зустрічається в південній частині лісостепу і звичайно в Степу.

П.Л.-С. К і р о в о г р а д с ь к а о б л.: Кіровоград (Л і н д е м а н!). — **Л.Л.-С.** Х а р к і в с ь к а о б л.: Харківський рн, окол. Харкова (Ч е р н я є в!); Мерефа (Б і л о к о н е н к о!). — **Д.Л.-С.** С т а л і н с ь к а о б л.: Авдіївський рн, Ясинувата (О л е к с і є н к о!), Яма (О к с і ю к!). — Л у г а н с ь к а о б л.: Ровеньківський рн, Шляхтино (Г р е б н ь о в а!); Свердловський рн, Провальський степ (П о с т р и г а н ь!). — **П.З.-Л.С.** М и к о л а ї в с ь к а о б л.: Арбузинський рн, Семенівка (П а ч о с ь к и й!). — **Л.З.-Л.С.** П о л т а в с ь к а о б л.: Чутівський рн, Федорівка (Ц і н г е р!); Карлівський рн, Карлівка (Ц і н г е р!, Б о р д з і л о в с ь к и й!), Федорівка, луки по р. Орчик (Ц і н г е р!). — Х а р к і в с ь к а о б л.: Нововодолазький рн, окол. Бірки (К о т о в!); Куп'янський рн, Кислівка, Кочинівський степ (К л о к о в!), Біле (Д з ю б е н к о!); Лозівський рн, Красно-Павлівка, Толкачівська цілина (К о т о в!, П р я н и ш н и к о в!); Красноград (Ш и р я є в!). — Д н і п р о п е т р о в с ь к а о б л.: Дніпропетровський рн, Олександрівка (Г р у н е р!), Дніпропетровськ (О л е к с і є н к о!); Павлоград (П у н і н а!, К р и ш т о ф о в и ч!). — Л у г а н с ь к а о б л.: окол. Старобільська (К у з н е ц о в і Л и т в и н о в!, Ш и р а є в с ь к и й!); Міловський рн, Стрілецький степ (Л а в р е н к о і З о з!). — С т а л і н с ь к а о б л.: Жданівська мр, окол. Жданова (К л е о п о в!), схили над р. Кальміус (К л е о п о в!); Володарський рн, «Кам'яні Могили» (К у з н е ц о в а); Ольгинський рн, Велико-Анадольське л-во (В и с о ц ь к и й!); Причорноморський рн, Кременівка, Старий Крим (К л е о п о в!). — З а п о р і з ь к а о б л.: Чернігівський рн, Ново-Михайлівка (Л е в і н а!); Ново-Миколаївський рн (Л е в і н а!); Ногайський рн, круті схили до р. Обіточної (П р о с в і р к и н а!). — **П.З.С.** О д е с ь к а о б л.: Одеса (Л і н д е м а н!, І о р д і а н!). — М и к о л а ї в с ь к а о б л.: окол. Миколаєва (Ф е д о с е є в!, П а ч о с ь к и й); Варварівський рн, Солониха, між Варварівкою і Великою Коренихою (!); Березнеговатський рн, Яковлівка (П а ч о с ь к и й!). — Х е р с о н с ь к а о б л.: Херсонський рн, Дар'ївка (**П а ч о с ь к и й!**); Білозерський рн, Білозерка, Станіслав (**П а ч о с ь к и й!**); Бериславський рн, Іванівка (П а ч о с ь к и й!); Ново-Воронцовський рн, Золота Балка (П а ч о с ь к и й). — **Л.З.С.** Х е р с о н с ь к а о б л.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Т а л і є в!, О к с н е р!, Д з е в а н о в с ь к и й!, Р и б а к о в а і Б а к у ш и н с ь к а!), Чапельський під (!); Нижньосірогозький рн, Догмарівка (!). — З а п о р і з ь к а о б л.: Мелітопольський рн (Д з е в а н о в с ь к и й!), Мордвинівка, Троїцьке (Б і л и к!); Веселівський рн, Корніївка (!); Якимівський рн, Радивонівка (Б і л и к!). — **П.С.** Х е р с о н с ь к а о б л.: Генічеський рн, о. Куюк-Тук (Л и т в и н е н к о, П а р н а с ь к и й!, П о п о в и ч!). — **К.С.** К р и м с ь к а о б л.: Ленінський рн, між Широким і Красногоркою (Ч е р н о в а, Н о в о с е л ь ц е в а!, К р и л о в а), Золоте, окол. Керчі, мис Тархан, біля Чокракського озера, Осовини, Казантип (К л о п о т о в). — **Кр.З.-Л.С.** К р и м с ь к а о б л.: Старо-Кримський рн, Планерське (Г о л ь д е!, В а н ь к о в і В а с и л ь є в!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Середн.-Дніпр., Волзьк.-Дон. (південь), Заволзьк., Бессараб., Причорн., Крим (північний схід), Ниж.-Дон., Ниж.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг.; Захід. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арало-Касп. (північ), Прибалх. (північ).

Загальне поширення. Південна Європа (до Франції, Італії, Югославії, Болгарії), південь Європейської частини СРСР, Кавказ, Північна Африка.

Секція **2. Rizophorae** Grub. Кореневищні рослини; інколи кореневище майже нерозвинуте. Суцвіття щитковидне, головчасте або гроновидне. Віночок лійковидний, з широким відгином. Сім'янки звичайно без потовщеного краю. — Переважно лісові і високогірні види Голарктики.

Ряд **1. Montanae** Grub. Рослини з довгими, простертими і розгалуженими кореневищами, цілісними, яйцевидними або овальними прикореневими листками і б.-м. роздільностатевими квітками; приквітнички звичайно лінійні і голі. Високогірні види альпійської гірської системи.

2956 (2). V. tripteris L. — **Валеріана трилиста.** Рослина 10—60 *см* завв. Кореневище циліндричне, косе, розгалужене, багатоголове, без пагонів. Стебло ребристе, голе або по ребрах опушене, з 2—3 парами листків; листки безплідних пагонів, прикореневі і часто нижні стеблові, рідше всі, крім верхньої пари (var. *Hoppei* Rchb.), — цілісні, голі, на безплідних пагонах — довгочерешкові, серцевидно-яйцевидні, звичайно глибоковиїмчасті або зубчасті, по краю і черешку війчасті. Стеблові листки трироздільні; частки їх ланцетні або яйцевидні, середня з них більша, ніж бокові, звичайно зубчасті. Суцвіття щитковидне, міцне, 2—4 *см* у діаметрі, при основі з парою лінійно-ланцетних або лінійних приквітників, при плодах дуже розростається і розчепірене; приквітнички лінійні або нитковидні, трав'янисті, дорівнюють плодику або вдвоє коротше його, голі або по краю з рідкими війками. Квітки роздільностатеві — і тоді рослини одно- або дводомні, полігамні, двостатеві, протерандричні або змішані. Віночок білий або рожевий, широколійковидний, 2—5 *мм* завд. Сім'янки видовжені, 3,5—4 *мм* завд., голі, з 14—16 променевими чубками. ♃. Цв. $^1/_2$ V—VI; пл. $^1/_2$ VI—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 32. DC., Prodr., IV, 639. Hoeck in Bot. Jahrb., III, 456. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 22. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 292. Катіна у Визн. росл. УРСР, 317. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 359. Грубов во Фл. СССР, XXIII, 609.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. 722, fig. 1424.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3448! Fl. polon. exsicc., № 368!

Тінисті ліси, зарості, скелі, порубки лісу.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Станове (Попов, Хржановський!); Ужгородський рн, заплава р. Уж (Попов!, Дженюк, Хржановський!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Близниця (Попов!, Запятова!, Гринь!), г. Говерла (Хржановський!, Котов!, Брадіс!, Білик!, Запятова!, Косець!, Доброчаєва!), Луги (Харкевич!), г. Мен-

чул (Котов!, Запятова!, Брадіс!, Білик!), г. Піп Іван (Брадіс!, Запятова!, Гринь!), Богдан (А. та О. Барбаричі!), г. Петрос (Ігошина, Грубов і Рачківська!, А. та О. Барбаричі!), Кобилецька Поляна (Косець!); Воловецький рн, Воловець (Попов!), Підполоззя (Ігошина!); г. Пікуй (Котов!); Міжгірський рн, Синевир (Грубов і Рачківська!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, г. Говерла (Пояркова, Рожевич, Шишкін!); Яремча (Ігошина).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Гори Середньої Європи.

2957 (3). V. transsylvanica Schur — **Валеріана трансільванська.** Кореневище без пагонів. Стебло пряме, 10—60(80) *см* завв., борозенчасте, голе. Прикореневі листки цілісні, яйцевидно-серцевидні, довгочерешкові, звичайно глибоковиїмчасті або зубчасті, голі. Стеблові листки п'ятилисткові, ланцетні, зубчасті, вершковий листочок часто дуже великий, майже округлий, значно віддалений від бокових, в іншому — як у попереднього. Віночок білий або рожевий, 2—5 *мм* завд. ♃. Цв. IV—VI.

Schur, Enum. Pl. Transsylv. (1866) 190. Szaf., Kulcz., Paw ł., Rośl. polsk. (1924) 582. Катіна у Визн. росл. УРСР, 317.

— *V. bijuga* Simok. ex Blocki in Oesterr. Bot. Zeitschr., XLII (1892) 352. — *V. tripteris* Grub. Грубов во Фл. СССР, XXIII, 610, p. p.

Видані зразки: Герб. фл. СССР (sub *V. tripteris* L.) № 4175!

Тінисті ліси, скелі біля гірських потоків в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Тячівський рн, схил Странжула над р. Брустура (Брадіс, Запятова!); Рахівський рн, на полонині Близниця (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Східні і Південні Карпати. Ендемічні рослини Карпат.

Примітка. В. І. Грубов в «Списке раст. герб. фл. СССР», IV (1957) 114 і у виданих рослинах за № 4175 («Герб. фл. СССР») відніс *V. transsylvanica* Schur до синонімів *V tripteris* L.

Ряд **2. Dioicae** Grub. Лучно-болотні трави Європи, з тонким, повзучим кореневищем, чотиригранними стеблами, цілісними овальними, прикореневими листками і роздільностатевими диморфними квітками в щитковидних суцвіттях. Ряд близько споріднений з рядом Montanae.

2958 (4). V. dioica L. — **Валеріана дводомна.** Кореневище тонке, 1—5 *см,* рідко до 15 *см* завд., або висхідне з чіткими міжвузлями і нитковидними корінцями на вузлах. Стебло пряме 15—25(60) *см* завв., борозенчасте, трохи коротко опушене. Листки неквітучих пагонів, прикореневі і самі нижні стеблові — цілісні, округло-яйцевидні або еліптичні, найчастіше цілокраї, довгочерешкові, голі. Нижні стеблові листки ліровиднонадрізані; верхні — з лінійно-довгастими, нерідко зубчастими частками, з яких непарні більші за інших; всі листки світло-зелені, міцні, по краю війчасті. Суцвіття головчасто-щитковидне, звичайно з парою додаткових пазушних щитків; приквітки лінійно-довгасті, тупі

або коротко загострені, коротші від плодика, трав'янисті, голі або з рідкими залозками і війками. Віночок жіночих квіток білий, від 1—1,5 *мм* завд., чоловічих квіток — рожевий, близько 3 *мм* завд. Плід (без чубка) 2,5 *мм* завд., голий і гладенький. 4. Цв. V—VI; пл. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 31. DC., Prodr., IV, 637. Fisch., Livl., 183. Gilib., Exerc. phytol., III, 456. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 22. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 274. Грубов во Фл. СССР, XXIII, 611.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. 724, fig. 1428. Hegi, l. c., tab. 252, fig. 5.

Видані зразки: Fl. exsicc. Reip. Bohem.-Sloven., № 629, Pl. polon. exsicc., № 3661!

На багнистих болотистих місцях, на вологих луках і між чагарниками в Карпатах.

К.Л. Станіславська обл.: Чорногора (Козій!); Буковина (Кнапп).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт. (Калінінградська обл.), Верх.-Дністр. (Карпати), Верх.-Дніпр. (Бєловезька Пуща).

Загальне поширення. Скандінавія (південна частина), Середня і Атлантична Європа, Західне Середземномор'я (північна частина).

2959 (5). V. simplicifolia Kabath. — **Валеріана цілолиста.** Кореневище 3—7(20) *см* завд., повзуче або висхідне, яке утворене улисненими безплідними пагонами. Стебло 10—50 *см* завв., чотиригранне, борозенчасте, по гранях шерстисте, голе, з (2) 3—5 парами листків. Листки неквітучих пагонів і прикореневі — цілісні, округло-яйцевидні, овальні або довгасто-овальні, звичайно цілокраї, рідше зарубчасто-зубчасті або надрізані, з крилатими, довгими (до 18 *см* завд.) черешками; середні і верхні стеблові листки яйцевидні, цілокраї або великозубчасті (дуже рідко перистонадрізані), самі верхні — часто трироздільні. Суцвіття густе, щитковидне й найчастіше з парою додаткових пазушних щитків, при основі з лінійними приквітками; приквітки лінійні, які не перевищують квітку і плід, притуплені або коротко загострені, плівчасті, голі або з рідкими війками і залозками. Квітки на одних екземплярах більші і двостатеві, з короткими стовпчиками, на інших — менші, з довгими стовпчиками. Віночок маточкових квіток білий, до 1 *мм* завд., тичинкових — до 3 *мм* завд., рожевий. Плоди довгасто-яйцевидні, 2—2,5 *мм* завд., голі й гладенькі. 4. Цв. V—VI; пл. VI—VIII.

Kabath., Fl. von Gleiwitz (1846) 37. Hoeck in Bot. Jahrb., III, 41. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 925. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 274. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 585. Катіна у Визн. росл. УРСР, 317. Грубов во Фл. СССР, XXIII, 612.

— *V. elongata* var. *polygama* DC., Prodr., IV (1830) 637. — *V. polygama* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 22.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. 724, fig. 1429.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3447! Pl. polon. exsicc., № 367!

Вологі луки, полонини, болота.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, окол. Ясені, хр. Свидовець (А. та О. Барбаричі!, Брадіс!), г. Близниця (А. та О. Барбаричі). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова (!). — Тернопільська обл.: Кременець (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Середня Європа (східна частина).

Ряд 3. **Palustres** Kг. Коренева система без столонів. Листки зісподу опушені короткими волосками, парноперисті або цілісні.

29?0 (6). V. exaltata Mikan — **Валеріана висока.** Кореневище коротке, циліндричне, без підземних пагонів. Корені тонкі. Стебло 40—100(160) *см* завв., ребристе, голе, при основі нешерстисте, в міжвузлях з кільцем білих волосків. Листки непарноперисті. Верхні і нижні стеблові листки з 6—11 парами листочків, рідко (нижні) з 4—5 парами. Листки сидячі, ланцетні або широколанцетні (прикореневі інколи яйцевидні), до 9(10) *см* завд., до 2,5 *см* (рідко до 3,5 *см*) завш., зазублені по краю і (дуже рідко) цілокраї. Листочки знизу по жилках з прямими або трохи зігнутими волосками до 1,2 *мм* завд. Суцвіття велике, щитковидне, з одного верхівкового або (найчастіше) ще і з 2—3 парами пазушних бокових півзонтиків, пухке і широке. Приквітнички яйцевидно-ланцетні або широколанцетні, трав'янисті, широкоперетинчасті, по краю війчасті, як і вся рослина, часто з лілувато-червонуватим відтінком. Квітки двостатеві, дрібні, 4—5 *мм* завд., рожеві, рідше блідо-рожеві. Плоди довгасті або довгасто-яйцевидні, 2—3,4 *мм* завд. і 1,2—1,4 *мм* завш. Середня довжина плодів 2,8 *мм*, середня ширина 1—2 *мм*, з опуклого боку без волосків, з плоского — з рідкими волосками або без волосків, голі. Рослини, які пізно зацвітають. ♃. Цв. VI—VII.

Mikan in Pohl., Tentam. Fl. Bohem. (1809) 41. Ledeb., Fl. Ross., (1844) 52. — *V. palustris* Kг. в Бот. матер. герб. Главн. Бот. сада, V, 1—12 (1924) 184; в Тр. по прикл. бот., ген. и сел. (1930) 145. Гроссгейм, Фл. Кавк., 46; во Фл. Юго-Вост., VI, 272. Катіна у Визн. росл. УРСР, 318. — ? *V. officinalis* L., Sp. pl., ed. I (1753) 31, p. p. — *V. officinalis* Грубов во Фл. СССР, XXIII, 625, pro min. parte.

Рисунки: Визначник рослин УРСР, мал. 184.

Видані зразки: Герб. фл. СССР, № 3982, а, б. (sub nom. *V officinalis* L.) Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3443. Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 686.

Трав'янисто-осокові долинно-річкові (головно по дрібних річках) і рідше водороздільні болота.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня (Брадіс!, Запятова!). — **З.П.** Волинська обл.: всі поліські райони, Шацький рн, острів на оз. Світязь (Барбарич!); Киверцівський рн, Киверцівське л-во (Барбарич!); Володимир-Волинський (Монтрезор!). — Ровенська обл.: Висоцький рн, Золоте (Барбарич!). — Житомирська обл.: Черняхівський рн, Киселівка (Кривошеїн!), Корчівка (Чорноголовко!); Житомирський рн, окол. Житомира (Бушинська!), Буки (Дем'яненко!). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростенський рн, Лісовщина (Дем'яненко!), Синга (Резцова, Наконечна!). — Київська обл.: окол. Києва (Катіна!!); Києво-Святошинський рн,

Рис. 78. Валеріана висока — *Valeriana exaltata* Mikan.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини; *3* — кореневище з прикореневим листком; *4* — листок зісподу; *5* — квітка; *6* — нестиглий плід; *7* — стиглий плід; *8* — поперечний розріз плода.

Боярка (Катіна!), Буча (Семенкевич!), Ірпінь (Катіна!); Ново-Шепелицький рн, Зимовище (Лепченко). — **Л.П.** Київська обл.: Дарниця, Плехове болото (Котов!, Катіна!); Броварський рн, Рибне озеро (Катіна!); Вищедубечанський рн, Вищедубечанське л-во (Фомін!). — Чернігівська обл.: Сосниця (Іваницький); Городнянський рн, окол. Петрівки (Левіна), окол. Камки (Попович!); Тупичівський рн, окол. Бурівки (Попович, Левіна!), Рудки (Дзюбенко, Левіна!), Пекурівка (Попович, Левіна!); Батуринський рн, Головеньки (Бараненко!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Збаразький рн, Киданці (Міхельсон). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.. Вчорайшенський рн, Макарівка (Катіна!). — Хмельницька обл.: Летичівський рн, Вербка (Дем'яненко!). — Вінницька обл.: Вінницький рн, Вінниця (Хребтов), Стадниця (Дем'яненко!); Ситковецький рн, Омежинці і Носівці (Гринь!, Михайленко!); Жмеринський рн, Сьомаки (Дем'яненко!). — Черкаська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, в заплаві р. Трубеж (Литвиненко!); Березанський рн, болото Недра (Чорноголовко) між Яготином і Березанню (Д. Зеров і К. Зеров!).— Чернігівська обл.: по терасі р. Удай (Порецький). — Сумська обл.: Роменський рн, ур. Видне (Стеляцький); Велика Писарівка по р. Ворсклі (Криштофович). — Полтавська обл.: Диканський рн, Диканька (Сова, Паршина!), Плакидівка (Сова!); Комишнянський рн, Черевки на березі р. Хорол (!); Миргородський рн, Великі Сорочинці (Катіна!); Чорнухинський рн, Кізлівка, Пізняки (Катіна!) — Черкаська обл.: Ірклиїв, Червоне (Катіна!); окол. Золотоноші (Катіна!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Черняєв!), Богодухівський рн (Криштофович); Зміївський рн, окол. Змієва, Задонецькі хутори (Білик!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Олексієнко!). — Харківська обл.: Боровський рн, Гороховатка (Сова!). — Сталінська обл.: Волноваський рн, Старо-Гнатівка (!). — **П.З.С.** Одеська обл. мис Доброї Надії (Григор'єв). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Чатир-Даг (Срединський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Середн.-Волзьк., Причорн., Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа (заходить в північну частину Балканського півострова і в Середню Італію), Європейська частина СРСР.

Примітка. Згідно роз'ясненням П. О. Смирнова в праці «Редкие и критические растения Моск. губ.» (Тр. Гос. музея Центр. пром. обл., 4, 1947) назву *V. palustris* Kг. не можна вживати, оскільки вона вживалась раніше до іншої рослини.

Ряд **4. Nitidae** Kг. Кореневa система без столонів, корені середньої товщини або тонкі. Листки знизу по жилках з дуже короткими або трохи подовженими притиснутими щетинками або голі.

2961 (7). V. wolgensis Kasakewicz — **Валеріана волзька.** Кореневище коротке, вертикальне, без підземних пагонів. Корені тонкі. Стебло поодиноке, голе, інколи з червоно-бурим антоціановим відтінком, 40—100 *см* завв. Листки непарноперисті; стеблові листки з 4—5 парами листочків (іноді з 5—6 парами), нижні стеблові і прикореневі (у кореневих паростків) з 1—4 парами листочків, зісподу голі або

з дуже дрібними і рідкими щетинками, які часто важко помітити. Листочки довгасто-ланцетні, по краю зубчасті. Суцвіття мало розгалужене, трохи скупчене на верхівці стебла, що складає одну третину його загальної довжини. Приквітки яйцевидно-ланцетні, шкірясті. Квітки 4—6 *мм* завд. Плоди 3,5—5 *мм* завд. і 1,4—1,9 *мм* завш., голі. ♃. Цв. VI—VII.

Kasakewicz (Казакевич) в Журн. опыт. агрон. Юго-Вост., I, вып. 2 (1922) 61; в Извест. Сарат. о-ва естеств., I, 4 (1925) 21. Крейер в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII (1930) 157. Кречетович во Фл. Юго-Вост., VI, 273. Катіна у Визн. росл. УРСР, 318. — *V. officinalis* Грубов во Фл. СССР, XXIII, 625, pro min. parte, non L.

Заплавини річок, гори, ліси. В УРСР є дуже рідкою рослиною, знайдена в заплавині р. Північного Дінця.

Д.Л.-С. Луганська обл.: Фрунзенський рн, Слов'яносербськ (Крестлінг, 1843); Ново-Світлівський рн, Червоний Яр (Постригань!). — Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Котов!), Богородичне (Котов, Карнаух і Кузнецова!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічанський рн, Кам'янка, крейдяні відслонення по р. Осколу (Котов і Карнаух!); Куп'янський рн, Петропавлівка (Постригань!). — Сталінська обл.: Слов'янський рн, лівий берег р. Північного Дінця, біля Баннівського (Сова і Михайленко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Волзьк.-Кам., Заволзьк., Верх.-Волзьк., Ниж.-Волзьк., Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон.; Зах. Сибір: Обськ.

Загальне поширення: Східна Європа (вказані райони СРСР).

Примітка. Валеріана волзька є видом крайнього східноєвропейського поширення в лісовій зоні, зустрічається на Уралі і західніше його до 57° східної довготи, а також на схід від Уралу (в північно-західному куту Західного Сибіру) в басейні р. Сосви, лівої притоки Обі (в нижній течії) і у верхів'ях Тавди, притоки р. Тобол. В північно-східному куту Європи на схід від 50° східної довготи і північніше 50° півн. широти зустрічається виключно цей вид.

На південному сході Європейської частини СРСР він поширений у верхів'ях Уралу, а також в долині р. Волги і на протязі всієї середньої і нижньої течії Дону, а також в нижній течії р. Північного Дінця і його приток в межах УРСР.

2962 (8). V. nitida Kr. — **Валеріана блискуча.** Кореневище коротке, циліндричне, без підземних пагонів, корені середньої товщини. Стебло голе, при основі шерстисте, в міжвузлях з слабо виявленим кільцем білих волосків, 100—130 *см* завв. Всі листки непарноперисті. Прикореневі листки з 3—5 (рідко 6—7) парами листочків; нижні і середні стеблові листки з 6—7 (рідко 4—8) парами листочків. Листочки сидячі, ланцетні або широколанцетні (особливо прикореневі і нижні стеблові), до 10,5 (рідко до 14) *см* завд. і до 3,5 (рідко до 5) *см* завш., зубчасті або (рідко) цілокраї. Листочки знизу по жилках з короткими притиснутими щетинками, які інколи розвиваються дуже слабо. Суцвіття велике, щитковидне, з одною верхівкою або рідше з 2—3 парами пазушних бокових півзонтиків, досить міцне, плоске; приквітнички довгасто-ланцетні або яйцевидно-ланцетні, трав'янисті, по краю широкоперетин-

часті, війчасті. Квітки двостатеві, 5—6 *мм* завд., білі або блідо-рожеві. Плоди довгасто-яйцевидні, 2,5—4 *мм* завд. і 1.5—2 *мм* завш., з опуклого боку голі, з плоского — опушені. Середня довжина плодів 3,2 *мм*, середня ширина — 1,3 *мм*. 4. Цв. VI—VII.

Kreijer (Крейер) в Бот. матер. герб. Гл. бот. сада РСФСР, V, 11—12 (1924) 192; в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII, 1 (1930) 163. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 46. Кречетович во Фл. Юго-Вост., VI, 272. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1949) 568; (1957) 359. Катіна у Визн. росл. УРСР, 318.

— *V officinalis* Грубов во Фл. СССР, XXIII, 625, pro min. parte, non L.

Заплавні луки, узлісся заплавних листяних лісів, інколи і в лісах, а також серед чагарників.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Середнє Водяне (Ігошина). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Рогович!). — **З.П.** Житомирська обл.: Житомирський рн, Буки, Тригорська лісова дача (Дем'яненко). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Лоначевський!, Семенкевич!, Єлін!) Чапаєвка (!). — **Л.П.** Київська обл.: Вищедубечанський рн, між Сувидом і Боденьками, в заплавині р. Десни (Куксін!), окол. Києва: між Дніпром і Старицею (К. Зеров!), заплавина р. Десни, біля Микільської пустині (Семенкевич!). — Чернігівська обл.: Остерський рн, заплавина р. Десни проти Остра (Чорноголовко!); Корюківський рн, Савинки (Куксін!); Чернігівський рн, Шестовиця (Куксін!); Олишівський рн, між Надинівкою і Копачевим (Куксін!).— Сумська обл.: Шосткинський рн, правий берег р. Шостки (Ізвекова!), Заруцький (Коровін). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль—Підволочиськ (Міхельсон!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінницький рн, Стадниця, окол. Вінниці (Білозір!), Комсомольський рн, Великі Кутища (Михайленко і Дем'яненко!). Немирівський рн, Язвинки (Гринь, Михайленко). — Київська обл.: окол. Києва, Конча-Заспа (Семенкевич!, Липа!). — Черкаська обл.: Черкаський рн, Мошни (Траутфеттер!); Канів, Заріччя (Катіна!). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Чорний ліс (Катіна!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн. (Ганешин!); Дмитрівський рн, Гайворон (Порецький!); Варвинський рн, Леляки (!). — Полтавська обл.: Миргородський рн, Великі Сорочинці (!); Гадяцький рн, Млини (!); Диканський рн, Плакидівка (Сова, Паршина!). — Черкаська обл.: Іркліївський рн, Червоне (Катіна!). — Сумська обл.: Буринський рн, Карпилівка (Порецький!); Охтирський рн, Доброславівка (Мілютін!), Мартинівка (Шираєвський!). — Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова (Черняєв!), Рогань (Карнаух!); Чугуївський рн, Кочеток (Білик!, Карнаух!); Печеніги (Михайленко!), Зміївський рн, окол. Коропових хуторів, луг в заплаві р. Дінця (Михайленко!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Гринь і Доброчаєва!), Баннс (Сова і Паршина!); Чистяківська мр, по балці Глухій (Білик!); Селидівський рн, Курахівка (Білик!). — Луганська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка (Зоз!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, між Лиманом і Задонецькими хуторами (Мілютін); Боровський рн, Гороховатка (Синицька, Паршина). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Дніпропетровськ (Олексієнко!), Олександрівка (Грунер!); Покровський рн, Велико-Михайлівка (Олексієнко!). — Луганська обл.: окол. Старобільська (Шираєвський.), Міловський рн, Стрілецька цілина (Лавренко і Зоз!). — Сталінська обл.: Волноваський рн, Старо-Гнатівка, Свободне (!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Федосєєв!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Буркути (Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Волзьк., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Волзьк.-Кам., Заволзьк.

Загальне поширення. Середня Європа, Європейська частина СРСР.

2963 (9). V. Grossheimii Worosch. — **Валеріана Гроссгейма.** Кореневище вкорочене, корені в сухому стані до 2 *мм* завш. Столони відсутні. Стебло 100—150 *см* завв., прямостояче. Листки перисті, прикореневі і нижні — черешкові, в обрисі довгасті або довгасто-яйцевидні, з 7—10 парами листочків; останні широко- або вузьколанцетні або майже лінійні, загострені, 4—6,5 *см* завд., 0,6—1,5 *см* завш., по краях зубчасті або майже цілокраї, зісподу б.-м. довго-відлегло-волосисті або коротко-щетинисто-шерстисті. Суцвіття щитковидне, дуже розгалужене, 15—30 *см* завд.; гілки дуговидні, до 15 *см* завд. Приквітки яйцевидно-ланцетні або ланцетні, по краях війчасті. Квітки лілуваті, до 6 *мм* завд. Плід довгасто-яйцевидний, близько 3 *мм* завд. і 1,2 *мм* завш., б.-м. опушений. 4 Цв. VI—VII.

Worosch. (Ворошилов) в Списке семян Гл. бот. сада АН СССР, 9 (1953) 12—13.

— *V palustris* et *nitida* auct. fl. cauc. pro max. parte. — *V. officinalis* Грубов во Фл. СССР, XXIII, 625, pro min. parte, non L.

В чагарниках і по узліссях в Криму.

Кр.З.-Л.С. Кримська обл.: Старо-Кримський рн, г. Агармиш (Ваньков, Циріна!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, з краю Бахчисарайського шосе (Грабовський, Станков!, Ваньков, Циріна!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Байдарська яйла (Чернова!); Кримський державний заповідник, Ялта (Зеленецький!); Куйбишевський рн, підйом з Соколиного на Ай-Петрі (Буш!), Соколине (Гольде!, Ярошевська!), Соколине—яйла—Ялта (Зеленецький!); Сімферопольський рн, Долгоруковська яйла (Привалова!), спуск до Привольного з Чатир-Дагу (Грабовський, Станков!), підйом на Чатир-Даг з Привольного (Вульф!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Менуа, Станков!), Ай-Петринська яйла (Чернова!, Астахова!), Ай-Васильєвська яйла (Чернова!, Симанська!), Нікітська яйла (Чернова!), Гурзуфська яйла (Чернова!, Чернова і Симанська!), спуск з Ай-Васильєвської яйли до Лісникового Бахчисарайського рну (Вульф, Станков!); Алуштинський рн, Бабуган-Яйла (Пожидаєва!, Котов!), Тірке (Дойч і Чернова!, Вульф!), Чатир-Даг (Пожидаєва!, Срединський!, Афанасьєва і Золотова!), Кримський державний заповідник (Пожидаєва!, Поплавська!), Демерджі (Чернова і Привалова!, Вульф!, Котов!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Масандра (Нейєркірхен, Станков!); Алуштинський рн, Алушта (Зеленецький!); Судакський рн, ур. Карагач (Чернова!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк., Півд. Закавк.

Загальне поширення. Ендем півдня СРСР, Криму та Кавказу.

Ряд 5. **Rossicae** Kr. Коренева система без столонів. Листки зісподу голі або з дуже короткими щетинковидними шипиками 0,1—0,2 *мм* завд. Східноєвропейські лісостепові види.

2964 (10). V. rossica P. Smirn. — **Валеріана російська.** Кореневище пряме, вертикальне, рідко косе, 3—10 *мм,* найчастіше 5 *мм* завд. і 5—8 *мм* завт., без підземних пагонів, корені 15—18 *см* завд., а при основі 2—4(5) *мм* завт. Стебло 70—160 *см* завд., найчастіше одне, рідше 2—3, пряме, борозенчасте, голе, при основі шерстисте, в міжвузлях зі слабо виявленим кільцем білих волосків. Листки непарноперисті, стеблові з 6—8 (рідше 4—9) парами листочків; прикореневі листки лінійно-ланцетні, до 5—6 *см* завд. і до 1,5 *см* завш., зазублені або без зубців, зісподу голі або з дуже короткими рідкими щетинковидними шипиками 0,1—0,2 *мм* завд. Суцвіття пухке або досить міцне, 8—18 *см* завд. і 8—12(15) *см* завш.; приквітнички яйцевидно-ланцетні, 2—3 *мм* завд., без випнутих жилок, по краю перетинчасті. Квітки 4—6 *мм* (в середньому) 5 *мм* завд., білі або блідо-рожеві; трубочка віночка 3,0—5,1 *мм* завд. Плоди яйцевидні, 2,5—3,5 *мм* завд. (середня їх довжина 2,8 *мм*) і 0,9—1,5 *мм* завш. (в середньому 1,5 *мм*), з обох боків опушені довгими густими волосками. 4. Цв. VI—VII.

P. Smirn. (П. Смирнов) в Тр. Окск. биол. ст., III, вып. 2—3 (1925) 3; в Тр. Гос. музея Центр. пром. обл., 4 (1927) 7. Крейер в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII, 1 (1930) 172. Кречетович во Фл. Юго-Вост., VI, 273. Катіна у Визн. росл. УРСР, 318.

— *V. officinalis* Грубов во Фл. СССР, XXIII, 625, pro min. parte, non L.

Видані зразки: Герб. фл. СССР, № 3982, a, b, c (sub nom. *V. officinalis* L.).

Степи, чагарники, суходільні луки.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Глухівський рн, Заруцьке, крейдяні відслонення по р. Клевані (Клоков!); Сумський рн (Андросов!); Лебединський рн (Семенов-Тяньшанський!). — Харківська обл.: Валківський рн, Гребінники (Андреєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волзьк., Волзьк.-Дон.

Загальне поширення. Середня половина лісостепової і степової зон Європейської частини СРСР.

Примітка. *V. rossica* Smirn. — характерна рослина Середньо-Руської височини, близький вид якої (*V. Sprygini* P. Smirn.) росте в Приволжі та в Заволжі.

Ряд 6. **Angustifoliae** Kr. Коренева система без столонів, листки і стебла опушені. Середньоєвропейські лісостепові види.

2965 (11). V. angustifolia Tausch — **Валеріана вузьколиста.** Рослина 30—70 *см* завв. Кореневище коротке, циліндричне, без підземних пагонів. Корені потовщені. Стебло голе, ребристе, тонке, при основі шерстисте (від шорстких волосків), у міжвузлях з кільцями білих волосків. Листки непарноперисті, з 6—15 парами листочків. Листочки вузьколанцетні або лінійні, звичайно цілокраї, зісподу по жилках з коротенькими волосками. Суцвіття щитковидне, яке складається з верхівкових і часто з одної-двох пар пазушних бокових півзонтиків, плоске;

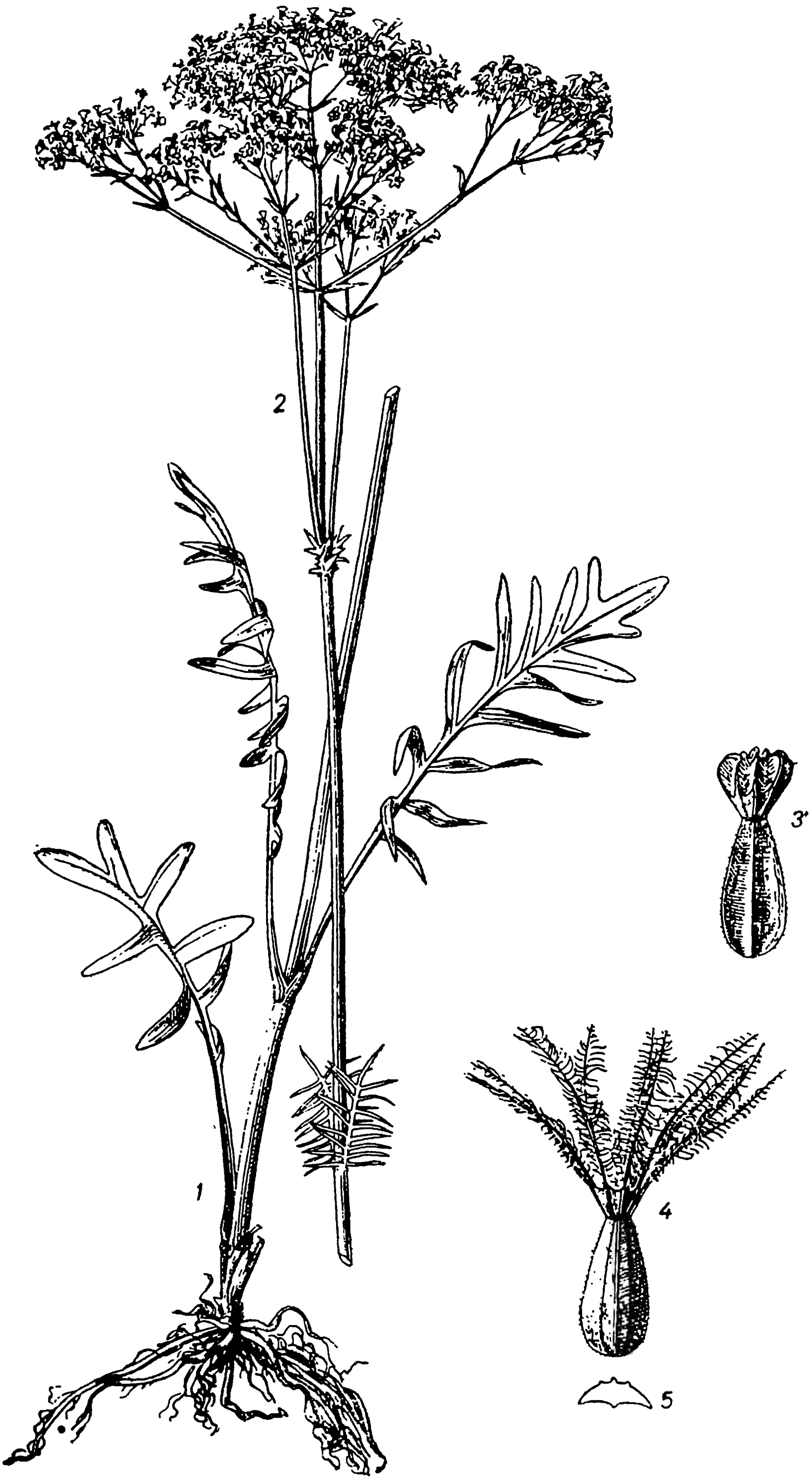

Рис. 79. Валеріана російська — *Valeriana rossica* P. Smirn.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини; *3* — нестиглий плід; *4* — стиглий плід; *5* — поперечний розріз плода.

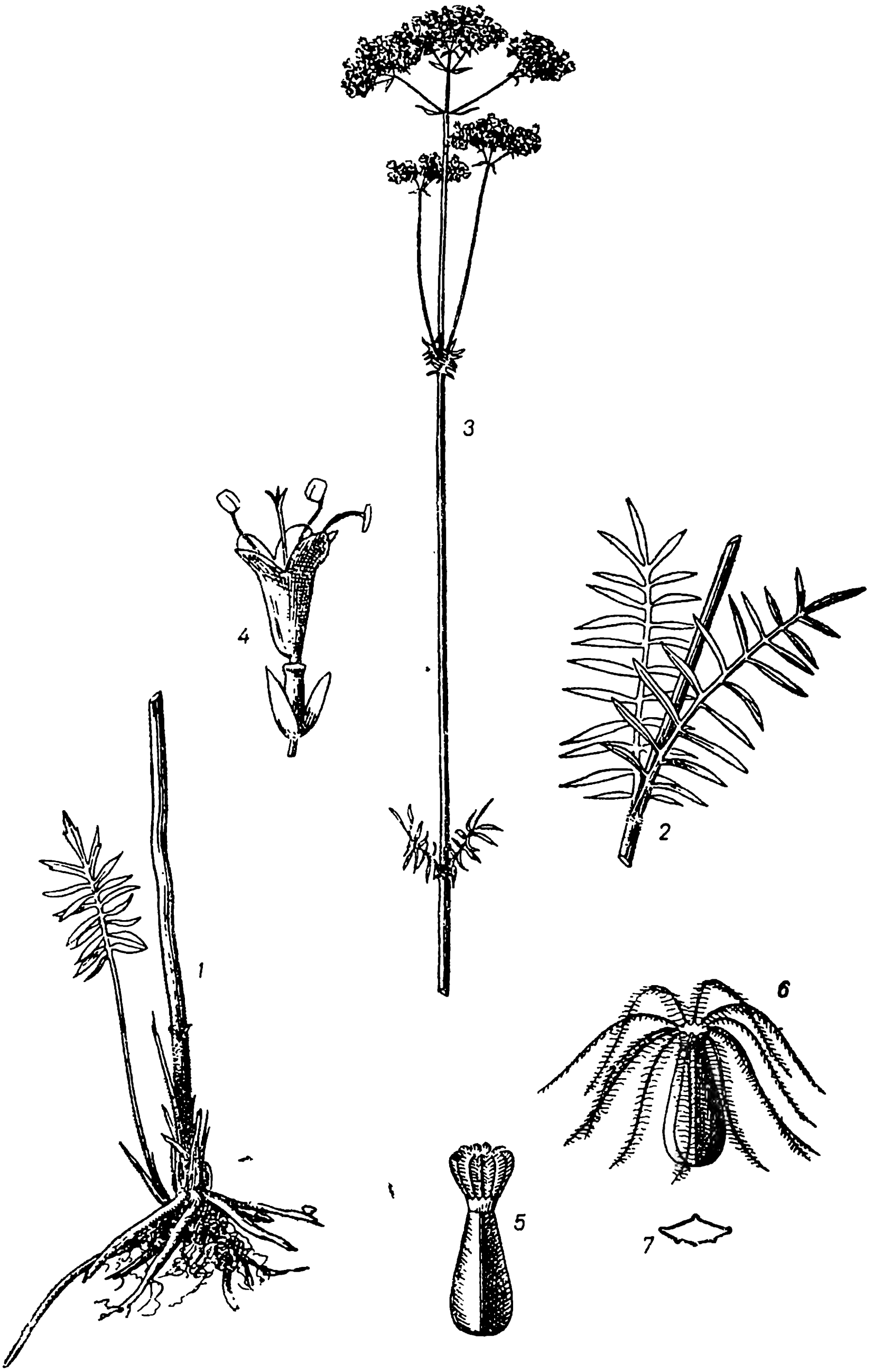

Рис. 80. Валеріана вузьколиста — *Valeriana angustifolia* Tausch.

1 — нижня частина рослини; *2* — середня частина стебла; *3* — верхня частина стебла; *4* — квітка; *5* — нестиглий плід; *6* — стиглий плід; *7* — поперечний розріз плода.

приквітнички супротивні, довгасто-ланцетні або ланцетні, широкоперетинчасті, по краю війчасті. Квітки дрібні, двостатеві, до 5 *мм* завд., бузково-рожеві. Плоди 3—3,5 *мм* завд. і 1,3—1,6 *мм* завш., опушені з обох боків або (рідше) з одного боку. ♃. Цв. V—VI.

Tausch, Hort. comit. Canal. (1823) et in Host, Fl. Austr., I (1827) 31. DC., Prodr., IV, 641. Крейер в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII (1930) 177. Катіна у Визн. росл. УРСР, 318.

— *V. officinalis* L. var. *angustifolia* Tausch in Koch, Syn. fl. Germ. et Helv. (1837) 337 — *V. collina* Wallr. var. symplex Wallroth, Plodr. Fl. Hercyniae, in Linnaea, XIV (1840) 537. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII (1850) 38. — *V. officinalis* var. *tenuifolia* Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Ср. и Ю. Р., II, 21. — *V. officinalis* Грубов во Фл. СССР, XXIII (1959) 628, pro min. parte, non L.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XV, fig. 1433.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3445! (sub nom. *V. angustifolia* Tausch).

Гірські схили, скелі.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Антонівка (Білик!, Білик і Запятова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (тільки в Карпатах).

Загальне поширення. Середня Європа (південь).

Ряд 7. **Stoloniferae** Kr. Коренева система з довгими підземними простими або розгалуженими столонами, які утворюють розетку листків на другий рік. Корені середньої товщини. Листочки зісподу найчастіше з короткими щетинками і рідше майже голі. Лісостепові види Європейської частини СРСР (південно-західна частина).

2966 (12). V. stolonifera Czern. — **Валеріана пагононосна.** Кореневище коротке, циліндричне, з довгими підземними пагонами або столонами, до 20 *см* завд. і до 0,8—0,9 (1,25) *мм* завт., корені середньої товщини (1,5—2,5 *мм* завт.). Стебло 40— 130 *см* завв., ребристе, голе, при основі злегка шорстке, в міжвузлях часто з кільцями білих волосків. Листки непарноперисті, прикореневі — з 3—9 парами листочків, 2—8 *см* завд. і 0,5—2(2,5) *см* завш., нижні стеблові листки з 6—11 парами листочків, 1,5—8,5(10) *см* завд. і 0,3—1,5(2) *см* завш., верхні — з 5—8(9) парами листочків, 1—4(6) *см* завд. і 0,1—0,5(0,9) *см* завш. Листочки сидячі, ланцетні або лінійно-ланцетні до лінійних, цілокраї, інколи зубчасті, голі або зісподу по жилках з дуже коротенькими притиснутими щетинками. Суцвіття (5)10—34 *см* завд., 4,5—20 *см* завш.; приквітки довгасті, 2—4 *мм* завд. і 0,5—1 *мм* завш. Квітки білі або блідо-рожеві, 3,5—6 *мм* завд. Плід 2,5—3,5 *мм* завд. і 1,3—1,5 *мм* завш., довгасто-яйцевидний або яйцевидний, з обох боків з густими волосками. ♃. Цв. V—VI.

Czern. (В. Черняєв) in Bull. Soc. de Mosc., XVIII, in nota (1845) 133. Крейер в Бот. матер. герб. Гл. бот. сада, V, 1 (1924) 189; в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII (1930) 180. Катіна у Визн. росл. УРСР, 318.

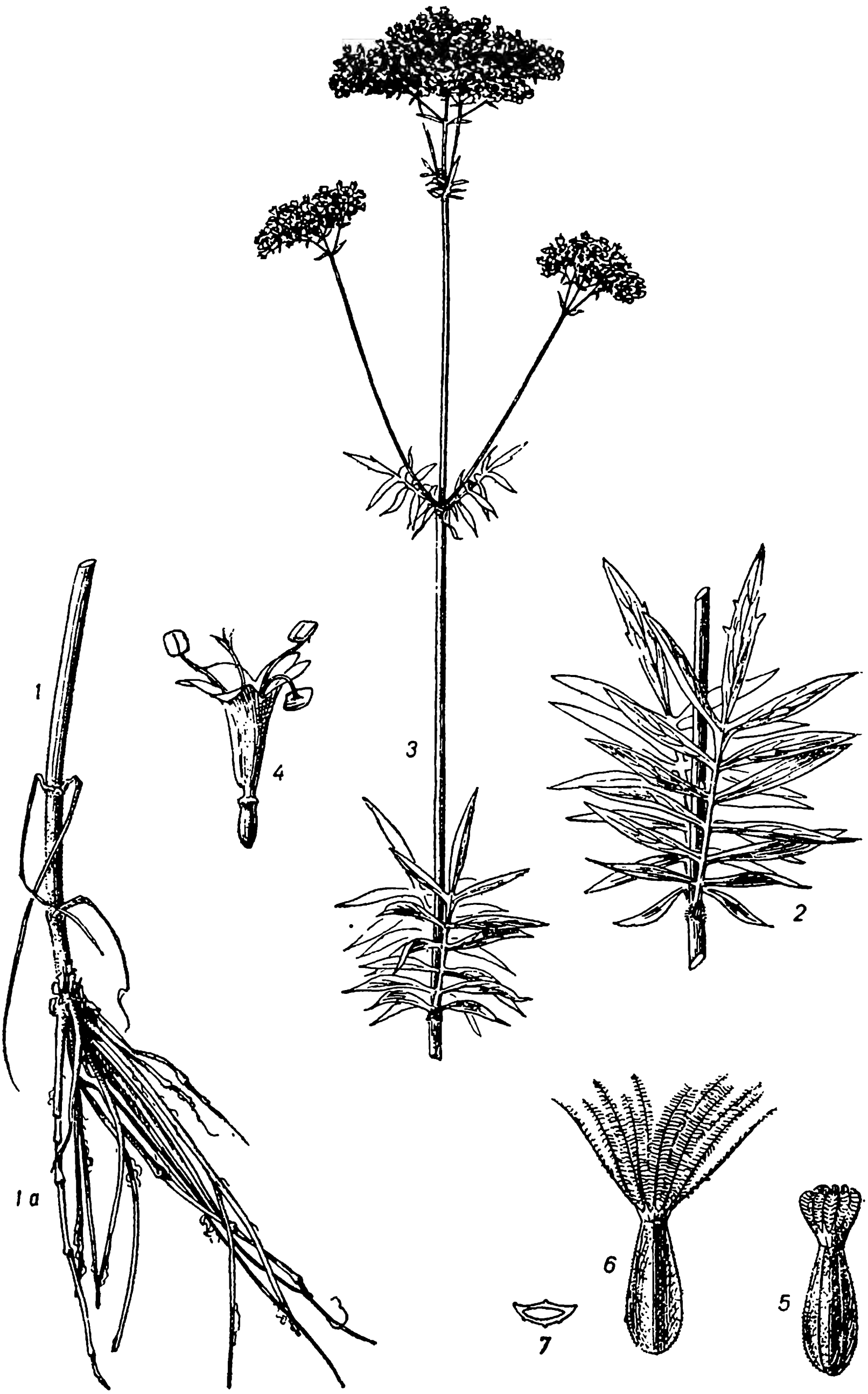

Рис. 81. Валеріана пагононосна — *Valeriana stolonifera* Czern.

1 — нижня частина рослини; *1а* — підземний пагін; *2* — середня частина рослини; *3* — верхня частина рослини; *4* — квітка; *5* — нестиглий плід; *6* — стиглий плід; *7* — поперечний розріз плода.

— *Valeriana ucrainica* Demjan., Not. Syst. ex Herb. Inst. Bot. nom. V. L. Komarovii Ac. Sci. URSS, IX (1946) 66. Катіна у Визн. росл. УРСР, 318. — *V. officinalis* var. *sambucifolia* Mikan in Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 21—22. — *V. officinalis* var. *typica* S. Korshinsky, Tentamen Fl. Ross. Orient. in Mém. Acad. Sc. Petropolit, VII (1898) 197. — *V. officinalis* Грубов во Фл. СССР, XXIII, 625, pro min. parte, non L.

В лісах, по лісових узліссях, на луках, звичайно в лісостепових і степових районах УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, Притиська низина (Грубов і Рачковська!); Мукачівський рн, Нижній Коропець (Грубов і Рачковська!). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Печеніжинський рн, Кийданці (Міхельсон!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова (Міхельсон!). — Тернопільська обл.: Кременецький рн, Кременець (Коржинський), окол. Попівців за Куликовою горою (Рогович!), Великі Бережці (Міхельсон!); Почаїв (Рогович!), Бережани, дубовий ліс (Міхельсон!). — **З.П.** Волинська обл.: Камінь-Каширський рн (Монтрезор). — Житомирська обл.: скол. Житомира (Стевен, Гринь!, Кондратюк!). — **П.П.** Житомирська обл.: Черняхівський рн, Сліпчиці (Циганков!). — Київська обл.: окол. Києва, Феофанія (Катіна!), Куренівка (Семенкевич!), Кирилівська роща (Семенкевич!, Катіна!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, окол. Залісся (!). — Чернігівська обл.: Остерський рн (Бордзіловський!); Чернігів (Борщов!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Сатанівський рн, Турчинці, Кам'янка (Котов!), Соломна (Кузнецова!); Кам'янець-Подільський рн, Довжок, Цибулівка (Кузнецова!); Дунаєвецький рн, Антонівка (Козлов!). — Тернопільська обл.: Збаразький рн, Максимівка, Романове Село (Міхельсон!). — Вінницька обл.: Томашпільський рн, Вила (Котов!). — Одеська обл.: Кодимський рн, Смолянка (Бараненко, Осадча!); Котовський рн, Коси Другі (Осадча). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Бердичівський рн, Райки (Дем'яненко!). — Вінницька обл.: Вінницький рн, окол. Вінниці (Снятиновська!), Сосонка (Янківський!); Тульчин (Гагман!); Гайсинський рн, Степашки (Котов!); Жмеринський рн, Рижавка (Снятиновська!); Брацлавський рн, Брацлав, правий берег р. Південного Бугу (Прянишников!), Бугаків (Кучерява!), Гриненки (Кучерява!); Хмельницький рн, Кривошиї (Михайленко, Дем'яненко!). — Київська обл.: окол. Києва, Феофанія (Катіна!): Богуславський рн, Москаленки (Бараненко); окол. Білої Церкви (Фомін, Катіна!); Ставище (Самойлович!); Миронівський рн, Козин (Монтрезор!), між Києвом і Бердичевом (Рогович!). — Черкаська обл.: Христинівський рн, Заячківка (Михайленко!, Дем'яненко!). — Черкаський рн, Гута-Межирівська (!). Звенигородський рн, Хлипнівка (!, Бараненко!); Умань (Гольде!), окол. Канева (Траутфеттер); Чигиринський рн (Кременецький); Златопільський рн, Дібровка (Криштофович!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман), окол. Кіровограда (Гейдеман!); Олександрівський рн, Бовтушка (Кременецький!). — Одеська обл.: Савранський рн (Гринь!), Гетьманівка (Михайленко, !); Балтський рн, Лісничівка (Бараненко, !); Ананьївський рн, Байтали (!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: був. Прилуцький повіт (Ганешин!). — Сумська обл.: Дубов'язівський рн, Щпотівка (Попов!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пачоський). — Полтавська обл.: окол. Полтави (Лепченко!); Лубенський рн, між Шишаками і Яреською на високому березі р. Псел (Катіна!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Черняєв!, Лавренко!, Павлович!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка (Гринь, Романова!), Верхнє (Зоз!); Ровеньківський рн (Гринь!), окол. Шляхтина (Катіна!), окол. Ровеньків (Лавренко, Гребеньова!); Свердловський рн, Провальський степ (Постригань!). — Сталінська обл.: Чистяківська мр, по балці Глухій

(Гринь!, Катіна!); Катиківський рн, Розсипне (Котов!); Авдіївський рн, Ясинувата (Котов!); Харцизький рн, Зуївка (Страшко!), Харцизьк (Олексієнко!, Котов!); Горлівська мр, Зайцеве (Олексієнко). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Троїцький рн, Мар'янівка (Михайленко!). — Дніпропетровська обл.: окол. Кривого Рога (Харузин!, О. і Б. Федченки!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: окол. Карлівки (Бордзіловський!); Кобеляцький рн (Цінгер!). — Харківська обл.: Вовчанський рн (Чешко!); Зміївський рн, окол. Змієва, Задонецькі хутори (Кіндяк!); Красноградський рн, в долині р. Орчик (Бордзіловський!); Великобурлуцький рн, колгосп «Червона хвиля» (Левіна!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (!); Покровський рн, Велико-Михайлівське л-во (Котов і Карнаух!); Павлоград (Криштофович!). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Котов!); Волноваський рн, Свободне, Старо-Гнатівка (Осадча!). — Луганська обл.: Мостки (Осадча, Паршина!); Міловський рн, Стрілецька цілина (Лавренко!); Старобільський рн, Вишневий (Осадча!), Лиман (Паршина і Сова!); Біловодський рн, Біловодськ, лісова дача (Велика); Білолуцький рн, по балці Лозній (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Білгорода-Дністровського (Розен!). — Миколаївська обл.: Варварівський рн, окол. Миколаєва по р. Бугу, Солониха (Федосєєв!, Крижевський!). — Запорізька обл.: Верхнє-Хортицький рн, Біленьке (Кукуш!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Тендерівська коса (Попович і Левіна!), Рибальче (!), Буркутські Плавні (Свистунова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Причорн.

Загальне поширення. Європ. ч.: в СРСР поширена на захід від Середньо-Руської височини до Карпатських гір із заходженням на південь; в пониззі р. Дону; Бессараб.; Серед. Європа (південна частина Польщі).

Примітка. На основі вивчення *V. ucrainica* Demjanenko в культурі, на дослідних ділянках і з наших спостережень в природі, а також з вивчення гербарного матеріалу, ми прийшли до висновку, що вона не має істотних морфологічних ознак, які відрізняють її від *V. stolonifera* Czern., не має свого ареалу, а є екологічною формою останньої.

Ряд 8. **Wallrothianae** Kr. Коренева система з простими і розгалуженими підземними столонами, найчастіше товщими, ніж у *V stolonifera* Czern., які утворюють розетки листків звичайно на другий рік. Корені середньої товщини. Листочки зісподу опушені короткими волосками. Середньоєвропейська рослина.

2967 (13). V. Wallrothii Kr. — **Валеріана Вальрота**. Кореневище з простими розгалуженими підземними пагонами 5—10(20) *см* завд. Корені середньої товщини (2—25 *см* завт.). Стеблові листки з 8—12 парами листочків, нижні стеблові — з 6 і більше парами листочків, зісподу опушені короткими відлеглими волосками. Квітки 5—6 *мм* завд. Плід 3—3,4 *мм* завд. і близько 1,4 *мм* завш. Цв. (V) VI—VII.

Kr. (Крейер) в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII (1930) 185. Катіна у Визн. росл. УРСР, 318. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 359.

— *Valeriana collina* Wallr. β. *stolonifera* Wallr., Prodr. Fl. Hercyn. (Linnaea, XIV) (1840) 537. — *V. officinalis* Грубов во Фл. СССР, XXIII, 625, pro min. parte, non L.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3445.

Гірські луки, лугові степи, береги річок.

П.З.С. Одеська обл.: окол. Одеси (Крейєр).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (?).
Загальне поширення. Середня Європа.

Примітка. Гербарного матеріалу по *V. Wallrothii* Kr. в нашому розпорядженні не було. Опис зроблено на підставі літературних даних. Нами в УРСР цей вид не знайдений. Крейєр вказує його для околиць Одеси на основі гербарію Нордмана, який зберігається в Ботанічному саду в Ленінграді.

Ряд **9. Fenno-Scandicae** Kr. Кореневище з довгими простими столонами, надземними або рідше підземними, які розвивають в перший же рік розетку листків. Корені середньої товщини. Всі листки зісподу по жилках з короткими волосками, стеблові і прикореневі — перисті або цілісні. Приквітки довгі.

2968 (14). V. sambucifolia Mikan — **Валеріана бузинолиста.** Кореневище з надземними пагонами, які вкорінюються на кінці. Стебло 60—150 *см* завв., прямостояче, ребристе, голе. Листки по краях великозубчасті, голі або зісподу по жилках з розкиданими короткими і дрібними щетинками, прикореневі — з 1—3 парами великих, широкоовальних листочків, стеблові — з 4—5 парами широколанцетних або ланцетних листочків. Суцвіття щитковидне, пухке; приквітки ланцетні або лінійно-ланцетні, широкоперетинчасті. Квітки рожеві, 5—6 *мм* завд. Плоди 3,5—4 *мм* завд. (без чубка), довгасто-яйцевидні. 4. Цв. VI—VII.

Mikan in Pohl., Tent. Fl. Bohem. (1810) 41. Roem. et Schult., Syst. veget., 1, 35. DC., Prodr., IV, 641. — *V. moravica* Kr. в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII, 1 (1930) 191, під назвою *V. excelsa* Poir. Катіна у Визн. рослин УРСР (1950) 318. — *V. officinalis* Грубов во Фл. СССР, XXIII, 625, pro min. parte, non L.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. DCCXXVI, fig. 1431.

Видані зразки: Pl. poloп. exsicc., № 365!

По берегах річок, по вологих місцях, по тінистих скелях.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Богдан (Косець!), г. Говерла (Доброчаєва!), г. Менчул (Хржановський!), г. Піп Іван Чорногорський (Котов!), г. Петрос (А та О. Барбарич!), Чорногора (Козій!); Перечинський рн, Тур'я Поляна, Тур'є-Полянське л-во, полонина Рівна (Доброчаєва!, Котов!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, окол. Ворохти (Пояркова, Рожевич, Шишкін, Катіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).
Загальне поширення. Скандінавія, Ісландія, Шотландія, Англія, Піренеї, гори Середньої Європи.

Примітка. Цей вид, звичайно, недостатньо ясно описаний в свій час автором; Г. К Крейєр, мабуть, без достатньої підстави перейменував його у *V. moravica* Kr.

Рис. 82. Валеріана бузинолиста — *Valeriana sambucifolia* Mikan.

1 — нижня частина рослини, *1а* — кореневище з надземними пагонами, які вкорінюються; *2* — верхня частина рослини; *3* — квітка; *4* — нестиглий плід.

Ряд **10. Pleijelianae** Кг. Кореневище з довгими простими столонами, надземними або рідше підземними, з яких розвивається в перший же рік розетка листків. Корені середньої товщини, листки з щетинками або майже голі, стеблові і прикореневі — перисті, зрідка частина цілісні.

2969 (15). V. Pleijelii Кг. — **Валеріана Плейєля.** Кореневище з довгими простими надземними пагонами, з яких розвивається розетка листків в перший рік життя. Корені середньої товщини. Прикореневі листки з 4—5, стеблові звичайно з 6—8 парами листочків. Всі листки зісподу по жилках з щетинками або майже голі. Плоди 3—4,5 *мм* завд. і 1,2—1,8 *мм* завш. ♃. Цв. VI—VIII.

Кг. (Крейер) в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII (1930) 205. Катіна у Визн. росл. УРСР, 318.

— *V. salina* Pleijel in Acta Hort. Berg., VIII (1925) 80, p. p. — *V. officinalis* Грубов во Фл. СССР, XXIII, 625, pro min. parte, non L.

По берегам річок і на вологих місцях.

Л.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: окол. Покровського (Ф. Олексієнко).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Прибалт., Причорн.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа (Південні Карпати).

Примітка. Крейєр наводить для УРСР валеріану Плейєля на основі зразка Олексієнка і вважає це місцезнаходження для валеріани Плейєля сумнівним. Знаходження цього виду в УРСР потребує підтвердження. Ми при перегляді гербарних матеріалів, які були зібрані в межах УРСР, валеріану Плейєля поки що не зустрічали.

Рід 813. Кентрантус — Kentranthus Neck.

Neck., Elem., I (1790) 122.

Відгин чашечки під час цвітіння загорнутий, при плодах розростається в чубок, який складається з 5—15 перистих щетинок. Квітки двостатеві. Віночок з довгою трубочкою, догори лійковидно розширений, з п'ятилопатевим відгином і з шпоркою або порожнистим горбком всередині або внизу трубочки. Тичинок одна. Плід одногніздий.

Однорічні або багаторічні трав'янисті рослини. З 17 видів, які властиві Середній Європі і країнам Середземномор'я, в СРСР росте тільки 3, які також ростуть і в УРСР.

1. Однорічна рослина. Нижні листки цілісні, верхні — ліровидно-перистороздільні; квітки рожеві, дрібні (близько 2,5 *мм* завд.), з короткою шпоркою
(3). К. валеріановидний — K. calcitrapa (L.) Druce.
— Багаторічні рослини. Всі листки цілісні. Квітки червоні, великі (близько 1 *см* завд. і більш довгі), з довгою шпоркою 2.

2. Листки головних пагонів широкояйцевидні або яйцевидно-ланцетні; листки бокових пагонів ланцетні або вузьколанцетні. Квітки (разом зі шпоркою) до 10 *мм* завд. (інколи до 14 *мм*), шпорка до 5 *мм* завд. **(2). К. червоний — K. ruber** (L.) Druce.

— Листки головних пагонів ланцетні або лінійно-ланцетні; листки бокових пагонів лінійно-ланцетні або лінійні. Квітки разом із шпоркою більше 15 *мм* завд., шпорка 6—10 *мм* завд. **(1). К. довгоквітковий — K. longiflorus** (Stev.) Grossh.

Секція **1. Macrocentron** Lange. Багаторічники з цілісними і найчастіше цілокраїми листками. Шпорка в кілька раз перевищує за довжиною зав'язь.

2970 (1). K. longiflorus (Stev.) Grossh. — **Кентрантус довгоквітковий.** Рослина 30—80(100) *см* завд.; з численими пагонами, сизими стеблами і короткими боковими пагонами, які виходять з пазух середніх листків. Листки цілісні і цілокраї, на верхівці тупі, на головних стеблах ланцетні або лінійні, всі листки сизі. Півзонтики зібрані у видовжену (20—30 *см* завд.) перервану волоть. Квітки пурпурово-червоні; шпорка 6—10 *мм* завд., тонка, втроє довша від зав'язі, трохи коротша від трубочки віночка. Плід — одногнізда сім'янка, до 5 *мм* завд., на верхівці з перистим чубком до 10 *мм* завд. ♃. Цв. V—VII; пл. VII—VIII.

— Grossh. (Гроссгейм), **Фл.** Кавк., IV (1934) 43. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 60. Ильинская во Фл. СССР, XXIII, 640.

— *Centranthus longifolius* Stev. in Nouv. Mém. Soc. Nat. Mosc., I (VII) (1829) 279. Ledeb., Fl. Ross., II, 436. Boiss., Fl. or., III, 92. — *Centranthus ruber* Eichw., Pl. nov. casp.-cauc. (1831) 22, non DC. — *Valeriana angustifolia* M. B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 24, non Müll. nec Sibth.

На схилах і осипах. Здичавіла рослина.

Півдн.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Алупка (Зеленецький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим (Південний берег); Кавказ: Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Балканський півострів, Крим, Кавказ, Мала Азія.

Господарське значення. Може бути рекомендований як декоративна рослина.

2970[1] (2). K. ruber (L.) Druce — **Кентрантус червоний.** Рослина 30—60(70) *см* завв. Стебла численні, товсті, голі, сизо-зелені. Листки на головних стеблах широкояйцевидні або яйцевидно-ланцетні, загострені, інколи виїмчасто-зубчасті; листки на бокових пагонах ланцетні або вузьколанцетні. Суцвіття у вигляді багатоквіткової волоті. Квітки червоні, рідко бувають білі, разом зі шпоркою 10 *мм* завд. (рідко 12—14 *мм*). Шпорка до 5 *мм* завд., вдвоє довша від зав'язі. ♃. Цв. V—VIII.

Druce, Fl. Berkshire (1897) 268. Станков в кн. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 60. Ильинская во Фл. СССР, XXIII,

641. — *Centranthus ruber* DC., Fl. Fr., IV (1815) 239. Boiss., Fl. or., III, 91. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс. (1910) 923.

—*Valeriana rubra* L., Sp. pl. (1762) 31.

Рисунки: Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 922.

Скелі і кам'янисті схили.

Розводиться на півдні в садках і як здичавіла рослина.

Кр.Л.-С. Кримська обл.: Бахчисарай (Котов!, Шрет!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад (Катіна!, Котов!); Алуштинський рн, Алушта (Шрет!).

Поширення по СРСР. Тільки в культурі.

Загальне поширення. Західне і Східне Середземномор'я. Здичавіло по всій Середній і Атлантичній Європі.

Господарське значення. Декоративна рослина.

Секція **2. Calcitrapa** Lange. Однорічники. Нижні і середні листки цілісні, яйцевидні, верхні — перистороздільні; шпорка віночка коротша від зав'язі.

2971 (3). K. calcitrapa (L.) Druce — **Кентрантус валеріановидний.** Рослина 20—50 (55) *см* завв. Стебло пряме, просте або розгалужене, голе, з порожнистими міжвузлями. Нижні листки з черешками, цілісні, цілокраї або зубчасті, середні — ліровидноороздільні, верхні розділені на лінійні, або лінійно-довгасті частки, або вузьколінійно-перисторозсічені. Суцвіття — вершковий щиток. Квітки рожеві; віночок 2,5 *мм* завд.; трубочка його в 2 рази довша за відгин, з короткою горбкуватою шпоркою в середній частині трубочки. ⊙. Цв. IV—VI.

Druce, List. Brit. pl. (1908) 3. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 60. Ильинская во Фл. СССР, XXIII, 641.

— *Centranthus calcitrapa* Dufr., Hist. Valer. (1811) 39. Stev., Verzeichn. (1857) 194. Boiss., Fl. or., III, 93. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс. (1910) 923. — *Centranthus orbiculatus* Dufr., Hist. Valer. (1811) 39. — *Valeriana calcitrapa* L., Sp. pl. (1762) 31. — *V. Steveni* Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 436.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1776!

На скелях в Криму, на Південному березі.

Півд.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Сімеїз, г. Кішка і скеля Диво (Стевен!, Гольде!, Станков і Пегова!, Ваньков!, Циріна!, Петунніков!, Вульф!, Грабовський!, Рубцов!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (Півд. берег).

Загальне поширення. Зах. і Схід. Середземномор'я, Крим.

РОДИНА **CXXXV. ЧЕРСАКОВІ — DIPSACACEAE** LINDL[1].

Багаторічні або однорічні рослини з супротивними листками і квітками, зібраними в густі головки, які оточені обгорткою з листочків. Квітки дрібні, зібрані на опуклому або довгастому квітколожі,

[1] Опрацював М. І. Котов.

вкритому волосками, плівчастими або колючогострими приквітками. Квітки двостатеві, неправильні; у кожній квітці подвійна чашечка: зовнішня, трубчаста, яка прикриває зав'язь, і внутрішня, яка знаходиться над зав'яззю, блюдцеподібна, по краю з зубцями або щетинками. Віночок трубчастий, часто (особливо у крайових квіток головки) майже двогубий, 4—5-надрізаний, тичинок 4, цілком вільних, які виходять з трубочки віночка; зав'язь одногнізда; стовпчик з цілісною приймочкою. Плід — сім'янка, замкнута в зовнішню чашечку, і часто несе на верхівці внутрішню щетинисту чашечку.

Родина черсакових поширена в основному в країнах Середземномор'я, звідки проникає на північ і схід до Китаю і Японії, в західній півкулі рослини цієї родини не ростуть.

Родина складається з 250 видів, з них в СРСР росте 71, а в УРСР — 25 видів.

---

1. Віночок п'ятилопатевий. Внутрішня чашечка з довгими щетинками 2.
— Віночок чотирилопатевий 3.
2. Загальне ложе суцвіття голе. Зовнішня чашечка дрібнозубчаста; внутрішня — з 12—24 перистими щетинками **817. Перистоголовник — Pterocephalus** V a i l l.
— Загальне ложе суцвіття вкрите плівчастими приквітками. Зовнішня чашечка у вигляді широкого перетинчастого окрайка; внутрішня з 5 гладкими або зазубленими щетинками . . **820. Скабіоза — Scabiosa L.**
3(1). Стебла і ніжки головок з шипиками. Внутрішня чашечка блюдцеподібна, по краю іноді зубчаста **815. Черсак — Dipsacus L.**
— Стебла і ніжки головок без шипиків. Внутрішня чашечка іншої форми 4.
4. Ложе суцвіття з шорсткими волосками. Головки приплюснуто-напівкулясті. Зовнішня чашечка сплюснуто-чотиригранна, з 4 (або більше) короткими, неясними зубцями на верхньому краї; внутрішня чашечка блюдцеподібна, з 3 щетинкоподібними зубцями **814. Свербіжниця — Knautia L.**
— Ложе суцвіття з плівчастими приквітками 5.
5. Листочки обгортки шкірясті або плівчасті, черепичасті, майже однакові. Зовнішня чашечка чотиригранна, з 8 реберцями, які закінчуються 8 зубцями **816. Головачка — Cephalaria** S c h r a d.
— Листочки обгортки трав'янисті, добре відрізняються від приквітків 6.
6. Внутрішня чашечка з 4—5 щетинками. Зовнішня чашечка чотиригранна **818. Комонник — Succisa** M o e n c h.
— Внутрішня чашечка без щетинок, чотиризубчаста. Зовнішня чашечка дзвониковидна **819. Малий комонник — Succisella** B e c k.

Триба 1. **Knautieae** Van Tieg.

Квітколоже не має приквітних лусочок і вкрите щетинками. Зовнішня чашечка на коротенькій ніжці, з чотирма ребрами, без коронки. Чашечка чотирироздільна. Віночок чотирилопатевий; стовпчик подвійний.

Рід 814. **Свербіжниця — Knautia** L.

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 47, s. l.

Трав'янисті рослини з опушеними прямими стеблами. Листки довгасто-ланцетні, цілісні або перистонадрізані, звичайно опушені. Головки приплюснуто-напівкулясті. Ложе суцвіття з шорсткими волосками. Листочки обгортки трав'янисті; зовнішня чашечка (покривце) сплюснуто-чотиригранна, з 4 (або більше) короткими, неясними зубцями на верхньому краї; внутрішня чашечка блюдцевидна, з 3 щетинковидними зубцями. Віночок чотиринадрізаний, ліловий, рожевий або білуватий; зовнішні квітки більш великі, з 4 тичинками, нитки яких довші за оцвітину.

До роду належить 50 видів, які ростуть в Європі і в середземноморських країнах, в Південно-Західній Азії та в Північній Африці; з них в СРСР — 8, а в УРСР — 4 види.

1. Стебло внизу голе, вгорі опушене. Квіткові кошики великі, до 6 *см* завш. Листки довгі, 15—25 *см* завд., вгорі голі
   (4). С. довголиста — K. longifolia (Waldst. et Kit.) Koch.
— Все стебло опушене. Квіткові головки дрібніші. Листки більш короткі, вгорі звичайно опушені 2.
2. Стеблові листки найширші в середній частині або ближче до основи. Квітконосне стебло з повзучим кореневищем, рівномірно до середини або вище густо вкрито листками
   (1). С. ворсянколиста — K. dipsacifolia (Host) Gren. et Godr.
— Стеблові листки найширші в першій третині. Кореневище розгалужене, багатоголове, при основі квітконосного стебла є розетка прикореневих листків 3.
3. Прикореневі листки, якщо вони є, невеликі. Віночок ліловий або червонуватий **(2). С. польова — K. arvensis** (L.) Coult.
— Прикореневі листки великі. Віночок білий або жовтувато-білий
   (3). С. Китайбеля — K. Kitaibelii (Schult.) Borb.

Підрід 1. **Trichera** (Schrad.) Rouy, Fl. France, VIII (1903) 105.

Багаторічники і дворічники. Обгортка багатолисткова. Листочки ланцетні, еліптичні або яйцевидні, трав'янисті. Головка багатоквіткова. Чашечка блюдцеподібна, з 8—10 щетинками. Сім'янки вгорі малозубчасті.

Секція **1. Eutricherae** Szabo. Багаторічники.

Підсекція **1. Silvaticae** Krašan. Кореневище без кінцевої стерильної розетки. Листки цілісні, найбільш широкі в середній частині, еліптичні.

2972 (1). K. dipsacifolia (Host) Gren. et Godr. — **Свербіжниця ворсянколиста.** Стебло 30—120 *см* завв., з повзучим кореневищем, внизу шорстковолосисте, вгорі пухнасте, рідше майже голе, просте або в верхній частині розгалужене, густо улиснене. Листки світло-зелені, еліптичні, яйцевидні або (верхні) ланцетні, цілісні, б.-м опушені, зубчасті, нижні — 10—14 *см* завд. і 2,5—4 *см* завш., з черешками до 3 *см* завд., середні — зростають при основі, до 10 *см* завд. і 2—3 *см* завш., довгасті або лінійно-ланцетні. Ніжки квіткових головок з відлеглими тонкими волосками, часто з домішкою залозистих волосків. Головки 2,5—4 *см* завш. Листочки обгортки яйцевидно-ланцетні, тонко опушені, з довгими війками, майже дорівнюють квіткам. Зовнішня чашечка (покривце) з 8 зубчиками. Квітки фіолетові або рожево-фіолетові. Сім'янки 5—6 *мм* завд. і 2—2,5 *мм* завш., опушені. ♃. Цв. VI—IX.

Gren. et Godr., Fl. Fr., II (1850) 72. Szaf., Kulcz., Pawł., Rósl. polsk. (1924) 586. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 322. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 13. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 363.

— *Scabiosa silvatica* Duby, Bot. gallicum, 1 (1828) 256. Ledeb., Fl. Ross., II, 451. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 27. Szabo, Monogr. d. Gatt. *Knautia* in Engl. bot. Jahrb., XXXVI (1905) 331.

— *Scabiosa dipsacifolia* Host, Ff. Austr., 1 (1827) 191. — *Knautia silvatica* Duby var. *dipsacifolia* (Host) Godet in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 300. Javorka, Magyar Növenyvilag Kezikönyve, 1 (1951) 445. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośł. polsk. (1953) 634.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, 1350, 1352. Szabo, l. c., tab. XXXIX. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 254, Fig. 3.

Видані зразки: Fl. Austro-Hung., № 2276.

На луках і на лісових узліссях. — В Карпатах, рідше на рівнині в Поліссі і на Розточчі.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Хуст, Княжа Гора (Барбарич!); Мукачеве (Маргіттай!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Черниця, Кизи-Улохи (Мондальський!, !!), Брескул (!). — Закарпатська обл.: Великоберезнянський рн, Чорноголова біля Бистриці (Гринь!); Воловецький рн, г. Пікуй (!!); Нижні Ворота (!!); Рахівський рн, Рахів (Соколовський!), Луги (!!, Комендар!), Богдан, г. Піп Іван (Косець!). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, Петраші, г. Бучків (!!); Путильський рн, Шепіт (!!). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Трускавець (!!), Дрогобич (!!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Szaf., Kulcz., Pawł., ц. м.). — **З.П.** Волинська обл.: Ківерцівський рн, Ківерцівське л-во (Косець). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Szaf., Kulcz., Pawł., ц. м.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати), Прибалт.

Загальне поширення. Гори Західної Європи (Альпи, Карпати), рідше на рівнині в Польщі і в УРСР.

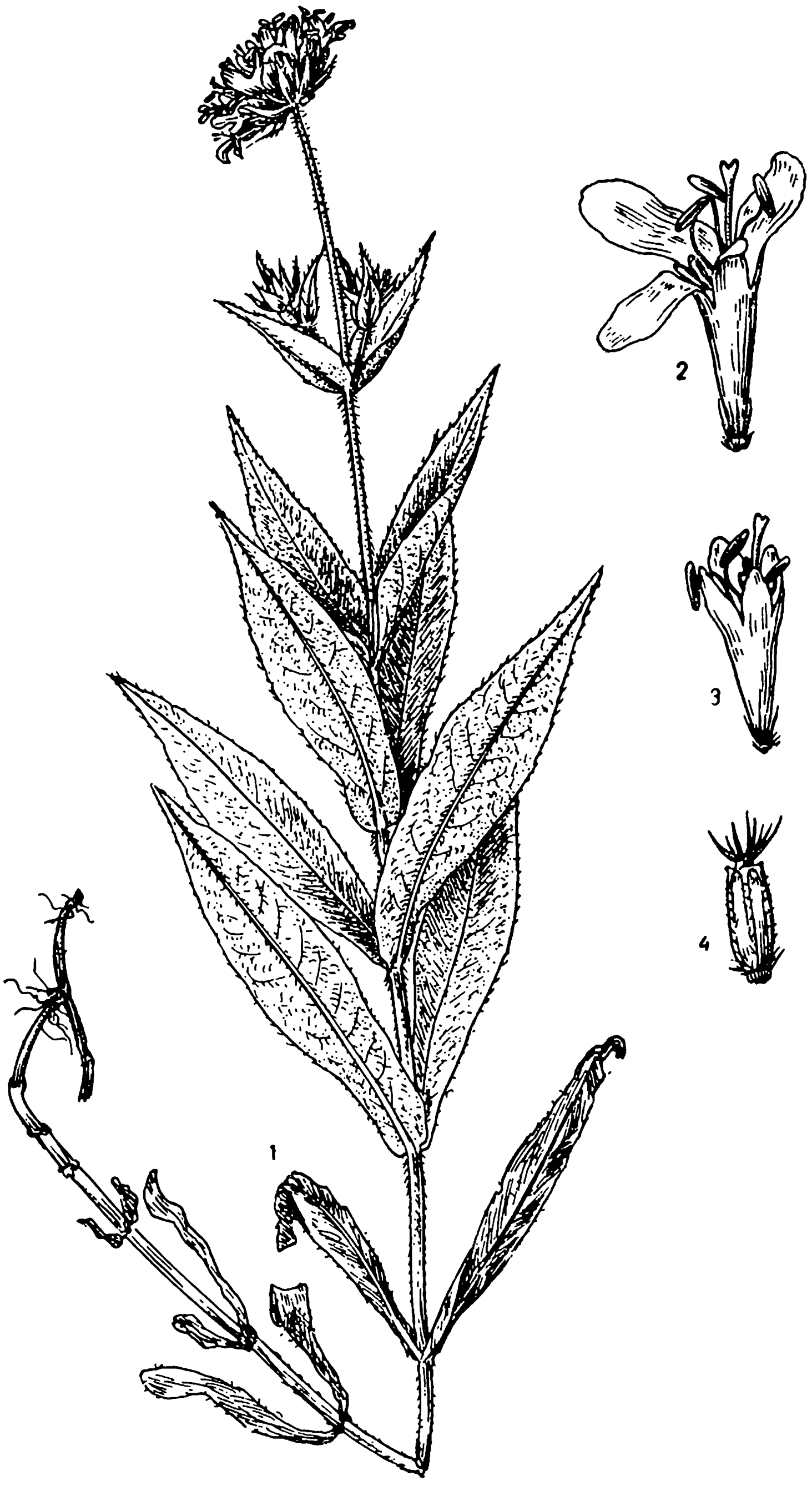

Рис. 83. Свербіжниця ворсянколиста — *Knautia dipsacifolia* (Host) Gren. et Godr.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка зовнішня; *3* — квітка внутрішня; *4* — сім'янка.

Підсекція **2. Arvenses** Krašan. Кореневище багатоголове, розвиває восени зимуючу розетку. Листки ліровидні або перистонадрізані, якщо цілісні, то найбільш широкі у верхній частині.

2973 (2). K. arvensis (L.) Coult. — **Свербіжниця польова.** Корінь веретеноподібний. Стебло 20—70 *см* завв., просте або в верхній частині розгалужене, білувате від короткого опушення і, крім того, як і листя, з більш довгими шорсткими волосками. Прикореневі і нижні стеблові листки з черешками, довгасто-ланцетні або перистонадрізані, з більшою верхньою часткою, по краях зубчасті, останні стеблові — перистороздільні, з цілісними або зубчастими частками, короткочерешкові або сидячі, рідше листки цілісні; всі листки б.-м. густо вкриті щетинистими волосками. Квіткові кошики 1,5—3 *см* у діаметрі, на довгих ніжках, плоско-опуклі, з крайовими квітками, звичайно більш крупними. Листочки обгортки (покривця) трикутно-ланцетні, 8—10 *мм* завд.; внутрішні — ланцетовидні. Зовнішня чашечка (покривце) близько 2 *мм* завд., довговолосиста, по краях дрібнозазублена; внутрішня чашечка блюдцевидна, близько 1 *мм* завд., волосиста, по краю з 8 прямими тонкошиловидними зубцями, які вдвоє довші за неї. Віночок ліловий або фіолетово-ліловий, зовні трохи волосистий, у зовнішніх квіток в кошику крупніший і більш неправильний, 9—11 *мм* завд., у середніх — 6—7 *мм* завд.; лопаті його довгасто-яйцевидні, до верхівки трохи звужені. Сім'янки 2—2,5 *мм* завш. і 1,7 *мм* завт., чотиригранні, ланцетні, вкриті волосками, вгорі з комірцевоподібним виростком, від якого майже до середини тягнуться 4 поздовжні зморшки, в нижній частині з кільцевидним пояском, за яким іде майже кулястий шоломовидний виросток з ямчастим заглибленням; забарвлення сім'янки брудно-жовте; виросток світло-жовтий. ♃. Цв. VI—IX.

Coult., Mém. Dips. (1824) 41. Ledeb., Fl. Ross., II, 450. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 27. Szabo, Monogr., 224. Ильинский в Сорн. раст. СССР, IV, 165. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 322. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 14. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 363.

— *Scabiosa arvensis* L., Sp. pl., ed. I (1753) 99. — *Trichtera arvensis* Schrad., Cat. sem. hort. Goetting (1814).

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. 980, fig. 1353. Сорн. раст. СССР, IV, рис. 436. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954), рис. 204. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1937), рис. 337.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 318! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2271!

На полях, луках і серед чагарників. — По всій УРСР, крім Криму, звичайно; відсутня в **П.С.**

К.С. Кримська обл.: Приморський рн, г. Опук (Вульф). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі!); Старо-Кримський рн, Старий Крим, г. Агармиш (Циріна!, Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Сімферополь (Зеленецький), Ліванські дубки в 8 *км* на північний схід від Сімферополя (Хорват!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Долгоруковська яйла (Привалова!); Сімферополь—Мраморне (Савенков!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Поплавська!), г. Тірке (Привалова!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судакський рн, Карадаг (Сарандінакі!, !!).

Рослина дуже мінлива.

Var. **integrifolia** Coult., Mem. Dips. (1824) 41. Всі листки цілісні, еліптичні або широколанцетовидні.

Coult., Mem. Dips. (1824) 29.

Звичайно.

Var. **campestris** (Andrz.) Schmalh. Крайові квітки не більше середніх.

Шмальгаузен (Schmalh.), Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 27. — *Scabiosa campestris* Andrz. ex Bess., Enum. pl. Volhyn. (1822) 7.

Var. **neglecta** (Meurer) Szabo. Стебло міцне, розгалужене. Листки перистороздільні, б.-м. опушені. Ніжка головки густозалозисто опушена. Чашечка значно коротша від сім'янки.

Звичайно.

Szabo, Monogr. d. Gatt. *Knautia* in Engl. Bot. Jahrb., XXXVI (1905) 440. — *Knautia neglecta* Meurer in Österr. Bot. Zeitschr., XXVII (1877) 336.

Рідко.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Харцизький рн, Іловайськ (Морозова!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір.: Обськ., Верх.-Тоб.· Серед. Азія: Арало-Касп. (Тургай): Далек. Схід: Сах. (занесено).

Загальне поширення. Майже вся Європа, в Скандінавії доходить до 68°50″ півн. широти, Англія, Західний Сибір, Кавказ, Іран, Середня Азія.

2974 (3). K. Kitaibelii (Schult.) Borb. — **Свербіжниця Китайбеля.** Стебло 30—70 *см* завв., у верхній частині розгалужене, рівномірно улиснене, опушене шорсткими білуватими волосками. Листки глибокоперистороздільні, ліровидні, донизу збігають по черешку, по краях зубчасті, з видовженими загостреними частками; нижні 10—12 *см* завд. і до 4 *см* завш., самі верхні — ліровидні, з ланцетними частками, причому верхня більша і загострена. Квіткові кошики 2—3 *см* у діаметрі, на довгих ніжках. Листочки обгортки трикутно-ланцетні, 8—10 *мм* завд., внутрішні — ланцетовидні. Внутрішня чашечка 2 *мм* завд. Віночок білий або жовтувато-білий. Решта ознак подібна до *K. arvensis* (L.) Coult. 4. Цв. VI—IX.

Borb., Rev. Knaut. (1904) 62. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 322. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 634. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 363.

— *Scabiosa Kitaibelii* Schultes, Observ. bot. (1809) 18. — *Knautia arvensis* (L.) Coult. var. *Kitaibelii* (Schult.) Szabo, Monogr. d. Gatt. *Knautia* in Engl. Bot. Jahrb., XXXVI (1905) 437. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 294. Polivka, Domin, Podpěra, Klič k uplné květ. reip. Českosl. (1928) 568. Javorka, Magyar Növenyvilag Kezikönyve, 1 (1951) 445.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 879!

На вапнякових схилах в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл. (Polivka, Domin, Podpěra, ц. м.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Карпати (Татри, Пеніни, Бескиди, Східні Карпати).

2975 (4). K. longifolia (Waldst. et Kit.) Koch — **Свербіжниця довголиста.** Стебло 30—80 *см* завв., внизу голе, блискуче, в верхній частині опушене щетинистими волосками, дуже улиснене. Прикореневі і нижні стеблові листки зверху голі, трохи блискучі, знизу трохи опушені, цілокраї, загострені, 15—25 *см* завд. і 3—5 *см* завш., донизу збігають по черешку, верхні — сидячі, з загостреною верхівкою. Ніжки головок тонкопухнасті, залозисто опушені і розсіяно-відлегло-довговолосисті. Квіткові кошики 3—6 *см* у діаметрі, плоско-опуклі. Листочки обгортки яйцевидно-ланцетні, загострені, коротші головок, густоволохато опушені. Віночок фіолетовий, з видовженими крайовими квітками, 10—20 *мм* завд. Плоди волохаті. 4. Цв. VII—VIII.

Koch, Syn. fl. Germ. et Helv. (1837) 343, p. p. Szabo, Monogr. d. Gatt. *Knautia* in Engl. Bot. Jahrb., XXXVI (1905) 441. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 298. Polivka, Domin. Podpěra, Klič k uplné květené reip Českoslov. (1928) 568. Карнаух у Визн. росл. УРСР. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 363.

— *Scabiosa longifolia* Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., I (1802) rectius (1799) 4, tab. 5. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII (1850) 17. — *Trichera longifolia* Roem. et Schult.. Syst. veget., III (1818) 58. — *Knautia arvensis* var. *longifolia* Coult., Mem. Dips. (1824) 42.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, fig. № 1349. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 163.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 462! Fl. exciss. Austro-Hung., № 2281!

На гірських луках. Рідко в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Чорногора, г. Петрос (Комендар!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Альпи, Карпати.

Триба **2. Dipsaceae** Van Tieg.

Квітколоже з приквітковими лусками. Зовнішня чашечка сидяча, з 8 ребрами, без корони. Внутрішня чашечка чотиричленистa. Віночок чотирилопатевий. Стовпчик звичайний.

Рід **815. Черсак — Dipsacus** L.

L., Sp. pl. (1753) 97.

Великі дворічні рослини до 1—1,5 *м* завв. Стебло шипувато-щетинисте, борозенчасте. Листки супротивні, зубчасті або перистороздільні. Головки яйцевидно-довгасті або кулясті, оточені обгорткою з трав'янистих видовжених листочків; приквіткові лусочки переходять в гостро-

кінцеві; зовнішня чашечка чотиригранна, з 8 борозенками і низьким окрайком; внутрішня чашечка блюдцевидна, цілісна або дрібнозубчаста. Віночок чотирилопатевий, тичинок 4.

Рід складається з 15 видів, які ростуть в країнах Середземномор'я, в Північній Америці, в Середній і Східній Європі, в Західній Азії і в Східній Індії. З них в СРСР — 7 видів; в УРСР дико ростуть 5 видів і 1 вид культивується.

---

1. Листки черешкові. Головки кулясті 2.
— Листки сидячі. Головки овальні або яйцевидні 3.
2. Стеблові листки трирозсічені, з великою довгастою або довгасто-ланцетною середньою часткою і двома дрібними довгастими боковими. Головка 1,5 *см* завд., при плодах 3,5 *см* завд.
(1). Ч. волосистий — D. pilosus L.
— Стеблові листки при основі з 2—6 парними дрібними боковими частками. Головки 2—3,5 *см* завд., а при плодах — до 5,5 *см* завд.
(2). Ч. щетинистий — D. strigosus Willd.
3(1). Суцвіття майже кулясті. Верхні стеблові листки глибокоперисторозділені, найчастіше з лінійними частками. Приквітки загострені в тонке вістря, майже однакової з ними довжини
(3). Ч. Гмеліна — D. Gmelini M. B.
— Суцвіття довгасто-овальне. Листки цілісні або перистонадрізані 4.
4. Приквітки довгасті, шорсткі, на верхівці зігнуті, дорівнюють квіткам **(4). Ч. посівний — D. sativus** (L.) Scholler.
— Приквітки довгасто-оберненояйцевидні, м'які, прямі, довші від квіток 5.
5. Стеблові листки цілісні, по краю голі або розсіяно-шиповидно-колючі **(6). Ч. лісовий — D. silvester** Huds.
— Стеблові листки перистонадрізані, щетинисто-війчасті по краю
(5). Ч. розрізнолистий — D. laciniatus L.

Підрід **1. Virga** (Hill.) Beck

Головки великі, зовнішня чашечка з 4 часток, з короткими зубцями, поверхня якої вгорі з 2 ямочками.

2976 (1). D. pilosus L. — Черсак волосистий. Стебло 50—150 *см* завв., колюче і шорстко-волосисте, борозенчасте. Листки ніжні, зарубчасто-пилчасті, розсіяноволосисті, нижні — з довгими черешками, еліптичні, до 3,5 *см* завд., верхні — короткочерешкові, трироздільні, з довгастими боковими і великою еліптичною середньою частками, шорстковолосисті або тільки війчасті. Головки перед цвітінням пониклі, 12—17 *мм* у діаметрі. Приквіткові лусочки оберненояйцевидні, довгощетинисто-війчасті, відтягнуті у вістря, не перевищують за довжиною лусочку, яка разом з вістрям досягає 10—12 *мм* завд. Віночок жовтувато-білуватий, зовні опушений. Пиляки темно-фіолетові. Плоди 5 *мм* завд., трохи опушені. ☉. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 97. Ledeb., Fl. Ross., II, 1, 445. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 92, Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 25. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 285. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 320. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 24. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 361.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII (1850), tab. DCCIV, № 1393. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 158.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 630!

По лісових галявинах і серед чагарників на Правобережжі; дуже рідко на Лівобережжі.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Кобилецька Поляна (Косець!), Ділове (Полявка!); Великоберезнянський рн, Ужоцький перевал, шлях від Ставни до Великого Березня (Ігошина!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Новострілищанський рн, Ліщини (Трелла!). — Тернопільська обл.: Кременець (Пурінг!, Цінгер!); Почаїв (Рогович!, !!); Бережанський рн, Нараїв (Данилевська!).— Львівська обл.: Перемишлянський рн, Бучич (Блонський!); Олевський рн, Гута-Верхобужівська (Косець!). — **З.П.** Ровенська обл.: Гощанський рн, Колесники (!). — **П.П.** Київська обл.: Київ, Голосієво (Рогович!, Семенкевич!, !!, Шмальгаузен!, Лоначевський!, Косець!, Лазаренко!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Малі Гайки (Міхельсон). — Львівська обл.: Броди (Реман!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Горденка (Турчинський!). — Тернопільська обл.: Козлівський рн, Денисів (Гринь!); Чортків (Турчинський!); Білобожницький рн, Скородинці (Турчинський!); Ланівецький рн, Білозірка (Шмальгаузен!); Мельнице-Подільський рн, Кудринці (Сюзев!); Борщівський рн, Мушкатівка (Блонський!). — Хмельницька обл.: Вовковинецький рн, Чернелівці (!!); Дунаєвецький рн, Михайлівка (Монтрезор!); Ярмолинці (Шмальгаузен!); Смотрицький рн, Тинна (Рогович!); Чемеровецький рн, Ямпільчик (Рогович!). — Вінницька обл.: Копайгородський рн, Немерче (Кузнецова!, !!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Летичів (Рогович!, !!). — Вінницька обл.: Вінниця (Янківський!, Вовчанецький!); Шпиківський рн, Сільниця (Кучерява!); Ситковецький рн, Джуринці (Гринь!). — Житомирська обл.: Андрушівський рн, Забара (Рогович!). — Київська обл.: Ставищенський рн, Сніжки (Клеопов!), Розкішна (Клеопов!). — Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський рн, Селище (Підоплічка!); Звенигородський рн, Неморож (Підоплічка). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Рогович!). — Харківська обл.: Харків, дуже рідко (Черняєв). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Поплавська!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон., Бессараб., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Середня Європа, південно-західна частина Східної Європи, Кавказ, Мала Азія (Східна Анатолія), Турецька Вірменія.

Примітка. Шмальгаузен (Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 25) об'єднав *D. pilosus* L. і *D. strigosus* Willd. в один вид і розглядав останній як його різновидність. Це викликало надзвичайну плутанину в літературі в розумінні розміру цих видів і в їх географічному поширенні. Перегляд великої кількості гербарних матеріалів показав, що в визначенні цих видів існує велика плутанина навіть в старих гербаріях Шмальгаузена, Роговича, Черняєва, не кажучи вже про літературні вказівки. Точно з'ясувалось, що *D. pilosus* L. — західна рослина Правобережжя. Поширення її на Лівобережжі не з'ясоване, бо не підтверджується

гербарними екземплярами, крім зборів Роговича з Лубен. Незважаючи на літературні вказівки В. М. Черняєва (Черняев, Конспект растений дикорастущих и разводимых в окр. Харькова и в Украине (1859) № 654), в його гербарії, який зберігається в Інституті ботаніки АН УРСР в Києві, цього виду ми не бачили.

2977 (2). D. strigosus Willd. — **Черсак щетинистий.** Стебло 50—150 *см* завв., гранчасте, шипувато-щетинисте, іноді забарвлене в ліловий колір. Листки черешкові, зубчасті, довгасті, загострені, нижні — цілісні, стеблові — в основі перистонадрізані, з 2—5 боковими частками, вій-часті. Головки кулясті 2—3,5 *см* завд., а при плодах до 5,5 *см* завд.; приквіткові луски широко-оберненояйцевидні, відтягнуті у вістря, перевищують за довжиною лусочку, разом з вістрям вона досягає 15—20 *мм* завд. Віночок жовтувато-білий, 7—9 *мм* завд. Плоди 5—6 *мм* завд., трохи опушені. ☉. Цв. VII—VIII.

Willd. ex Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 520. Черняев, Консп. раст. дикор. и развод. в окр. Харьк. и в Укр. (1859), № 655. Бобров во Фл. юго-востока Европ. ч. СССР, VI, 275. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 520. Бобров в кн. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 541; во Фл. СССР, XXIV, 25. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 363.

— *D. pilosus* L. β. *strigosus* Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 445. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 25.

Рисунки: Фл. Юго-Востока, VI, рис. 657.

В лісах, на галявинах, серед чагарників на відкритих місцях на Лівобережжі УРСР, в Лісостепу і (рідше) в смузі Степу та в Криму.

— **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Лебедин (Пискунов!); Суми (Черняєв!). — Харківська обл.: Харківський рн, Харків (Черняєв!, !!), Покотилівка (Савенков!), Соломахівка (Козлов!); Богодухів (Черняєв!). — Полтавська обл.: Полтава (Рогович!, Д. Зеров!, Ярмолович!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Луганськ (Лавренко!); Ворошиловський рн, Церковний (Лавренко!); Лисичанський рн, Верхнє (Зоз!!, Постригань!); Іванівка (Постриганы!). — Сталінська обл.: Краснолиманський рн, Закітне (Козлов!); Слов'янський рн, гори Артема (Липа!, !!, Черняєв!), Глибока Макашиха (Лавренко!), Мар'ївка (Страшко!); Макіївська мр, Ханженкове (М. Олексієнко!); Єнакіївський рн, ст. Дебальцево (М. Олексієнко!); Авдіївський рн, Ясинувата (Гринь!, !!, Шмальгаузен!), Яковлівка (!!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Старобільський рн, Старобільськ (Шираєвський!), Лиман (!), Чмирівка (Мілютін); Містки (!); Біловодський рн, Лимарівка (Косець!). — Харківська обл.: Куп'янський рн, Кислівка (Клоков!); Петрівський рн, Протопопівка (Котов і Карнаух!); Балаклiївський рн, Андріївка Друга по р. С. Донець (Цвєльов!); Красноградський рн, Костянтиноград (Рогович!). — Дніпропетровська обл.: Магдалинівський рн, Н. Петрівка (Ф. Олексієнко!); Синельніково (Шмальгаузен!); Новомосковський рн, Вільне (!!); Дніпропетровський рн, Васильківка (!). — Полтавська обл.: Карлівка (Рогович!). — Сталінська обл.: Красноармійський рн, Гнатівка (!); Ольгинський рн, Ново-Троїцьке (Граффф!); Амвросіївка (Гринь!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Куйбишевський рн, Соколине (Гольде!, Дзевановський!); Сімферопольський рн, Привольне (Гольде!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Дон., Заволзьк., Причорн., Нижн.-Дон., Нижн.-Волзьк., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР, Кавказ, Мала Азія, Турецька Вірменія, Іран.

Примітка. В літературі існує велика плутанина між цим видом і описаним вище *D. pilosus* L. Шмальгаузен (Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 25) вважав його тільки різновидністю останнього виду. Перегляд цього гербарію переконав нас, що не всі його вказівки про поширення обох видів вірні. Зокрема вказівка для *D. strigosus* Willd. (Кременецький рн (тепер Тернопільської обл.), Почаїв) не вірна, це — *D. pilosus* L. Таку ж помилку повторюють Szafer, Kulczynski, Pawłowski, Rośliny polskie (1924) 584. Також не вірні вказівки Шмальгаузена для Поділля (Проскурівський рн, Ярмолинці, Могилів на Дністрі) — це також *D. pilosus* L. Значна частина вказівок Роговича, судячи по його гербарію, також не вірна.

Підрід 2. **Dipsacus** Beck

Головки яйцевидновидовжені. Зовнішня чашечка по краях тупа або тільки по гранях з короткими зубцями, з поверхні вгорі з двома борозенками.

2978 (3). D. Gmelini M. B. — **Черсак Гмеліна.** Стебло 50—150 *см* завв., вгорі гранчасте і шипувато-щетинисте. Нижні листки звужені в крилатий черешок, ланцетні, загострені, надрізано-зубчасті, стеблові — сидячі, перистонадрізані, по краях і середній жилці щетинисті, самі верхні листки глибокоперисторозсічені, з 5—9 щетинисто-війчастими частками. Головки під час цвітіння кулясті, 1,2—2 *см* завд., на кінець цвітіння і при плодах яйцевидні або еліптичні, до 5 *см* завд. Листки обгортки лінійно-шиловидні, відігнуті донизу, коротші від головки; приквіткові луски ланцетні, бліді, відтягнуті у вістря, яке за довжиною рівне самій лусці. Віночок вгорі синій, близько 5 *мм* завд. і зовні пухнастий. Сім'янки довгасті, чотиригранні, гладкі. ☉. Цв. VII—VIII.

M. B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 92. Ledeb., Fl. Ross., II, 445. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 24. Бобров во Фл. юго-вост. Европ. ч. СССР, 275; во Фл. СССР, XXIV, 23. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 320.

Рисунки: Фл. СССР, XXIV, табл. II, рис. 2.

По вогких місцях, в плавнях, лиманах, серед чагарників рідко.

Д.Л.-С. Луганська обл.: Свердловський рн, Провалля (Залеський). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Кам'янсько-Дніпровський рн, Кінські плавні, окол. Благовіщенки (Свистунова!, Лавренко!), Яковлівська плавня (Соколовський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Нижн.-Дон., Нижн.-Волзьк.; Кавказ.: Передкавк. (по р. Кумі); Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР, Сибіру та Середньої Азії.

2978[1] (4). D. sativus (L.) Scholler — **Черсак посівний.** Ворсувальна шишка. Стебло 100—200 *см* завв., пряме, гранчасто-борозенчасте, по гранях з шипами. Прикореневі листки до 25 *см* завд. і 4 *см*

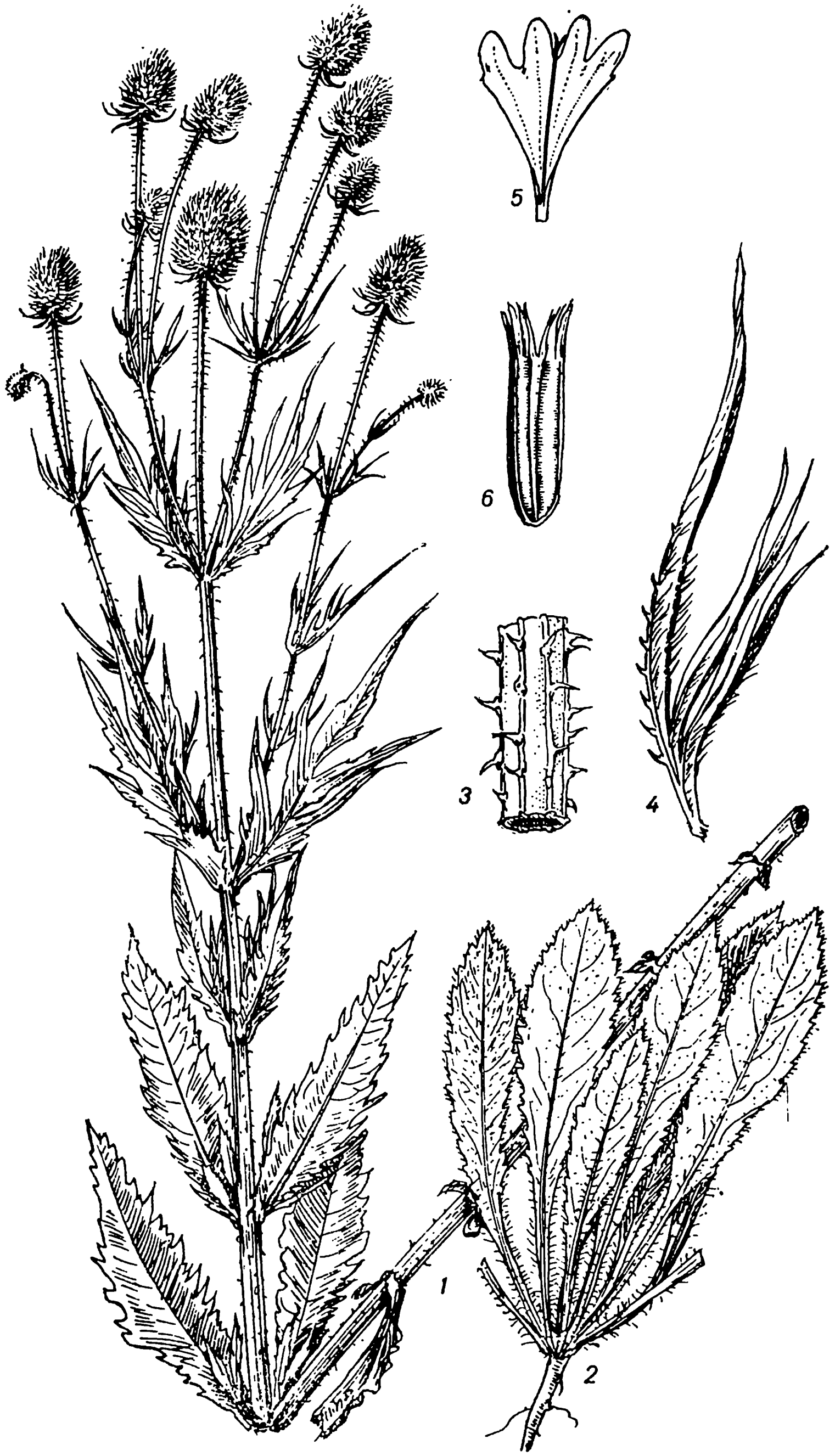

Рис. 84. Черсак Гмеліна — *Dipsacus Gmelini* M. B.

— верхня частина стебла з квітками; *2* — розетка прикореневих листків; *3* — частина стебла; *4* — приквітки; *5* — віночок в розрізі; *6* — сім'янка.

завш., довгасті, зарубчасто-пилчасті, до основи звужені, гладкі, знизу по головній жилці з шипами і по краях війчасті. Стеблові листки до 15 *см* завд. і 3 *см* завш., супротивні, зростаються попарно основами, довгасто-ланцетні, гострі, найчастіше глибокоперистороздільні. Головки яйцевидно-довгасті, до 5,5 *см* завд. і 3,5 *см* завш.; приквіткові луски коротші від квіткових або дорівнюють їм; вістря, в яке відтягнуті луски, шорстке, пружинисте, відігнуте назовні і донизу; листочки обгортки прямі, не зігнуті дугоподібно, звичайно не перевищують головки і на кінці донизу відігнуті. Квітки лілові або білуваті, 13 *мм* завд. Плід — сім'янка, 3—4 *мм* завд. і близько 1,5 *мм* завш. ☉. Цв. VII—VIII.

Scholler in Honck., Vollst. syst. Verz. (1782) 16. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 283, Fig. 157 (a—d). Карнаух у Визн. росл. УРСР, 320. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 22.

— *D. fullonum* L., Sp. pl. (1753) 97. Ledeb., Fl. Ross., II, 1, 445. — *D. fullonum* L. var. *sativus* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 24.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII (1850), fig. 1395.

Раніше культивували у великій кількості, тепер рідко, в Криму, на Кавказі та в Середній Азії.

Поширення по СРСР. Тільки в культурі. Культура дає найкращі результати в Казахстані.

Загальне поширення. В дикому стані вид не відомий. В культурі досить поширений в країнах, де розвивається мануфактурна промисловість, в теплих, помірних і субтропічних широтах.

Господарське значення. Черсак вирощується заради достиглих головок (шишок). Вони використовуються в текстильній промисловості натуральними кардами для начісування сукна, надання йому ворсу (наприклад, велюр, пледи та ін.), а також для ворсування бархату, плису та інших тканин. На виробництві шишки насаджують на спеціальні машини. Культура черсака стара і селекційних форм цього виду досить багато. Раніше ворсувальну шишку в Росію завозили з-за кордону.

2979 (5). D. laciniatus L. — **Черсак розрізнолистий.** Стебло 100—200 *см* завв., гранчасто-борозенчасте, шипувате, в верхній частині розгалужене. Прикореневі листки до 25 *см* завд. і 15 *см* завш., черешкові — ланцетні, зарубчасто-зубчасті, щетинисто опушені. Стеблові — супротивні, основами чашоподібно зростають, ліровидно або глибокоперисто-надрізані, рідше малонадрізані. Головки 5,5—7,5 *см* завд. Листки обгортки нерівні, ланцетно-шиловидні, вкриті шишками, звичайно перевищують суцвіття; верхні приквітки часто видовжені, утворюють чубок на верхівці головки. Віночок білуватий або блідо-ліловий, 10—12 *мм* завд. Розчепірені тичинки виглядають на 5 *мм* з трубочки віночка. Сім'янки 5 *мм* завд., чотиригранні, з 8 поздовжніми борозенками. ☉. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 97. Ledeb., Fl. Ross., II, 445, M. B., Fl. taur.-cauc., I, 91. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 284. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 320. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 21. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 361.

— *D. fullonum* L. var. *laciniatum* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 1 (1897) 24.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv. (1850), № 1394. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 1, Fig. 157. Сорн. раст. СССР, IV, рис. 434.

По лісах, серед чагарників і як бур'ян на південному заході і півдні УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, (Білик!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Свалява (Барбарич!). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Усть-Путила (Барбарич!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Бережанський рн, Тростянець (Данилевська!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Реман!); Мельнице-Подільський рн, Кудринці (Сюзев!); Ланівецький рн, Великі Кусківці (Міхельсон!). — Хмельницька обл.: Сатанів (Рогович!); Новоушицький рн, Калюс (Кузнецова!), Струга (Рогович!); Смотрицький рн, Стара Гута (!!); Волочиський рн, Війтівці (!!); Кам'янець-Подільський рн, Завалля, Цибулівка (Монтрезор!, !!, Кучерява!), Гуменці (Кузнецова!, Косець!), Демшин (Маковецький!), Фурманівка (Маковецький!); Чемеровецький рн, Голенищеве (Клеопов!); Миньковецький рн, Трибухівка (Клеопов!); Ружичнянський рн, Давидківці (Козлов). — Вінницька обл.: Могилів-Подільський (Рогович!); Муровано-Куриловецький рн, Котюжани (Кузнецова!); Чернівецький рн, Шендерівка, Моївське л-во (Кузнецова!). — Одеська обл.: Котовський рн, Коси (Рогович!); Красні Окни (Рогович!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Ізяславський рн, Радошівка (Котов!); Красилів (Кучерява!); Старо-Костянтинівський рн, Семиреньки (Морозова!); Меджибіж (Козлов!); Хмельницький (Козлов!, !!). — Вінницька обл.: Літин (Д. Зеров!); Вінниця (Д. Зеров!); Шпиківський рн, Сільниця (Кучерява!). — Черкаська обл.: Ладижинський рн, Синиця (Клеопов!); Чигиринський рн, Головківка (Д. Зеров!). — Одеська обл.: Балта (Монтрезор!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Рогович!, Завгородній!, Іллічевський!, Ярмолович!, Лепченко!); Лубни (Рогович!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Сталіно (Клоков!, !!); Авдіївський рн, окол. Ясинуватої (!!); Харцизький рн, Зуївка (Страшко!, Олексієв!); Амвросієвський рн, Успенка (Липа!). — Луганська обл.: Ровеньківський рн, Шляхтине (Гребеньова!); Свердловський рн, Провалля (Постригань!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Березівський рн, в плавнях р. Тилігул (Гринь!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Першотравневий рн, Ялта (Клеопов!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Рені (Гагман!). — Миколаївська обл.: Варварівський рн, Солониха (!!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Мордвинівка (Котов і Карнаух!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Дзевановський!); окол. Старого Крима Судакського рну (Б. Федченко!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, Бахчисарай (!!), Дачне (!!); Сімферополь (Дзевановський!, Зеленецький); Білогірськ (Б. Федченко!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Срединський!); Балаклавський рн, Балаклава (Андреєв!), Байдарська долина біля р. Чорної (Криштафович!); Куйбишевський рн, Соколине (Гольде!); Сімферопольський рн, Долгоруковська яйла (Привалова!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Поплавська!, !!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, окол. Ялти, Верхня Масандра (Смирнов!), Нікітський ботанічний сад (Сациперов!), Голуба Затока (Гольде!), над Краснокам'янкою (Станков!); Алуштинський рн, Алушта (Б. Федченко!, Мілютін!), долина р. Ускут (Зеленецький!), по дорозі між Малим Маяком і Алуштою (Гольде!); Судакський рн, Судак (Таліев!), окол. Карадага, Отузька долина (Сарандінакі!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Нижн.-Дон., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Тянь-Шан., Пам.-Ал., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Середня Європа, Східна Європа, Кавказ, Середземномор'я, Мала Азія, Іран.

2980 (6). D. silvester Huds. — **Черсак лісовий.** Стебло 80—200 *см* завв., вгорі розгалужене, по гранях шипувате. Нижні листки 15—20 *см* завд. і 3—4 *см* завш., черешкові, ланцетні або видовжені, по краю війчасті, розсіяношипуваті по середній жилці, решта голі, звичайно цілісні. Стеблові листки зростаються основами, чашеподібно, знизу по жилці шипуваті. Головка 3,5—8 *см* завд. і 3,5—4 *см* завш. Листочки обгортки вгору зігнуті, звичайно лінійно-шиловидні, приквітки щетинисто-війчасті, 1,5—2 *см* завд., видовжені в гнучке шиловидне вістря, яке значно перевищує квітки. Сім'янка 4—5 *мм* завд., чотиригранна, з 8 поздовжніми борозенками і чотирикутною, дрібнозубчастою чашечкою на верхівці. ☉. Цв. VII—VIII.

Huds., Fl. Angl. (1762) 49. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 98. Ledeb., Fl. Ross., II, 444. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 281. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 320. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 361.

— *D. fullonum* L. α. *silvester* Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 24. — *D. fullonum* L., Sp. pl. (1753) 97, p. p. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 21.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII (1850) fig. № 1397. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Taf. 253, Fig. 5 und Fig. 156.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 1096!

В лісах, серед чагарників і як бур'ян при дорозі в лісових і лісостепових районах, а також в Криму.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, від Мукачева до Берегового (Грубов і Рачковська!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Перечинський рн, Тур'я Бистра (Ігошина!); Рахівський рн, Середне Водяне (Ігошина!). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Дрогобицький рн, Трускавець (!!), Борислав (!!); Меденицький рн, Більче (Блоцький!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Золочівський рн, Залісся (Косець!). — Тернопільська обл.: Кременецький рн, Біла Криниця (Монтрезор!), Веселівка (Монтрезор!). — **З.П.** Хмельницька обл.: Полонне (Рогович!); Славута (Клеопов!). — Ровенська обл.: Острозький рн, Милятин (Барбарич!), Острог (Пачоський!). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Рогович!). — Житомирська обл.: Чоповицький рн, Шершні (Михайленко!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Ніжин (Монтрезор!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Дубно (Пачоський!, !!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Роман!); Мельнице-Подільський рн, Устя (Данилевська!), Кудринці (Сюзев!); Заліщики (Пачоський!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Вихватнівці, берег р. Студениці (Кузнецова!); Миньковецький рн, Тимків (Монтрезор!); Новоушицький рн, Калюс (Кузнецова!). — Вінницька обл.: Чечельницький рн, Пиріжна (!!); Томашпільський рн, Горішківка (!!). — Одеська обл.: Кодимський рн, Смолянка (!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Хмельницький (Рогович!); Теофіпольський рн, Вовківці (Барбарич!); Ружичнянський рн, Мацьківці (!!); Вовковинецький рн, Гришки (!!). — Вінницька обл.: Вінниця (Кондратьєва!); Брацлавський рн, Брацлав (Гагман!), Самчинці (Кучерява!), Коржівка (!!); Літинський рн, Городище (Прянишников!, !!). — Черкаська обл.: Умань (Андржієвський!, !!); Бабанський рн, Заячківка (!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Густиня (Леве-

нець!). — Київська обл.: Баришівка (Д. Зеров!). — Харківська обл.: Липецький рн, Руські Тишки, занесено (Козлов!), Борщева (Козлов!). — Сумська обл.: Сумський рн, Суми (Черняєв!), Лебедин (Черняєв!). — Полтавська обл.: Гребінківський рн, Теплівка (Августинович!); Лубни (Августинович!); Комишнянський рн, Черевки (!); Зіньківський рн, Лютенські Будища (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Березівський рн, заплава р. Тилігул (Гринь!); Одеса, рідко (Шестериков!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Стевен, Дзевановський!, Зеленецький!, Андрєєв!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь, Інкерман (Б. Федченко!); Бахчисарайський рн, по берегу р. Качі, Качі-Кальєн (Гольде!); Білогірський рн, вздовж нижньої течії р. Біюк-Карасу (Анісімова і Циріна!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Поплавська!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Алушта (Мейєр!, Ф. Олексієнко!), Малий Маяк (Гольде!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Нижн.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Атлантична та Середня Європа, Балкани, Східна Європа, Мала Азія, Іран.

Примітка. Рослина на Лівобережжі рідка і поширена, судячи за гербаріями, тільки в північних районах. Вказівки для південних лівобережних районів і Кавказу помилкові і відносяться до попереднього виду.

Рід 816. **Головачка — Cephalaria** Schrad.

Schrad., Cat. sem. hort. Goetting (1814); ex Roem. et Schult., Syst. veget., III, 1 (1818) 1.

Багаторічні, рідше однорічні трави, іноді при основі півкущі. Листки цілісні, або найчастіше лопатеві, або перистонадрізані. Головки яйцевидно-кулясті або приплюснуто-напівкулясті, з більшими крайовими квітками. Листочки обгортки і покривні приквітки майже однакові, шкірясті або плівчасті. Зовнішня чашечка (покривце) призматична, чотиригранна, з 8 реберцями. Внутрішня чашечка блюдцеподібна або дисковидна, чотиригранна, зубчасто-війчаста, волохата. Віночок з 4 лопатями. Тичинок 4.

До роду належить 60 видів, які ростуть в Середземномор'ї, в Західній і Центральній Азії, в Середній і Східній Європі і в Північній Африці, із них в СРСР — 22 види, а в УРСР — 5 видів.

---

1. Квітки голубі. Головка до 2 *см* завш. 2.
— Квітки світло-жовті. Головка ширша 3.
2. Нижні листки ліровидні, верхні — перистороздільні, з надрізано-пилчастими, ланцетно-лінійними частками
(4). Г. трансільванська — C. transsylvanica (L.) Schrad.
— Нижні листки довгасто-ланцетні, великопилчасті, верхні лінійні, цілокраї **(5). Г. сірійська — C. syriaca** Schrad.
3(1). Рослина висока, велика, 1—2 *м* завв. Суцвіття до 5 *см* у діаметрі. Листочки зовнішньої чашечки вгорі чорні, притиснутоволосисті
(1). Г. Литвинова — C. Litvinovii Bobr.

— Рослини менші 4.

4. Стебло голе, блискуче. Листки шкірясті, блискучі, цілісні, рідко ліровидні **(3). Г. шкіряста — C. coriacea** (Willd.) Steud.

— Стебло внизу волосисте або щетинисте. Нижні листки найчастіше цілісні, останні перистороздільні, рідко цілісні **(2). Г. уральська — C. uralensis** (Murr.) Schrad.

Підрід 1. **Denticarpus** Szabo

Зовнішня чашечка сім'янки вгорі з восьми зубчиків, інколи мало розвинутих.

Секція **1. Atrocephalae** Szabo. Чашолистики вгорі трикутні, темно-бурі; кутові зубці зовнішньої чашечки більш довгі, проміжні зубці звичайно менші, інколи за довжиною майже рівні або мало помітні.

Ряд **1. Tataricae** Bobr. Сім'янки вгорі зубчасті, з майже рівними зубцями, в 5—6 раз коротші зовнішньої чашечки; чашолистики поступово загострені. Стебло 1—2 *м* завв., майже голе або з нечисленними волосками. Листки ліровидно-перистонадрізані, великі (20—40 *см* завд.), щетинисті.

2981 (1). C. Litvinovii Bobr. — **Головачка Литвинова.** Стебло 1—2 *м* завв., голе, борозенчасте, у верхній частині коротковолосисте. Листки ліровидно-перисторозсічені, великі, вкриті знизу притиснутими шорсткими волосками, з 6—12 частками, довгастими, гострими, шиловидно-зубчастими, донизу збіжними. Головки великі, 2,5 *см* у діаметрі, кулясто-яйцевидні. Листочки чашечки чорні, притиснутоволосисті, зовнішні — яйцевидні, тупі, внутрішні — видовжені, загострені, на спинці опушені коротко відлеглими волосками, по краях війчасті, до 13 *мм* завд. і близько 4 *мм* завш. Чашечка блюдцевидна, по краях з численними вістрями, які вкриті густо щетинками; щетинки до 2 *мм* завд. Квітки сірчано-жовті, зовні опушені, дуже блискучі, внутрішні — до 2 *см* завд. Сім'янки близько 7 *мм* завд., опушені, чотирикутні, борозенчасті, з зубцями по краях, 1—1,5 *мм* завд., і з майже рівними проміжними зубцями; під час плодоношення зубці не випинаються з чашечки. ♃. Цв. VII—VIII.

Бобров в Бот. журн. СССР, 17, 5—6 (1932) 495. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 221. Бобров в кн. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 541.

— *C. tatarica* Ledeb., Fl. Ross., II (1841) 447, p. p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 26, p. p. Котов в Бюлл. о-ва естваиспыт. Воронежск. гос. ун-та, II, 1 (1927) 43, non Roem. et Schult. — *Lepicephalus tataricus* Litv. в Тр. Бот. муз. АН, XV (1916) 148, p. p., non Lagasca.

У чагарниках, балках, на вологих місцях дуже рідко.

Л.З.-Л.С. Луганська обл.: Нижньодуванський рн, Верхня Дуванка (Клоков!). Крім того, росте на границі УРСР в Білгородській області РРФСР, Уразово (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Нижн.-Дон.

Загальне поширення. Ендем середньої смуги Європейської частини СРСР.

Примітка. Рогович і Шмальгаузен вказували *Cephalaria tatarica* Gmel., яку вони не відрізняли від пізніше описаного виду *C. Litvinovii* Bobr., для Умані. В гербарії Роговича, який зберігається в Києві в Інституті ботаніки Академії наук УРСР, є збори Роговича з такою етикеткою: «Умань, в царському садку, VII 1814 р., зібр. Рогович». Екземпляри рослин неповноцінні, бо нема квіток. Рослина зібрана в теперішньому Софіївському парку, де розводяться інші рослини, і, безперечно, є культурною, але це не наша рослина (*C. Litvinovii* Bobr.), а якийсь другий вид, ймовірніше всього кавказький — *Cephalaria gigantea* (Ledeb.) Bobr., який я бачив в Ботанічному саду Чернівецького державного університету.

Секція **2. Leucocephalaria** Szabo. Чашолистики загострені, по спинці бліді, на кінці буруваті; зубці зовнішньої чашечки ледве помітні.

Ряд **1. Corniculatae** Bobr. Зовнішня чашечка з дрібними зубцями. Стебло внизу щетинисте; листки перистонадрізані, найчастіше з щетинистими волосками.

2982 (2). C. uralensis (Murr.) Schrad. — **Головачка уральська.** Стебло 40—80 *см* завв., в нижній частині вкрите шорсткими, донизу обернутими волосками, в верхній частині майже голе. Нижні листки трохи шершаві, перистороздільні, але іноді на безплідних пагонах цілісні, ланцетні або довгасті, стеблові і верхні — перистороздільні, з більшою кінцевою часткою, по краях звичайно війчасті; бокові листки збігають донизу по черешку, ланцетні або лінійно-ланцетні. Головки до 1,5 (2) *см* у діаметрі, плоско-кулясті, на довгих ніжках; листки обгортки (зовнішні) зелені, округлі, тупі, внутрішні — видовжені і гострі, всі — опушені, по краю війчасті. Приквітки бліді, ланцетні, загострені, по спинці опушені, по краях війчасті, до 11 *мм* завд. і 3 *мм* завш. Зовнішня чашечка волохата, з 8 шиловидними зубцями, з них 4 довші. Зовнішня чашечка блюдцеподібна, щетинисто опушена, по краю з нерівними зубцями. Квітки блідо-жовті, зовні волохаті, нерівні, зовнішні 10—14 *мм* завд., внутрішні — 8—10 *мм* завд. Сім'янки 6—8 *мм* завд., волохаті, чотирикутні, по краях борозенчасті, в кутках з зубцями до 0,5—0,7 (—1) *мм* завд. і малопомітними проміжками. ♃ Цв. VII—VIII.

Schrad., Cat. sem. hort. Goetting (1814). Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 50. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 26. Бобров в Бот. журн. СССР, XVII (1932) 486; во Фл. СССР, XXII, 40. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 321.

— *Scabiosa uralensis* Murr., Comment. Goett., V (1782) 13, tab. IV. — *S. corniculata* Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., I (1802) 11, tab. 13. — *Cephalaria centauroides* var. *corniculata* Coult., Mém. Dips; (1824) 26. — *C. centauroides* var. *uralensis* DC., Prodr., IV (1830) 648. Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 449. — *Succisa uralensis* Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII (1850).

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, fig. 1391.

Видані зразки: Hung. exsicc., № 985. Герб. русск. фл., № 1977. Герб. фл. СССР, № 3797!

На кам'янистих місцях, особливо на вапняках і крейді, в лісостеповій і степовій смугах, а також в Криму.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Обертинський рн, Незвисько (!). — Тернопільська обл.: Борщів (Гаєвський!); Гримайлівський рн, Вікно, «Гостра Скеля» (Гринь!). — Хмельницька обл.: Чемеровецький рн, Кутківці (Пачоський!); Новоушицький рн, Калюс (Клеопов!); Кам'янець-Подільський рн, Вербка (Лазаренко і Окснер!); Могилів-Подільська мр, Могилів-Подільський, Бронниця (Монтрезор!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Чечельницький рн, Ольгопіль (Прянишников!). — Одеська обл.: Саврань (Рогович!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!, Окснер!); Онуфріївка (Лавренко!); Підвисоцький рн, Покотилове (Фінн!). — Черкаська обл.: Умань (Шмальгаузен!); Чигирин (Гринь!); Лисянський рн, Яблунівка біля р. Тясмин (Клеопов!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Хорольський рн, Бригадирівка (Августинович!, Рогович!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Беніке!, Лазаренко!, Липа!, Ширяєв!, Козлов!), Сулимівка (Ширяєв!); Харцизький рн, Харцизьк (!!); Іловайськ (Морозова!), Зуївка (Наконечна!, !!); Артемівська мр, Артемівськ (Оксіюк!), Часів Яр (Підоплічка!); Ямський рн, Яма (Оксіюк!), ст. Виїмка (Козлов!); Авдіївський рн, Ясинувата (Котов і Карнаух!, Морозова!); Мар'їнка (Наконечна!); Горлівська мр, Байрак (Олексієнко!), Микитівка (Олексієнко!); Чистякове (Дика!). — Луганська обл.: Луганськ (Косець!); Лисичанський рн, Шипилівка (Гринь!, !!); Ровеньківський рн, Шляхтине, Картушине (Гребеньова!); Свердловський рн, Провалля (Постригань!, Соколова!, !!); Іванівський рн, Колпакове (Постригань, Соколова!); Успенський рн, Кам'янка, балка Оріхова (Гребеньова!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічанський рн, Дворічна (Беніке!, !!, Лавренко!); Куп'янський рн, Куп'янськ (Клоков!), Кислівка (Клоков!, !!, Лавренко!); Ізюм (Черняєв, Данкова!, !!); Лозівський рн, Красно-Павлівка (Козлов!, !!). — Луганська обл.: Старобільськ (Шираєвський!); Ново-Псковський рн, Осипівка (Ширяєв!), Нова Астрахань (Ширяєв!); Міловський рн, Ново-Стрільцівка (Лавренко!, Дохман і Кузева!, !!); Біловодський рн, Біловодськ (Черняєв!), Городище (!!); Євсузький рн, Ново-Олександрівка по р. Євсугу (!!). — Запорізька обл.: Приморський рн, Обіточна коса на Азовському морі (Попович!); Осипенківський рн, Трояни (Олексіїв!), Бердянська коса (!!, Попович!). — Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Амвросіївка, Білоярівка (Карнаух!), Благодатне (!!); Жданівська мр, Жданів (Клеопов!, !!); Ляпине (Клеопов!); Приморський рн, Старий Крим (Клеопов!, !!); Володарський рн, Кременівка (Клеопов!); Будьоннівський рн, Будьоннівка (Клеопов!), Хомутовський степ (Котов і Карнаух!, Кузнецова!). — Полтавська обл.: Карлівка (Цінгер!, !!); Кобеляки (Монтрезор!); Нові Санджари (Монтрезор!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Ф. Олексієнко!); Дніпропетровський рн, Сурсько-Литовське (Давидич!), Волоське (Давидич!); Новомосковський рн, Хащеве (!!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Болград (Акінфієв!, !!); Одеська мр, Одеса (Васильєв!, Траутфеттер!, Севастьянов!), Ланжеронова дача (Щеглєєв!), лиман Куяльник (Щеглєєв!); Березівський рн, схили до р. Тилігул (Гринь!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Пачоський!, Федосєєв!, !!, Опперман!); Варварівський рн, Варварівка (Опперман!, !!), Солониха (Опперман!, !!); Новоодеський рн, високий берег р. Бугу біля Гур'ївки (Пачоський!); Снігурівський рн, Єлисаветівка (Кукуш!). — Дніпропетровська обл.: Нікопольський рн, Чортомлик (Рижутін!). — Херсонська обл.: Ново-Воронцовський рн, Фирсівка (Пачоський!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: між Каховкою і Дніпрянами Новомаячківського рну, берег р. Дніпра (Порецький!). — Запорізька обл.: Запоріжжя (Ф. Олексієнко!, Грунер!); Якимівський рн, долина р. Утлюк (Шалит!); Мелітопольський рн, Мелітополь (Коржинський!), Федорівка, Тер-

піння (!!). — **Т.С.** Кримська обл.: Чорноморський рн, балка Кінчак, Джангульське узбережжя (Дзенс-Литовська!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Войково (Вульф!, !!), мис Казантип (Вульф!), Геройське (Ткачова!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторійський рн, Суворівське (Ширіна!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Талієв!); Старо-Крим-ський рн, Планерське (Юнге!, Сирейщиков!), Старий Крим, г. Агармиш (Ширіна!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Загорське (Дзевановський), Свердлово (Козлов!), Кара-Кіят (Козлов!), в 7 *км* від Сімферополя, Дубки (Хорват!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Талієв!, Мілютін!, Андрєєв!); Балаклава (Андрєєв!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Чатир-Даг (Поплавська). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судакський рн, Новий Світ (Васильєв!, !!), Карадаг (Сарандінакі!, Сирейщиков!, Котов і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Волзьк.-Кам., Бессараб., Причорн., Нижн.-Дон., Крим, Нижн.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Трансільванія, Добруджа, Європейська частина СРСР (південь та схід).

Примітка. У «Флоре СССР», XXIV (1957) 39, Є. Г. Бобров описує новий вид з Карадагу в Криму *Cephalaria Demetrii* Bobr., при цьому він вказує, що ніхто його, крім Д. М. Сирейщикова, не збирав. Цю рослину я збирав в Криму ще 8.IX 1929 р., на гербарних етикетках написано: «к северу от Гурзуфа, Мертвая Долина, на продуктах выветривания юрских сланцев». Ознаки, за якими відрізняється ця рослина від *C. uralensis* Roem. et Schult., дуже незначні і не постійні, що видно навіть з авторського діагнозу, і її не треба виділяти в окремий вид. Ми пропонуємо її назвати: var. *Demetrii* (Bobr.) Kotov — *Cephalaria Demetrii* Bobr. во «Фл. СССР» (1957) 39.

Стебло і листки голі.

На відслоненнях сланцю в Південному Криму.

Півд.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Гурзуф, Мертва Долина (!!); Судакський рн, Карадаг (Сирейщиков!, !!).

Ряд **2. Coriaceae** Bobr. Зовнішня чашечка зверху ребристо-горбкувата. Чашолистики загострені. Стебла звичайно голі, інколи лише під головкою і при основі з щетинками. Листки шкірясті, цілісні, рідко ліровидні.

2983 (3). C. coriacea (Willd.) Steud. — **Головачка шкіряста.** Стебла в значній кількості, 50—80 *см* завв., голі, блискучі, інколи в нижній частині з щетинками. Листків багато, особливо в нижній частині стебла, шкірястих, жовтувато-зелених, вгорі інколи щетинистих. Прикореневі листки з черешками 10—20 *см* завд. і 1,2—2 *см* завш., ланцетні, цілісні, рідко надрізані, по краю притиснутощетинисті, стеблові листки цілісні або частіше перистонадрізані, з ланцетними, цілісними або малонадрізаними частками. Головки майже кулясті, 1,5—2 *см* у діаметрі. Зовнішні листочки чашечки зелені, яйцевидні, тупі, з окрайком, опушені. Чашолистики майже хрящевидні, слабо буруваті, оберненоланцетні, коротко загострені, на спинці коротко опушені, по краю війчасті, 9—11 *мм* завд., 3—5 *мм* завш. Квітки блідо-жовті, зовні воло-

Рис. 85. Головачка шкіряста — *Cephalaria coriacea* (Willd.) Steud.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла; *3* — квітка.

систі, зовнішні 11—14 *мм*, внутрішні 9—11 *мм* завд. Сім'янки 6—8 *мм* завд., чотиригранні, опушені, борозенчасті, вгорі горбочкувато-ребристі. ♃. Цв. VI—VIII.

Steud., Nomencl. (1821) 177. Литвинов в Списке раст. герб. русск. фл., IV, 154. Бобров в Бот. журн. СССР, XVII, 485; во. Фл. СССР, XXIV, 39.

— *Scabiosa coriacea* Willd. in Neue Schr. der Gesellsch. Naturf. Fr. zu Berlin, III (1801) 416.

Рисунки: Фл. СССР, XXIV, табл. III, рис. 1.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1978 (!).

На сухих щебенистих схилах в горах Криму.

Кр.З.-Л.С. Кримська обл.: Старо-Кримський рн, Старий Крим, г. Агармиш (Циріна, !!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Білогірськ (!!, Хорват!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Коржинський!), Інкерман (Смирнова!); Балаклавський рн, Балаклава (Олексієнко!), Мангуп-Кале (Дзевановський), між Байдарськими воротами і Шайтаном (Б. Федченко!), г. Ласпі (Криштофович!); Куйбишево (!!); Сімферопольський рн, Долгоруковська яйла (Привалова!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, над Нікітою (Некрасова!), Ай-Петрі (Андрєєв, Чернова, Шираєвський!, !!), Кримський державний заповідник, Грушова поляна (Станков!, !!) Сімферопольський рн, Чатир-Даг, у підніжжя Еклізі-Бурун (Юзепчук!, !!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Поплавська!, !!), г. Чорна (Вульф!), Демерджі-Яйла (Вульф!, Ф. Олексієнко!, Привалова!), Карабі-Яйла (Привалова!); Судакський рн, Щебетівка (Б. Федченко!, !!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Алупка (Спригін!), Сімеїз (Гольде!, !!), Нікітський ботанічний сад, мис Мартьян (Дзевановський!, Малєєв!, !!), Пендикюль (Юзепчук!), Гурзуф (Бауер!, !!), Краснокам'янка (!!), між мисом Форосом і Снитовським (Станков!); Судакський рн, Судак (Стевен!, Б. Федченко!, !!), Карадаг, г. Сюрю-Кая (Сирейщиков!, !!), Шапка Мономаха (Криштофович!, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (гірська частина); Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк. (на півночі в Новоросійській області).

Загальне поширення. Крим, Кавказ. Ендем.

Секція **3. Echinocephalae** Lange. Лусочки остисто загострені, рідше тупуваті, без ості. Зовнішня чашечка з 8 зубчиками, з яких кутові більш довгі, рідше зубчики маленькі, майже рівні за довжиною або зовсім відсутні.

Однорічники.

Ряд **1. Transsylvanicae** Bobr. Зубці зовнішньої чашечки маленькі або навіть мало помітні. Чашолистики тупуваті, ланцетні, але не відтягнуті в ость.

2984 (4). C. transsylvanica (L.) Schrad. — **Головачка трансільванська.** Стебло 50—120 *см* завв., ребристе, найчастіше розгалужене, шорстковолосисте або майже голе. Листки опушені шорсткими волосками; нижні — ліровидні, з довгасто-ланцетними пилчастими частками, верхні — перистороздільні, з лінійними, надрізано-пилчастими частками. Головки під час цвітіння 15—20 *мм* завш., при плодах кулясті, на довгих ніжках. Листочки зовнішньої чашечки і приквітки яйцевидні, загострені в коротке вістря, по краю довговійчасті і зовнішні на спинці

шорстковолосисті; зовнішня чашечка з 8 зубцями. Квітки голубуваті або білувато-жовтуваті, крайові — збільшені. ⊙. Цв. VI—VII.

Schrad., Cat. sem. hort. Goetting (1814). Roem. et Schult., Syst. veget., III (1818) 45. Ledeb., Fl. Ross., II, 448. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 25. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 321. Бобров в Изв. Главн. бот. сада, XXVIII, 388; во Фл. СССР, XXIV, 45.

— *Scabiosa transsylvanica* L., Sp. pl. (1753) 98. — *Succisa transsylvanica* Spreng., Syst., I (1825) 378. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII (1850).

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, tab. 1387. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 287. Фл. СССР, XXIV, табл. III, рис. 5.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1982! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 915! Fl. Hung. exsicc., № 254!

В степу, на схилах і кам'янистих місцях на південному заході в басейні р. Дністра; знову з'являється на крайньому південному сході УРСР та в Криму.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, **Вихватнівці** (Монтрезор!). — Одеська обл.: Ананьївський рн, Жеребкове (Пачоський!); Балтський рн, Петрівка (Пачоський!); Котовськ (Шмальгаузен!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданов (Клеопов!); Першотравневий рн, Юр'ївка (Клеопов!), Білосарайська коса (Клоков!, !!); Приморський рн, Петрівський (Клеопов!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Ізмаїл (Липський!, Гагман!); Рені (Гагман!, Пачоський!); Кілійський рн, Вилкове (Липський!); Одеська мр, Одеса, Лозанівка (!!), Великий Фонтан, Юракове (Шифферс!), мис Тархан (Клопотов!), Керч (Вульф!); Ленінський рн, Кам'янське (!!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Сакський рн, Ястребкове (Циріна!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, окол. Феодосії (Сарандінакі!); Старо-Кримський рн, Планерське (Борисова!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферопольський рн (Козлов!), Свердлове (Козлов!); Зуйський рн, Осминські Дубки (Хорват); між Білогірськом і Зуєю (Б. Федченко!), між Білогірськом і Грушівкою (Борисова!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Балаклавський рн, Байдарська долина, Ласпі (Криштафович!), Балаклава (Андрєєв). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта (Клопотов!, Гольде, Савич!, Мілютін!, Зеленецький!, !!); Ялта—Нікіта (Зеленецький!), Ліваділя (Гольде!, !!), Гурзуф, Ай-Даниль (Дзевановський!), Нікіта (Зеленецький!), Гурзуф, біля Аю-Дагу (!!), Кастрополь (Савенков!); Алушта (Ф. Олексієнко!, Монюшко!); Судакський рн, Судак (Балковський!, Левандовський!), Карадаг (Сарандінакі!, Котов і Карнаух!, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Крим, Нижн.-Дон; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Південна Європа, Середня Європа, Балканський півострів, Румунія, південь Європейської частини СРСР.

Ряд **2. Syriaceae** Bobr. Чашолистики відтягнуті в ость, яка за довжиною дорівнює лусочці; кутові зубці зовнішньої чашечки перевищують внутрішню чашечку.

2985 (5). C. syriaca (L.) Schrad. — **Головачка сірійська.** Стебла в значній кількості, 20—60 *см* завв., борозенчасто-ребристі, шорстко-щетинисті; гілки супротивні, видовжені, прямі або горизонтально відхилені. Листки супротивні, шорстко-шершаві, з рідкими притиснутими волосками, стеблообгортні, ланцетні або при основі з одною-двома бо-

ковими частками, по краю зубчасті, війчасті; молоді листки з прикореневими листками, зближеними майже розеткоподібно. Головки яйцевидні, 17 *мм* завд., на довгих ніжках на кінцях гілок або майже сидячі в розвилках. Листочки зовнішньої чашечки і криючі приквітки широкояйцевидні, відтягнуті в ості, які перевищують квітки. Віночок блідо-ліловий або рожевий. 4 кутові зубці зовнішньої чашечки (покривальце) більш довгі, 4 проміжні — коротші. Внутрішня чашечка блюдцеподібна, коротка, щетиниста, по краю з 15—20 зубчиками. ☉. Цв. V—VI.

Schrad., Cat. sem. hort. Goetting (1814). Roem. et Schult., Syst. veget., III, 22. Ledeb., Fl. Ross., II, 447. Boiss., Fl. or., III, 120. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 26. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 47. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 362.

— *Scabiosa syraica* L., Sp. pl. (1753) 98. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 94. — *Lepicephalus syraicus* (L.) Lag., Gen. et sp. pl. (1816) 8. Литвинов в Тр. Бот. муз. АН, XV, 147.

Рисунки: Сорн. раст. СССР, IV, 165 (плоди). Бобров в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXI, 311, рис. 3, 4.

Видані зразки: Herb. fl. Asiae Med., № 296. Woron. et Schelk., Herb. fl. Cauc., № 593.

Бур'ян у посівах.

Наводиться для Криму (Буасьє, Станков — Таліев), певно, помилково.

Поширення по СРСР. Кавказ.: Півд. Закавк.

Загальне поширення. Західне і Східне Середземномор'я, Мала Азія, Турецька Вірменія, Іран.

Господарське значення. Використовується насіння, як олійна рослина. Домішка її до пшениці викликає синє забарвлення хліба.

Рід 817. **Перистоголовник — Pterocephalus** Vaill.

Vaill. in Adans., Fam., II (1763) 152.

Квітки численні, в головках, оточені однорядковою або дворядковою обгорткою з 4—6 листочків. Квітколоже лусочковидне. Внутрішня чашечка (обгорточка) по всій довжині восьмиборозенчаста, вгорі з дрібними зубцями або увінчана ледве помітною коронкою. Внутрішня чашечка на коротенькій ніжці, з численними (12—24) перистоволосистими щетинками у формі чубчика. Віночок двогубий, з одної дворозділької губи і другої — трироздільної. Тичинок 4, рідко — 2—3.

Рід складається з 20 видів, поширених у Середземномор'ї, з них в СРСР — 4, а в УРСР — 1 вид.

2986 (1). P. plumosus (L.) Coult. — **Перистоголовник перистий.** Рослина залозисто-пухнаста. Стебло 20—40 *см* завв., пряме, розгалужене, округле, улиснене, з кількома головками. Нижні листки довгасті, цілісні, зубчасті; середні стеблові — ліровидні, зарубчасто-пилчасті, верхні — перистороздільні, з лінійно-ланцетними частками, непарними більш довгими. Квітконіжки видовжені, м'яковолосисті; головки на них поодинокі, під час цвітіння 13 *мм* завд. і до 3 *см* у діаметрі. Обгортка

з одного ряду однакових трав'янистих листочків, які рівні за довжиною квіткам або перевищують їх. Квітколоже голе. Квітки м'ясочервоно-рожеві. Віночок неправильно п'ятинадрізаний, вгорі більш темно забарвлений; зовнішні квітки більш великі Тичинки коротші від віночка. Зовнішня чашечка ребриста, вгорі усічена і дрібнозубчаста, по ребрах волосиста; внутрішня чашечка з 11—13 щетинок, червонуватих і перистоволосистих. ☉. Цв. IV—V.

Coult., Mém. Dips. (1824) 31, tab. 1, fig. 15. Ledeb., Fl. Ross., II, 451. Boiss., Fl. or., III, 147. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 27. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 51. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 363.

— *Knautia plumosa* L., Mant. (1771) 197. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 99; III, 103 — *Scabiosa plumosa* Sibth. et Sm., Fl. graeca, II (1813) 111. Roem. et Schult, Syst. veget., III, 70. — *S. Willichi* Link in Roem., Collect. (1809) 2.

Рисунки: Coult., l. c.

Видані зразки: Fl. cauc. exsicc., № 47. Герб. русск. фл., № 3798.

На кам'янистих місцях Криму.

Передг.Кр. Кримська обл.: Севастополь (Б. Федченко!); Балаклавський рн, Балаклава (Талієв!, Б. Федченко!), мис Форос (Стевен, Зеленецький!), Ласпі (Криштофович!), Байдарські ворота (Ганешин!), між Байдарськими воротами і Шайтан Мердвенем (Б. Федченко!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, між Оползневим і Мердвенем (Гольде!), Родниківське (Б. Федченко!), Сімеїз (Станков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Даг., Півд. Закавк., Схід. Закавк., Тал.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Крим, Кавказ, Турецька Вірменія, Курдистан, Іран.

Триба **3. Scabioseae** Van Tieg.

Квітколоже з приквітковими лусочками. Зовнішня чашечка (обгорточка) сидяча, з коронкою і з 8 ребрами. Внутрішня чашечка п'ятичленна. Віночок п'ятилопатевий. Стовпчик подвійний.

Рід 818. **Комонник — Succisa** Moench

Moench, Meth. pl. (1794) 489.

Багаторічні рослини з прикореневою розеткою цілокраїх листків і невеликою кількістю ланцетних стеблових листків. Спільне квітколоже з плівчастими приквітками. Віночок чотирилопатевий; зовнішня чашечка чотиригранна, борозенчаста, волосиста, по краю з 4—5 зубцями; внутрішня чашечка блюдцевидна, з 4—5 щетинками або зубчиками; крайові і середні квітки рівні по величині. Плід призматичний.

До роду належить всього 1 вид, який зустрічається в Європі, Західному Сибіру, на Кавказі і Північній Америці.

2987 (1). S. pratensis Moench — **Комонник лучний.** Кореневище коротке, косе, з товстими коренями. Стебло прямостояче, 50—90 *см*

завв., просте або з супротивними квітконосними гілками, у верхній частині вкрите притиснутими волосками, в нижній — голе або вкрите відлеглими волосками, з 2—3 віддаленими парами листочків. Листочки війчасті, волосисті або голі. Прикореневі листки яйцевидно-еліптичні або ланцетні, загострені, рідше тупуваті, 7—15 *см* завд. і 1,5—4 *см* завд., звужені в довгий черешок, стеблові — менші, ланцетні, найчастіше зубчасті, самі верхні — вузьколанцетні або майже лінійні, сидячі. Квіткові головки поодинокі, на стеблі або гілках його напівкулясті, близько 2 *см* у діаметрі, при плодах майже кулясті, з крайовими незбільшеними квітками. Листочки обгортки по краях війчасті, 9—10 *мм* завд. і близько 2,5 *мм* завш. Приквітки у верхній половині волосисті, 6—7,5 *мм* завд. Зовнішня чашечка (покривце) чотиригранна, з 8 густоволосистими реберцями, край її чотирилопатевий, з трикутними лопатями. Зубці зовнішньої чашечки коричнево-чорні, 1,5—2 *мм*. Віночок ліловий або синьо-ліловий, зовні пухнастий, 7—9 *мм* завд. 4. Цв. VII—VIII.

Moench, Meth. pl. (1794) 489. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 28. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 321. Бобров в кн. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1951) 541; во Фл. СССР, XXIV, 52.

— *Succisa praemorsa* (Gilib.) Aschers., Fl. Brandenb. (1864) 285. — *Scabiosa praemorsa* Gilib., Fl. Lithuan., III (1781) 168. — *S. vulgaris* Presl., Fl. Čech. (1819) 31. Андржиевский в Изв. Киевск. унив., 7 (1862) 98. — *Scabiosa succisa* L. Sp. pl. (1753) 98. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 94.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, рис. № 1385. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, Taf. 254, Fig. 1. Фл. СССР, XXIV, табл. IV, рис. 1.

Видані зразки: Pl. polon. exsicc., № 375! Герб. русск. фл., № 769! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3813!

На вологих луках, серед чагарників і на лісових галявинах. — В лісових районах б.-м. часто; в лісостепових рідко, а в степових — дуже рідко, в долинах річок і на болотах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, під горсю Маковицею (Гошина!); Мукачівський рн, Вигорлат—Гужинський вулканічний хребет, верхів'я р. Грабовниці (Грубов і Рашковська!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Велико-Березнянський рн, Потоки, р. М. Бистриця (Гринь!); Свалявський рн, Свалява (Білик!); Березняк на р. Боржаві (Косець!); Тячів (Білик!); Хустівський рн, Кошелеве (Білик!); Воловецький рн, Нижні Ворота (Білик!, !!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Чорногора (Мондальський!). — **Пр.Л.** Львівська обл.: Дрогобицький рн, Трускавець (!!), Борислав (!!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Мондальський і Матушкевич!). — **З.П.** Житомирська обл.: Довбиський рн, Калинівка (Барбарич!). — **П.П.** Київ (Траутфеттер!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Ріпкинський рн, Кратинь (Коровін); Менський рн, луки між Блистовою та Ішнею (Коровін!); Ніжинський рн, Хвостики (Порецький!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Печеніжин (Врублевський!); Станіславський рн, Вовчинець (Яхно). — Тернопільська обл.: Тернопіль (Реман!); Скала-Подільський рн, Рудка (Блонський!); Борщівський рн, Більче-Золото (Блонський!). — Хмельницька обл.: Городоцький рн, Жищинці (Пачоський!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Плужнянський рн, Стороніче (Барбарич!); Летичів (Єлін!); Меджибізький рн, Лисогірка (!!, Монтрезор!); Хмельницький (Шмальгаузен!, !!); Деражнянський рн, Криничне (Пачоський!). — Вінницька обл.: Вінницький рн, Вінниця, Сосонка (Янків-

ський!); Липовецький рн, Вахнівка (Левіна!); Уланівський рн, Лозна (Клеопов!); Брацлавський рн, Брацлав (Шмальгаузен, !!), Мачуха (Кучерява!, !!). — Житомирська обл.: Бердичівський рн, Дубівка (!!). — Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!, !!); Ставище (Шмальгаузен!, !!). — Черкаська обл.: Канів (Роговичі, !!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пачоський!). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, ур. Діброва (Левенець!). — Сумська обл.: Лебедин (Пискунов!); Сумський рн, Баранівка (Залеський!). — Харківська обл.: Харків (Черняєв!, Наливайко!, Ширяєв!, Савенков!). — Полтавська обл.: Полтава, Триби (Д. Зеров!, Іллічевський). — Черкаська обл.: Золотоніський рн, Вільне (Полянська!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Кремінна (Васильєв-Яковлєв).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Заволзьк., Урал; Кавказ: Передкавказ., Зах. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.

Загальне поширення. Європа, крім Крайньої Півночі і Півдня, Північна Африка, Кавказ, Сибір.

Рід 819. **Малий комонник — Succisella** Beck

Beck, Fl. Nied. Österr., II, 2 (1893) 1145.

Трав'янисті багаторічні рослини. Головки кулясті або яйцевидно-кулясті. Загальне ложе вкрите плівчастими приквітками. Листочки обгортки трикутно-ланцетні, коротші від ширини головки. Зовнішня чашечка гола, з чотирилопатевою облямівкою; лопаті короткі, тупі, зовнішня чашечка з 4 зубчиками. Віночок чотирилопатевий, у крайових квіток не збільшений.

До роду належить 3 види, які ростуть в Середній, Південній і Східній Європі і в країнах Середземномор'я.

2988 (1). S. inflexa (Kluk.) Beck — **Малий комонник зігнутий.** Кореневище повзуче. Стебло 40—80 *см* завд., майже голе, розгалужене. Листки цілісні, прикореневі — довгасті, до основи звужені в черешок, стеблові — лінійно-ланцетні. Головки кулясті або яйцевидно-кулясті, близько 15 *мм* завш., при плодах — яйцевидні. Листочки обгортки трикутно-ланцетні, коротші від ширини головки. Зовнішня чашечка гола, короткочотиризубчаста, тупа. Віночок світло-голубий або блідо-ліловий, чотирилопатевий, 4 *мм* завд. Плід 5 *мм* завд., з 8 борозенками. 4. Цв. VI—VII.

Beck, Fl. Nied. Österr., II, 2 (1893) 1145. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 289. Szaf., Kulcz., Paw ł., Rośl. polsk. (1924) 584. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 321. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 55.

— *Scabiosa inflexa* Kluk., Dyks., III (1786) 56. Bess., Prim. fl. Galic., II (1809) 336; Bess., Enum., pl. Volhyn., 7. — *Succisa inflexa* Jundz., Opis. rośl. (1830) 56. — *Succisa australis* Wulien in Roem., Arch., III, 3 (1805) 316.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII, fig. 1384. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, fig. 160.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 349! Fl. stir. exsicc., № 390!

На вологих і болотистих луках, у лісах, серед чагарників. — В Закарпатській області, в Ростоцько-Опільських лісах і на Правобережному Поліссі рідко.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Середнє (Білик!), ур. Солотвинка (Білик!); Іршавський рн, Білки, в долині р. Боржави (Игошина!); Мукачеве, у підніжжя вулканічного хребта (Игошина!, Грубов і Рашковська!); Берегове (Игошина); Виноградівський рн, Шаланки (Гринь!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Хустський рн, Іза (Білик!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Шмальгаузен!, !!). — **З.П.** Ровенська обл.: Рокитнянський рн, Кам'яне (Барбарич!). — Волинська обл.: Любашівський рн, Люб'язь в заплавині р. Прип'ять (Барбарич!); Любомльський рн, Висоцьк (Монтрезор!), Цумань (Пачоський). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Шмальгаузен!, Семенкевич і Цінгер!); Києво-Святошинський рн, Микільська слобідка (Цінгер!), Мостище (Семенкевич!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Середня Європа, Польща, УРСР, Західний Кавказ.

Рід 820. **Скабіоза — Scabiosa** L.

L., Sp. pl. (1753) 98.

Трави. Квітки в кулястих або яйцевидних головках, оточені обгорткою з трав'янистих листочків. Загальне квітколоже з плівчастими прикві́тками. Віночок п'ятилопатевий, у крайових квіток збільшений, рідко не збільшений. Зовнішня чашечка (покривце) чотиригранна, з 9 борозенками на всьому протязі або тільки вгорі; окрайок її перетинчастий, дрібнозубчастий. Внутрішня чашечка блюдцевидна, з 5 довгими щетинками.

До роду належить 100 видів, які ростуть в Європі, в країнах Середземномор'я, в Північній і Тропічній Африці; з них в СРСР — 30, а в УРСР — 8 видів.

---

1. Квітки світло-червоні, крайові не довші за інші. Однорічники 2.
— Квітки білі, жовтувато-білі або голубуваті, крайові звичайно значно більші за інші. Багаторічники або дворічники 3.
2. Головки при плодах кулясті. Перетинчастий окрайок з 30—36 жилками. Внутрішня чашечка на довгій ніжці; щетинки її трохи довші за ширину окрайка **(4.) С. колесовидна — S. rotata** M. B.
— Головки яйцевидно-довгасті. Окрайок звичайно з 20—24 жилками. Внутрішня чашечка майже сидяча; щетинки її майже в три рази довші за ширину окрайка **(3.) С. дрібноцвіта — S. micrantha** Desf.

3(1). Зовнішня чашечка в нижній частині валькувата, не ребриста, у верхній частині ямчасто-жолобчаста, з 8 поздовжніми ямками 4.
— Зовнішня чашечка по всій довжині борозенчаста, з 8 ребрами 5.

4. Багаторічник. Стебла дуже розгалужені, густо опушені, внизу щетинисті. Квітки білі або голубі, крайові трохи збільшені **(1). С. кримська — S. taurica** Kotov

— Дворічники або трирічники. Стебел 1—3. Вони менш розгалужені, звичайно голі або внизу мало опушені. Квітки білі або кремові, крайові дуже збільшені **(2). С. українська — S. ucrainica L.**

5(3). Квітки блідо-жовті. Головки при плодах яйцевидні. Щетинки рудуваті **(5). С. жовта — S. ochroleuca L.**

— Квітки світло-голубі 6.

6. Стебла внизу голі; у верхній частині квітконосів негусто біловолосисті; прикореневі листки ліровидно розсічені, з округлою середньою часткою і маленькими боковими частками **(6). С. голубина — S. columbaria L.**

— Рослина майже гола, з блискучими стебловими листочками. Нижні стеблові і прикореневі листки яйцевидні, надрізані, верхні — перистороздільні, з ланцетними боковими частками і з довгастою кінцевою часткою **(7). С. блискуча — S. lucida** Vill.

Секція **1. Asterocephalus** Coult. Зовнішня чашечка в нижній частині валькувата, неребриста, в верхній частині ямчасто-жолобчаста, з 8 поздовжніми ямками.

Ряд **1. Argenteae** Bobr. Нижні стеблові листки перистонадрізані або майже двічі перистонадрізані, з частками та часточками лінійними; верхні стеблові листки лінійні, цілісні.

2989 (1). S. taurica Kotov — **Скабіоза кримська.** Стебел багато, 25—50 *см* завв., висхідних, розгалужено-гіллястих, разом з листками густо опушених волосками. Всі листки перистороздільні (крім верхньої пари), 3—4 *см* завд. і 2—3 *см* завш., з лінійними цілісними частками 1—2 *см* завд. і 2—4 *мм* завш. Листки зовнішньої чашечки лінійно-ланцетні, рівні або коротші за ширину головки. Зовнішня чашечка з білошерстистою трубочкою, трохи коротшою за ямочку; ребра між ямочками неборозенчасті; перетинчастий край дрібнозубчастий, коротший від трубочки. Щетинки чашечки короткостебельчасті, остисті, в 3 рази довші за перетинчастий край. Головки кулясті, 1—2(2,5) *см* завш. Віночки 1—1,5 *см* завд., білі або голубуваті. 4 Цв. VI—VII.

Котов (Kotov) в Укр. бот. журн., XIII, 3 (1956) 52.

— *S. ucrainica* auct. fl. tauricae, non L. — *S. argentea* Bobrov во Фл. СССР, XXIV (1957) 66, non L.

Рисунки: Укр. бот. журн., XIII, 3 (1956), рис. 4.

Кам'янисті відслонення в Криму.

Т.С. Кримська обл.: Чорноморський рн, Джайловська балка (Дзенс-Литовська!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, Плавні (Вульф); Приморський рн, Керч (Вульф!), Карантин (Клопотов!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Євпаторійський рн, Привольне (Циріна!); Бахчисарайський рн, Берегове—Отрадне (Дойч!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Лип-

Рис. 86. Скабіоза кримська — *Scabiosa taurica* Kotov.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — квітка в розрізі; *4а* — внутрішня чашечка; *4б* — те ж збоку; *5* — зовнішня чашечка.

ський, Сарандінакі!); Старо-Кримський рн, Планерське (Траншелы!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, (Б. Федченко!, Васильєв!, Григор'єв!); Сімферопольський рн, Ново-Павлівка (!!), Сімферополь (Стевен!, Андреєв!, Зеленецький), окол. Свердлово (Козлов!); Зуйський рн, Осминські Дубки (Хорват!); Білогірськ (Юнге!!, Хорват!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Мілютін!, Хітрово!, Ширяєв!, Коржинський!), Балаклава (Ф. Олексієнко!); Куйбишевський рн, Куйбишево (!!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Демерджі-Яйла (Ваньков!, Привалова!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта (Граффі, !!); Судакський рн, Судак (Стевен!, Васильєв!, Левандовський!), Карадаг (Котов і Карнаух!, Сарандінакі!); біля підніжжя Ечки-Даг, біля мису Меганом (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендем Криму.

Примітка. Є. Г. Бобров у «Флоре СССР» (ц. м., стр. 66) вважає кримську та кавказьку рослини за малоазіатську *Scabiosa argentea* L., але це помилково. Це зовсім різні рослини. *Scabiosa argentea* L. росте тільки в Малій Азії та на Балканському півострові, на Кавказі росте *S. virgata* Grossh., а в Криму наша рослина — *S. taurica* Kotov. *Scabiosa argentea* L. має біло-сріблясте опушення та дрібні квітки (Herbarium Boissier, 1842!; Th. Kotschy, Pl. Pers. bor. ed. R. F. Hohenacker, 1846!; Flora graeca exsiccata, 1850; Th. G. Orphanides!). Ці рослини зберігаються в Ленінграді в Ботанічному інституті АН СРСР.

2990 (2). S. ucrainica L. — **Скабіоза українська.** Корінь веретеноподібний, на якому квітконосне стебло і часто розетки листків. Стебло пряме, 30—60 *см* завв., особливо в нижній частині вкрите кучерявими білими волосками, з гілками, які закінчуються головками, рідше просте, мало улиснене, з 2—5 парами листків. Листки густо опушені короткими волосками, верхні — менш опушені. Прикореневі листки перистонадрізані, з лінійними частками 1—2 *мм* завш., кінцевими — 1,2 *см* завд. і боковими (більш короткими) — 0,5—1 *см* завд. Головки 1,5—3 *см* завш., з ніжками густо опушеними кучерявими волосками. Листки обгортки лінійно-ланцетні, густо пухнасті, коротші від квіток. Зовнішня чашечка 2—2,5 *мм* завд., вгорі з перетинчастою облямівкою. Щетинки внутрішньої чашечки в 3—4 рази довші за ширину перетинчастої облямівки зовнішньої чашечки, бурі. Віночок жовтувато-білуватий, зовні волосистий; крайові квітки збільшені. Сім'янка 3 *мм* завд., глибоковосьмиборозенчаста, трохи опушена. ☉. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl. (1762) 144. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 29. Карнаух в Визн. росл. УРСР, 323. Котов в Укр. бот. журн., XIII, 3 (1951) 53. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 69.

Рисунки: Котов в Укр. бот. журн., XIII, 3 (1951), рис. 4.

Видані зразки: Герб. фл. УРСР, № 97!

На пісках. — В лісостепових і степових районах, по берегах річок і приморських косах.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Умань (Шмальгаузен); Сміла (Тржебінський). — Одеська обл.: Саврань (Роговичі). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Суми (Калениченко!, Черняєв!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Авдіївський рн, Ясинувата (Шмальгаузен); Мар'їнський рн, Старо-Михайлівка (Карнаух!); Краснолиманський рн, Закітне (Оксіюк!, !!); Слов'янський рн, гори Арте-

Рис. 87. Скабіоза українська — *Scabiosa ucrainica* L.

1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — ві *4* — чашечка.

ма (!!, Козлов); Райгород (Козлов). — Луганська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка (Гринь і Романова!); Станично-Луганське (Лавренко!), Краснодонський рн, Попівка (Постригань!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Первомайський рн, Кримка, долина р. Кодими (Левіна!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньківський рн, Орлик (Цінгер!). — Харківська обл.: Зміївський рн, окол. Змієва, Задонецькі хутори (Лавренко!), Лиман (!!); Ізюм (Черняєв!, Данкова, !!). — Луганська обл.: Верхньо-Теплівський рн, Нижньо-Тепле (Підоплічка); Ново-Астраханський рн, Єпіфанівка (Шираєвський!); Ново-Айдарський рн, Муратове (Талієв!); Кремінна (Клоков!); Лисичанський рн, Верхнє (Зоз!). — Сталінська обл.: Краснолиманський рн, Святогорськ (Козлов!, !!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське л-во (Граф ф!); Жданов (Висоцький!, Шмальгаузен); Будьоннівський рн, Широкине, берег Азовського моря (Клеопов!); Приморський рн, Старий Крим (Клеопов!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Чаплі (Спангенберг!); Одинківка (!!); Петриківський рн, Паньківка (Ф. Олексієнко!); Покровський рн, Велико-Михайлівське л-во, піски по р. Вовчій (Ф. Олексієнко!, Котов і Карнаух!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Білгород-Дністровський (Липський); Кілія (Шмальгаузен); Одеса (Ланге!, Шмальгаузен), гирло Одеського лиману (Пачоський!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Федорова!, Крижевський); Очаківський рн, Парутине (Вісюліна!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Хортиця (Клеопов!), Розумівка на р. Дніпрі (Кукуш!), Біленьке (Кукуш!). — Херсонська обл.: Голопристанський рн, о. Тендра (Давидич!), Стара Збур'ївка (Окснер!). — **К.С.** Кримська обл.: Ленінський рн, Плавні, Мисове (Клопотов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (південь), Волзьк.-Дон. (південь), Причорн., Крим, Нижн.-Дон., Нижн.-Волзьк.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. Закавк. (північ).

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Румунія (Добруджа).

Ряд **2. Micranthae** Bobr. Головки при плодах довгасті або яйцевидні.

2991 (3). S. micrantha Desf. — **Скабіоза дрібноцвіта.** Рослина пухнаста і шерстиста. Стебло 20—60 *см* завв., пряме, розгалужене, рідше просте, притиснуто-короткощетинисте і випнуто-довгощетинисте. Нижні стеблові листки довгасті, цілісні, середні — перисторозсічені, з довгасто-лінійними частками і кінцевою часткою вдвічі довшою, ніж бокові. Верхні стеблові листки ланцетно-лінійні, ліровидно-перистонадрізані, з 1—2 парами маленьких бокових часток при основі. Головки на притиснуто відлеглих щетинистих квітконосах, 5—30 *см* завд., під час цвітіння напівкулясті, близько 1 *см* у діаметрі. Листочки обгортки 1,3—1,8 *см* у діаметрі, довгасто-лінійні або яйцевидно-ланцетні, загострені, в кількості 6—8, щетинисті, при плодах донизу відлеглі. Віночок при всіх квітках однаковий, трубчасто-лійковидний, рожевий. Головки при квітках 15 *мм* завш., при плодах 15—20 *мм* завд., 15 *мм* завш., овально-довгасті, довші від листочків обгортки. Зовнішня чашечка лійковидна, 3 *мм* завд., з 8 гранями, між якими у верхній третині глибокоямчаста, внизу білощетиниста; корона близько 2 *мм* завш., з 24—30 жилками, блідо-бурувата; щетинки (внутрішня чашечка) в 2,5—3 рази довші за ширину корони, бурі. ⊙. Цв. V.

Desf. in Ann. Mus. Paris, XI (1808) 167, tab. 25. Ledeb., Fl. Ross., II, 455. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 30. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 70.

— *S. stellata* auct. p. p., non L. M. B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 98.

Видані зразки: Герб. русск. фл.. № 1165. Callier, Iter. taur., III, № 628.

На кам'янистих місцях в Криму.

К.С. Кримська обл.: Приморський рн, Войково (Клопотов!), г. Опук (Вульф!). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Сакський рн, Скворцово (Білик і Угляренко!); Кіровський рн, окол. Феодосії (Сарандінакі!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старо-Кримський рн, Старий Крим, г. Агармиш (Циріна!, !!), Планерське (Юнге!, !!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, Бахчисарай (!!), Сурень (!!); Сімферопольський рн, окол. Сімферополя, Дубки (Дзевановський); Зуйський рн, окол. Зуї (Хорват!), Верхнє-Курганна (Дзевановський!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Коржинський, Талієв!); Балаклавський рн, Балаклава (Федосєєв!, Талієв!), Байдарська долина (Чернова!); Бахчисарайський рн, Качі-Кальєн (Б. Федченко!).— **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Троїцький, Поплавська!, !!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ялта (Траншель!, !!), Гурзуф (Вовчанецький); Судакський рн, Судак (Стевен!, Вульф!, Траншель!, !!), Карадаг (Сарандінакі, !!, Котов і Карнаух!, Барбарич і Доброчаєва!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Даг., Зах. Закавк.; Схід. Азія: Тянь-Шан. (захід), Сир-Дар., Пам.-Ал., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Крим, Кавказ, Мала Азія, Турецька Вірменія, Іран, Середня Азія.

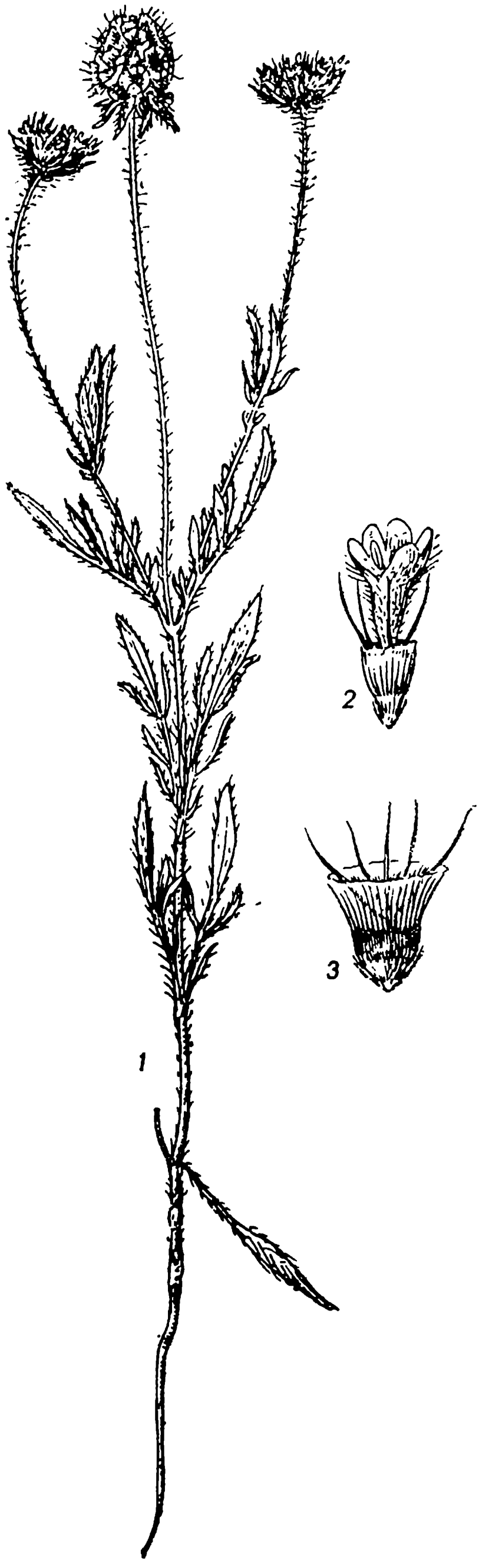

Рис. 88. Скабіоза дрібноцвіта — *Scabiosa micrantha* Desf.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — чашечка.

Ряд **3. Rotatae** Bobr. Головки при плодах кулясті. Корони сім'янок колесовидні, 5—8 *мм* завш.

2992 (4). S. rotata M. B. — **Скабіоза колесовидна.** Рослина пухнаста і шершава. Стебло 15—30 *см* завв., пряме, просте або розгалужене, шерстисте (від притиснутого шорсткого опушення) і білощетинисте. Нижні стеблові листки довгасто-ланцетні, з черешком, цілісні, малозубчастонадрізані, середні — ліровидно-перистонадрізані, з 1—2 парами бокових лінійних часток при основі, верхні листки часто цілісні, лінійно-ланцетні. Головки на шершавих і відлеглих щетинистих квітконосах, 3—15 *см* завд.; під час цвітіння 1,5—2 *см* у діаметрі, напівкулясті. Листочки обгортки 1,5—2 *см* завд., довші від крайових, трохи збільшених квіток, ланцетні, щетинисті. Віночок рожевий. При плодах головки кулясті, до 2 *см* у діаметрі. Зовнішня чашечка лійковидна, 4—5 *мм* завд., при основі білощетиниста, з 8 гранями, між якими у верхній половині глибокоямчаста; корона 6—8 *мм* завш., з 28—30 жилками; при достиглих плодах часто горизонтально простерта, майже плоска, колесовидна, близько 2 *см* у діаметрі. Щетинки-зубці внутрішньої чашечки буруваті, які мало перевищують за довжиною ширину корони. Сім'янки при основі з довгими білими волосками до 6 *мм* завд. (без окрайка, з останнім 11 *мм*), діаметр лійковидно-плівчастого окрайка 13 *мм*. ⊙ Цв. IV—V

M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 102. Ledeb., Fl. Ross., II, 454. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 30. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 71.

— *S. stellata* auct. p. p., non L. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 98. — *Asterocephalus rotatus* Spreng., Syst., I (1825) 381.

Рисунки: Фл. СССР, XXIV, табл. VI, рис. 5.

Видані зразки: Fl. cauc. exsicc., № 371. Воронов и Шелковникова, Герб. Фл. Кавк., № 540!

На кам'янистих місцях.

Кр.З.-Л.С. Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі!); Старо-Кримський рн, Планерське (Юнге!, Траншель!, !!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Судак (Стевен!, Станков, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Даг., Схід. і Півд. Закавк.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Крим, Кавказ, Мала Азія, Турецька Вірменія, Іран, Середня Азія.

Секція **2. Sclerostemma** Koch. Зовнішня чашечка по всій довжині борозенчаста, з 8 борозенками, які розділені ребрами (8 ребер).

Ряд **1. Ochroleuceae** Bobr. Квітки жовті або блідо-жовті.

2993 (5). S. ochroleuca L. — **Скабіоза жовта.** Корінь стрижневий, до 12 *мм* у діаметрі. Стебло прямостояче, 25—27 *см* завш., вгорі з притиснутими волосками, внизу голе, звичайно розгалужене. Листки опушені, у неквітучих, вкорочених стебел з черешками, довгасті, тупі, зарубчасті, надрізані або ліровидні; верхні — перистороздільні; частки їх лінійні, у нижніх листків перистонадрізані, у верхніх — цілокраї.

Головки при плодах яйцевидні, 2—3 *см* у діаметрі. Листочки обгортки лінійно-ланцетні, коротші від головки. Приквітки ланцетні, у верхній частині волосисті. У зовнішній чашечці, трубочка з 8 глибокими боро-зенками; облямівка її вдвоє коротша від трубочки, перетинчаста, по краю трохи зубчаста; внутрішня чашечка з п'ятьма рудуватими щетинками до 4 *мм* завд., які в 3—4 рази перевищують облямівку зовніш-ньої чашечки і вдвоє коротші за віночок. Віночок блідо-жовтий, у крайових квіток 12—16 *мм* завд. Сім'янка 2,5 *мм* завд., лійковидно-конічна. ☉, 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 101. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 97. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 310. Ильинский в Сорн. раст. СССР, IV, 168. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 323. Javorka, Magyar Novenyvilag Kezikönyve, 1 (1951) 446. Szaf., Kulcz., Pawł., Rosl. polsk. (1953) 632. Бобров в кн. Маевский, Фл. сред. полосы Европ. ч. СССР (1954) 543; во Фл. СССР, XXIV, 75.

— *S. columbaria* var. *ochroleuca* Coult., Mém. Dips. (1824) 38. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 29. — *Asterocephalus ochroleucus* Spreng., Syst., I (1825) 383.

Рисунки: Reichenb., Icon. pl. rar., IV (1826) 43, tab. 353. Hegi. Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 306, Fig. 166, f, g, h. Визн. росл. УРСР, рис. 187.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 197, a, b...! Fl. polon. exsicc., № 160! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 477! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1005!

На суходільних луках, схилах, рідше на пісках, в соснових лісах. — Звичайно в УРСР; відсутня в **П.С.** та в Криму.

Var. **aequiflora** Borb.

Всі квітки однакові.

Borb. in Magy. Bot Lapok., I (1902) 30.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 76!

Зрідка по всіх районах.

Var. **Bayerni** T. Sul. Висока рослина з потовщеними стеблами. Головки численні, невеликі, на коротких ніжках, при плодах 5 *мм* завд., майже округлі. Щетинки чашечки короткі.

T. Sul. в кн. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV (1934) 55.

На Лівобережній УРСР, особливо часто в **Л.Л.-С.** Крім того, росте на Північному Кавказі.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч. СРСР: майже всі райони, крім самих північних; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Обськ., Алт.; Схід. Сибір: Англ.-Саян., Даур.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Південно-східна частина Західної Європи, Східна Європа, Сибір, Середня Азія, Монголія.

Ряд **2. Columbariae** Bobr. Квітки яскраво-сині, фіолетові або рожеві.

2994 (6). S. columbaria L. — **Скабіоза голубина.** Корінь веретеновидний, при основі стебла з розеткою листків. Стебло пряме, 25—80 *см* завв., розгалужене, рідше просте, притиснутопухнасте. Листки притисну-

Рис. 89. Скабіоза голубина — *Scabiosa columbaria* L.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла; *3* — зовнішня квітка; *4* — внутрішня квітка; *5* — чашечка.

то опушені; нижні — довгасті, тупі, зарубчасті або ліровидні, з надрізаними лінійними частками і з великою яйцевидною кінцівкою до 4 *см* завд. і до 2 *см* завш.; стеблові листки більш глибоко розсічені на більш вузькі частки, перистороздільні, до 1,5 *см* завд. і 1—3 *мм* завш.; верхні — з цілісними лінійними частками до 1,5 *см* завд. і 1 *мм* завш. Листочки обгортки ланцетно-лінійні, коротші від ширини головки. Щетинки внутрішньої чашечки в 3—4 рази довші від ширини зовнішньої чашечки, бурувато-червонуваті. Головки 1,5—3,5 *см* завш., при плодах кулясті. Квітки спочатку рожеві, пізніше лілові. 4. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 99. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 96; III, 101, p. p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 28. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 309. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 323. Javorka, Magyar Novenyvilag Kezikönyve, I (1954) 446. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 633. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 84. — *S. columbaria* subsp. *polonica* Piotrowski in Verhandl Botan. Vereins Provinz Brandenburg (1897) 30. — *Asterocephalus columbaria* Spreng., Syst., I (1825) 382.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XII (1850), fig. 1378. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur, VI, 1, Taf. 254, Fig. 4. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk., fig. 1414.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1004!

На луках, по схилах, часто кам'янистих. — В Західному Поділлі і на Степовому Покутті, в Карпатах, а також в Криму.

К.Л. Закарпатська обл.: Тячівський рн, Мокре (Ігошина!), Воловецький рн, г. Пікуй (Чопик!, !!). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Шепіт (Барбарич і Кукало!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Золочів (Кульчинський!). — Тернопільська обл.: Кременець (Кочвара!); Бережанський рн, Раїв (Данилевська!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі!); Старо-Кримський рн, г. Агармиш (Циріна!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Сімферополь (Стевен!, Андрєєв!), окол. Сімферополя, Дубки (Хорват), Брусилове (Козлов!); Білогірськ (Хорват, !!); Зуя (Федченко!, !!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (Коржинський), Інкерман (Б. Федченко!); Балаклавський рн, Байдарські ворота (Ширяєв!), Ласпі (Б. Федченко!); Куйбишевський рн, Куйбишево (!!), Сокорлине (Дзевановський); Сімферопольський рн, Піонерське (Білик і Угляренко!), Долгоруковська яйла (Привалова!); Білогірський рн, Карабі-Яйла (Привалова!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Левандовський, Гольде!, !!), Гурзуфське сідло (!!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник (Поплавська!, !!), Бабуган-Яйла (Поплавська!, !!), Чатир-Даг (Гольде!, !!), г. Тірке (Привалова!), Демерджі-Яйла (Вульф!, Привалова!), Кутузовка (Білик і Угляренко!); Судакський рн, Дачне (Левандовський!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, окол. Ялти, біля водоспаду Учан-Су (М. Зерова!), Нікіта (Некрасова!, !!), Алупка (Коржинський!, !!); Алушта (Коржинський!); Судакський рн, Судак (Васильєв!); Карадаг (!!, Котов і Карнаух!, Сарандінакі).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Бессараб., Крим; Кавказ: Даг., Зах. Закавк. (рідко), Схід. Закавказ.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Середня, Південна і Східна Європа Кавказ, Мала Азія, Середня Азія.

Примітка. К. Піотровський (K. Piotrowski, l. c.) вважає *S. columbaria* subsp. *polonica* Piotrowski за середню форму між *S. columbaria* L. і *S. lucida* Vill., але, на нашу думку, вона є тільки формою *S. columbaria* L.

2995 (7). S. lucida Vill. — **Скабіоза блискуча.** Кореневище циліндричної форми, нахилене, з квітконосним стеблом і розетками листків. Стебло пряме або піднесене, 15—60 *см* завв., просте або (вгорі) з видовженими простими гілками, голе, рідше (внизу) трохи опушене, особливо улиснене в нижній частині, з 3—7 парами листків. Листки звичайно голі, рідше по краю або по стрижню трохи війчасті. Нижні стеблові і прикореневі листки з черешком до 15 *см* завд. і до 3 *см* завш., яйцевидні, надрізані або зубчасті, або ліровидні, з дуже збільшеною кінцевою часткою і з ланцетними або лінійними боковими частками, стеблові 1—2-перистороздільні з ланцетними листочками і з видовженими верхівками. Головки на видовжених ніжках, 2—4 *см* завш., часто тільки вгорі коротко опушені. Листочки обгортки ланцетні, голі, коротші або довші від головок. Відгин зовнішньої чашечки 1,5 *см* завд. Щетинки чашечки до 8 *мм* завд., блискучі, пурпурово-чорні, кілеваті. Квітки пурпурово-лілові, зовні пухнасті, крайові — збільшені. Сім'янка 2—3 *мм* завд., глибоковосьмиборозенчаста, опушена. ♃. Цв. VII—VIII.

Vill., Prosp. (1779) 18. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 308. Карнаух у Визн. росл. УРСР, 323. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 633. Бобров во Фл. СССР, XXIV, 85.

— *Asterocephalus lucidus* Spreng., Syst., I (1925) 380. — *Scabiosa columbaria* L. α. *lucida* Coult., Mém. Dips. (1824) 38. — *S. columbaria* subsp. *lucida* (Vill.) Vollm., Fl. polon. exsicc., № 159, a, b.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ.et Helv., XII, tab. DCXCV Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 166, d, e.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1003. Pl. polon. exsicc., № 159, a, b. Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 372.

В горах, на галявинах, скелях; доходить в Карпатах до альпійської смуги.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Чивчинські гори (Катінаl, Барбарич!), Данцер (Козій!), Чорногора, Кизи-Улохи (Мондальський!). — Чернівецька обл.: Вижнецький рн, Шепіт, Горно-Кутське л-во (Котов та Омельчук!); Путильський рн, Руське, г. Руська (Барбарич і Кукало!), Селятин (Косець!), Шепіт (!!). — Закарпатська обл.: Рахівський рн, полонина Свидовець біля верховини Близниця (Гринь, Брадіс і Запятова!), Богдан, г. Піп Іван Чорногорський (Брадіс і Запятова!, Косець!), г. Гутін (Комендар!), г. Піп Іван Мармарошський (Гринь!, Барбарич!).

Var. **subalpina** Hegi. Стебло і листки розсіяноволосисті.

Hegi, l. c., 308. — *S. subalpina* Brügger, Zur Fl. Tirols (1860).

Рідко.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Свидовець (Брадіс і Запятова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх-Дністр.

Загальне поширення. Гори Південної Європи: Піренеї, Альпи, Вогези, Юра, Татри, Іллірійські гори, Карпати.

Рис. 90. Скабіоза блискуча — *Scabiosa lucida* Vill.

1 — загальний вигляд; *2* — віночок; *3* — чашечка; *4* — сім'янка.

ПОРЯДОК **ГАРБУЗОЦВІТІ — CUCURBITALES** ENGL.

Квітки звичайно п'ятичленні. Тичинок 5, вільних, або 4 з них зрослися попарно, або ж всі тичинки зрослися в центральну колонку; пиляки двогнізді.

РОДИНА **CXXXVI. ГАРБУЗОВІ — CUCURBITACEAE** JUSS.[1]

Квітки звичайно одностатеві (рослини однодомні або дводомні), правильні, поодинокі, в пучках, гронах або в волотях. Чашечка дзвониковидна, п'ятироздільна або п'ятилопатева (рідко 4—6-роздільна). Віночок дзвониковидний або колесовидний, п'ятилопатевий або б.-м. глибокоп'ятироздільний. Маточкові квітки з одною маточкою, з нижньою, звичайно тригніздою зав'яззю і коротеньким стовпчиком, розділеним на верхівці на три м'ясисті приймочки; насінні зачатки звичайно численні; плаценти м'ясисті, інколи в маточкових квітках є стамінодії. Тичинкові квітки здебільшого з 5 тичинками, рідше тичинок 1—5; тичинки з короткими нитками та звивистими пиляками; всі тичинки вільні, або 4 з них зрослися попарно, а п'ята вільна, або ж усі 5 зрослися верхніми частинами в колонку. Плід — ягода (іноді суха) або ягодоподібний, з м'ясистим міжоплоднем і соковитим внутрішньооплоднем, іноді досягає великих розмірів. Насіння з прямим зародком, ендосперма немає.

Види, які належать до цієї родини, — здебільшого однорічні рослини, з виткими, лежачими або лазячими стеблами з вусиками, які розвиваються з пазушних бруньок; рідше кущі. Листки чергові, цілісні, лопатеві, пальчасті або б.-м. розсічені.

Родина гарбузових налічує понад 800 видів, які поширені переважно в Азії, Америці та Африці. Представники цієї родини зустрічаються в різних екологічних умовах — від вологих тропічних лісів до пустинь. Серед гарбузових є багато монотипних родів.

Гарбузові мають досить значне господарське значення. Багато видів дають їстівні плоди. Деякі види використовуються в медицині та техніці.

---

1. Рослини з вусиками — простими або розгалуженими 2.
— Рослини без вусиків. Стебло розпростерте. Маточкові квітки поодинокі. Плід довгастий **823. Огірок-пирскач — Ecballium** Rich.
2. Вусики прості 3.
— Вусики розгалужені 6.
3. Чотири тичинки зрослися попарно, п'ята — вільна 4.
— Усі 5 тичинок вільні. Тичинкові квітки зібрані гронами або поодинокі. Маточкові квітки поодинокі. Плоди довгасті, 4—5 *см* завд. **821. Тладіанта — Thladiantha** Bunge.

---

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

4. Маточкові квітки зібрані щитками, тичинкові — в грона. Зв'язник тичинок не виступає над пиляками. Стебло витке.
822. Переступень — Bryonia L.
— Маточкові квітки поодинокі, тичинкові — в пучках. Зв'язник тичинок виступає над пиляками. Стебло лазяче 5.
5. Листки п'ятикутні, з гострими лопатями. Плід циліндричний.
824. Огірок — Cucumis L.
— Листки п'ятикутні, з тупими лопатями. Плід яйцевидний або кулястий **825. Диня — Melo Adans.**
6(2). Усі 5 тичинок зрослися своїми верхніми частинами 7.
— Чотири тичинки зрослися попарно, а п'ята вільна або всі тичинки вільні 10.
7. Тичинкові квітки в гронах, маточкові — в пучках 8.
— Квітки поодинокі 9.
8. Плід 4—5 *см* завд. Часток віночка здебільшого 6
831. Ехіноцистис — Echinocystis Torr. et Gray.
— Плід близько 1 *см* завд. Часток віночка 5.
830. Сиціос — Sicyos L.
9. Віночок колесовидний, до основи п'ятироздільний. Вусики дворозділні **828. Тиква — Lagenaria Ser.**
— Віночок лійковидно-дзвониковидний, п'ятилопатевий. Вусики 3—5-роздільні **827. Гарбуз — Cucurbita L.**
10(6). Тичинкові квітки в гронах, маточкові — поодинокі. Віночок майже до основи п'ятироздільний **829. Люфа — Luffa Adans.**
— Тичинкові і маточкові квітки поодинокі. Віночок неглибокоп'ятироздільний **825. Кавун — Citrullus Forsk.**

ПІДРОДИНА **I. FEVILLEAE** E. G. O. MÜLLER et PAX

Тичинок 5, зрослих лише при основі або зовсім вільних.

До цієї підродини належить до 50 видів, які поширені в основному в тропічних і субтропічних країнах Америки та Східної Азії.

В нашій флорі зрідка зустрічається в культурі, а ще рідше як здичавіла рослина лише один вид *Thladiantha dubia* Bunge.

Рід **821. Тладіанта — Thladiantha** Bunge

Bunge, Enum. pl. chin. (1834) 29.

Тичинкові квітки зібрані в горна або поодинокі; усі 5 тичинок вільні. Маточкові квітки поодинокі, рідше в пучках. Чашолистики у всіх квіток лінійно-ланцетні; віночки світло-жовті, дзвониковидні. Плоди довгасті, соковиті, багатонасінні. — Багаторічні і однорічні рослини, з бульбовидно потовщеними коренями і лазячими за допомогою нерозгалужених вусиків стеблами. Листки чергові, серцевидні.

Рід цей налічує понад 20 видів, які поширені у Південно-Східній Азії. В УРСР культивується лише один вид.

2995[1] **(1). T. dubia** Bunge — **Тладіанта сумнівна.** Корені бульбовидно потовщені. Стебло відстовбурченоволосисте, лазяче за допомогою нерозгалужених вусиків, 1—4 *м* завд. Листки серцевидні або яйцевидно-серцевидні, по краях дрібнозубчасті, 5—15 *см* завд. Квітки поодинокі, з п'ятьма лінійно-ланцетними чашолистиками і світло-жовтим дзвониковидним віночком, п'ятироздільним на ланцетні частки. Тичинкові квітки на тоненьких, відстовбурчено опушених ніжках, 2—3 *см* завд.; усі 5 тичинок вільні. Маточкові квітки на б.-м. потовщених квітконосах; зав'язь опушена; стовпчик з 3 нирковидними приймочками. Плоди 4—5 *см* завд., овальні, борозенчасті. 4. Цв. VII—VIII, пл. IX.

Bunge, Enum. pl. chin. (1834) 29. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 503. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 95.

Рисунки: Мичурин, Сочин., IV, табл. III.

Зрідка культивується, переважно по ботанічних садах, зустрічається здичавіло.

Л.П. Чернігівська обл.: Остер (Барбарич!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Київ, Ботанічний сад ім. акад. О. В. Фоміна, в здичавілому стані (!!).

Поширення по СРСР. Зрідка культивується в південних районах, переважно по ботанічних садах; легко дичавіє.

Загальне поширення. Походить з Китаю.

Господарське значення. Придатна для культури як декоративна рослина.

ПІДРОДИНА **II. CUCURBITEAE** SER.

Пиляки з б.-м. зигзагоподібно звернутими гніздами.

Найбагатша видами підродина гарбузових. До складу її входить близько 450 видів. Всі наші культурні види гарбузових є переважно представниками саме цієї підродини.

В дикому стані види Cucurbiteae здебільшого поширені в субтропічних країнах.

Рід 822. **Переступень — Bryonia** L.

L., Sp. pl. (1753) 1009.

Маточкові квітки зібрані щитком, тичинкові — гронами. Чашечка дзвониковидна, п'ятилопатева. Віночок дзвониковидний, п'ятилопатевий. З 5 тичинок 4 зрослися попарно, п'ята тичинка вільна. Маточка з кулястою зав'яззю і трилопатевим на верхівці стовпчиком. Плід кулястий, тригніздий, ягодоподібний, звичайно з 2 насінинами у кожному гнізді. Насіння трохи сплюснуте. — Багаторічні, однодомні або дводомні шорстковолосисті трав'янисті рослини, з ріповидно потовщеними коренями; стебла лазячі за допомогою простих вусиків. Листки чергові, 5—7-лопатеві, здебільшого з серцевидною основою, рідше листки цілісні.

— Стародавньосередземноморський рід, що налічує в своєму складі понад 10 видів, переважна більшість яких поширена у Середземноморській області та на півдні Західної Азії.

В межах СРСР росте 2 види переступнів, обидва вони поширені й на Україні.

Господарське значення. Всі представники цього роду містять отруйні алкалоїди. Деякі види використовуються в медицині.

1. Рослини однодомні. Чашечка маточкових квіток майже дорівнює віночку; приймочка гладенька. Плід чорний
(1). П. білий — B. alba L.

— Рослини дводомні. Чашечка маточкових квіток вдвічі довша за віночок; приймочка шорстка. Плід червоний або жовтий
(2). П. дводомний — B. dioica Jacq.

2996 (1). B. alba L. — **Переступень білий.** Рослина однодомна, шорстко опушена. Коріння ріповидно потовщене, негусто опушене або майже голе, лазяче за допомогою простих вусиків. Листки 5—7-лопатеві, з серцевидною основою, 10—15 *см* завд., великозубчасті, з короткими черешками. Тичинкові квітки зібрані на довгих квітконосах гронами; віночок жовтувато-білий, 40—50 *см* завд., як і чашечка, п'ятилопатевий. Маточкові квітки зібрані щитком; віночок жовтувато-білий, 18—20 *мм* завд.; приймочки голі. Плід ягодоподібний, кулястий, чорний, з 4—6 сплюснутими, яйцевидними насінинами. ♃. Цв. VI—VII; пл. VIII.

L., Sp. pl. (1753) 1012. Bess., Enum. pl. Volhyn., 37. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., I, 376. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 588. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 504. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 102. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 262.

— *B. nigra* Gilib., Fl. Lithuan., I (1781) 60.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIX, tab. 1620. Визн. росл. УРСР, рис. 281. Никитин во Фл. Туркм., VI, табл. 1.

По чагарниках, в лісах, біля парканів. — Відома з більшості районів нашої флори, але частіше зустрічається в лісових і лісостепових районах.

К.Л. Закарпатська обл.: Свалява (Вільчинський!). — **З.П.** Житомирська обл.: Житомир (Пачоський!). — Хмельницька обл.: Полонне (Пачоський!). — **П.П.** Житомирська обл.: Чоповицький рн, Шершні (Михайличенко!); Радомишль (!). — Київська обл.: Чорнобиль (Пачоський!); окол. Києва (Рогович!, Семенкевич!, Васильєв-Яковлєв!, Оксіюк!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Любеч (Пачоський!); Ніжин (Рогович!); Батуринський рн, Головеньки (Кривецька!, Осадча!), Батурин (Шмальгаузен!); Городнянський рн, Солонівка (Порецький!). — Київська обл.: Бориспіль (Рогович!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Обертинський рн, Чортовець (Катіна!). — Хмельницька обл.: Волочиський рн, Кривачинці (Козлов!); Кам'янець-Подільський рн, Мар'янівка (Кузнецова!), Кам'янець-Подільський (Пачоський!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Летичівський рн, Марківці (!); Остропільський рн, Калинівка (Кучерява!); Грищівський рн, Новоселиця (Морозова!); Красилівський рн, Западинці (!!); Полонський рн, Новолабунь (Морозова!). — Київська обл.: Київ, на схилах до Дніпра

(Оксіюк!); Ставище (Бурчак-Абрамович!); Богуславський рн, Хохітва (Клеопов!); Біла Церква (Оксіюк!); Обухівський рн, Козин (Монтрезор!, !!). — Черкаська обл.: Христинівський рн, Заячківка (Луганський!); Смілянський рн, Велика Яблунівка (!), Білозір'я (Тржебінський!), Сміла (Андржієвський!); Канів (Котов!, !!). — Вінницька обл.: Літинський рн, Новоселиця Залужна (Д. Зеров!); Вінниця (Клеопов!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Іллічевський!, Клеопов!); Лохвицький рн, Ячники (Порецький!); Шишаки (Падалка!). — Черкаська обл.: Гельмязівський рн, Прохорівка (Котов!). — Київська обл.: Баришівський рн, Гостролуччя (Д. Зеров!). — Харківська обл.: Валки (!), Печеніги (Черняєв!); Харківський рн, Харків (Черняєв!, Котов!, Рейнгард!, Коноплев!), Покотилівка (Савенков). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Ровеньки (Гребеньова!); Свердловський рн, Провалля (Постригань!), Провальський степ (Гринь і Романова!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Вознесенський рн, Трикрати (Гринь!). — **Л.З.-Л.С.** Луганська обл.: Луганськ (Гребеньова!); Старобільський рн, Лиман (Сова!); Міловський рн, Стрілецький степ (Ширяєв!). — Харківська обл.: Дворічанський рн, Тополі (Котов!, !!); Куп'янськ (Пискунов!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Зоз!), Варварівський рн, Солониха (Крижевський!). — Херсонська обл.: Ново-Воронцовка (Муравйов!). — Одеська обл.: Городинський рн, Лісне (Котов і Кузнецова!); окол. Одеси (Шестериков!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Іванівка—Рибальче (Гринь!), Збур'ївка (Пачоський!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Керч (Ткачова!), Світлячки (Вульф!), Золоте (Вульф); Ленінський рн, Мисове (Вульф!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Вульф). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікіта (Стевен!), Нікітський ботанічний сад (!!); Алуштинський рн, Малореченське (Стевен!), Алушта (Станков, Котов!); Судакський рн, Карадаг (Сарандінакі!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.; Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ.

Загальне поширення. Європа, Кавказ.

Господарське значення. Рослина дуже отруйна. Має лікарські властивості; в гомеопатії вживається есенція з свіжих, викопаних рано навесні коренів як протиревматичний засіб. Містить отруйні алкалоїди — бріонін і бріонідин, а також ефірну олію і смолисті речовини.

2997 (2). B. dioica Jacq. — **Переступень дводомний.** Рослина дводомна, шорстко опушена. Коріння ріпоподібно потовщене. Стебло 2—3 *м* завд., гранчасте, лазяче за допомогою простих вусиків. Листки серцевидні, 5—7-лопатеві, 15—17 *см* завд., великозубчасті, з короткими черешками. Тичинкові та маточкові квітки з п'ятилопатевою чашечкою і жовтувато-білим віночком. Тичинкові квітки зібрані в грона. Маточкові квітки в щитках; чашечка маточкових квіток вдвічі довша за віночок; віночок 15—20 *мм* завд.; приймочки опушені. Плід ягодоподібний, кулястий, 8—10 *мм* у діаметрі. ♃ Цв. VI—VII; пл. VIII.

Jacq., Fl. Austr., II (1773) 39. M. B., Fl. taur.-cauc., Suppl., 625. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., I, 376. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 504. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 104.

Рисунки: Jacq., l. c., tab. 199. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 255. Никитин во Фл. Туркм., VI, табл. 1.

По чагарниках, попід парканами. — Відома переважно з західних лісових та лісостепових районів, де зустрічається як рідка, можливо подекуди здичавіла, рослина.

Пр.Л. Львівська обл.: Дрогобич (Кнапп). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Пустомитівський рн, Сокольники (Кнапп). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Оринінський рн, Чорнокозинці (Рогович!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Херсон (Шмальгаузен!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Вульф).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Бессараб., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Закавк.; Серед. Азія.

Загальне поширення. Європа, Середземномор'я, Кавказ, Передня і Середня Азія.

Господарське значення. Дуже отруйна рослина; містить алкалоїди — бріонін та бріонідин, які викликають параліч центральної нервової системи.

Рід 823. **Огірок-пирскач — Ecballium** A. Rich.

A. Rich. in Dict. class. hist. nat., VI (1825) 19.

Квітки одностатеві. Тичинкові квітки з п'ятироздільною чашечкою і п'ятироздільним віночком; тичинок 5, з них чотири зрослися попарно, а п'ята тичинка вільна. Маточкові квітки з чашечкою, що має яйцевидну трубочку і п'ятироздільний відгин; віночок, як і у тичинкових квіток, блідо-жовтий; стовпчик трироздільний; приймочка двороздільна. Плід ягодоподібний, довгастий, зеленуватий, щетинистий; при достиганні відокремлюється від квітконіжки і через отвір, що утворюється, з силою випорскується насіння. — Однорічні рослини з шорсткими лежачими стеблами, без вусиків і з серцевидними черговими листками.

Монотипний середземноморський рід.

2998 (1). E. elaterium A. Rich. — **Огірок-пирскач.** Скажений огірок. Стебло сланке, 5—70 *см* завд., короткошорстковолосисте; вусиків немає. Листки серцевидні, невиразнолопатеві, зарубчасто-зубчасті, 8—20 *см* завд., зісподу сіроповстисті, зморшкуваті. Тичинкові квітки з п'ятироздільною чашечкою і блідо-жовтим п'ятироздільним віночком до 2 *см* завд. Маточкові квітки з трубчастою, п'ятироздільною чашечкою і п'ятироздільним блідо-жовтим віночком, 1,5—2 *см* завд.; стовпчик короткий, з трироздільною приймочкою. Плід довгастий, 5—10 *см* завд., зеленуватий, колючощетинистий; насінини видовжені, 3—4 *мм* завд., гладенькі, з вузенькою облямівкою по краю. ⊙. Цв. VII—IX; пл. IX—X.

A. Rich. in Dict. class. d'hist. nat., VI (1825) 19. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., I, 377. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 504. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 110.

— *Momordica elaterium* L., Sp. pl. (1753) 1010. Bess., Enum., pl. Volhyn., 77.

Рисунки: Землинский, Лекарств. раст. СССР (1955) 334.

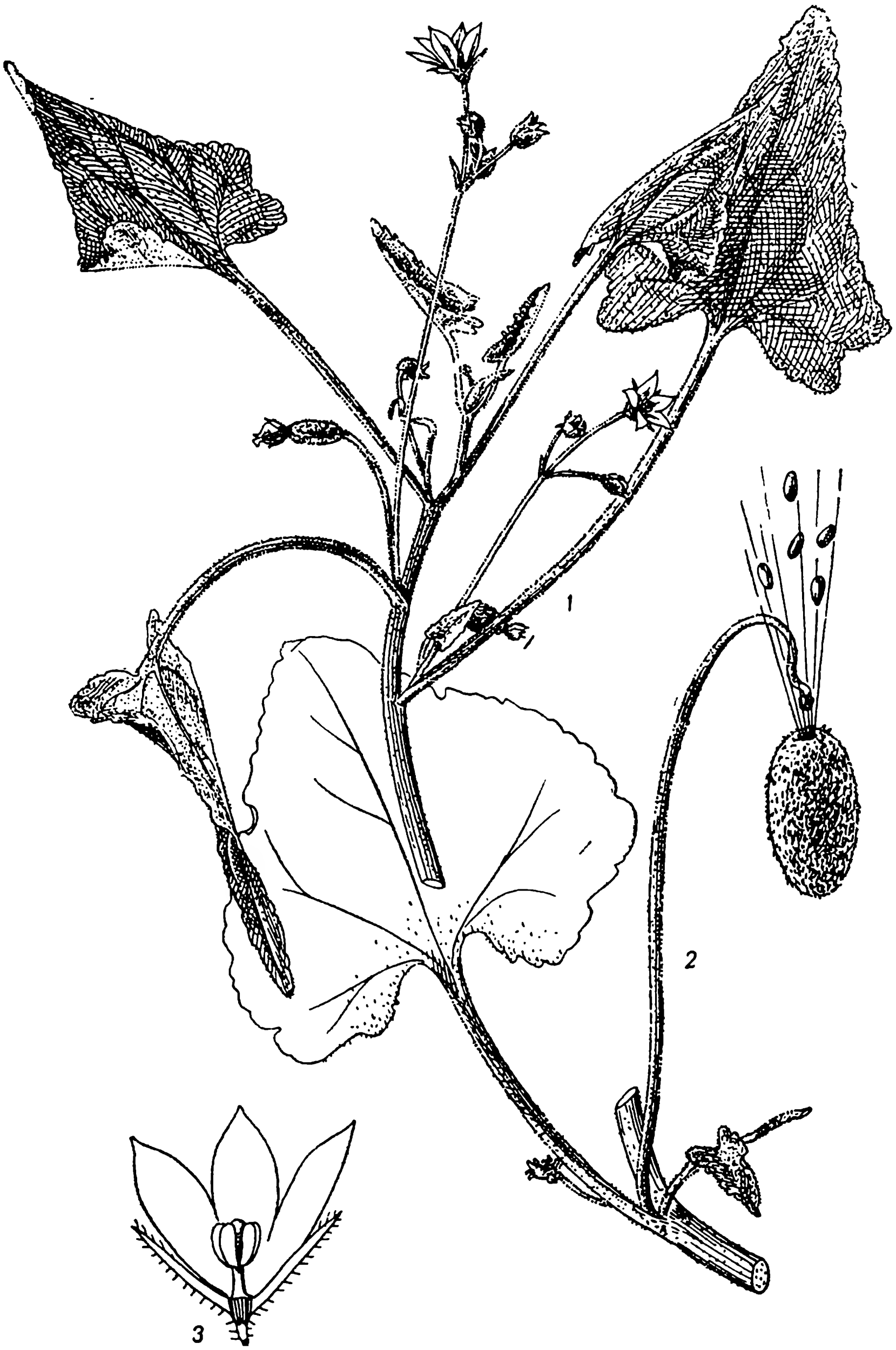

Рис. 91. Огірок-пирскач — *Ecballium elaterium* A. Rich.

1 — гілка з квітками; *2* — гілка з плодами; *3* — квітка в розрізі.

По засмічених місцях. — На півдні степової частини УРСР і в Криму.

П.З.С. Миколаївська обл.: Очаківський рн, Петухівка (!!), Очаків (!!). — Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!, Котов!, !!). — **К.С.** Кримська обл.: Приморський рн, Борзовка (Барбарич!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Карасан (Оксіюк!), Гурзуф (Оксіюк!, Котов, !!), Нікіта (Федосєєв!, !!), Нікітський сад (Станков!, Талієв!, Графф!, !!); Алуштинський рн, Малоречєнське (Буш!, Василъєв!); Алушта (Котов!), Генеральське (Станков!); Судакський рн, Новий Світ (Васильєв!), Підмісячне (Вульф!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Волзьк., Ниж.-Дон., Заволзьк.; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Сир-Дар. (Ташкент), можливо, як занесена рослина.

Загальне поширення. Південна Європа, південь Європейської частини СРСР, Середземномор'я, Кавказ, Середня Азія (?).

Господарське значення. Рослина отруйна (містить глюкозиди). З плодів добувають смолисту речовину алатерин, яка вживається як сильнодіюче проносне. В гомеопатії має застосування витяжка з нестиглих плодів.

Примітка. Цікавою біологічною особливістю огірка-пирскача є пристосування до поширення насіння — випорскування його з оплодня на значну відстань (звідси й назва «огірок-пирскач»).

Рід 824. **Огірок — Cucumis** L.

L., Sp. pl. (1753) 1012.

Рослини однодомні, з одностатевими пазушними квітками на коротких ніжках. Тичинкові квітки з п'ятироздільною чашечкою і п'ятироздільним широколійковидним віночком; тичинок 5, з них 4 зрослися попарно, п'ята тичинка вільна; над пиляками підвищується бородавчастий відросток в'язальця. Маточкові квітки з п'ятилопатевою чашечкою і п'ятироздільним віночком; стовпчик короткий, з 3 тупими приймочками; зав'язь видовжена, бугорчаста. Плід ягодоподібний, чималий, видовжений, з 3 повними та 3 неповними перегородками; насінини видовжені, сплюснуті, жовтуваті. — Однорічні шорстковолосисті рослини. Стебла лазячі за допомогою простих вусиків. Листки серцевидні, чергові; прилистків немає.

Рід налічує близько 30 видів, поширених в теплих країнах земної кулі. В СРСР представники цього роду зустрічаються лише в культурі.

2998 [1] **(1). C. sativus** L. — **Огірок посівний.** Стебло шорстковолосисте, до 3 *м* завд., лежаче або лазяче за допомогою простих вусиків. Листки серцевидні, 3—5-лопатеві, з гострими лопатями, шорстковолосисті, 5—15 *см* завд.; лопаті їх нерівномірнозубчасті. Тичинкові квітки зібрані пучками в пазухах листків; віночок 2—2,5 *см* завд., жовтий. Маточкові квітки поодинокі, на коротеньких ніжках; віночок близько 2,5 *см* завд., жовтий. Плід видовжений, 5—25 *см* завд., коричнюватий (нестиглий плід зеленуватий або білуватий), бородавчастий або гла-

денький, багатонасінний; насінини довгасті, сплюснуті, жовтуваті, 10—15 *мм* завд. ⊙. Цв. V—VII; пл. VII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 1012. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., I, 377. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 504. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 114.

— *C. esculentus* Salisb., Prodr. (1796) 157.

Одна з найпоширеніших городніх культур. — Розводиться багато сортів по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується майже по всіх районах СРСР (на півночі вирощується у теплицях).

Загальне поширення. Походить зі Східної Індії.

Господарське значення. Нестиглі плоди огірків є найпоширенішим цінним продуктом харчування; вони споживаються як в свіжому, так і в консервованому вигляді, широко використовують їх і для соління. Культура огірків займає серед інших овочевих культур друге місце (перше належить капусті).

Рід 825. Диня — **Melo** Adans.

Adans., Fam. nat., II (1763) 138.

Рослини однодомні, з одностатевими квітками, рідше квітки двостатеві. Тичинкові квітки на коротких ніжках, зібрані негустими пазушними пучками; чашечка п'ятироздільна, опушена; віночок п'ятироздільний; тичинок 5, з них 4 зрослися попарно, п'ята тичинка вільна; над пиляками підвищується бородавчастий відросток в'язальця. Маточкові квітки поодинокі, на коротких ніжках, з п'ятилопатевою чашечкою і п'ятироздільними віночками; зав'язь повстисто опушена; стовпчик короткий, з 3 (рідко 5)-роздільною приймочкою; в маточкових квітках здебільшого є недорозвинуті тичинки. Плід ягодоподібний, багатонасінний, кулястий, овальний або видовжений, великий, з білуватою, жовтуватою або зеленуватою м'якоттю; насінини овальні, сплюснуті. — Однорічні шорстко опушені рослини. Стебла лазячі за допомогою простих вусиків. Листки серцевидні, чергові; прилистків немає.

Представників цього роду звичайно відносили до роду *Cucumis* L., але радянський систематик Пангало, базуючись на морфологічних ознаках та на доведеній ним шляхом експерименту фізіологічній відмінності цих родів, поновлює виділений Адансоном (1763) рід *Melo* Adans.

До цього роду належить, за Пангало, 14 видів. В СРСР представники його поширені лише в культурі. Культурні види належать до секції Eumelon Pang. Види інших секцій поширені в дикому стані в південних районах Азії як бур'ян.

2998 [2] (1). M. sativa (L.) Sag. — **Диня посівна.** Стебло невиразногранчасте, до 3 *м* завд., шорстковолосисте, лазяче за допомогою простих вусиків. Листки округло-серцевидні або серцевидні, п'ятилопатеві, зубчасті, шорстко опушені, 6—20 *см* завд., з довгими, до 25 *см* завд., черешками. Ніжки тичинкових квіток довговолосисті; пучечки 5—15-квіт-

кові; чашечка густоволосиста; лопаті її шиловидні; віночок колесовидно-лійковидний, глибоко (до $^3/_4$) розділений на ланцетні частки, 1,2—6 *см* у діаметрі, світло-жовтий. Маточкові квітки поодинокі, на коротких густоволосистих ніжках; чашечка густоволосиста, з ланцетними лопатями; віночок колесовидний, 3—10 *см* у діаметрі, світло-жовтий; зав'язь густоволосиста. Плід зеленуватий, жовтуватий або білуватий, овальний, або майже кулястий, або ж б.-м. видовжений, з гладенькою або бородавчастою шкіркою, 8—150 *см* завд., з білою, жовтою, червоною або зеленуватою м'якоттю; насінини яйцевидні, білі, жовті або червонуваті, 0,8—1,7 *см* завд., численні. ⊙. Цв. VII—VIII; пл. VIII—X.

Sageret ex M. Roem., Fam., II (1846) 72. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 116.

— *Cucumis melo* L., Sp. pl. (1753) 1011. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., I, 377. Пангало, Дыни (1928) 8. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 504. — *C. melo* β. *cultus* Kurz in Journ. As. Soc. Beng., XLVI, 2 (1877) 102.

Рисунки: Пангало, ц. м., 25—26, рис. 18, 19.

Широко культивується, переважно в південних районах.

Завдяки великій селекційній роботі одержано чимало сортів динь, з яких найбільш поширені на Україні:

Var. **cantalupensis** Naud. Плоди жовті або оранжові, рідше світло-жовті, сплюснуто-кулясті, здебільшого борозенчасті.

Naudin in Ann. Sc. Nat., XI, ser. 4 (1859) 47.

— *Melo cantalupa* Pang. в Бот. жур., 35, 6 (1950) 372.

Канталупа належить до найбільш багатих на цукор динь.

Var. **reticulatus** Ser. Плоди овальні або майже округлі, борозенчасто-сітчасті, здебільшого зеленуваті.

Sering in DC., Prodr., III (1828) 300.

Культивується під назвою «сітчастої» дині.

Var. **agrestis** Naud. Стебло тоненьке. Квітки дрібненькі; віночок 0,5—0,8 *см* у діаметрі. Плоди дрібні, неїстівні.

Naudin in Ann. Sc. Nat., 4 ser., XI (1859) 73, XII (1859) 110. Пангало, Дыни (1928) 51. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 504.

— *M. agrestis* Pang. в Бот. журн., 6 (1950) 580.

— *M. dudaim* Sag. in Ann. Sc. Nat., VIII (1826) 313. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 118.

Рисунки: Пангало, ц. м., 52, рис. 45—50; в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII, 238—239, 241—243.

Подекуди культивується.

Примітка. До цієї різновидності належать так звані дрібноплоді дині, які в дикому стані поширені в південних районах Азії, переважно як бур'ян.

Господарське значення. Плоди дині містять багато цукру; у кращих сортів вміст цукру досягає 13%, причому з цукрів переважає сахароза. Дині широко використовуються для харчування.

Примітка. Диня дуже давня культура; вона була поширена в Єгипті ще 4000 років тому назад.

Рід **826. Кавун — Citrullus** Forsk.

Forsk., Fl. Aegypt. Arab. (1775) 167.

Рослини однодомні. Квітки одностатеві. Тичинкові квітки поодинокі, з п'ятилопатевою чашечкою і п'ятироздільним віночком; тичинок 5, з них 4 тичинки зрослися попарно, п'ята тичинка вільна. Маточкові квітки поодинокі; чашечка п'ятилопатева; віночок п'ятироздільний; стовпчик короткий, з 5 м'ясистими ниркоподібними приймочками; в маточкових квітках 3 недорозвинуті тичинки. Плід ягодоподібний, великий, кулястий або видовжений. — Однорічні, шорстковолосисті рослини, з лазячими за допомогою 2—3-роздільних вусиків стеблами і черговими глибокороздільними листками з прилистками.

До роду належить близько 10 видів, поширених у субтропічних країнах. Переважна кількість видів в дикому стані росте в Африці й в Східній Азії.

В СРСР представники цього роду поширені лише в культурі.

1. Однорічна рослина. Стебла волохато-шорсткі. Зав'язь шерстиста **(1.). К. звичайний — C. vulgaris** Schrad.
— Багаторічна рослина. Стебла коротковолосисті. Зав'язь шорстковолосиста **(2). К. колоцинт — C. colocynthis** (L.) Schrad.

2998[3] **(1). C. vulgaris** Schrad. — **Кавун звичайний.** Стебло лазяче за допомогою 2—3 розгалужених вусиків, до 4 *м* завд., дуже розгалужене, шорстковолохате, округлоп'ятигранне. Листки глибоко розділені на 3—5 вузеньких округлих часток, які в свою чергу надрізані на округлі часточки; листки до 20 *см* завд. Квітки поодинокі, на коротеньких ніжках. Тичинкові квітки з п'ятилопатевою волосистою чашечкою і п'ятирозрізаним, широколійковидним, 2—2,5 *см* у діаметрі, блідо-жовтим віночком; пиляки зигзаговидно вигнуті. Маточкові квітки з п'ятилопатевою волосистою чашечкою і блідо-жовтим, широколійковидним, 2,5—3 *см* у діаметрі, віночком; стовпчик короткий, з трироздільною приймочкою. Плід великий, кулястий або видовжений, зеленого або білуватого відтінку, з соковитою червоною або жовтуватою м'якоттю; насінини сплюснуті, численні, чорні, коричневі, жовтуваті або білі. ☉. Цв. VI—VII; пл. VIII—X.

Schrad. ex Eckl. et Zeyn., Enum. pl. (1836) 279. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., I, 377. Пангало, Арбузы (1927), 11; Бахчеводство СССР (1938) 70. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 504. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 111.
— *C. edulis* Prach., Hist. nat. veg. Phaner., VI (1838) 214.

Рисунки: Пангало, Арбузы, 12, рис. 5, рис. 6—15а; в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII, рис. 3, 45, 48—51, 61, 64, 67.

Широко культивується як харчова рослина. — Переважно в південних районах УРСР.

Поширення по СРСР. Розводиться у південних районах як баштанна культура.

Загальне поширення. Походить з Північно-Східної Африки (Єгипет).

Господарське значення. Плоди кавунів споживаються в свіжому вигляді, а також використовуються для соління. Крім того, з них добувають кавуновий мед (нардек або бекмез) шляхом віджимання та виварювання соку. Плоди кавунів використовуються також в кондитерській промисловості для виготовлення цукатів і пюре для кондитерських виробів. З плодів кавунів зрідка роблять також столове вино. Насіння кавунів містить 25—35% олії. Кавунова олія містить значну кількість вітамінів, має приємний запах і смак, але швидко псується.

Щодо хімічного складу кавунів, то, за даними Саратовської сільськогосподарської дослідної станції, в них міститься (у % на сиру вагу): води — 88,47; золи — 0,73; жиру — 0,10; клійковини — 2,28; протеїну — 1,19; безазотистих екстрактивних речовин — 7,23.

В м'якоті кавуна 5,5— 10,5% (в залежності від сорту) цукрів, а саме: сахарози — 0,5—5,4; фруктози — 1,15—4,64; глюкози — 1,08—2,76%. У кавуновому меді 60—80% цукру.

Кормові сорти кавунів є дуже цінною для степової зони УРСР культурою, що дає соковиті корми для худоби.

Примітка. В дикому стані *C. vulgaris* Schrad. поширений тепер лише в Південній Африці — в пустині Калахарі, де великі простори вкриті його заростями.

2998 [4] (2). C. colocynthis (L.) Schrad. — **Кавун колоцинт.** Стебло шорстковолосисте, 2—3 *м* завд., лазяче за допомогою 2—3-роздільних вусиків, дуже розгалужене, округло-гранчасте. Листки трикутно-яйцевидні, надрізані на виїмчасто-перисті лопаті; листки з черешками. Квітки поодинокі, на коротеньких ніжках, з зеленуватим віночком, 15—20 *см* завд. Зав'язь маточкових квіток шорстковолосиста; стовпчик короткий, з трироздільною приймочкою. Плід кулястий, 5—10 *см* у діаметрі, жовтий, з сухою губчастою гіркою м'якоттю. ♃. Цв. VI—VII; пл. VIII—IX.

Schrad. in Linnaea, XII (1838) 414. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 504. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 113.

— *Cucumis colocynthis* L., Sp. pl. (1753) 1011. — *Colocynthis vulgaris* Schrad., Ind. sem. hort. Goetting (1832) 2.

Рисунки: Энцикл. слов. лекарств., эфиромасл. и ядов. раст. (1951) 167. Пангало в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII, 3, 71, 75.

Культивується у невеликій кількості в південних районах УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується на півдні Європейської частини СРСР, на Кавказі, в Середній Азії.

Загальне поширення. Дико росте в сухих піщаних степах і напівпустинях Північно-Східної Африки і Азії.

Господарське значення. Плоди дуже гіркі на смак; вони містять смолу та глюкозид (колоцинтин) і використовуються як сильно діюче проносне. В гомеопатії має застосування витяжка з плодів колоцинта.

Рід 827. Гарбуз — Cucurbita L.

L., Sp. pl. (1753) 1010.

Рослини однодомні; квітки одностатеві. Тичинкові квітки з п'ятилопатевою чашечкою з шиловидними лопатями; віночок п'ятироздільний; тичинок 5, з них 4 зрослися попарно, п'ята тичинка вільна. Маточкові квітки з п'ятилопатевою чашечкою і лійковидно-дзвониковидним віночком; стовпчик короткий з 3—5—2-лопатевими приймочками; зав'язь 3—5-гнізда; в маточкових квітках є 3 недорозвинуті тичинки (стамінодії). Плід ягодоподібний, дуже великий, кулястий або видовжений, багатонасінний; насінини оберненояйцевидні, сплюснуті, з потовщеним краєм. — Однорічні рослини з шорстко опушеними, лазячими за допомогою 3—5-розгалужених вусиків стеблами. Листки великі, шорстко опушені, серцевидні.

До роду належить понад 10 видів, поширених у Тропічній Америці. В СРСР представники роду зустрічаються лише в культурі.

Систематика роду *Cucurbita* майже не вивчена, зокрема зовсім не вивчені міжвидові зв'язки в межах роду. Культурні види в дикому стані не відомі.

1. Лопаті листків тупі, відокремлені одна від одної невиразними виїмками. Квітконіжки циліндричні **(2). Г. волоський — C. maxima** Duch.
— Лопаті листків гострі, відокремлені одна від одної виразними виїмками. Квітконіжки, принаймні маточкових квіток, п'ятигранні 2.
2. Виїмки між лопатями листка тупі. Квітконіжки тичинкових квіток тупоп'ятигранні **(1). Г. звичайний — C. pepo** L.
— Виїмки між лопатями листка гострі. Квітконіжки тичинкових квіток округлі **(3). Г. мускусний — C. moschata** Duch.

2998 [5] **(1). C. pepo** L. — **Гарбуз звичайний.** Стебло 3—10 *м* завд., шорстко опушене, шипувате, гранчасте, лазяче за допомогою 3—5-роздільних вусиків, дуже розгалужене. Листки п'ятилопатеві, з тупими виїмками між лопатями, коротко опушені, до 25 *см* завд. Тичинкові квітки на коротких, тупогранчастих ніжках; частки чашечки лінійні. Маточкові квітки поодинокі; віночок лійковидно-дзвониковидний, з 5 прямостоячими лопатями, 8—10 *см* у діаметрі, жовтий. Плід з волокнистою м'якоттю, 15—20 (і більше) *см* у діаметрі, різної форми, жовтуватий, зеленуватий або білуватий; насінини численні, овальні, сплюснуті, білуваті, з рубчиком по краю. ⊙. Цв. VI—VIII; пл. IX—X.

L., Sp. pl. (1753) 1010. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., I, 378. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 505. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 121.

— *C. ovifera* L., Mant. pl., I (1767) 136.

Рисунки: Pflanzenfam., IV, 5, Fig. 18. Житенева в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII, 3, 161, рис. 3, 162, рис. 5.

Культивується по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується в більш південних районах.

Загальне поширення. Походить з південної частини Північної Америки. В дикому стані невідомий.

Господарське значення. Цінна овочева культура. Плоди сорту, відомого під назвою «кабачки», вживаються лише нестиглими. На виготовлення консервів використовують сорт з плоскими дисковидними, фестончастими по краях, дрібними плодами, які називають «патисонами». Плоди гарбуза містять каротин і вітаміни В та С. В насінні є до 50% олії, а також фітин, саліцилова кислота та інші речовини; використовуються як глистогінний засіб. Плоди кормових сортів використовуються на корм худобі.

2998 [6] **(2). C. maxima** Duch. — **Гарбуз волоський.** Гарбуз великий. Стебло шорсткувато опушене, шипувате, невиразногранчасте, дуже розгалужене, до 5 *м* завд., лазяче за допомогою 3—5-роздільних вусиків. Листки неглибокоп'ятилопатеві, рідше по краю лише виїмчасті, до 30 *см* завд.; лопаті листка округлі, тупі, відокремлені одна від одної невиразними виїмками; листки шорсткувато опушені. Квітконіжки циліндричні. Квітки поодинокі. Віночок лійковидно-дзвониковидний, п'ятилопатевий, 10—12 *см* у діаметрі, жовтий. Чашолистики з тонкими шиловидними частками. Плід округлий, округло сплюснутий або округло видовжений, 20—80 *см* у діаметрі (і більше), гладенький або борозенчастий, іноді ребристий, жовтий, жовтуватий, зеленуватий або білуватий; м'якоть плода соковита, біла або оранжова; насінини майже округлі, сплюснуті, білі або темно-жовтуваті, з рубчиком по краю. ☉. Цв. VI—VIII; пл. IX—X.

Duch. in Lam., Encycl., 2 (1786) 151. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 506. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 122.

— *C. pepo* var. α. L., Sp. pl., ed. II (1763) 1435. — *C. turbantiformis* M. Roem., Synops., 3 (1847) 202.

Рисунки: Житенева в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII, 9, 159, рис. 1; 162, рис. 4; 163, рис. 6; 164, рис. 7,8; 166, рис. 11; 167, рис. 12, 13; 169, рис. 16; 172, рис. 17, 18; 173, рис. 19.

Культивується, але рідше, ніж *C. pepo* L.

Поширення по СРСР. Культивують у південних районах.

Загальне поширення. Походить з Південної Америки (Перу, Болівія, Чілі); в дикому стані невідомий. Культивують по всій земній кулі в помірній, субтропічній та тропічній зонах.

Господарське значення. Використовують як харчову та кормову культуру. М'якоть плода містить 4,35—7,85% цукру (окремі сорти до 10%); насіння містить 30—50% олії. Дуже врожайний вид гарбуза, плоди якого зберігаються значно довше, ніж плоди гарбуза звичайного.

2998 [7] **(3). C. moschata** Duch. — **Гарбуз мускусний.** Стебло шорстко опушене, шипувате, циліндричне або невиразногранчасте, дуже

розгалужене, до 4 *м* завд., лазяче за допомогою 3—5-розгалужених вусиків. Листки п'ятилопатеві, до 20 *см* завд., з гострими виїмками між лопатями, м'яко опушені, іноді листки в обрисі нирковидні, пластинки листків часто з білими плямами. Квітконіжки, принаймні маточкових квіток, тупоп'ятигранні; квітки поодинокі. Чашечка циліндрична, з ланцетними частками. Віночок лійковидно-дзвоникoвидний, п'ятилопатевий, до 9 *см* у діаметрі, жовтий. Плід округлий або б.-м. видовжений, до 40 *см* у діаметрі; м'якоть плода щільна; насінини б.-м. округлі, білі, з горизонтальним рубчиком. ☉. Цв. VI—VIII, пл. IX—X.

Duch. ex Poir. in Dict. Sc. Nat., XI (1818) 234. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 504. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 122.

Рисунки: Житенева в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIII, 3, 160, рис. 2; 163, рис. 3; 165, рис. 9; 166, рис. 11; 167, рис. 12; 168, рис. 15; 169, рис. 16.

Культивують переважно у південних районах.

Поширення по СРСР. Культивують переважно в Середній Азії, на Кавказі та в південних районах УРСР.

Господарське значення. М'якоть плода містить до 10% цукру. За смаковими якостями кращий за інші види гарбуза, але більш вимогливий до умов існування, потребує більше тепла та інтенсивного освітлення, має довгий вегетаційний період. В УРСР культивують в основному скоростиглі сорти, плоди яких дрібніші за сорти Середньої Азії, у яких плоди досягають 1 *м* у діаметрі.

Рід 828. **Тиква — Lagenaria** Ser.

Ser. in Mém. Soc. de Genève, III, I (1825) 25.

Рослини однодомні; квітки одностатеві. Тичинкові квітки поодинокі; чашечка дволопатева; віночок колесовидний; всі 5 тичинок зрослися своїми верхніми кінцями; пиляки не виступають з трубочки віночка. Маточкові квітки поодинокі; чашечка дволопатева; віночок колесовидний; стовпчик короткий, з 3—2-роздільними приймочками. Плід з дерев'янистим оплоднем, циліндричний, грушовидний або пляшкоподібний, великий. — Однорічні рослини, з лазячим за допомогою двороздільних вусиків шорстко опушеним стеблом. Листки серцевидні, волосисті, з черешками.

За останніми даними монотипний рід. Єдиний вид роду *Lagenaria vulgaris* Ser. в природному стані поширений в Австралії, Південній Азії та Південній Африці. В межах СРСР зустрічається лише в культурі.

2998 [8] **(1). L. vulgaris** Ser. — **Тиква звичайна.** Пляшкова тиква. Залозисто-м'яковолосиста рослина. Стебло до 2 *м* завд., лазяче за допомогою двороздільних вусиків. Листки з довгими, до 15 *см* завд., черешками; пластинка листка серцевидна, 10—25 *см* завд., по краю нерівномірнозубчаста. Тичинкові квітки поодинокі, на довгих ніжках, з білуватим, до основи п'ятироздільним віночком, 7—8 *см* у діаметрі. Маточкові квітки поодинокі, на коротеньких ніжках, теж з білуватим

віночком, до 8 *см* у діаметрі. Плід 20—100 *см* завд., б.-м. округлий або пляшковидний, гладенький, голий. ☉. Цв. VI—VII; пл. VIII—IX.

Ser. in Mém. Soc. Genève, III, 1 (1825) 25; in DC., Prodr., III, 299. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., I, 37. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 504. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 119.

— *Cucurbita lagenaria* L., Sp. pl. (1753) 1010.

Рисунки: Ser. in Mém. Soc. Genève, III, 29, fig. 2. Кобякова в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXIV, 3, 479.

Культивують переважно в західних та південних районах УРСР.

Поширення по СРСР. Культивують в південних районах Європейської частини, на Кавказі, в Середній Азії та на Далекому Сході.

Загальне поширення. Походить з Південної Азії та Південної Африки.

Господарське значення. Культивують; плоди використовують як посуд.

Рід 829. **Люфа — Luffa** Adans.

Adans., Fam. nat., II (1769) 138.

Рослини однодомні; квітки одностатеві. Тичинкові квітки зібрані гронами, маточкові — поодинокі; чашечка п'ятироздільна; віночок п'ятироздільний; тичинок 5, всі тичинки вільні або 4 тичинки зрослися попарно, п'ята — вільна; стовпчик короткий, з трилопатевою приймочкою. Плід довгастий або циліндричний, гладенький або щетинистий, всередині волокнистий, при достиганні сухий, розкривається кришечкою на верхівці. — Однорічні рослини, з лазячими за допомогою 2—3-роздільних вусиків стеблами. Листки 5—7-лопатеві, як і стебла, шорстко опушені.

До роду належить понад 10 видів, поширених в тропічних і субтропічних країнах Азії та Африки.

В СРСР поширені лише в культурі 2 види, що походять з Тропічної Азії.

1. Плід циліндричний; насінини гладенькі, з вузенькою облямівкою по краю **(1). Л. циліндрична — L. cylindrica** (L.) Roem.
— Плід з 10 гострими ребрами; насінини зморшкуваті, без облямівки по краю **(2). Л. гостроганна — L. acutangula** (L.) Roxb.

2998 [9] **(1). L. cylindrica** (L.) Roem. — **Люфа циліндрична.** Стебло 2—7 *м* завд., п'ятигранне, шорстковолосисте, лазяче за допомогою розгалужених вусиків. Листки серцевидні, 5—7-лопатеві, 15—30 *см* завд., шорстко опушені; лопаті їх широколанцетні, гострувати. Тичинкові квітки зібрані в грона на пазушних квітконосах 12—16 *см* завд.; маточкові квітки на коротких квітконосах, поодинокі. Чашечка п'ятилопатева, залишається при плодах; частки її ланцетні. Віночок майже до основи п'ятироздільний на ланцетні частки, жовтий, близько 3 *см* завд. Плід циліндричний або видовжено-булавовидний, 20—60 *см* завд.

(і більше); насінини численні, сплюснуті, чорні, блискучі, з вузькою облямівкою по краю. ⊙. Цв. VI—VII; пл. VIII.

M. Roem., Fam., II (1846) 63. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 99.
— *Momordica cylindrica* L., Sp. pl. (1753) 1009.
Рисунки: Pflanzenreich., H. 88, 66, Fig. 8.

Розводиться переважно в південних районах УРСР, проте значно рідше між *L. acutangula* (L.) Roxb.

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах Європейської частини СРСР, на Кавказі, в Середній Азії.

Загальне поширення. Походить з Південно-Східної Азії. Культивується в субтропічній та на півдні помірної зони.

Господарське значення. Плоди люфи вживаються переважно як губка для миття (рослинна губка); використовується саме міжоплодень (сітка провідних та механічних тканин), який виділяють з оплодня стиглих плодів. Але вона ще застосовується і в промисловості — для витирання столів і мийки вагонів, для виготовлення поясів для плавання та ін.

2998 [10] (2). L. acutangula (L.) Boxb. — **Люфа гостроганна.** Стебло шорстко опушене, до 2 *м* завд., лазяче за допомогою 2—3-роздільних вусиків, дуже розгалужене. Листки серцевидні, неглибокоп'ятилопатеві, гострозубчасті, 10—15 *см* завд. Чашечка п'ятилопатева, залишається при плодах; частки її ланцетні. Віночок майже до основи п'ятироздільний, жовтуватий, 3—4 *см* у діаметрі, до основи п'ятироздільний на ланцетні частки. Тичинкові квітки зібрані гронами; пиляки виступають з трубочки чашечки. Плід 10—60 *см* завд., булавовидний, десятигранний; насінини численні, сплюснуті, чорні, блискучі. ⊙. Цв. VI—VII; пл. VIII—IX.

Roxb., Hort. Bong. (1814) 70. Ser. in DC., Prodr., III, 302. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., I, 377. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 504. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 100.
— *Cucumis acutangulus* L., Sp. pl. (1753) 1011.
Рисунки: Pflanzenreich., IV, 5, Fig. 18.

Розводиться переважно в південних районах УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах Європейської частини СРСР, на Кавказі, в Середній Азії.

Загальне поширення. Походить з Південної Азії. Культивується в субтропічній і на півдні помірної зони.

Господарське значення. Плоди цього виду люфи використовуються, як і плоди попередньої.

Рід 830. Сиціос — Sicyos L.

L., Sp. pl. (1753) 1012.

Рослини однодомні; квітки одностатеві. Тичинкові квітки з дзвониковидною, глибокоп'ятироздільною чашечкою і п'ятироздільним ві-

ночком; тичинок 5, зрослих своїми верхніми кінцями в головку. Маточкові квітки з п'ятилопатевою чашечкою і п'ятироздільним віночком; зав'язь одногнізда, з одним насінним зачатком; стовпчик короткий, з 2—3-роздільною приймочкою. Плід ягодоподібний, шкірястий, яйцевидний, однонасінний, вкритий шипиками. — Однорічні, шорстковолосисті рослини, з лазячими за допомогою розгалужених вусиків стеблами. Листки чергові, серцевидні, у верхній частині зубчасто-лопатеві.

Рід цей налічує близько 40 видів, поширених в Америці, на островах Тихого океану і в Австралії.

В СРСР представники роду поширені тільки в культурі; по садах лише культивується один вид.

2998[11] **(1). S. angulatus** L. — **Сиціос кутастий.** Стебло шорстковолосисте, кутасто-борозенчасте, лазяче за допомогою 2—3-розгалужених вусиків або витке, до 4 *м* завд. Листки з черешками, при основі серцевидні, гострозубчасто-лопатеві, до 15 *см* завд. Тичинкові квітки зібрані в грона, маточкові квітки в пучках. Віночок всіх квіток зеленувато-білий, глибокоп'ятироздільний на ланцетні частки, 9—14 *мм* у діаметрі; зав'язь маточкових квіток волосиста; стовпчик короткий, з 3 цілісними приймочками. Плід яйцевидний або довгастий, 12—15 *мм* завд., щетинисто-волосистий, однонасінний; насінина яйцевидна, чорна, блискуча. ☉. Цв. VII—VIII; пл. IX.

L., Sp. pl. (1753) 1012. Bess., Enum. pl. Volhyn., 37. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., I, 378. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 506. Васильченко во Фл. СССР, XXIV, 124.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, Fig. 155.

Зрідка зустрічається як здичавіла рослина.

К.Л. Закарпатська обл.: Хуст (Ігошина); Міжгір'я (Попов), Ужгород (Котов!). — **З.П.** Житомирська обл.: Житомир (Тутківський). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Васильєв-Яковлєв, Лоначевський, Семенкевич). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (Барбарич!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Золото-Потіцький рн, Сокілець (Монтрезор). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, Трипілля (Монтрезор). — Черкаська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!). — Вінницька обл.: Вінниця (!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл. (Шмальгаузен).

Поширення по СРСР. Розводиться як декоративна рослина в південних районах.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки.

Господарське значення. Використовується як витка декоративна рослина.

Рід **831. Ехіноцистис — Echinocystis** Torr. et Gray

Torr. et Gray, Fl. of N. America, I, (1840) 542.

Рослини однодомні; квітки одностатеві. Тичинкові квітки зібрані в пазушні грона або волоті; маточкові квітки поодинокі або у пучечках, виходять з пазух тих самих листків, що і тичинкові квітки. Чашолисти-

ків 5—6, вузьколінійних. Віночок глибокоп'ятироздільний; частки його вузьколанцетні. Тичинок 3; нитки їх спаяні в колонку. Зав'язь б.-м. куляста; стовпчик коротенький, з напівкулястою або б.-м. глибоко

Рис. 92. Ехіноцистис шипуватий — *Echinocystis echinata* (Mühl.) Vass.

1 — гілка з квітками та плодами; *2* — квітка.

2—3-роздільною приймочкою. Плід яйцевидний, вкритий шипами. — Однорічні або багаторічні трав'янисті рослини з лазячими за допомогою розгалужених вусиків стеблами й черговими листками.

Рід налічує близько 20 видів, які поширені в Північній Америці. В інших частинах світу зустрічаються лише як занесені рослини або в культурі.

В СРСР зустрічається як культурна декоративна рослина та зрідка у здичавілому стані.

2998 [12] (1). E. echinata (Mühl.) Vass. — **Ехіноцистис шипуватий.** Стебло борозенчасте, 2—6 *м* завд., тоненьке, дуже розгалужене, по-

вузлах коротковолосисте, лазяче за допомогою 3—4-роздільних вусиків. Листки яйцевидні або майже округлі, до 15 *см* завд., 5—7-лопатеві, коротковолосисті. Тичинкові квітки на тонких, коротко опушених квітконосах, численні; чашолистики вузьколінійні, до 2 *мм* завд.; віночок білий, з 5—6 лінійними, залозисто опушеними, близько 6 *мм* завд. частками. Маточкові квітки поодинокі або в пучечках по 2, чашолистики їх близько 3 *мм* завд.; частки віночка близько 10 *мм* завд. Плід широкояйцевидний, 4—6 *см* завд., зеленуватий, вкритий шипуватими тичинками, двонасінний. Насінини сплюснуті, довгасто-овальні, близько 15 *мм* завд. ⊙. Цв. VII—IX; пл. IX.

Vass. (Васильченко) во Фл. СССР, XXIV, 125. — *E. lobata* (Mich.) Torr. et Gray, Fl. of N. Amer., I (1840) 542. Pax in Pflanzenfam., IV, 5, 39. Игошина в Бот. матер. герб. Бот. ин-та АН СССР, XVII, 515.

— *Sicyos lobata* Mich., Fl. Bor. Amer., 2 (1803) 217. — *Momordica echinata* Mühl. in Transact. Am. Phil. Soc., III (1793) 180.

Відомий з Закарпаття, де зустрічається як здичавіла рослина.

Зак.Л. Закарпатська обл.: окол. Хуста, в заростях чагарників в долині р. Тиси, багато (Харкевич!), окол. Ужгорода, в чагарнику по р. Ужу та під тинами садиб від Ужгорода до Мукачева (Артемчук і Горохова!, Котов!), у чагарнику по р. Латориці, біля Мукачева та під горою Шаланка і по р. Тур'я, біля сіл Тур'я Пасіка і Ракова Перечинського рну (Игошина).

Поширення по СРСР. Розводиться як декоративна рослина в південних районах; зрідка дичавіє.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки.

Господарське значення. Використовується як витка декоративна рослина.

ПОРЯДОК **ДЗВОНИКОЦВІТІ — CAMPANULATAE** ENGL.

Квітки здебільшого п'ятичленні. Тичинок така ж кількість, як і часток віночка. Пиляки двогнізді, вільні або б.-м. з'єднані між собою. Зав'язь нижня, багатогнізда, з багатьма або з одним насінним зачатком в гнізді. — Трав'янисті, рідше дерев'янисті рослини.

РОДИНА **CXXXVII. ДЗВОНИКОВІ — CAMPANULACEAE** JUSS.[1]

Квітки двостатеві, правильні. Чашечка п'ятироздільна, рідше 3—10-роздільна, інколи з додатками у виїмках між її частками. Віночок зрослопелюстковий, трубчастий і глибокоп'ятироздільний або дзвониковидний і п'ятилопатевий; лопаті його чергуються з лопатями чашечки. Тичинок звичайно 5, вони розміщені між віночком і зав'яззю і чергуються з лопатями віночка (кількість їх завжди відповідає кількості лопатей віночка); нитки тичинок вільні, при основі часто розширені; пиляки вільні або при основі зрослі. Маточка з 3 (2—5 плодолистиків),

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

з нижньою, здебільшого тригніздою (рідше 2—5- або багатогніздою) зав'яззю; насінних зачатків у кожному гнізді багато, насіннєносці центральні; стовпчик один, з розгалуженою або виїмчастою приймочкою, кількість розгалужень приймочки відповідає кількості гнізд зав'язі. Плід — коробочка, що розкривається стулками на верхівці або дірочками на верхівці або при основі. Насінин у кожному гнізді багато; зародок прямий, розміщений у центрі ендосперма. — Трав'янисті рослини, рідше півкущі, часто з білим молочним соком. Листки без прилистків, цілісні, здебільшого чергові. Квітки зібрані гронорідними або волотевидними суцвіттями, рідше квітки в головчастих суцвіттях або зібрані несправжніми зонтиками.

Родина Campanulaceae входить до складу порядку Campanulatae, який в системі квіткових рослин, у більшості авторів, закінчує систему, тобто є однією з найбільш високо сорганізованих гілок в розвитку квіткових.

Види цієї родини поширені по всій земній кулі, але переважна більшість їх властива помірній зоні північної півкулі, причому особливо багато видів пов'язано з гірськими умовами існування. В межах родини налічують 67 родів, які об'єднують понад дві тисячі видів.

До складу флори СРСР входить 20 родів і 224 види родини дзвоникових, із них в УРСР росте 37 видів, що належать до 6 родів.

---

1. Коробочка розкривається на верхівці двома короткими стулками. Квітки зібрані густими головчастими суцвіттями. Віночок на час цвітіння розділяється знизу догори на п'ять лінійних часток
837. Агалик-трава — Jasione L.
— Коробочка розкривається збоку, при верхівці або при основі дірочками або короткими стулками 2.
2. Віночок під час цвітіння вище основи розділяється на лінійні частки 3.
— Віночок дзвониковидний або лійковидний, рідше колесовидний, розділений у верхній третині (рідше до половини) на широкі лопаті. 4.
3. Частки віночка під час цвітіння лише в нижній частині відокремлені одна від одної, на верхівці ж сполучені в трубочку. Квітки зібрані головкою або густим колосом **834. Фітеума — Phyteuma L.**
— Частки віночка під час цвітіння вільні. Квітки зібрані негустим колосовидним або розгалуженим суцвіттям
835. Азинеума — Asyneuma Griseb. et Schenk.
4(2). Віночок колесовидний. Коробочка призматична
836. Легузія — Legouzia Durand.
— Віночок лійковидний або дзвониковидний. Коробочка конічна 5.
5. Стовпчик при основі оточений залозистим кільцем
833. Аденофора — Adenophora Fisch.
— Стовпчик не має залозистого кільця при основі й підіймається з плоского диска **832. Дзвоники — Campanula L.**

ПІДРОДИНА I. CAMPANULOIDEAE SCHOENL.

Віночок дзвониковидний, лійковидний або кулястий. Нитки тичинок вільні; пиляки вільні або при основі з'єднані. Коробочка розкривається отворами, розміщеними при її основі або по боках.

Триба 1. Campanuleae Rchb.

Віночок дзвониковидний, лійковидний або трубчасто-дзвониковидний, рідше майже колесовидний, розділений на лопаті. Чашечка у виїмках між зубцями з додатками або без додатків. Зав'язь три-, рідше п'ятигнізда. Нитки тичинок при основі розширені; тичинки іноді з'єднані пиляками. Стовпчик з 3, рідше 5 приймочками. Нектароносний диск (якщо він розвинутий) циліндричний, порожнистий. Коробочка розкривається дірочками або стулками при верхівці або при основі. — Однорічні і багаторічні трав'янисті рослини.

Рід 832. Дзвоники — Campanula L.

L., Sp. pl. (1753) 163.

Чашечка п'ятироздільна, іноді з додатками у виїмках між її частками. Віночок дзвониковидний, п'ятилопатевий, п'ятизубчастий або надрізаний. Тичинки з розширеними при основі нитками; пиляки вільні; зав'язь на верхівці з трохи опуклим диском; приймочка здебільшого трироздільна, рідше чотири-п'ятироздільна. Коробочка три—п'ятигнізда, розкривається отворами вгорі або при основі; насіння численне. — Трав'янисті, багаторічні та дворічні рослини. Листки суцільні, звичайно чергові. Квітки поодинокі або зібрані в суцвіття — гроновидні або волотевидні; рідше квітки зібрані пучками або головками.

До складу роду входить понад 300 видів, які поширені переважно в областях середньоєвропейської та середземноморської флор; лише незначна частина видів цього роду поширена в області бореальної флори.

В межах СРСР поширено близько 150 видів, причому особливо багато їх припадає на райони Кавказу.

До складу флори УРСР входить 28 видів дзвоників, серед яких є представники обох секцій роду, як секції Medium, так і секції Rapunculus, але переважають види секції Medium.

Дзвоники належать до цінних декоративних рослин нашої дикорослої флори, але лише незначна частина їх використовується у декоративному квітництві.

---

1. У виїмках між частками чашечки є відігнуті донизу додатки. 2.
— У виїмках між частками чашечки додатків немає 7.
2. Додатки між частками чашечки короткі. Частки чашечки значно довші за половину віночка

(6). Д. альпійські — C. alpina Jacq.

— Додатки між частками чашечки за довжиною майже дорівнюють трубочці віночка. Частки чашечки коротші за половину віночка... 3.

3. Зав'язь п'ятигнізда; приймочок 5.

(1). Д. середні — C. medium L.

— Зав'язь тригнізда; приймочок 3. 4.

4. Стебла численні 5.

— Стебла поодинокі або їх 2—3. 6.

5. Всі стебла грубі, дуговидні, шорстко-щетинисто-волосисті. Квітки зібрані в густе розгалужене суцвіття

(4). Д. Харкевича — C. Charkeviczii Fedorov.

— Середнє стебло грубе, бокові — значно тонші; всі стебла густоволосисті. Квітки в розлогому суцвітті.

(3). Д. кримські — C. taurica Juz.

6(4). Додатки між частками чашечки з сіточкою жилок, що виступають. Рослина шорстко опушена; квітки 1,5—2 *см* завд., у розгалуженому, здебільшого волотевидному суцвітті

(2). Д. сибірські — C. sibirica L.

— Додатки чашечки без сіточки жилок, що виступають. Рослина з негустим опушенням; квітки 2,5—3 *см* завд., у вузькому, здебільшого гроновидному суцвітті

(5). Д. високі — C. elatior (Fom.) Grossh.

7(1). Коробочка відкривається отворами або дірочками у верхній частині або біля верхівки 8.

— Коробочка розкривається отворами або дірочками, розміщеними при її основі 14.

8. Стеблові листки широкі, серцевидні або серцевидно-яйцевидні.

(28). Д. карпатські — C. carpatica Jacq.

— Стеблові листки лінійні, лінійно-ланцетні або ланцетні. 9.

9. Частки чашечки притиснуті до віночка, лінійно-ланцетні

(27). Д. алтайські — C. altaica Ledeb.

— Частки чашечки дуже відхилені 10.

10. Віночок 4—5 *см* завд. Листки шкірясті, віддалено-зубчасті.

(23). Д. персиколисті — C. persicifolia L.

— Віночок 1,5—3 *см* завд. Листки нешкірясті 11.

11. Стебло до 10 *см* завд., одноквіткове. Частки чашечки широколанцетні **(26). Д. Вайди — C. Vaidae** Penzes.

— Стебло високе, 20—100 *см* завв., звичайно з розгалуженим суцвіттям, рідко одноквіткове. Частки чашечки лінійні, іноді майже шиловидні 12.

12. Суцвіття — розлога волоть. 13.

— Суцвіття — вузька гроновидна волоть. Корінь ріповидно потовщений **(22). Д. ріпчасті — C. rapunculus** L.

13. Стебло голе, при основі його є тоненькі неплідні пагони.

(25). Д. смерекові — C. abietina Griseb. et Schenk.

— Стебло в нижній частині опушене; тоненьких неплідних пагонів при основі його немає **(24). Д. розлогі — C. patula** L.

14(7). Квітки на ніжках, зібрані китицею або волоттю 15.

— Квітки сидячі або на дуже коротеньких ніжках, зібрані верхівковими і бічними головками, пучками або небагатоквітковими пучечками (зрідка зустрічаються і поодинокі квітки), які в свою чергу утворюють китицевидні або волотевидні суцвіття 22.

15. Прикореневі й стеблові листки майже однакової форми 16.

— Стеблові листки ланцетні або лінійні, прикореневі ж листки з черешком і широкою пластинкою 19.

16. Віночок 4—6 *см* завд. Частки чашечки в 2—3 рази коротші за віночок 17.

— Віночок 2—3 *см* завд. Частки чашечки в 4—5 разів коротші за віночок. 18.

17. Стебло шорстко опушене, гострогранчасте. Нижні листки трикутно-серцевидні, по краю двічі великозубчасті **(8). Д. кропиволисті — C. trachelium** L.

— Стебло розсіяно опушене, округле. Нижні листки довгасто-яйцевидні, по краю пилчасті **(7). Д. широколисті — C. latifolia** L.

18. Листки зісподу густо-сіро-опушені. Частки чашечки після цвітіння відстовбурчені **(10). Д. болонські — C. bononiensis** L.

— Листки шорстко-коротко-опушені. Частки чашечки після цвітіння відгорнуті донизу **(9). Д. ріповидні — C. rapunculoides** L.

19(15). Корені потовщені, м'ясисті. Квітки зібрані однобічною китицею **(21). Д. ріпаконосні — C. napuligera** Schur.

— Корені або кореневища не потовщені. Квітки поодинокі або у розлогому суцвітті 20.

20. Суцвіття багатоквіткове, волотевидне **(18). Д. круглолисті — C. rotundifolia** L.

— Суцвіття 1—2(3)-квіткове 21.

21. Частки чашечки короткі, не перевищують третини віночка. Стеблові листки вузьколінійні, цілокраї **(19). Д. Кладні — C. Kladniana** (Schur) Witasek.

— Частки чашечки не коротші за половину віночка. Стеблові листки широколанцетні або ланцетні, нижні з них з зубчиками по краях **(20). Д. поліморфні — C. polymorpha** Witasek.

22(14). Квітки розміщені пучечками по 2—3 або поодинокі, на верхівках стебел та їх гілок утворюють довге волотевидне суцвіття **(14). Д. поліські — C. polessica** Wissjul.

— Квітки в головках або пучках, б.-м. багатоквіткових, які утворюють колосовидне або гроновидне суцвіття 23.

23. Суцвіття довге, колосовидне, складається з густих (іноді однобічних) пучків; листки сидячі або короткочерешкові 24.

— Суцвіття недовге, щільноголовчасте; нижні листки з черешками, верхні — сидячі 25.

24. Віночок зовні по жилках волосистий. Верхівковий пучок квіток крупніший за бокові **(17). Д. оленячі — C. cervicaria** L.
— Віночок голий. Верхівковий пучок квіток не крупніший за бокові **(16). Д. великоколосі — C. macrostachya** Waldst. et Kit.
25(23). Суцвіття верхівкове, головчасте 26.
— Суцвіття у верхній частині головчасте, внизу трохи перерване і кільчасте 27.
26. Головки крупні, багатоквіткові; квітки великі **(12). Д. красиві — C. pulchra** Wissjul.
— Головки дрібненькі, 5—10-квіткові; квітки дрібні, 1,5—1,7 *см* завд. **(15). Д. майже головчасті — C. subcapitata** Pop.
27. Листки зісподу сіроповстисті. Суцвіття витягнуте, перерване **(13). Д. мучнисті — C. farinosa** (Roch.) Andrz.
— Листки з обох боків зелені. Суцвіття з верхівковою головкою і розставленими боковими пучками **(11). Д. головчасті — C. glomerata** L.

Секція **1. Medium** DC. Коробочка розкривається дірочками або отворами при основі.

Підсекція **1. Quinqueloculares** Boiss. Зав'язь п'ятигнізда. Приймочок 5. Чашечка у виїмках між зубцями з відігнутими донизу додатками. Коробочка відкривається отворами при основі.

2998 [13] **(1). C. medium** L. — **Дзвоники середні.** Дзвоники садові. Рослина притиснуто опушена. Корінь стрижневий. Стебло прямостояче, 50—100 *см* завв., у верхній частині розгалужене. Прикореневі листки з довгими черешками, серцевидні, 8—15 *см* завд.; стеблові — сидячі, яйцевидні. Суцвіття гроновидне; квітки на коротких ніжках, білі, голубі, фіолетові або рожеві, 4—7 *см* завд. Частки чашечки коротші за половину віночка; додатки між ними за довжиною майже дорівнюють трубочці віночка, тупі. Віночок здутий при основі, по краю голий. Коробочка серцевидна, розкривається отворами при основі. ☉. Цв. VI—VIII; пл. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 236. DC., Monogr. Camp. (1839) 225; Prodr. system. natur. regni vegetab., VII, 2 (1839) 460. Федоров во Фл. СССР, XXIV, 163.
— *C. grandiflora* auct., non L. Lam. et DC., Fl. Franc. (1778) 334. — *Marianthemum medium* Schur in Verh. Siebenburg. Ver. Naturw., IV (1853) 48.
Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 331, Fig. 176.

Культивують по всій УРСР як декоративну садову рослину.

Поширення по СРСР. Культивують в багатьох районах як садову рослину.

Загальне поширення. Широко культивують як декоративну рослину. В культурі відомо багато сортів, для яких характерні великі (іноді дуже крупні) або менші квітки з різноманітно забарвленими віночками (білі, фіолетові, рожеві, сині, голубі), махрові квітки часто з кількома вставленими один в другий віночками.

Вид цей використовується в народній медицині.

Підсекція **2. Triloculares** Boiss. У виїмках між зубцями чашечки відігнуті донизу, б.-м. довгі і широкі додатки. Розетка прикореневих листків слабо розвинута.

2999 (2). C. sibirica L. — **Дзвоники сибірські.** Корінь стрижневий. Стебло прямостояче, 20—50 *см* завв., розгалужене, відстовбурчено коротко-шорстко-волосисте. Нижні листки з короткими черешками, еліптичні або широколанцетні, хвилясто-зарубчасті, на верхівці тупуваті; стеблові — довгасто-ланцетні або майже лінійні, майже цілокраї, сидячі; всі листки коротко-шорстко-опушені. Квітки численні, пониклі, зібрані негустою гроновидною волоттю. Чашечка шорстковолосиста; частки її ланцетні, у виїмках між ними є відігнуті донизу додатки, коротші за частки чашечки; на верхівці додатки загострені. Віночок вузькодзвониковидний, 10—20 *мм* завд., лопаті віночка приблизно в три рази коротші за його трубочку, по краю лопаті віночка гладенькі. Коробочка тригнізда, видовжена, сірувато-коричнева, розкривається отворами при основі. Насінини видовжені, блискучі, сірувато-коричнюваті, близько 1 *мм* завд. ⊙. Цв. V—VIII; пл. VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 167. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 178. Szaf., Kulcz., Paw ł., Rośl. polsk. (1924) 591. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 461. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 177.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 422.

Луки, схили, чагарники; зрідка заходить в посіви. — В УРСР переважно в північних районах, на заході рідко.

П.П. Київська обл.: окол. Києва, Києво-Святошинський рн, Пуща-Водиця (Д. Зеров), Святошино і Біличі (Васильєв). — **Л.Л.** Чернігівська обл.: Сосницький рн, Купчичі (Барбарич!); Остерський рн, окол. Остра (!!). — Сумська обл.: окол. Глухова (Барбарич). — Тернопільська обл.: Заліщики (Котов!). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Попільнянський рн, Андрушки (Оксіюк). — Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський (Лазаренко); Шполянський рн, Лозоватка (Підоплічка). — Вінницька обл.: Гайсинський рн, Губник (Лазаренко). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Сумський рн, окол. Сум (Стародуб), окол. Токарів (Стародуб); Тростянецький рн, Тростянець (Кожевников). — Харківська обл.: Харків (Черняєв!, Наливайко!, Котов!), Васищеве (Ширяєв!); Валки (Горницький); окол. Змієва (Свиренко). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Беніке). — **Д.З.-Л.С.** Харківська обл.: Ізюмський рн, Довгий Яр (Черняєв); Вовчанськ (Заблоцький). — Луганська обл.: Сватове (Черняєв).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Волзьк., Верх.-Дністр., Волзьк.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон. Зах. Сибір: всі райони; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Прибалх. (північ).

Загальне поширення. Південно-східна частина Західної Європи, Східна Європа, Західний Сибір.

Примітка. *C. sibirica* — мезоксерофіт, який в умовах півдня степової смуги зустрічається лише дуже рідко по знижених місцях. В основному там його заміщує *C. elatior* (Fom.) Grosch.

3000 (3). C. taurica Juz. — **Дзвоники кримські.** Корінь стрижневий. Стебла 15—20 *см* завв., поодинокі або прямостоячі, здебільшого розгалужені, густо опушені відхиленими донизу волосками. Листки прикореневої розетки лопатковидні, по краю зарубчасто-зубчасті, густовідстовбурчено-волосисті; стеблові — видовжено-лопатковидні або ланцетні, з тупою закругленою верхівкою, по краю зарубчасто-зубчасті або пилчасті; верхівкові — ланцетні або вузьколанцетні, дрібнопилчасті по краю, як і стеблові, вкриті відстовбурченими волосками. Квітки зібрані в розгалужене гроно; гілочки суцвіття 1—3-квіткові, горизонтально відхилені. Чашечка 0,8—1,2 *см* завд., з ланцетними зубцями; додатки чашечки ланцетні, як і зубці, щетинисто-волосисті. Віночок 1,5—3 *см* завд., видовжено-трубчасто-дзвониковидний, фіолетовий. Коробочка яйцевидна, розкривається дірочками при основі; насінини близько 1 *мм* завд., видовжені, блискучі, коричнюваті. ☉. Цв. VI—VII; пл. VII—VIII.

Juz. (Юзепчук) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та АН СССР, XIV (1951) 36. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 178. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 462.

— *C. sibirica* var. *divergens* Trautv. в Тр. Петерб. бот. сада, IV, I (1876) 164, p. p. — *C. sibirica* var. *taurica* Trautv., ц. м.

По сухих, часто кам'янистих місцях. — На півдні Кримської області.

З.Л.-С. Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарай (Зеленецький). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Долгоруковська яйла (!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Юзепчук!); Алуштинський рн, г. Роман-Кош (!), Демерджі (Привалова!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алушта (Котов!); Судакський рн, Карадаг (Сарандінакі!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим, Північний Кавказ. Загальне поширення. Ендем Криму і Північного Кавказу.

3001 (4). C. Charkeviczii Fedorov — **Дзвоники Харкевича.** Рослина з багатьма стеблами і вертикальним косим коренем, 1,5—2 *см* у діаметрі з досить довгими сірувато-бурими залишками відмерлих черешків на шийці. Стебла 0,5—0,7 *см* завт., міцні, 20—40 *см* завд., з дуговидної основи висхідні, шорсткі (від коротких і густих простих волосків), звичайно трохи пурпурові. Пластинки прикореневих листків, що зібрані розеткою, 10—12 *см* завд., 3—4 *см* завш., оберненояйцевидно-лопатеві або еліптичні, поступово збігають на черешки, які дорівнюють пластинці; по краю листки нерівномірнозарубчасті, на верхівці тупуваті, з обох боків вкриті шорсткими волосками або майже щетинисті, нерідко пурпурові. Нижні стеблові листки схожі з прикореневими або дрібніші, верхні — більш вузькі і майже сидячі. Квітки 28—34 *мм* завд., зібрані в густі і трохи розгалужені грона, синювато-фіолетові, прямі або пониклі, з короткими ніжками; частки обернено-конічної чашечки трикутно-ланцетні, гострі, щетинисто-війчасті, в 2 або майже

Рис. 93. Дзвоники кримські — *Campanula taurica* Juz.

1 — загальний вигляд; *2* — квітки.

Рис. 94. Дзвоники Харкевича — *Campanula Charkeviczii* Fed.

1 — загальний вигляд; *2* — квітки.

в 3 рази коротші від трубчасто-дзвониковидного, голого або з розсіяними дрібними сосочками віночка. Додатки чашечки відігнуті донизу, ланцетні, щетинисто-війчасті. Віночок до третини надрізаний на яйцевидні гострувáті лопаті. ☉. Цв. VI.

Fedorov (Федоров) во Фл. СССР, XXIV (1957) 174, 459.

У тріщинах скель, на яйлах в Криму.

Г.Кр. Кримська обл.: Балаклавський рн, Байдарська яйла (Харкевич!); Сімферопольський рн, Чатир-Даг (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.
Загальне поширення. Ендем Криму.

3002 (5). C. elatior (Fom.) Grossh. — **Дзвоники високі.** Корінь веретеновидний. Стебло прямостояче, 40—60 *см* завв., просте або у верхній частині розгалужене, борозенчасте, б.-м. густо вкрите щетинистими волосками. Прикореневі та нижні стеблові листки еліптично-лопатковидні, на верхівці тупуваті, по краю нерівномірнозарубчасті, 8—10 *см* завд., звужені в крилатий черешок, 3—4 *см* завд.; середні та верхні стеблові — видовжено-лопатковидні або ланцетно-лопатковидні, на верхівці тупуваті, сидячі, іноді стеблообгортні. Квітки зібрані гроновидним або трохи волотевидно розгалуженим вузьким суцвіттям на верхівці стебла, довжина якого 20—30 *см*. Квітки на коротеньких квітконіжках. Чашечка коротка, з вузько-ланцетними, щетинисто-війчастими зубцями. Додатки чашечки ланцетні, в 2—3 рази коротші за її частки. Віночок трубчасто-лійковидний, 2,5—3 *см* завд., голий або розсіяно опушений з гострувáтими, часто відігнутими лопатями. Коробочка тригнізда, розкривається отворами при основі. Насінини видовжені, сірувато-коричнюваті, блискучі. ☉. Цв. V—VII; пл. VII—VIII.

Grossh. (Гроссгейм), Опред. раст. Кавк. (1949) 418 descr. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 460, 175.
— *C. sibirica* f. *elatior* Fomin в Матер. фл. Кавк., IV, 6 (1904) 23.

По луках, по степових схилах, по узліссях. — В степовій частині УРСР.

Л.З.-Л.С. Луганська обл.: Міловський рн, Стрілецький степ (!!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!!). — Одеська обл.: окол. Одеси — Крива балка (Шестерикова!), Горобчанська коса (Шестерикова!), Яновка (Шестерикова!), Фонтани (!!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: окол. Цюрупинська (!!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Сестрятин (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Східн. Закавк.
Загальне поширення. Південь Східної Європи, Кавказ.

Примітка: На півдні Лісостепу і на півночі степової смуги часто зустрічаються екземпляри рослин з проміжними ознаками між *C. sibirica* L. і *C. elatior* (Fom.) Grossh.

Підсекція **3. Dasystigma** Fed. Виїмки між зубцями чашечки з маленькими шерстистими додатками; трубочка чашечки коротенька, оберненоконічна, зубці її довго загострені, значно перевищують за довжиною трубочку. Віночок дзвониковидний, з загостреними лопатями.

3003 (6). C. alpina Jacq. — **Дзвоники альпійські.** Кореневище товстеньке, косо вертикальне, 2—4 *см* завд. Стебло 5—20 *см* завв., шорстко опушене. Прикореневі листки 3—6 *см* завд., оберненояйцевидні, поступово звужені в черешок, у верхній частині по краю дрібнозубчасті, коротко-шорстко-опушені; середні та верхні — ланцетні або ланцетно-лінійні, 1—2 *см* завд., сидячі, коротко опушені. Квітки на довгих ніжках, зібрані верхівковими гронами. Частки чашечки лінійні, довжина їх дорівнює приблизно $^2/_3$ довжини віночка; у виїмках між частками чашечки є короткі, відігнуті донизу додатки. Віночок 17—27 *мм* завд., голубий. Стовпчик при верхівці волосистий. Коробочка розкривається отворами при основі. 4. Цв. VI—VIII; пл. VII—VIII.

Jacq., Enum. stirp. Vindobon. (1762) 36 et 210. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (182) 176. Szaf., Kulcz., Paw ł., Rośl. polsk. (1924) 591. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 262. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 508. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 186.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 335, Fig. 177 (g—m). Фл. СССР, XXIV, табл. IX, рис. 2.

Видані зразки: L. Karpati, Fl. Hung.! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 29791! Fl. polon. exsicc., № 3621!

По скелях, кам'янистих схилах. — В субальпійському і альпійському поясах Карпат.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, г. Піп Іван (Вільчинський!, Барбарич!). — Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Говерла (Попов!, Хржановський!, Котов!, Доброчаєва (!), Гринь!, Білик!, Брадіс та Запятова!), г. Піп Іван Чорногорський (Котов!, Косець!), Чорногора, Туркул (Комендар!), г. Піп Іван Мармарошський (М. Попов!, Хржановський!, Гринь!, Брадіс та Запятова!, Барбарич!), г. Петрос (Гринь!, Брадіс!, Запятова!, Котов!), г. Близниця (Гринь!, Барбарич!); Ясинський рн, вершина г. Стій (Косець!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Гори Середньої Європи (Альпи, Татри, Трансільванські Альпи, Судети) Карпати.

Господарське значення. Рослина дуже декоративна, культивується в ботанічних садах; заслуговує на більш широке використання.

Примітка: *C. alpina* Jacq. є альпо-карпатським видом, поширеним в субальпійському і альпійському поясах. Найближчі філогенетичні зв'язки виявляє до високогірських кавказьких видів — *C. Aucheri* L. і *C. argunensis* Rupr.

Підсекція **4. Eucodon** (DC.) Fed. Чашечка без додатків у виїмках між зубцями. Квітки на коротких ніжках, зібрані в багатоквіткові гроновидні суцвіття. Коробочка поникла, відкривається 3 стулками при основі.

3004 (7). C. latifolia L. — **Дзвоники широколисті.** Стебло прямостояче, 50—125 *см* завв., б.-м. густо улиснене, округле, лише у верхній частині тупогранчасте, голе або іноді розсіяно опушене. Листки нерівномірно-зарубчасто-зубчасті, з обох боків м'яко-коротко-опушені; нижні — яйцевидно-ланцетні, іноді при основі серцевидні або раптово звужені в крилатий черешок; верхні — ланцетні, сидячі. Квітки на коротких ніжках, поодинокі в пазухах листків, спрямовані вгору, зібрані гроновидним суцвіттям; зрідка квітки розміщуються в пазухах листків по 2—3; квітконіжки вище основи з 2 приквітничками. Чашечка гола; частки її ланцетні, спрямовані вгору. Віночок широкодзвониковидний, 40—60 *мм* завд., світло-фіолетовий, розділений майже до половини на 2 довгасто-трикутні, загострені війчасті лопаті. Коробочка тупоконічна, повисла, розкривається отворами при основі. Насінини сплюснуті, овальні, близько 1 *мм* завд., світло-коричневі. 4. Цв. VI—VIII; пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 233. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 882. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 178. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 509. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 261. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 548. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 463. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 191.

— *C. eriocarpa* M. B., Fl. taur.-cauc., 1 (1808) 149.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. 238. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 341, Fig. 181 (c—d), Fig. 182.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2985! Герб. русск. фл., № 626! Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 572!

Ліси, чагарники. — В лісових і лісостепових районах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Свалявський рн, по р. Ждимир, Вовче (Гринь!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Кобиляцька Поляна (Косець!), Богдан (Доброчаєва!), Луги (Котов!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Монтрезор!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Великоглибочицький рн, між Черняховим та Глядками (Гринь), Зарудця (Гринь!); Збаразький рн, Новий Роговець (Гринь!). — Вінницька обл.: Ободівський рн, Ободівське л-во (Гринь!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Меджибізький рн, Лисовецький грабовий ліс (Гринь!). — Вінницька обл.: Вінниця, П'ятничанський ліс (Янківський!); Літинський рн, Микулинці (Д. Зеров!); Немирівський рн, Криківське л-во (Гринь і Михайличенко!). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, Нерубайка (Гринь!). — Черкаська обл.: Канівський рн, Лука (!), Канів (Котов!, !!), Таганча (Гринь!); Черкаський рн, Мошни (!!). — Київська обл.: окол. Києва, Голосієво (Семенкевич!, !!), Китаєво (Монтрезор!); Ставищенський рн, Сніжки (!); Богуславський рн, Хохітва (!); Яцюки (!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Тростянецький рн, Боромля (Лавренко!). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Полова (Власенко!), Войтовщина (Гринь!), Дідовці (Левенець!). — Полтавська обл.: Лубенський рн, Мгарський ліс (Гринь!). — Харківська обл.: Харківський рн, Харків (Черняєв!); Карачевка (Наливайко!), Покотилівка (Наливайко!, Котов!); Нововодолазький рн, Бірки (Котов!); окол. Змієва (Котов!, Свиренко!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Котов!, Гринь!). — Луганська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка (Гринь і Романова!).

Var. **grandiflora** Wissjul. var. nova. Віночок 5—7 *см* завд.

Узлісся дубово-грабових лісів. — Відома з Правобережного Лісостепу.

П.Л.-С. Київська обл.: окол. Києва — Китаєво (Монтрезор). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, біля Монастирка (!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Волзьк.-Кам., Прибалт., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон.; Кавказ: всі райони; Зах. Сиб.: Верх.-Тоб., Алт.

Загальне поширення. Західна Європа (крім Іспанії), Європейська частина СРСР, Західний Сибір, Кавказ, Мала Азія, Західні Гімалаї.

Господарське значення. Придатна для використання як декоративна рослина, але поки що мало використовують її в декоративному квітництві.

3005 (8). C. trachelium L. — **Дзвоники кропиволисті.** Стебло 40—100 *см* завв., гострогранчасте, розсіяно-шорстко-опушене. Листки шорстко опушені, по краю великозубчасті і пилчасті; нижні — 6—12 *см* завд., 4—7 *см* завш., на довгих черешках, серцевидні; стеблові — трикутно-серцевидні, верхні — широколанцетні, сидячі. Квітки на коротких ніжках, які спрямовані вгору, поодинокі або по 2—4 на квітконосі в пазухах листків, утворюють гроновидне верхівкове суцвіття. Чашечка майже гола або шорстко-щетинисто-опушена; частки її спрямовані вгору, яйцевидно-ланцетні, по краю війчасті. Віночок синьо-фіолетовий, лійковидно-дзвониковидний, 2—5 *см* завд.; лопаті його по краю війчасті. Коробочка відкривається 3 дірочками при основі, гола або волосиста. Насінини яйцевидні, 1,5—2 *мм* завд., жовтуваті. 4. Цв. VI—VII; пл. IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 235. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 882. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 177. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 259. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 509. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 193.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. 239. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 935.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3299!

Узлісся, чагарники, ліси. — В лісових, лісостепових, північних степових районах УРСР та в гірській частині Криму.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Рахів (М. Попов!), Чорногора, Ясиня (Хржановський!). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Вижницький рн, Розтоки (Котов!). — **З.П.** Житомирська обл.: Новоград-Волинський (Монтрезор!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Єлін). — Чернігівська обл.: Ріпкинський рн, Кам'янка (Левіна). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Вербський рн, Ліснівський лісгосп (Котов!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Обертинський рн, Незвисько (Катіна). — Тернопільська обл.: Борщівський рн, Вовківці (Гринь); Чортківський рн, Улашківці (Гринь); Теребовлянський рн, Залав'є (Гринь). — Хмельницька обл.: Миньковецький рн, Городиська (!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Летичівський рн, Вербка (Михайличенко). — Вінницька обл.: Хмільницький рн, Сьомаки (!); Комсомольський рн, Великі Кутища (!). — Черкаська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (Бороненко); Корсунь-Шевченківський рн, Комарівка (Бороненко); Ладиженський рн, Синиця (!). — Київська обл.: Васильківський рн, Дзвонкове (Котов!); окол. Києва,

Голосієво (Котов!, II). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харківський рн, Харків (Черняєв!, Наливайко!, Котов!), Покотилівка (Савенков!), Артемівка (Козлов!, Котов!), Мерефа (Котов!); Дергачі (Лавренко!); Зміїв (Лавренко!, Котов!); Печеніги (Сова). — Полтавська обл.: Диканька (Котов!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Сова). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Волноваський рн, Старо-Гнатівка (Лавренко!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Лимарівський кінний завод (Барбарич і Денчик). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Зеленецький). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Тірке-Яйла (Привалова!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Гурзуф (Станков!), Нікіта (Станков!); Алуштинський рн, Алушта (Зеленецький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл. (на півдні), Прибалт., Лад.-Ільм., Дв.-Печ. (південь), Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Волзьк.-Дон., Верх.-Волзьк., Волзьк.-Кам., Заволзьк., Ниж.-Волзьк. (на півдні), Крим (гори); Зах. Сибір: Алт., Верх.-Тоб. (Свердловськ).

Загальне поширення. Європа, Західний Сибір.

Примітка. *C. trachelium* на території УРСР іноді має чашечку, опушену шорсткими білуватими волосками. Таку форму Кох (Koch) описав як f. *dasycarpa* Koch. Екземпляри рослини з волосистою чашечкою ростуть поряд з рослинами з голою чашечкою (f. *leiocarpa* Sonder).

3006 (9). C. rapunculoides L. — **Дзвоники ріповидні.** Корінь стрижневий, з повзучими підземними пагонами. Стебло прямостояче, 50—100 *см* завв., голе, добре улиснене, рідше коротко опушене. Листки нерівно-зарубчасто-пилчасті, коротко опушені; прикореневі — серцевидно-яйцевидні, з довгими черешками; середні стеблові — яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, сидячі або короткочерешкові; верхні — ланцетні або лінійно-ланцетні, сидячі. Квітки на коротких ніжках, в густому грановидному або (в нижній частині) розгалуженому, часто однобічному суцвітті; квітконіжки з 2 приквітничками. Чашечка коротковолосиста або гола; частки її ланцетні, звичайно відігнуті. Віночок 15—25 *мм* завд., лійковидно-дзвониковидний, ліловий; лопаті його по краю війчасті. Коробочка тупояйцевидна, відкривається отворами при основі. Насінини овальні, близько 1—0,5 *мм* завд., сплюснуті, вузькокрилаті, коричневі, блискучі. 4. Цв. VI—VIII; пл. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 234. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 883. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 177. Фомин в Матер. фл. Кавк., IV, 6, 58. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 261. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 509. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 547. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 463. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 194.

— *C. neglecta* Bess., Cat. hort. Gremen (1816) 28. — *C. ucrainica* Spreng. ex Roem. et Schult., Syst. veget., V (1819) 121.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. 239. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 936. Сорн. раст. СССР, III (1935) 177.

Видані зразки: Gallier, Fl. Siles. exsicc., № 1251.

Ліси, чагарники, схили. — Майже по всій УРСР.

Зак.Л., К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С. — Звичайно.

Var. **trachelioides** D C. Стебла у верхній частині і чашечки б.-м. густо вкриті шорсткими білими щетинками. Стеблові листки здебільшого сидячі, видовжено-ланцетні.

D C., Monogr. Camp. (1839) 269. Фомин в Матер. фл. Кавк., IV, 6, 58.
— *C. trachelioides* M. B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 150; III (1819) 142.

Відома з Лівобережного Злаково-Лучного Степу та Криму.

Л.З.-Л.С. Харківська обл.: Куп'янськ (Пискунов!); Вовчанськ (Заблоцький!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: (Маршал Біберштейн).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Аркт. та крайнього півдня; Кавказ: Передкавк; Серед. Азія: Півн. Казахстан; Зах. Сиб.: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Західний Сибір.

Господарське значення. *C. rapunculoides* L. охоче поїдає худоба; молоді стебла його їстівні.

Примітка: *C. rapunculoides* L. дуже варіює в своїх ознаках за розмірами стебла, кількістю листків, довжиною черешків листків, кількістю квіток на рослині та їх розмірами, опушенням стебла та чашечки.

3007 (10). C. bononiensis L. — **Дзвоники болонські.** Вся рослина коротко опушена. Стебло прямостояче, 30—160 *см* завв., в нижній частині округле, вгорі тупогранчасте. Листки нерівно-зарубчасто-зубчасті, знизу густо-сірувато-опушені, з верхнього боку коротко опушені; нижні — видовжено-серцевидні, з довгими черешками; середні стеблові — серцевидно-яйцевидні, загострені, напівстеблообгортні; верхні — ланцетні, напівстеблообгортні. Квітки на коротких ніжках, поодинокі або зібрані 2—4 квітковими пучечками в пазухах верхніх листків, утворюють довге, 15—25 *см* завд., гроновидне суцвіття. Трубочка чашечки гола або трохи волосиста, частки її ланцетні, по краю війчасті. Віночок широко-лійковидно-дзвониковидний, 10—18 *см* завд., світло-голубий або ліловий, по краю голий; лопаті його яйцевидні; стовпчик виступає з відгину віночка. Коробочка розкривається трьома дірочками при основі. Насінини овальні, сплюснуті, до 1 *мм* завд., по краю вузькокрилаті. ♃. Цв. VII—IX; пл. VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 165. M. B., Fl. taur.-cauc., I, 150; III, 142. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 884. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 177. Фомин в Матер. фл. Кавк., IV, 6, 94. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 509. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 347. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 462. Ан. Федоров во Фл., СССР, XXIV (1957) 197.
— *C. ruthenica* M. B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 151; III (1819) 142.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. 112. Фл. юго-востока Европ. ч. СССР, VI, рис. 664.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2986! Герб. русск. фл., № 456.

По луках, узліссях, чагарниках. — По всій УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачеве (Білик!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Хуст, Княжа гора (Барбарич!); Великоберезнянський рн, Люта (Косець!). — **З.П.** Волинська обл.: Головнянський рн, Рівне, на узліссі (Бар-

барич!). — Ровенська обл.: Клесів (Барбарич!). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Кондратюк!); Коростишів (Совинський!). — Київська обл.: окол. Києва (Семенкевич!, Єлін!); Києво-Святошинський рн, Пуща-Водиця (Симоненко!, Котов!, !!, Оксіюк!), Буча (Семенкевич!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Літківське л-во (Сележинський!); окол. Києва, Святошино (Д. Зеров!, Хмаладзе!), Китаєво (Монтрезор!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Обертинський рн, між Чортовцем і Герасимовим (Катіна!). — Чернівецька обл.: Хотинський рн, Пашківці (Котов!). — Тернопільська обл.: Чортківський рн, Улашківецьке л-во (Гринь). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Гуменці, Зіньківці (Кузнецова!); Городоцький рн, Лісоводи (Котов!). — Вінницька обл.: Піщанський рн, окол. Студени (Котов!), Дмитрашківка — Гарячківка Крижопільського рну (Котов!); Томашпільський рн, Русава (Котов!); Ямпільський рн, Северинівка (Кузнецова). — Одеська обл.: Балтський рн, Лісничівка (Михайленко!); Котовський рн, Коси (!). — **П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Звичайно. — **Кр. З.-Л.С.** Кримська обл.: Кіровський рн, Феодосія (Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Бахчисарай (Зеленецький!), Сімферопольський рн, Сімферополь (Чернова!); Білогірськ (Гринь!). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Долгоруковська яйла (Привалова!). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Чернова!), Нікітська яйла (Станков!, Чернова!), Гурзуфська яйла (Чернова!); Алуштинський рн, Кримський державний заповідник, г. Роман-Кош (Гизенко!), Тірке-Яйла (Привалова!), Чатир-Даг (Поплавська!), Демерджі-Яйла, Карабі-Яйла (Поплавська, Привалова!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікітський ботанічний сад (Циріна!); Судакський рн, Судак (Савенков!), Карадаг (Сарандінакі!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони, крім півночі; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк., Схід. Закавк., Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арало-Касп. (південь), Прибалт. (північ).

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Західний Сибір, північні райони Середньої Азії, північні райони Середземномор'я.

Підсекція 5. **Involucratae** (Fom.) Fed. Чашечка у виїмках між зубцями без додатків або з мало помітними редукованими додатками. Квітки сидячі, скупчені в головки, кільця або пучки, які оточені великими приквітками. Коробочка пряма, відкривається дірочками при основі.

3008 (11). C. glomerata L. — **Дзвоники головчасті.** Кореневище косо висхідне. Стебло прямостояче, 15—60 *см* завв., м'яковолосисте, здебільшого просте. Прикореневі листки з довгими черешками, видовжено-яйцевидні, 3—15 *см* завд., на верхівці коротко загострені, при основі серцевидні або округлі; нижні стеблові — з коротшими черешками, видовжено-яйцевидні або яйцевидно-ланцетовидні, на верхівці загострені, при основі округлі або клиновидно звужені; верхні — сидячі, з широкою стеблообгортною основою; всі листки коротковолосисті, тупозубчасті. Квітки сидячі, зібрані верхівковою головкою і скупчені пучечками в пазухах верхніх листків. Частки чашечки ланцетні, загострені, по краю війчасті. Віночок 15—22 *мм* завд., фіолетовий, зовні опушений; стовпчик не виступає з віночка. Коробочка прямостояча,

Рис. 95. Дзвоники головчасті — *Campanula glomerata* L.

1 — нижня частина стебла; *2* — середня частина стебла; *3* — верхня частина стебла з квітками; *4* — квітка в розрізі.

розкривається отворами, що розміщені біля верхівки її або біля її середини. 4. Цв. VI—IX; пл. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 235. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 880, p. p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 175, p. p. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 592. Нейлярк в Сорн. раст. СССР, IV, 175, p. p. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 259. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 509. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 544. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 461. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 200.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., fig. 235. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 934. Сорн. раст. СССР, IV, рис. 440, 2.

Видані зразки: Герб. фл. Средн. Азии, № 300! Pl. criticae Saxoniae, fasc. XXIV! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 374! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2981! Герб. русск. фл., № 676! Fl. polon. exsicc., № 454.

Чагарники, ліси, луки. — Майже по всій УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачеве (Хржановський!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня (Хржановський!), Богдан (Білик!, Гринь!), Чорногора (Гринь!), Рахів, схил до р. Тиси (Білик!); Воловецький рн, Скотарське (Білик!); Великий Верх (Барбарич!); Перечинський рн, полонина Рівна (Котов!); Свалявський рн, Вовче, в долині р. Ждимир (Гринь!); Великоберезнянський рн, Явірник (Котов!). — Станіславська обл.: по дузі Ворохта — г. Говерла (Котов та Омельчук!). — Чернівецька обл.: Вижниця (Котов та Омельчук!), Шепіт, Гірсько-Кутське л-во (Котов та Омельчук!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Заложцівський рн, Турчин (Гринь!); Бережанський рн, Нараїв (Гринь!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Чортківський рн, Улашківці (Гринь!). — **З.П.** Волинська обл.: Овднівський рн, Верба (Монтрезор!). — Ровенська обл.: Зарічнянський рн, Борове (Барбарич!). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростишівський рн, Студениця (Лоначевський!). — Київська обл.: окол. Києва, Пуща-Водиця (Лоначевський!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Літківське л-во (Сележинський!); між Дарницею та Броварами (Лазаренко!). — Чернігівська обл.: Куликівський рн, Дроздівка (Левіна!); Олишівський рн, Золотинка (Куксін!); Сосницький рн, Спаське (Куксін!); Менський рн, Ушня (Куксін!); Коропський рн, Ніботин (Куксін!); Носівський рн, Лерни (Гродзінський!); Чернігівський рн, Іванівка (Куксін!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Деражнянський рн, Буцневе (Котов!); Кам'янець-Подільський рн, Гуменці (Кузнецова!), Станіславівка (Кузнецова!). — Вінницька обл.: Крижопільський рн, Горячківка (Котов!). — Тернопільська обл.: Чортківський рн, Улашківці (Гринь). — Чернівецька обл.: Сокирянський рн, Кормань (Кузнецова!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Старосинявський рн, Нова Синявка (Козлов!); Ружичнянський рн, Давидківці (Козлов); Чорноострівський рн, Рідкодуби (Козлов!). — Вінницька обл.: Калинівський рн, Сальник (Левіна!), Туків (Левіна!); Брацлавський рн, Шумилів (Прянишников!); Вінниця (Левіна!); Тростянецький рн, Скибинці (Котов!); Брацлавський рн, Бугаків (!), Брацлавське л-во (Гринь!). — Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!); Богуслав (!); окол. Києва—Китаєво, Голосієво (!!). — Черкаська обл.: Монастирище (!); Черкаський рн, Мошни (Д. Зеров!); Канівський рн, Канів (!!), Бучак (!!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка). — Кіровоградська обл.: Ново-Архангельський рн, Кальниболото (Підоплічка!); Знам'янський рн, Чорний ліс (!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Переяслав-Хмельницький (Монтрезор!), Дениси (!). — Полтавська обл.: окол. Полтави (!); Лазірківський рн, Карпилівка (Порецький); Диканька (!); Миргородський рн, Великі Сорочинці (!!); Сенча (Барсукова!, !!); Великобагачанський рн, Малинщина (!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Маршал Біберштейн). — **Г.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Чернова).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони, крім Арктики; Зах. Сиб.; Схід. Сиб.: на схід до Даурії; Серед. Азія: крім півдня.

Загальне поширення. Європа, Сибір, Середня Азія.

3009 (12). C. pulchra Wissjulina sp. nova in Addenda, VIII, p. 474 — **Дзвоники красиві.** Кореневище косо висхідне. Стебло прямостояче або при основі висхідне, 20—35 *см* завв., коротко-шорстко-опушене. Прикореневі листки з черешками, видовжено-яйцевидні, 4—20 *см* завд.; нижні стеблові — з короткими черешками, широколанцетні або вузькоеліптичні, 6—10 *см* завд., на верхівці пригострені, по краях, як і прикореневі, зарубчасті; верхні — сидячі, видовжено-яйцевидні, напівстеблообгортні, іноді на середині пластинки раптово до верху звужуються, по краях зарубчасті або зарубчасто-зубчасті; всі листки коротко-шорстко-опушені. Суцвіття коротке, складається з однієї великої верхівкової головки або частіше ще з 1—3, значно дрібніших бічних головок; головки квіток при основі оточені широкояйцевидними або яйцевидними, на верхівці відтягнутими верхівковими листками. Квітки 25—35 *мм* завд., здебільшого темно-фіолетові; чашечка опушена, з ланцетними зубцями; віночок майже до половини розділений на ланцетні лопаті, зовні віночок вкритий негустими коротенькими волосками. Коробочка розкривається отворами при основі. 4. Цв. VI—VII; пл. VIII.

— *C. speciosa* auct. fl. carp., non Horm., non Gilib. — *C. glomerata* L., p. p.

По схилах і галявинах у гірських лісах. — В Карпатах.

К.Л. Станіславська обл.: Яремчанський рн, між Ворохтою і г. Говерлою (Котов і Омельчук!); Рахівський рн, г. Петрос (Гринь!), Чорногора (Комендар), Богдан (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Карпати.

Примітка. Габітуально цей вид найбільш близький до *C. Trautvetteri* Grossh. і є карпатською гірською расою. Від близьких видів, які об'єднуються збірною назвою *C. glomerata* L., поширених переважно в рівнинних умовах, добре відрізняється характером суцвіття і більшими квітками.

3010 (13). C. farinosa (Roch.) Andrz. — **Дзвоники мучнисті.** Стебло просте, прямостояче, 50—80 *см* завв. (іноді стебло трохи слабо розгалужене), б.-м. густо опушене. Прикореневі листки з довгими черешками, довгасті або довгасто-яйцевидні, з серцевидною або тупуватою основою, нижні стеблові — короткочерешкові, довгасті або широколанцетні; верхні — сидячі, ланцетні; по краях всі листки нерівномірнодрібнозарубчасті, зісподу сіроповстисті. Квітки зібрані верхівковими і пазушними головками, зісподу обгорнуті серцевидними покривними листками. Квітки 2—2,5 *см* завд.; чашечка сірувато опушена; віночок трубчасто-лійковидний, сірувато опушений. 4. Цв. VI—VII; пл. VII—VIII.

Рис. 96. Дзвоники красиві — *Campanula pulchra* Wissjul.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла з квітками; *3* — квітка в розрізі.

Andrz. ex Bess., Enum. pl. Volhyn. (1811) 10. Ан. Федоров во **Фл.** СССР, **XXIV** (1957) 204.

— *C. glomerata* var. *farinosa* Roch. ex Bess., Cat. hort. Gremen. (1816) 271. — *C. glomerata* auct. p. min. p., non L. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 880. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 509.

Видані зразки: Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 1278!

Сухі степові луки, степові схили. — Переважно на Правобережжі УРСР.

П.П. Київська обл.: Києво-Святошинський рн, окол. Києва, Боярка (!!). — **Л.П.** Київська обл.: Бровари (!!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці (Севастьянов!). — Київська обл.: Ржищев (Рогович!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Рогович!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Траутфеттер). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алуштинський рн, Алушта (Траутфеттер); Ялтинський рн, Гурзуф (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон., Заволзьк., Крим.

Загальне поширення. Середня Європа та південь Східної Європи.

Примітка. В свій час Андржієвський вивчав цей вид в культурі; досліди його довели стійкість ознак цього виду.

3011 (14). C. polessica Wissjulina sp. nova in Addenda, VIII, p. 475. — **Дзвоники поліські.** Кореневище у верхній частині розгалуженe. Прикореневі листки з довгими черешками, широколанцетні або яйцевидні; стеблові — ланцетні, на верхівці загострені, 4—6 *см* завд., стеблообгортні; всі листки по краю зубчасті, шкірясті, шорстко опушені. Квітки сидячі, розміщені поодинці або частіше пучечками по 2—3 на верхівках стебел та їх гілочок і утворюють довге вузьке волотевидне суцвіття. Частки чашечки ланцетні, тупуваті, 3—5 *мм* завд., по краю війчасті. Віночок 15—20 *мм* завд., світло-фіолетовий, зовні опушений; стовпчик не виступає з віночка. Коробочка розкривається отворами, що розміщені ближче до верхівки її. 4. Цв. VII; пл. VIII.

По узліссях, на галявинах в лісах. — Відомі з **З.Л.-С., Л.П.** та **Л.Л.-С.**

З.Л.-С. Чернівецька обл.: Сторожинець (Котов та Омельчук!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Городня (Левіна!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Нетягівщина (Дубовик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Східна Європа (південна частина).

Примітка. За морфологічними ознаками вид цей наближається до *C. farinosa* Andrz., але не має м'якого сіруватого опушення.

3012 (15). C. subcapitata M. Pop. — **Дзвоники майже головчасті.** Кореневище тонке, 2—3 *мм* завт., горизонтальне, 4—5 *см* завд., коротко розгалужене. Стебла поодинокі, прямостоячі, 30—50 *см* завв., прості, при основі майже чотиригранні, опушені відстовбурченими волосками,

Рис. 97. Дзвоники поліські — *Campanula polessica* Wissjul.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла з квітками; *3* — квітка в розрізі.

у верхній частині коротко-притиснуто-опушені. Прикореневі листки видовжено-яйцевидні, з довгими черешками, при основі слабо серцевидно-округлі, на верхівці загострені; нижні стеблові — довгасті або довгасто-ланцетні, звужені в довгий черешок, середні та верхні — довгасто-ланцетні, при основі звужені, на верхівці загострені, з коротенькими черешками або сидячі; всі листки м'яко опушені, по краях дрібнозарубчастозубчасті. Квітки зібрані верхівковими головками (завбільшки з лісовий горішок); головки 5—10-квіткові; крім верхівкових головок, квітки зібрані в пазухах верхніх листків в 1—3-квіткові пучки; верхівкові листки, що оточують основу квіткової головки, яйцевидні, коротко опушені. Квітки 15—17 *мм* завд., фіолетові. Чашечка з дзигоподібною трубочкою і лінійними, довшими за трубочку чашечки лопатями, загостреними на верхівці, по краях війчастими. Віночок з довгасто-ланцетними лопатями. Нитки тичинок коротенькі; пиляки лінійні, близько 4 *мм* завд. Стовпчик пухнастий; приймочка спірально зігнута (коробочка не відома). ♃ Цв. VI—VIII; пл. VII—VIII.

М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 259; там же, 295 (описание). Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 205.

Рисунки: Попов, ц. м., 260.

Полонини. — Східні Карпати.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, гори на правому березі р. Тиси (Попов), Чорногора, біля Ясині (Попов).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Ендем Східних Карпат.

Примітка. Вид дуже близький до *C. glomerata* L., від якого відрізняється дрібнішими квітками і формою листків, які при основі звужені або закруглені, але не серцевидні.

3013 (16). C. macrostachya Waldst. et Kit. — **Дзвоники великоколосі.** Корінь стрижневий. Коротко-шорстко-опушена рослина. Стебло прямостояче, 30—100 *см* завв., густо вкрите листками. Нижні листки довгасті, звужені в короткий черешок; листки, розміщені вище на стеблі, — ланцетні, стеблообгортні; всі листки по краю дрібнозубчасті. Квітки сидячі або на коротеньких ніжках, зібрані пучечками в пазухах верхніх листків і утворюють переривчасте колосовидне суцвіття, причому верхівковий пучок не більший за бокові. Частки чашечки війчасті, по краю вузьколанцетні, 3—5 *мм* завд. Віночок 15—18 *мм* завд., голубувато-ліловий, по краю не війчастий. Коробочка розкривається отворами, що розміщені при її верхівці. ♃. Цв. VI—VII; пл. VII—VIII.

Waldst. et Kit. apud Willd., Enum. pl. hort. Berol., 1 (1809) 213. Prodan, Fl. Roman., ed. II, 1, 957. Ан. Федоров во Фл. СССР, XIV (1957), 209.

— *C. multiflora* Waldst. et Kit., Pl. rar, Hung., III (1812) 292. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 175. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 509. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 461.

— *C. cervicaria* var. *multiflora* Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., VI (1826) 12.

Рисунки: Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., III (1812), tab. 263, sub. *C. multiflora* Waldst. et Kit. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., VI, fig. 779.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2983! Fl. Hung. exsicc., № 255 (1), 155 (2).

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Сніжнянський рн, Тімірязєвське л-во (Котов і Карнаух!), Леонтьєв Байрак (Лавренко!). — Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Постригань!, Гринь і Романова!); Іванівка (Постригань!), Павловка (Черняєв!); Ровенківський рн, Шляхтине (Гребеньова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон., Бессараб.

Загальне поширення. Південний схід Середньої та південно-східна частина Східної Європи.

Примітка. В основному північно-балканський вид, центр поширення якого припадає на Північні Балкани до Добруджі та Бессарабії. Місцезнаходження його в Донецькому Лісостепу; відірвані від основного ареалу, очевидно, належать до реліктових.

Подані у «Флоре СССР» (т. XXIV, стор. 210) вказівки про поширення цього виду в Причорноморському, Середньодніпровському і Верхньодністровському районах флори невірні. Дзвоники великоколосі в цих районах невідомі.

3014 (17). C. cervicaria L. — **Дзвоники оленячі.** Вся рослина шорстко відстовбурчено-опушена. Стебло 30—100 *см* завв., гострогранчасте, прямостояче. Корінь товстий, м'ясистий, розгалужений. Листки дрібнозарубчасті; нижні — довгасто-ланцетні, 10—15 *см* завд. і 2 *см* завш., гострі, поступово звужені в черешок; середні й верхні — ланцетні або лінійно-ланцетні, сидячі, з напівстеблообгортною основою. Квітки сидячі,

Рис. 98. Дзвоники великоколосі — *Campanula macrostachya* Waldst. et Kit.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла з квітками; *3* — квітка; *4* — квітка в розрізі.

скупчені головками на верхівці стебла і пучками в пазухах віддалених один від одного верхніх листків. Частки чашечки коротші на половину від віночка, яйцевидні, тупі, щетинисті. Віночок лійковидно-дзвоникоподібний, 13—20 *мм* завд., по краю війчастий, голубий або фіолетовий, рідко білий; стовпчик виступає з віночка. Коробочка відкривається 3 дірочками при верхівці. Насінини овальні, сплюснуті, близько 0,5 *мм* завд. ♃, ⊙. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 235. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 881. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 175. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 592. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 509. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 544. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 461. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 210.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 339, Fig. 180 (k—c). Gmel., Fl. Sibir. III, tab. 31.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 726! Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 1085.

Ліси, чагарники. — В лісових і лісостепових районах, рідко в північній частині Степу.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Іршавський рн, Суха (Косець!); Хустівський рн, між Сокирницею та Хустом (Гринь!), Хуст, Княжа гора (Барбарич!).— **К.Л.** Закарпатська обл.: Великоберезнянський рн, Розтоцька Пастіль (Котов!, Доброчаєва!); Рахівський рн, Ясиня (Котов, Брадіс і Запятова!). — **З.П.** Хмельницька обл.: Славута (!). — Волинська обл.: Овраднівський рн, Верба (Барбарич!); Головнянський рн, Гуща (Косець!); Ківерцівський рн, Ківерцівське л-во (Барбарич!); Цумань (Барбарич!); Шацький рн, берег озера Світязь (Барбарич!). — Ровенська обл.: Клеванський рн, Рудо-Красна (Барбарич!). — Житомирська обл.: Лугинський рн, Зажаревські ліси (Барбарич!); Черняхівський рн, Некраші (!), Щербини (Зинець!); Житомирський рн, Березівка (Копачевська!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Лоначевський!, Семенкевич!); Києво-Святошинський рн, Пуща-Водиця (!!), Бровари (Д. Зеров!), Літківське л-во (Сележинський!). — Чернігівська обл.: Корюківський рн, Гута Студенецька (Барбарич!); Городнянський рн, Петрівка (Левіна!). — Сумська обл.: Середино-Будський рн, Кам'янка (Барбарич!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Ямпільчик (!). — Тернопільська обл.: ліс між Прошовою Великоборківського рну та Волею Микулинецького рну; Теребовлянський рн, Сади (Гринь!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Гощанський рн, між Симоневим та Бугриним (Барбарич!). — Хмельницька обл.: Вовковинецький рн, Нова Гута (Котов!). — Вінницька обл.: Шпиківський рн, Печора (Котов!); Літинський рн, Горбівці (Д. Зеров!); Немирівський рн, Юрківецька лісова дача (Гринь і Михайличенко!); Вінниця (Білозір!); Гайсинський рн, Губник (Лазаренко!). — Київська обл.: Васильківський рн, Дзвонкове (!!); Богуславський рн, Хохітва (!!). — Черкаська обл.: Черкаський рн, Мошни (Постригань!); Золотоніський рн, Вільхи (!); Смілянський рн, Велика Яблунівка (!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Полова (Власенко!), Прилуки (Дубовик!). — Сумська обл.: Лебединський рн, Чернеле (Ширяєв!); Суми (Стародуб!). — Харківська обл.: Харківський рн, Васищеве (Наливайко!, Ширяєв!), Гаврилівка (Угринський!); Дергачівський рн (Стахорський!). — **Д.Л.-С.** Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Котов!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Боровський рн, Гороховатка (Клоков!); Зміївський рн, Задонецьке (Гребеньова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волзьк.-Дон., За-

волзьк., Ниж.-Дон., Волзьк.-Кам.; Зах. Сиб.: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сиб.: Єніс., Анг.-Саян.

Загальне поширення. Європа, Сибір.

Підсекція **6. Heterophylla** (Nym.) Fed. Чашечка без додатків, надрізана на лінійно-ланцетні і гострі, б.-м. відхилені або прилеглі до віночка частки. Квітки пониклі. Листки розетки і листки неплідних пагонів дуже відрізняються від стеблових листків.

3015 (18). C. rotundifolia L. — **Дзвоники круглолисті.** Кореневище тоненьке, розгалужене. Стебла 10—65 *см* завв., поодинокі або по кілька, прості або розгалужені, при основі висхідні, з розсіяними волосками, в нижній частині негусто-коротковолосисті. Прикореневі та найнижчі стеблові листки яйцевидні, округлі або нирковидні, 0,5—2,3 *см* у діаметрі, з довгими черешками, по краях зубчасті або цілокраї (на час цвітіння прикореневі листки часто відмирають); стеблові — ланцетно-лінійні або широколінійні, верхні — лінійні; середні та верхні стеблові — цілокраї, 2—9 *см* завд. Квітки зібрані небагатоквітковим волотевидним суцвіттям або квітки у кількості 1—3. Частки чашечки лінійні, при основі віддалені одна від одної, з тупими або закругленими проміжками між ними; вони вдвоє коротші за віночок. Віночок дзвониковидний, 12—20 *мм* завд., неглибоко, на чверть або третину, надрізаний на широкі, до верхівки коротко загострені лопаті. Коробочка повисла, розкривається отворами при основі; насінини 0,5—1 *мм* завд., гладенькі, блискучі. ♃. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 163. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 888. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 176. Фомин в Матер. фл. Кавк., IV, 6, 79. Szaf., Kulcz., Paw ł., Rośl. polsk. (1924) 646. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 509. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 544. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 461. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 294.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, tab. 1603. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., № 937. Визн. росл. УРСР, 510, рис. 282. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР, ц. м., рис. 205. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, ц. м., рис. 441.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 370.

Узлісся, соснові ліси, чагарники. — Звичайно по всій УРСР, крім південних степових районів, Кримської області і Карпат.

З.П. Волинська обл.: Овадівський рн, Верба (Барбарич!); Камінь-Каширський рн, Нуйно (Барбарич!); Голобський рн, Кашівка (Барбарич!). — Ровенська обл.: Сарненський рн, Костянтинівка (Барбарич!). — Житомирська обл.: Барашівський рн, Сушки (Підоплічка!); Черняхівський рн, Головине (!); Рудня-Радовільська (Д. Зеров!); Малинський рн, Ірша (Лазаренко і Оксіюк!). — **П.П.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Романівка (Д. Зеров!), Святошино (Д. Зеров, !!), Ворзель (Невадовський!), Пуща-Водиця (!!). — **Л.П.** Київська обл.: Згурівка (Єлін!); Броварський рн, Вигурівщина (Д. Зеров, Оксіюк!), Бровари (!!); Вищедубечанський рн, Жукин (Хмарадзе), Старосілля (!!). — Чернігівська обл.: Городнянський рн,

Петрівка (Левіна!); Михайло-Коцюбинський рн, Слабине (Швадовський!); Мена (Барбарич!); Остер (!!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця (Білозір (!). — Київська обл.: Обухівський рн, Трипілля (Монтрезор!); Миронівський рн, Маслівка (Семенкевич!); Богуславський рн, Хохітва (!!). — Черкаська обл.: Сміла (!); Черкаський рн, Мошни (!!), між Мошнами і Руською Поляною (Д. Зеров!); Канів (!!); Корсунь-Шевченківський рн (!!); Звенигородка (Підоплічка!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, Бзів (Кравченко!). — Черкаська обл.: Золотоніський рн, Деньги (!). — Полтавська обл.: Полтава — Триба (Іллічевський!), Теремки (Падалка). — **Харківська обл.**: Дергачівський рн, Дергачі (Білик!, Лавренко!), Феськи (Лавренко!, Котов!); Харків (Черняєв!, Наливайко!, Ширяєв!, Котов!, Тимофєєв!), окол. Харкова — Нова Баварія (Котов!), Васищеве (Ширяєв!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанськ (!); Нововодолазький рн, Стара Водолага (!); Олексіївський рн, Маслівка (Ширяєв!); Зміївський рн, Борки (Котов!).

Var. **hirta** Mert. et Koch. Стебла, листки і чашолистики волосисті.

Mert. et Koch in Deutschl. Fl., II (1830) 147, 149. Трауттеттер в Тр. Петерб. бот. сада, VI, 1 (1879) 79.

П.Л.-С. Вінницька обл.: Вороновицький рн, Михайлівка (!).

Var. **linifolia** Vahl. Всі стеблові листки вузьколінійні.

Vahl., Fl. lapp. (1812) 64.

Часто зустрічається разом з типовою формою.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Арктики і крайнього півдня; Кавк.: Передкавк.; Зах. Сиб.: всі райони; Схід. Сиб.: всі райони, крім Якутії.

Загальне поширення. Європа, Північна Азія, Північна Америка.

Примітка. *C. rotundifolia* — дуже мінливий вид. Проте достатніх підстав для виділення в межах його окремих самостійних видів у нас немає.

3016 (19). C. Kladniana (Schur) Witasek — **Дзвоники Кладні.** Рослина гола або розсіяно опушена. Кореневище тоненьке, повзуче. Стебло 10—15 *см* завд., прямостояче, лежаче або висхідне. Прикореневі листки з довгими черешками, яйцевидні або нирковидні, зарубчасто-зубчасті, 5—20 *мм* завд.; нижні стеблові — вузьколопатковидні, яйцевидно-ланцетні або ланцетні; верхні — ланцетні, вузьколанцетні або лінійні, з коротенькими черешками або сидячі. Квітки поодинокі, верхівкові або зібрані небагатоквітковими гронами. Частки чашечки ланцетно-шиловидні, 1—1,5 *см* завд., відхилені від віночка або відігнуті назад. Віночок 20—25 *мм* завд., дзвониковидний, темно-фіолетовий. Коробочка поникла, розкривається 3 отворами при основі. 4. Цв. VII—IX; пл. VIII—IX.

Witasek in Abh. Zool.-bot. Ges. Wien, I, 3 (1902) 39, s. str. М. Попов, Очерк растит. и фл. Карпат, 261. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 510. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 296.

— *C. Scheuchzeri* var. *Kladniana* Schur, Enum. pl. Transsylv. (1866) 443.

По скелях. — Карпати.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Воловецький рн, г. Пікуй (Попов!, Хржановський!, Барбарич!, Котов!, Чопик!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Чорногора—Петраш (Хржановський!, Попов!, Брадіс і Запятова!, Гринь!), г. Говерла (Комендар!, Котов!, Барбарич!), Богдан, г. Піп Іван (Попов!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, г. Говерла (Попов!, Хржановський, Катіна!), Ворохта, Говерлянське л-во понад р. Прутом (Котов та Омельчук!), Кизи-Улохи (Мондальський!), г. Брескул (!). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Шепіт (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Альпи (в Судетах), Карпати.

Примітка. Вид близький до *C. rotundifolia,* від якого відрізняється яйцевидними прикореневими листками і крупнішими квітками. Щодо екології, то *C. Kladniana* (Schur) Witasek субальпійський скельний вид.

3017 (20). C. polymorpha Witasek — **Дзвоники поліморфні.** Стебло розгалужене, висхідне, 5—20 *см* завв., голе. Прикореневі листки нирковидні або серцевидно-округлі, з черешками, по краю зарубчасті; стеблові — лінійні, при основі звужені або з виразними черешками. Квітки зібрані негустим багатоквітковим волотистим суцвіттям. Частки чашечки ланцетні, прямі. Віночок дзвониковидний, 10—20 *мм* завд., темно-фіолетовий. 4. Цв. VI—VIII.

Witasek in Magyar Bot. Lapok, V (1906) 239. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 510. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1953) 646. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 297.

— *C. Kladniana* Witasek in Abh. Zool.-bot. Ges. Wien, I, 3 (1902) 39, p. p. — *C. scheuchzeri* auct., non Vill.

Гірські луки. — Карпати.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Говерла (Ігошина), г. Близниця (Ігошина).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Середня Європа (Татри, Карпати).

Примітка. Вид цей дуже варіює щодо розмірів стебла та форми листків.

3018 (21). C. napuligera Schur — **Дзвоники ріпаконосні.** Кореневище тоненьке, розгалужене. Стебла 25—60 *см* завв., б.-м. висхідні, звичайно поодинокі, рідше по кілька, розсіяно опушені. Прикореневі та нижні стеблові листки б.-м. округлі або яйцевидні, з довгими черешками, по краях розсіянозубчасті; середні стеблові — широколанцетні або ланцетні, верхні стеблові — ланцетні, цілокраї, 3—10 *см* завд. Квітки зібрані в вузьке однобічне гроно. Частки чашечки лінійно-ланцетні, приблизно вдвоє коротші за віночок. Віночок дзвониковидний, 15—22 *мм* завд., ліловий, надрізаний на короткі, широкі, на верхівці загострені лопаті. Коробочка повисла, розкривається отворами при основі; насінини близько 1 *мм* завд., коротко видовжені. 4. Цв. VII—VIII.

Schur, Enum. pl. Transsylv. (1866) 444, p. p. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 510. Станков—Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 462. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 298.

— *C. pseudolanceolata* auct., non Pantocze. Witasek in Abh. Zool.-bot. Ges. Wien, I, 3 (1902), p. p. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 595; (1953) 644. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 261.

К.Л. Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта — г. Говерла понад р. Прутом (Котов і Омельчук!). — Закарпатська обл.: Рахівський рн, Піп Іван Мармарошський (М. Попов!), Чорногора (Мондальський!). — Чернівецька обл.: Шепіт, Гірсько-Кутське л-во (Котов та Омельчук!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Середня Європа (Трансільванські Альпи, Татри), Карпати.

Примітка. Карпатсько-балканський вид; вікарні види поширені в Альпах.

Секція **2. Rapunculus** (Fourr.) Boiss. Коробочка розкривається дірочками або боковими клапанами, які знаходяться на верхівці коробочки, рідше приблизно в середній частині її.

Підсекція **1. Campanulastrum** (Small) Fed. Чашечка звичайно без додатків у виїмках між зубцями. Віночок лійковидний або дзвониковидний. Коробочка розкривається отворами або дірочками, що знаходяться у її верхній частині. Листки поступово переходять у черешок або сидячі.

3019 (22). C. rapunculus L. — **Дзвоники ріпчасті.** Корінь товстий, м'ясистий. Стебло 50—100 *см* завв., голе або опушене, ребристе. Листки до 5 *см* завд., оберненояйцевидні, по краю тупозубчасті, голі або опушені; нижні — лопатковидні або оберненоланцетні, звужені в черешок; стеблові — ланцетні і сидячі; верхні — ланцетні або лінійно-ланцетні, стоячі. Квітки по одній або по 2—3 на коротких гілочках, утворюють вузьку гроновидну волоть, рідше волоть розгалужена; бокові квітконіжки при основі з 2 приквітками. Частки чашечки лінійно-шиловидні, довгі, при основі зубчасті. Віночок лійковидний, блакитний, 15—30 *мм* завд. Коробочка прямостояча, відкривається 3 дірочками на верхівці. Насінини дрібненькі, округлі. ☉. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 232. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 138; Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 887, p. p. Фомин в Матер. фл. Кавк., IV, 6, 107, p. p. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 176. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 510. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 462. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 305.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. 252. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., 362, Fig. 190 (a—b), Fig. 188.

Луки, чагарники. — По всій УРСР.

К.Л. Закарпатська обл.: Тячівський рн, Широкий Луг (Котов і Протопопова!). — **З.П.** Хмельницька обл.: Славута (!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Семенкевич); Броварський рн, Броварське л-во (Сележинський); Бориспільський рн, Вороньків (Дубовик). — Чернігівська обл.: Коропський рн, Оболоння (!). — **З.Л.-С.** Одеська обл.: Котовський рн, Коси Другі (!). — Тернопільська обл.: Микулинецький рн, Микулинське л-во (Котов!). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Ананьївський рн, Жеребкове (Котов). —

Кіровоградська обл.: Кіровоград (Щеглєєв). — Черкаська обл.: Лисянський рн. між Лисянкою та Бужанкою (Підоплічка); Черкаський рн, Сокирка (!); Вільшанський рн, Моринці (Підоплічка). — Київська обл.: окол. Києва — Голосієво (Семенкевич); Біла Церква (Гродзінський). — Вінницька обл.: Гайсинський рн, Губник (Лазаренко). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Голубівка (Дубовик), Замостя (Левенець). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Монтрезор); Баришівський рн, Прохорівка (Котов!). — Харківська обл.: окол. Змієва (Левченко); Харківський рн, окол. Харкова (Черняєв, Наливайко!, Котов!), Покотилівка (Котов); Карачевка (Наливайко!); Дергачівський рн, Пересічне (Лавренко). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Горлівська мр, Микитівка (Олексієнко); Слов'янський рн, гори Артема (Козлов); Сніжнянський рн, Тімірязєвське л-во (Котов), Леонтьєв Байрак (Лавренко). — Луганська обл.: Успенський рн, Оріхівка, Успенка (Лавренко); Свердловський рн, Провальський степ (Клеопов!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Софієво-Гейківка (Котов!). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, окол. Знам'янки (Котов!).— **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Покровський рн, Велико-Михайлівське л-во (Котов і Карнаух!). — Сталінська обл.: Волноваський рн, Старо-Гнатівка (!); Володарський рн, заповідник «Кам'яні Могили» (Кузнецова!). — Харківська обл.: Зміївський рн, Задонецькі хутори (Гребеньова), Бірки (Котов!). — Луганська обл.: Ново-Айдарський рн, Гречишкине (Постригань), Муратове (!); Свердловський рн, Провальський степ (Котов!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Бородінський рн. Лісне (Котов і Кузнецова!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Крижевський). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Буркути (Котов і Карнаух!), коса Тендер (Давидич), Рибальче (Гринь), Солоноозерна лісова дача (Гринь).

Var. **minor** Wissjul. Рослина 10—20 *см* завв. Стебло просте. Зрідка. — В лісах.

Л.Л.-С. Полтавська обл. Сенча (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Бессараб., Верх.-Дон., Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Середня та Східна Європа, Кавказ.

Господарське значення. Молоді листки, а також корені використовуються для салатів.

Примітка. В нашій флорі поширені 2 форми цього виду — f. *hirta* Peterm. (стебло і листки з шорсткими волосками) і f. *nitida* Beck (стебло і листки голі або майже голі). Обидві форми зустрічаються поряд і систематичного значення не мають.

3020 (23). C. persicifolia L. — **Дзвоники персиколисті.** Кореневище повзуче. Стебло прямостояче, 30—80 *см* завв., голе, рідше коротко опушене, в верхній частині розгалужене. Листки шкірясті, віддалено-зазублено-пилчасті, голі, рідше розсіяно-коротко-опушені; нижні — вузьколопатковидні, звужені в черешок; верхні — лінійно-ланцетні або широколінійні, сидячі. Квіток небагато, 1—5, зібраних з гроно. Частки чашечки ланцетні, загострені, втроє довші за її трубочку. Віночок широкодзвониковидний, 25—40 *см* завд., ліловий, рідко білий; лопаті його широкі, трикутні, трохи відігнуті. При основі квітконіжки 2 приквітнички; трубочка чашечки гола або густо вкрита незабарвленими лусоч-

ками; під час цвітіння частки чашечки відігнуті або розпростерті. Коробочка яйцевидна, гола або вкрита білуватими лусочками, прямостояча, відкривається 3 дірочками при верхівці. 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 164. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 885. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 176. Фомин в Матер. фл. Кавк., IV, 6, 112. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 594. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 510. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 545. Станков—Талиев, Опред. высш. расг. Европ. ч. СССР (1957) 462. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 307.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. 252. Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., III, 226.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 884! Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2992! Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 1157!

Ліси, чагарники, лісові луки. — По всій УРСР, крім південних степових районів.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Ужгород (Джанюк Іванова і Попов!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Воловецький рн, Підполоззя (Контний), г. Пікуй (Котов!); Перечинський рн, Тур'ї Ремети (Котов!, Доброчаєва!)· Хустівський рн, Хуст, Княжа гора (Барбарич!); Великоберезнянський рн, Великоберезнянське л-во (Доброчаєва!); Рахівський рн, Чорногора. Ясиня (Попов). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Вижницький рн, Розтоки, г. Вихід (Котов!). — **З.П.** Ровенська обл.: Клевань (Котов і Омельчук!); Вербський рн, Дубнівський лісгосп, Берестовець (Котов і Омельчук!). — Житомирська обл.: Олевський рн, Рудня-Радовільська (Д. Зеров!); Новоград-Волинська мр, Слобода-Чернецька (Євтухова!); Довбиський рн, Новий Завод (Барбарич!); Житомир (Тутковський!). — **П.П.** Житомирська обл.: Малинський рн, Ірша (Лазаренко і Оксіюк!). — Київська обл,: Києво-Святошинський рн, Горенка (!!), Пуща-Водиця (!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Дарниця (!). — Сумська обл.: Глухів (Львов!). — Чернігівська обл.: Остер (!!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Рихта (!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Ситковецький рн, Ометинці (Гринь і Михайличенко!); Літинський рн, Горбівці (Зеров!). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Чорний Ліс (!). — Черкаська обл.: Канівський рн, Бучак (!!); Корсунь-Шевченківський рн, Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!); Смілянський рн, Велика Яблунівка (!), Сміла (Бордзіловський!), Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!); Лисянський рн, Лисянка, Смільчинці (Підоплічка!). — **Л.Л-.С.** Сумська обл.: Лебединський рн, Супрунівка (Волошкевич!). — Чернігівська обл.: Малодівицький рн, Лісові Сорочинці (Клименко!); Прилуцький рн, Переволочна (Дубовик!). — Полтавська обл.: Кременчук (!); Диканька (!!). — Харківська обл.: Харків (Черняєв!, Наливайко!, Ширяєв!, Котов!); Харківський рн, Куряж (Котов!), Хорошеве (Котов!), Рогань (Котов!); Гаврилівка—Пересічне (Котов!, Лавренко!); Куп'янський рн, окол. Куп'янська (Клоков!, Котов!); Дворічна (Котов!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Гринь і Михайличенко!); Артемівська мр, Часів Яр (Оксіюк!), гори Артема (Котов!). — Луганська обл.: Лисичанський рн, Лоскутівка (Волошкевич!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, окол. Змієва (Котов!), Бірки (Котов!, Лавренко!). — Луганська обл.: Містки (Василенко!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферопольський рн, Сімферополь, Бараслівка (Зефіров). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алушта (Стевен!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Аркт. і крайнього півдня; Кавк.: Передкавк.; Зах. Сиб.: Верх.-Тоб. (Свердловськ).

Загальне поширення. Європа, Західний Сибір.

Господарське значення. Дзвоники персиколисті завдяки великим квіткам дуже декоративні й придатні для використання в квітництві.

3021 (24) C. patula L. — **Дзвоники розлогі.** Корінь тонкий. Стебло 60—70 *см* завв., ребристе, голе, розгалужене. Листки по краю зубчасті; прикореневі — лопатковидні, до 10 *см* завд., звужені в черешок; стеблові — ланцетні або ланцетно-лінійні, сидячі; всі листки голі. Квітки на довгих ніжках, зібрані широкою, багатоквітковою, рідкою волоттю; квітконіжки з 2 приквітками. Частки чашечки шиловидно-ланцетні або лінійно-шиловидні. Віночок 15—25 *см* завд., лійковидно-дзвониковидний, голубувато-ліловий, з виразними темнішими жилками. Коробочка тригнізда, конічна, розкривається отворами при верхівці. Насінини овальні, 0,5—0,6 *мм* завд., сплюснуті, по краях до половини вузькокрилаті, жовто-коричневі, блискучі, з темним насінним рубчиком. ☉. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 163. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 887. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 176. Фомин в Матер. фл. Кавказа, IV, 6. Неймарк в Сорн. раст. СССР, IV, 179. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 594. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 510. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 546. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 462. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 308.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. 253. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 939. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР, ц. м., рис. 206.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2994! Fl. Bohem. et Morav. exsicc., № 1156! Woloszczak, Fl. polon. exsicc., № 457!

Луки, чагарники, лісові галявини. — Звичайно в УРСР, крім південних степових районів.

К.Л. Закарпатська обл.: Тячівський рн, між Устьчорною і Лопуховим (Гержедович); Красношори (Гержедович). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Котов). — **З.П.** Волинська обл.: Ківерцівський рн, Ківерці (Барбарич!). — Ровенська обл.: Олександрійський рн, Кам'яна Гора (Котов і Омельчук!); Соснівський рн, Устя (Барбарич); Корецький рн, Козак (Барбарич). — Житомирська обл.: Житомирський рн, Березівка (Котов і Омельчук!). — **П.П.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Біличі (Карнаух); окол. Києва, Святошино (!!), Пуща-Водиця (Васильєв). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Новоушицький рн, Струга (Кузнецова); Кам'янець-Подільський рн, Гуменці (Кузнецова). — Вінницька обл.: Чернівецький рн, Шендерівка (Кузнецова). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Ружичнянський рн, Іванківці (Козлов); Летичівський рн, Ріжни (Козлов); Меджибізький рн, Западинці (Козлов); Волочиський рн, Курилівка (Козлов); Чорноострівський рн, Осташки (Козлов). — Вінницька обл.: Тульчинський рн, Білоусівка (Котов). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Сенча (Барсуков). — Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова (Черняєв!), Куряж (Котов!, Черняєв!), Пісочин (Наливайко!); Пересічне (Котов!, Лавренко!), Сінолицівка (Наливайко!), Безлюдівка (Черняєв!).

Var. **flaccida** Syreissch. Стебло дуже розгалужене, з тоненькими розчепіреними гілочками.

Syreissch. (Сырейщиков), Илл. фл. Моск. губ., III (1910) 225.

Зрідка, іноді поряд з типовою формою.

П.Л.-С. Хмельницька обл.: Летичівський рн, Вербки (Котов!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: більша частина районів, крім півдня — Бессараб., Причорн., Криму; Зах. Сиб.: Обськ. (біля Тюмені).

Загальне поширення. Європа (крім півдня), Західний Сибір.

3022 (25). C. abietina Griseb. et Schenk — **Дзвоники смерекові.** Рослина з численними короткими неплідними пагонами. Стебло прямостояче або при основі висхідне, 15—50 *см* завв., розсіяно опушене, нерізкоборозенчасте, у верхній частині розгалужене; на коротких неплідних пагонах листки зібрані розетками. Прикореневі листки широкояйцевидні, короткочерешкові; стеблові — лопатковидні, ланцетні або лопатковидно-ланцетні, по краю розсунуто-зарубчасті, зісподу коротко-розсіяно-опушені, зверху майже голі. Квітки зібрані рідким верхівковим гроном; квітконіжки довгенькі, з приквітничком близько середини. Частки чашечки лінійно-шиловидні, 1—2 *см* завд. Віночок 3—3,5 *см* завд., темно-фіолетовий. Коробочка оберненояйцевидна, майже дорівнює чашечці. ☉. Цв. VII.

Griseb. et Schenk in Wiegeman's Archiv, XV, 1 (1852) 333. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 594. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 261. Віслюліна у Визн. росл. УРСР, 510. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 309.

— *C. patula* var. *pauciflora* Rochel, Pl. Banat. rar. (1828) 42.

Рисунки: Rochel, l. c., tab. 6. Фл. СССР, XXIV, 313, табл. XVIII, рис. 3.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2995! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Slovenl., № 1272! Woloszczak, Fl. polon. exsicc., № 970.

По смерекових гірських лісах. — В лісовому поясі Карпат.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, перевал Бескид (Хржановський!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Ворохта, Говерлянське л-во біля р. Прут (Котов і Омельчук!). — Закарпатська обл.: Перечинський рн, на полонині Мостянська Галиця (Гринь!), на полонині Мала Галиця (Запятова!); Рахівський рн, г. Менчул (Попов!), Чорногора—Говерла (Хржановський, Попов, Котов!, Доброчаєва!), Богдан (Косець!, Котов!, Запятова!, Гринь!), г. Гікуй (Котов і Чопик!), г. Піп Іван Мармарошський (Барбарич), г. Свидовець (Барбарич!, Гринь!), г. Близниця (Гринь!), г. Петрос (Котов). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Вижницький рн, Петраші, г. Бучків (Котов!), Воловецький рн, Воловець (Маргітай!), полонина Боржава, Великий Верх (Барбарич!, Запятова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Середня Європа (Трансільванські Альпи, Балкани), Карпати.

3023 (26). C. Vaidae Penzes — **Дзвоники Вайди.** Стебло прямостояче, просте, 8—10 *см* завв., голе, з неплідними улисненими пагонами при основі. Листки ланцетні, близько 3 *см* завд., при основі звужені

в черешок, по краях зарубчасті. Квітка одна на верхівці стебла, на довгій ніжці. Зубці чашечки широколанцетні, 12—14 *мм* завд. Віночок лійковидний, 12—20 *мм* завд., фіолетовий, до середини п'ятироздільний. Приймочок 3. ☉. Цв. VII.

Penzes in Bot. Közlemenyck, XXXIX, 1—2 (1942) 93. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 311.

Рисунки: Penzes, l. c., fig. 1, mala.

По щебенистих місцях у заростях *Alnus viridis* (на висоті близько 1600 *м* н. р. м.). — В Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Мармарош (Ан. Федоров у «Фл. СССР», ц. м.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Ендем Карпат.

Примітка. Екземплярів цього виду з території УРСР нам бачити не довелося, опис його подається за «Флорою СССР», де його наведено за автором, який зазначає, що встановлений ним вид близький до *C. abietina* Griseb. et Schenk.

3024 (27). C. altaica Ledeb. — **Дзвоники алтайські.** Кореневище тоненьке, майже горизонтальне. Стебло 20—40 *см* завв., прямостояче, просте або в суцвітті трохи розгалужене. Листки довгасто-лопатковидні, звужені в черешок, верхні — лінійно-ланцетні або лінійні, сидячі; всі листки по краю пилчасто-зарубчасті. Квітки поодинокі на верхівці стебла або квіток по 2—5 у рідкій щитковидній волоті. Частки чашечки лінійно-ланцетні, загострені. Віночок широколійковидний, 3—4 *см* завд., блідо-голубий. Коробочка розкривається отворами на верхівці. ♃. Цв. VI—VII.

Ledeb., Ind. sem. hort. Dorpat. (1824) 2, non. DC. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 547. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 314. — *C. Steveni* auct., non M. B. Ledeb., Fl. Ross., II, 886. — *C. simplex* O. et B. Fedsch. (Федченко), Перeч. раст. Туркест., IV (1909) 358, p. p. non Stev. — *C. uralensis* Wissjul. (Вісюліна) у Визн. росл. УРСР (1950) 510.

Рисунки: Фл. СССР, XXIV, 313, табл. XVIII, рис. 1.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1171!

Степові схили. — Зрідка в районах Лівобережного Степу та ще рідше Лівобережного Лісостепу.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Штепівський рн, Михайлівська цілина (Залеський!, Зоз!, Білик!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Кислівка (Котов!). — Луганська обл.: Міловський рн, Зоринівка (Ширяєв!); Стрілецький степ (Лавренко та Зоз!, Ширяєв!, Доброчаєва!, Котов!, Бауман!, Кузнецова!, Гринь!); Старобільський рн, Старобільськ (Ширяєв!); Зоринівка (Ширяєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волзьк.-Дон., Ниж.-Дон.; Зах. Сиб.: Алт.

Загальне поширення. Східна Європа (південно-східна частина), Західний Сибір, Північна Монголія.

Рис. 99. Дзвоники алтайські — *Campanula altaica* Ledeb.

1 — верхня частина стебла; *2* — нижня частина стебла; *3* — квітка в розрізі; *4* — плід.

Примітка. Ан. Федоров у «Флоре СССР» (т. XXIV, стор. 315) наводить цей вид для Верхньо-Дністровського, Середньо-Дніпровського та Причорноморського районів УРСР, але, за нашими даними, цей вид там не росте.

3025 (28). C. carpatica Jacq. — **Дзвоники карпатські.** Кореневище тоненьке, косо горизонтальне, видовжене. Рослина майже гола або коротко-шорстко-опушена. Стебло при основі висхідне, 15—40 *см* завв., тонкоборозенчасте, негусто улиснене, переважно в нижній частині стебла. Прикореневі листки серцевидно-яйцевидні, 7—12 *см* завд. (разом з черешками); черешки б.-м. дорівнюють пластинці або перевищують її; по краю листки нерівномірно виїмчасто-серцевидні або видовжені, яйцевидно-серцевидні, 3—8 *см* завд., або зарубчасто-зубчасті. Квітки зібрані небагатоквітковим волотевидним суцвіттям, поодинокі на верхівках гілочок. Частки чашечки ланцетні. Віночок голубий, 2—3 *см* завд. Коробочка розкривається отворами при верхівці. 4. Цв. V—VII.

Jacq., Hort. bot. Vindobon, I (1770) 22. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 261. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 510. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 319.

Рисунки: Jacq., l. c., tab. 57. Фл. СССР, XXIV, 327, табл. XIX, 1.

Видані зразки: L. Karpati, Fl. Hung. Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2993! Fl. polon. exsicc., № 363 і № 363а.

По скелях в верхніх поясах гір в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Богдан (Косець!, Барбарич!), Ясиня (Барбарич!); г. Менчул (Попов!); окол. Рахова (Хржановський!); г. Піп Іван Мармарошський (Попов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Гори Середньої Європи (Татри, Трансільванські Альпи), Карпати.

Рис. 100. Дзвоники карпатські — *Campanula carpatica* Jacq.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка в розрізі; *3* — чашечка.

Примітка. Морфологічно різко окреслений вид. М. Г. Попов вважає його реліктом третинної флори.

Рід 833. **Аденофора — Adenophora** Fisch.

Fisch. in Mem. Soc. Natur. Mosc., VI (1823) 165.

Чашечка п'ятироздільна. Віночок дзвониковидний, п'ятилопатевий. Тичинок 5; нитки їх в нижній частині розширені. Стовпчик у верхній частині потовщений; приймочка неглибокотрилопатева. Зав'язь на верхівці з м'ясистим окрайком, який утворює залозисте кільце, що оточує основу стовпчика, який дуже виступає з віночка. Коробочка тригнізда, розкривається 3 отворами при основі; насінини численні. — Трав'янисті багаторічні рослини, з черговими листками. Квітки зібрані грониовидним або волотевидним суцвіттям.

В межах цього палеарктичного роду відрізняють понад 50 видів, поширених в помірній зоні Азії, в середній та південній частинах Східної Європи. В межах СРСР поширено 16 видів, з них в УРСР росте 2. Переважна більшість видів *Adenophora* припадає на Східну Азію, в межах СРСР — на Далекий Схід.

1. Листки густо розміщені на стеблі, часто черепичасто налягають один на одний, сидячі, по краю нерівномірнозубчасті. Стебло до 50 *см* завв. Суцвіття 5—10-квіткове
(2). А. кримська — A. taurica (Suckacz.) Juz.
— Листки не налягають черепичасто один на одний, сидячі, пилчастозубчасті. Стебло 70—150 *см* завв. Суцвіття багатоквіткове
(1). А. лілієлиста — A. liliifolia (L.) Bess.

3026 (1). A. liliifolia (L.) Bess. — **Аденофора лілієлиста.** Кореневище товсте, б.-м. циліндричне, довге, розміщене в грунті майже вертикально. Стебло 50—120 *см* завв., прямостояче, густо вкрите листям, голе або негусто опушене, у верхній частині розгалужене. Прикореневі листки з довгими черешками, округло-серцевидні, 6—14 *см* завд., стеблові — короткочерешкові, яйцевидні або видовжено-яйцевидні, рідше ланцетовидно-яйцевидні, 4—10 *см* завд., пилчасто-зубчасті; верхні — сидячі, ланцетні або лінійно-ланцетні. Квітки зібрані волотевидним суцвіттям, пониклі, на квітконіжках. Частки чашечки трикутно-ланцетні або лінійно-ланцетні, цілокраї, 2,5—5 *мм* завд.; віночок світло-голубий або синій. Залозистий диск короткий, близько 2,5 *мм* завд., довжина його майже дорівнює ширині або перевищує її не більше як у два рази. Стовпчик здебільшого довший за віночок і виступає з нього, рідше майже дорівнює йому або навіть трохи коротший. Коробочка яйцевидна, поникла, розкривається 3 отворами при основі; насінини яйцевидні, б.-м. сплюснуті. ♃. Цв. IV—VII.

Bess., Enum. pl. Volhyn. (1822) 90. Fisch. apud. Ledeb., Ind. sem. hort. Dorpat. (1822) 1; Fl. Ross., II, 2, 894. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 179. Szaf.. Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 396. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 511 Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 940. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 548. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 463. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 348.

— *Campanula liliifolia* L., Sp. pl., ed. I (1753) 233. — *C. suaveolens* Gilib., Fl. Lithuan. I (1781) 50.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIX, tab. 1618. Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., tab. 247. Флора юго-востока Европ. ч. СССР, VI, 291.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2236! A. Boros, Pl. Hung. exsicc.! Wołoszczak, Fl. polon. exsicc., № 847!

Ліси, узлісся, чагарники. — По лісових та лісостепових районах.

К.Л. Закарпатська обл.: Свалява (Білик). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Чортківський рн, Улашківці (Гринь). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Немирів (Гринь і Михайличенко); окол. Вінниці (!); Комсомольський рн, Великі Кутища (!). — Хмельницька обл.: Старосинявський рн, Чехи (!). — Київська обл.: окол. Києва, Борщагівка (Семенкевич!), Корчі (Фінн); Богуслав (Монтрезор); Біла Церква (Гродзінський). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Великобагачанський рн, Білоцерківка (Краснов); Сенча (Барсуков). — Сумська обл.: окол. Сум (Стародуб). — Черкаська обл.: Золотоніський рн,: між Новою Греблею та Дмитрівкою (Д. Зеров та К. Зеров); Гельмязівський рн, Підставки (Д. Зеров та К. Зеров). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Переволочне (!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Ширяєв). — Луганська обл.: Лисичанський рн, Верхнє (Гринь), Серебрянка (Гринь і Романова). — **Л.З.-С.** Харківська обл.: Балаклій-

Рис. 101. Аденофора лілієлиста — *Adenophora liliifolia* (L.) Bess.

1 — нижня частина стебла; *2* — середня частина стебла; *3* — верхня частина стебла з квітками; *4* — квітка в розрізі.

ський рн, Чепіль і Вітрівка (Черняєв); Дворічна (Васильєв). — Полтавська обл.: Карлівка (Іллічевський); Нехворощанський рн, Ряське (!). — Луганська обл.: Кремінна (Клоков). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Черняєв).

Var. **angustifolia** Schmalh. Стеблові листки вузьколанцетні.

Schmalh. (Шмальгаузен), Фл. Юго-Зап. Росс. (1886) 369.

Відома з Лівобережного Полісся і Лісостепу.

Л.П. Чернігівська обл.: Батурин (!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Шмальгаузен!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Вользк.-Кам., Верх.-Волзьк., Верх.-Дніпр., Середн.-Дніпр., Волзьк.-Дон., Верх.-Дністр., Прибалт., Ниж.-Дон.; Зах. Сиб.: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Середн. Азія: Прибалх., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. М'ясистий солодкуватий корінь аденофори лілієлистої їстівний. Рослина декоративна, придатна для широкого використання в декоративному квітництві.

3027 (2). A. taurica (Sukacz.) Juz. — **Аденофора кримська.** Кореневище товсте, разгалужене, розміщене в грунті майже вертикально. Стебло (іноді стебел кілька) мало розгалужене або просте, прямостояче, 40—50 *см* завв., голе або негусто опушене. Листки густо розміщені на стеблі. Прикореневі листки з черешками, округло-еліптичні, рано відсихають; стеблові — 3—4 *см* завд., еліптичні, по краях нерівномірно-великозубчасті, з короткими черешками, черепичасто налягають один на другий; верхні — сидячі, видовжено-еліптичні або ланцетні, нерівномірнозубчасті. Квітки зібрані небагатоквітковим (з 5—12 квіток) грониовидним суцвіттям. Чашечка оберненоконічна, гола; зубці її ланцетовидно-трикутні, за довжиною дорівнюють її трубочці. Віночок 1,3—1,5 *см* завд., трубчасто-лійковидний, світло-голубий або синюватий. Залозистий диск короткий, близько 2,5 *мм* завд., довжина його майже дорівнює ширині або перевищує її не більше як в два рази. Стовпчик дуже виступає з віночка. Коробочка яйцевидна, поникла, розкривається 3 отворами при основі. Насінини яйцевидні, б.-м. сплюснуті. 4. Цв. VII—VIII.

Juz. (Юзепчук) в Бот. матер. герб. Бот. ин-та АН СССР, XIII (1950) 301. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 351.

— *A. liliifolia* ssp. *taurica* Sukacz. (Сукачев) в кн. Поплавская, Список раст., собр. в Крымск. гос. запов. (1931) 39, in nota; Сукачев в Бот. журн. СССР, XXV, 4—5, 297, in obs.

Рисунки: Сукачев, ц. м., рис. 2 та рис. 3, sinistra. Фл. СССР, табл. XXI, рис. 1.

На гірських луках в Криму.

Г.Кр. Кримська обл.: Ялтинський рн, Ай-Петрі (Голубкова!); Алуштинський рн, заповідник г. Велика Чучель (Поплавська!), г. Мала Чучель (По-

лавська!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Нікіта (Зеленецький).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим.

Загальне поширення. Ендем Криму.

Примітка. Морфологічно цей гірський вид відрізняється від рівнинного *A. liliifolia* (L.) Bess. лише нижчим стеблом, дрібнішими листками і небагатоквітковим суцвіттям.

Триба 2. **Phyteumateae** A. Fedorov

Віночок розсічений майже до основи на вузенькі, лінійні або ланцетні, вільні або з'єднані верхівками частки, рідше віночок майже колесовидний, з широкими лопатями, п'яти-, рідше чотиричленний. Тичинки вільні або з'єднані пиляками. Зав'язь 2—3-гнізда. Коробочка розкривається щілиноподібними отворами, що знаходяться при верхівці, по середині або при основі коробочки. — Багаторічні та однорічні трав'янисті рослини.

Рід 834. **Фітеума — Phyteuma** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 170.

Чашечка п'ятироздільна, рідко чотирироздільна. Віночок глибокоп'ятироздільний, рідко чотирироздільний, з лінійними частками; під час цвітіння частки віночка сполучені на верхівці в трубочку, через яку проходить стовпчик. Тичинки з розширеними при основі нитками і вільними пиляками. Приймочка 2—3-роздільна. Коробочка округла, розкривається отворами по боках. — Трав'янисті багаторічні рослини, з черговими суцільними листками і дрібнуватими квітками, що зібрані головкою або густим колосом.

Типовий середньоєвропейський рід, в межах якого налічується понад 20 видів, поширених переважно в Середній та Південній Європі. В СРСР росте 4 види, всі вони зустрічаються і на території УРСР.

---

1. Квітки зібрані густими яйцевидними або циліндричними колосами. Верхівкові листки при основі колоса лінійні 2.
— Квітки в кулястих головках. Верхівкові листки при основі головки яйцевидно-ланцетні або видовжено-ланцетні **(3). Ф. округла — Ph. orbiculare** L.
2. Чашечка і віночок чотирироздільні **(4). Ф. чотирироздільна — Ph. tetramerum** Schur.
— Чашечка і віночок п'ятироздільні 3.
3. Віночок темно-фіолетовий **(2). Ф. Вагнера — Ph. Vagneri** Kern.
— Віночок білий з зеленуватою верхівкою або віночок світло-жовтий **(1). Ф. колосиста — Ph. spicatum** L.

Секція **1. Spicata** R. Schulz. Віночок, чашечка і андроцей (при двогніздій зав'язі) п'ятичленні. Квітки сидячі або майже сидячі, розміщені найчастіше в щільних колосовидних суцвіттях.

Ряд **1. Cordifoliae** R. Schulz. Пластинки нижніх листків майже такої ж довжини, як і ширина, глибокосерцевидні; стеблові листки з серцевидною, обрубленою або клиновидною основою.

3028 (1). Ph. spicatum L. — **Фітеума колосиста.** Кореневище косо вертикальне, коротке. Стебло 30—100 *см* завв., прямостояче або при основі висхідне, голе або з розсіяними волосками, тонкоборозенчасте. Нижні стеблові листки з довгими черешками, серцевидні або серцевидно-яйцевидні, 4—10 *см* завд., двічі-зарубчасто-пилчасті; верхні стеблові — ланцетні, з дуже коротенькими черешками або сидячі, віддалені один від одного; всі листки голі. Квітки зібрані циліндричними колосами, 5—11 *см* завд.; при основі колоса розміщені лінійні верхівкові листки. Чашечка п'ятироздільна; частки її лінійні. Віночок білуватий або білуватий з зеленуватою верхівкою, глибокоп'ятироздільний, з лінійними частками 1—5 *см* завд.; під час цвітіння частки віночка на верхівці з'єднані в трубочку. Коробочка округла, розкривається отворами по боках. 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 242. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 872. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 172. R. Schulz, Monogr. Bearbeit. d. Gatt. Phyteuma, 64. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 941. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 512. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 548. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 461. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 390.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 342, Taf. 257, 7 (a—f), 372, Fig. 193a, d—i. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., рис. 941. Флора СССР, XXIV, 403, табл. XXIV, рис. 1.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 962! Герб. русск. фл., № 180! Fl. Hung. exsicc., № 882! Woloszczak, Fl. polon. exsicc., № 750!

Узлісся широколистяних лісів, чагарники, лісові луки. — Переважно в західних районах УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Воловецький рн, г. Пікуй (Попов!, Котов!, Чопик!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Петрос (Брадіс і Запятова!), г. Говерла (Гержедович), г. Піп Іван (Брадіс і Запятова!), г. Близниця (Брадіс, Запятова); Свалявський рн, полонина Боржава (Запятова!); Перечинський рн, полонина Рівна (Запятова); Тячівський рн, Лопухів (Брадіс і Запятова!). — Станіславська обл,: Жаб'ївський рн, г. Чивчин (Катіна!). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Верхній Яловець (Котов!). Шепіт (Котов!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Шмальгаузен). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (!); Овднірський рн, Верба (Монтрезор!). — Житомирська обл.: Житомирський рн, Крошня (Монтрезор!), Черняхів (!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Калита (Ракочі!); Літківське л-во (Сележинський!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Хмельницький (!); Ружичнянський рн, Книжківці (Козлов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр. (західна частина), Бессараб.

Загальне поширення. Середня Європа та південно-західна частина Східної Європи.

3029 (2). Ph. Vagneri Kern.— **Фітеума Вагнера.** Кореневище косо вертикальне, нетовсте, б.-м. видовжене. Стебло 20—80 *см* завв., прямостояче або при основі висхідне, голе, рідше з поодинокими розсіяними волосками. Нижні стеблові листки 7—12 *см* завд. (разом з черешками), видовжено-яйцевидні; черешки їх за довжиною б.-м. дорівнюють пластинці або перевищують її, вище розміщених стеблових листків небагато, вони видовжено-ланцетні або ланцетні; всі листки зарубчасто-пилчасті по краю, голі або з розсіяними волосками. Квітки зібрані видовжено-яйцевидним колосом, який пізніше видовжується, 3—6 *см* завд.; при основі колос оточений видовжено-ланцетними або лінійно-ланцетними верхівковими листками. Чашечка п'ятироздільна; частки її лінійні. Віночок темно-фіолетовий, п'ятироздільний; частки його лінійні, 2—2,5 *см* завд. Коробочка округла, розкривається отворами по боках. 4. Цв. VII

Рис. 102. Фітеума Вагнера — *Phyteuma Vagneri* Kern.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка в розрізі.

Kern. in Vagner, Marmarosmegye Növ. Ism. (1875) 192. R. Schulz, Monogr. Bearbeit. d. Gatt. Phyteuma, 76. Simonkai, Enum. -Fl. Transs., 378. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 259. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 512. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 391.

— *Ph. spiciforme* Roch., Bot. Reise Banat. (1835) 65, nomen.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 964!

Зак.Л. Закарпатська обл.: Воловецький рн, г. Пікуй (Попов!).— **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня, г. Петрос (Барбарич!, Котов!), г. Піп Іван Мармарошський (Попов!), г. Близниця (Косець!, Гринь!, Барбарич!, Попов!), г. Піп Іван Чорногорський (Попов!, Хржановський!, Косець!, Котов!), г. Говерла (Косець!), Рахів (Білик!), Ситоч

(Брадіс і Запятова!), Свидовець (Попов!, Вільчинський), Перечинський рн, полонина Рівна (Гринь!), Лумшур (Запятова!); Тячівський рн, Лопухів (Брадіс і Запятова!), г. Лашундра, поляна Графська (Брадіс і Запятова!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Чивчинські гори (Катіна!), г. Піп Іван (Зозулін!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати). Загальне поширення. Ендем Східних і Південних Карпат (Карпати і Трансільванські Альпи).

Примітка. Ендемічний східнокарпатський вид, найближчі родинні зв'язки виявляє до поширеної в горах Середньої Європи *Ph. nigrum* Schmidt. М. Г. Попов (1949) розглядає цей вид як гібридогенний (*Ph. spicatum* L. × *Ph. orbiculare* L.).

Ряд 2. **Orbiculatae** R. Schulz. Пластинка нижніх листків в довжину значно більша ніж в ширину, з округлою, серцевидною або обрубленою основою, стеблові листки з вузькоклиновидною основою; листки в суцвітті яйцевидні, загострені.

3030 (3). Ph. orbiculare L. — **Фітеума округла.** Кореневище косо вертикальне, досить товстеньке. Стебло 15—50 *см* завв., прямостояче або при основі висхідне, голе. Прикореневі й нижні стеблові листки яйцевидно-довгасті, яйцевидно-ланцетні або видовжено-ланцетні, 6—12 *см* завд., з черешками, по краю зарубчасті; верхні стеблові — ланцетні або лінійно-ланцетні, сидячі; всі листки голі; стеблові — віддалені один від одного. Квітки зібрані кулястими головками, 6—9 *см* у діаметрі; при основі головка оточена яйцевидно-ланцетними верхівковими листками. Чашечка п'ятироздільна; частки її лінійні. Віночок 8—11 *мм* завд., синій; під час цвітіння частки віночка на верхівці сполучені в трубочку. Коробочка округла, розкривається отворами по боках. ♃. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 242. Ledeb., Fl. Ross., II, 287, 2. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 172. R. Schulz, Monogr. Bearbeit. d. Gatt. Phyteuma, 110. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 941. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 259. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 640. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 512. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 393.

— *Ph. orbiculare* L. var. *lanceolatum* Trautv. в Тр. Петерб. бот. сада, VI, 1, 48, non Pers.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 343, Taf. 257, Fig. a, b. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. 1583.

Широколистяні ліси, чагарники, лісові луки. — В західних лісових та західних і правобережних лісостепових районах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн (Білик!), г. Великий Верх (Попов!), Воловецький рн, г. Пікуй (Хржановський!), Антонівка (Запятова!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Перечинський рн, Лумшур (Косець!), Тур'ї Ремети (Котов!, Доброчаєва! Гринь!, Косець!), полонина Рівна (Котов!); Рахівський рн, Богдан (Косець!), Близниця (Гринь!). — Львівська обл.: Славський рн, г. Лиса (Косець!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Шмальгаузен!). — **З.П.** Ровенська обл.: Соснівський рн, Гранне (Барбарич!). — Житомирська обл.: Городнянський рн, близько гирла р. Кропивни (Барбарич!); Ємільчинський рн, Медведеве (Барбарич!); Лугинський рн, Літківське л-во (Гринь!); Овруч (!). — Волинська обл.: Володимир-Волинський (!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Вербецький рн, Сенча (Котов!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Літин (!).

Рис. 103. Фітеума округла — *Phyteuma orbiculare* L.

1 загальний вигляд; *2* — плід.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Прибалт., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр. (на заході).

Загальне поширення. Середня Європа і західна частина Східної Європи.

Секція **2. Tetramera** (R. Schulz) Fedorov. Віночок, чашечка і андроцей (при двогніздій зав'язі) чотиричленні. Квітки сидячі або майже сидячі, розміщені в колосовидному, довгому. циліндричному суцвітті.

Монотипна секція.

3031 (4). Ph. tetramerum Schur — **Фітеума чотирироздільна.** Кореневище косо горизонтальне, коротке або б.-м. видовжене. Стебло 25—80 *см* завв., прямостояче або при основі висхідне, голе або розсіяно опушене, борозенчасте. Нижні стеблові листки з довгими черешками, 8—10 *см* завд. (разом з черешками), яйцевидно-довгасті, верхні — яйцевидно-ланцетні, віддалені один від одного; всі листки по краях негусто-широкопилчасті, голі або розсіяно опушені. Квітки зібрані верхівковим, яйцевидним або короткоциліндричним колосом, з лінійно-ланцетними верхівковими листками при основі; колос 3—9—6 *см* завд. Частки чотирироздільної чашечки лінійні. Віночок чотирироздільний, світло-голубий; частки його лінійні, 2—2,5 *см* завд. Коробочка округла, розкривається отворами по боках. 4. Цв. VI.

Schur in Verh. Siebenburg. Ver. Naturw., X (1859) 105; III (1852) 88 et IV (1853) 47. Simonkai, Enum. Fl. Trans., 378. R. Schulz, Monogr. Bearbeit. d. Gatt. Phyteuma, 90. М. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 259. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 512. Szaf., Kulcz., Pawł., Rośl. polsk. (1924) 590. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 395.

Гірські луки, кам'янисті відслонення по узліссях. — У верхньому лісовому і субальпійському поясах Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Богдан (Білик!, Гринь!), Костилівка (Барбарич!), Ясиня (Барбарич!), Чорногора, Говерла (Попов!); Тячівський рн, Лопухів (Гринь!); Перечинський рн, полонина Рівна (Котов!), Тур'ї Ремети (Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Ендем Східних Карпат.

Рід 835. **Азинеума — Asyneuma** Griseb. et Schenk.

Griseb. et Schenk in Wiegeman's Archiv, XVIII, 1 (1852) 335.

Чашечка п'ятироздільна. Віночок глибокоп'ятироздільний, з лінійними, під час цвітіння вільними частками. Пиляки вільні. Стовпчик опушений; приймочка трироздільна. Коробочка тригнізда, розкривається отворами по боках. — Багаторічні трав'янисті рослини, з черговими листками. Квітки зібрані колосовидними або розгалуженими суцвіттями.

Види цього роду поширені у Південній Європі, на Кавказі та в Малій Азії. В межах СРСР росте 21 вид, з них в УРСР зустрічається лише один.

Рис. 104. Фітеума чотирироздільна — *Phyteuma tetramerum* Schur.

1 — нижня частина стебла; *2* — верхня частина стебла; *3* — квітка в розрізі.

Секція **1. Eupodanthum** (Boiss.) Fedorov. Прикореневі листки розетки не утворюють. Стебло густо вкрите листками однакової форми. Суцвіття колосовидно-гроновидне.

3032 (1). A. canescens (Waldst. et Kit.) Griseb. et Schenk — **Азинеума сірувата.** Корінь стрижневий. Стебло 30—126 *см* завв., густо улиснене, коротко-шорстко-опушене, рідше майже голе. Прикореневі і нижні стеблові листки з черешками, середні і верхні — сидячі; прикореневі — яйцевидні, до 15 *см* завд., нижні стеблові — видовжені, по краю зарубчасто-пилчасті, середні стеблові — довгасті або ланцетні, по краю зарубчасто-пилчасті, верхні — вузьколанцетні, майже цілокраї. Квітки дрібні, близько 1 *см* завд., на коротких ніжках, поодинокі або по кілька в пазухах зелених верхівкових листків, утворюють довге, 20—25 *см* завд., колосоподібне суцвіття, рідше суцвіття розгалужене, з колосовидними гілками. Чашечка п'ятироздільна, з голими лінійно-ланцетними зубцями. Віночок глибокоп'ятироздільний, 8—10 *мм* завд., з лінійними частками, світло-фіолетовий, зовні пухнастий. Коробочка тригнізда, довгаста, розкривається отворами по боках. 4. Цв. VII—VIII.

Griseb. et Schenk in Wiegman's Archiv., XVIII, 1 (1852) 335. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 511. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 461. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 411.

— *Phyteuma canescens* Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung. (1802) 12. M. B., Fl. taur.-cauc., III, 149. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 873. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 172. — *Podanthum canescens* Boiss., Fl. or., III (1875) 950, p. p. Фомин в Матер. фл. Кавк., IV, 6, 136, excl. var.

Рисунки: Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung. (1802) 12, 14. Опред. раст. Молдавской ССР, 238, рис. 31.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3000, sub *Phyteuma canescens*!

По кам'янистих місцях. — В південних районах Лісостепу, в Степу, в Кримському Лісостепу та в північній частині Південного Криму.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Обертинський рн, Чортковець (Катіна!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Гуменці, Вербецьке л-во (Котов!); Чемеровецький рн, Кутківці (Котов!). — Вінницька обл.: Яришівський рн, Іракліївка (!). — Одеська обл.: Красні Окни (Монтрезор!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, Козин (Монтрезор). — Черкаська обл.: Лисянський рн, Чаплинка (Клеопов!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Богодухів (Черняєв); Золочівський рн, Недількн (!); Дергачівський рн, Цупівка (Паршина), Слатине (Лавренко); Харківський рн, Харків (Наливайко!, Лавренко!, Котов!), Рогань (Ширяєв!, Котов!), Сороківка (Наливайко!). — Полтавська обл.: Диканський рн, Дячкове (Краснов). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Котов!, Ширяєв!); Авдіївський рн, Ясинувата (!); окол. Сталіно (Карнаух!); Артемівськ (Оксіюк). — Луганська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Котов!); Луганськ (Гринь); Ровеньки (Гребеньова); Успенський рн, Кам'янка (Гребеньова). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, «Веселі Боковеньки» (Котов!, Гринь!). — Дніпропетровська обл.: Солонянський рн, Антонівка (!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Оксіюк і Зеров!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Вільне (Котов!); Верхньодніпровськ (Акінфієв). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Котов!); Красноармійський рн, Гришине

Рис. 105. Азинеума сірувата — *Asyneuma canescens* (Waldst. et Kit.) Griseb. et Schenk.

1 — нижня частина стебла; *2* — середня частина стебла; *3* — верхня частина стебла; *4* — квітка в розрізі.

(Липа); Волноваський рн, Андріївка (Лавренко); Амвросіївка (Лавренко), Амвросіївський рн, Білоярівка (Лавренко, Котов!); Тельманівський рн, Гранітне (!); Жданов (Клеопов!); Старо-Бешівський рн, Мар'їнка (!). — Луганська обл.: Біловодський рн, Лимарівський державний кінний завод (Котов!); Ново-Айдарський рн, Ковпаки (Підоплічка); Міловський рн, Стрілецький кінний завод (Дохман і Лавренко!, Котов!). — Запорізька обл.: Ново-Миколаївський рн, Софіївка (Сабалдир). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеська мр, лиман Куяльник (Щеглєєв). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман!, Котов!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (!!); Зуйський рн, Красний Крим (!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алушта (Траутфеттер!).

Var. **salicifolium** Fom. Листки дрібно- і гостропилчасті, зі зближеними зубчиками.

Fom. (Фомін) в Матер. фл. Кавк., IV, 6 (1906) 136 sub *Podanthum canescens* var. *salicifolium* Fomin.

— *Asyneuma salignum* (Waldst. et Kit.) Fedorov (Федоров) во Фл. СССР, XXIV (1957) 408. — *Podanthum salignum* Waldest. et Kit., Prim. fl. Galiciae, I (1809), in obs. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 873. — *Podanthum salicifolium* Rupr. in Bull. Acad. Sc. Petersb., XI (1867) 203.

По кам'янистих місцях. — Зрідка.

П.Л.-С. Київська обл.: Біла Церква (Клеопов!); Обухівський рн, Козин (Монтрезор!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Оксіюк, Д. Зеров!). — Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Хомутовський степ (Дубовик!); Володарський рн, заповідник «Кам'яні Могили» (Кузнецова!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Алушта (!!), Ялтинський рн, Нікіта (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Бессараб., Ниж.-Волзьк., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. та Схід. Закавк.

Загальне поширення. Південна частина Середньої та Східної Європи, Кавказ.

Примітка. Вважати цю форму за окремий вид не доцільно, бо вона зустрічається нерідко поряд з екземплярами з зарубчастими листками.

Рід 836. Легузія — **Legouzia** Durand.

Durand, Fl. Bourg., II (1782) 26.

Чашечка п'ятироздільна, з видовженою трубочкою. Віночок широкодзвониковидний або майже колесовидний, п'ятилопатевий. Тичинок 5; нитки їх плоскі, при основі не розширені; пиляки вільні. Зав'язь тригнізда; стовпчик опушений; приймочка короткотрироздільна. Коробочка лінійно-призматична, розкривається клапанами при верхівці. — Однорічні рослини, з черговими листками. Квітки зібрані несправжніми зонтиками.

В межах цього роду налічується 10 видів, поширених переважно в Середземноморській області та в Північній Америці. В межах СРСР поширені 4 види, з них в УРСР зустрічається один.

Секція **Gerontogeae** A. DC. Трубочка чашечки кутаста. Насінини яйцевидні. Листки не стеблообгортні.

3033 (1). L. hybrida (L.) Delarbre — **Легузія гібридна.** Стебло *7—20 см* завв., прямостояче, майже голе або коротко опушене, у верхній частині розгалужене. Листки сидячі; нижні стеблові — довгасто-яйцевидні або довгасті, середні — довгасті, верхні — яйцевидно-ланцетні; всі листки хвилясто-дрібнозарубчасті, тупі, голі або коротко опушені. Квітки дрібні, зібрані на верхівці стебла та його гілочок небагатоквітковими несправжніми зонтиками. Чашечка з довгою призматичною трубочкою і ланцетними, гострими, в 2—3 рази коротшими за її трубочку лопатями відгину. Віночок лійковидно-колесовидний, 20—25 *мм* завд., блідо-фіолетовий або рожевуватий. Коробочка на верхівці звужена; насінини яйцевидні, чорні, блискучі. ☉. Цв. V.

Delarbre, Fl. Auv., ed. II (1800) 47. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 511. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 463. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 430.

— *Campanula hybrida* L., Sp. pl., ed. I (1753) 239. M. B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 151. — *Specularia hybrida* D C., Monogr. Camp. (1890) 348; Prodr., VII, 2, 490. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 892. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 180. Фомин в Матер. фл. Кавк., IV, 6, 128. Гроссгейм, Фл. Кавк., IV, 78.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. 255. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., VI, 1, 368, Fig. 192 (a—c).

По сухих трав'янистих місцях, по кам'янистих схилах і як бур'ян у посівах. — Відомий лише з західної частини Лісостепу та з Криму.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Чортків (Кнапп). — **Кр.З.С.** Кримська обл.: Бахчисарайський рн, Отрадне (Барбарич, Попов і Доброчаєва!). — **Кр.З.-Л.С.** Кримська обл.: Старо-Кримський рн, Старий Крим (Талієв!), Планерське (Сарандінакі!). — **Кр.Л.-С.** Кримська обл.: Сімферополь (Гольде). — **Передг.Кр.** Кримська обл.: Севастополь (!); Балаклавський рн, Гончарне (Барбарич і Доброчаєва!); Білогірський рн, між Голованівкою і Красноселівкою (Попов, Доброчаєва і Барбарич!). — **Півд.Кр.** Кримська обл.: Ялтинський рн, Гурзуф (Котов!, Вовчанецький!), Ялта (Гольде!), Ліваділя (!!); Судакський рн, окол. Судака (Стевен, Зеленецький!), біля мису Меганом, біля підніжжя г. Ечки-Даг (Котов і Протопопова!), Карадаг (Сарандінакі!, Котов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (західна частина), Крим; Кавказ: Зах. Закавк., Тал.

ПІДРОДИНА 2. **WAHLENBERGIOIDEAE** ENDL.

Віночок дзвониковидний, рідше лійковидний або глибокороздільний. Нитки тичинок і пиляки звичайно вільні. Коробочка розкривається клапанами, розміщеними на верхівці її.

Рід 837. Агалик-трава — Jasione L.

L., Sp. pl. (1753) 1317.

Чашечка п'ятироздільна. Віночок глибокоп'ятироздільний; частки його лінійні; на початку цвітіння віночок трубчастий, пізніше від основи до верхівки він поділяється на 5 лінійних часток. Тичинок 5; нитки їх

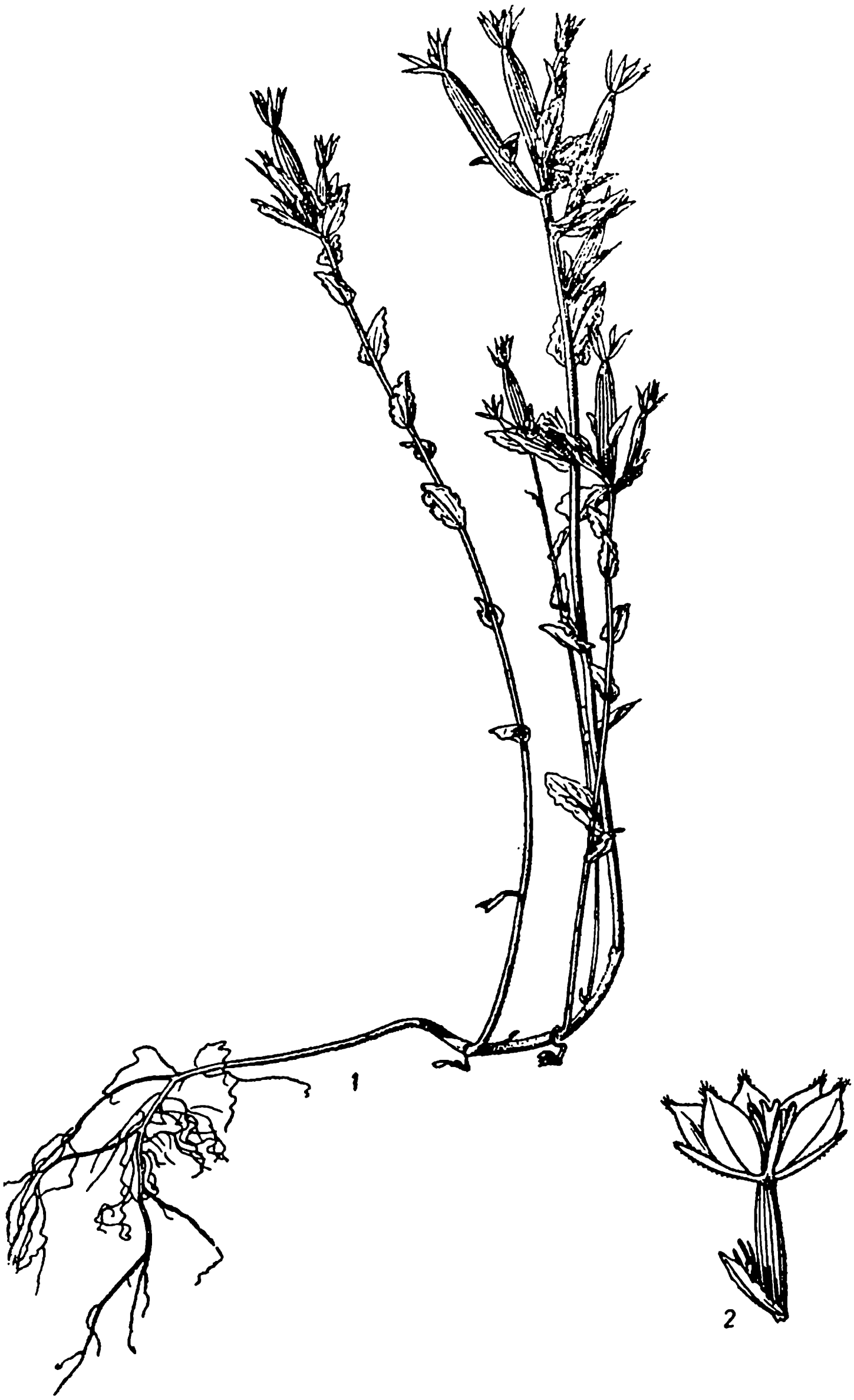

Рис. 106. Легузія гібридна — *Legouzia hybrida* (L.) D e l a r b r e.

1 — загальний вигляд; *2*

вільні, шиловидні; пиляки в нижній частині склеєні. Стовпчик нитковидний, приймочка виїмчаста. Коробочка майже округла, двогнізда, розкривається на верхівці 2 короткими стулками. — Трав'янисті рослини з черговими листками: квітки дрібні, зібрані густими верхівковими головками, які при основі оточені обгорткою з дрібних верхівкових листків.

В межах роду відомо 5 видів, що поширені в Середземноморській області і в Середній та Східній Європі. В СРСР росте 2, в УРСР — 1 вид.

3034 (1). J. montana L. — Агалик-трава гірська. Корінь стрижневий. Рослина м'яко-шорстко-опушена. Стебло 15—100 *см* завв., просте або розгалужене, густо вкрите листям і м'яко-шорстко-опушене; від одного кореня відходить звичайно по кілька стебел. Нижні листки довгасто-клиновидні, виїмчасті, верхні — лінійно-довгасті, тупі, б.-м. м'яко опушені, 3—12 *см* завд. Квіткові головки до 2 *см* завш., поодинокі на довгих ніжках, до 10 *см* завд.; верхівкові листки, що оточують основу головки, яйцевидні, загострені, по краю дрібно-зарубчасті; квітки на ніжках 1—2 *мм* завд. Частки чашечки лінійні, вдвоє коротші за віночок. Віночок блакитний, 3—6 *мм* завд.; частки його лінійні. Коробочка яйцевидна, розкривається двома короткими стулками. Насінини яйцевидні або еліпсоїдальні, 0,5—0,7 *мм* завд. ☉. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 1317. Ledeb., Fl. Ross., II, 2, 870, р. р. Шмальгаузен, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 171. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 512. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1957) 460. Ан. Федоров во Фл. СССР, XXIV (1957) 447.

Рисунки: Reichenb., Icon. Germ. et Helv., tab. 217. Маевский, Фл. средн. полосы Европ. ч. СССР (1954) 549, рис. 207. Фл. юго-вост. Европ. ч. СССР, 287, рис. 662. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 746, рис. 420. Фл. СССР, XXIV, 445, табл. XXVII.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 2241! Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 375! Герб. русск. фл., № 324!

На піщаних місцях, у соснових лісах. — Зустрічається в багатьох районах УРСР, рідше в степовій частині.

К.Л. Закарпатська обл.: Хустський рн, Хуст (Білик!), Горінчове (Білик!), Кошелеве (Білик!), Боронява (Гринь!). — **З.П.** Волинська обл.: Шацький рн, Світязь (Косець!), Шацьк (Косець!); Любомль (Барбарич!); Луків (Барбарич!). — Ровенська обл.: Клеванський рн, Рудо-Красна (Барбарич!); Червоноармійський рн, Сестрятин (Котов і Омельчук!). — Житомирська обл.: Олевський рн, Рудня-Радовільська (Д. Зеров!); Словечанський рн, Устівське л-во (Куксін!). — **П.П.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Пуща-Водиця (!), Романівка (Д. Зеров!), Боярка (Окснер!). — Житомирська обл.: Малинський рн, Ірша (Лазаренко і Оксіюк!). — Київська обл.: Полісся (Барбарич!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Вищедубечанський рн, Старосілля (Кожевников!, Котов!), заповідник «Гористе» (Внучкова!). — Чернігівська обл.: Тупичівський рн, Тупичів, Невкля (Левіна!); Городнянський рн, Городня, Петрівка (Левіна!); Сосницький рн, Чорнотичі (Левіна!). — **В.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Войнович!). — Запорізька обл.: Ново-Миколаїв-

ський рн, Рибальський (Котов!). — Луганська обл.: Кремінна (Клоков!, Котов!).

Var. **major** Mert. et Koch. Рослина 80—100 *см* завв., з багатьма стеблами; квіткові головки 20—25 *мм* у діаметрі.

Mert. et Koch, Deutschl. Fl., II (1830) 147, 149.
Видані зразки: Fl. exsicc. reip. Bohem.-Sloven., № 1273!

Зрідка.

F. umbelliflora Wissjul. f. nova. Головки зібрані зонтиком.

Дуже рідко, в борах.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Черкаси (!). — Київська обл.: Обухівський рн, Козин (Монтрезор!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони (крім півночі).

Загальне поширення. Європа, Мала Азія, Північна Африка.

Примітка. Вид цей характеризується коротким опушенням стебла і листків. Проте відрізняють кілька форм щодо характеру опушення. Так, рослини майже голі виділяються як f. *glaberrima* Podr., рослини розсіяно опушені як f. *glabra* Peterm. і рослини густошорстко опушені як f. *hispida* Beck. Форми ці часто зустрічаються поряд; таксономічного значення вони не мають.

РОДИНА CXXXVIII. ЛОБЕЛІЄВІ — LOBELIACEAE JUSS.[1]

Квітки двостатеві, зигоморфні або актиноморфні, з п'ятилопатевою чашечкою і зрослопелюстковим віночком. Тичинок 5, з вільними або б.-м. зрослими нитками; пиляки двогнізді, розкриваються вздовж. Маточка одна, з нижньою або напівнижньою зав'яззю, одним стовпчиком і здебільшого дволопатевою приймочкою. Плід — коробочка з численними насінинами або м'ясистий. — Трав'янисті та дерев'янисті рослини.

До складу родини входить 26 родів і понад 300 видів поширених в основному в тропічних і субтропічних країнах. В СРСР дико росте 2 види. В УРСР види лобелієвих поширені лише в культурі, переважно як декоративні рослини.

Рід 838. Лобелія — Lobelia L.

L., Sp. pl. (1753) 929.

Квітки з глибокоп'ятилопатевою чашечкою і двогубим віночком, у якого верхня губа дволопатева, нижня — трилопатева або тризубчаста; пиляки тичинок і верхівки їх ниток зростаються між собою; зав'язь дво-тригнізда, рідко одногнізда; стовпчик нитковидний, приймочка дволопатева. Плід — коробочка, що розкривається 2 стулками. — Трав'янисті і дерев'янисті рослини з молочним соком; листки спіральні; квітки зібрані в грона.

---

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

До цього роду належить понад 240 видів, поширених по всій земній кулі. В СРСР в дикому стані росте два види, в УРСР лобелія зустрічається лише в культурі — в декоративному квітництві. Деякі види лобелії (*L. inflata* L. з Північної Америки, *L. urens* L. з Південної Європи і *L. sessilifolia* Lamb., що росте в СРСР — у Східному Сибіру і на Далекому Сході) розводять і випробовують як лікарські рослини; в них містяться алкалоїди, зокрема лобелін, лобелінін та ін. Вживаються при захворюваннях дихальних шляхів, для зниження кров'яного тиску.

3034 [1] **(1). L. erinus** L. — **Лобелія довгочерешкова.** Рослина гола. Стебло прямостояче, 10—25 *см* завв., улиснене. Листки овальні, дрібнопилчасті. Квітки зібрані негустими верхівковими і пазушними гронами, світло-сині або фіолетові. Коробочка двогнізда, оболонка її тоненька, майже плівчаста; чашечка залишається при плоді. Насінини численні, дрібненькі, буруваті, з ямчастою поверхнею. ♃. Цв. VI—IX; пл. VII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 932. Станков — Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 463.

Широко культивується як коврово-мозаїчна, переважно бордюрна рослина; особливо цінною для низьких бордюрів є низькорослa, до 10 *см* завв., карликова лобелія (сорт pumile splendes).

Поширення по СРСР. Культивується в багатьох районах як декоративна рослина.

Загальне поширення. Походить з Південної Африки.

ДІАГНОЗИ НОВИХ ВИДІВ РОСЛИН, ОПИСАНИХ У X ТОМІ «ФЛОРИ УРСР»

DIAGNOSES PLANTARUM NOVARUM IN TOMO X «FLORAE RSS UCR.» COMMEMORATARUM

1. Orobanche sarmatica K o t o v species nova. — Sect. *Osproleon* W a l l r., subs. *Inflatae* G. B e c k, ser. *Cernuae* N o v o p o k r.

Planta perennis vel biennis, glanduloso-puberula vel glabrescens; caulis 10—20 *cm* altus, 2—6 *mm* in parte media crassus, basi incrassatus, flavidus, parce squamatus squamis 5—10 *mm* longis. Inflorescentia cylindracea, caulis parte vegetativa subbrevior, densiflora; squamae fulcrantes ovato-lanceolatae 6—10 *mm* longae; calycis partes liberae 5—10 *mm* longae, brunneae, bidentatae, dentibus lanceolato-subulatis; corolla 7—12 *mm* longa valde incurvata, basi albida, in fauce pallido-violacea; filamenta glabra, 4—5 *mm* supra basin corollae inserta; antherae glabrae, stylus glaber. Capsula 7—8 *mm* longa, calyce sublongior; semina subsphaerica.

Floret VI—VII. In radicibus Artemisiarum parasitica.

T y p u s. RSS Ucr., ditio Krymensis, prope opp. Eupatoriam, in sabulosis litoralibus salsis, 6.VI 1956, M. K o t o v. In Herbario Instituti botanicae Ac. Sci. RSS Ucr. Kioviae conservatur.

A proxima *O. cumana* W a l l r. pubescentia parciore, caule tenuiore, inflorescentia densiore, corolla minore differt.

2. Plantago latifolia W i s s j u l. species nova.

Planta annua lanulosa. Caulis 20—40 *cm* altus foliosus ramosus. Folia opposita sessilia lanceolata vel late lanceolata 3—6 *cm* longa, 3—6(8) *mm* lata. Spicae in pedundulis longis axillaribus densiflorae ovoideo-sphaericae, saepe capituliformes, interdum apice caulis umbellatim dispositae; bracteae omnes oblongo-ovatae vel lanceolatae 2—3 *mm* longae, glabrescentes; calyx tetrasepalus, sepalis inaequalibus, anticis oblongo-ovatis, posticis lanceolatis 1,5—2 *mm* longis, utrisque acutiusculis; corolla albida, tubulo cylindraceo subglabro, limbo quadrilobo lobulis 1,5—1,8 *mm* longis acutiusculis. Capsula monosperma, semina 1—2 *mm* longa atribrunnea.

Floret V—VIII. Habitat in sabulosis litoralibus.

Typus. RSS Ucr., ditio Odessana, distr. Reniensis, inter pag. Limansjke et lac. Kagul, 27.IX 1949, O. Romanova.

In Herbario Instituti botanicae Ac. Sci. RSS Ucr. Kioviae conservatur.

Affinitas. A proxima *P. indica* L. foliis latioribus, spicis paucioribus capituliformibus minoribus differenda.

3. Crucianella catellata Klok. species nova. — *C. latifolia* auct. fl. taur., non L. — *C. latifolia* β. *erectiuscula* D C., Prodr., IV (1830) 586.

Herba annua. Caules suberecti 7—35 *cm* alti tetraquetri simplices vel paulum ramosi, interdum ramis elongatis ascendentibus inferne aucti, in parte inferiore scabriusculo-setulosi, in superiore glabri laevesque. Folia quaterna vel supra medium sena, ovata vel oblongo-lanceolata necnon linearia 3—30 *mm* longa, 0,6—7 *mm* lata; infera cum petiolo 1—2 *mm* longo, breviter vel attenuato-acutata, subtus minutissime albido-puberula, supra scabriusculo-setulosa, margine scabrido-serrulata, planiusula; folia superiora sessilia angusliora tenuiter acutata, supra et margine scabrida vel sublaevia, margine revoluta. Inflorescentia 2—20 *cm* longa, 2—3 *mm* lata, axi valde complanata, constricto-cateniformis; florum pares foliolis oppositis involuvrati, apicem versus attenuati et per longitudinem axis sub angulo recto qui ad quem dispositi; foliola involucrantia ovato-lanceolata 5—7 *mm* longa, ± 2,5 *mm* lata plicata, basi carinata et per carinam virescentia, de cetero membranacea, margines versus attenuata, margine ciliatula; bracteae oblongo-lanceolatae, foliolis subaequilongis valde angustiora, acuminata; corolla infundibuliformi-tubulosa ca. 7,5—8 *mm* longa albida, tubulo longiuscule exserto laevi, lobulis ovatis ca. 1 *mm* longis et 0,7 *mm* latis. Mericarpia oblongo-obovata 2,8—3,2 *mm* longa et 0,8—0,9 *mm* lata brunnescenti-atricinnamomea, maculis lineari-oblongis albidis picta.

Floret V—VI. Habitat in decliviis lapidosis tauricis meridionalibus.

Typus. RSS Ucr., ditio Krymensis, Tauria Meridionalis, prope Jaltam, Hortus Botanicus Nikitensis, in decliviis promontorii Martiani, ad margines junipereto-querceti, 15.VI 1956 (fl.) et 25.VII 1955 (fr.), M. Klokov. In Herbario Instituti botanicae Ac. Sci. Ucr. Kioviae sicut et posteriores species nostrae conservatur.

C. latifolia L. s. str. sec. DC. foliis omnibus quaternis lanceolatis a nostra abhorret. *C. monspeliaca* L. vel formae variae mediterraneae *C. latifoliae* s. l. caulibus saepissime assurgentibus vel supinis, magis ramosis, usque ad inflorescentiam scabridis, foliis saepe brevioribus, subtus virescentibus, inflorescentia planiuscula, nusquam constricta, foliolis involucrantibus brevioribus altius inter se coalitis, corolla breviore etc. differendae. Formae ex Asia Minore maxime nostrae similes, sed foliis subtus virescentibus, nunquam albido-puberulis, inflorescentia haud cateniformi, solum usquam subconstricta recedunt.

4. Asperula cincinnata K l o k. species nova. — Sect. *Brachyanthe* (B o i s s.) P o b e d. — *A. humifusa* auct. pro max. parte, non (M. B.) B e s s. sensu proprio.

Caules supini 30—120 *cm* longi tetraquetri ramosi, pilis patentibus usque ad 1 *mm* longis subundulatis dense vestiti, in parte inferiore ob pubescentiam albidi. Folia oblongo- vel lineari-lanceolata, apiculata vel superiora mucronata, margine revoluta, pilosa; folia caulina 3—26 *mm* longa, 0,5—6 *mm* lata, in ramis primariis 2,5—15 *mm* longa, 0,5—1,25 *mm* lata, in secundariis 2—4 *mm* longa, 0,25—1 *mm* lata. Inflorescentia tenuiter pyramidalis; flores in ramulis plus minusve congesti, pedicelli 0,5—2 *mm* longi glabri; corolla 1,25—1,5 *mm* longa, ± 2,25 *mm* lata, flavescenti-albida; lobuli eae ovato-triangulares vel oblongo-ovato-lanceolati ca. 0,75 *mm* longi et 0,5—0,6 *mm* lati, obtusi vel obtusiusculi, margine longiciliati; styli 0,5—0,75 *mm* longi; germen glabrum. Mericarpia ca. 1,25 *mm* longa, obsolete ruguloso-gibbosa.

Floret VI—VIII. Habitat in decliviis lapidosis necnon steppaceis.

T y p u s. RSS Ucr., dit. Stalinensis, distr. Amvrossijensis, in declivio ad fl. Krynka, 13.VII 1938, A. L y p a.

A. humifusa (M. B.) B e s s., Cremen. suppl., III (1814) 4 et Cat. pl. Cremen., 17; M. B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 105 quoad nominem — *Galium humifusum* M. B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 104. — *A. conferta* (K o c h) S t a n k., Определ. (1949) 579 — germenibus et mericarpiis dense setulosis abhorret (ex descriptione *G. humifusi* M. B. autentico). Praeter hoc species ista foliis minoribus usque ad 15 *mm* longis et 3 *mm* latis, antheris majoribus et laetioribus, mericarpiis majoribus a nostra recedit.

5. Asperula Besseriana K l o k. species nova. — Sect. *Brachyanthe* (B o i s s.) P o d e b. — *A. humifusa* B e s s. in herb.

Caules numerosi supini 15—100 *cm* (et ultra) longi, sat parce pilis setosis ± 0,5 *mm* longis paulum reclinatis obsiti, in parte inferiore pubescentia paulum densior. Folia caulina basalia oblongo-obovata usque ad 4 *mm* longa et 1 *mm* lata, breviter acutata, in verticillis sena; inferiora mediaque in verticillis sena, septena necnon octona, saepissime oblongo-lanceolata, infra medium latissima, acuminata vel saepius in mucronem terminalem attenuata, plana vel planiuscula et margine subrevoluta, per margines et subtus in nervo medio setuloso-ciliata, in cetero glabra vel nonnulla setulosa, usque ad 10—20 *mm* longa et 1,5—3,5 *mm* lata; folia in ramis primariis caulinis similia, usque ad 7 *mm* longa et 2 *mm* lata, in ramulis secundariis oblongo- vel lineari-lanceolata 2—5 *mm* longa, 0,3—1,5 *mm* lata, rarissime usque ad 8 *mm* longa et 2 *mm* lata. Inflorescentia elongato-pyramidalis; flores in ramulis laxiusculi; pedicelli 0,75—3 *mm* longi glabri vel rarissime pilis solitariis instructi; corolla 1,5—2 *mm* longa, usque ad 2,5 *mm* lata, flavida; lobuli eae ovati et obtusi vel oblongo-ovato-lanceolati et obtusiusculi 1—1,25 *mm* longi et 0,5—0,75 *mm* lati, glabri vel solum ciliis unicis in margine instructi; styli 0,75—1,1 *mm* longi, basi coaliti, subinaequales; germen glabrum.

Mericarpia 1,25—1,5 *mm* longa, glabra, rarissime setulis brevibus solitariis instructa, laevia vel sublaevia.

Floret VI—VIII. Planta ruderalis.

Typus. Volhynia, Besser.

Ab *A. cincinnata* Klok. caulibus parciore pilosis, foliorum paginis glabris, corolla glabra recedit.

6. Asperula affrena Klok. species nova. — Sect. *Galioides* DC. p.p., ser. *Affrenae* Klok. propria.

Planta perennis. Caules usque ad 6 fasciculati suberecti ca. 50—85 *cm* alti teretes, obsolete costati, usque ad apicem brevissime puberuli, a medio vel infra ramificati. Folia lineari-setiformia 3—40 *mm* longa et 0,5—0,75 *mm* lata acuminata, arcte convoluta, glabra, per margines scabrido-serrulata; caulina inferiora mediaque in verticillis octona — dena, folia superiora atque ramea sena. Inflorescentia paniculato-corymbosa sat densa; folia floralia lineari-lanceolata 1,25—2,5 *mm* longa et 0,25—0,5 *mm* lata tenuiter acutata plana; pedicelli 0,25—1 *mm* longi puberuli; corolla alba breviter infundibuliformis ca. 1,75 *mm* longa et 2,5 *mm* lata, tubulo brevissimo lato, usque ad 0,5 *mm* longo, lobulis ovatis vel oblongo-ovatis 1,2—1,25 *mm* longis et 0,5—0,75 *mm* latis, obtusiuscule acutatis reclinatis, tubulo magis quam duplo longioribus; styli 0,5—0,75 *mm* longi liberi; germen necnon mericarpia juvenalia pilis brevibus dense vestita. Fructus maturi ignoti.

Floret VI—VIII. Habitat in decliviis steppaceis.

Typus. RSS Ucr., ditio Mykolajivensis, districtus Volodymirivkensis, statio Volodymirivkensis, in declivio steppaceo virgineo, 13.VII 1949, Th. Grynj.

Planta insolita, omnibus nostris Asperulis aliena.

7. Asperula Kotovii Klok. species nova. — Sect. *Cynanchica* (Fourr.) V. Krecz., ser. *Vestitae* Klok.

Suffrutex basi solum lignescens, caespites laxiusculos haud magnos formans. Caules floriferi numerosi basi ascendentes 12—33 *cm* alti, in parte inferiore dense foliati, internodiis abbreviatis dense puberulis (pili ca. 0,1 *mm* longi), supra internodiis usque ad 3—4 *cm* elongatis glabris et scabriusculis vel laevissimis atriviolaceis, a medio vel superne furcato- vel ternato-ramificati, ramulis divergentibus laevibus. Foliola infima triangulari- vel oblongo-lanceolata ca. 1—2 *mm* longa obtusiuscula; folia caulina lineari-subulata 3—11 *mm* longa et ca. 0,6—0,7 *mm* lata (basi) attenuato-acutata, margine revoluta, nervo subtus prominente, per margines ad basin scabriuscula. Inflorescentia generalis paniculato-corymbosa; flores sessiles vel subsessiles in fasciculos apice ramulorum inflorescentiae abbreviatorum vel usque ad 12 *mm* longorum terni-noveni; florum fasciculi basi foliis lanceolatis vel lineari-lanceolatis 1,5—2,5 *mm* longis et 0,3—1 *mm* latis acutis involuti; corolla tubuloso-infundibuliformis ca. 2,6—2,7 *mm* longa, extus dense puberula; lobuli eae oblongo-lanceolati ca. 1—1,1 *mm* longi et 0,6—0,7 *mm* lati obtusiusculi, apice appendice-

calloso albido instructi. Fructus 1,7—2 *mm* longi, mericarpiis paulum curvatis cinnamomeo-atribrunneis, mamillis semiglobosis vel conoideo-semiglobosis pellucidis obsiti.

Floret VI—VIII. Habitat in cretaceis denudatis tauricis.

Typus. RSS Ucr., ditio Krymensis, opp. Kujbyshevo, in cretaceis denudatis ad fl. Beljbek, 3.VIII 1955, M. Kotov, A. Jevzerov et V. Romanov.

A proxima *A. vestita* V. Krecz. foliis caulinis subulatis margine revolutis 5—11 *mm* longis (non lineari-setiformibus planis 5—18 *mm* longis), foliolis floralibus majoribus (non 1—1,5 *mm* longis, 0,2—0,5 *mm* latis) recedit.

8. **Asperula tauro-scythica** Klok. species nova. — Sect. *Hexaphylla* Klok. — *A. taurica* auct. p. p., non Pacz. s. str.

Planta laete viridis. Caules floriferi ascendentes 10—25 *cm* alti, internodiis 7—25 *mm* longis, tenues, obsolete tetraquetri, glaberrimi laevesque, plus minusve ramosi. Folia in verticillis sena lineari-oblanceolata 5—25 *mm* longa et 0,7—1,5 *mm* lata, supra medium latissima et basin versus sensim attenuata, apice acuminata, margine scabrida necnon laeviuscula, plana, nervo medio haud prominente. Inflorescentia paniculato-corymbosa laxiuscula; pedicelli 2—9 *mm* longi tenues laevesque; corolla infundibuliformis 3,5—5,7 *mm* longa, pallide rosea, tubulo tenui, lobulis oblongis ca. 1,5—2,5 *mm* longis et 0,4—0,9 *mm* latis reclinatis; styli 1—2,5 *mm* longi, apice liberi. Fructus nigrescentes, lineis albidis picti. Ceterum ut in *A. taurica* Pacz.

Floret VI—VII. Habitat in decliviis lapidosis montanis tauricis meridionalibus.

Typus. Tauria, in declivitate meridionali supra m. Pendikul 2900 ped., in lapidosis apertis, 30.VI et 11.VII 1898, C. Golde (HFR, n-o 266).

Species valde proxima *A. taurica* Pacz. a nostra caulibus humilioribus ca. 7—12 *cm* altis, internodiis eorum brevioribus ca. 5—10 *mm* longis, foliis caulinis lineari-oblongis brevioribus et latioribus, ad medium latissimis, basi vix attenuatis, pedicellis valde brevioribus 0,5—3 *cm* longis, corolla breviore 2,5—4,2 *mm* longa albida, stylis brevioribus 0,7—1 *mm* longis bene differt.

Sectio **Hexaphylla** Klok. nova. Corolla tetramera, infundibuliformis, albida vel pallide rosea, lobulis tubulo subbrevioribus; stigmata globosa. Fructus glabri laevesque. Folia quaterna — sena oblonga vel oblanceolata. Plantae perennes caudice lignoso, caulibus herbaceis numerosissimis humilibus foliosis, foliiscum glaberrimis.

Typus sectionis: *A. hexaphylla* All. Sectio ceteris omnibus aliena.

9. **Galium exoletum** Klok. species nova. — Sect. *Platygalia* DC., ser. *Borealia* Pobed.

Tota planta atrivirens. Rhizoma breviter repens tenue brunneum, ramis in caules floriferos ascendentes vel assurgentes abeuntibus. Caules

20—70 *cm* alti tenues, usque ad 1,5 *mm* diametro, tetraquetri, inferne pilis 0,2—0,5 *mm* longis patentibus undulatisque dense obtecti, ad medium in costis setulis reclinatis obsiti, superne in costis subadpresse setulosi, ramosi, ramis inferioribus sterilibus usque ad 13 *cm* longis, basi puberulis, superne setulosis. Folia terna, caulina media oblongo- vel lineari-lanceolata 15—35 *mm* longa, 1,7—5 *mm* lata, inferiora basin versus cuneatim attenuata, omnia obtusiuscule acutata, subtus per nervos vel partim inter eos breviter pilosa, supra setulosa, margine sat arcte revoluta; folia in ramis sterilibus caulinis similia sed minora. Inflorescentia 3—20 *cm* longa, ambitu saepissime ovata, floribus in ramulis sat dense congestis; pedicelli 0,7—3 *mm* longi partim glabri, partim setulosi; folia floralia media ovata necnon elliptica 2,5—4 *mm* longa, 1—1,7 *mm* lata obtusa, saepissime glabra; flores lactei, corolla 3,5—4,7 *mm* diametro, lobulis oblongo-ovatis 1,3—1,8 *mm* longis, 0,8—1,4 *mm* latis, apice in mucronem obtusum filiformem ca. 0,2 *mm* longum attenuatis; antherae flavae, styli 0,4—0,8 *mm* longi supra medium liberi. Fructus 1,3—1,7 *mm* longi, setis ca. 0,5 *mm* longis apice hamatis dense obtecti.

Floret V—VI. Habitat in decliviis lapidoso-steppaceis cremenetzensibus.

Typus. RSS Ucr., ditio Ternopoliensis, prope opp. Cremenetz, in rupibus Virgineis 7.VII 1957, M. Klokov.

Species haec a *G. boreali* L. et aliis proximis caulibus in parte inferiore pilis tenuibus 0,2—0,5 *mm* longis obsitis (nunquam glabris vel scabrido-setulosis), foliis caulinis mediis saepe angustioribus, oblongo- vel lineari-lanceolatis, margine revolutis, subtus pilosis, supra setulosis (nunquam ellipticis vel oblongo-ellipticis, planis, ex toto glabris vel solum subtus in nervo medio setulosis) abhorret.

10. Galium praeboreale Klok. species nova. — *G. boreale* auct. fl. ucr. pro majore parte, non L.

Planta perennis rhizomate assurgente vel repente. Caules 1—3, erecti vel saepius ascendentes 15—70 *cm* alti tetraquetri, costis prominentibus albidis, solum basi teretiusculi, scabrido-setulosi vel brevissime pilosi, plus minusve ramosi; folia caulina oblongo-, rarius lineari-lanceolata 4—37 *mm* longa, 1—8 *mm* lata, obtusiuscula vel acutiuscula, margine setuloso-ciliatiuscula, subtus pallidiuscula, in nervis tribus longitudinalibus setulosa vel interdum pilosiuscula; folia floralia ovata vel oblongo-ovata 1,5—9 *mm* longa, 1—3,5 *mm* lata obtusa. Inflorescentia paniculata oblonga, sat densa; pedicelli 0,75—3 *mm* longi pilosiusculi vel scabrido-setulosi; corolla 3—4 *mm* diametro flavescenti-albida, lobulis ovatis acutatis ca. 1,5 *mm* longis et 0,75 *mm* latis; styli ca. 0,75 *mm* longi, basi coaliti. Fructus 1,25—1,75 *mm* longi, setis longiusculis apice hamatis dense obtecti.

Floret VI—VIII. Habitat in pratis elatis, ad margines quercetorum, rarius querceto-carpinetorum, in decliviis steppaceis vel graniticis denudatis inter frutices.

T y p u s. RSS Ucr., ditio Luganskiensis, districtus Miloviensis, steppa virginea reservata Striletzjkyj step dicta, 12. VII 1953, G. K u z n e t z o v a.

A *G. boreali* L. caulibus usque ad apicem setulosis (non inferne scabridis, superne laevibus), foliis caulinis latioribus (usque ad 8 *mm*, non 5 *mm* latis), subtus in nervis tribus vel partim inter eos setulosis (non glabris vel interdum solum in nervo medio parce setulosis), pedicellis scabrido-setulosis (nunquam glabris laevibusque), corolla paulum minore differt. Eum species nostra in regionibus silvatico-steppaceis vel steppaceis ex toto substituit.

11. Galium pseudoboreale K l o k. species hybrida nova. — Sect. *Platygalia* D C., ser. *Borealia* P o b e d.

Caules erecti 60—80 *cm* alti, basi teretiusculo-tetraquetri glabri laevesque, supra tetraquetri, costis prominentibus scabriusculis vel sub apicem laevibus, sub nodis puberuli, in cetero glabri. Folia (apicem caulis versus) oblonga obtusissima, lanceolata obtusiuscula vel acutiuscula necnon ovato-lanceolata obtusiuscula; caulina media 1,5—5 *cm* longa, 3—10 *mm* lata, margine atque subtus in nervis tribus longitudinalibus scabrido-setulosa; folia floralia inferiora et media ovata vel oblongo-ovata, obtusa vel obtusiuscula, diminuta. Inflorescentia paniculata, floribus apice ramulorum confertiusculis; pedicelli 0,25—3 *mm* longi glabri laevesque (sicut et ramuli); corolla 3—4 *mm* diametro flavescenti-alba, lobulis ovatis vel oblongo-ovatis attenuato-acutatis; styli ca. 1 *mm* longi, basi coaliti. Germen fructusque setulis apice hamatis dense obtecti.

Floret V—VII. Habitat in silvis pratisque ad Borysthenem.

T y p u s. RSS Ucr., Kioviae, in pratis borysthenicis, 23.VI 1909, I. S e m e n k e v i c z.

Species haec probabiliter hybridogena (*G. boreale* L. s. l. × *G. salicifolium* K l o k.) a *G. boreali* L. cui magis proxima foliis subduplo majoribus, floribus minoribus differt, a *G. salicifolio* K l o k. fructibus dense setulosis (non glaberrimis) abhorret.

12. Galium pseudorubioides K l o k. species hybrida nova. — Sect. *Platygalia* D C., ser. *Borealia* P o b e d.

Caules usque ad 10, erecti vel suberecti 35—70 *cm* alti, basi teretiusculi sublaeves, supra usque ad apicem ramiscum scabrido-pilosiusculi. Folia caulina (caulis apicem versus) oblongo-ovata, -elliptica, -ovato-lanceolata necnon -lanceolata 7—40 *mm* longa, 3—13 *mm* lata obtusa vel acutiuscula, margine et subtus in nervis setulosa, supra scabrida vel scabrido-pilosiuscula; folia floralia media oblongo-ovata vel ovata obtusa, rarius ovato-lanceolata acutiuscula 3—15 *mm* longa, 2—6 *mm* lata; foliola summa valde diminuta. Inflorescentia paniculata haud longa; pedicelli 0,5—2,5 *mm* longi setulosi; corolla ca. 3,5—4,5 *mm* diametro flavescenti-alba, lobulis oblongo-ovatis paulum attenuato-acutatis. Germen fructusque setulis apice hamatis dense obtecti.

Floret VI—VIII. Habitat ad margines silvarum vel inter frutices in regionibus silvatico-steppaceis sparse.

Typus. RSS Ucr., ditio Czerkassica, districtus Kanivensis, p. p. Pekari—Chreshczatik, in partis inundatis borysthenicis, 11. VI 1938, H. Polonsjka.

Species haec probabiliter hybridogena (*G. praeboreale* Klok. × *G. salicifolium* Klok.) a *G. praeboreali* Klok. foliis caulinis ovatis, non lanceolatis. latioribus, foliolis floralibus majoribus manifestis recedit, a *G. salicifolio* Klok. fructibus dense setulosis (non glaberrimis), abhorret.

13. Galium dasypodum Klok. species nova. — Sect. *Platygalia* DC., ser. *Rubioidea* Pobed. — *G. rubioides* auct. fl. ucr. necnon cauc., p. p. — *G. rubioides* var. *eriophyllum* Bordz. in Зап. Киевск. Бот. сада, V—VI (1927) 40, XII—XIV (1931) 36; in Fedde's Repert., 30 (1932) 393. — *G. geniculatum* Хржановський у Визн. росл. УРСР (1950) 312, non Roem. et Schult. — *G. articulatum* Победимова во Фл. СССР, XXIII (1958) 345, haud Lam.

Planta perennis rhizomate repente. Caules solitarii erecti vel basi ascendentes 50—110 *cm* alti tetraquetri, in parte inferiore pilis brevibus dense obtecti, rarissime glabrati (f. **nudipes** Klok.), superne scabridi, sub inflorescentia ramis haud numerosis sterilibus aucti. Folia caulina ante inflorescentiam oblongo-elliptica vel rarius oblongo-ovato-lanceolata 1,5—10 *cm* longa, 2—29 *mm* lata (2—6-plo longiora quam lata), basi rotundata vel breviter cuneata, in petiolum brevem usque ad 0,5 *cm* longum attenuata, apice obtusiuscula vel acutiuscula, per margines atque subtus per nervos longitudinales setulosa, supra atrivirentia, subtus laete viridia; caulina inferiora in paginas ambas vel solum subtus inter nervos hirsutiuscula, folia cetera glabra; folia floralia media necnon summa oblongo-ovata vel elliptica 2,5—18 *mm* longa et 0,75—9 *mm* lata obtusa vel obtusiuscula, in margine setuloso-ciliata. Inflorescentia comparative brevis, initio compacta, ovata vel subcorymbosa; pedicelli 1—4 *mm* longi glabri laevesque; corolla ca. 4,5—5,5 *mm* diametro alba, lobulis ovatis vel oblongo-ovatis obtusiuscule acutatis; styli ca. 1 *mm* longi basi coaliti. Fructus 1,5—2 *mm* longi haud inflati glaberrimi brunnei.

Floret VI—VIII. Habitat in quercetis substeppaceis vel steppaceis, silvis inundatis, pinetis cretaceis, betuletis borysthenicis atque in declivis steppaceis vel lapidosis inter frutices.

Area geographica: Europa orientalis in regionibus meridionalibus a Danastrum usque ad Volgam, Caucasia.

Typus. RSS Ucr., ditio Stalinensis, districtus Novoazovicus, p. Chomutove, in steppa virginea reservata Chomutovsjkyj step dicta, 14.VI 1953, G. Kuznetzova.

G. articulatum Lam., Ill., 1 (1791) 260, ex Levantho descriptum verosimiliter species propria orientali-mediterranea est, ex descriptione autentica et icone citata Buxbaumii caulibus ascendentibus, nodis eorum valde inflatis, caule foliiscum glabris a nostro Galio differenda.

Nomen haec dubium (sicut et synonimon ei *G. geniculatum* Roem. et Schult.) ad speciem nostram pontico-caucasicam nullo modo pertinet. *G. rubioides* L. s. str. a nostro longiuscule distat, caule foliiscum glabris abhorret.

14. Galium salicifolium Klok. species nova. — Sect. *Platygalia* DC., ser. *Physocarpa* Klok. — *G. rubioides* auct. fl. ucr. p. p. — *G. physocarpum* Хржановський у Визн. росл. УРСР (1950) 312, non Ledeb. — *G. hyssopifolium* Хржановський, l. c., non Hoffm. — *G. volgense* Pobed. во Фл. СССР, XXIII (1958) 348, pro min. parte.

Planta perennis rhizomate abbreviato ramoso. Caules solitarii vel pauci (2—5), erecti, rarius basi ascendentes, 25—110 *cm* alti, tetraquetri, costis basi obsoletis, supra prominentibus, sub nodis foliorum basi annulatim puberuli, in cetero glabri, inferne scabriusculi, superne laeves, sub inflorescentia ramis paucis vel solitariis sterilibus aucti. Folia caulina ante inflorescentiam lanceolata vel oblongo-lanceolata 1—8 *cm* longa, 2,5—15 *mm* lata (3,5—10-plo longiora quam lata), basi rotundata in petiolum brevissimum abrupte attenuata vel brevicuneata sessilia, apice obtusiuscule acutata, margine necnon subtus in nervis longitudinalibus prominentibus scabrido-setulosa, supra laevia vel ad margines scabrida; folia floralia media summaque ovata necnon rotundato-rhomboidea vel oblongo-ovata, obtusiuscula vel acutiuscula 2—8 *mm* longa et 0,7—3,5 *mm* lata. Inflorescentia saepissime brevis semper parte vegetativa caulis multo brevior, ovata vel late pyramidalis, laxiuscula; pedicelli 0,5—5(7) *mm* longi, glabri laevesque; corolla ca. 4—5 *mm* diametro flavescenti-alba, lobulis ovatis vel oblongo-ovatis obtusiuscule acutatis; styli 0,75—1 *mm* longi basi coaliti. Fructus 2—3 *mm* longi inflati, initio virescentes, maturi brunnescenti-atripurpurei.

Floret VI—VIII. Habitat in pratis inundatis borysthenicis necnon donetzicis.

Typus. Kiovia, ostium fl. Desnae, in pratis inundatis arenosis inter frutices, 10.VIII 1958, M. Klokov.

Ab omnibus ucrainicis *Platygaliis* mericarpiis valde inflatis abhorret. Ob eam causam cum affini *G. physocarpo* Ledeb. (*G. volgense* Pobed. quoad typum) ad seriem propriam *Physocarpa* Klok. relatum. *G. physocarpum* Ledeb. a nostro foliis saepissime latioribus, oblongo- vel ovato-lanceolatis, apice brevius acutatis, inflorescentia magis elongata, fructibus subduplo majoribus differt et speciem nostram in regionibus volgensibus substituit.

15. Galium carpaticum Klok. species nova. — Sect. *Eugalium* DC., ser. *Nemoralia* M. Pop. — *G. polonicum* Победимова во Фл. СССР, XXIII (1958) 374, p. p., non Blocki.

Planta perennis rhizomate repente. Caules a basi ascendentes, haud raro curvati, 25—85 *cm* alti, tetraquetri, costis usque ad basin prominentibus, glabri laevesque. Foliola basalia oblongo-ovata, basin versus petiolatim attenuata, apice attenuato-acutata, diminuta, ca. 2—6 *mm* longa et

0,5—1,5 *mm* lata; folia caulina media oblongo-lanceolata 1,5—4 *cm* longa et 2,5—5 *mm* lata (4—9-plo longiora quam lata), ad medium latissima, basin versus sensim attenuata, apice subabrupte attenuata et in mucronem brevem tenuem abeuntia, margine setuloso-serrulata, subtus glaucescentia, supra laete viridia, in verticillis sena — dena, saepissime octona; initio inflorescentiae folia quaterna — sena, folia floralia opposita vel solitaria diminuta 1,5—8 *mm* longa et 0,5—2 *mm* lata. Inflorescentia paniculata; pedicelli 0,5—4 *mm* longi tenuissimi; corolla 3,5—4 *mm* diametro alba, lobulis ovatis ca. 1,5 *mm* longis et 1 *mm* latis attenuato-acutatis (mucrone filiformi nullo); antherae flavidae; styli 0,3—0,5 *mm* longi liberi. Fructus ca. 1,5 *mm* longi laeves nigrescentes.

Floret VI—VIII. Habitat in fagetis montanis carpaticis.

Typus. RSS Ucr., ditio Transcarpatica, districtus Mukaczevensis, mons Pikuj, 30.VI 1946, V. Chrzhanovsjkij.

G. intermedium Schult. (*G. Schultesii* Vest, p. p.) nostro maxime affinis ab eo foliis lineari-lanceolatis necnon elongato-ellipticis 1,5—6 *cm* longis et 3—14 *mm* latis, pedicellis usque ad 10 *mm* longis, corollae lobulis apice in mucronem ca. 0,5 *mm* longum abeuntibus, fructibus 1,5—1,8 *mm* longis recedit et planta silvatica planitierum medio-necnon orientali-europaearum est. *G. polonicum* Blocki in OBZ, XXXVII (1887) n-o 6 ex descriptione autentica nostro alienum (verosimiliter planta hybrida: *G. mollugo* s. l. × *G. verum* s. l.).

16. Galium suberectum Klok. species nova. — Sect. *Eugalium* DC., grex *Molluginia* Klok. — *G. erectum* auct. fl. ucr. p. p., non Huds.

Planta perennis stolonibus sterilibus evolutis. Caules basi ascendentes 25—45 *cm* alti, toto extensione acute tetraquetri, glabri laevesque, solum sub nodis vix puberuli, ramosi, ramis floriferis paucis breviusculis, sterilibus inferioribus numerosioribus elongatis. Folia caulina media in verticillis octona, oblongo-linearia necnon lineari-lanceolata 8—22 *mm* longa et 0,75—3 *mm* lata, ad medium latissima et inde basin versus sensim et apicem subabrupte attenuata, apice in mucronem brevem tenuem abeuntia, margine praesertim supra medium setuloso-serrulata, in paginis glabra atrivirentia; folia superiora quaterna — sena; foliola ramea opposita vel superne solitaria, elliptica vel oblongo-lanceolata necnon anguste lineari-lanceolata 2,5—8 *mm* longa et 0,3—1,5 *mm* lata, tenuiter mucronata, margine laevia. Inflorescentia depauperata, pedicelli 1—2,5 *mm* longi tenuiusculi glabri; corolla 3,5—4 *mm* diametro alba, lobulis oblongo-ovatis 1,5—1,75 *mm* longis et ca. 0,75 *mm* latis apice attenuato-acutatis; antherae flavidae, styli ca. 0,5 *mm* longi liberi. Fructus minuti.

Floret VI—VII. Habitat in decliviis lapidosis montanis carpaticis.

Typus. RSS Ucr., ditio Transcarpatica, districtus Rachovensis, prope summitatem tertiam montis Bliznytzja, 1870 m. s. m., 1.VIII 1948, E. Bradis et A. Zapjatova.

G. erectum Huds., Fl. Angl., ed. 1 (1762) 56 verum ex Anglia meridionali descriptum nostro parum similis, caulibus saepe pilosis, rarius

sub nodis pilosiusculis, foliis caulinis mediis oblongo-spathulatis 6—16 *mm* longis, 1,5—2,5 *mm* latis, subtus pilosis, raro glabris, sicut et tota planta griseolis, floribus flavido-albis recedit. *G. erectum* auct. fl. austr., non Huds. in Fl. exs. Austro-Hung. sub n-o 2210 editum caule debili ramosissimo, foliis caulinis oblongo-ellipticis usque ad 13 *mm* solum longis et 3 *mm* latis, corollis majoribus albidis a nostro differt.

17. Galium pseudomollugo Klok. species nova. — Sect. *Eugalium* DC., grex *Molluginia* Klok. — *G. mollugo* auct. fl. ucr. pro max. parte. — *G. erectum* auct. p. p.

Planta perennis rhizomate evoluto. Caules a basi ascendentes 40—80 *cm* alti, tota extensione tetraquetri, costis prominentibus albidis, sub nodis ad basin foliorum pilis brevibus vel brevissimis reclinatis puberuli, in cetero glabri laevesque, ramosi, ramis sterilibus elongatis sub medio dispositis. Foliola infima oblongo-obovata, basi in petiolum latum brevissimum attenuata, diminuta, ca. 3,5—11 *mm* longa et 1—3 *mm* lata ad anthesin marcescentia; folia caulina media in verticillis sena—dena, oblonga vel oblongo-linearia 1—3 *cm* longa et 1—4,5 *mm* lata, ad medium vel (inferiora) parum supra latissima, basi brevicuneata, apice breviter acutata vel mucronulata, margine plus minusve revoluta, per margines setuloso-serrulata, in paginis glabra laeviaque, subtus pallida, nervo medio prominente, supra laete viridia; folia floralia inferiora quaterna—sena, oblongo-linearia vel lineari-lanceolata; summa opposita vel solitaria diminuta ca. 1,5—4 *mm* longa et 0,4—0,6 *mm* lata. Inflorescentia elongata oblonga vel oblongo-pyramidalis, parte vegetativa caulis brevior vel eae subaequilonga; flores apice ramorum inflorescentiae congesti; corolla ca. 3,5 *mm* diametro alba, lobulis oblongo-ovatis ca. 1,5 *mm* longis et 0,75 *mm* latis, apice attenuato-acutatis; antherae nigricantes, styli ca. 1 *mm* longi liberi. Fructus ca. 1 *mm* longi atribrunnei, tuberculis planiusculis albidis obsiti.

Floret VI—IX. Habitat ad margines silvarum, inter frutices, in deciviis steppaceis et pratis siccis. Planta in Europa Orientali vulgaris (exceptis regionibus steppaceis et montanis).

Typus. Kiovia, Kurenivka, in decliviis inter frutices, 23.VI 1909, I. Semenkevicz.

G. mollugo L. s. str. medieuropaeum caulibus debilibus semisupinis longissimis (usque ad 150 *cm* et ultra), sub nodis glaberrimis, foliis caulinis oblongo-ellipticis et partim spathulatis usque ad 30—35 *mm* longis et 5—6 *mm* latis a nostro recedit.

18. Galium Besseri Klok. species nova. — Sect. *Eugalium* D. C., grex *Molluginia* Klok.

Planta perennis atrivirens, rhizomate elongato repente rubescenti- vel cinnamomescenti-brunneo. Caules usque ad 10, ascendentes ca. 40—70 *cm* alti, internodiis usque ad 5—11,5 *cm* longis, saepe geniculato-incurvati, inferne tereles, supra obtuse tetraquetri, glabri laevesque, so-

lum sub nodis scabriusculi, plus minusve ramosi et sat dense foliati. Folia caulina in verticillis sena—dena, oblonga necnon linearia, basi abrupte vel interdum petiolatim attenuata, apice breviter acuminata, margine anguste revoluta, per margines scabrido-serrulata, rigidiuscula et subcoriacea, subtus canescentia vel albida, papillis minutissimis dense obtecta; media caulina 18—40 *mm* longa et 2—6 *mm* lata; folia floralia superiora opposita vel solitaria, lineari-lanceolata, diminuta, ca. 2—3 *mm* longa et 0,3—0,5 *mm* lata, tenuiter et longe acutata, margine laevia. Inflorescentia oblongo-paniculata usque ad 20—35 *cm* longa angustata densiuscula; pedicilli 0,5—2,5 *mm* longi, sub flore incrassati, glabri laevesque; corolla 2,7—4 *mm* diametro alba, lobulis oblongo-ovato-lanceolatis 1,2—1,7 *mm* longis et 0,3—0,8 *mm* latis, mucrone brevissimo molli terminati; styli 0,4—0,6 *mm* longi, basi coaliti. Fructus ca. 1,3 *mm* longi atribrunnei, striis oblongis albidis picti.

Floret VI—VIII. Habitat in decliviis calcareis cremenetzensibus.

Typus RSS Ucr., ditio Ternopoliensis, prope opp. Kremenetz, in decliviis cretaceis ad margines silvae, 8.VI 1957, M. Klokov.

Species haec Montium Cremenetzensium endemica a *G. pseudomolluginі* Klok. foliis caulinis longioribus discoloribus—subtus albidis et dense papillosis, supra atrivirentibus—discrepat.

19. Galium sphenophyllum Klok. species nova. — Sect. *Eugalium* DC., grex *Molluginia* Klok.

Planta perennis laete viridis, rhizomate breviter repente brunneo. Caules sat numerosi ascendentes 35—80 *cm* alti, internodiis usque ad 4—9 *cm* longis, inferne teretiusculi, supra acute tetraquetri, costis prominentibus, glabri laevesque, solum sub nodis minutissime annulatim puberuli, superne ramosi, ramis sterilibus brevibus infra additis. Folia caulina ante inflorescentiam in verticillis sena—octona (dena), oblongo-spathulata necnon -obovata 5—30 *mm* longa et 2—7 *mm* lata, sub apice latissima et inde basin versus sensim attenuata, apice ipso mucronulata, margine parum revoluta, per margines aculeolato-serrulata, in paginis glabra, subtus laetiora; folia floralia superiora opposita vel solitaria, oblongo- vel lineari-lanceolata 1,5—3,5 *mm* longa, 0,2—1,2 *mm* lata, apice mucronata, margine laevia. Inflorescentia oblongo-paniculata ca. 7,5—40 *cm* longa, sat angusta et laxiuscula; pedicelli 1—4 *mm* longi glabri laevesque; corolla 3,7—4,3 *mm* diametro, lobulis ovato-lanceolatis 1,6—1,8 *mm* latis mucrone brevissimo molli terminatis; antherae flavae; styli 0,4—0,6 *mm* longi, supra medium liberi. Fructus 1,1—1,3 *mm* longi atribrunnei.

Floret VI—VII. Habitat in decliviis calcareis cremenetzensibus.

Typus. RSS Ucr., ditio Ternopoliensis, prope opp. Kremenetz, Montes Kremenetzenses, in decliviis, 20.VI 1958, M. Klokov.

G. elatum Thuill. australieuropaeum foliorum forma simile a nostro caulibus debilibus semisupinis vel supinis longioribus, internodiis elongatioribus, foliis spathulato-obovatis, multo brevioribus recedit.

20. Galium Kernerianum K l o k. species nova. — Sect. *Eugalium* D C., grex *Molluginia* K l o k. — *G. erectum* auct. fl. ucr. p. p., non H u d s.

Planta perennis. Caules basi ascendentes 25—45 *cm* alti, tota extensione acute tetraquetri glabri laevesque, sub inflorescentia ramis sterilibus aucti. Folia caulina in verticillis sena—octona, oblongo-obovata 4—15 *mm* longa et 1,5—4 *mm* lata, in triente vel quadrante superiore latissima, apice obtusa vel obtusiuscula, in acumen brevissimum abeuntia; folia floralia oblongo-lanceolata acuminata. Inflorescentia protracto-paniculata laxiuscula; pedicelli 0,5—4 *mm* longi tenues glabri; corolla 2—3,5 *mm* diametro alba, lobulis ovatis vel oblongo-ovatis attenuato-acutatis; antherae nigricantes, styli ca. 0,5 *mm* longi liberi. Fructus ca. 1 *mm* longi atribrunnei, tuberculis oblongis planiusculis albidis obsiti; mericarpia subincurvata.

Floret VI—VII. Habitat in pratis montanis carpaticis.

T y p u s. RSS Ucr., ditio Transcarpatica, districtus Beregovensis, prope p. Gaj. 20.VI 1947, G. B i l y k.

A *G. suberecto* K l o k. foliorum forma valde differt, *G. erecto* H u d s. alienum.

21. Galium fagetorum K l o k. species nova. — Sect. *Eugalium* D C., grex *Molluginia* K l o k. — *G. Juzepczukii* P o b e d. во Фл. СССР, XXIII (1958) 372, p.p.

Planta perennis rhizomate repente brunneo, caules floriferos numerosos atque stolones steriles emittente. Caules ascendentes 20—55 *cm* alti, internodiis usque ad 3—9 *cm* longis, tetraquetri glaberrimi laevesque, plus minusve ramosi, sat dense foliati. Folia caulina media in verticillis sena—dena, saepissime octona, oblanceolata (inferiora) vel oblongo-elliptica 4—25 *mm* longa et 1,2—5 *mm* lata, ad medium vel partim supra latissima, acuminata, plana vel margine serrulata, in paginis glabra laeviaque, tenuia; folia floralia superiora oblongo-lanceolata mucronulata, margine laevia, diminuta. Inflorescentia oblongo-paniculata usque ad 25 *cm* longa et 12 *cm* lata, interdum abbreviata, laxiuscula; pedicelli 1—4,5 *mm* longi tenues glabri laevesque; corolla 3,5—5,5 *mm* diametro, lobulis oblongo-ovato-lanceolatis 1,5—2,5 *mm* longis et 0,7—1,2 *mm* latis, apice in acumen mollem inflexum ca. 0,3—0,5 *mm* longum abeuntibus; antherae initio nigrae vel nigrescentes; styli 0,4—0,9 *mm* longi basi coaliti vel liberi, stygmatibus nigrescentibus. Fructus 1,2—1,8 *mm* longi, maturi nigricantes.

Floret VI—VIII. Habitat in fagetis montanis tauricis, rarius in saxis humidiusculis.

T y p u s. RSS Ucr., ditio Krymensis, Tauria Meridionalis, prope Jaltam, mons Aj-Petri, in fageto, 20.VII 1955, M. K l o k o v.

Sub nomine *G. Juzepczukii* P o b e d. auctor prolem jailicam caulibus foliiscum pilosis a nostra differentem et nostram silvicolam glabram conjunxit. Ex typo nomen hoc ad primam affigemus.

22. Galium fasciculatum K l o k. species nova. — Sect. *Eugalium* D C., grex *Molluginia* K l o k. — *G. calcareum* P o b e d. in Фл. СССР, XXIII (1958) 372, quoad plantam tauricam.

Planta perennis radice fasciculata, rhizomate repente nullo. Caules numerosi fasciculati, basi ascendentes 35—105 *cm* alti, internodiis usque ad 3,5—12 *cm* longis, inferne teretiusculi, supra tetraquetri, glaberrimi laevesque, ante inflorescentiam ramis sterilibus haud longis solitariis, laxiuscule foliati. Folia caulina media in verticillis octona—dena, oblanceolata vel oblongo-obovata 7—20 *mm* longa et 1,5—4,5 *mm* lata, basi cuneata, apice breviter acutata, margine vix revoluta, per margines supra medium scabrido-serrulata, subtus canescentia dense papillosa, supra viridia glabra; folia floralia oblanceolata mucronulata, margine laevia, diminuta. Inflorescentia oblongo-paniculata 10—75 *cm* longa et 1,5—17 *cm* lata haud densa; pedicelli 1—2,5 *mm* longi glabri laevesque; corolla 4—4,5 *mm* diametro albida, in sicco pallide flavida, lobulis oblongo-ovatis 1,7—2 *mm* longis et 0,9—1,2 *mm* latis, in mucronem ca. 0,3—0,4 *mm* longum attenuatis; antherae initio laete flavae, deinde nigrescentes; styli ca. 0,4 *mm* longi fere liberi. Fructus ca. 1,5—1,7 *mm* longi glabri brunnei, mericarpiis incurvatis.

Floret V—VI. Habitat in decliviis lapidosis litoris meridionalis Tauriae.

T y p u s. RSS Ucr., ditio Krymensis, Tauria Meridionalis, prope Jaltam, Hortus Botanicus Nikitensis, in decliviis ad marem inter frutices, 6.VI 1956, M. K l o k o v.

G. calcareum (A l b.) P o b e d. caucasicum caulibus foliiscum plus minusve pubescentibus, corollis flavidis a nostro discrepat.

23. Galium hypanicum K l o k. species nova. — Sect. *Eugalium* D C., grex *Molluginia* K l o k.

Caules nonnulli 35—70 *cm* alti tetraquetri, tota extensione ramiscum pilis brevibus patentibus obtecti, ante inflorescentiam ramis sterilibus paucis vel nullis. Folia caulina media in verticillis sena—octona, oblongo-obovata 1,5—4 *cm* longa et 2—9 *mm* lata, initio trientis superioris latissima et inde basin versus sensim attenuata, apicem versus subabrupte acutata, plana vel margine vix revoluta, rigidiuscula, per margines necnon subtus in nervo medio setuloso-ciliata sed inter nervum et marginem glaberrima, supra hispidula; folia superiora rachide inflorescentiae in verticillis quaterna — sena, oblongo- vel lineari-lanceolata tenuiter acutata vel mucronulata, subtus in nervo medio pilosa, supra glabra, inferioribus multo minora; folia floralia, saepissime oblongo-ovato-lanceolata, mucronulata minuta. Inflorescentia praesertim initio congesta, pedicelli 1—3 *mm* longi glabri; corolla 3,5—5 *mm* diametro alba, lobulis oblongo-ovatis 1,5—2 *mm* longis et 0,75—1 *mm* latis, acumine brevi obtusiusculo inflexo terminatis; antherae nigricantes, styli ca. 0,5 *mm* longi liberi. Fructus ca. 1,75 *mm* longi atribrunnei glabri laevesque.

Floret VI—VII. Habitat in decliviis steppaceis vel calcareis.

Typus. RSS Ucr., prope urb. Mykolajiv, in decliviis ad Hypanim inter frutices, 3.VII 1905, A. Janata.

Conferre descriptio *G. odessani* Klok.

24. Galium odessanum Klok. species nova. — Sect. *Eugalium* DC. — Grex *Molluginia* Klok.

Caules ascendentes 40—100 *cm* (et ultra) alti, plus minusve incurvati, ramosissimi, inferne dense, superne usque ad apicem rachidis inflorescentiae parce pilis patentibus 0,5—1 *mm* longis obtecti. Folia caulina usque ad initium inflorescentiae in verticillis octona—dena oblonga, oblongo-elliptica vel partim -obovata 15—45 *mm* longa et 3—6 *mm* lata, basi late cuneata, apice breviter acutata vel in mucronem tenuem attenuata, margine serrulata, setuloso-serrulata vel -ciliata; subtus omnia opaca, inferiora in nervo medio dense pilosa, inter nervum et marginem pilosiuscula, cetera glabra, supra atrivirentia et sublucescentia, glabra; omnia vel solum inferiora planiuscula; inferiora necnon media nonnulla in caule reclinata; folia superiora in rachide inflorescentiae sena—octona, multo angustiora, lineari-oblonga, margine revoluta; folia floralia opposita vel solitaria lineari-lanceolata acuminata diminuta; folia omnia subcoriacea rigidiuscula. Inflorescentia elongata latiuscula haud densa; ramieae internodiis breviores, in parte inferiore semper pilosi; pedicelli 0,75—3,5 *mm* longi glabri laevesque; corolla ca. 4 *mm* diametro alba, lobulis oblongo-ovatis, apice in mucronem brevem attenuatis; antherae nigricantes, styli ca. 0,5 *mm* longi liberi. Fructus 1,25—1,5 *mm* longi, nigrescentes.

Floret VI—VIII. Habitat in decliviis calcareo-stepposis odessanis inter frutices.

Typus. RSS Ucr., Odessa, in decliviis ad marem, 4.VII 1957, S. Vassiljev.

A *G. hypanico* Klok. foliorum in verticillis numero, forma et pubescentia clare differt (conferre descriptiones).

25. Galium tyraicum Klok. species nova. — Sect. *Eugalium* DC., grex *Molluginia* Klok.

Caules pauci, ascendentes vel haud raro supini 60—110 *cm* (et ultra) alti vel longi, tetraquetri, infra medium pilis patentibus dense vel parce obsiti, superne glabri, ramosissimi. Folia caulina usque ad inflorescentiam in verticillis sena—octona, oblonga necnon oblongo-obovata usque ad 26—32 *mm* longa et 4—5 *mm* lata, breviter acutata, plana, tenuia, in margine necnon subtus in nervo medio setuloso-ciliata, inferiora in paginis ambabus parciuscule pilosa, cetera glabra; folia in rachide inflorescentiae quaterna—sena, oblongo- vel lineari-lanceolata, apice in mucronem brevem attenuata, inferioribus multo minora. Iuflorescentia oblonga interrupta, floribus apice ramorum congestis; pedicilli 0,5—2 *mm* longi tenues glabri; corolla 3—3,5 *mm* diametro alba, lobulis oblongo-ovatis ca. 1,5 *mm* longis et 0,75 *mm* latis, apice attenuato-acutatis obtusiusculis (sine mucrone); antherae nigricantes, styli ca. 0,5 *mm* longi liberi. Fructus minuti.

Floret VI—VII. Habitat in decliviis calcareis tyraicis locis humidiusculis.

Typus. RSS Ucr., ditio Ternopoliensis, occidentem versus ab opp. Zaleshcziki, in decliviis lapidosis ripae sinistrae Danastri, 15. VIII 1951, M. Klokov et I. Artemczuk.

Species haec *G. pycnotricho* (H. Br.) Borb. pannonico affinis foliis longioribus atque notis aliis differenda.

26. Galium semiamictum Klok. species nova. — Sect. *Eugalium* DC., grex *Molluginia* Klok.

Planta perennis atrivirens. Caules ascendentes vel semisupini 50—170 *cm* alti, tetraquetri, costis prominentibus, basi solum teretiusculi, ramosissimi, in parte inferiore pilis patentibus 0,5—0,8 *mm* longis sat dense obtecti, ad medium solum in costis pilosiusculi, in rachide inflorescentiae glabri laevesque, rarissime tota extensione glabrati. Folia sessilia oblonga 1—5 *cm* longa et 2—11 *mm* lata (saepissime usque ad 4 *cm* longa et 9 *mm* lata), tenuia; caulina usque ad inflorescentiam basi brevicuneata, apice obtusa mucrone acuto-triangulari insidente, margine serrulata vel setuloso-serrulata, in verticillis quina-undena, saepissime octona; caulina inferiora subobovata, in triente superiore latissima, subtus in nervo medio vel saepe per totam paginam pilosa, supra glabra laeviaque vel rarius pilosiuscula; folia cetera glabra; folia in rachide inflorescentiae quaterna—sena, oblonga, apice tenuiter acutata vel oblongo-lanceolata in mucronem attenuata, margine sub apice serrulata vel in toto laevia; folia floralia opposita diminuta (a 2 *mm* longa et 0,5 *mm* lata). Inflorescentia paniculata elongata laxa; pedicilli 0,5—3 *mm* longi glabri laevesque; corolla 3—4 *mm* diametro alba, lobulis ovatis vel oblongo-ovatis attenuato-acutiusculis 1—1,5 *mm* longis et 0,75—1 *mm* latis; antherae flavidae vel saepius nigricantes, styli 0,5—0,75 *mm* longi basi coaliti. Fructus ca. 1,5 *mm* longi atribrunnei glabri laevesque, mericarpiis angustis valde incurvatis.

Floret VII—VIII. Habitat ad margines quercetorum steppaceorum vel inter frutices, etiam in granticis denudatis sub saxis per regiones donetzicas necnon maeoticas.

Typus. RSS Ucr., ditio Stalinensis, districtus Volodarskiensis, in monticulis graniticis reservatis Kamjani Mohyly dictis 3.VI 1953, Th. Grynj et N. Ugljarenko.

A *G. tyraico* Klok. foliis omnibus oblongis subduplo majoribus et in verticillo numerosioribus recedit. Foliorum magnitudine omnibus proximis praestat.

27. Galium auratum Klok. species nova. — Sect. *Xanthogalia* (DC.) Pobed., ser. *Aurea* Pobed. — *G. auratum* auct. fl. taur., non Vis. p.p. — *G. firmum* auct. fl. taur., non Tausch p.p.

Planta perennis. Caules ca. 35—40 *cm* alti obtuso-tetraquetri pilis patentibus ca. 0,2—0,5 *mm* longis inferne densiuscule, superne parce obtecti. Folia caulina usque ad inflorescentiam in verticillis sena—dena,

oblongo-obovata vel oblanceolata necnon elliptico-lanceolata 5—14 *mm* longa et 1—3 *mm* lata, basi laticuneata, apice breviter vel attenuatim acutata; caulina inferiora margine supra medium scabrido-serrulata, in paginis, praesertim subtus in nervo, densiuscule pilosa; superiora margine laevia et in paginis glabrescentia; folia in rachide inflorescentiae sena vel sub apice quaterna, oblongo-lanceolata 3,5—5 *mm* longa et 1—1,5 *mm* lata attenuato-acutata vel mucronulata, exceptis infimis glaberrima laeviaque; in ramulis foliola oblongo-ovato-lanceolata attenuato-acutata glabra laeviaque. Corolla ca. 3,5 *mm* diametro laete flava, lobulis ovato-lanceolatis 1,5—1,7 *mm* longis et 0,8—1 *mm* latis, apice mucronulatis; antherae flavae, styli 0,4—0,6 *mm* longi basi coaliti. Fructus glabri.

Floret VI—VII. Habitat in decliviis lapidosis tauricis.

Typus. RSS Ucr., Tauria, Nikita, in declivio meridionali, 20.VI 1885, N. Zelenetzkij. In Herbario Horti Botanici Nikitensis conservatur.

Ab omnibus proximis antheris flavis, non nigrescentibus, abhorret.

28. Galium Zelenetzkii Klok. species nova. — Sect. *Xanthogalia* (DC.) Pobed., ser. *Aurea* Pobed. — *G. aureum* auct. fl. taur., non Vis. p.p. — *G. firmum* auct. fl. taur., non Tausch p.p.

Caules usque ad 40 *cm* alti, obtuso-tetraquetri, tota extensione glabri. Folia caulina usque ad inflorescentiam in verticillis sena — dena, oblanceolata vel (superiora) oblongo-lanceolata 6—23 *mm* longa et 1—5 *mm* lata; inferiora basi cuneata, apice acutata; superiora basi vix angustata, apice mucronulata; utraque margine parum revoluta, in toto glabra laeviaque; folia in rachide inflorescentiae quaterna—sena, oblongo- vel lineari-lanceolata 4—6 *mm* longa et 0,5—1,2 *mm* lata mucronata, etiam floraliiscum glabra laeviaque. Inflorescentia angustiuscula et sat congesta, pedicelli 0,8—2,5 *mm* longi glabri laevesque; corolla ca. 3,5 *mm* diametro laete flava, lobulis oblongo-ovato-lanceolatis ca. 1,5 *mm* longis et 0,7—0,8 *mm* latis, mucrone molli reflexo terminatis; antherae nigrescentes, styli ca. 0,5 *mm* longi. Fructus glabri.

Floret VI—VII. Habitat in decliviis lapidosis tauricis.

Typus. RSS Ucr., Tauria, Sympheropolj, in declivio septentrionali, VII 1885, N. Zelenetzkij. In Herbario Horti Botanici Nikitensis conservatur.

A *G. aurato* Klok. glabritie plena, foliorum forma necnon dimensionibus, antheris nigrescentibus clarissime differt. *G. firmum* Tausch (*G. aureum* Vis.) ab ambobus tauricis caulibus elatioribus scabrido-setulosis, foliis angustioribus et notis aliis discrepat. *G. aureum* Побединова in Фл. СССР, XXIII (1958) 302 species propria est.

29. Galium tomentellum Klok. species nova. — Sect. *Xanthogalia* (DC.) Pobed., ser. *Ruthenica* Pobed.

Caules saepe numerosi usque ad 70 *cm* alti teretiusculo-tetraquetri, in parte inferiore scabrido-puberuli, supra pilis patentibus subundulatis breviusculis densissime obtecti et propter hoc canescentes. Folia tenuiter

lineari-subulata vel subfiliformia, margine arcte revoluta, apice acutata vel mucronulata, supra pilis brevibus patentibus densissime obtecta, solum mucrone in foliis superioribus glabro. Inflorescentia oblonga congesta, ramis elongatis adpressis; pedicelli ca. 1 *mm* longi brevipilosi, corolla ca. 3 *mm* diametro aurea pilosiuscula, lobulis ovatis vel oblongo-ovatis obtusis mucrone parvulo insidente. Germen fructusque dense setulosi. Ceterum ut in *G. ruthenico* Willd.

Floret VI—VII. Habitat in decliviis steppaceis necnon graniticis denudatis siccis per regiones steppaceas donetzicas, maeoticas necnon tanaiticas sparse.

Typus. RSS Ucr., ditio Stalinensis, p. Velyko-Anadolj, locis steppaceis virgineis in quadrato 24 arboreti, 11.VII 1916.

Species haec *G. tuneatano* Lam. septentrionali-africano simillima inter hoc et *G. ruthenicum* Willd. locum medium possidet. A secundo pubescentia totae plantae densissima, corolla pilosa, et foliis subduplo brevioribus abhorret.

30. Galium borysthenicum Klok. species nova. — Sect. *Xanthogalia* (DC.) Pobed., ser. *Ruthenica* Pobed. — *G. verum* auct. fl. ucr. pro min. parte.

Caules a basi assurgentes 50—100 *cm* alti, inernodiis usque ad 4—4,5 *cm* longis, teretiusculo-tetraquetri, solum sub nodis basi foliorum pilis brevissimis subinconspicuis vix puberuli, in cetero glarbi laevesque, sub inflorescentia ramis elongatis sterilibus aucti. Folia caulina media in verticillis sena—dena lineari-subulata 15—30 *mm* longa et 0,5—1 *mm* lata acuminata, margine revoluta, sub apice per margines scabrido-setulosa, subtus pallide virescentia, supra atrivirentia, glabra laeviaque. Inflorescentia paniculata laxiuscula; pedicelli 0,5—2 *mm* longi glabri laevesque; corolla ca. 3 *mm* diametro flava, lobis oblongo-ovatis; antherae flavae, styli 0,3—0,4 *mm* longi liberi. Fructus 0,75—1,4 *mm* longi atribrunnei, dense setulosi; mericarpia incurvata.

Floret VI—VIII. Habitat in arenosis humidiusculis borysthenicis.

Typus. RSS Ucr., ditio Chersonensis, districtus Goloprystaniensis, in arenosis inter p.p. Ivanivka et Rybaljcze, 20.VI 1951, Th. Grynj.

A *G. ruthenico* Willd. glabritie abhorret.

31. Galium tenderiense Klok. species nova. — Sect. *Xanthogalia* (DC.) Pobed., ser. *Vera* Pobed.

Planta perennis rhizomate brevi incrassato. Caules numerosi fasciculati assurgentes 25—70 *cm* alti, internodiis usque 2—3 *cm* longis, obtusotetraquetri, costulis interjectis obsoletis, in parte inferiore glabri laevesque, supra scabridi et canescenti-puberuli, sub inflorescentia ramis sterilibus foliosis aucti. Folia caulina in verticillis octona—duodena, tenuiter lineari-subulata vel subfiliformia, margine arcte revoluta, apice acuminata, subtus pallide virescentia glabra, sed minutissime papillosa, supra atrivirentia, pilis brevissimis densiuscule obtecta; folia floralia lineari-lanceolata glabra diminuta. Inflorescentia oblonga breviuscula congesta; pedi-

celli 0,5—2 *mm* longi scabridi vel setulosi; corolla 2,5—3 *mm* diametro flava, lobis ovatis 1—1,25 *mm* longis et ca. 0,75 *mm* latis acutatis. Fructus 0,75—1 *mm* longi atribrunnei glabri laevesque.

Floret VI—VIII. Habitat in litoralibus euxinis.

Typus. RSS Ucr., ditio Chersonensis, peninsula sabulosa pontica Tender, 1 *km* meridiem versus a fine septentrionali, in depressione inter frutices, 10. VII 1929, P. Davydycz.

A *G. vero* L. foliis valde angustioribus supra puberulis (non scabridis vel setulosis), pedicellis scabridis vel setulosis (nunquam glabris laevibusque), corolla minore, fructu breviore, caulibus numerosis fasciculatis (non paucis vel solitariis) atque habitatione discrepat.

32. Galium glabratum Klok. species nova. — Sect. *Xanthogalia* (DC.) Pobed., ser. *Vera* Pobed. — *G. ochroleucum* auct. fl. ucr., non Kit. — *G. verum* γ. *ochroleucum* Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 14. — *G. Wirtgenii* auct. fl. polon. et ross. nonnull., non F. Schultz.

Planta perennis atriuscule viridis, rhizomate repente atribrunneo vel nigrescente. Caules pauci assurgentes 25—100 *cm* alti, internodiis ca. 1,5—8 *cm* longis, in parte inferiore teretes, supra tetraquetri, costis incrassatis, tota extensione glabri laevesque, sub nodis solum scabriusculi, interdum in ramulis inflorescentiae parcissime pilosiusculi (*f. subverum* Klok.). Folia caulina in verticillis sena—duodena, anguste linearia (0,7) 2—5 *cm* longa et 0,7—2,5 *mm* lata, margine parum revoluta, supra medium latissima, basin versus sensim angustata, apice acuminata, per margines scabrido-serrulata, subtus griseola et parce papillosa, supra atrivirentia, ad margines scabrida. Inflorescentia oblongo-paniculata 6—36 *cm* longa et 2,5—10 *cm* lata laxiuscula; pedicelli 1—3 *mm* longi glabri laevesque; corolla 2,5—4,7 *mm* diametro lucido-flava, lobulis oblongo-ovatis vel rarius ovatis 1—2,2 *mm* longis et 0,8—1,2 *mm* latis, apice vix protractis; antherae flavae, styli 1—1,3 *mm* longi. Fructus 1—1,3 *mm* longi glabri laevesque atribrunnei.

Floret VI—VIII. Habitat in pratis et ad margines silvarum per totam Ucrainiam et Rossiam Mediam sparse.

Typus. RSS Ucr., ditio Charcoviensis, prope opp. Izjum, in pratis inundatis donetzicis, 23.VI 1946, G. Bilyk.

G. Wirtgenii F. Schultz caulibus superne dense pubescentibus, inflorescentia angustissima longa interrupta ramulis brevibus paucifloris necnon notis aliis multis a nostro valde discrepat. In finibus URSS species haec medieuropaeum abest. *G. flavescens* Borb. (*G. ochroleucum* Kit., non Wolf) nostro alienum et ad seriem *Aurea* Pobed. pertinet. A *G. vero* L. species nostra praeter glabritiem foliis caulinis multo longioribus et latioribus, floribus pallidioribus et notis aliis differt.

33. Galium bellatulum Klok. species nova. — Sect. *Leiogalia* DC. pro subsect., ser. *Hercynica* Pobed. — *G. anisophyllum* auct. fl. ucr., non Vill.

Planta perennis atrivirens, rhizomate tenui ramoso caespites haud densos formans. Caules numerosi ascendentes 4—10 *cm* alti glaberrimi laevesque, plus minusve ramosi. Folia caulina infima in verticillis quaterna, elliptica 1—3 *mm* et 0,5—1 *mm* lata, basin versus in petiolulum attenuata, apice breviter acutata; folia media internodiis 1,5—2,5-plo breviora oblongo-obovata vel lineari-spathulata 4,5—11 *mm* longa et 0,75—1,5 *mm* lata, in triente superiore latissima, inde basin versus sensim angustata, apicem abrupte angustata et acuminata vel in superioribus in mucronem brevissimum attenuata, glabra atque laevissima. sicut et infima in caule principali sena—octona, in ramis quaterna—sena. Inflorescentia iteratim bifurcato-trifurcata laxiuscula, dichasiis terminalibus 1—3-floris; pedicelli 1—8 *mm* longi, sub florum incrassati, laevissimi; corolla 3—3,5 *mm* diametro albido-flavida, lobulis ovato-lanceolatis vel -triangularibus 1,5—1,75 *mm* longis, apice attenuato-acutiusculis; antherae flavidae, styli 0,5—0,75 *mm* longi basi coaliti. Fructus ca. 1 *mm* longi atribrunnei glaberrimi et laevissimi.

Floret VI—VIII. Habitat in fissuris saxorum carpaticorum.

Typus. RSS Ucr., ditio. Transcarpatica, districtus Rachivensis, in decliviis montis Bliznytzja, 1600 *m* s.m., 28.VI 1950, N. Kossetzj.

Nomen *G. anisophyllum* auct. species multas montanas amplectatur. Ex eis nostro affine *G. sudeticum* Tausch, foliis anguste linearibus usque ad 15 *mm* longis et ca. 1 *mm* latis in laterem curvatis differendum *G. Bocconii* All. foliis nostro simile pubescentia evoluta discrepat.

34. Galium decoronatum Klok. species nova. — Sect. *Cruciatae* DC., grex *Cruciata* Pobed. pro ser. — *G. coronatum* auct. fl. taur., non Sibth. et Sm. p.p. — *G. tauricum* auct. fl. taur., non Roem. et Schult. pro min. parte.

Suffrutex basi lignescens ramosissimus, caespites densos formans, ramis floriferis atque stolonibus sterilibus numerosissimis. Rami floriferi ascendentes vel e basi supina assurgentes 5—15 *cm* alti, tota extensione pilis setulosis 0,3—1,5 *mm* longis patentibus dense obtecti. Folia in verticillis quaterna oblonga necnon obovata obtusa vel obtusiuscula, margine ciliis rigidiusculis 0,3—0,8 *mm* longis obsita, in paginis (exceptis apicalibus nonnullis) dense vel parciuscule pilosa, subtus in nervo medio saepissime rigidiusculo-ciliata, nervis lateralibus obsoletis; folia caulina usque ad inflorescentiam elliptica vel oblongo-elliptica 2,5—8 *mm* longa et 1—4 *mm* lata; folia fulcrantia sub dichasiis elliptica vel oblongo-obovata (3) 5,5—12 *mm* longa et (1,5) 2—5 *mm* lata obtusa vel interdum obtusiuscule attenuato-acutata, media summaque in paginis plus minusve glabrata; folia in stolonibus sterilibus oblonga vel rarius oblongo-elliptica 4—16 *mm* longa et 2—3 *mm* lata obtusiuscula. Dichasia axillaria numero 4 (6) in nodo, foliis fulcrantibus subbreviora vel sublongiora 3—5-flora; pedunculi eorum 1—5 *mm* longi, pedicelliscum pilis setulosis patentibus 0,2—0,7 *mm* longis obsiti; pedicelli 1—6 *mm* longi; bracteae ellipticae necnon obovatae 0,6—7 *mm* longae et 0,2—3,5 *mm* latae obtusae

necnon obtusiuscule attenuato-acutatae, in paginis pilosae vel plus minusve glabratae; corolla 2,5—3,5 (4) *mm* diametro virescenti-lutea, lobulis ovatis 1—1,5 *mm* longis et 0,5—1 *mm* latis obtusiuscule acutatis; antherae luteae; styli ca. 0,3—0,5 *mm* longi, apice liberi. Fructus 2—3,2 *mm* longi glaberrimi, maturi atribrunneae fere nigri.

Floret IV—VI. Habitat in saxis vel decliviis lapidosis tauricis.

Typus. RSS Ucr., Tauria Meridionalis, ad pedem montis Aju-Dag, in rupibus, 17.V 1958, M. Klokov.

A proximo *G. taurico* (Willd.) Roem. et Schult. fructibus glaberrimis (non dense setulosis) abhorret. *G. coronatum* Sibth. et Sm. graecum a nostro sicut et ab aliis proximis tauricis necnon caucasicis foliis fulcrantibus maxime auctis rotundatis (inde nomen specificum!) discrepat.

35. Galium neotauricum Klok. species nova. — Sect. *Cruciatae* DC., grex *Cruciata* Pobed. pro ser. — *G. tauricum* Победимова во Фл. СССР, XXIII (1958) 320, p.p.

Rami floriferi usque ad 10—15 *cm* alti glaberrimi. Folia oblongo-elliptica vel -obovata, margine parce setuloso-ciliatiuscula ciliis ca. 0,2 *mm* longis, in paginis glabra; caulina usque ad 8 *mm* longa et 3—3,5 *mm* lata; folia fulcrantia inflorescentiae usque ad 10—11 *mm* longa et 3—4 *mm* lata, stolonum sterilium folia usque ad 8 *mm* longa et 3 *mm* lata saepissime oblongo-obovata. Dichasia foliis fulcrantibus sublongiora, pedunculis 2—4 *mm* longis glabris; pedicelli 2—4 *mm* longi setis parciusculis ca. 0,3—0,5 *mm* longis obsiti; bracteae saepissime ellipticae usque ad 6 *mm* longae et 2 *mm* latae acutiusculae, margine setulis ca. 0,3—0,4 *mm* longis obsitae; corolla virescenti-lutea ca. 2,5—3 *mm* diametro, lobulis ovatis ca. 1—1,2 *mm* longis et 0,7—0,8 *mm* latis acutiusculis. Fructus ca. 1,5 *mm* longi et 2 *mm* lati nigrescentes, setulis subincurvatis 0,1—0,3 *mm* longis dense obtecti.

Floret V—VI. Habitat in saxis humidiusculis montanis tauricis.

Typus. RSS Ucr., ditio Krymensis, prope Jaltam, jaila Aj-Petri, ad stationem meteorologicam, 29.IX 1929, M. Kotov.

Habitu ad *G. chersonensem* (Willd.) Roem. et Schult. jailicolum accédit, fructibus dense setulosis abhorret. A *G. taurico* (Willd.) Roem. et Schult. meridionalitaurico habitu depauperato et glabritie discrepat.

36. Campanula pulchra Wissjul. species nova.

Rhizoma oblique ascendens. Caules erecti vel basi ascendentes 20—35 *cm* alti, foliiscum hirti. Folia radicalia petiolata, oblongo-ovata, 4—20 *cm* longa, caulina inferiora brevipetiolata, late lanceolata vel anguste elliptica 6—10 *cm* longa, acutiuscula, margine sicut et radicalia crenata; folia caulina superiora sessilia, oblongo-ovata, subamplexicaulia, margine crenata vel dentato-crenata. Inflorescentia brevis, capitalo unico terminali formata vel saepius lateralibus 1—3 *mm* minoribus additis; capitula foliis ovatis apice attenuatis involucrata; flores 2—3 *cm* longi, saepissime

cyaniviolacei; calyx pubescens, dentibus lanceolatis; corolla fere ad medium in lobos lanceolatos partita, extus pilosiuscula. Capsula basi poris dehiscens.

Floret VI—VII. Habitat in decliviis montanis carpaticis.

Typus. RSS Ucr., ditio Stanislaviensis, distr. Jaremczanensis, inter opp. Vorochta et mont. Goverla, 10.VIII 1958, M. Kotov.

In Herbario Instituti botanicae Ac. Sci. RSS Ucr. Kioviae conservatur.

Affinitas. A *C. glomerata* L. inflorescentia depauperata et floribus minoribus differenda.

37. Campanula polessica Wissjul. species nova.

Rhizoma oblique ascendens. Caules erecti 30—70 *cm* alti, foliiscum hirsuti, superne ramosi. Folia radicalia longipetiolata, late lanceolata vel ovata; caulina lanceolata; folia omnia margine dentata. Flores apice caulis ramorumque solitarii vel saepius 2—3-ne fasciculati, inflorescentiam anguste paniculatum longam formantes; lobi calycis lanceolati ca. 3,5 *mm* longi, obtusiusculi, margine ciliati; corolla 15—20 *mm* longa laete violacea, extus pubescens; stylus haud exsertus. Capsula poris ad apicem approximatis dehiscens.

Floret VII. Habitat ad margines silvarum.

Typus. RSS Ucr., ditio Czernigoviensis, opp. Gorodnja, 5.VI 1932, F. Levina.

In Herbario Instituti botanicae Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Affinitas. Notis multis ad *C. farinosa* (Roch.) Andrz. appropinquat sed pubescentia haud molli parciore differt.

ПОКАЖЧИК
УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ ДО X ТОМА «ФЛОРИ УРСР» [1]

Абелія 288
„ великоквіткова 288
„ триквіткова 288
Агалик-трава 400, **449**
„ гірська **451**
Аденофора 400, **435**
„ кримська 436, **438**
„ лілієлиста **436**
Адокса 289
„ мускусна **289**
АДОКСОВІ 288
Азинеума 400, **444**
„ сірувата **446**
Бузина 250, **251**
„ трав'яниста **251**
„ червона 251, **256**
„ чорна 251, **254**
Валеріана 232
„ блискуча 317, **325**
„ бузинолиста 317, **335**
„ бульбиста 316, **317**
„ Вальрота 317, **334**
„ висока 316, **322**
„ волзька 316, **324**
„ вузьколиста 316, **328**
„ Гроссгейма 317, **327**
„ дводомна 316, **320**
„ пагонопосна 317, **331**
„ Плейєля 317, **337**
„ російська 316, **328**
„ трансільванська . . . 316, **320**
„ трилиста 316, **319**
„ цілолиста 316, **321**
ВАЛЕРІАНОВІ 291
Вейгела 250
„ рання **287**
„ рясноцвіта **287**
Вовчок 6
„ Олени **8**
„ червоний **6**
Вовчки 12, 32
Ворсувальна шишка 350
Гарбуз 381, **392**
„ великий 393
„ волоський 392, **393**
„ звичайний **392**
„ мускусний 392, **393**
ГАРБУЗОВІ 380
ГАРБУЗОЦВІТІ 380
Головачка 340, **355**
„ Литвинова 355, **356**
„ сірійська 355, **362**
„ трансільванська . . . 355, **361**
„ уральська 356, **357**
„ шкіряста 356, **359**
Гордовина 263
Дзвоники 400
„ алтайські 402, **433**
„ альпійські 401, **410**
„ болонські 403, **414**
„ Вайди 402, **432**
„ великоколосі 404, **422**
„ високі 402, **403**
„ головчасті 404, **415**
„ карпатські 402, **434**
„ Кладні 403, **426**
„ красиві 404, **418**
„ кримські 402, **406**
„ кропиволисті 403, **412**
„ круглолисті 403, **425**
„ майже головчасті . . . 404, **420**
„ мучнисті 404, **418**
„ оленячі 404, **423**
„ персиколисті 402, **429**
„ поліморфні 403, **427**
„ поліські 403, **420**
„ ріпаконосні 403, **427**
„ ріповидні 403, **413**
„ ріпчасті 402, **428**
„ розлогі 403, **431**
„ середні 402, **404**
„ сибірські 402, **405**
„ смерекові 402, **432**
„ Харкевича 402, **406**
„ широколисті 403, **411**
ДЗВОНИКОВІ 399
ДЗВОНИКОЦВІТІ 399
Диня 381, **388**
„ посівна **388**
Дієрвіла 250
„ сидячолиста **285**
Ехіноцистис 381, **397**
„ шипуватий **398**
ЖИМОЛОСТЕВІ 249
Жимолость 250
„ Альберта 272, **275**
„ голуба 274, **276**
„ вічнозелена 274, **283**

---

[1] Склала І. Д. Стеценко.

Жимолость запашна 275, **277**
„ козолиста 274, **284**
„ обгорточна 274, **278**
„ пухнаста 275, **280**
„ Стандиша 275, **277**
„ татарська 275, **279**
„ чорна 274, **278**
„ японська 275, **283**
Заразиха 8
„ біла 13, **38**
„ блідоквіткова 13, **40**
„ висока 14, **49**
„ гірчакова 13, **44**
„ голуба 12, **16**
„ гостролопатева 11, **24**
„ ельзаська 14, **53**
„ єгипетська 12, **21**
„ жовта 13, **37**
„ зазублена 13, **43**
„ звичайна 13, **33**
„ капустяна 12, **23**
„ мала 14, **45**
„ Мутеля 12, **23**
„ низька 11, **25**
„ піскова 12, **19**
„ плющова 14, **47**
„ поникла 12, **29**
„ порізникова 14, **54**
„ пурпурова 12, **14**
„ різнобарвна 14, **46**
„ розгалужена 11, **25**
„ самосилова 13, **35**
„ сарматська 12, **30**
„ синювата 12, **27**
„ сітчаста 13, **42**
„ соняшникова 12, **32**
„ струнка 13, **56**
„ темно-жовта 13, **51**
ЗАРАЗИХОВІ **5**
Кавун 381, **390**
„ звичайний **390**
„ колоцинт 390, **391**
Калина 250
„ вічнозелена **266**
„ запашна 258, **267**
„ звичайна **259**
„ зморшкуватолиста **265**
„ канадська **261**
„ повстиста **265**
„ сливолиста **263**
„ цілолиста **263**
Кентрантус 337
„ валеріановидний . . 337, **339**
„ довгоквітковий **338**
„ червоний **338**
Комонник 340, **364**
„ лучний **364**
КУЛІВНИЦЕВІ 67
Кулівниця **67**
„ вузькопелюсткова 68
Легузія 400, **448**
„ гібридна **449**
Лейцестерія 288
„ красива **288**
Ліннея 250
„ північна **271**
ЛОБЕЛІЄВІ 452
Лобелія **452**
„ довгочерешкова **453**
Люфа 381, **395**
„ гострогранна 395, **396**
„ циліндрична **395**
Малий комонник 340, **366**
„ „ зігнутий **366**
Марена 91, **166**
„ грузинська 167, **168**
„ красильна **167**
„ татарська 166, **168**
Маренка **96**
„ Бессерова 98, **111**
„ близька 97, **104**
„ витончена 102, **146**
„ волосиста 103, **154**
„ восьмилисткова 99, **124**
„ голоплода 100, **163**
„ гранітна 102, **148**
„ двозуба 102, **142**
„ дерниста 101, **138**
„ дзвониковидна 99, **120**
„ дністровська 99, **117**
„ запашна 97, **106**
„ кімерійська 103, **157**
„ Котова 103, **154**
„ красильна 98, **116**
„ крейдяна 101, **132**
„ кримська 98
„ ксеротична 99, **119**
„ кучерява 97, **108**
„ надзвичайна 98, **127**
„ напіводягнена 101, **129**
„ одягнена 103, **153**
„ пахуча 100, **161**
„ переодягнена 103, **151**
„ південнобузька 102, **144**
„ підмаренникова 99, **122**
„ поламана 103, **154**
„ полегла 101, **137**
„ польова 97, **105**
„ прибережна 97, **115**
„ рожева 100, **130**
„ румелійська 102, **146**
„ савранська 100, **160**
„ сіроплода 101, **134**
„ сланка 97, **108**
„ Стевена 102, **140**
„ тавро-скіфська 98, **165**
„ Траншеля 101, **139**
„ уподібнена 102, **151**
„ чіпка 97, **114**
„ щетиниста 100, **158**
МАРЕНОЦВІТІ 90
МАРЕНОВІ 90
Мласкавець **292**
„ вінцевий 294, **312**
„ вушковидний 294, **306**
„ гачкуватий 294, **295**
„ здутий 295, **306**
„ змішаний 294, **301**
„ зубчастий 294, **300**
„ їжачий 293, **297**
„ кілястий 295, **304**
„ колосковий 295, **297**
„ коротковінцевий . . 294, **309**
„ Кочі 294, **313**
„ маленький 295, **308**
„ м'якоголчастий . . . 294, **302**
„ пухнастий 294, **309**
„ ребристий 295, **299**

Мласкавець чорноморський . . . 295, **311**
Огірок-пирскач 380, **385**
Огірок 381, **387**
„ посівний **387**
Переступень 381, **382**
„ білий **383**
„ дводомний 383, **384**
Перистоголовник 340, 363
„ перистий **363**
Підмаренник 91
„ багновий 175, **234**
„ Бессера 176, **201**
„ болотний 175, **233**
„ бучинний 177, **205**
„ Вайланта 174, **236**
„ верболистий 172, **190**
„ весняний 173, **242**
„ видовжений 175, **232**
„ дніпровський . . . 178, **221**
„ дністровський . . . 177, **212**
„ застарілий 172, **179**
„ Зеленецького . . . 178, **216**
„ золотистий 178, **216**
„ карпатський 176, **195**
„ Кернерів 176, **204**
„ кільчастий 174, **240**
„ клинолистий 177, **201**
„ кримський 173, **243**
„ мареновидний . . . 172, **186**
„ мохнатенький . . . 178, **217**
„ найбільший 175, **231**
„ напіводягнений . . . 177, **213**
„ несправжній 174, **237**
„ несправжньомареновидний 172, **186**
„ несправжньом'який . 176, **199**
„ несправжньопівнічний 172, **185**
„ новокримський . . 173, **247**
„ оголений 178, **226**
„ одеський 177, **210**
„ пьємонтський . . . 173, **242**
„ північний 172, **178**
„ південнобузький . . 177, **210**
„ підведений 175, **197**
„ посередній 176, **193**
„ пребореальний . . . 172, **183**
„ пухнастоногий . . . 172, **187**
„ пучкуватий 177, **206**
„ розвінчаний 173, **246**
„ Рупрехта 175, **233**
„ руський 178, **219**
„ серцелистий 173, **249**
„ справжній 178, **223**
„ тендерівський . . . 178, **223**
„ тонесенький 174, **239**
„ трирогий 174, **237**
„ херсонеський . . . 173, **248**
„ хрещатий 173, **241**
„ чепурненький . . . 175, **229**
„ чіпкий 174, **235**
„ шорсткий 171, **192**
„ Юзепчука 177, **208**
Пляшкова тиква 394
Подорожник 69
„ великий 70, **86**
„ волохатопелюстковий . 71, **78**
„ голоцвітий 71, **77**
„ дніпровський 70, **87**
Подорожник індійський 70, **71**
„ Корнута 70, **79**
„ ланцетолистий 71, **75**
„ найбільший 71, **80**
„ остистий 70, **89**
„ перистий 70, **81**
„ середній 71, **84**
„ солончаковий 71, **82**
„ степовий 71, **85**
„ тонкоколосий 71, **88**
„ чорнуватий 71, **74**
„ Шварценберга 70, **83**
„ шерстистий 71, **77**
„ широколистий 70, **74**
ПОДОРОЖНИКОВІ 69
Пухирник 58
„ Брема 62, **66**
„ великий 62, **64**
„ звичайний **62**
„ малий 62, **65**
„ середній 62, **64**
ПУХИРНИКОВІ 57
Свербіжниця 340, **341**
„ ворсянколиста . . . 341, **342**
„ довголиста 341, **346**
„ Китайбеля 341, **345**
„ польова 341, **344**
Сициос 381, **396**
„ кутастий **397**
Скабіоза 340
„ блискуча 368, **378**
„ голубина 368, **375**
„ дрібноцвіта 367, **372**
„ жовта 368, **374**
„ колесовидна 367, **374**
„ кримська **368**
„ українська 368, **370**
Скажений огірок **385**
Сніжноягідник 250
„ білий 268, **269**
„ західний **268**
„ кулястий 268, **269**
Тиква 381, **394**
„ звичайна **394**
Тладіанта 380, **381**
„ сумнівна **382**
Товстянка 58
„ альпійська 58, **60**
„ двоколірна 58, **59**
„ звичайна **58**
Фітеума 400, **439**
„ Вагнера 439, **441**
„ колосиста 439, **440**
„ округла 439, **442**
„ чотирироздільна 439, **444**
Хрестовниця 91, **93**
„ гостролопатева **93**
„ ланцюжкова 93, **95**
Черсак 340, **346**
„ волосистий **347**
„ Гмеліна 347, **350**
„ лісовий 347, **354**
„ посівний 347, **350**
„ розрізнолистий 347, **352**
„ щетинистий 347, **349**
ЧЕРСАКОВІ 339
Шерардія 91
„ польова **92**

ПОКАЖЧИК

ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ І СИНОНІМІВ ДО X ТОМА «ФЛОРИ УРСР» [1]

Abelia R. Br. 288
„ chinensis R. Br. 288
„ grandiflora Rehd. 288
„ triflora R. Br. 288
„ uniflora R. Br. 288
Adenophora Fisch. 400, **435**
„ liliifolia (L.) Bess. . . . **436**
„ „ *ssp. taurica* Sukacz. . . . 438
„ „ var angustifolia Schmalh. . . 438
„ taurica (Sukacz.) Juz. 436, **438**
Adoxa L. **289**
„ moschatellina L. **289**
Adoxaceae Fritsch 288
Affrenae Klok. 126
Angustata G. Beck 33
Angustifoliae Kr. 328
Anoplanthus Biebersteinii Reuter . . 6
„ *coccineus* Walp. . . . 6
„ *Helenae* (Popl.) Stankov . 8
Aparine DC. 113, 235
„ *hispida* Moench 235
Aparineae Pobed. 113
Aparinoides Jord. 229
Argenteae Bobr. 368
Arnoglossum Decne 75
Arvenses Krašan. 344
Asperae DC. 239
Asperula L. 96
„ aemulans V. Krecz. ex Klok. 102, **151**
„ affrena Klok. . . . 98, **127**, 457
„ aparine M. B. 97, **114**
„ arvensis L. 97, **105**
„ attenuata Klok. . . . 102, **146**
„ Besseriana Klok. . 98, **111**, 456
„ bidentata Klok. . . . 102, **142**
„ caespitans Juz. . . . 101, **138**
„ „ f. *hirtella* Klok. 138
„ campanulata (Vill.) Klok. . . . 99, **120**
„ *caucasica* Pobed. 105
„ cimmerica V. Krecz. . 103, **157**
„ cincinnata Klok. . 97, **108**, 455
„ *conferta* (Koch) Stank. . 108
Asperula *cretacea* auct. 154
„ *cretacea* Willd. 154
„ creticola Klok. . . . 101, **132**
„ *cynanchica* auct. 148
„ cynanchica L. 100, **130**
„ „ M. B. 142
„ „ var. *affinis* Wulf . 157, 158
„ „ „ *elongata* Stev. . . 132
„ „ „ *graveolens* Stojan. et Stefan. . . 142
„ „ β. *supina* (M. B.) Schmalh. . 138
„ „ δ. *elongata* Stev. . . 142
„ *debilis* Ledeb. 107
„ exasperata V. Krecz. . . . 132
„ *exasperata* Chrshan. . 134, 136
„ *flaccida* Velen. 143
„ *galioides* Ledeb. 120
„ „ var. *tyraica* DC. . 117
„ galioides M. B. . . 99, **122**, 126
„ „ „ f. dolichophylla Klok. . . . 124
„ „ „ f. elata Klok. . . . 124
„ *glauca* auct. 126
„ „ Bess. 120
„ graniticola Klok. . . 102, **148**
„ *graveolens* auct. 161
„ „ Boiss. 146
„ „ „ (M. B.) V. Krecz. . 162
„ graveolens M. B. . . . 100, **161**
„ „ „ f. *pseudo-leiograveolens* Klok. . . 162
„ *hexaphylla* auct. 164
„ humifusa (M. B.) Bess. 97, **108**
„ *humifusa* auct. 108
„ „ Bess. 113
„ „ M. B. 111
„ „ var. *conferta* C. Koch . . 108
„ „ γ. *debilis* Schmalh. 108

[1] Склали В. В. Протопопова і І. Д. Стеценко.

Asperula humifusa δ. *aspera* Regel et Herder 107
„ hypanica Klok. . . . 102, **144**
„ infracta Klok. . . . 103, **154**
„ insuavis Pobed. 107
„ Kalashnikovii Klok. . . . 126
„ Kotovii Klok. . . 103, **154**, 457
„ laevissima Klok. 163
„ leiograveolens M. Pop. et Chrshan. 100, **163**
„ leucanthera Beck 104
„ *leucanthera* Stank. 104
„ *littoralis* D'Urv. 153
„ *longiflora* C. Koch . . . 142
„ *maeotica* M. Pop. et Chrshan. . . 142
„ *Michelsonii* V. Krecz. . . 132
„ *montana* Grecescu . . . 143
„ octonaria Klok. . . . 99, **124**
„ octonaria Klok × *Galium ruthenicum* Willd. . . 127
„ odorata L. 97, **106**
„ *petraea* auct. 150
„ petraea V. Krecz. 150
„ praepilosa V. Krecz. . 103, **154**
„ praevestita Klok. . . 103, **151**
„ „ „ f. villosissima Klok. 152
„ propinqua Pobed. . . . 97, **104**
„ *pseudograveolens* M. Pop. et Chrshan. 162
„ rivalis Sibth. et Sm. . 97, **115**
„ „ var. *Schelkownikowiana* E. Bordz. 114
„ rumelica Boiss. . . . 102, **146**
„ savranica Klok. . . . 100, **160**
„ semiamicta Klok. . . 101, 129
„ setosa Jaub. et Sp. . . . 106
„ setulosa Boiss. . . . 100, **158**
„ *Stevenii* Chrshan. . . . 143
„ Stevenii V. Krecz. . . 102, **140**
„ *supina* auct. 138, 151
„ supina M. B. 101, **137**
„ *taurica* auct. 165
„ taurica Pacz. 98, **164**
„ *taurina* auct. 104
„ taurina L. 105
„ tauro-scythica Klok. . 98, **165**, 458
„ tephrocarpa Czern. . 101, **134**
„ *tephrocarpa* M. Pop. et Chrshan. . 134, 150
„ tinctoria L. 98, **116**
„ Transchelii Klok. . . 101, **139**
„ tyraica Bess. 99, **117**
„ vestita V. Krecz. . . 103, **153**
„ xerotica Klok. 99, **119**
Asterocephalus Coult. 368
„ *columbaria* Spreng. 377
„ *lucidus* Spreng. . . 378
„ *ochroleucus* Spreng. . 375
„ *rotatus* Spreng. . . 374
Asyneuma Griseb. et Schenk 400, **444**
„ canescens (Waldst. et Kit.) Griseb. et Schenk **446**
„ „ var. salicifolium Fom. . . 448
Asyneuma *salignum* (Waldst. et Kit.) Fedorov . **448**
Atrocephalae Szabo 356
Aurea Pobed. 215
Borealia Pobed. 179
Boschniakia C. A. M. 5
Brachyanthe (Boiss.) Pobed. . . 107
Bryonia L. 381, **382**
„ alba L. **383**
„ dioica Jacq. 383, **384**
„ *nigra* Gilib. 383
Calcitrapa Lange 339
Campanula L. 400, **401**
„ abietina Griseb. et Schenk 402, **432**
„ alpina Jacq. . . . 402, **410**
„ altaica Ledeb. . . 402, **433**
„ argunensis Rupr. . . . 410
„ Aucheri L. 410
„ bononiensis L. . . . 403, **414**
„ carpatica Jacq. . . 402, **434**
„ cervicaria L. 404, **423**
„ „ „ var. *multiflora* Reich. 422
„ Charkeviczii Fedorov . . . 402, **406**
„ elatior (Fom.) Grossh. . 402, **409**
„ *eriocarpa* M. B. 411
„ farinosa (Roch.) Andrz. . . . 404, **418**
„ glomerata L. . . 404, **415**, 418
„ „ „ var. *farinosa* Roch. 420
„ *grandiflora* auct. 404
„ *hybrida* L. 449
„ Kladniana (Schur) Witasek . . . 403, **426**
„ *Kladniana* Witasek . . 427
„ latifolia L. 403, **411**
„ „ var. grandiflora Wissjul. 411
„ *liliifolia* L. 436
„ macrostachia Waldst. et Kit. . . 404, **422**
„ medium L. 402, **404**
„ *multiflora* Waldst. et Kit. . . **422**
„ napuligera Schur . 403, **427**
„ *neglecta* Bess. 413
„ patula L. 403, **431**
„ „ var. flaccida Syreissch. 431
„ „ *pauciflora* Rochel . 432
„ persicifolia L. . . . 402, **429**
„ polessica Wissjul. . 403, **420**, 475
„ polymorpha Witasek . 403, 427
„ *pseudolanceolata* auct. . . 428
„ pulchra Wissjul. . 404, **418**, 474
„ rapunculoides L. . . 403, **413**
„ „ „ var. trachelioides DC. 414
„ rapunculus L. . . . 402, **428**
„ „ var. minor Wissjul. . . **429**

Campanula rapunculus f. hirta Peterm. . 429
„ „ f. nitida Beck . 429
„ rotundifolia L. . . 403, **425**
„ „ var. hirta Mert. et Koch. . 426
„ „ „ linifolia Vahl. 426
„ *ruthenica* M. B. 414
„ *scheuchzeri* auct. 427
„ „ var. *Kladniana* Schur . . 426
„ sibirica L. . . . 402, **405**
„ *sibirica* var. *divergens* Trautv. 406
„ „ „ *taurica* Trautv. 406
„ „ f. *elatior* Fomin . . 409
„ *simplex* O. et B. Fedtsch. 433
„ *speciosa* auct. 418
„ *Steveni* auct. 433
„ *suaveolens* Gilib. . . . 436
„ subcapitata M. Pop. 404, **420**
„ taurica Juz. . . . 402, **406**
„ *trachelioides* M. B. . . . 414
„ trachelium L. . . . 403, **412**
„ Trautvetteri Grossh. . 418
„ *ucrainica* Spreng. . . 413
„ *uralensis* Wissjul. . . 433
„ Vaidae Penzes . 402, **432**
CAMPANULACEAE Juss. 399
Campanulastrum (Small) Fed. . . 428
CAMPANULATAE Engl. 399
Campanuleae Rchb. 401
Campanuloideae Schoenl. 401
Camptopoda Boiss. 237
Campylanthera Pojark. 168
CAPRIFOLIACEAE Juss. 249
Caprifolium Spach . . . . . .
„ *coeruleum* Lam. . . . 276
„ *dumetorum* Lam. . . . 282
„ *germanicum* Dellarb. 284
„ *involucratum* Kuntze . 278
„ *italicum* Roem. et Schult. 284
„ *japonicum* Dum. . . . 283
„ *nigrum* O. Ktze . . . 279
„ *perfoliatum* Roehl. . . 284
„ *rotundifolium* Moench . 284
„ *tataricum* O. Ktze . . . 279
„ *vulgare* Medic. . . . 284
„ *xylosteum* Gaertn. . . 282
Centranthus . . . . . .
„ *calcitrapa* Dufr. . . . 339
„ *longifolius* Stev. . . . 338
„ *orbiculatus* Dufr. . . . 339
„ *ruber* DC. 338
„ „ Eichw. 339
Cephalaria Schrad. 340, **355**
„ *centauroides* var. *corniculata* Coult. . 357
„ „ „ *uralensis* DC. . 357
Cephalaria coriacea (Willd.) Steud. 356, **359**
„ Litvinovii Bobr. . . 355, **356**
„ syriaca (L.) Schrad. 355, **362**
„ *tatarica* Ledeb. 356
„ transsilvanica (L.) Schrad. 355, **361**
„ uralensis (Murr.) Schrad. 356, **357**
Cernuae Novopokr. 29
Chamaecerasus Rehd. 275
„ *Alberti* Carr. . . . 275
„ *coeruleum* Delarbre 276
„ *dumetorum* Delarbre 282
„ *nigra* Delarbre . . 279
„ *tataricus* Billiard. . 279
Cinchoideae K. Schm. 90
Cinchona L. 90
Cistanche Hoffmg. et Link 5
Citrullus Forsk. 381, **390**
„ colocynthis (L.) Schrad. 390, **391**
„ *edulis* Prach. 390
„ vulgaris Schrad. **390**
Cockburnia Balf. f. 67
Coerulescens G. Beck 27
Coffea L. 90
Coffeoideae K. Schm. 91
Colocynthis vulgaris Schard. . . . 391
Columbariae Bobr. 375
Cordifoliae R. Schulz 440
Coriaceae Bobr. 359
Corniculatae Bobr. 357
Cornigerae Soy—Willem. 296
Coronata Klok. 311
Coronatae Boiss. 311
Crucianella L. **93**
„ *angustifolia* auct. 94
„ „ var. *oxyloba* (Janka) Halacsy 94
„ catellata Klok. . . 93, **95**, 455
„ *latifolia* auct. 95
„ „ β. *erectiuscula* DC. 95
„ oxyloba Janka **93**
Cruciatae DC. 240
Cruentae G. Beck 56
Cucumis L. 381, **387**
„ *acutangulus* L. 396
„ *colocynthis* L. 391
„ *esculentus* Salisb. 388
„ *melo* L. 388
„ „ β. *cultus* Kurz. . . 389
„ sativus L. **387**
Cucurbita L. 381, **392**
„ *lagenaria* L. 395
„ maxima Duch. . . . 392, **393**
„ moschata Duch. . . 392, **393**
„ *ovifera* L. 392
„ pepo L. **392**
„ „ var. α. L. 393
„ *turbaniformis* M. Roem. . 393
CUCURBITACEAE Juss. 380
CUCURBITALES Engl. 380
CUCURBITEAE Ser. 382
Curvatae G. Beck 49

Cynanchica (Fourr.) V. Krecz. . . 127
Dasystigma Fed. 410
Denticarpus Szabo 356
Diervilla Adans. **285**
„ *floribunda* Sieb. et Zucc. 287
„ *florida* auct. 287
„ *lonicera* Mill. 285
„ *multiflora* Lem. 287
„ *praecox* Lemoine 287
„ rivularis Gatt. 285
„ sessilifolia Buckl. . . . **285**
„ *splendens* Carr. 285
Dioicae Grub. 320
DIPSACACEAE Lindl. 339
Dipsaceae Van Tieg. 346
Dipsacus L. 340, **346**
„ *fullonum* L. 352, 354
„ „ var. *laciniatum* Schmalh. . 353
„ „ „ *sativus* Schmalh. . 352
„ „ α. *silvester* Schmalh. . . 354
„ Gmelini M. B. . . . 347, **350**
„ laciniatus L. 347, **352**
„ pilosus L. 347
„ „ „ β. *strigosus* Ledeb. . . . 349
„ sativus (L.) Scholler 347, **350**
„ silvester Huds. . . . 347, **354**
„ strigosus Willd. . . 347, **349**
Distegia involucrata Rydb. 278
Ebulum humile Garcke 251
Ebulus Spach. 251
Ecballium A. Rich. 380, **385**
„ elaterium A. Rich. . . . **385**
Echinocephalae Lange 361
Echinocystis Torr. et Gray . . 381, **397**
„ echinata (Mühl.) Vass. **398**
„ *lobata* (Mich.) Torr. et Gray 399
Euchylia caerulea Duloc 276
„ *nigra* Duloc 279
Eucodon (DC.) Fed. 410
Eucynanchicae V. Krecz. 129
Eugalium DC. 193
Eumelon Pang. 388
Eupodanthum (Boiss.) Fedorov . 446
Eusambucus Spach. 254
Eutricherae Szabo 341
Fedia brachistaphana Ten. 309
„ *carinata* Stev. 305
„ *coronata* Vahl 299, 312
„ *costata* Stev. 299
„ *dasycarpa* Stev. 302
„ *dentata* Mirb. 300
„ *echinata* Vahl 297
„ *eriocarpa* Stev. 303
„ *Morisonii* Spreng. 300
„ *lasiocarpa* Stev. 310
„ *muricata* Stev. 303
„ *olitoria* Vahl 298
„ *striata* Stev. 298
„ *tridentata* Stev. 308
„ *turgida* Stev. 307
„ *uncinata* Willd. 296
Fenno-Scandicae Kr. 335
Fevilleae E. G. O. Muller et Pax. . 381
Galeatae G. Beck 33
Galieae Dumort. 91
Galioideae DC. 113
Galium L. **169**
„ achurense Grossh. 216
„ *anisophyllum* auct. 229
„ „ Chrshan. . . 230
„ *aparine* auct. 115
„ aparine L. 174, **235**
„ „ β. *Vaillantii* (DC.) Schmalh. . . . 236
„ *articulatum* Lam. 190
„ „ (L.) Roem. et Schult. 190, 249
„ *articulatum* Pobed. 189
„ auratum Klok. . . . 178, **216**, 469
„ *aureum* auct. 216, 217
„ „ Vis. 217
„ *Bauhini* Roem. et Schult. 242
„ bellatulum Klok. . . 175, **229**, 473
„ Besseri Klok. . . . 176, **201**, 464
„ Bocconii All. 170, 231
„ *boreale* auct. 183
„ boreale L. 172, **181**
„ „ × G. salicifolium Klok. 186
„ borysthenicum Klok. 178, **221**, 471
„ Braunii α. *glaberrimum* Zelen. 248
„ „ β. *hirsutissimum* Zelen. 248
„ *calcareum* Pobed. . . 197, 208
„ *campanulatum* Vill. 120
„ carpaticum Klok. . . 176, **195**, 462
„ chersonense (Willd.) Roem. et Schult. 173, **248**
„ cordatum Roem. et Schult. 173, **249**
„ *coronatum* auct. 245, 246
„ „ Pobed. 248
„ cruciata (L.) Scop. . . 173, **241**
„ *cruciata* β. *chersonensis* Stev. ex DC. 248
„ dazypodum Klok. . . 172, **187**, 461
„ „ × G. praeboreale Klok. 190
„ decoronatum Klok. . 173, **246**, 473
„ *elatum* Thuill. 204
„ *elongatum* auct. 175, 231
„ elongatum Presl **232**
„ *erectum* auct. 197, 200
„ erectum Huds. 197
„ exoletum Klok. . . 172, **179**, 458
„ fagetorum Klok. . . 177, **205**, 466
„ fasciculatum Klok. . 177, **206**, 467
„ *firmum* auct. 216, 217
„ flavescens Borb. 229
„ *geniculatum* Chrshan. . . 189
„ glabratum Klok. . . 178, **226**, 472
„ *glaucum* Jacq. 120
„ *humifusum* M. B. 108
„ hypanicum Klok. . . 177, **210**, 467
„ hyssopifolium Hoffm. . . . 170
„ „ Chrshan. . 191
„ infestum W. K. 236

Galium intermedium auct. 195
„ „ Schult. . . 176, **193**
„ „ × G silvaticum L. . . 195
„ Jusepczukii Pobed. 177, 197, 206, **208**
„ Kernerianum Klok. . 176, **204**, 466
„ kopetdagense Pobed. . . . 245
„ *krymense* Pobed. 232
„ maximum Moris . . . 175, **231**
„ *mollugo* auct. 200, 208
„ mugodsharicum Pobed. . . 181
„ *mutabile* Bess. 201
„ neotauricum Klok. . 173, **247**, 476
„ *ochroleucum* auct. 228
„ „ Kit. 229
„ odessanum Klok. . . 177, **210**, 468
„ palustre L. 175, 232, **233**
„ *palustre* var. ε. *Morisianum* Rouy 231
„ pedemontanum All. . . 172, **242**
„ physocarpum Ledeb. . . . 190
„ *physocarpum* Chrshan. . . 191
„ podlachium Kluk. 170
„ praeboreale Klok. . . 172, **183**, 459
„ „ × G. salicifolium Klok. . . . 186
„ praecox (Lang.) Petrak. . 226
„ pseudoboreale Klok. . 172, **185**, 460
„ pseudomollugo Klok. 176, **199**, 464
„ pseudorubioides Klok. 172, **186**, 460
„ *pseudosilvaticum* Klok. . . . 195
„ pycnotrichum (H. Br.) Borb. 213
„ *pygmaeum* DC. 249
„ quinquefolium Andrz. . . . 170
„ *retrorsum* DC. 243
„ *rotundifolium* L. 193
„ *rubioides* auct. 189, 191
„ „ L. 172, 186
„ „ × G. boreale L. . . 186
„ „ var. *eriophyllum* Bordz. 189
„ Ruprechtii Pobed. . . 175, **233**
„ ruthenicum Willd. . . 178, **219**
„ salicifolium Klok. . . 172, **190**, 462
„ scabrum L. 171, **192**
„ *Schultesii* auct. 196
„ „ Vest 194
„ semiamictum Klok. . 177, **213**, 469
„ septentrionale Roem. et Schult. 185
„ Sosnovskyi Manden. . . . 245
„ sphenophyllum Klok. 177, **201**, 465
„ spurium L. 174, 236, **237**
„ „ var. *media* Lonacz. 236
„ „ „ *Vaillantii* (DC.) Lonacz. . . 236
„ suberectum Klok. . 175, **197**, 463
„ sudeticum Tausch 231
„ *tataricum* Trev. 169
„ *tauricum* auct. 246
„ „ Pobed. 247
„ tauricum (Willd.) Roem. et Schult. 173, **243**
„ „ f. subdecoronatum Klok. 243
Galium tenderiense Klok. . . 178, **223**, 471
„ tenuissimum M. B. . . . 174, **239**
„ tomentellum Klok. . 178, **217**, 470
„ tricorne Stokes in With. 174, **237**
„ *trifidum* auct. 234
„ „ L. 234
„ „ var. *europaeum* Rupr. 234
„ tuneatanum Lam. 219
„ tyraicum Klok. . . 177, **216**, 468
„ uliginosum L. 175, **234**
„ „ var. *Witheringii* DC. 235
„ Vaillantii DC. 174, **236**
„ vernum Scop. 173, **242**
„ „ var. hirticaule Beck 242
„ verticillatum Danth. . 174, **240**
„ *verum* auct. 221
„ verum L. 178, **223**
„ *verum* ssp. *praecox* Petrak. 226
„ „ var. *praecox* Lang. . 226
„ „ „ *trachycarpum* DC. 219
„ „ f. *subglabratum* Klok. 229
„ „ α. *leiophyllus* Wallr. 228
„ „ γ. *ochroleucum* Schmalh. 228
„ „ × *G. mollugo* s. l. . 196
„ *volgense* Pobed. 191
„ *Wirtgenii* auct. 228
„ *Wirtgenii* F. Schulz . 170, 229
„ Witheringii Sm. 235
„ Zelenetzkii Klok. . . 178, **216**, 470
Gerontogeae A. DC. 448
Glandulosae G. Beck 38
Globularia L. 67
„ *cordifolia* auct. 68
„ trichosantha Fisch. et Mey. **68**
„ *vulgaris* auct. 68
GLOBULARIACEAE Link. 67
Graveolentes Klok. 158
Harveya parviflora Hook 32
Hercynica Pobed. 229
Heterophylla (Nym.) Fed. 425
Hexaphyllae Klok. 164
Holoclada Novopokr. 14
Inflatae G. Beck 27
Involucratae (Fom.) Fed. 415
Isica coerulea Borkh. 276
Isoxylosteum Rehd. 275
Jasione L. 400, **449**
„ montana L. **451**
„ „ var. major Mert. et Koch 452
„ „ f. umbelliflora Wissjul. . . . 452
Kentranthus Neck. 292, **337**
„ calcitrapa (L.) Druce 337, **339**
„ longiflorus (Stev.) Grossh. 338
„ ruber (L.) Druce . . . 338
Knautia L. 340, 341
„ arvensis (L.) Coult. . 341, **344**

Knautia arvensis var. campestris (Andrz.) Schmalh. . . 345
„ „ „ integrifolia Coult. . . 345
„ „ „ *Kitaibelii* (Schult.) Szabo . . 345
„ „ „ *longifolia* Coult. . . 346
„ „ „ neglecta (Meurer) Szabo . . 345
„ dipsacifolia (Host) Gren. et Godr. 341, **342**
„ Kitaibelii (Schult.) Borb. 341, **345**
„ longifolia (Waldst. et Kit.) Koch 341, **346**
„ neglecta Meurer 364
„ *plumosa* L. 364
„ *silvatica* Duby var. *dipsacifolia* (Host) Godet . . . 342
Knautieae Van Tieg. 341
Lagenaria Ser. 381, **394**
„ vulgaris Ser. **394**
Lantana Spach. 263
Legouzia Durand 400, **448**
„ hybrida (L.) Delarbre . **449**
Leiogalia DC. 229
Lentago DC. 261
LENTIBULARIACEAE Lindl. . . . 57
Lepicephalus syraicus (L.) Lag. . . 363
„ *tataricus* Lity. 356
Leucaparinea Boiss. 235
Leucocephalaria Szabo 357
Leycesteria Wall. 288
„ formosa Wall. 288
Linnaea Gronov **270**, 250
„ americana Forbes . . . 270
„ borealis L. 270, **271**
„ longiflora Howell. . . . 270
Linnaeeae Fritsch 267
Litorella Bergius 69
Lobelia L. **452**
„ erinus L. **453**
„ inflata L. 453
„ sessilifolia Lamb. 453
„ urens L. 453
LOBELIACEAE Juss. 452
Locustae DC. 297
Lonicera L. 272, 250
„ Alberti Reg. . . . 272, 274, **275**
„ *albiflora* Torr. 273
„ *alpigena* L. 274
„ *Altmanni* Reg. 273
„ *americana* C. Koch . . . 273
„ *amoena* Zab. 273
„ *bella* Zab. 273
„ *canadensis* Marsh. . . . 273
„ caprifolium L. . . . 272, 274, **284**
„ „ × *L. etrusca* Santi 273
„ *carpatica* Kit. 278
„ *caucasica* Pall. 273
„ *chrysantha* Turcz. . . . 273
„ *coccinea* Pers. 284
Lonicera coerulea L. 272, 274, **276**
„ *connata* Meerb. 284
„ *dioica* L. **273**
„ *dumetorum* Pers. 282
„ *edulis* Reg. 273
„ *etrusca* Santi 273
„ *Ferdinandii* Franch. . . . 273
„ *flammea* Salisb. 284
„ *flava* Sims. 273
„ *flavescens* Dipp. 273
„ flexuosa Thunb. 274
„ fragrantissima Lindl. et Paxt. 272, 275, 277
„ *Giraldii* Rehd. 273
„ *Henryi* Hemst. 273
„ *iberica* Bieb. 273
„ *intermedia* Kellog . . . 278
„ involucrata Banks. 272, 274, 278
„ japonica Thunb. . 242, 275, **283**
„ *Korolkowii* Stapf. 273
„ *Ledebourii* Eschsch. . . . 273
„ *longiflora* Carr. 283
„ *Maackii* Maxim. 273
„ *Maximoviczii* Reg. 273
„ *micrantha* Rgl. 274
„ *microphylla* Willd. . . . 273
„ *Middendorfiana* Carr. . . 273
„ *Mociniana* DC. 278
„ *Morrowii* A. Gray 273
„ *muendeniensis* Rehd. . . . 274
„ *muscaviensis* Rehd. . . . 273
„ *nervosa* Max. 273
„ nigra L. 272, 274, 278
„ *nitida* Wils. 273
„ *nummulariifolia* Jaub. et Spach. 273
„ *Olgae* Reg. et Schmalh. . 273
„ *orientalis* Lam. 273
„ *pallida* Host 284
„ *pereclymenum* L. 273
„ *pileata* Oliv. 273
„ *prolifera* Rehd. 273
„ *Purpusii* Rehd. 274
„ *quinquelocularis* Hardw. . 273
„ *repens* Zippel 283
„ *rubra* Gilib. 282
„ *rupicola* Hook f. 273
„ *Ruprechtiana* Reg. 273
„ sempervirens L. . . 273, 274, **283**
„ Standishii Carr. . 273, 275, **277**
„ *syringatha* Max. 273
„ tatarica L. 272, 275, **279**
„ *Tellemanniana* Magyar . . 273
„ *tragophylla* Hemsl. . . . 273
„ „ × *L. sempervirens* L. . . . 273
„ *translucens* Lab. 274
„ *trichosantha* Bur. et Franch. 273
„ *villosa* Muhl. 276
„ *virginiana* Marsh . . . 284
„ vulgare Roehl. 282
„ xylosteum L. . . . 272, 275, **280**
Lonicereae R. Br. 272
Luffa Adans. 381, **395**
„ acutangula (L.) Roxb. . 395, **396**
„ cylindrica (L.) Roem. . . . **395**

Macrocentron Lange 338
Mannagettaea H. Smith 5
Marianthemum medium Schur . . . 404
Medium DC. 404
Meganthera Pojark. 167
Melo Adans. 381, **388**
„ *agrestis* Pang. 389
„ *cantalupa* Pang. 389
„ *dudaim* Sag. 389
„ sativa (L.) Sag. **388**
„ „ „ „ var. agrestis Naud. . 389
„ „ „ „ „ cantalupensis Naud. 389
„ „ „ „ „ reticulatus Ser. . 389
Micranthae Bobr. 372
Microtinus (Örst.) Borb. 267
Minores G. Beck 44
Molluginia Klok. 193
Momordica cylindrica L. 396
„ *echinata* Mühl. 399
„ *elaterium* L. 385
Monocephala Pobed. 103
Montanae Grub. 319
Nemoralia M. Pop. 193
Nintooa japonica Sweet 283
Nitidae Kr. 324
Obolaria borealis O. Ktże 271
Ochroleuceae Bobr. 374
Octonariae Klok. 117
Olma (Raf.) Rehd. 256
Opulus DC. 259
„ *glandulosa* Moench . . . 259
„ *lobatofolia* Gilib. 259
„ *palustris* S. F. Gray . . . 259
„ *trilobifolia* Gilib. 259
„ *vulgaris* Borckh. 259
Orbiculatae R. Schulz 442
Oreades Decne 74
Oreinotinus ferrugineus Oerst. . . . 265
OROBANCHACEAE Lindl. 5
Orobanche L. 5
„ aegyptiaca Pers. . 10, 11, 12, **21**
„ alba Steph. . . . 11, 13, **38**
„ alsatica Kirschl. 11, 14, **53**, 56
„ „ var. *libanotidis* G. Beck . . 56
„ *arachnoidea* F. Schulz . 46
„ arenaria Borkh. . . 10, 12, **19**
„ „ var. robusta (Dietr.) G. Beck . . 21
„ *Borkhausenii* Andrz. . . 19
„ *brachycephala* F. Schulz 54
„ brassicae Novopokr. 9, 10, 11, 12, **23**
„ caesia Reichb. . . 10, 12, **16**
„ „ var. borealis G. Beck . . . 18
„ *caryophyllacea* Smith . 35
„ cernua Loefl. . . 10, 12, **29**
„ „ var. *cumana* G. Beck . . . 32
„ „ *typica* G. Beck . 29
„ *cervariae* Suard. . . . 54
Orobanche *coccinea* M. B. 8
„ *coerulea* Vill. 16
„ coerulescens Steph. 10, 12, **27**
„ crenata Forsk. . 10, 11, 13, **43**
„ cumana Wallr. 9, 10, 11, 12, **32**
„ „ *subsp. parviflora* Kotov . . . 30
„ flava Mart. . . . 11, 13, **51**
„ elatior Sutton . . 10, 14, **49**
„ *epithymum* DC. 38
„ gracilis Smith . . 11, 13, **56**
„ hederae Duby 10, 14
„ *Hians* Steven 38
„ *Kochii* F. Schulz . . . 51
„ *laevis* L. 19
„ *lanuginosa* G. Beck . . . 18
„ libanotidis Rupr. 10, 11, 14, **54**
„ *longiflora* Pers. 21
„ lutea Baumg. . . . 11, 13, **37**
„ *major* L. 51
„ minor Sowerby et Sm. 11, 14, **45**
„ Mutelii F. Schulz . 11, 12, **23**
„ nana Noë 11, **25**
„ oxyloba (Reut.) G. Beck 11, **24**
„ pallidiflora Wimm. et Grab. 10, 13, **40**
„ parviflora E. Mey ex Steud. 32
„ *petasites* Borbas . . . 53
„ picridis F. Schulz 11, 13, **44**
„ *procera* W. Koch 42
„ *pubescens* Urv. 46
„ purpurea Jacq. . . 10, 12, **14**
„ ramosa L. 9, 10, 11, **25**
„ reticulata Wallr. . 10, 11, 13, **42**
„ „ var. *pallidiflora* G. Beck . . 42
„ „ „ *procera* G. Beck . 42
„ *robustra* Dietrich. . . 21
„ *rubens* Wallroth . . . 37
„ sarmatica Kotov 10, 12, **30**, 454
„ *scabiosa* W. Koch . . . 43
„ *speciosa* DC. 43
„ *squalida* Steven . . . 46
„ teucrii Holand. . . 11, 13, **35**
„ versicolor F. Schulz . 14, **46**
„ vulgaris Poir. . . . 10, 13, **33**
Osproleon Wallroth 27
Palustres Kreyer 322
Palustria Pobed. 229
Paniculatae Pobed. 116
Periclymenum L. 283
„ *italicum* Mill. 284
Petraeae Klok. 137
Phacellanthus Sieb. et Zucc. 5
Phelipaea Desf. 5, 6
„ *arenaria* Walpers . . . 19
„ *Biebersteinii* Fisch. 8
„ *coccinea* f. *aurantiaca* G. Beck 8
„ „ (M. B.) Poir. . . . 6
„ *coerulea* C. A. Meyer . . 16
„ *comosa* G. Don. 19
„ **Helenae** Popl. 8
„ *lanuginosa* C. A. Mey. . . 18

Phelipaea *Mutelii* Reuter 23
„ „ var. *nana* Reuter 25
„ *purpurea* (Jacq.) Aschers. 16
„ *ramosa* C. A. Mey. . . . 26
„ „ var. *nana* Boiss. 25
Phyteuma L. 400, **439**
„ *canescens* Waldst. et Kit. 446
„ orbiculare L. 439, **442**
„ „ var. *lanceolatum* Trautv. . . 442
„ spicatum L. 439, **440**
„ *spiciforme* Roch. 441
„ tetramerum Schur . 439, **444**
„ Vagneri Kern. . . . 439, **441**
Phyteumateae A. Fedorov 439
Pinguicula L. **58**
„ alpina L. **60**
„ bicolor Woloszczak . . **59**
„ vulgaris L. **58**
PLANTAGINACEAE Lindl. 69
PLANTAGINALES Engl. 69
Plantago L. **69**
„ *altissima* L. 77
„ *arenaria* Wild. et Kit. . 72
„ aristata Michx . . 70, 79, **89**
„ *asiatica* auct. 79
„ atrata Hoppe . . . 71, 74
„ borysthenica (Rog.) Wissjul. 70, 87
„ Cornuti Gouan . . . 70, **79**
„ coronopus L. 70, **81**
„ glabriflora Sakalo . . 71, 77
„ indica L. 70, **71**, 74
„ „ var. pumila Wissjul. . . . 76
„ *indica* Schmalh. . . . 74
„ *intermedia* Gilib. . . . 87
„ lagopus L. 71, 78
„ lanceolata Grigorjev . .77,78
„ lanceolata L. . . . 71, 75, 77, 78
„ „ var. altissima Koch . **76**
„ „ „ capitella Sonder . 76
„ „ „ pumila Wissjul. 76
„ „ „ silvatica Pers. . . 76
„ „ c. *lanuginosa* Schmalh. . **78**
„ lanuginosa Bastard . 71, 77
„ latifolia Wissjul. . 70, 74, 454
„ major L. 70, **86**
„ „ var. *bracteata* Schlecht. . 87
„ „ „ intermedia Beck. . . 87
„ „ „ *minima* Ledeb. . . 87
„ „ „ minor (Gilib.) Roth . . . 87
„ „ „ phyllostachya Wallr. . . 87
„ „ „ ramosa Wissjul. var. nova . 87
„ „ β. *borysthenica* Rog. 88
„ *maritima* L. 82
Plantago *maritima* var. *salsa* Pilger 82
„ maxima Juss. 71, **80**
„ media L. 71, **84**
„ „ var. *Urvilleana* Rapin 86
„ *minor* Gilib. 87
„ *montana* auct. 75
„ *patagonica* var. *aristata* A. Gray 89
„ salsa Pall. 71, **82**
„ Schwarzenbergiana Schur 70, **83**
„ stepposa Kupr. . . . 71, **85**
„ tenuiflora Wald. et Kit. 71, **88**
„ „ f. minor Wissjul. . . 89
Platycoelae DC. 304
Platygalia DC. 178
Pleijelianae Kr. 337
Pleijoclada Novopokr. 21
Plytyphyllae Rouy 79
Podanthum canescens Boiss. . . . 446
„ *salicifolium* Rupr. . . . 448
„ *salignum* Waldst. et Kit. 448
Polyneuron Decke 86
Pseudoaparine Lange 237
Pseudopulus Dipp. 265
Psilocoelae DC. 295
Psyllium (Juss.) Barneoud. . . 71
„ ramosum Gilib. 72
Pterocephalus Vaill. 340, **363**
„ plumosus (L.) Coult. . **363**
Quinqueloculares Boiss. 404
Rapunculus (Fourr.) Boiss. . . . 428
Rizophorae Grub. 319
Rossicae Kr. 327
Rotatae Bobr. 373
Rubia L. 91, **166**
„ iberica (Fisch. ex DC.) C. Koch 167, **168**
„ peregrina L. 168
„ *petiolaris* Woron. ex Grossh. 168
„ tatarica (Trev.) Fr. Schmidt 166, **168**
„ tinctorum L. **167**
„ „ var. *iberica* Fisch. ex DC. 168
„ „ f. *petiolaris* Somm. et Lev. 168
RUBIACEAE Juss. **90**
RUBIALES Engl. 90
Rubioidea Pobed. 90
Rumelicae Klok. 143
Ruthenica Pobed. 215
Sambuceae H. B. K. 250
Sambucus L. 250, **251**
„ canadensis L. 251
„ ebulus L. **251**
„ *herbacea* Gilib. 251
„ *humilis* Mill. 251
„ nigra L. 251, **254**
„ „ var. albo-variegata West 255

Sambucus nigra var. aureo-variegata West . . . 255
„ „ „ laciniata L. . . 256
„ racemosa L. 251, **256**
„ „ var. laciniata W. Koch . . . 257
„ „ „ plumoso-aurea Schwer. . . 257
„ Sieboldiana Graebn. . . 251
Scabiosa L. 340, **367**
„ *argentea* Bobr. 368
„ *arvensis* L. 344
„ *campestris* Andrz. . . . 345
„ columbaria L. . . . 368, **375**
„ „ subsp. *lucida* (Vill.) Vollm. . 378
„ „ „ *polonica* Piotrowski . 377
„ „ var. *ochroleuca* Coult. . . 375
α. *lucida* Coult. . . 378
„ *coriacea* Willd. 361
„ *corniculata* Waldst. et Kit. 357
„ *dipsacifolia* Host 342
„ *inflexa* Kluk. 366
„ *Kitaibelii* Schultes . . . 345
„ *longifolia* Waldst. et Kit. 346
„ lucida Vill. 368, **378**
„ „ „ var. subalpina Hegi . . . 378
„ micrantha Desf. . . 367, **372**
„ ochroleuca L. 368, **374**
„ „ var. aequiflora Borb. . . . 375
„ „ „ Bayerni T. Sul. . . 375
„ *plumosa* Sibth. et Sm. . 364
„ *praemorsa* Gilib. 365
„ rotata M. B. 367, **374**
„ *silvatica* Duby 342
„ *stellata* auct. . . . 373, 374
„ *subalpina* Brügger . . 378
„ *succisa* L. 365
„ *syraica* L. 363
„ taurica Kotov 368
„ *transsylvanica* L. 362
„ *ucrainica* auct. 368
„ ucrainica L. 368, **370**
„ *uralensis* Murr. 357
„ virgata Grossh. 370
„ *vulgaris* Presl 365
„ *Willichii* Link. 364
Scabiosae Van Tieg. 364
Scherardiana DC. 105
Sclerostemma Koch 374
Sherardia L. 91
„ arvensis L. 92
Sicyos L. 381, **396**
„ angulatus L. **397**
„ *lobata* Mich. 399
Silvaticae Krašan. 342
Siphonocoelae Soy—Willem. . . . 300
Specularia hibrida DC. 449
Spicata R. Schulz 439
Spuria Klok. 235
Stevenianae Klok. 140
Stoloniferae Kr. 331
Succisa Moench 340, **364**
„ *australis* Wulien 366
„ *inflexa* Jundz. 366
„ *praemorsa* (Gilib.) Aschers. 365
„ pratensis Moench **364**
„ *transsylvanica* Spr. 362
„ *uralensis* Reichenb. . . . 357
Succisella Beck 340, **366**
„ inflexa (Kluk.) Beck . **366**
Supinae Klok. 137
Symphoricarpus L. 250, **267**
„ acutus Dipp. 268
„ albus Blake. . . . 268, **269**
„ Chenaultii Rehd. 268
„ microphyllus Kunth. × S. orbiculatus Moench 268
„ mollis Nutt. var. acutus Gray 268
„ occidentalis Hook . . . **268**
„ orbiculatus Moench 268, **269**
„ „ var. variegatus (Cowell). Schneid. . 270
„ oreophillus Gray 268
„ *parviflorus* Desf. 270
„ *racemosus* Rich. 269
„ *vulgaris* Michx. 270
Syriaceae Bobr. 362
Tataricae Bobr. 356
Tenuissima Pobed. 239
Tetramera (R. Schulz) Fedorov . **444**
Tinctoria Klok. 115
Tinus Maxim. 266
„ *laurifolius* Korckh. 266
Thladiantha Bunge 380, **381**
„ dubia Bunge **382**
Transsylvanicae Bobr. 361
Trichera (Schrad.) Rouy 341
„ *longifolia* Roem. et Schult. 346
Trichocarpae Pobed. 106
Trichtera arvensis Schrad. 344
Trifida Pobed. 229
Triloculares Boiss. 405
Trionychon Wallr. 14
Tuberosae (Hoeck) Grub. 317
Uliginosa Pobed. 229
Utricularia L. 58
„ Bremii Heer 62, **66**
„ intermedia Hayne . . 62, **64**
„ major Schmidel . . 62, **64**
„ minor L. 62, **65**
„ neglecta Lehm. 64
„ *pulchella* C. B. Lehm. . . 67
„ vulgaris L. **62**
„ „ f. angustisecta Wissjul. f. n. 63
„ „ f. latisecta Wissjul. f. n. 63
Utricularieae Kamienski 58
Vaillantia L. emend. D. C. 58
„ *articulata* L. **249**

Vaillantia chersonensis Willd. . . 248
„ *cruciata* L. 241
„ *glabra* L. 242
„ *pusilla* Stev. 249
„ *taurica* Willd. 245
Valeriana L. 292, **314**
„ *angustifolia* M. B. . . 316, 338
„ angustifolia Tausch 314, **328**
„ *bijuga* Simmk. 320
„ *bulbosa* Pall. 318
„ *calcitrapa* L. 339
„ *collina* Wallr. 331
„ „ β. *stolonifera* Wallr. . . . 334
„ dioica L. 316, **320**
„ *echinata* L. 297
„ *elongata* var. *polygama* DC. 321
„ exaltata Kreyer 316
„ „ Mikan . . 314, **322**
„ Grossheimii Worosch. 317, **327**
„ *locusta* γ. *coronata* L. . . . 312
„ „ δ. *dentata* L. . . . 300
„ „ η. *pumila* L. . . . 308
„ *mixta* L. 302
„ *moravica* Kr. 335
„ nitida Kr. 314, 317, **325**
„ officinalis auct. 315
„ *officinalis* Grubov . . . 322, 325, 326, 327, 328, 331, 333, 334, 335, 337
„ *officinalis* L. 314, 322
„ „ var. *angustifolia* Tausch . . . 331
„ „ „ *sambucifolia* Mikan . 333
„ „ „ *tenuifolia* Schmalh. 331
„ „ „ *typica* S. Korshinsky. . 333
„ *palustris* Kr. 322
„ *palustris* et *nitida* auct. . . 327
„ Pleijelii Kr. . . . 314, 317, **337**
„ *polygama* Schmalh. . . 321
„ *pumila* Ledeb. 310
„ „ β. *lasiocarpa* DC. . 310
„ repens Host 315
„ rossica Smirn. . 314, 316, **328**
„ *rubra* L. 339
„ *salina* Pleijel 337
„ sambucifolia Mikan 314, 317, **335**
„ simplicifolia Kab. . . 316, **321**
„ Sprygini P. Smirn. . . . 328
„ *Steveni* Ledeb. 339
„ stolonifera Czern. 314, 317, **331**
„ transsylvanica Schur 316, **320**
„ *tripteris* Grub. 320
„ tripteris L. 316, **319**
„ tuberosa L. 316, **317**
„ *ucrainica* Demjanenko . 333
„ *uncinata* M. B. 296
„ Wallrothii Kr. . . 314, 317, **334**
„ wolgensis Kasak. 314, 316, **324**
VALERIANACEAE DC. 291
Valerianeae (Hoeck) Graebn. . 292
Valerianella Mill. **292**
„ *auricula* DC. 307
„ brachystephana (Ten.) Bertol. 294, **309**
„ *bulgarica* Velen. **311**
„ carinata Lois. . . . 295, **304**
„ coronata (L.) DC. . 294, 312
„ „ subsp. *Kotschyi* Stojan. et Steph. . . . 313
„ costata (Stev.) Betcke 295, **299**
„ *dasycarpa* Link. 301
„ dentata (L.) Poll. . . . 294
„ *dentata* Lintschewsky 302
„ echinata (L.) DC. . 293, **297**
„ *eriocarpa* Ledeb. 303
„ „ β. *muricata* Krok. 303
„ *hamata* Bast. 312
„ Kotschyi Boiss. . . 294, **313**
„ lasiocarpa (Stev.) Betcke 294, **309**
„ locusta (L.) Betcke 295, **297**
„ „ var. lasiocarpa (Rchb.) DC. . 298
„ „ α. *olitoria* L. . . 298
„ *membranacea* Lois. . . . 308
„ mixta Dufr. . . . 294, **301**
„ *Morisonii* DC. 300
„ muricata (Stev.) W. Baxt. 294, **302**
„ *olitoria* Willd. 298
„ „ Pollich 298
„ pontica Lipsky . . 295, **311**
„ *pubescens* Krok. 296
„ „ Merat 301
„ pumila (L.) DC. . . 295, **308**
„ *pumila* Willd. 308
„ rimosa Bast. . . . 294, **307**
„ *tridentata* Bast. 308
„ *truncata* Betcke 303
„ „ β. *muricata* Boiss. 303
„ turgida Stev. . . . 295, **306**
„ uncinata (M. B.) Dufr. 294, **295**
Verna Pobed. 241
Vestitae Klok. 150
Viburneae Reichenb. 257
Viburnum L. **258**
„ alnifolium Marsh. . . . 258
„ *anabaptista* Graebner . 265
„ *Awabucki* Koch 267
„ Carlesii Hemsl. 258
„ cotinifolium D. Don. . . 258
„ dentatum L. 258
„ *glandulosum* Salisb. . . 259
„ lantana L. 259, **263**
„ „ f. variegatum Bull. 265
„ *laurifolium* C. Koch . . 266
„ „ Lam. 266
„ *lentaginum* St. Lag. . . . 261
„ lentago L. 259, **261**
„ *lentagoides* Rafin. . . . 261
„ *lobatum* Lam. 259
„ macrocephalum Fort. . . 258

Viburnum odoratissimum Ker-Gawl. 258, **267**
„ opulus L. 258, **259**
„ „ var. sterile DC. . . 261
„ *plicatum* Thunb. 269
„ prunifolium L. . . . 259, **263**
„ pubescens Pursh. 258
„ rhytidophyllum Graebn. 259, **265**
„ Sargenti Koehne. . . . 258
„ tinus L. 259, **266**
„ *tomentosum* Lam. . . . 264
„ tomentosum Thunb. . 259, **265**
„ utile Hemsl. 258
„ venosum Brit. f. *Canbyi* Rehd. 258
Virga (Hill.) Beck 347
Wahlenbergioideae Endl. 449
Wallrothiianae Kr. 334
Weigela Thunb. 250, **286**
„ coraeensis Thunb. 286
„ floribunda (Sieb. et Zucc.) C. A. Mey 286, 287
„ hortensis C. A. Mey . . . 286
„ japonica Thunb. 286
„ Maximowiczii (S. Moore) Rehd. 286
„ Middendorfiana (Carr.) Lem. 286
„ praecox (Lemoine) Bailey 286, 287
Xanthogalia DC. 215
Xylosteon caeruleum Dum.-Cours. 276
„ *cordatum* Moench . . . 279
„ *dumetorum* Moench . . 282
„ *involucratum* Reichards 278
„ *nigrum* Medic. 279
„ *tataricum* Medic. 279

ЗМІСТ

Передмова 3

Родина Заразихові — Orobanchaceae Lindl. (опрацював М. І. Котов) 5

Родина Пухирникові — Lentibulariaceae Lindl. (опрацювала О. Д. Вісюліна) 57

Родина Кулівницеві — Globulariaceae Link. (опрацював М. І. Котов) 67

Родина Подорожникові — Plantaginaceae Lindl. (опрцювала О. Д. Вісюліна) 69

Родина Маренові — Rubiaceae Juss. (опрацював М. В. Клоков) 90

Родина Жимолостеві — Caprifoliaceae Juss. (опрацював А. І. Барбарич) 249

Родина Адоксові — Adoxaceae Fritsch. (опрацював А. І. Барбарич) 288

Родина Валеріанові — Valerianaceae DC. (опрацювала З. Ф. Катіна) 291

Родина Черсакові — Dipsacaceae Lindl. (опрацював М. І. Котов) 339

Родина Гарбузові — Cucurbitaceae Juss. (опрацювала О. Д. Вісюліна) 380

Родина Дзвоникові Campanulaceae Juss. (опрацювала О. Д. Вісюліна) 399

Родина Лобелієві — Lobeliaceae Juss. (опрацювала О. Д. Вісюліна) 452

Додаток VIII. Діагнози нових видів рослин, описаних у X томі «Флори УРСР» (склав М. В. Клоков) 454

Покажчик українських назв до X тома «Флори УРСР» (склала І. Д. Стеценко) 476

Покажчик латинських назв і синонімів до X тома «Флори УРСР» (склали В. В. Протопопова і І. Д. Стеценко) 479

Флора УССР, т. X

(На украинском языке)

Редактор *Н. П. Скуцька*

Технічний редактор *О. О. Кадашевич* Коректор *А. С. Кузнецова*

БФ 27831. Зам. № 331. Вид. № 290. Тираж 1000. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. аркушів 30,75. Обліково-видавн. аркушів 39,6. Умовн. друк. аркушів 42,12. Підписано до друку 8.XII 1960 р.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Львів, Стефаника, 11.